3 1761 04130 0468

fest. Amerling F. metsz. Doby Jenő

Széchenyi István

Nyomt Beani L.

SZÉCHENYI ISTVÁN GRÓF ÉLETE

ÍRTA

GR. KOMLOSSY FERENCZ

13713

SZÉCHENYI ISTVÁN GRÓF ÉLETE

ÍRTA

DR. KOMLOSSY FERENCZ

POZSONYI PRÉPOST

1/2 U. 40/N 322.

(2).

BUDAPEST,
HORNYÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA
1911.

DB
933
.3
S8116

AJÁNLVA:

NAGYMÉLTÓSÁGÚ

Dr. LUKÁCS LÁSZLÓ

ÚRNAK,

B. T. TANÁCSOS, M. KIR. PÉNZÜGYMINISTERNEK,

A NEMZET FÁRADHATLAN MUNKÁSÁNAK

ELŐSZÓ.

Széchenyi életét akartam megírni. Nem tudom, nemcsak az akaratnál maradtam-e. Annyian, még hivatottak is, tárták fel az ő lelkét, sorolták fel és méltatták tetteit, hogy adathiányról panaszkodni nem lehet. Ot átérteni tudó kortársak és utódok világítottak lelkébe és mutatták be szakról szakra munkásságát. Elibénk állították a hazafit, az igazi kereszténvt, a nemzet és ifjúság nevelőjét, a nemzetgazdát, műszaki alkotót, jogászt, gazdát.

Naplói élete apró részleteivel ismertetnek meg. Az életrajzíró munkája könnyű és mégis nehéz. Olyan nagy szellemnek, mint Széchenyi István, hétköznapjairól nem illő sokat beszélni, úgy is sok az ünnepnapja. Fenséges jellemét, magasztos lelki világát talán meg is sértenénk az aprólékos részletekkel. Biographiáról tehát szó sem lehet, testi életéről sem, hiszen lelkével lelkében élt. Széchenyi életírójának nem szabad mással sokat foglalkozni, mint lelki világával és csoportosítani kell az ő méltatói véleményét idő és hely szerint, összefüggésbe hozni, mintha egy ember írta volna ezeket, némely nemzeti hőskölteményhez hasonlóan. Ezt is sokan, sok időn át szerezték zengve a nemzeti hőst és végül úgy tünik fel, mintha egy ember lantjáról fakadt volna. Takarékoskodni kell az egyéni véleménynyel, uralkodni a fel-feltolakodó elmélkedési ösztönön. Az életíró ne lépje túl a hangszerelő feladatát, szólaljon több zenenem, de a dallam összhangja ne veszszen el. Legjobb munkatársai az életrajzírónak Széchenyi eszméi: ezt el ne feledje!

Küzdje le hiúságát s a mások által mondott értékesebbeket, adja ki azok tulajdonának, a kiké. Ne törődjön vele, ha eredetiségét érdem nem koszorúzza. Ne legyen több, mint a kalauz, ki a tájak szépségeit magyarázza. A kalauz felkölti a figyelmet és a természet szépsége győz.

Czélja úgy sem lehetett más, minthogy Széchenyi lelki világába betekintesse az olvasót s tetteit, írásait megismertesse s rámutasson az élet vizére, mely e tiszta életfolyásban van. Nem olajfestmény, csak mozaik, a mit alkotott, de ott van abban minden rész. A köveket nem ő teremtette, de az elrendezésnek köszönhető a hű arczkép.

Könnyű és mégis nehéz a munka, mert Széchenyi saját eszméi adnak egyrészt kulcsot szívéhez, lelkéhez, másrészt ugyanezek téríthetnek le a jellemzés irányából.

Czélja legyen az, hogy Széchenyi munkáiba való mélyedéshez és tettei megítéléséhez, átérzéséhez, követéséhez ébreszsze, lelkesítse a hazafiakat.

Mennyit értem el és teljesítettem ezekből, ítélje meg az olvasó...

Pozsony, 1911 Pünkösd hava.

I. FEJEZET.

Széchenyi [illegible]. — [illegible] Atyja. — Nevelője. — Imái. — Széchenyi a saját neveléséről. — Katonáskodása. — Utazásai.

Borús időben kedves nemzetem keresd Széchenyi Istvánt. Sóhajts szelleméhez, meríts lelkéből, tekints a magad lelkébe és ismerd meg őt, azután kövesd..., a mennyire követheted, ha van hozzá erőd, mert Széchenyit csak erős jellemű ember követheti. Gyengék hiába közelednek hozzá. Gyávákra nincs hatása.

Hogy pedig igazán megismerd, jőjj velem és tekintsünk be életébe, nagy jellemébe, irásaiba, alkotásaiba, lelki világába, hódolattal, szeretettel.

Gróf Széchenyi István már születésével jó útravalót kapott fényes élete ösvényéhez. A törzs, melyből eredett, valódi jó magyar faj. Ezen a törzsön látjuk a nagy Széchenyi Pált, Kalocsa tudós és hazafiságában páratlan érsekét, történetünk egyik legtiszteletreméltóbb jellemét, a magyar alkotmány nemtőjét, ki egyaránt megmondta az igazat a császárnak és a dicső II. Rákóczy Ferencznek is. Sírt a lélek benne, látván nemzetének keménységét és vakmerőségét. Fáradozott a haza sérelmei orvoslásán s a béke helyreállításán. „Mint a nemzeteknek jellemén egy belyegző sajátság ömlik el: akkép családtagokon ízről ízre végigvonul a törzsfőnek ősi jelleme, míg az el nem korcsosul. Mert a vér vérre üt és az alma fájától nem messze esik.“

Az ősi törzsre csak akkor lehet büszke az unoka, ha azt saját magával összehasonlítja és nincsen oka maga miatt pirulni. Gróf Széchenyi István, a legnagyobb magyar, pirulás nélkül lehetett büszke őseire. „Ez a dicső nemzetség egész kis hadseregét állította ki a legjobbaknak.“

A Széchenyiek* mondai történelme a magyar kereszténység első századaiban vész el. A család valószínűleg nógrádi eredetű, s eleintén Zéchennek, majd Zécheninek, Szécseninek írták, míg végre megállapodott a kiírás a mai formájában. Első hitelesen igazolt ősük:

Széchenyi Mihály, a szigetvári Zrinyi Miklós bajtársa, Schwendy Lázár báró egyik vitéz ezredese, Pápa, majd Veszprém kapitánya. Az ő fia:

Széchenyi Márton, Bán Sára férje, a kinek két fia volt: György és Lőrincz. György 1592-ben született Széchényben s Nagyszombatban, majd a bécsi Pázmáneumban tanult, a hol pappá szentelték. Előbb Séllyén, majd Esztergomban volt lelkész. Azután Vágújhelyben prépost, 1632-ben esztergomi kanonok, 1644-ben pécsi, 1653-ban veszprémi, 1657-ben győri püspök, 1674-ben kalocsai érsek, végre 1685 márczius 21-én esztergomi érsek és Magyarország prímása lett. 1695 febr. 18-án halt meg 103 éves korában. Összes jótékony adományai az akkori időkben szinte mesés, három millió forintnál többre rúgtak. Nemzetének és egyházának egyaránt ragyogó csillaga volt, bőkezűsége pedig messze túlhaladta még a királyét is. Ennek a nagy férfiúnak öcscse: Lőrincz (1650) folytatta a családfát.

Széchenyi Lőrincz (1650) Gellén Juditnak a férje volt. Nyolcz gyermek származott boldog házasságukból: Ferencz, Pál, Márton, György, Erzsébet, Katalin, Ilona és Judit.

1. Ferencz a Jézus társaságának tagja volt, szül. 1632, megh. 1672-ben.

2. Pál, szül. 1642-ben Gyöngyösön, Bécsben, majd Rómában tanult és 1662-ben paulinus lett Warndorfban. Pozsonyban, azután Nagyszombatban volt a theologia tanára, majd 1687—1697-ig a pécsi és veszprémi, utóbb a kalocsai és bácsi egyházmegyéket kormányozta, kalocsai érsek és bácsi főispán lett és 1710 május 22-én húnyt el.

3. Mártonnak Sándor Annával kötött házasságából nem maradtak gyermekei.

4. György a család fenntartója volt.

* Zarándy A. Gáspár: A sárvári és felsővidéki gróf Széchenyi-család. Gróf Széchenyi István-Emlékkönyv. 1904.

5. Erzsébet egyik Nagy báróhoz ment nőül.

6. Katalint Vizkelethy Ferdinánd vette el.

7. Ilona előbb Tallián István, azután Sankó Miklós neje.

8. Judit pedig Imrikovics György neje volt.

Széchényi György, Széchenyi Lőrincz és Gellén Judit fia, 1656-ban született, Egervárnak, Szentgyörgynek és Pölöskének volt a kapitánya, dicsőséges részt vett Székes-Fehérvár, Kanizsa, Szigetvár és Buda visszafoglalásában s vitézségeért a törökök rémének nevezték. Érdemeiért Lipót király 1697-ben grófi rangra emelte. Neje, Béketfalvi Morócz Anna (vagy Ilona) egy fiúval és két leánynyal ajándékozta meg. Az idősbik leány: Julianna, Ebergényi László neje volt, az ifjabbik: Judit, hajadon maradt. A fiú:

Széchényi Sigmond gróf, cs. és kir. kamarás, titkos tanácsos, Egervár, Pölöske és Szentgyörgy kapitánya és somogyi főispán, kétszer nősült. Első neje Batthyány Mária Terézia grófnő, a második Szalai Barkóczy Mária volt. A két házasságból hat gyermek származott: Sigmond, Ignácz, Antal, László, Jozefa és Katalin.

1. Sigmond, a család fenntartója.

2. Ignácz gróf, cs. és kir. kamarás, a Kálnoky-huszárok alezredese, a zalai felkelő sereg alezredese, vitéz porosz- és bajorverő volt s 1755-ben Egervárt lakott. Loósi és Héderváry Viczay Anna Mária grófnővel kötött házassága gyermektelen maradt.

3. Antal gróf, 1744-ben a Nádasdy-huszárok ezredese, 1752-ben tábornok, 1757-ben már mint altábornagy, a 3. huszárezred tulajdonosa. Harczolt 1744-ben és 1745-ben Morva- és Csehországban, 1746—1747-ben Németalföldön és 1767-ben halt meg. Neje: Szalai báró Barkóczy Susánna egy leányt szült neki: Mária Anna grófnőt (szül. 1744), a ki 1762-ben gróf Erdődy János horvát bán neje lett (megh. 1806).

4. László gróf. Neje: Draskovich Mária Anna grófnő. Leányai: I. Teréz grófnő (1743—1777), Eszterházy Ferencz gróf hitvese és II. Anna grófnő, Stampfer und Walchenberg János Gottlieb gróf neje.

5. Jozefa grófnő, megh. 1758, mint Schmiddeg Frigyes gróf felesége.

6. Katalin grófnő, megh. 1747, mint Zichy János gróf neje.

Széchenyi Sigmond gróf, Széchenyi Sigmond gróf legidősbik fia, szül. 1720 és mint a Nádasdy-huszárok kapitánya 1744-ben Tábornál oly súlyosan sebesült meg, hogy vissza kellett vonulnia birtokaira, megh. 1769. 1747-ben nőül vette Cziráky Mária Anna grófnőt (1724—1787), a kinek öt gyermeke született: Mária Terézia, József, Borbála, Ferencz és Jozefa.

1. Mária Terézia grófnő (1749—1798). Férje: Kueffstein Ferencz gróf.

2. József gróf (1752—1775). Neje: Tolnai Festetics Julia grófnő (1753—1824), gróf Festetics Pál (megh. 1782) és Bossányi Julia grófnő leánya. Gyermektelenek.

3. Borbála grófnő (1753—1817). Első férje: gróf Forgách János, csongrádi főispán (1724—1774).

Széchenyi Borbála grófnő másodszor Desfours Ferencz grófhoz (megh. 1810) ment nőül.

4. Ferencz gróf, az összes ma virágzó Széchenyi grófi ágak törzse.

5. Jozefa grófnő (1759—1791). Férje: Mesnil József báró, megh. 1798.

Széchenyi Ferencz gróf, Széchenyi Sigmond gróf és Cziráky Mária Anna grófnő fia, szül. 1754 április 29. Cs. és kir. kamarás, belső titkos tanácsos, magyar királyi főkamarás, zágrábi majd tolnai, somogyi, baranyai, verőcei és szerémi főispán, végre 1808-ban az aranygyapjas-rend lovagja lett. Ő alapította a budapesti Magyar Nemzeti Múzeumot és gazdag könyvtárát is nemzetének ajándékozta. Megh. 1820 deczember 20-án. Érczszobra a nemzeti múzeum előtt hirdeti, hogy nemcsak nemzetségének, de nemzetének is egyik legjelesebb fia volt. Bátyjának özvegyét: Festetics Julia grófnőt (1753—1824) vette nőül 1777-ben. Festetics Julia grófnő Festetics Pál grófnak (megh. 1782) és Bossányi Julia grófnőnek a leánya; Festetics Kristófnak és Szegedy Juditnak, továbbá Bossányi Imrének és Korláthkeőy Évának unokája. Széchenyi Ferencz grófnak három fia volt és két leánya, a két leány:

1. Francziska grófnő (1783—1861) gróf Batthyány Miklós (megh. 1842) felesége 1802-ben. Gyermektelenek.

2. Sófia grófnő (1789—?), gróf Zichy Ferdinánd felesége (1783—?). Gyermektelenek.

Széchenyi Ferencz gróf három fia:

A) Széchenyi Lajos gróf (1781 - 1855).

B) Széchenyi Pál gróf (1789 - 1871).

C) *Széchenyi István gróf, a legnagyobb magyar (1791 - 1860).*

Gróf Széchenyi Ferencznek, gróf Széchenyi István atyjának emléke ott áll a nemzeti múzeumban és sok jó magyar szívében él. Semmi sem jellemzi jobban — a hazájáért később elsötétült lelkű és elméjű — gróf Széchenyi Ferenczet, a magyar vezényszó apostolát, mint fiához írt végrendelete.

Vallásosságra, hazaszeretetre inti fiát. Lelkére köti a szerénységet, de azt is, hogy ismerje fel saját bensőjében értékét és nézze le büszkén az irigyek és éretlen gyerkőczök gáncsolódásait. Szívéhez, elméjéhez szól, midőn figyelmezteti, hogy diesszomjas és becsvágyó fiatal emberre nézve milyen veszedelmes a gazdagság. A pénzt csak letétnek tekintse, a mit nem visz Isten elé, csak az arról való számadást. Ehhez a pénzhez nem egy munkásnak, jobbágynak a könnye tapad és ezt le kell szárítani a minden szenvedők atyja nevében. Csak a szegények pénztára kezelője és így legyen igazságos és emberséges jobbágyaihoz.

Ennek a végrendeletnek a vége különösen szép és megható s életével a nagy Széchenyi, mint jó fiú, atyja végakaratát átérezte és követte:

„Még egy nagy adományt kell felemlítenem, melyet a te jó Istenedtől ajándékba nyertél. Ezt én több alkalommal nem csekély örömömre, mint olyant ismertem fel, mely könyörülettel, jótékonysággal s igazán nemes érzelmekkel van eltelve, tartsd meg s híven ápold magadban ezt a gyöngéd érzületet.

Az Istenségnek egy szikrája az, melynek soha sem szabad kialudni, hanem mindig magasabban és áldásosabban kell fellobognia. De legyen gondod arra is, hogy azután gyöngeséggé ne fajuljon. Ebbe eshetik az ember könnyenhivőségből, hiuságból s szerfelett izgékony és hirtelen fellobbanó érzékenységből, melyet hizelgők, alázatos tömjénezők, a becsvágy és a népszerűség tetszésnyilvánításának felidézése által mindinkább ingerelni és túlfeszíteni szoktak. Ezektől óvakodjál édes fiam, s szived minden gerjedelmével ahhoz fordulj, ki azokat alkotá, Istenhez. O nem fogja tőled

megvonni az ő ihletését, ha őt hívod segítségül s elibe teszed bármely emberi sugalmaknak.

Minő tanácsot is adhatna egy ember, ki maga-magának sem tud a legtöbb esetben tanácsot adni, más embertársainak az isteni szellem ihletése nélkül? Jól mondja tehát egy tudós, hogy az emberek bár felhúzzák a vitorlákat s rendezik a köteleket s hozzá oly komoly képeket vágnak, mintha a készülődések csalhatatlanok volnának, de egy magasabb ül ott a kormányrúdnál s mosolyog hozzá, mondván: „Igy lesz ez és nem másképen".

Végzem most már édes fiam! Ezek tán utolsó hozzád intézett szavaim, megáldlak újra s reménylem, hogy a síron túl is áldhatni foglak. Szíved biztosít engem arról, hogy Isten előtt meg fogsz aztán emlékezni, hogy a legjobb anyának vigasztalója, a kedves testvérek öröme, az ország reménye, az ifjúság dísze, szolgáidnak ápolója, jobbágyaidnak jóltevője, a szegény özvegyek és árvák gyámola s mindenekfelett pedig hitsorsosaid mintaképe fog válni belőled. Hallgassa meg kérésemet az Atyaisten, a Fiúisten, a Szentlélek-Isten. Amen. Amen. Amen."

Ezeknek az intéseknek a fonalát megtaláljuk, írja Zichy Antal, ha lépésről lépésre követjük Széchenyi István egész politikai pályáját: küzdelmeit régi ellenzékünk soraiban az önkényuralom ellen, ősi alkotmányunk specifikus magyar jellegéhez való ragaszkodását, e mellett az idegeneknek a külföld értelmi és pénzerejének közgazdasági tekintetből oly fontos ide édesgetését, az ország gyér népességének szaporítását.

Széchenyi Istvánnak a jogegyenlőségért, jobbágyok felszabadításáért véghezvitt örök nagy tetteit, alkotásait, melyeknek nevét földben, kőben, vízben megörökítette.

Gróf Széchenyi Ferencz levelét mindig magával hordta gróf Széchenyi István. Akkor is vele volt, mikor a Lánczhíd felső láncza az építéskor alázuhant és Széchenyit csolnakából a Dunába lökte, melyből csak úszva menekült a partra.

Széchenyi István jó fiú volt. Szerette, tisztelte szülőit. A szülők szeretete nélkül közönséges ember sem állja meg a helyét, nagy ember pedig senki sem lehet. Ha a szülők élete nem tükör, úgy elkorcsosul a gyermek s nem kér eget, az idők mohától nem félve.

Nemcsak a leányra, de a fiúra ugyszintén áll, hogy: nézd meg . . . anyját. Az atya ismétlődik a fiúban, de az anya hajlíthatja rajta a legtöbbet, kinek szíve, vére. Gróf Széchenyi István gyengéden szerette és tisztelte anyját. Költői lelke hozzá egy versben nyilvánult meg. És ez a jó édes anya előre álmodta meg az ő nagyságát, kérte Istent érte és epedve csüngött fia sorsán. Szíve minden dobbanása a fiáé volt. Minden perczben reá gondolt és imádkozott érte.

Madarász János, somogyi ügyvéd feljegyzéseivel festhetjük leghűbben ezt az anyai szeretetet. Madarász János 1818-ban egy bizonyos ügyben gróf Széchenyi Ferencznél volt. Széchenyi István anyja neve napját ünnepelték s a gróf Madarászt meghívta ebédre. A grófné nagyon nyájas volt hozzá s meg is mondotta okát, azért, mert nagyon hasonlított fiához. Beszéd közben fiáról így emlékezett meg: „Igen, ő katona, de ez nem az ő pályája, én neveltem őt, ő az én legkedvesebb növendékem, én ismerem az ő szellemét, lelkületét, ő szívvel, lélekkel magyar s meglátja az ügyvéd úr, Magyarországon olyan nagy hazafi ember nem volt, mint ő". A grófné szerette hazáját s azt tartotta, hogy csak magyar érti a magyart.

Széchenyi anyja megigértette Madarászszal, hogy ezt el fogja mondani István fiának, mert pályáját ő előre látja lelki szemeivel. Sok év mulva jutott hozzá Madarász, hogy ezt a legnagyobb magyarnak elbeszélje, akkor, midőn a fenkölt szellemű honleány, Festetics Julia már meghalt. Széchenyi István szótlanul hallgatá s végeztével pedig nagyobb ideig kalapját levéve hallgatott s szemével, melyből könnyek peregtek, az ég felé nézett s csak ennyit mondott: „Anyám, szegény, szeretett jó Anyám!" Széchenyi már ekkor az országban a legtiszteltebbek egyike volt s már sok csalódás sebezte szívét. Talán az is eszébe jutott, hogy anyjának megfogadta, hogy nem politizál.

A nagy Széchenyi könnyeivel hódolt anyja emlékének s arra gondolt, hogy az anyai szeretethez hasonló érzés boldogság, jótett nincsen. O is átérezte.

Jön az élet komoly küzdelmeivel, az ifjúság virágának hímpora lehull, érik a gyümölcs, az edzett férfi, külső és belső vészre, kit az anyaszeretet melege megihletett. A szeretet minden neme érinti

szívét, küzd, fárad s az a pihenője, ha rágondol, hogy mily édesen pihent anyja ölében. Gyermekkorunk emlékéből szentek azok a napok, melyeket mocsoktalan lélekkel, szívvel, anyánkkal játszottunk és később álmodtunk át. Sem szebb, sem derültebb napokat nem hoz ránk életünk. Keserű, marczangoló bánat tépi szívünket, ha később rágondolunk, mennyit vétkeztünk anyánk ellen. Fájdalmas bűnbánat ez. Az Isten megbocsátja, de mi magunknak nem bocsátjuk meg soha.

O sohasem bántotta meg anyját, de még e gondolat feltevését is fájlalta, hátha megbántotta volna? Ez az egy jelenet nagy kulcs Széchenyi jelleméhez, kit az érzések ugyan nem foglaltak le elméje rovására, de érzékenyen tudott érezni s érzésbe merülni. Örült az örvendezőkkel, sírt a sírókkal. És a midőn anyját elveszté, szeretetét mindnyájunk édes anyjának, a hazának adta.

Isten, Haza, Király és az emberiség töltötték be szívét s ha háborgott kedélye, elméje a vallásban keresett vígasztalást és elrebegett egyet saját maga szerzett imáiból:

„Mindenható Isten, hallgasd meg minden órai imámat. Töltsd el szívemet angyali tiszta szeretettel embertársaim, hazám s honfitársaim iránt. Világosíts fel engem egy cherub lángszellemével, erős eszével. Engedj a jövőmbe pillantanom s megkülönböztethetnem a jónak magvát a gonoszak magvától. Add tudtomra, mit tegyek és miként kezdjem, hogy neked egykor azon tőkéről, melyet reám bíztál, beszámolhassak. Gondolkodni akarok és dolgozni éjjel és nappal, egész életemen át. Segítsd sikerre azt, a mi jó, tipord el csirájában azt, a minek rossz gyümölcse lehetne. Nyujtsd segélyedet, hogy minden heves indulatot elnyomhassak magamban. Engedd, hogy igazi lelki alázattal tekintsek mindent a világon s fogjak hozzá bármihez. Azt az angyalt pedig, a kitől világosságot nyerek, engedd élni békességben s csendes boldogságban!

Ezen imám ne szóval legyen elmondva, hanem tetteimben szüntelen az éghez bocsátva.“ (Decz. 1826.)

És ha elborult elméjére, öngyilkosságára gondolunk, nem-e kérdhetjük, hogy talán élete végén elfelejtette imáit?

Széchenyi nagy pályájára hazaszeretettel eltelt szívvel indult. Szerette a hazát, a hon földjét. De beszéljen ő maga:

„Nem tudom: mé[illegible] szerelem; pedig az, a mit egy nő iránt érzünk, sokkal csekélyebb, mint a mit egy szent föld, egy szabad nép iránt érzünk. Csak azt tudom, hogy ott a levegő jobb, a fa és mező szebb s minden oly kedves, drága előttünk. Mindig csak oda vágyunk, törekszünk. Ott élni, ott meghalni egyedüli óhajtásunk. Ha idegen földön ér utól végzetünk, könnyebben válunk meg az élettől, mihelyt egy jó barát megígéri, hogy csontjainkat a hazába egykor visszaviendi. Ha életemben nem csókolhatom többé meg porod s ha örökre adósodnak kell lennem hazám, fogd fel mégis szívesen utolsó lehelletemet. Szeretlek minden hibáiddal. Szegény hazám csunyácska vagy, de azért mégis szívből szeretlek, daczára homokodnak s lakóid önhittségének. És te, én Fertő-tavam, bizony valami szép te se vagy, csak arra kérlek, maradj meg nálunk, mert miután partjaid nincsenek, nagy jóság tőled, ha el nem szaladsz! Mindez mégis legkedvesebb birtokunk. Annak az országnak levegője, a melyben születtünk s gyermekségünket töltöttük, mégis a legjobb. Az a nő, kit ifjú korunkban megszerettünk, mégis a legdrágább előttünk. Szerte kóborolunk a nagy világban, útközben sok mindent megkedvelünk, de végre mégis visszatérünk régi otthonunkhoz, régi szerelmünkhöz.

Szegény hazám, mennyire hátra maradsz mások mögött! Mint vérzik szívem, ha meggondolom s be kell ismernem, hogy mélyen alásülyedtél s csak elveszett szabadságod adhatja vissza, más semmi, egykori energiádat.

Egy haldokló hazában a szerelem sem élhet s egy zsibbadt népnél mirevalók a gyermekek?"

Szebbet is, jobbat is írt ennél Széchenyi, de ez a kottája hazaszeretetének, mely már katona életében is gyakran fellángol. Az Alpesek legszebb vidékein, Olaszország legszebb völgyeiben sohasem tudott úgy felbuzdulni, átmelegedni s lelkesülni, mint hazája kopár pusztáin.

Úgy nevelték, mint kellett, úgy tanult és úgy viselte magát, mint nagy ősök unokájához illik. Pontosság, kötelességtudás, engedelmesség, példátlan szülő tisztelet az, a mit kiemelhetünk ezekből az évekből.

Lelke formáit, mint katona kezdi mutatni. Itt tanulta meg szeretni a népet, itt dobbant szíve igazán az egyenlőségért, a jogokért. Be mert tekinteni tiszta lelkébe s naplójában számolt el a tettek embere, kevés, rövid szavakkal napról napra és megismerte önmagát, megismerte felebarátait és megvetette alapját annak a dicső útnak, mely millió szívet indított és indít hálára. Liebenberg János nevelte erre az útra szülei után.

Liebenberg egy slavoniai német családból vette eredetét, ki gróf Széchenyi Ferencznél, István atyjánál volt titkár, később István nevelője lett, míg később, midőn István a katonai pályára lépett, ennek uradalmát igazgatta. Liebenberg szigorú gazdálkodási rendszere, mely Széchenyi Istvánban a takarékosságot fejlesztette, igen gyengéd viszont fejlesztett ki közöttük. Atyja után atyjának és barátjának tartotta s a nem csekély adósságokkal terhelt fiatal huszárkapitány mellett mindig ott állott Liebenberg szelleme, midőn a zajos élet örömeit élvezte, nem szünt meg folytonosan pénzügyeire figyelmeztetni s csakhogy takarékosságra szoktassa, gyakran megtagadta költekezési rendelkezéseit, sötétebb színben festette előtte vagyoni helyzetét, mint a milyen az valóban volt.

Széchenyi gazdaságos életmódjában mindvégig megtaláljuk azt a vezérfonalat, melyet Liebenberg tartott kezében s melynek oly szép és megható jeleit látjuk, kivált azokban a leveleiben Széchenyinek, melyeket 1817-ben Milanóból Liebenberghez intézett. Liebenberg később Széchenyi István által ösztökélve, nevét Lunkányira magyarosította, midőn egyúttal a magyar nemességet is elnyerte; a mint ezt Széchenyi Wesselényi Miklósnak 1828 nov. 24-én keltezett levelében megemlíti.

Széchenyi leveleiből, a melyeket Liebenberghez intézett, az tünik ki, hogy minden hazai dolgaira gondolt, akárhol járt. Lóeladás, boreladás, bevételek, kiadások, semmi titka sincs előtte. Közvetítője szüleinél, ha jövedelméből valami nem futja. Milanóból aggódva kérdi: elkölthet-e ebben a hónapban 350 aranyat, a nélkül, hogy pazarlónak tartanák? Melegség sugárzik ki ezekből a levelekből. Kiterjeszkedik otthona legkisebb részletére. Pontosan kiterjeszkedik a gazdálkodásra és ő, a vígkedélyű katona mindig tudakozódik reménybeli bevételéről. Közli vele minden állapotát, szórakozásait.

Szóval a lehető legnagyobb bizalommal tünteti ki egykori nevelőjét. Párisból megírja, hogy milyen szép festményt és milyen jó borokat vett (1816 november 1.). Folytonosan küld haza lóanyagot és közli, hogy bánjanak a lovakkal. Széchenyi sok pénzt költött. Sokszor fizetett ki 20—30,000 forint adósságot. Gyakran került pénzzavarba. Sok levelében kéri, hogy nyugtassa meg az ő jó szüleit. Úgy látszik, hogy Liebenberg költekezéseiben néha fékezte. Milanóban 1817 június 6-án szemére hányja Széchenyi, hogy teli vannak a magtárak és pénztár és mégis sopánkodik. Megkérdi, hogy mennyi merinói juhot vett, hidakat, csatornákat épített-e? Leveleiben tudakozódik a kertről, a fákról, a sertésekről, lovakról és angol lovászairól. 1817 augusztus 20-án számot vet magával és tudatja Liebenberggel, hogy ebben az évben 4500 aranynyal ki fog jönni. Liebenberg szemrehányásokkal és jó tanácsokkal sem fukarkodik. Széchenyi vígasztalja, hogy ne higyjen a pletykáknak, ő nem olyan, mint a minőnek festik. Különben ő nem törődik vele, hogy ellenségei jót-e vagy rosszat beszélnek róla. Sokat ír méneséről és kéri Liebenberget, hogy eleget adasson enni a lovaknak. Megköszöni, ha Liebenberg nem jajveszékel a bevételek és kiadások felett. Gazdálkodása részleteire nézve utasítja, hogy azt tegye, a mit legjobbnak lát. Elintézi a hozzá intézett apróbb kéréseket és a kérők kérelmeinek teljesítését ajánlja Liebenbergnek. Liebenberg sokszor írhatott arról is, hogy Széchenyi házasodjék meg, a miért őt Széchenyi tréfásan Mephistophelesnek nevezi. Szívjóságát bizonyítja, hogy százada régi őrmesterét Milanóból Czenkre küldi, hogy ott addig is, a míg haza jön s foglalkozásáról rendelkezik, lássák el. Újévkor megköszönti s kéri, felejtse el ezt az évet, igyekezzék magát megjobbítani. Leveleiből végtelen gyengédség tünik ki és határtalan udvariasság, a melylyel érintkezésében is kitünt s mit felebbvalói is elismertek.

Gróf Széchenyi István gyermekéveiről, a szülői háznál töltött esztendeiről hű adatokat találunk Kovács Lajos: „Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve“ és Beőthy Zsolt: „Széchenyi és a Magyar Költészet“ című műveiben.

Beőthy nyomain már megtaláljuk, hogy vélekedett Kazinczy Ferencz gróf Széchenyi Ferenczről, István atyjáról. Kazinczynak

elejétől fogva kiváló tiszteletének volt tárgya gróf Széchenyi Ferencz, József császárnak egykori királyi biztosa és Ferencz császár főcancellárja. A nagy áldozatok sorát, melyen közművelődési intézeteink épültek, ő nyitotta meg a Nemzeti Múzeummal. Ez Kazinczy új Magyarországának méltó alapköve volt. De az eszméknek bizonyos rokonsága is kapcsolta hozzá: az a törekvés, hogy a szabadelvű reformok nemzetiségünk és alkotmányunk feltételeivel összhangba hozassanak. Tudjuk — írja Beőthy —, hogy e törekvés nem sikerült s nem kevésbé mult, hogy Széchenyi Ferencz közpályáját is majdnem derékben törte ketté még József alatt. Kazinczyt kétségkívül vonzotta egyénisége is: példátlan jószívűsége, költői hajlamai és kísérletei, vallásossága, mely misticismusba és hű magyarsága, mely meghasonlásba vitte. Emberre, költőre, hazafira egyaránt vonzó alak. Negyven év mulva is elragadtatással emlékezik meg róla, mikor ifjú korában bécsi házánál ebédelt s a közhivatalait letett gróf azt kívánta tőle, hogy kis cselédeivel magyarul és csak magyarul beszéljen.

E fiatalkori kedves kép emléke, a belőle fakadt és már tán el is feledt remények ébredtek fel az öreg agitator lelkében, midőn a *bécsi ház kis cselédeinek egyike* megjelent a magyar közélet piaczán.

„Mióta élek, kimondhatatlan vágy létezik lelkemben. Magyarország kifejtése, a magyar nemzet feldicsőítése él minden csepp véremben.“ Miféle erkölcsi hatások — kérdi Beőthy Zsolt — táplálták és fejlesztették ezt az érzést, mely a vérszeretet kiolthatatlan hevével ég benne? Ápolta kétségkívül anyja, kiről kevesebbet tudunk, mint óhajtanók. Ápolta, ha később aggódó szíve le is akarta beszélni fiát a politikáról. Hogy e nemes nő és jó anya, családi erényét elhozta Zalából Bécsbe, Csokonai magasztaló versei is bizonyítják, melyekkel 1802-ben Tavasz-át neki ajánlotta. Bizonyítják azonban magának Széchenyinek 1817-ből maradt egyetlen magyar költeménye, ezekben az anyjához intézett szavakban:

Te oktattál,
Tanácsoltál,
Te plántáltad szívemben a jót, melyben vagyok s leszek,
S a mi csekélyt Isten, Uram s hazámért utóbb teszek:
A te munkád.

A fiúi szeretet sugara megvilágítja az anyaszívet és ideáljait, melyek e szívnek szeretete és gondjai által az övéi lettek. Gróf Festetics Juliannának bizonyára része volt abban a kivételes szellemben, mely a bécsi Széchenyi-háznál uralkodott. Kazinczynak adatát maga az ifjú gróf, egykori nevelője, Lunkányi és Toldy Ferencz is megerősítik, hogy a háznak gyermekei mindig magyarul beszéltek s az ott gyülekező és tanakodó honfitársak nyelve is magyar volt.

Széchenyi tehát gyermekkorában tanult magyarul. Lehet, hogy a képzettebb irodalmi nyelvbe nem hatolt be, hogy az írásbeli előadásában nem szerzett könnyűséget, hogy hosszú külföldi tartózkodása és bolyongása alatt nyelvgyakorlata is megromlott, *de képtelen az a feltevés, hogy igazán csak férfikorában tanult meg magyarul.* A tanult nyelven senki sem viheti tovább a szabatosságnál s a nyelvnek az az önállósága és eredetisége bár szabatosság nélkül, az az egyéniségükhöz való idomulása, mely Széchenyi írásait jellemzi: csak oly nyelven lehető, melyen játszottunk és mesét hallgattunk valaha, melynek lelkét gyermekkorunkban szívtunk magunkba. De a magyar mesének más befolyása volt Széchenyire. Még a huszas években olvasta Fáynak, későbbi barátjának és munkatársának mesegyűjteményeit, a legbölcsebb, a legnemesebb és legmagyarabb munkáknak egyikét. Az igazságok, melyeket e mesék példáznak, erős és világító hatással voltak lelkére. A haza iránt kötelességeink vannak, a hazafit csak a munkás hazaszeretet teszi azzá, tiszteljük a multat, de higyjük, hogy a mi apáinknak jó volt, nekünk is az; haladjunk, de ne a meggondolatlanság, hanem a tapasztalás vezérlete alatt; a tisztviselő és biró állását az önzetlenség szenteli meg, a ki jót tesz, ne várjon hálát, mert csak az igazi nagyság boldogít. Széchenyi Pest megyének egyik közgyűlésén azt a nyilatkozatot teszi, hogy honi reform teendőire nézve az első eszmét, akaratot, önelszánást Fáy meséi ébresztették fel benne.

A magyar szóval jókor megütötte Széchenyi fülét s talán meghatotta szívét a magyar életnek elegiája, *a tétlen érzéseknek, a remény nélkül való emlékezésnek s gondtalan pusztulásnak e világa.* Atyjának szíve gyakran merült búba s gyászolta pusztuló végromlásra indult nemzetét s mint magyar, reménytelen szállott sírjába. Gyászát

MEGYEI TANÁCS

fia csak félig értette; koporsója előtt megnyíltak szemei. Örökségül honfi-kötelességeit vette át. Pályája megnyílt szemei előtt s nemzeti érzései világokat mozgató, feltámasztó erejének tudatára ébredett. Hogy mindig megvolt benne a villanásoknak egész lánczolata, bizonyítja: tevékenysége lázának kitörései, honvágyának, hazai emlékezésének röpke nyilatkozatai, kedves népdalainak töredékei és magyar büszkeségének felzajdulásai, a magyar állapotokon egy-egy méla sóhaj, gúnyos vagy haragos kifakadás, nemzeti küldetésének sejtelmes czikkázatai.

Széchenyi egyéniségét, a reá vonatkozó balvéleményeket leghívebben Kovács Lajos fejti meg. Atyja, gróf Széchenyi Ferencz, mélyérzésű, mélykedélyű, míg anyai nagybátyja, a Georgicon alapítója, Festetics György mindent kigúnyoló, rideg ember volt, ki a szív érzelmeire szánalmasan tekintett.

„Két vonás a gróf egyéniségében az éles sarkasmus és a kedvtelés, *melylyel néha szívén zsarnokoskodott vagy a politikában az érzelmeket* ostorozta, anyai nagybátyjára, Festeticsre utalnak."

E vonásoknak még csak halvány árnyékát sem találjuk atyjánál, a mély és vallásos érzelmű és melegkedélyű Ferencz grófnál, mindazok után, melyeket számunkra a hagyomány fenntartott.

Ki tudná ma már biztosan megjelölni a lélektani hatások egész szövedékét, melyek Széchenyi Ferenczet rendkívüli fényes pályájának végén a kétségbeesésbe sodorták? Tény az, hogy fajának, nemzetének jövője iránt hitét vesztette s ezen érzelmek súlya alatt menedéket a pietismusban keresett, a mély vallásos érzést egész a rajongásig hangolta fel.

Atyjának sötét felfogásai fiára, a grófra mély benyomásokat hagytak és ő e reménytelenséget atyjától örökölte.

Az általános szellemi áramlatban, mely áthatotta Európát, egyetlen népet látott érintetlenül élni napjait s ez saját nemzete volt. A Martinovics-féle mozgalom silánysága, lehet a mély titokba borult olygarchiai conspiratio szelleme, a lábrakapó servilismus a magasabb körökben, a teljes elnémetesedés a felsőbb osztályokban, mely a Dunántúl a középbirtokú nemességet is megragadta, az apathia, mely az egész nemzeten erőt venni látszott, minden, de minden

arra látszott hatni, hogy a mélyen gondolkozó és tünődő hazafi a nemzeti elfajulásnak és végkimerülésnek jeleit lássa és nem bírván a regenerationális erő semmi nyomát felfedezni, mélyen aggódó kedélye elboruljon és az oltár zsámolyán keressen enyhületet.

Nemzetünk halott már.

Lehet-e ennél lesujtóbb gondolat, lehet-e szomorúbb örökség, annál borzasztóbb, ha ezt az örökséget megbízható drága kezekből veszi?

A gróf határtalanul tisztelte atyját, hozzá végtelenül ragaszkodott, belátásában, ítéletében megbizott. Még Döblingben is, hol atyjának sötét töprengései feltámadtak benne, atyjának sok terveiről beszélt, a magyarság kifejtése, a magyar ifjúság fegyverben gyakorlása, stb.-ről.

Képzelhetjük már most egy tehetségekben gazdag ifjú fejlődését *oly átok terhe alatt, mely faját veszendőnek, nemzetét már halottnak véli.*

De adjuk át Keménynek a szót:

„Igen hihető, miként Istvánnak első kiképzésében nem az által történt hiba, mert kevésre taníttatott, de talán hogy olyanra is, mi az egyszerű vallásos érzésnél valamivel több volt.

Zsenge éveiben a Széchenyi-család vallásos kedélylyel tekintett a házi oltárra, hol a lépcsőkön térdelve, tört szívvel imádkozott mindig a tisztes családfő, ki egykor a hon oszlopa, a trón kegyeltje volt s a tömeg által szerencsésnek tartaték, mert dús vala."

Mondhatjuk Széchenyi Ferenczről és fiáról, hogy náluk két életvonás közös volt: a mély vallásosság és a mély hazaszeretet. E két tulajdon martyrja az atya és fiú. Óh, mennyi hű kebel szakadt meg a honért! Énekli később a koszorús költő . . .

Igy alakul Széchenyi élete, mint Zichy Antal mondja, a tépelődés és önkínzásra hajló természet alapján a *tévedések és vezeklések szemléletévé egy szép lélek fejlődése.*

Ezért volt egész élete martyromság.

Nevelése eredményéről Széchenyi következően nyilatkozott 1819-ben: „Tizenyolcz éves voltam s alig tudtam olvasni, s most azt látom, hogy némi erős akarattal rövid idő alatt végtelen haladást lehet tenni. Nevelésem (ha a viszonyt, melyben szüleim

s nevelőm irányában állottam, úgy nevezhetem) megszünt az 1809-iki háború következtében. 16 (helyesebben) 18 éves voltam és olyan tudatlan, a milyen egy 16—18 éves fiú csak lehet. A magyar felkelést szervezték és én egyszerre főhadnagy lettem. Még írni sem tudtam helyesen. A háború befejeztével huszárezredbe léptem át s a helyőrségben semmit sem tettem, s végül mint főhadnagyot tettek át dzsidás ezredembe. Ott több éven át kövér és poczakos lettem, de épp oly tudatlan is maradtam, mint annakelőtt, míg végre a háború Francziaország ellen ismét kitört. Sorsom Schwarzenberg herczeg környezetébe hozott. Eljutottunk Párisig; innen Olaszországba mentem s végre visszatértem hazámba, négy rendjellel kitüntetve. Ez időszak életem teljes tudatlanságában folyt le, de azután gondolkozni s az embereket megismerni kezdtem; csak azt nem tudtam, hogy határtalan ambitióm hová ragad?" 1814-ben feljegyzi, még pedig minden neheztelés nélkül Trogoff nyilatkozatát, melyet Párisban tett felőle: „Én Széchenyiért szerelmes lettem a tudatlanságba!" Egy másik vallomása, melyet 1819-ben ír Naplójába, szintén azt bizonyítja, hogy elhanyagolt nevelésének teljes tudatával bírt. „Én magam, mostani fogalmaim szerint semmi más nevelést nem kaptam, mint drága szülőim példáját. Ifjúságomat tudatlanságban s tétlenségben töltöttem el, s bár egészen romlott nem voltam, mégis bizonyos jellemhibáim felett szemet húnytam. Kegyetlenebb voltam a vadállatnál egy drága, kedves lény irányában s képes voltam mindent, a mi ember előtt legszentebb, gyerekes hiúságomnak, gőgömnek feláldozni. Hogyan emelkedtem ki e lelki állapotból, nem tudom; de való, hogy mintegy álomból ébredtem fel, a mint egy pillantást vetettem saját bensőmbe. Két hónapon át ébren, álmomban mindig meg akartam ölni magamat. Nem tettem, mert az öngyilkosság ellenkezik elveimmel."

Az elhanyagolt nevelés hiányait sok éven át nem pótolhatta. Tizennyolcz éves korában a katonai pályára lépett s 1814-ben a franczia hadjáratokban töltötte idejét, a bécsi congressus híres mulatságai szórakoztatták s nem volt alkalom a magába szállásra s az önművelésre, legfeljebb Európa előkelő társaságával való érintkezés csiszolhatott rajta, termékenyíthette meg fogékony elméjét s

ébreszthetett benne eredeti gondolatokat, melyek társalgását mulattatóvá, élvezetessé tették rendszeres ismeretek nélkül is.

Wesselényi visszatekintvén a multra, a negyvenes években következőképen jellemezte Széchenyit s szellemi képzettségét báró Kemény Zsigmond előtt: „Széchenyi fiatal korát a salonokban, a hadmezőn és utazásokban tölté. Rendkívül kellemes társalgási modora, de kevés ismerete volt... Később az európai béke meg lévén kötve, Széchenyi ritkán mulatott ezredénél s idejét többnyire vándorlásban tölté. Hogy világtapasztalásokat szerzett, természetes vala. Azonban a gazdasági és államgazdasági rapsodistikus ismereteken kívül csak a szépirodalomban volt jártas. Az igaz, hogy aesthetikai itélete finom és kimüvelt volt. Sohasem találtam embert, ki, ha e mezőn ment át a beszélgetés, több élvezetet és felvilágosítást tudott volna nekem nyujtani. *De a politikáról Széchenyi keveset gondolkozott. Hite nem volt a magyar nemzet jövendőjében* s a hazai nyelvet, mikor vele megismerkedtem, csak tördelte. Egyedül csak én tudom, mennyi fáradságomba került őt rábírni, hogy az ország sorsa felőli sötét nézeteiről lemondjon.

Katonaéletéről ha hallgatnánk, fontos vonások maradnának el jellemzéséből s nem látnánk tétovázását, minden szépért és jóért való lángolását és egy koldusdiákénál fokozottabb önképzését.

Itt tekinthetünk be lelke előcsarnokába.

Széchenyi István gróf, a legnagyobb magyar katonáskodásáról nemcsak saját, de híres katonák leveleiben és hadtörténetében is találunk adatokat.*

Széchenyi nagy lelkét katonáskodása és levelei épp oly kétségbevonhatatlanul jellemzik, mint egész élete és nagy tettei. Katonáskodásában is látjuk, mint egész élete folyamán, a bátorságot, önzetlenséget s a páratlan kötelességérzést. Soha maga sem leveleiben, sem beszédeiben hőstetteivel nem dicsekedett. A dicsekedés nem rútította be erős jellemét. Semmi erényét nem tartotta erénynek. A bátorságról is úgy vélekedett, hogy az olyan kelléke minden férfinak, mint a bőre.

Első katonai hőstettével a győri csatában találkozunk (1809).

* Sz[illegible]

katonai szempontból nagy fontosságú volt, hogy József nádor, a magyar felkelő seregek főparancsnoka biztosan tudja Meskó tábornok mozdulatait. A Duna mindkét partját egész Gönyőig ellenséges csapatok szállták meg s ezek előőrsei lépten nyomon előbukkantak a Rába és a Rábcza mentén. Ezt a megbízást csak olyan ember végezhette el, ki szemes, bátor, körültekintő volt. Gróf Széchenyi Istvánt bízták meg vele. A tizenhétéves főhadnagy vizeken, éjnek, szürkületnek idején gyorsan jutott czélhoz ezer veszély között. Pozsonyba is őt küldik futárnak. E mellett a számadásokat is pontosan vezette és elől ment a tűzbe. Báró Ertel ezeket írja Győrből gróf Széchenyi Ferenczhez, gróf Széchenyi István atyjához, a nemzeti múzeum megalapítójához: „Profozbüntetés terhe alatt tiltottam meg Istvánnak a világos parancs nélkül való tűzbemenést, majd adandó fontos alkalmakkor odaküldöm én magam. Ha ott marad, excellentiáddal együtt fogom siratni, ha visszajő, mint egy hős fog a világ előtt állni.“

Már a katonaságnál kitünt óriási munkaereje. Soha nem pihent. Szabad óráiban folytonosan elméleti és gyakorlati hadtudományokkal foglalkozott, térképeket rajzolt.

Ez volt katonaéletének bevezetése. Németország felszabadításáért Napoléonnal vívott hadjáratban már mint kipróbált katona arat babérokat. Folytonosan a legveszedelmesebb helyekre megy mint futár. A legnagyobb pontossággal végezi el küldetéseit, pedig rettenetesen leli a hideg. Széchenyit *akkor is a lélek táplálta*, beteg testének engedelmeskednie kellett. Egy napi pihenés, olykor pár órai is elég volt, hogy ruganyosságát visszanyerve, új meg új erőfeszítésekre vállalkozzék az ifjú kapitány.

Szüleihez írt levelében megbirálja a hadviselést is, méltányolja az ellenfélt és kijelenti például, hogy a franczíáknak rendes csatasorban sokkal biztosabb átnézetük van, míg az osztrákok apróbb támadásoknál vannak előnyben.

A történetíró higgadtságával adja elő, hogy mily nehéz a szövetséges hadseregben a helyzet. Mennyire nehéz Schwarzenbergnek, a fővezérnek a többivel kijönni, azután az orosz császárral, a porosz királylyal, az angolokkal, kik mind bele akarnak szólani a dologba.

Hogy mit művelt a lipcsei ütközetben, ezt sógora, gróf Zichy

Ferdinánd írja le 1813 november 15-én kelt levelében: „Meg nem foghatom, hogy Stepherl (ez volt a neve a család körében, még Ferencz császár előtt is) mit sem szólt róla, ergo nekem kell ezt tenni, mert Neiperg ezt nem tudta, Stepherlt Schwarzenberg herceg 16. és 17. közt éjjel Blücher tábornagyhoz küldte, hogy őt 18-ára meghívja az ütközetre (mert nálunk az a divat, hogy mint valami ebédre, beinvitálják az urakat). Eljárt megbízásában s egyúttal átvitte a parancsot a svéd koronaherczegnek is, hogy őt is meghívja. Blücher s még inkább Kreisenau legkevésbé sem bíztak abban, hogy ezt az ingadozó félbolondot ily lépésre rábírhassák. Ekkor Stepherl gyors elhatározással így szólt Blücherhez: Adjon nekem kegyelmességed egy jó lovat.

— Mit akar ön, fiatal ember?

Felelet: Rábírom a koronaörököst, hogy jöjjön hozzánk, bármibe kerül is. Tetszett az öreg hadvezérnek és a fontos vállalathoz egy lovat és áldását adta. Stepherl elvágtat a svéd koronaörökös-höz, kit számos tiszt társaságában talál. Kijelenti ezek előtt szándékát, hogy a herczeget fel fogja hívni a két császár és a porosz király nevében, hogy Lipcse felé induljon. Egyikük azt kérdezte, hogy van-e megbízása? Megvallotta, hogy nincs, *de hát legfeljebb a saját fejét koczkáztatja, mely a közjóért nem megy kárba.* Bejelentették. Stepherl bátran elmondta, hogy mit akar. A koronaherczeg nemmel felelt, majd himelt-hámolt. Stepherl nem veszti el lelki bátorságát és írást kér róla, hogy a három monarka meghívását Lipcsére átadta. Ezt a herczeg megadja, de aztán gondolkodik, visszaszólítja Stepherlt, behívatja tábornokait, Stepherl kijelöli az utat, a koronaherczeg megindul, kellő pillanatban érkezik s eldönti a lipcsei csata sorsát, mely menthetetlenül elveszett volna".

Egy más forrás azt állítja, hogy Széchenyi István figyelmeztette a habozó Bernadottet, hogy koronája forog koczkán, ha most az események színhelyén nem mutatja meg magát és nélküle nyerik meg az ütközetet.

Széchenyi tömérdek lovat kilovagolt, tett tönkre, a hadjáratban kilőtték alóla híres szürkéjét, mit az egész tábor megsajnált. Széchenyi 1814 márczius 3-án kelt levelében érdekes ez a részlet: „A tábornagy ismét Blücherhez küldött, kivel nem volt összeköttetésünk.

Ezer akadály között franczia katonáktól és parasztoktól hajszoltatva, mint egy nyúl, hihetetlen sebességgel érkeztem részint lovon, részint gyalog a Tére-Campe roise-ig. Senki nem tudott Blücherről és hadtestéről. Istenhez fohászkodva segítségért ködös éjszakán bolyongtam kifosztott kastélyokon és leégett falukon keresztül a nélkül, hogy csak egy lélekkel is találkoztam volna. Csak a hold kísért, a felhőkön áttörő fénye, mint egy védelmébe látszott venni engem és lovamat. Így tartott ez reggelig, míg végre katonákra s Blücher tábornagy hadseregére akadtam".

Elvégződött a hosszú harcz. Széchenyi így adja ezt szüleinek tudtul: „Vége van a hosszú harcznak, szépen, dicsően ragyog a jövő előttünk, mely nemrég oly sötétnek látszott. Szabaddá lett az emberi nem, szívhatja ismét szülőföldje levegőjét".

Széchenyi egy levélben csodálkozik azon, hogy a nyugdíjazott világ ura oly békén türte sorsát, pedig senkinek sem volt olyan alantjáró gondolkodása, hogy ily lealázás túlélésére képesnek higyje őt.

Széchenyi ezután 1815-ben az 5. huszárezrednél Olaszországban Bianchi altábornagy vezérlete alatt a Murat ellen folytatott háborúban vett részt, hol szintén nagy hősiséggel harczolt s Murat pompás gárdaezredét támadásával megsemmisítette. Az olaszországi hadjárat kimenetele után látva, hogy a katonai élet tétlenség lenne reá nézve, Londonban és Párisban hosszabb ideig tartózkodott, 1816-ban hazajött s ezután 1818—19-ben beutazta keletet és hazatérve megkezdte hadjáratát és hőstetteit a politikai életben hazája javára.

A hadviselésről, nagy katonához méltó nézeteiből figyelmet érdemel, a mit olaszországi utazásai közben ír:

„Bolognáig mintegy 800 közvitézzel találkoztam, kiknek öt garasával vagy félforintjával mintegy 200 forintot osztogattam ki, hogy éhen ne veszszenek. Ez tán az utolsó lökés volt ingadozó elhatározásomra, hogy használt fegyvereimet végre Ő Felsége lábaihoz letegyem; mert, bár a legnagyobb előszeretet mellett is, lehetetlen többé a hadseregnél megmaradnom, melynek tagjai, a legvitézebb katonák koldulni kénytelenek.

Egy ily demoralizált hadsereg senkit sem fog megverni, mert egy bár hatszázezernyi tömege a fegyelmezetlen parasztficzkóknak,

legfölebb nyúlvadászatra, de nem valódi csatára használható. Ilyen összeszedett népség éppen semmire sem való. A csapatot békében kell betanítani. A régi fegyelmet, a régi rendet, a már rég jobblétre szenderült engedelmességet és subordinatiót kell újra behozni, a különböző nemű csapatokat különböző módon fegyverneméhez mérten s jól átgondolva a czélt, melyre szolgálni kell, szükséges begyakorolni. A közembert a kötelességével, a veszély, a becsület, a halál fogalmával kell megbarátkoztatni; a katonai rendet minden kitüntetéssel illetni, mert ki tesz többet az államért, vajjon az a derék közvitéz-e, a ki egypár hadjáratban részt vett vagy egy olyan írnok vagy prókátor, ki Istent és embert megcsal? Csak egyetlen egy téli hadjárat, melyet az a gyalog közember az ő monturjában kitöltött s a mellett vitézül harczolt is, meg lehet-e ajándékozva bárminő ajándékkal, kincscsel, jószágadományozással? Azért ezt tartom az egyedüli pályának, a melyre szentelhetem magam s mégis könnyes szemmel kell bevallanom, hogy nem állhatom már ki soká: mert hiába, meggyőződésemet meg nem tagadhatom s olyan ügynek, mely előttem nem szent, kellő buzgósággal nem szolgálhatok s így voltakép egy pillanatig sem volna szabad maradnom. Ez a szegény hadsereg! Még egy jó nadrágja sincs! Olyan czikk, mely nem is tartozik a szervezéshez, mert mint nélkülözhetlen, van már feltételezve. De a mi lelkünk szoros egybefüggésben van a mi testünkkel s egyik a másik nélkül egy hosszabb pillanatig sem működhetik. Az oly ember, a ki nyolcz napon át ruházat és élelem nélkül az inségnek hagyatik martalékul, bizony semmit sem ér. Az tehát a jó parancsnok, a ki az ő seregét egész háborún át jól tartja és ruházza, ha különben jó szellem van a csapatnál, ha kitünő és jól díjazott tisztjei vannak s ha győztes hadjáratból hazatérve tisztességes emberek előtt nem kell elbujniok s titkon burgonyát sütniök, úgy a hadseregnek nem lesz semmi baja. Ügyes fogások vagy túlnyomó szám visszaszoríthatják, de soha meg nem verhetik, általában én úgy tudom, csak egy jó taktika van a világon s ez, becsületesen megütközni s a többi magától jön. Ha a csapat szelleme és bátorsága sem hanyatlik, támadják meg bár szemben vagy oldalt, nem fogja bánni, mert a mit ellenfele excentrikus mozdulatával (flankirozással és kerüléssel)

nyer, annyit visszafoglal ő concentrikus magatartásával. De nem könnyű ám szert tenni egy ily fegyelmezett ezredre, mely akár előre, akár hátranyomulásában egyaránt megtartja bátorságát, kell ahhoz egy derék parancsnok, ki a dolgot érti s béke időben jól begyakorolja magát. Az ilyen biztosítja a sikert s mikor a csapat lanyhán verekszik, csak a parancsnokát kell felelősségre vonni: ő a hibás, nem a szegény közkatona, mert az általában véve mind jó s én merem állítani, hogy 5—6 esztendő alatt bármely nemzetbeliből is jó katonát lehet csinálni okos bánással. Egyiket veleszületett bátorsága és becsületérzése viszi oda, hová a másikat a vasfegyelem, borzasztó büntetés, vallásosság, stb. A mi azon véleményemet illeti, hogy jól megverekvés az egyedül maneuvre, tegyük fel, hogy negyvenezer ember áll ugyanannyi ellenében, kik erőre, bátorságra, fegyvernemre egyenlők s az asztalsimaságú területen semmi erdő, folyó, árok vagy szántóföld ne akadályozza: vajjon a kettő közül melyik lesz a győztes? Azt mondom: egyik sem, mert olyan egyenlőséges tér mellett, mely különben az életben sohasem fordul elő s melyet csak a levonandó következtetés miatt tettem, semmi hadászati mozdulat nem történhetik. De miután a világon két egyforma vitéz hadsereg nem létezik s olyan tér sem képzelhető, mely egyik vagy másik félnek előnyt ne nyujtana, azért a hadi mesterségben csak két dolog van, mely a győzelmet biztosítja. Egyik a csapatok jósága, mely áll a szilaj bátorságból a mozdulatok gyorsaságából s a veszélyben való kitartásból; másik a *tér* ügyes felhasználása, miszerint legtöbb ponton egy ember kettőt foglalkoztasson ott, hol némi előny kínálkozik, kettős erővel lehessen hirtelen támadni s így, bár a legvitézebb ellenféllel is, eldöntjük a csata sorsát. Ez utóbbi képezi minden taktikának alakját, melyet egyébiránt könnyű elmondani szóval. De ezen alapelvből indul ki az oly végtelenül bonyolódott hadi tudomány, melyet sokan tanulmányoznak, de származására, eredeti forrására s szent végczéljára vissza sohasem vezetnek.

Egy példát akarok csak felhozni, mely voltakép nem is tartozik ide. A sáncz — úgy tartják — csak akkor jó, ha nem lehet megkerülni, máskép semmit sem ér. Milyen képtelenség az egy buta tábornok agyában. Ha megkerülik, akkor az ellenséget nagy kerülő

útra kényszerítettük az egyenes út helyett s ily módon egy emberrel hármat is foglalkoztathatunk; a chance tehát úgy áll, hogy a sáncz végtelen sokat használ, ártani pedig sohasem árthat. Szemben állva az ellenféllel, sohasem lehet elég sánczczal ellátni magunkat. Ha nekem hadseregem volna, az mindig a föld alatt laknék, mint az egerek. De egy amolyan törzskari tiszt nem hiszi, sáncz-árokról vagy töltésről annyit tud, hogy valamely szilárd, magas és széles védművet ócsárolgat, ha kiszögellései nem annyi, meg nem annyi fokra vannak számítva. A másik rendszabály, t. i. egy emberrel kettőt foglalni el. Mindenek előtt bátor szív kívántatik, ha véletlenül biztos magaslat, erdő, folyó vagy sáncz nem áll éppen rendelkezésre.

Sokszor voltam tanuja, hogy őrületes vágtatásban jött egy adjutans alázatosan jelenteni, mikép egy zászlóalj, mely valamely falu védelmére rendeltetett ki, nem tarthatja magát tovább. Mit jelent ez? Ha én parancsnok volnék, az ilyen hírnek hozójától egész nyugodtan azt kérdezném, vajjon a vezénylő tiszt életben van-e még? Ha igen, azt izenném neki, hogy boldog kimúlást kívánok neki, úgy mint az útra indulónak szerencsés utat szokás kívánni s hogy végső búcsút veszek tőle, mert sohasem kívánom többé látni. Az a katona védje egymaga az egész falut, míg ottvész. Mi fontossággal bír egy ostoba ezred a csata napján?! Én úgy érzem, hogy képes volnék ugyan egy ütközetet elveszteni, az mind lehető; de miután minden kényszerített visszahúzódást a belőle származó következmények, a többi közt élelmezés miatt is, veszett ügynek tartok, mielőtt egyetlenegy lépést is tennék visszafelé, tudom, csapatomnak és katonáimnak kétharmad része ott feküdnék a csatatéren szerencsésen és dicsőséggel.

A hivatalos katonai elismerés szerint is Széchenyi oly fényes tulajdonokkal volt megáldva, hogy bármely testületnek, nem tekintve a benne rejlő magasabb hivatást, már akkor is büszkesége, szemefénye leendett. Bizonysága ennek conduite listája:

„Erkaufte Chargen: Kein. Beihilfe: Sehr viele. Gesundheit: Gute. Gemüthsbeschaffenheit: Gut, heiter und fröliche. (?) Natürliche Talente: Besonders viele (!) Redet Sprachen: Deutsch, ungarisch, lateinisch, französisch, englisch, italienisch, gut. Exercieren,

Adjustiren, Dressiren: Gut. Gewerhwesen: Etwas. Andere Wissenschaften: Mathematik, Geographie, Geschichte. Reiter, Pferdekenner: Sehr guter (!) Campagnen mitgemacht. 1809. 1812. 1813. 1814. 1815. Vor dem Feinde: Ausgezeichnet, tapfer, entschlossen, mit Einsicht. Mit dem civile: Bescheiden und sehr höflich. Im Regiment: Gefällig und beliebt. Eifer und Aplikation: Sehr viel. Guter Wirth: Ja. Dem Trunk ergeben: Nein. Spieler: Nein. Schuldenmacher: Nein. Zänker: Nein. Sonst im Dienst: Pünktlich, rührig, sehr gut zu verwenden. Verdient das Avancement: Vorzüglich (!!) Praeteriert: Nie.“ (Kelt október 15. 1825.)

Széchenyi István irodalmi hajlamait és benne a művészet és írók szeretetét a szülői ház és atyja, gróf Széchenyi Ferencznek az írókkal való összeköttetése fejlesztette.

A Magyar Nemzeti Múzeum kiadásában megjelent Kollányi Ferencz ötszáz oldalra terjedő munkája: a Nemzeti Múzeum Széchenyi könyvtár történetének egyik legérdekesebb része az a fejezet, melyben Kollányi Széchenyi Ferencz grófnak a korabeli írókkal szemben tanusított pártfogását ismerteti. Megtudtuk ezekből a közlésekből, hogy alig volt magyar író a XVIII. században, a ki egy és más dolgával, bajával Széchenyihez ne fordult volna. És Széchenyi segített mindenkin többször is, úgy, hogy Kovachich Márton, kivel mindvégig bizalmas viszonyban állott, 1796 nyarán felszólítja, hogy az írókkal szemben tanusított bőkezűségét legalább szorítsa bizonyos határok közé, mert kevesen vannak közöttük olyanok, kik tanulmányaikkal előrehaladnának, még kevesebben, kik kiválókká lesznek s legjobb volna ilyen körülmények között, ha pénzét gyűjteményeinek gazdagítására fordítaná. De megmaradt élete végéig a magyar írók maecenásának, a kik ugyancsak sűrűn kopogtattak ajtaján. Legelsők közé tartozik a kérelmezők között Kónyi János strázsamester, a ki 1782-ben 110 forintot kap egyik munkájának a kinyomatására. Révai Miklós 50 aranyat kér kölcsön, de 1797-ben újra hozzá fordul, arra hivatkozva, hogy eddig sem vonta meg tőle jóindulatát. Décsi Sámuel, a Magyar Kurir szerkesztője szintén adósa volt, 1800 április 15-én irott levelében azonban panaszolja, hogy előfizetői évről évre fogynak, a bécsi élet drága, tegye meg tehát Széchenyi vele is, a mit annyi sok magyar

tudóssal megtett és engedje el 1000 forint tartozását, a mit Széchenyi el is engedett. A Hadi Történetek és a Magyar Hírmondó írói, Görög Demeter és Kerekes Sámuel is segítségét kérik egyszer 600, azután 300 forint erejéig, Bacsányi János „miután élnie kell", szintén egy kis kölcsön ügyében fordul hozzá. Vályi András egyetemi professor, mint a többi szűkölködő méhek, ő is a Széchenyi „könyörülő kasszájához" tolong, hogy újabb 100 forintot kaphasson munkája kinyomására. „Valamint többnyire minden ügyetlen literatorok", úgy Csokonai is Széchenyi szívében találja fel szerelmét. „Mivelhogy minden közjóra czélzó plánuma a Magyarnak, vagy a költség, vagy a pártfogók nem léte miatt, hol az irígység, hol a szerencsétlenség miatt, még eddig részint füstbe ment, részint szikrát nem kaphatott, az Új Mindenes Gyűjtemény-nek homlokára kívánta a hazaszerette Széchenyi nevet függeszteni és azt teljes megalázkodással oltalmába ajánlani, fölhajtva könyörögvén, hogy azt hatalmas szárnyai alá venni és a világra leendő kijöhetésre felsegélleni méltóztatna." Mikor pedig a debreczeni tűzvész alkalmával „nádfedeles" kicsiny házacskája leég, újra hozzáfolyamodik, mint nemes szívű jótevőjéhez.

Mint minden ifjúban, Széchenyi Istvánban is révedezett a költői hajlandóság. Maga is írt verset, tervelt regényt és belemerült a nagy költők élvezetébe. Irásaiban is sokszor nyilatkozott meg a költő s az ő borongós szemrehányásai hatották át a *Szózat* megírására később Vörösmarty-t. Költészet nélkül nincsen senki. Ott van ez az írni, olvasni nem tudó pásztor szívében s beszél helyette furulyája. Ezért mondja Széchenyi: „Minden költemény, melyet szívünk mélyében átérezünk, a miénk . . ." Minden embernek van nótája, melyet ugyan nem ő írt, de tolmácsa bensejének, viharnak, szép időnek. Széchenyi korán megértette a rokonhangokat, érezte, hogy lelkének kincstárában több van az elégnél, csak a felett habozott sok ideig, hogy hogy oszsza szét lelkének, elméjének kincseit.

Az 1820-iki telet Diószegen töltötte. Munkaterveiből látjuk, hogy ekkor már Széchenyiben forrt a lángelme. Meg akarta írni azt, hogy mennyire egyeztethető össze a lélek tökéletességével az életrevalóság, értekezni óhajtott a lótenyésztésről, a portyázó hadjáratról

és előőrsi szolgálatról, Ausztria reformjairól, nemzeti nevelésről. Be akarta fejezni regényét.

Ezeket csak átképzelte, tervezte, de nem fogott semmihez. A gyöngyélet őt is elkapta. Huszár volt a javából. Mulatott tiszttársaival. Megvendégelte a legénységet. „Úgy el tudok lágyulni, ha bármi honit látok, hogy egy hegedű, czimbalom, de még egy duda is szinte könnyekre fakaszt.“ Megtanult nézni kívülre és belülre és megismerte a magyart.

Nótái közül felemlítjük: Csipd meg bogár, Tarka kukoriczaszár, Egy kis kenyér, egy kis só, Ma van Jakab nap, Megy a barát a malomba lassan. Nóta mellett szívta magába a debreczeni jó magyarságot. Ingadozott, melyik útra lépjen? Csábította a költői, katonai és a politikai pálya. Maga jegyzi meg maga-magáról tréfásan: „Ez a fiú nem tudván életének irányt adni, egyszerre minden tudománynak fekszik, mely arra rásegélhetné; el lehet várni, mily sokra viszi mindegyikben“.

Szerette a zenét, a művészetet, értett is hozzá. Maga is szépen fuvolázott. Szívesen társalgott költőkkel, írókkal, művészekkel. A mit útleírásaiban a művészetről ír, azt megirígyelheti bármelyik műbíráló. Vett képeket és szobrokat. Külföldi utazásaiban tervelte ki Buda és Pest rendezését, mert ő nem csak utazott, de mindig hazanézett és összehasonlított. „Nemcsak magaslatán állott az európai műveltségnek, de azt túl is szárnyalta.“ A görög hitregében félisten lett volna . . . Utazásainak köszönhette ezt, de azért bármennyit, bárhol utazott, a szíve csak azt mondta: Jobb otthon! . . .

Széchenyi Zichy Antal szerint, a mikor utazni kezdett, a szeretet gyűlöletével volt eltelve Magyarország irányában. Fájlalta, hogy Magyarország még nem számít a világban, hogy nem kél versenyre a gyorsabban haladókkal, hogy sem saját erejét, sem az élet nemesebb czéljait nem ismeri. Széchenyi életének kétharmadát utazta el a külföldön, vagy alkotásai közben itthon, a hazáért és saját magáért. Szerette a magányt, a természetet, hogy gyógyítsa háborgó, búskomor lelkét. A búskomorság egész élete útján vándortársa volt s akkor hagyta el, de csak pillanatokra, ha szellőtől, ha pataktól megkérdezhette: Virulsz-e már szülőföldem?! Sajnálattal, fájdalommal látjuk, hogy Széchenyi meg volt hasonlva magával élete min-

den fordulóján, mesgyéjén és egész ösvényén. Ezt az érzést ideig-óráig az nyomta el, hogy mások is a haza boldogításán fáradoztak. Emberismerete sokszor biztos, megfigyelése czáfolatlan, jellemzése tökéletes. Útirajzaiban az angoltól hármat akar elsajátítani a hazának: alkotmányt, gépeket, lótenyésztést. A nemzeteket is jól jellemzi: A német sokat ír, a franczia sokat beszél, az angol tesz. Kétségbeesett azon, hogy a magyar pedig aluszik, sír; kezeit összetéve, függetlenségét eljátszva síratja Mohácsot.

Hogy mily hasznosan utazott, azt elismeri gróf Dessewffy József ódájának ez a versszaka:

> Méhek gyanánt hoz téged angyalunk
> Most vissza, jól megtelve gyümölcscsel ád
> Ismét közénk s mézes virággal
> Szárnyairól lerak itt Pozsonyban.

Katonai szolgálata vitte őt is első ízben az Apennini-félszigere, 1814 tavaszán; Windischgrätz herczeg kíséretében kellett volna Szardiniába utaznia az ottani király uralmának visszaállítása érdekében: ez azonban fölöslegessé vált s így Széchenyi is csak Genuáig jutott,* azonban valószínű, hogy már ennek az első olaszországi tartózkodásának benyomásai indították rá, hogy még ugyanaz év őszén, midőn a világgal meghasonlott kedélylyel, a szerencsétlen ifjúkori szerelem sajgó sebével szívében, szellemi „légváltozást“ ment keresni, útját megint Olaszország felé irányozta s ott is maradt egész a következő év (1815) nyaráig. Bár a megelőző évben szabadságot vett, 1815 tavaszán ismét katonai szolgálatot kellett teljesítenie és pedig ugyanazon Murat Joachim ellen, kinek udvara a megelőző télen oly megvetésreméltó színben tünt fel előtte, de kinek neje, a szép és eszes Karolina királynő valósággal elbájolta őt. A tolentinoi csatában, mely Murat ama szerencsétlen vállalkozásának, előbbi szövetségesével, Ausztriával szembeszállani, véget vetett, a fiatal magyar huszárkapitány fényesen kitüntette magát, kapott is érdemrendeket, de előmenetelben nem részesült.

Széchenyi, első rövid tartózkodását is beleszámítva, hat olasz-

* Berzeviczy Albert: Magyar utazók Olaszországban.

országi utazást tett; a két első — mint említettem — 1814 tavaszán és őszén, mely utóbbi belenyúlván 1815-be, a hadjáratban való részvételében találja folytatását; a harmadik 1817-ben, a mikor már tavaszszal Olaszhonba jövén, egész télig maradt ott, főleg Milanóban, ezredénél tartózkodva. 1818-ban is Olaszországban találjuk őt, a honnan — Florencet, Rómát meglátogatva — a nyár derekán Anconából hajón átmegy Törökországba, keleti útját megteendő, 1819-ben visszatérve onnan, Malta szigetéről Siciliába kel át, bejárja a szigetet, valószínűleg ismét Nápolyba tér, de útja befejezéséről adataink nincsenek. Végül 1825 nyarán Dél-Franciaországból jövet keresztülmegy Felső-Olaszországon s Velenczéből Triesztbe utazik.

Utazásai, tartózkodásai, katonai szolgálattételei alatt Széchenyi megjárta, sőt meg is lakta Olaszországnak majdnem minden részét, de legtöbbet kétségtelenül Nápolyban és Milanóban tartózkodott. A közönség előtt Zichy Antal közléseiből nagy részben ismeretes — bár egészében ma is csak kéziratban levő — naplója, úgy tárgyi, mint személyi szempontból rendkívüli becsű és értékű feljegyzéseket tartalmaz olaszországi részében is, minden hézagai daczára. Lelki életének forrongásait, közéleti egyéniségének kialakulását látjuk benne, csodáljuk találó ítéletét, éles látását, gyors felfogását és eszmebőségét, megfigyeljük annak az elvének megvalósítását, melyet ő maga így fejez ki: „Elvül tűztem ki magamnak, minden virágból, melyet utamban találok, mézet szívni, miután legtöbb virágom úgyis elhervadt már“. Külföldi utazásaira való elhatározása egyúttal merész szembeszállás volt azzal a „Hitel“-ben is kigúnyolt felfogással, mely szerint „Extra Hungariam non est vita“, melyben ő hátramaradásunk egyik főokát látta; de mialatt utazásaiban számtalanszor felsóhajtott hazánk akkori szegénysége, műveletlensége, félszeg intézményei miatt, éppen a világban járva szerette meg faját, érlelte meg honfiúi elhatározásait s nőtt olyan erőssé, „ki egész nemzetet hordoz szívében“.

Már első szabad akaratból tett olaszországi útja alkalmával, melyre — mint mondja — évek óta készült, „örvend e négy dolognak: a levegő, a nap melege, jó országút, jó postalovak“-nak. De később a szél ellen való hajózás végtelenül untatja, a vesztegzár és vám-

vizsgálat bosszantásai kihozzák sodrából, olykor parancsolóan sőt erőszakosan lép fel, a mi többnyire használ; még többet használ pénze, melylyel ugyancsak nem takarékoskodik; cselédekkel utazik, kocsikat visz magával, melyeket aztán keleti útja előtt Rómában elad; Bolognába menet 200 forintot osztogat ki éhező katonák közt alamizsnaképen, kiknek látása megerősíti elhatározását, hogy megváljék ettől a hadseregtől. Még inkább felháborodik, mikor Páduában egy szökevény katonának borzasztó kivégzését látja és nézi végig.

Általában a heves, élénk impressiók embere; a mint fellázad lelke a visszatetsző dolgok felett, épp oly elragadtatásba ejtik a természet és művészet szépségei. Az olaszokról nincs jó véleménye. Itáliát felséges országnak tartja, ott szeretne lakni, de „mily aljas nép lakja", miért nem lakják inkább angolok, francziák, németek? Hideg veríték ül homlokára, ha elképzeli, hogy ő olasz volna! Némely vidékét leírhatatlanul szépnek találja, fölébe helyezi Konstantinápolynak, egyszer Girgentit mondja legszebbnek és legmosolygóbbnak, másodszor a lombardiai tavak mellékét találja a legkellemesebbnek, az Etna — szerinte — legszebb hegy a világon, nem nyugszik, míg meg nem mászsza, az intensiv természetélvezetvágy viszi rá, hogy a hol csak szerét teheti, a tengerbe úszkáljon.

Olasz útja alatt szemlátomást fejlődik veleszületett művészi érzéke, okulásra s vázlatok készítésére egy festőt is visz magával, Endert; buzgalommal és kitartással látogatja a gyűjteményeket, meglehetősen önálló és sokszor találó véleményt formál magának s megütközik a sógora, IV. Ferdinánd látogatására Nápolyban időző Ferencz császár naivsága felett, ki a múzeumok fárasztó nézésére vonatkozólag az ő bécsi tájszólásával azt mondja Széchenyinek: „Hier ist's doch besser als in Florenz, man wird ender fertig!" Bár művészi dolgokban ő is a kor áramlatát követi s kissé egyoldalú a classicismus iránti előszeretetében, elkerül sok túlzást, melybe kortársai estek. Az empire-korszak bálványát, Canovát, elfogulatlanul ítéli meg, a római műtermében látottak elragadják, de azért az antikot mégis magasan fölébe helyezi az ő műveinek s a belvederei Apollót mondja a legszebb férfialaknak. Római látogatása alkalmával még él Canova; mikor utolszor időzik Velenczé-

ben, ott már ereklyeként őrzik az elhúnyt mester szívét. Az a vallomása, hogy nincs érzéke a régiségek iránt, inkább csak a középkor régiségeire vonatkozik, melyek közül még a velenczei szent Márk-templom sem tetszik neki, az antikot feltétlenül tiszteletben tartja, Rafaelt már Florencben megszereti, Rómában csodálja, de legélénkebben mégis a modern művészet iránt érdeklődik; Thorwaldsennél, Rafael Morghennel is megismerkedik, majdnem minden nevesebb művész műtermét meglátogatja, a magyar Ferenczben azonban — ki szintén Rómában dolgozik — semmi tehetséget sem vél feltalálni.

Mindenben mutatkozik törekvése: tökéletesen ismeri meg az országot, melyben jár, olaszul jól tud, szorgalmasan olvassa az olasz irodalmat. Petrarcát nem tudja élvezni, de Tassót kedvenczének, Alfierit bálványának mondja, Ferrarában meglátogatja Tasso állítólagos börtönét és megpihen Ariosto székében. Neve, állása, szeretete mindenütt módot nyujt neki a legelőkelőbb körökkel való érintkezésre, a viszonyok megismerésére s éles megfigyelésekre, melyeket tartózkodás nélkül jegyez fel naplójában. A bukófélben levő nápolyi udvart kigúnyolja, de a toscanai nagyherczegre is csípős megjegyzéseket tesz; Florencben barátságot köt a monarchia ottani nagykövetével, gróf Apponyi Antallal, kit nagyrabecsül és megkedvel; Lombardiában azt találja, hogy az osztrák uralom jobb sok másnál. Utolsó olaszországi útja alkalmával már egészen közgazdasági reformjainak eszmekörében él, tanulmányozza a szederfatermelést és a selyemgyártást, részletes számításokat tesz és terveket készít a selyemtenyésztés meghonosítására birtokain.

1829-ben gróf Károlyi György kíséretében folytatott útja a lóverseny és saját gazdasága, a hazai gazdaság javítását és vállalatok tervét, kivitelét eredményezte. 1830-ban Beszédes főmérnökkel és gróf Waldsteinnel a Fekete-tengeren át beutazta Törökországot és Szerbiát. Vaskapu és Dunaszabályozás. 1832-ben gróf Andrássy György társaságában Angliába utazott a Rajnán és Belgiumon át. A gyáripar többféle nemeit, a híd- és hajóépítést tanulta. 1845-ben Prágában volt Ferencz császár szobrának alapkőletételénél s megbámulta a cseh urak izmos testalkatát, azt az élelmességüket, hogy ellenünkben a birodalmi kormányzatban túlsúlyba helyezkedtek.

Hazajőve a testgyakorlás, edzés népszerűsítéséhez fogott. Mindig érdekelte az ifjúság. Ép testben ép lélek. Ezt kívánta ő az ifjúságtól. O hozta az első testgyakorló-tanárt s vívómestereket édesgetett a hazába. Féltette az ifjúságot a lelki és testi elcsenevészedéstől, rokonait, ismerőseit testgyakorlásra ösztönözte. Erről a még élő, akkor ifjú, ma már öregek sokat beszélhetnének.

II. FEJEZET.

Velemenye a nőkről. Eszmenye Crescence. Szechenyi és Wesselényi. Vallásos nézetei. Lóverseny. Jószagyai. Beszelgetes Somsich-al.

A nőkről egész bölcsészetet alkotott. Nézetei közül az élet iskolájához tanulságosak ezek annál is inkább, mert a férfi sorsa a nő, ismerje meg őket.

„A nőnemről különböző országokban nagyon különböző fogalmak uralkodnak. Például a török azt képzeli, hogy az asszonyi lény egyedül az ő buja kéjeinek szolgája s erősen hiszi, hogy egyébre nincs teremtve. Máshol az ember, nem feledi gyermekeket nemzeni vele, főleg házának rendben tartására vesz nőt. A tökéletes ember nem érzéki játékot fog látni a nőben, hanem egy hű élettársat, a ki nélkül csak minden dolga félszeg s a földi lét lehető tökéletes fokát el nem érheti. Azért is a török egy gyönyörre termett testet fog legtöbbre becsülni, míg például Stiriában egy leány, ki jól tud főzni, biztos lehet arról, hogy derék férjet kap s egy stájer ifjú szívét meg fogja hódítani. De az az ember, a ki érzékeit salaktól tisztán tartja s a nőket az őket megillető polczra helyezi, mindenekelőtt a lelki tulajdonokat fogja keresni.

Egy öreg úr, kiről tudva van, hogy fiatal korában sok asszony volt szerelmes belé, még mindig némi tekintélyben fog állani.

Még a legdurvább paraszt is egészen másképp fogja magát viselni nők jelenlétében, mint csupa férfiak közt.

Nők tudományban s művészetben sohasem vihetik a középszeren felül. Toll és kard a férfit illeti, úgy mint a nőt bölcső és

[illegible]

háztartás. Ha bármelyik a másiknak a dolgába elegyedik, meghamisítja a természetet.

Amor non raggiona, e si raggiona, piú non é amor!

Egy nővel élni, ki csak kegyelemből ment az emberhez. „O Schande, wo ist dein Röthe? O Blut, wo bleibt deine Wallung?“

Széchenyi egy nőnek: Ön egész valómat betölti s ha Önre gondolok, minden szépre, jóra és nagyra lelkesülök.

A felelet: Ha ez igaz, úgy ennek oka nem én vagyok, hanem lelkem, melylyel naponként az éghez az Ön boldogságáért folyamodom.

Egyik helyen így ír a nőkről: Legfőbb földi rendeltetésük: gyermekeket szülni és felnevelni. A mely nőnek nincs gyermeke, az épp oly tökéletlen, mint az a férfi, ki az államnak semmi közvetlen szolgálatot sem tesz.

Nem ismerek borzasztóbbat, mint a szerelmi mámorból való kijózanodást s felismerését annak, a kit érdemtelenül szerettünk.

A szerelem egy köd, amely az epedők fohaszaiból támad. Ha kitisztul, tűzként fénylik az imádott szemében; ha érzéketlen marad ez, úgy tó lesz belőle, melyet könnyek alkotnak.

Tanácsom: feledd el, hogy reá kell gondolnod. Óh taníts meg inkább, hogy gondolkodni elfeledjek.

Boldogságom tesz nyomorulttá.

Minden költemény, melyet Ön szíve mélyében átérez, voltakép az öné. Boldog az a költő s a legédesebb jutalmát vette, a ki a nőket tudja érdekelni.

Látunk sokszor oly tüneményszerű lényeket, a melyek sokkal jobbak és tökéletesebbek, semhogy egy férfi lángra gyujthatná. Ezeket a szerelem mindég boldogtalanná teszi. Az ő szívükben egy szentebb tűz lobog, a melyet az emberek nem értenek meg s végre kialszik az, mint a lámpa, melynek olaja nincs. Az ily kedves alakokat sokszor ama nemtőkhöz hasonlítom, a kik magasabb sphaerákban lebegnek s a kiknek szívük annyira fáj az emberi nyomor miatt. Ők az emberiség közvetítői Istennél, s minthogy ők is elesnek, akkor emberi alakot vesznek fel, hogy mint kisdedek menje-

nek vissza örök hazájukba, vagy ha felnőnek is érettebb korig, a világ iránt egész idegenek maradnak. Olyan szülőik vannak, a kikhez semmiben sem hasonlítanak, olyan viszonyokba jönnek, a melyekbe sehogy sem találják bele magukat s egész életpályájuk előttünk, közönséges emberek előtt, mivelhogy nem értjük őket, a rendetlenségük egy sorozatának látszik.

Egy nő, ki nem hisz Istenben, minden rosszra képes.

Félek a mérges nőktől, főleg ha csunyák.

Gróf Széchenyi István első utazásaiban a világfit, a művelt társalgót, a kedves embert látjuk, ki szellemével, jó modorával hódítja meg a társaságot. Szívesen fogadják nők és férfiak, az udvaroknál és a legnagyobb körökben is. Észreveszik, hogy nem közönséges ember, sejtik jövendő nagyságát. Sokszor mást mutat, mint a minő. Kendőzi szíve sebeit. Sokszor rendkívüli különös ötleteiben nem válogatós és az elevenre tapint. A hétköznapi élethez nem lehetett mérni azt, kinek nagy jövője már kezdett feltünni. Naplóiban szívének tarka életére akadunk. Sok felé kapkodott, míg megtalálta az igazit, kiért sokat, de nagyon sokat szenvedett, míg elnyerhette. Azok a levelek, melyeket a nőkhöz írt, költőre vallanak. Úgy látszik, feledni akart s miközben sebeit kötözgette, a régiek alig hegedtek be, újakat kapott.

Nem kalandokat kergetett, de eszményt keresett. Soha nem átkozta azt, ki nem tudta életét életéhez kötni. Elfogta a búskomorság s elakart válni ilyenkor az élettől, mit kevésbe vett, hiszen azt tartotta, hogy a halál csak tempó. Így búcsúzik egyik eszményétől: „Élj boldogul (Scio, november 30. 1818.)..., élj vidám, csendes napokat, feledj el engem, feledd el még a nevemet is, nehogy emlékem feldúlja boldogságodat, úgy miként én életed legjavát megraboltam. Ne átkozd poromat, az Istenre, ez utolsó kérésem". Széchenyiről szellemesen egy előkelő angol nő így nyilatkozik: Szerelme állandó, csak tárgyát változtatja. Elmerül szíve gyógyításába s úgy látszott, hogy az eszménykeresés kísérletei elterelik útjából, mert egy jó barátja ezt írja neki: „Sohasem bocsátom meg önnek, ha nem lesz belőle nagy ember."

Végre megtalálta az igazit. 1819 augusztus 3-tól, 1836 február 4-ig epedett, tépelődött, szenvedett érte, imádva őt ártatlanul, mint

egy oltárképet. Gróf Zichy Károlyné született Seilern Crescentia grófnő volt e nő. A teremtésnek szellemben és testben remeke.

Ennek a nőnek köszönhetjük Széchenyit. Ő adta vissza élete nemes czéljainak, érte tünődve emelkedett fel odáig, hogy a legnagyobb magyar czímével tisztelték meg. Komoly kitartással vívta meg szívét, a mely talán ismeretségük első pillanatától fogva az övé volt, de a kötelességek, a hitvesi hűség óvták a nőt és Széchenyi nagy lelke, nagy jelleme tudta tisztelni ezeket a kötelességeket. Nem kárhoztak el, hogy még az életben üdvözölhessenek, a várt asszony várat nyert. Férfi sorsa a nő.

Széchenyi tisztelte, szerette anyját, tehát a nőkről is magasztosan gondolkozott. Szíve titkát anyja, ez a nemeslelkű nő ismerte legjobban, ki szerette volna, ha idejében házasodik meg és házi tűzhelyet alapít. Ő megálmodta, hitte, tudta, hogy nagy ember válik belőle és nem szerette, hogy fia oly nehezen válik meg a katonai pályától, mit különben a békében megvetett és unalmasnak tartott maga is, ki oly sok csatán és veszélyen ment keresztül.

A nőkről fennkölten vélekedett, azt tartotta, hogy a nők az emberiség szószólói Istennél és azért tesz sok nőt boldogtalanná a szerelem, mert azt a szent lángot, mit szívükben ápolnak, az emberek nem értik s azért is végre kiégnek, mint a lámpa olaj nélkül. Azt tartotta, megvetve a csábítást és a csábítót, kik közül az egyik csak magát, másik egyben az egész nőnemet szereti, hogy ha két lélek a rokonszenv örök kötelékei által fűződik, olvad együvé, a szív sohasem gyógyul többé meg . . . Az emberszív, ha egyszer megreped, nincs ir, mely gyógyítsa e sebet, mondta később utánna Petőfi.

A mennyire felemelte és tettre hevítette Széchenyit lángja, úgy meg is mérgezte tépelődésre és szélsőségekre hajló kedélyét. Nem adomázik többé, nem szúr megjegyzéseivel, nem suhint tréfásan benne, végig az emberek ferdeségein. Csak a kételkedő bölcs maradt meg a nevető elveszett.

A történet alkotóit csak akkor ismerhetjük meg igazán, ha szívükbe tekintünk. Széchenyit is szívvilága magyarázza meg. Sok habozása, eszményei keresése epéjére hatott s azért sötétült el annyiszor, midőn legjobban fénylett. Mást alkotott a kesergő, mást a boldog szerelem. Sokszor majdnem összeroskadott. Egy-egy vissza-

utasítás, félreismerés vonzotta a halál felé s csak azon kételkedett, egyszerre vessen-e véget életének vagy lassan ölő természetes úton menjen sírjához. Az idő mindent begyógyít, hegeszt és forraszt, ezért kiált fel Széchenyi is: „Idő, leghatalmasabb Istenség! Neked templomot emelek". Széchenyi lelkében ábrándjai keltették fel a nagyratörést. Önérdekével nem törődve eljegyezte magát a közérdekkel. Belátta, hogy ábrándos szívvadászatainál maga tiporta el szerencséjét. Bátran és kitartóan fordul Crescence felé. Szerelme tiszta s megesküszik Wesselényinek, hogy tisztán fogja szeretni s ha esküjét megszegné, a pokol minden átka szálljon rá. Naplója telve van számtalan kicsinyes dologgal róla, feljegyzi minden érzését, hol és mikor látta, nagy és kis körülállásokban. Szenvedett és örült rajta, hogy *ő csak az erénynek született*. Senkinek nincsen olyan hatása Széchenyire, mint neki, keresi az országház karzatán, a színházban, estélyeken. A nő a ragaszkodást látva, szerette és félt tőle hírneve miatt s azt tartja róla, hogy vagy a legrosszabb vagy a legtökéletesebb ember.

Nagy eszméi, írásai, tettei közé odajátszik mindig a Crescence-ra való gondolat és így elmélkedik róla:

„Szeretek egy tisztességes nőt, szerelmem oly tiszta, mint egy angyalé, minden erőmet megfeszítem, hogy lelkemet minden szépre, jóra, az erényre képesítsem. Feláldozom magamat, személyemet, vagyonomat, virrasztásaimat hazámnak közjavára: s majd senki nem ért meg, egy egész nemzetből senki." A szeretett nő azzal mutatta meg érdeklődését, hogy imádkozott Széchenyiért. Itt kezdődik már élete kínszenvedése. Szívét tépte a kétkedés, vajjon szereti-e, becsüli-e? s az álmok országában élve emészti ez a gondolat s érzi, hogy szerelme egy az életével s bizonytalansága bűnbánatában azt fogadja, hogy életét embertársai, hazája honfiai javára áldozza fel. Szerelmeért oda adja életét, hazájáért szerelmét s mégis az a vágya, hogy méltó lehessen hozzá, ki nem is e világra való, mert sokkal romlatlanabb. A harminczöt éves férfi így rajong: „Az élet, mint egy beláthatatlan pusztaság terül el szemeim előtt. Számomra nem nyílik több virág, csak a sír után vágyódik lelkem". „Álljon ő ott, mint mintája a női erénynek, az én hamvaimat pedig áldja meg az utókor." „Mindenütt félreértve, egy angyaltól eltip-

ratva: lehet-e így élni?" „Az a kéz taszít vissza, a kitől megmentésemet vártam." Öngyilkos akart lenni. Erőt vesz magán és így sóhajt fel: „Vajjon lesz-e még idő, mikor becsülését, barátságát, részvétét fogom bírhatni? Mindenható, tedd őt boldoggá, áraszd reá minden áldásodat. De ha lehet, ne sújts engem az ő megvetésével, gyűlöletével, minden más csapást szívesen elviselek". Kétségbeesik, ha szomorú. Ha mosolyog, azt hiszi, őt neveti, pedig irtózik a nevetségességtől.

Úgy érezte magát, mint egy úszó, a ki mindinkább eltávolodik a parttól s végre alámerül. Albach beszédei vígasztalják csak, mert többnyire Crescence is hallgatja. Lemondana, de nincs ereje és így ír neki: „Önnek szent kötelességei vannak, ön anyja egy népes családnak. Én egy oly pályára léptem, mely nem kevésbé szent. Akármit végzett az ég felettünk: teljesítse ön az anya és hitves tisztét; én viszont igyekezni fogok annyi jót tenni, a menynyit csak tehetek az életben. Isten nem fog minket elhagyni". „Az én helyem, melyet a gondviselés számomra kijelölt, Magyarország. Megállom e helyet hiven, becsülettel, míg órám ütni fog." A mit hazájáért tett, avval nem kérkedett, mert szerinte az erény, tanu nélkül gyakorolva, a legmagasztosabb, mire ember képes . . . Lefordítja Crescencenek Berzsenyi versét, a: Romlásnak indult-at s azt igéri, hogy testvérként fogja szeretni. Erényesek, azok is fognak maradni s kötelességüket képezi, hogy magukat nemesítsék.

Széchenyi boldogtalan szerelme fokozta munkakedvét. Minden munkája írásánál az lebeg előtte, hogy mit szól hozzá Crescence, kinek öröme az ő öröme, kinek bánata az ő bánata. Gyermekesen örül, mikor a Hitel-t elolvasta s erre megjegyzett egyet-mást. „Istenem" írja, „be nehéz sors egy ilyen lényt ismerni s nem állhatni közelebb hozzá." 1834 deczember 19-én meghalt Zichy Károly és 1836. február 4-én szíve bálványát a krisztinavárosi templomban oltárhoz vezette és folytatta kétkedését, epekedését a hazáért.

Anyja, édes atyja, szívvilága és nevelője, Lunkányi Jánoson kívül utazásai, katonáskodása és Wesselényi barátsága nevelték az életnek és tetteknek. Tizennyolcz éves korában, mint a nemesi felkelő sereg hadnagya távozott a szülői háztól és mint érett férfi

oszlatta szét 1825 november 3-án a hazafisághoz és nemzeti érzületeihez fért kételyeket.

Hogy síkra lépett, ezt sok részben Wesselényinek köszönhetjük. Ennek a nagylelkű férfinak a hatása alatt fogott hozzá, hogy „riadójával a magyar hosszú álmát kidörzsölje s megmutassa a tágabb, gazdagabb, serkentőbb, tanulságosabb világot" és *„megszületett lelkében a nemzeti erő kifejtésének és érvényesítésének feltétele, az a teljes, a hon minden polgárát magában foglaló nemzeti erő, melynek közös munkája szerezte vissza méltó helyünket a világ népei között"*.

Ennek a két férfiúnak barátságát helyesen jellemzi Zsilinszky Mihály és az ő jellemzését kell elfogadni mindenkinek, ki Széchenyi életét lelki világán keresztül vizsgálja.

Gróf Széchenyi Istvánnak hosszú időn át nemcsak kortársa, hanem egyik legmeghittebb barátja is volt báró Wesselényi Miklós. Az ő buzdításai következtében s vele együtt utazta be Angliát és Franciaországot, hol nemcsak sokat látott, de sokat is tanult. Ezért szerette Széchenyit leveleiben mesterének nevezni.

Wesselényi Miklós nagynevű atyjának nevét, erényeit és hibáit egyaránt örökölte. Keményebb magyar nem volt mint ő, sem Erdélyben, sem Magyarországon, hol életének javarészét töltė. Szilaj természete, erős szenvedélyei, lángoló hazafisága, testi és lelki erőt aczélzó foglalatosságai, kitartó munkássága, lovagias gondolkodása és modora, a szabadságért és alkotmányosságért rajongó lelkesedése már fiatal korában a magyar közvélemény kedvenczévé s utóbb a magyar főrendiház ellenzéki vezérévé tették őt.

Költők dicsőítették lelki és testi kiváló tulajdonait. Kazinczy Ferencz már gyermekkorát is megénekelte, Berzsenyi pedig férfias erényeit bámulta. Alakját az egekbe merült Aetnához hasonlította, melynek keblében forr a láng, míg külseje hidegen maradt. „Jég fedé homlokát s láng csapott ki komoly szemeiből."

Wesselényiben valóban rendkívüli lélek lakott. Ezt ő környezetével nem egyszer éreztette és tudatta. De spártai neveltetésénél fogva minden körülményekhez tudott alkalmazkodni, mert arra volt szoktatva, hogy szenvedélyein tudjon uralkodni.

Atyjának viharos életéből tudta, mily veszedelmekbe sodorhatja

Posony Nov 4kén 825

Szeretett Barátom!

Azt igértem volt, h az akkor függőbe lévő dolgok ki menete-
léről tudositani foglak, — nem kedvem szerint esett a' Küz-
küzés, — sokan változtak, — mások nem [illegible] felelték
meg a' várakozásnak, — minden küzsdés mellett is nem
lehetett ki vinni, hogy el tökéllett Szándékunktól +
"addig még jó Resolutio nem jövénd 's az általa mi-
szinte roskadó Constitutionk a' jövendőre meg nem erős-
ködőig semmi egyébb Tárgyba ne ereszkedjünk, — ijesztő
hírek terjesztődtek — a' Császár egy néhány Deputatussal
maga beszélt, győzött az ellenkező Párt. — Hogy mik
folytak a' Nuncium fel mutatásig — A' Commissariusok
miként festődtek le, főként a' Nagy Pál miként tsoporto-
zik lelkes meny-követeivel, reménylem eddig hallottad, vala-
mint bizonyoson a' Repraesentatiót is már meg kaptad.
— Mivel az öröm 's lelkesedés nem vitték fel szemeimet,
tovább [illegible] nem fogtam, 's [illegible] maradtam azon
ígért tudositással — De most nem [illegible] Néked, —
mert ki [illegible] az egész Világra kiáltani örömö-
met, — Tegnap [illegible] egy [illegible] Napja volt;
[illegible] Szándékra át fog hatni [illegible]

[illegible]

elesztő ereje: Minekutánna a' Napokba Circulussainkba
előbb a' Nat. independentiáról — Kereskedéséről — pénz-
ről — (i utóbb a') Nemzeti Nevelésről igen felséges Tanatskozá-
sok foytak, tegnap a' Nemzeti Nyelv terjesztése
i palléroztatása fordult elő; — ezt úgy vévén mint
a' Nemzetiség leg főbb i erősebb Kötelését igen fölöttébb lelkesen
szollottak, — N. Pál felséges tűzzel i el ragadó Ékesen-szóllással hordotta
elő azon okokat mely Nemzetiségünk lassankint való el halását okozták
égy igen fontos oknak mutatta meg a' Mágnások el Korcsosodását i a'
Nyelv i Nationalitás iránt való tunya hidegségeket, — erre az Gr.
Széchényi fel állott i declaralta k. ámbár ezen fontos szavaknak (...)
nek igazvoltát el esméri, de mindenekre nem gondolja k. ki lehessen
terjeszteni, magába is érezvén, hogy a' Nemzetiségért a lár-
mit is tenni kész, — azért a' Nemzetiség és Nyelv erősítése, terjeszté-
se i palléroztatása szent Czéljára ezennel ajánlja i adja egy eszten-
dei minden Jószágainak egész Jövedelmét! Ki beszélhetetlen lett a'
köz el érzékenyedés i lelkes fel buzdulás, — minden Szemekbe öröm
könyek látszottak, — el fogadott szavakkal történt a' szives köszöne-
i azon határozás k. Neve i ajánlása a' Nunciumba bele mennyen, — (...)
az első el-érzékenyedés csillapodásával tudtak szollani többen. — Wesselényi ezen szent
czélra 8,000 fl Cp. Károlyi György esztendőnként 1,000 Cp. i azon kívül egy esztendei
Jövedelme felét, — Andrássy György 10,000 flt. Károlyi István 20,000 flp. Batthyány
Battist 10,000 fl Cp ajánlottak. — Látod Barátom még nem holt ki egészen
a' hazafiui érzés, — ha látnád azon el ragadtatásig való buzgó örömöt mely
minden Képen vagyog, ha hallottad volna mindazt még a' városok Köve-
teit! tűzzel beszélni a' M. Nyelv mellett, áldanád velem a Magyarok Istenét, — Lám
Táborom a' Jól is hatá az egnek Jó Földbe vetett magok felségesen kezdenek csirázni
Már most ezen pénznek, mely még hiszem reá fog 2 — 300000 fl Cp. menni,) leg czél-arán-
nyosabb használása, i minden idegen befolyástól való securitálása, ezek Tanácskozásainak fontos
Tárgyai. — Leg föbb Czél k. a' hazafiságra i practicumokra inkább mint a' tiszta scientificu-
mokra legyen a' Tendentia. — Írd i közöld velem gondolatidat, most az ideje, — de siess. —
Élő Barátod Wesselényi.

az embert féktelen indulatossága. E mellett édes anyjának szelídsége és tanítójának, a jó Patakynak bölcsessége egyaránt összműködött arra, hogy az ifjabb Wesselényiben az apának szilaj indulatossága ellensúlyoztassék. S ez sikerült is, annyira, hogy zsarnokságra hajló és a vakmerőségig bátor és önérzetes ifjú, korán megtanulta magába fojtani indulatait. Elfogadta a bölcs oktatást, mely úgy szól, hogy nem az a bátor és erős férfiú, ki gyengébb társait legyőzi, hanem az, ki önmagának tud parancsolni.

Az akaraterőnek ily fegyelmezése mellett a szív gyengéd érzéseit sem hanyagolta el.

Szeretettel ragaszkodott barátaihoz, rokonaihoz, különösen áldott lelkű jó anyjához, a ki valódi őrangyala volt. Anyja meleg szíve és jótékony szelídsége ellensúlyozta a fiú szilaj természetének kinövéseit. Anyjának köszönhette azt az eléggé meg nem hálálható szerencsét, hogy saját kedélyének nemességét, egyensúlyát meg tudta őrizni a közélet viharaiban is.

Valóban megható jelenet, ha azt láthatjuk, hogy az oroszlán bátorságával küzdő férfiú mint válik egyszerre szelíd báránynyá, mikor a veszély vagy a nehéz elhatározás pillanataiban anyjára gondol és mikor anyja szavaiból, később emlékéből erőt merít a hazáért és annak szabadságáért folytatott küzdelmeihez.

Széchenyinek sas szeme csakhamar felismerte benne jövendő barátját. Mikor vele Debreczenben találkozott, olyan tulajdonokat fedezett fel benne, melyek őt lebilincselték: egy magyar urat, ki a testi ügyességekben jártasabb volt mint ő, a ki a lovat daliásabban megülte, mint akárki más, a ki úszni, vívni és vadászni egyaránt tudott; a ki a magyar hazáért és annak legszentebb jogaiért, érdekeiért is képes volt lelkesedni. Ez az, kit ő az urak között eddig hiába keresett és csakhamar belső barátság fejlődött ki közöttük, mely a lelki rokonság természetes érzéseiből fejlődvén, akkor sem szünt meg közöttük, mikor a politikai harczok szenvedélye elidegenítette őket egymástól.

Széchenyi nemzete felébresztésére és nevelésére irányuló törekvéseiben hatalmas munkatársát látta Wesselényiben, a ki meg tudta érteni vállalkozásának nagy fontosságát, a ki a fennkölt eszményekért, hazája nagyságáért épp úgy tudott lángolni, mint ő, a ki

a helyesnek ismert czél elérésében éppen olyan kitartó és fáradhatlan volt, mint ő. Wesselényi is tele volt eszményekkel és teljesen hazája boldogitására szentelte életét, mint ő és a nemzetiség eszméjével hatott kortársaira szintén. Együtt mentek a külföldre, hol Széchenyi már majdnem otthon volt és úgy tértek vissza, mint Magyarországnak leendő reformátorai.

A viszonyok azonban akként fejlődtek, hogy ez a két reformátor, kiknek közéleti pályája olyan mély nyomokat hagyott hazánk történetében — nem az elérendő czélra, hanem az ahhoz vezető utakra és módokra nézve — ellenségeskedésbe keveredett egymással.

Mind a kettő kölcsönösen hatott egymásra még akkor is, mikor egymásnak nézeteit ostromolták, a nélkül azonban, hogy valamelyik feláldozta volna jellemének eredetiségét. Ma már elmondhatjuk, hogy a hálás utókor mind a kettőnek hazafias érdemeivel tisztában van és áldja az isteni Gondviselést, hogy őket a nemzet saját fiainak mondhatja.

Mind a kettő mélyen bepillantott nemzetének multjába, de egyszersmind a kétes jövőnek szürke ködébe is. A mester is, a tanítvány is. Mind a ketten a magyar nemzetiség kifejtéséért munkálkodtak és előre látták a veszedelmet, mely hazájukat a többi nemzetség felingerlésével fenyegeté. Mind a ketten idejekorán felemelték szavokat az elbizakodottság és fennhéjázás túlzásai ellen és mind a ketten azt voltak kénytelenek tapasztalni, hogy szózatuk a szabadság mámorától ittasult nemzetnél siket fülekre talált.

A történet csak haláluk után szolgáltatott nekik igazságot. Életük tragikuma megrázó ma is. Nagy eszményekért öntudattal és önfeláldozóan küzdöttek. Tetteik a római világ legnagyobb hőseire emlékeztetnek s méltó bámulás tárgyai lehetnek mindazoknak, a kik az igazság és nemzetiség eszméjétől lelkesíttetvén, az emberi lélek erényeiben és küzdelmeiben gyönyörködni tudnak és akarnak.

Beöthy Zsolt Wesselényi szobrának leleplezésekor Zilahon mondott beszédében bevilágított Széchenyi és Wesselényi lelkébe:

„Kebelét nemcsak a nemzeti érzés, hanem egyenesen a nemzeti jogérzet ereje feszítette leghevesebben és legkitartóbban. Az alkotmány sértetlensége, tisztelete, fent és alant, ez a legfőbb elen-

gedhetetlen biztosítéka minden törekvésünk sikerének; e nélkül a homokba építünk; békóba vert kezekkel nem dolgozhatunk. Ebben nem engedett, ebben nem alkudott, sérelmeinek megakadályozását vagy megtorlását mindennél előbbvalónak s minden eszközzel helyesnek tartotta.

Mint a hagyományos sérelmi politikának legutolsó, legelszántabb s talán legnagyobb képviselője akarja átevezni nemzetét az alkotások terére. Az utolsó magyar politikus, kivel szemben mindenki érezte, hogy oldalán a kard nemcsak hagyományos dísz, hanem lelke egy vonásának kifejezője. A harminczas évek elején a törvénytelen katonafogdosás ellen intéz heves ostromot, megtörhetetlen ellenállást. Mily jellemzők keserű szavai ebben az ügyben! A kérelhetetlen és nyers erőszaknak, melylyel a kormánynyal és embereivel szembe száll, visszája a legmelegebb és leggyengédebb emberszeretet, melylyel törvénytelenül zaklatott, boldogtalan jobbágyait védelmezi. Majd a közel négy századon át országgyűlés nélkül uralkodó s jogtalanul összealkotott gubernium ellen, hatalmaskodó királyi biztosság ellen, az 1834-ben végre összehivott országgyűlésen az elnöki szék szabálytalan betöltése ellen s a tárgyalások folyamának közzététele, a teljes nyilvánosság érdekében tesz, izgat, szónokol s megakadályozván a királyi előterjesztések tárgyalását, folytatja az obstructio régi magyar divatát. E szenvedélyes s csak negativ eredményű küzdelme talán kétes értékű volt, mint Kemény olyan rendkívüli éleslátással fejtegeti; de ne feledjük el, hogy akkoriban a közszellem biztatására, táplálására, hevítésére legalább annyi szükség volt, mint politikai bölcsességre. Wesselényi ennek a feladatnak betöltésére hivatott; „a nemzeti érzés és szabad szellem“ fejlesztésének akart első sorban munkása lenni. Meg az elnyomott nép ügyének szószólója.

A jobbágyság nehéz sorsa, terheinek könnyítése, igájától való megszabadítása senkinek a szívén nem feküdt jobban, mint neki. Valóban a magyar parasztnak első érczalakja, mely ezen a szabad földön művészi kéz alkotásában megjelenik, meghatott tekintetével a nép méltó háláját örökíti meg iránta. Magánkörökben és a közpályán, a megyék és az országgyűlésein, szónoklatokkal és tettekkel, a nemeslelkű áldozat példáival küzd emberjogai kivívásáért.

Az 1832-iki országgyűlésen, melynek ellenzéke még Wesselényi vezetése alatt szervezkedik s a mely a nép érdekeire vonatkozó reformok sorát megindítja, az ő befolyása vitte ki az úrbéri munkálatok tárgyalásának elsőségét s ezzel Kemény megjegyzése szerint, „a nép és aristokratia közötti sáncz lerontását". A mit a maga jobbágyaiért, lelki és testi gondozásukra, könnyebbségükre, biztosításukra tett, áldozott: annak felemelő emlékét nemcsak Szilágy megye levéltára, hanem népének élő hálája is őrzi. Jellemző, hogy míg e kor vezéremberei, Széchenyi és Kossuth is, a kérdést kiválóan politikai oldaláról tekintik s újra meg újra a nemzeti erő gyarapításának és egyesítésének szükségével indokolják: Wesselényi szellemében *emberségi mozzanatai* sokkal inkább előtérben látszanak, nem mintha az ő nemzeti és ellenzéki politikájába és taktikájába nem illeszkedett volna be szervesen ez az agitatiója is: de minden nyilatkozásába az emberi igazságérzetnek felvert, hatalmas hullámai is beleharsognak.

Éppen a jobbágyság, az örökváltság ügyében mondotta 1835 deczember 9-én Szatmár megye gyűlésén azt a beszédét, melyhez közvetlenül kapcsolódik megrontásának tragikuma. A kétszínűséget, hamis játékot veti ez ügyben is kemény szavakkal a kormány szemére. Ez megragadja a rég várt alkalmat, hogy akkoriban legfélelmesebb ellenségét megsemmisítse s megtörésével a nemzetet megfélemlítse. A mult évi erdélyi országgyűlésen való magatartása miatt ott már közrendzavarásért pör folyt ellene: most hűtlenség miatt fogják vád alá. Sohasem jutott addig oly világos és hangos kifejezésre az a közérzés, hogy az egész nemzet egy nagy fiának üldözését a maga üldözésének érzi. Mindvégig leghívebb barátjának, Deák Ferencznek fényes közjogi fejtegetései, Kölcsey védelmének művészi ereje, a rendek nyilatkozatainak zúgó áradata az országgyűlésen és a megyéken, az egész közvélemény felháborodása, de maga az igazság és okosság sem segíthetett rajta. Legkevésbé a népszerű égnek az a vakító ragyogása, mely az üldözött, bujdosó oroszlánt környezte, midőn a pesti nagy árvíz napjaiban erős karjaival és halálmegvetésével ezereknek és ezereknek megmentőjévé lett.

Wesselényi fejlesztette ki Széchenyiben az ifjúság iránti szeretetét. Az ifjúságtól várta Széchenyi a haza szebb jövőjének felderülését

s Wesselényivel folytatott eszmecseréi alakították nézeteit a nevelésről. Nem jó államférfi az, ki nem az ifjúságot nevelve kezd építeni. Széchenyi naplóiban már fellépése előtt foglalkozik az ifjúsággal, Debreczenben való tartózkodása alatt egy egész munkát tervelt. Nevelési elveinek főbb vonásai:

„Egy romlott nép között, sajna, ki akarná a spártai szokásokat utánozni, hogy önmagát elgyötörve, az emberek előtt komédiát játszszék? Az államférfinak, a fejedelemnek, mintegy őrszellemnek kellene a tudatlan és vak nép felett virrasztani. Megcsalnia ezt szabad lesz, ha boldoggá teheti. Mindenek előtt az a nevelés, melyet serdülő korunkban nyertünk, veti meg alapját az öreg napjainkban ránk váró boldogságnak és megelégedésnek. A ki semmi jót, semmi szemrehányást nem tehet magának, a kinek benső összhangja tiszta lelkiismereten és egészségen alapszik, az bármily mostoha sors alatt sem érezheti magát boldogtalannak . . .

Az én honfitársaim az egyedüliek a világon, a kik minden legkisebb ellenállás nélkül meghagyták magukat fosztani szabadságuktól, boldogságuktól. Nem láttak ők közelükben leigázott népeket s nem ismerik a szabadság isteni voltát. A szabadságot többnyire csak akkor becsüljük, mikor már nem vagyunk szabadok, vagy ha a szabadságot végtelen nagy áldozatokkal kell megvásárolnunk. Ha a szabadsággal együtt növünk fel s fáradtság nélkül jutunk hozzá, nem is becsüljük azt eléggé. Csak a nevelés olthatja be igazán szivünkbe és lelkünkbe a szabadság iránti érzéket.

Hogy egy nemzet önvédelmi harczában nagygyá és halhatatlanná válhassék, ahhoz a nevelés ad egyedül neki oly alapot, mely nélkül bármely hóditó nép a dicsőség és diadal szomjának minden előnyeivel fog ellene harczolni, a nélkül, hogy arra az ellentállásra találna, melyre csak józan, átgondolt hazafiság, a becsület szilárd elvei s a személyes bátorság megszokása képesíthet s a mely végzetessé, megsemmisíthetővé válhatik a támadóra nézve.

A ki újabb időben látta egy hadsereg diadalmámorát, melynek, úgy látszott, hogy semmi erő és hatalom ellen nem szegülhetett, Istenemre, az be fogja látni, hogy egy nemzetnél, ha lételét és szabadságát szereti, az ifjúság nevelésére kell fősúlyt fektetni, mely minden egyest a közhaza iránti tartozásaira megtanít.

A nevelés ez ága újabb időkben egy országban sem ismeretes még névről sem. Hihetné ezt az ember?

Az én ifjaimat úgy kell nevelni, hogy gyermekkorban megszokják minden szenvedélyüket a haza dicsőségének vagy érdekének áldozatul hozni. De hogy történhetnék az egy olyan országban, melyben nem szabad a satira vagy sacrasmus érzetével a világra születnünk, nehogy a mit a kormány kezd, komikusnak, nevetségesnek találjuk. Biz' igaz, némely államban jobb az ifjakat nem nevelni, se külföldre nem ereszteni: mert mihelyt egy vonallal feljebb emelkednek a középszerűségnél, be fogják látni, hogy a tunyaság és az ostobaság áll itt a dicsőség legmagasabb fokán s hogy egy becsületes embernek nagy habozásban kell önmagában lennie, vajjon lázító, zendülő nagymester legyen-e, vagy pedig csendesen krumplit és zöldséget termeszszen-e? E szomorú állapotnak egyedül a jövendő nemzedék czélszerűbb nevelése vethet véget.

Igaz, hogy rossz könyvek megzavarhatják az embert, kivált, ha születéskor egy baltacsapás jutott neki osztályrészül. Ez általános hibája az én régi jó földieimnek, de szörnyen megharagusznak, ha azt mondják nekik; mert nem tudják, mily szeretetreméltó dolog az, ha valaki egy kissé fellengős és hóbortos. Az a bizonyos csira, mely agyunkban e szeretetreméltó hibát teremti, isteni eredetű s azonos azzal, a mi az embereket a közönséges kerékvágásból kiemeli s őket vagy hősökké, vagy államférfiakká, financministerekké, poetákká és művészekké vagy pedig istentelenekké, lázítókká, csábítókká és zsiványokká teszi. Ez az anyag, melyet ifjú korunkban nagyon is szétfecsérelünk, melynek pedig vén korunkban oly nagy hiányát érezzük, nem hagyja nyugton az embert s daczára létrehozott szülöttének, mindég elég ereje marad arra, hogy vagy előre, vagy hátra hajtson. S ezt a hátracsést a jó nevelésnek kell megakadályozni.

A jó nemzeti iskola az, a mire egy hátramaradott népnek szüksége van mindenekfelett.

A test a bátorság horgonya s azért azt erősítenünk a lélek miatt szükséges. Ezt már a gyermekeknél kell megkezdenünk, mert ha nem merünk valamit ezeknél koczkáztatni, bizonyára őket magukat koczkáztatjuk."

Széchenyi és Wesselényi barátságának magyarázatát már ezek-

ben is megtaláljuk. Széchenyi elméjét már ekkor a lóverseny terve foglalta el. A lóra termett tüzes magyarnak rosz lóanyaga volt. Széchenyi utazásaiban összehasonlította a külföldit, különösen az angolt, a mi lófajtánkkal és a versenyek és tenyésztés útján való javításban látta azt a nemzetgazdasági kincset, mely hazájának kínálkozik.

Wesselényi és Széchenyi először 1821. évi augusztus havában találkoztak Erdélyben. Széchenyi kapitány volt a 4. számú báró Geramb huszárezredben. Valódi bátor, jó katona. Az 1809, 1812, 1813, 1814, 1815-iki háborúkban az ellenség előtt bátorságával, vitézségével, merészségével és belátásával tünt ki. A polgárokkal szemben szerény és udvarias volt.

Kedvelték az előkelő női körökben, lángeszű ötletei, eredetisége, lelkessége sejtették a nagy embert. Grassalkovich herczegné megbotránkozik rajta, hogy még nem is őrnagy. Hohenzollern Paulina herczegnő csodálkozik, hogy nincs elég tekintélye és megfelelő társadalmi állása, pedig esze és tehetsége vezérszerepre hívják.

Széchenyi nem mozdulhatott könnyen. Politikai szélcsend volt. A szabadságnak lanyha szellője fujdogált és a szabadelvűséghez is szítottak titokban. Ausztriában a hatalmas Metternich herczeg tartotta kezében a kormány rúdját. Nem rettegett a *világosságtól, csak a tűztől.* Elve volt eltiporni minden forradalmat s nem tudott a haladás és forradalmak jogai közt vonalat húzni. Sikerei elszédítették. A milyen kedvvel vett részt Széchenyi a franczia hadjáratban, úgy utálta az olasz hadjáratot. A győztes Napoleont nem szerette, a legyőzöttekkel rokonszenvezett. Az a mondás, hogy: „pillanatnyi haszonért mellőzzük az örök igazságot s ellenünk zúdítják az egész világ közvéleményét", Metternich figyelmét a nyugtalankodó és mindenféle tervekkel foglalkozó katonatisztre terelé, észrevették és veszélyes embernek tartották. O már ekkor arra vágyakozott, hogy mint egy párt vezére a nemzeti jog védelmének szentelje életét.

Gaál Jenő helyesen jegyzi meg:

„Jó sorsunk úgy akarta, hogy e faj egy olyan kiváló férfiú születése és a maga iránti szeretetnek és odaadásnak benne való felébresztése által bizonyítsa be életképességét, a ki összes külső

viszonyainál, szellemi és erkölcsi benső értékénél fogva minden nemzet keblében, ha ott születik, az igazi próféták, a valódi hősök és a korszakot alkotó reformerek sorába emelkedett volna. Ha Széchenyi István a nagy vallásos mozgalmak idejében lát napvilágot, talán vallásalapító vagy újító lett volna; ha a nemzeti létért a harctéren folytatott küzdelmek idején éri őt a férfi kor, valószínű, hogy vagy a nemzeti hadak diadalmas nagyjai között vagy a Leonidások és szigetvári Zrinyi Miklósok sorában szerepelt volna. De mivel Magyarországon oly korban élt, midőn az összetört nemzet részei rendi, felekezeti különbségek, territoriális szerkezetű igazgatás és kiváltságos osztályainak szűkkeblű viselkedése folytán az életérdekű szerves egységben összeolvadni képesek nem voltak, ő a békés reformok terén lett a nemzet első napszámosává."

Tegyük hozzá, nem napszámosává, de vezérévé lett *gondviselésszerűen* és nem erőszakosan; nem egyszerre pattant ki, de tanulva, tervelve fejlődött s a lótenyésztéssel lépett a nyilvánosságra a vitéz huszárkapitány. Bejelentette Ferencz császárnak is, hogy tanulmányozni akarja ezt a kérdést és szabadságot kért. A császár az intéző körökhöz utasította és kétkedéssel nézte az ügyet, nem lappang-e alatta valami forradalmi anyag?

Széchenyi hévvel, lelkesedéssel indult erdélyi útjára, hogy az erdélyi méneseket megismerje. Megismerte az embereket is, de nem rajongott az erdélyiekért.

Erdély hátramaradását — írja Zichy Antal — a török szomszédságnak tulajdonítja maga Széchenyi, mind a mellett, hogy számtalanszor s minden alkalommal kifejezést ad a török romlatlan nép iránti őszinte magyar rokonszenvének.

„Az erdélyiek első látásra többnyire megnyerik és lekötelezik az embert, utóbb azonban elidegenítik maguktól." Az unióért való ébredő lázat elételi s csodálkozik, hogy még találkoznak a föld kerekségén emberek, kik Ausztria uralma alá vágyakoznak.

Széchenyi mindent megfigyelt, azt is, hogy sokszor ízetlen ételre fagylalt következett. Ezért használta később a zűrzavaros állapotokra a töltött káposzta és vanilia kifejezést.

Augusztus elsején ért Zsibóra Wesselényihez. Már az első pillanatban megszerették egymást s eljegyezték életüket a szabad-

ság visszaszerzésére, az ősi alkotmánynak átalakítására; a lótenyésztést és egyéb terveket is megbeszélték. Széchenyi az első pillanatban érezte azt, mit barátságuk végén húsz év mulva a Jelenkor-ba írt:

„Lángoló hazaszeretete magasztos felfogása és bizonyos varázs, melyet annyiakra gyakorol, elbájolák lelkemet. Ó, mily gyönyörű pillanatokat tölténk egymással, mikor tele a legkínosabb epedéssel, fel-feltünék előttünk egy reménysugár, hogy tán még sem fognánk mi magyarok egyedül a civilisatio számüzöttjei lenni. Czélunk nemes és hozzánk illő volt".

Később, mint Wesselényi vendége, egy szobában lakik vele Bécsben. A református Wesselényi tiszteli a katholikus Széchenyi áhítatosságait, épp úgy, mint Széchenyi tiszteli a vallás egyenlőségét és ezelőtt leveszi kalapját már a kolozsvári temetőben, hol reformátusok és katholikusok egy temetőben nyugosznak, mit szépnek találva így ír Naplójába: „De igazán nem kellene-e sírnunk önmagunk felett, ha vakbuzgóságot még a halottak országára is kiterjeszkedni látjuk?" Széchenyi mindig kiemelte ott, a hol megérdemelték, a kálvinisták hazafiságát és nem ismert külön hazafiságot. Együtt keresik fel később Franciaországban a trappista zárdát, hol „minden emberi szenvedély mintegy sírba temetve nyugszik, a hol az ember nem hányódik többé félelem és remény között s borzadás nélkül néz az örökkévalóság elé?" Itt akarná ő lelkét a jámborságnak és bűnbánatnak szentelni, e szent és magányos helyen . . . Elkeseredik a vallástalanság felett és kérdi, hogy az oltárok megritkulásának sötétség vagy világosság az oka? Amerikai utazásuk elmaradt, de annál tanulságosabb az európai útjuk, telve áhítattal és költészettel. A nagypénteket és a húsvétot egy Benedictinus zárdában tölti Széchenyi, Wesselényi és báró Sardagna is részt vesznek az áhítatosságokban. Széchenyi bámulta a szerzetesek magukba mélyedt életét és elragadja a testnek sanyargatása, minden földinek megvetése, mely a lelket felemeli. Kimondhatatlanul örült, hogy a prior okirattal vette fel társulatuk tagjává . . . Nem-e ennek, az útnak elbeszélése érlelte meg Eötvösben a Karthausit? Wesselényi és Széchenyi egymásban edzették a vallásosságot. Bizalmasak egymáshoz. Wesselényi bátorítja Széchenyit, hogy eljön az idő, midőn babérokat rakhat Crescence lábaihoz.

Kár, nagy kár, hogy Wesselényit és Széchenyit nem egy kettős szoborban örökítették meg, a mint Crescence megkoszorúzza őket. A hazafiságot, tiszta szerelmet és barátságot örökítette volna meg ez a szobor.

Wesselényivel való érintkezésének köszönheti azt, hogy bár vallásos volt, meggyónt, misét nem mulasztott, türelmes volt más keresztény vallások iránt. Széchenyi kétszer beszélt szabadelvű szellemben a papok nagy bosszúságára, a mi nem tetszett sem a bécsi dámáknak, sem a nádornak, sem a magas klerusnak és azzal vádolták, hogy Vay és a kálvinisták vak eszközévé szegődött.

Széchenyi vallásos bölcsességében a legtökéletesebb nőt vallotta imádottjának s a legtökéletesebb férfit barátjának s velük úgyszólván szövetséget kötött lelki tökéletesedésére. Beismerte vétkeit, meggyónta és mégis oly bűnösnek tartotta magát, hogy többször nem mert az Úr asztalához járulni.

Wesselényi és Crescence között szívében sok hely jutott Albach Szaniszlónak, a nagy szónok és Ferencz-rendű barátnak, ki hallgatói szívének legtitkosabb húrjait meg tudta rezegtetni.

Wesselényi és Széchenyi barátsága során Széchenyit az a vonzalom is jellemzi, mely Albach-hoz, a szerzeteshez csatolta, még szíve titkaiba is beleavatta, hogy „legyen valaki a világon tanuja az ő szenvedéseinek és erényeinek". „A szerzetes, — olvassuk Zichy Antalnál — kinek politizálni nem volt hivatása, benső elégtétellel szemlélte Széchenyi messze kiható reformtörekvéseit s biztosítá őt: hogy aranykalászokat fog teremni az a mag, melyet most elszór. Végre ember válik a magyarból is, s ő ezt az eredményt szívvérével vásárolná meg." „A barát lelkivígaszszal látta el őt s mint jó emberismerő, azonnal felismerte e rajongásban azt a kincses bányát, mely a közügy, az emberiség javára fog folyvást kamatozni. A ki saját boldogságára már keresztet vetett, annak mi marad egyéb hátra, mint mások boldogításán munkálkodni a rövid földi élet napjain át." „Országgyűlésről megyegyűlésre, megyegyűlésről városgyűlésre megy sokféle kezdeményezéseivel, mik sokkal lassabban indulnak, mint sem óhajtaná; végre a Szaniszló atya szobájában pihen meg, ki csüggedni nem engedi, sőt elkényezteti, elrontja túlzott dicséreteivel."

Albachot szabadelvű beszédei miatt Széchenyi és Brunswick grófné közbelépése daczára eltávolították Pestről Pozsonyba, a hol a Jezsuiták templomában folytatta működését politikai kitünőségek jelenlétében s különösen elragadta Széchenyit a honszeretetről tartott beszéde. Széchenyi lelki világának rugóját ismerjük fel abban, hogy Wesselényivel és Albachhal is meghasonlott, mert szerinte letértek arról az útról, melyen a haza boldogítását józanul el lehet érni. Ez a kettős barátság fejti meg a vallási türelemről való gondolkodását:

„A kereszténység tiszta szellemében én mindenek előtt türelmes vagyok és pedig nemcsak szóval, de tettleg is az vagyok s az evangelikusok mellett fel fogok szólalni mindaddig, míg a reciprocitásnak elve nem csak színleg, de lényegében is kivíva nem lesz.“ Mindig jó katholikus maradt, hitét nyiltan vallotta és a katholikus egyház törvényeihez, szertartásaihoz is híven ragaszkodott.

Ki hinné, hogy egy fiatal, gazdag főúr, egy magyar huszárkapitány, a bécsi társaskörök egyik kedvencze az, ki lapokat ír tele ethikai és vallásbölcseleti elmélkedésekkel, tünődik a lélek halhatatlansága s a sírontúli élet felett, majd a puszta elmélettel be nem érve, Franklin mintájára vonalozott tabellákat készít magának, melyekbe saját erkölcsi magaviseletét napról napra s hétről hétre minden egyes rovat alá bejegyzi s a hónap végén az eredményt összesummázza. Tükörként tartja így maga elé, vajjon előre vagy hátrafelé haladott-e a lelki tökéletességekben, ú. m.: Mérséklet, Hallgatagság, Rendszeretet, Munkásság, Oszinteség, Igazságszeretet, Lelki nyugalom, Alázatosság, Vallásosság, Felebaráti szeretet s a Halálra való emlékezés erényeiben!

Utazásai közben, bármennyire elfoglaltnak lássék is, soha nem feledi el benézni az Isten házába. „Vasárnap volt, — így írja — egy kis görög városban nem volt szabad az itt lakó katholikusokat megbotránkoztatnunk; de különben sem mulasztottam volna el a templomot: mert habár nem kötöm magamat feltétlenül a helyhez, melyben Isten kegyelméhez s irgalmasságához folyamodhassam, mégis, ha az ember több idő óta nem juthatott saját hitvallása templomába s különben Istenbe szereti helyeztetni minden bizalmát, úgy vajmi jól esik egyszer valahára ismét a maga megszokott vallásos szertartásai között mozoghatni.“

Széchenyi vallásossága, jellemének egyik legkiválóbb vonása, inkább megalázódás volt a felette álló legmagasabb hatalom előtt, mintsem felemelkedés hozzá. Ő, a mit mutatott, valósággal érezte is: nemcsak a példaadás, hanem saját forró vágya, lelki szomja ösztökélte. „Mit saját hitemben a legfenségesebbnek találok, az a teljes megalázkódás Isten előtt: ily diadalt vívhatni ki önmaga felett, a legelső, legtisztább erkölcsi gyönyör, melyet egy ember érezhet." „S lehet-e — kérdi a gyónásra vonatkozólag, — lehet-e az önmegtagadásnak nagyobb foka, mint egy, tán csekélyebb értékű embertársunk előtt, minden hiúság félretételével, egyenként leleplezni vétkeinket, erkölcsi fogyatkozásainkat s oly rossznak tüntetni fel magunkat, minőnek bizony nem szívesen láttatnánk az emberek előtt. Én ez önmegtagadásra mindig könnyen reá tudtam szánni magamat — s keserves könnyözönben áradozni" stb. Még akkor is, midőn például az ünnepi mezt öltő Nápolyba készül, hol a császárral (Ferencz királyunkkal) lesz találkozása, nem földi trónról, hanem az egek uráról elmélkedik, mert „Ő egyedüli kútfeje minden jónak és magasztosnak. Mentől közelebb állunk hozzá: annál tökéletesebbek, azaz boldogabbak vagyunk, s mentől távolabb tőle: annál szerencsétlenebbek!"

E kis kitérés után, mely voltakép útbaigazító, térjünk a lóversenyügyhöz. Mi indította Széchenyi Istvánt a lóversenyek meghonosítására? Nemcsak a lótenyésztés és lónemesítés által elérhető haszon, hanem a társasági élet fellendítése által az összetartás erősítése, magyarosítás és jellemedzés. Széchenyi a társadalmi érintkezéstől sokat várt, a lóversenyeken és a casinóban is. Példák által magyarosítani, mesterséges intézetek segítségével egyesíteni, ez volt vezérszándéka. A magyarosítás legjobb eszközének tartotta a magyar faj erkölcsi és anyagi túlsúlyát. Széchenyi nemcsak a lóversenyzéstől, de attól, a mit eszközöl, az egyesítéstől várta „összeomlott és így erőtlen hazája előmenetelét". Magyarosítani és egyesíteni, úgy hogy a cselekvési erő önmagából a nemzetből fejlődjék ki. Legyen a magyar culturnép, de ne veszítse el faji jó sajátságait, hanem vetkőzze le faja bűneit.

A lóversenynyel, a fogadásokkal akarta a bátorságot, az erős jellemet idomítani. Sietett, mert nincs semmi, a miből oly könnyen

kifogyunk, mint az időből. A fogadások meghonosításában is serénykedett s ebben a későbbi kor javát kereste, nem az anyagi hasznot tekintette, de az erkölcsi következményeket. A mi első látásra rosz, az idővel a jó forrása lehet. A fogadásokról így vélekedett és azokat így igazolta:

„Az esztelenség és ügyesség között húzott határt ki-ki látja, ez oly világos. De azon határ, mely a fortélyoskodás és ügyesség között van, vagy inkább, mely a megcsalás és azon előrelátó s megfontolt elintézés között vigyázgat, melylyel minden becsületes ember élhet, oly kényes valami, oly homályos, hogy egy vagy más oldalról könnyen csorbulást kap.

A mi pedig a fogadásokat általában illeti, azokról ki akarom vélekedésemet egyenesen mondani. A fogadásokhoz való kedv egy nemzetben több hasznot, mint kárt okoz. Némely magányos személyben egy kicsapongó magasságra fajzik el, nem tagadom, hogy az által ő, felesége s talán gyermekei is károsodnak, szerencsétlenekké, koldusokká lesznek. De viszont mennyit nem nyer a társaság azon elterjedt hajlandóság által!

A ki ő előtte valamely egészen bizonyos dologban fogad fel, a mi csalás volna s ellenben nem oly dologban, mely legkisebb combinatióra sincs építve, a mi nem más, mint vak szerencsejáték, az minden lehetőségeket és hihetőségeket egy és más oldalról fog megfontolni és a szerint fogadni, a mint azok önbelátása szerint magukat kifejtették és előmutatták.

Ha valaki tudománya és esze ereje által valamely tárgynak hihető sikerét előre kiszámítgatta, a dolog jó kimenetelére fogadni fog s viszont és minden successusa, a szerencsén kívül önmaga elmebeli erejétől függ.

Már mi ennek a következése? Hogy azon személy, a kiben a fogadás indulatossága már jól felbuzdult, az esetek okát és a következtetések okát vizsgálni kezdi, mindent összehasonlít és sokakról erőltetéssel eszmélkedik.

Ha már most ezrekben ezen összehasonlító, ezen vizsgáló, ezen erőltetéssel emelkedő szenvedelem több életforgásokon apáról fiúra átment, mily iszonyúan emeli fel a nemzet közértelmességét!

Ha valaki nem vaktában, hanem ezen a most röviden előadott

módon fogad, tegyük fel egy kétesztendős csikóra, a mely éppen legel, egy másik csikó ellen, a mely hasonlóképen legel, mily nagy lóismerőnek kellett lennie, mennyit kellett e tárgy körül vizsgálódnia és gondolkodnia.

Ha valaki fogad, hogy valamely bizonyos utat lóháton, kocsin, gyalog vagy hajón ennyi és ennyi idő alatt végbevisz, mennyi előre bocsátott megfontolásra, előbbi próbatételek összehasonlítására, mennyi elmebeli gyakorlatra van szüksége.

Ha valaki jó vagy rossz időre fogad, — ha azt vaktában nem teszi, — mennyi észrevételt kellett neki gondosan már esztendők óta tennie stb.

A fogadásra való kedv által az egész nyer és némely magányosok vesztenek. S azért, úgy látszik, igazam volt mondani, hogy az több hasznot hajt, mint kárt okoz, mert minden társaságnak fő talpköve az, hogy mindig a kisebb rész szenvedjen, ha az által a nagyobbnak boldogsága eszközöltetik, vagy legalább jóléte növekedik.

A katona is életét — melyet hazájának odaenged — veszti és ezen tán legsúlyosabb terhet azért viszi, hogy polgártársai nyugalomban és békességben s bátorságban, a haza javaival csendesen élhessenek.“

Nehéz és sok akadályba ütköző munka volt, míg az eszme tettre vált. A mitől Széchenyi a nemzet újraébredését várta és gazdasági jobblétét, attól Bécsben irtóztak és bizonyos forradalmi szinezetet láttak benne. Széchenyiben csalatkozni kezdtek a bécsiek.

Neki vagy katonai vagy diplomaciai pályát szántak és fejüket csóválták, mikor a lóversenybe harapott, mit először gróf Hunyady József tervelt, kinek árnyékának ajánlotta a „Lovakról“ 1828-ban megjelent művét.

A lóverseny-ügy majdnem a kezdet kezdeténél feneklett meg. Széchenyi ebédjére csak néhány kiskorú fiatalember jött el. Széchenyi megdöbbenve e felett, így fakadt ki: „Ily ország fog-e valaha szabadságáért sokat áldozni, vért is ontani? A ki kicsinyben, mikor a jutalom csak saját önérzetünkben lehet, nem akar anyaföldének javára működni, azt soha se fogja átmelegíteni a népe iránti hő szeretete“. A fagyos és dermesztő közöny tovább kiséri, a király a magyar cancellariához utasítja. Attól fél, hogy ügye elakad, mint

a hivatalos előfogat a vármegyei út sarában. Nem tartotta másnak, mint rabszolgának honfitársait, kiknek nincsen lelki függetlenségük és nem is méltók a legnagyobb földi kincsre, a függetlenségre. Elkeseredetten írja naplójába: „A mi országunk alszik, s az emberek, kik a mi szegény földünkből kínos fáradsággal kiszedett ezreinket külföldön fecsérlik el, mindjárt páni félelembe esnek, ha csak legkisebb fáradságot kívánunk tőlük, vagy valamely csekély adományt kérünk szülőföldjük sorsának javítására".

Pestre hívta össze az értekezletet. Tegyünk, hogy legyünk. Tettre ébresztett varázsával, szavaival. Pesten már többen jelentek meg az értekezleten s rokonszenvvel látták, hogy igazat szól Széchenyi, midőn azt beszéli, hogy a lovat elhanyagolta az a nemzet, a mely éppen lovasságával tünik ki s huszársága világhírű, s fájlalták, hogy a lovat kiveszni hagyták. Báró Amadé a gyűlés után küldöttséget vezetett a nádorhoz és felkérte védnöknek. A gyűléseken sok furcsát kérdeztek; például Amadé, hogy mindenkinek a maga lován kell-e ülnie? Széchenyi türelmét sokszor elveszítette volna, ha Wenkheim nem adott volna példát. Széchenyi addig tűrt, lelkesített, dolgozott, míg a lóverseny nem sikerült, miután megírta munkáját a lovakról.

A lótenyésztés és a lóversenyen kívül a gépipar és a selyemtenyésztés is felébredt agyában, keresett támogatókat, s udvarolta a hatalomtartókat rendületlen hazaszeretettel és kötelességérzettel.

1828. évben írta meg munkáját hőn dobogó szívvel, elfogulatlan lélekkel s már akkor az akadémia alapításával kivívta az országos nevet. Soká készült, mielőtt fellépett volna, mert nem akart semmihez avatatlan kézzel nyúlni.

Pályája útravalóit szorgalmasan gyűjtögette. Utazásaiból gazdag szellemi kincsekkel tért haza. Anglia és Franciaország alkotmányát nemcsak könyvből tanulta, hanem a helyszínén is. Keserű küzdései közben Európa majdnem minden nagyobb emberét megismerte. Aesthetikai műveltsége széleskörű és alapos volt. Nemzetgazdasági tanulmányaival kora színvonalát messze túlhaladta s a szellemi és anyagi tőkék gyarapításában, gyümölcsöztetésében látta hazája jövendő boldogságát és gazdagságát. Naplóiban egy nagy könyvtárra való könyvek felett elmélkedik és mégis elégületlen volt önmagával, mit

az elmaradt korlátoltak különczségnek tartottak. Hazáját és népét jól ismerte. Sokat tanult a bécsi udvari körökben. Szerelmi családásai is sokat tökéletesítették és a „közhaza“ javára indították munkásságát. Becsvágya jó úton ösztönözte. Igazat pártolt, hazugságot üldözött. Bátorságát a csatában és párbajaiban (a mit szükséges rosznak tartott) tanusította. Nehezen jöhetett divatba, mert nem volt pártember és a közjót minden pártérdeknek elébe helyezte.

III. FEJEZET.

A magyar nyelv. — Kifakadásai. — A haza sorsáról aggódik. — Le a vörös nadrággal. — Az anyanyelv szentsége. — Az akadémia alapítása. — Metternich Széchenyiről. — Hetényi véleménye Széchenyiről, mint bölcselőről.

Útjára a nép nyomora, az egyenlőségért való lelkesedés, haza- és fajszeretete indította. Szomorúan látta a magyar nyelv elhanyagolását, kínosan élte és érezte át a nyelv árvasága miatt később nyilvánított feljajdulásait, melyet mégis ezen a helyen kell megfigyelni. Rajongva szerette a magyar nyelvet, mit oly sok ideig nem beszélt a katonaságnál és utazásai közben sem és a min csak később tudott írni. Naplóit eleinte németül vezette. Belátta, hogy a férfiúi erőben gazdag magyar nyelv tartotta fenn a magyart. Szerette nyelvét, mit Istentől vett s csak Istennek ad vissza a halálban. Kesergett felette, hogy a miként nyelvünket elhanyagoljuk, ez is mutatja, hogy fél lábbal még Ázsiában vagyunk. Nem félt a nehézségektől, gátaktól s nemcsak nyelvtisztelő, de nyelvujító is volt. Számtalan új szavat formált. Épp úgy megbecsülte a szóbányászt, mint a szósimítót, tisztítót, hiszen maga járt elől jó példával.

„Ha saját szavunk van, — mondá, — ne tűrjük az idegent, ha pedig nincs s nyelvünk bányáiból nem teremthető, vagy pedig honi szavunk csak egy árnyazattal is — nuance — mást jelent, mutassunk az idegen, minket gazdagító s az anyanyelvvel majdnem összeforrandó szó iránt épp annyi hospitalitást, mint a mennyivel régi szokás szerint fogadjuk a jövevényt, bár általuk a hon nem mindig gazdagul s ők sokszor mint szálka, csak sértik a magyarságot s azzal még eddig legalább nem s így tán sosem vegyülnek

össze! Az ember legszebb szabadságát végre: hogy szinte mindent kitehessen a mi lelkén rémlik, sejdül vagy benne rejtezik, ne áldozzuk fel egy felszínes előítéletnek, melynél fogva a lélek s philosophia rabja lenne a nyelvnek és philologiának.

A nemzet jövendősége szoros kapocsban áll nyelvének fiatal s kifejthető, vagy fejthetetlen s holt létével, s valamint a lelkes embernek, ki nem áll egészen agyagból, mint a fazék, legerősb szívösztöne hona előmeneteléért fáradozni, úgy nem fog az igazi bölcs holt nyelvhez makacsul ragadni, hanem élő nyelvének tisztulását minden módon eszközölni s előre segíteni. S valóban, kik anyatejjel szítt előítélet vagy lágyvelejű vakság, vagy hiú indulatosságból mindig azt akarják, hogy az élő nyelven örökkön-örökké uralkodjék a holt nyelv, azok ítéletem szerint, melyet itt hímezés nélkül kimondok, nem tesznek bölcsebben, mintha az élőket a halál uralkodása alá igyekeznének állítani, s azt merem nekik jövendölni: hogy hazafitársaik egykor sírhantjukra csak hervadt virágokat és kórót fognak tűzni; mert holt nyelvű leheleteikkel a jelenkor annyi fejledező bimbóit gyászba borították s az anyaföld virágira halálleplet vontak. Az anyanyelv tökéletesítése tehát — mert az által a nemzeti jó nőttön nő — kötelességeink egyik legfőbbike; s midőn igazi nemességünk, súlyunk s az által lelkünk esztendőről esztendőre, napról napra bővül s tágul, nyelvünknek is egyenlő idomzatban tágulni s haladni kell; s így ki magyar nyelvünk kifejlését, gyarapodását, gazdagulását hátráltatni akarja, egyenesen a hon legbecsesebb javát gátolja s ekkép mint sértője és ellensége nemzetiségünknek, nem dicséretre, hanem büntetésre, átokra méltó."

Úgy tapasztalta, hogy a magyar nyelv a kunyhóban van otthon, palotában forumon nincsen. Meghúzódik, mint a hamupipőke, pedig királyleány lehetne. Nagy elhatározása, örökemlékű áldozata után jóval később írta ezeket, akkor, mikor némelyeket írásával *emberré*, némelyeket *jó emberré képezett*. 1820-ig alig volt alkalma a magyar néppel érintkeznie, írja Grünwald Béla.

Birtokai oly vidéken feküdtek, hol a paraszt is német s csak mikor Debreczenben tartózkodik, látja közelből a magyar faj sajátságait. A hangulatok, melyeket benne kelt, ellentétesek s majd vonzódást s idegenkedést, majd szánalmat, majd megvetést érez iránta.

„Majd a legnagyobb vonzódást érzem — írja 1820-ban Naplójába — e durva néphez, melyet voltaképen hőn szeretek, hogy oktatnám, hogy emelném, emberré nevelném; majd meg látni sem kívánom s eltaszítanám magamtól. Tudatlansága meghat, életemmel, véremmel szeretnék segíteni rajta s osztoznám vele együtt szenvedve sorsában. De sokszor elriaszt s felindít vak igazságtalansága, gőgje és önhittsége! Hol fognak az én hamvaim pihenni, kérdem gyakran magamtól, a hazában-e vagy a külföldön?„

Mindezek az érzelmek még nem mutatják benne a nemzetiségi eszme megérését, a specifikus magyar érzést. Nemes hajlama, kötelességérzete egy nagyobb egység felé vonzza, mely magasabb célokat tűzhetne ki életének, de még nem fejlődött ki benne az a rendkívüli nemzeti érzékenység, mely kínokat okoz neki, ha látja, hogy magyar mágnások, magyar nemesek nem magyar érzésűek, vagy nem tudnak magyarul s nem lelkesülnek a magyarságért.

Bizonyítja ezt 1823-ban történt beszélgetése Somssich Pongráczczal. Ezt mondja:

„Nekünk mindnyájunknak németekké kell lennünk, az mindegy, csak szabadok legyünk. — Habeas Corpus a legkiterjedtebb értelemben és ha befolyásunk lesz a kormányzatra stb. Somssich nagyon tetszett nekem s nagyon nemes gondolkodású embernek látszik. A dolgok azonban ma úgy állnak, hogy önzetlen, helyes nézeteivel, ha nyilvánosságra jutnának, mint a két párttal, az ultrákkal s az alkotmányosokkal meg kellene hasonlania. A császár felakasztatná, a magyarok megvetnék. Mert hogyan tűrhetne az első kormánytársat maga mellett? S hogyan lehetne az, hogy a magyarok németekké váljanak?“

Csak két évvel is később mily fájdalmat okozott volna neki ez a beszéd e nézetek hallása s megütközéssel jegyezte volna fel Naplójába. De 1823-ban még lélektani lehetetlenség volt, hogy a magyar fajért rajongjon.

Csak 1825 után tünedeznek fel gyakrabban specifikus magyar érzületének jelenségei. Rendkívül érzékeny s fájdalmasan érinti, ha valahonnan a magyar nyelv ki van zárva s nagy örömet okoz neki, ha valahol terjedésének nyomát látja. Maga is terjeszti a magyar nyelvet mágnástársai körében a nemzeti érzület ébresztésére törekszik. Mind oly jelenségek, melyek 1825 előtt nem fordulnak elő életében.

1826-ban, mikor angol lovászt fogad szolgálatába, még azt mondja ugyan, hogy „nagy anomalia, hogy egy magyarnak angol szolgája legyen, a mi oly színben tünik fel, mintha az ős germánok egyikének római szolgája lett volna“. De mindjárt utána feljegyzi Nádasdy gróf történetét s megjegyzéseiből már felénk árad nemzeti érzületének melege. Gróf Nádasdy-t a mult nyáron gyujtogatónak tartották s kis híja volt, hogy a dühös parasztok agyon nem ütötték. A parasztokat kihallgatták és azt felelték: „Bizony mi nem tudtuk ki lehet, mert ki gondolhatta volna, hogy egy Nádasdy, egy magyar főispán nem tud magyarul“. Ezt Széchenyi a következő keserű megjegyzésekkel kíséri:

„Valumbrosa nem tud spanyolul — lehetetlen!

„Bolingbroke nem tud angolul — ez nem lehét!

„Caraman nem tud francziául — ez tréfa!

„Gróf Nádasdy nem tud magyarul — de hisz ez természetes!“

Most már észreveszi, hogy a főrangú hölgyek teljességgel nem beszélnek magyarul, hogy nincs jó magyar társaság s ezt a magyarság sülyedése s gyengesége jelének tekinti.

Mióta behatol a nyelv szellemébe, közelebb jut a nemzethez is, jobban kezdi érteni s a nyelv fejlődésében a nemzet egészségének egyik megnyugtató, reményt keltő jelét látja.

„Minden agg korra mutat, csak a nyelv nem. Mikor mindazt, a mi benne rejlik, lassanként felfedezem, a remény sugára villan fel lelkemben s úgy látszik, mintha egykor teljes életre támadna. De virágozhatik-e nyelv a nemzet virágozása nélkül? A nyelv magával ragadja a nemzetet“ (1827).

Elszomorodik, mikor Hunyady Pepi gróf megtiltja nejének a magyar nyelv tanulását (1827). Felháborodik, mikor báró Podmaniczky Károly előtte s gróf Eszterházy Mihály előtt azt mondja: hogy a főrendiházban magyarul beszélni bohózat (1828). Megütközik, mikor egy Fiuméba telepedett angol gépész arra az intésre, hogy tanulja meg az ország nyelvét, azt kérdi, hogy melyiket, mert három van: a német, horvát és olasz? „Ezt egy idegen“ — jegyzi meg Széchenyi — „egy magyar kikötőben mondja, az egyedüliben, a melylyel bírunk“ (1828). Palinban Inkeyéket látogatja meg s azt írja Naplójába: „Mily borzasztó typus az, mely ily nemesi házban

uralkodik. Se hús, se hal. Mily nyelven beszélnek? Voltakép egy nemzethez sem tartoznak" (1828). Egy Zichy grófnénak azt mondja: „Minden igyekezetem hiábavaló, nőink közül egy sem beszél magyarul". A grófné: „Ma van az apósom halála napja, mához egy évre fogok magyarul beszélni". „Nous allons voir" — jegyzi meg Széchenyi — „de el voltam ragadtatva" (1828). „Forrayéknál ebédelek, sok lelkesedés a lányoknál, hidat akarnak építeni; a nemzetiséget kell bennük felébresztenem." Majd Erdődyékben akarja a nemzetiségi érzületet lángra gyulasztani.

Péczelen Rádayéknál jól esik lelkének, hogy magyarul beszélnek és örömmel veszi észre, hogy egy pesti polgár neje, Valeróné, magyarul tud. Egy gróf Zichynél irodalomról beszélgetnek s megdöbbenéssel hallja ezt a szót egy magyar mágnás szájából. „Unsere Deutsche Litteratur" s azt jegyzi meg, hogy Zichy gróf nem is sejti, hogy mily sokat mondott ezzel (1831). Gróf Károlyiéknál megütközve tapasztalja, hogy a gyermekekkel magyarul nem beszélnek.

Midőn a nemzeti érzület őt is áthatotta, észreveszi más nemzetek életében is a tényezőket, melyek a nemzeti egyéniség kifejlődését akadályozzák s a nemzeti eszme fogékonnyá teszi más nemzetek aspiratiói iránt. Olaszok közt tartózkodása közben feltünik neki, hogy „Olaszország egységről nem álmodik s nem beszél senki. Az eldaraboltság tudatával élnek. Ha a levágott fej még sokáig gondolkozhatnék s ha a hozzá tartozó testet mozogni és tovább élni látná, ez borzasztó érzés volna. Igy érezhet Olaszország, Lengyelország, Németország". Mikor Németországban utazik, a mecklenburgi nagyherczegné előtt a következő nyilatkozatot teszi: „Ha német volnék, vérzenék szivem, Németországot szétdarabolva látva, mert azt gondolom: egy Isten, egy szerelem, egy Németország" (1829.)

A nemzeti érzület intensitására mutat lángoló haragja, mely magyartalan rangtársai ellen tör ki belőle s elragadtatása, ha a nemzetiség ügye iránt érdeklődést tapasztal náluk. Gróf Eszterházy Károlyhoz 1828 október 26-án intézett levele ennek egyik érdekes bizonyítéka. „Igen nagy örömmel vettem soraidat. Vedd köszönetemet most s utóbb a hazánkét, hogy a két Pálffyt valamilyen hazafiúi tettre bírhattad. Hidd el édes Eszterházym, hogy mindig

örül szívem, hogy ha látom, mely különbség vagyon a mostani magyarok és a mult s mulandó generatio között. Újabb időkben Pállffy herczeg, Eszterházy Károly, Batthyány haltak meg. Semmire valók, a szónak egész kiterjedésében. És a hazánk legszebb nevei. Nem eszelős az és bizonyára nem holdas, a ki hazánknak ily rothadtságát elismeri és kínos megilletődéssel mindenekben tapasztalja. De annyira elromlottak mágnástársaink s nemeseink, hogy egyáltalában nem is érzik, nem is sejdítik, hogy mennyire elaljasodtak és mennyire rosszak, úgy mint a szemérmet vesztett leány, nem pirul többé szégyenében."

„Már mi ugyancsak más emberek vagyunk, akárki mit mond és minden kétségen kívül a hazánkra sok jót, sok áldást fogunk hozni. Csak az Istenért, tartsunk össze s segéljük egymást tiszta szívvel s hazafiúi indulattal és legyünk álhatatosak. És Te rád, barátom, sokat számolok. Reméllem, hogy széles vállú fiaidból igazi magyar emberek lesznek, de nem ám betyár, pipás, káposztaevő magyarok, hanem a nemzetiség jeles és nemes értelmében."

„Hallottam, buzgó részvéttel, hogy szeretteidet ugyancsak magyarosítod s hogy feleséged részt vesz ezen nemzetesítésben; még életben fogja nyerni ily tetteknek áldását. Fiaid legalább — moralis sensusban és physikai sensusban is — teljesvérűek fognak lenni, midőn hazánk fiainak nagy része korcs, azaz sem magyarok, sem németek, sem franczíák, sem angolok, stb. Ez ám pedig a mi nagy bajunk!"

Minden jel arra mutat, hogy e fordulat 1825-ben áll be Széchenyinél, ekkor lépett be teljesen a magyar nemzet közösségébe, ekkor érezte meg a magyar irodalom hatását, ekkor járta át egész egyéniségét a magyar szellem. Ekkor határozta el, hogy tanárokat fogad, kik a magyar ékesszólásban s jogtudományban oktassák, ekkor teszi fel magában erősen, hogy jól kell beszélnie magyarul s hogy minden magyar könyvet meg fog szerezni; ekkor érik meg benne az akadémia felállításának — mint a magyar nemzetiség kifejtése egyik eszközének — eszméje, s felajánl 60,000 forintot e tudományos intézet alapítására; ekkor szólal fel az országgyűlésen magyar nyelven. Ezután 1826-ban először nyilvánul meg nemzeti érzékenysége. Levelei között egy magyar sincs 1826-ig s

a Wesselényihez intézettek is mind német nyelven vannak írva s első ismert magyar levele 1826 május 6-án kelt s még ebben is panaszkodik Wesselényinek: „tudod mily erőltetéssel írok az anyám nyelvén!“ 1826-ban kezdi Crescence alakját nemzeti eszményeivel összekötni s a Kelet Népében 1840-ben tett vallomásai szerint 15 évvel ezelőtt — tehát 1825-ben — esküdött meg magának, hogy ő fogja, ha senki más, a magyar nemzet újjászületésének munkáját megkezdeni.

Erősödő fajszeretetének bizonyítéka az is, hogy 1825 után mind gyakrabban jelennek meg kifakadásai a nemzet ellen s undorának, megvetésének kitörései. Csak, a ki nemzetét mélyen szereti, csak, a ki nemzete felemelését tűzte ki élete czéljául, ismerheti e kínos hangulatokat, mikor megismeri azt, a kinek legfőbb érdekeiért küzd s arra a meggyőződésre jut, hogy az maga saját emelkedésének nagy, sőt legnagyobb akadálya.

Mikor Széchenyi lelke előtt egész nagyságban jelenik meg az a czél, melynek életét szenteli s megérik benne az a terv is, mely szerint e czélt elérhetőnek tartja, mikor szenvedélyes fajszeretete ösztönét élesíti s nagy elméje öntudatosságát fokozza, akkor kezdi tisztán látni, mily távol áll a magyarság az ő nemzeti eszményétől s küzdelmei közben szerzett tapasztalatai keltik benne azt a gyötrő tudatot, hogy ő nemzetibb nemzeténél.

Az 1825-iki országgyűlésen, mint jó katona, először a harcztér felvételével foglalkozott és gyorsan figyelő szemeivel észrevette, hogy az alsótábla ütközetei a döntő. Mint a felsőtábla tagja, szorgalmasan látogatta az alsó tábla üléseit és jegyezgetett Naplójának, a felsőtábla ceremoniáit, feszességét elítéli. A haza orvoslásának, gyógyító füveinek felsorolja a következőket: „*Minden harmadik évben rendes országgyűlés, a helység jobb berendezése, Fiume legyen Magyarország kikötője, váltótörvény, úrbér szabályozása, közvélemény, só ára leszállítása, pénz értékének biztosítása, alkotmánysértések meggátlása, a megyék szabad levelezése, belső közigazgatás javítása.*

Dióhéjban benne van a haza boldogulása. Rövid, de velős, mint a vérszerződés, olyan ember szerezte, ki tisztelte királyát, de a törvényes ösvényről még a hóhér pallosa sem rémíté el. Nem szerették, hogy a felsőház tagja az alsóház ülésein megjelenik,

Usovich felkéri, hogy hagyja el a termet, Hardegg tábornagy megpirongatja, hogy a tisztnek civilisták között nincsen helye. Felháborodik ezeken és hogy magát csillapítsa, átúszsza a Dunát.

A pozsonyi országgyűlés, mint koronázó országgyűlés népes és élénk volt. A nádor közeledett a nemzethez, magát Árpád vérének vallja. Széchenyi Naplójában megjegyzi, hogy furcsa erekbe került Árpád vére. A koronázási díszebédnél ő is szolgálatot tesz. Metternich ezen az országgyűlésen kap indigenatust. Neki is udvarolnak, ő is udvarol. Széchenyi jól megismeri és jellemzi az egyes képviselőket és örül, hogy eszméi némely képviselő eszméivel, például Bartaléval, Nagy Páléval találkoznak. Nem lát közöttük gyakorlati embert. Szépszónok van elég. Költők a meseországból. Hevül, ha a királyi biztosok megfenyítését kérik, elragadja, midőn Csáky azt indítványozza, hogy a királyt (mindég császárt említ) kérjék meg, hogy *rossz tanácsadóit távolítsa el.* Kiemeli Szlávyt, midőn a parasztok sorsának javításáról beszél s ezt a három indítványt teszi: A nemesség egyedül viselje az országgyűlés költségeit, a magasabb megyei hivatalokat ingyen viselje s az utak javítására évenként bizonyos összeget adózzon. A szónokok többnyire politikai téren mozogtak, reformokkal nem álltak elő. Széchenyi az előkelő világban már hangulatot keltett a mellett, *hogy a parasztok nem választhatnának-e maguknak országgyülési képviselőt?* Széchenyi szorgalmasan jegyezget az alsótábla ülésein s nem hagyja ki azt sem, midőn Vay azt mondja, hogy a királyi biztosok cléggé meg vannak büntetve, mert nem fogja honfitársaik egy könnye őket sírjokba kísérni, hanem a nemzetjének megvetése és átka. Idézik s a hűtlen tanácsadók megbüntetésére Ulászló decretumát ajánlják. Az izenetbe a feleletrevonást a rendek beveszik és fogadoznak a nemzeti szellem ébresztésére. A sok szép beszédre ez a bírálata: „Mind ebben a mit láttam és hallottam, azt találom, hogy kevés gyakorlati ész van. A rendek messze vannak a lövéstől. Azért szeretnek egymással mintegy vetélkedni, ki tud valami erősebbet, hatásosabbat mondani. Az ifjúság csak azokat tartja jó hazafiaknak, kik a császár ellen beszélnek, a mérséklet e szerint elveszett fáradság.“ Október 12-én tartott főrendiház ülésén beszélt Széchenyi életében először a királyhoz intézendő felirat alsótáblai szövegezése mellett,

még pedig magyarul. Nemsokára ezután felfedezi, hogy „Bezerédy az egyetlen gyakorlati fő, Nagy Pál szónok, Dessewffy költő. Deák a legerényesebb. A többiek fényleni vágyása nem erény". Szomorúan veszi észre: „Magyarországon a polgári erényben való hit oly gyenge, hogy ha valaki egyszer az ülésben nyilatkozott, első kimondott eszméjénél meg kell maradnia, ne hogy ingatag, jellemtelen embernek tartsák". Annak hírére, hogy Bellegarde lemondott és Hohenzollern herczeg váltotta fel, a bécsi haditanács elnökségében, végre határoz:

„Le a vörös nadrággal. Tanuljuk a törvényt és a gazdaságot." Most már nyiltan politizált Metternichhel is, kiben azt az embert látta, ki Magyarországon segíthetne s a birodalom közös ügyeit, mit ő különben szerencsétlen vegyes házasságnak mondott, rendezhetné: A banküghben együtt tanácskoznak, Széchenyi és társai győznek Metternich ellen, ki pedig nem szerette az ellenzéket, azt mindég legyőzött ellenfélnek tekintette. A hatalmas kormányférfi jobb szeretett szerző lenni mint kritikus. Szechenyi meg akarta a magyar ügynek nyerni, hogy ő és kortársai hazánkfiaira és unokáinkra annyi áldást hoznak, a mennyi tehetségöktől telik. A bizalmatlanság ekkor is útonállója minden nemes czélnak. Az ifjúság beveri Zichy minister ablakait, pedig Széchenyi az ifjúságra akar épiteni: „Ha valami okos ember azt a nemes tüzet, azt a költői gerjedelmet, mely nemesb s erőteljesb ifjaink szivét hevíti, bölcsen fel tudná használni, minő derék embereket lehetne nevelni belőlük! De így elsavanyodnak. Szörnyű nagy hajlama van ifjainknak a czivakodásra, engesztelődni, békejobbot nyujtani, nem akarnak". Ugy állnak szemben egymással, mint két ember, a ki éjjeli sötétségben találkozik és egymástól megijedve félve áll meg, de mikor világosodni kezd, mint atya és fiú omlanak egymás karjaiba.

A megoldást és kibontást a philosophusok szövetségétől várja, mert az Isten és a század bölcselői mindent látnak. Erővel erőt meggyőzni nem mindég lehet, hanem bölcsességgel. Ha más nemzetnek több a kincse, legyen a magyar erkölcsösebb és szeresse jobban a hazáját. Ezeket vélve már most tapasztalja, hogy milyen nehéz Magyarországon jó hazafinak lenni, hol a tetteknek nincs sikere és jutalma. Fellángolását nem jó szemmel nézi Metternich s a

bécsiek. Emlékiratot ad át, melyben hazája boldogítását tárgyalja — Metternichnek, ki figyelmezteti, hogy még szép pálya van előtte, hagyja a fáklyavivőket bennégni. A császár is haragszik Stephenre. Metternich azt ajánlja, hogy vonuljon a megkezdett útról vissza. Például említi Napoleont, kinek megjósolta, hogy mi lesz a vége. „Megkergettettem, mint egy vadat és lelőttem." „Ön elrontja az ifjú embereket, meg fogja ön bánni . . ." szólt Metternich. Azonban Széchenyi hazafi volt, szerette hazáját és felébredt benne az agitator annál is inkább, mert látta, hogy Magyarország aluszik. Nyelvét Istentől vette, csak halálával adhatta vissza és 1825 november 3-án letette az akadémia erkölcsi alapkövét egyévi jövedelmének, 60,000 pengő forint felajánlásával, mire több jó hazafi meghozta áldozatát.

Ezt a történeti napot megleljük örökítve Nagy Pál szép elismeréseivel az országgyűlés naplóiban, de Széchenyi naplóiban csak ez áll róla: „Nov. 3-án beszéltem kerületi ülésben és minden honfitársamat ellenségemmé tettem". Nem kérkedett evvel sem ő, sem követői, azt érezte, a mit Vay érzett és mond. Vay Ábrahám ezeket mondta a február 15-iki gyűlésben magáról és róluk: „azt nem valamely dicsőség, vagy hálaadás vadászatja végett tették, hanem egyedül a közjónak előmozdításától lelkesedve tették és így nem akarják tudatni a bal kezükkel azt, a mit a jobbal tettek, sőt közönséges nyilvánosságra sem hagyták volna a dolgot, ha az intézetnek elrendelése meg nem kívánná". Arról disputáltak éppen, hogy minő phrasisokkal fejeztessék ki a nemzet öröme az akadémiára tett hazafias áldozatok felett. Elég-e publicae gratitudinis surrexerunt monumenta?

Átérezték azt, a mit Toldy Ferencz olyan emelkedetten mondott: „Anyanyelvünk szentségünk. Az az alap, melyben egész lényünk gyökeredzik. Az az anyatej, melynél egyedül a nemzet gyarapodik. Anyanyelvünkön adjuk legszentebb érzéseinket. Egy költő sem lehet halhatatlan anyanyelvén kívül, mert csak abban magasulhat a szellem a végtelenhez. Míg a nép nyelvét megtartja, addig el nem vész és rabiga sem reménytelen, mert fenntartja és ápolja az elnyomatás alatt is nemzeti érzését s addig csörtet a kényuraság lánczaival, míg el nem szakad. Valamennyi kényúr legnagyobb ellen-

ségének ismeri s ettől jobban fél, mint a kardtól, a népek anyanyelvét azért legfőbb gondja volt, azt megsemmisíteni igyekezvén, hogy a gyermekek ne olvashassák anyanyelvükön apáik hőstettét. A nemzeti nyelv az erkölcsökben is megmutatja magát. Nyelvünk erkölcsökben is él."

Azt a szép jelenetet, mikor Széchenyi István huszárkapitányi egyenruhájában felállt és egyévi jövedelmét ajánlotta fel a Magyar Tudományos Akadémia alapjára, megörökítették írók, költők, festők, szobrászok, de leghálásabban a nemzet örökítette meg szívében. Ő megtette a magáét, az utódokon áll, hogy ezt a nagy tettet fényesítsék vagy elhomályosítsák. Az emberek összenéztek s megdöbbentek az oroszlán körmétől, sokan veszedelmesnek hitték ezt a fellépését bizonyos körökben. Ki hitte volna, hogy a gúnyos, tréfás ötleteiről híres katonatiszt megdobbantja az alvó nemzet szívét?

A figyelmet Széchenyi már november 3-iki fellépése előtt nagy mértékben magára vonta. A kerületi ülésekben természetesen nem szólhatott,* de a hazafias követekkel és kevés fiatal mágnással, kik a szabadabb eszmék iránt fogékonyak voltak, sűrűn érintkezett.

Ama napon is néhány ily barátjával jelent meg a kerületi ülésre, hol a magyar nyelv ügye volt kitűzve. Közölt-e velük szándékából valamit? sőt magának is feltett szándéka volt-e, éppen ilyen alakban felszólalással s rögtöni ajánlattétellel lépni fel? az iránt semmi bizonyosat nem tudhatunk. Naplóiban egy szó sincs erről. Általában feljegyzései ez időből oly lakonikusak, kizárólag egyes jelszavakra vonatkozók, hogy csakis maga számára emlékeztetőül tett feljegyzések jellegét viselik magukon. Eszmék, tervek, megfontolások — merőben hiányoznak e feljegyzésekből.

Nagy Pál beszéde s az azt követő tetszészaj után, Balogh János rövid nyilatkozatára alig figyelt valaki. Annál nagyobb lőn a csend, a mint a hallgatóság közt *álló* Széchenyi, néhány lépéssel a követek asztalához közelíte.

Beszéde hiteles szövegét nem bírjuk; bár mily rövid volt is az s bármily fontos nyilatkozatot tartalmazott, vagy tán éppen fontosságánál fogva, mely mindenkit meglepett s minden figyelmet *tar-*

* Szász Károly: Gróf Széchenyi I. és az akadémia megalapítása.

talmára fordított, szavaira azok sem tudtak pontosan és tisztán visszaemlékezni, kik közvetlen közelében állottak.

Ponori Thewrewk így adja elő:

„Most a figyelmező sokaságot mélyebb csendesség lebegé körül és a lánglelkű gróf, a neki tulajdon spártai rövidséggel és magyar nemesszívűséggel, egyesztendői minden jövedelmét, 60,000 ezüst forintot a honi nyelv előmenetelére szentelé."

Döbrentey pedig ekkép:

„Felszólalt gróf Széchenyi István: Nekem itt szavam — mondá — nincs; az országnak nagyja nem vagyok; de birtokos vagyok és ha feláll oly intézet, mely a magyar nyelvet kifejti, mely azzal segíti honosinknak magyarokká neveltetését: jószágaim egyévi jövedelmét feláldozom. Érett meggondolással teszem ezt — mondotta még — azért czélra vezettető felvigyázást kívánok, hogy a nemzetnek ajánlott summa haszontalanul el ne pazaroltassék."

Szoboszlai Papp István a nagy tett erős benyomása alatt, rögtön még az nap — bár rendes levélíró napja nem volt — megírta barátainak a kétnapi vita eredményét. „Most a beszédeket", úgymond, „meg nem írom, halasztván ezt hétfőre. Hanem most csak azt jelentem, hogy *ma* a sok discursust nagy ajánlások rekesztették be. Ugyanis gróf Széchenyi István, a kapitány, a magyar nyelv pallérozására s az erre a végre felállítandó társaság számára (Académie de la langue) egy egész esztendei jövedelmét ajánlotta, mely tehet mintegy 130,000 forintot váltóban. „Nem azért teszem ezt, mondá, hogy vivátokat kapjak érte; nem is azért, hogy másokat hasonló tettre tüzeljek. Ezt nem minden teheti úgy mint én. Én nőtlen ember és katona vagyok. Jó barátim vannak, a kiknél én el tudok élni úgy, hogy a magaméhoz nem nyúlok."

A Tar Gáspár versiója ím ez:

„Gróf Széchenyi István, lovaskapitány: Legszerencsésebb időpontja, úgymond, mindég az, melyben hazája iránt való határtalan szeretetét hazájának megbizonyítja. Ehhez képest megfontolván mind a (Nagy Pál által) javaltatott, messze kiterjedő intézet hasznos czélját, mind azt, hogy mint katonai szolgálatban lévő s már 33 esztendőt elért magányos személy, kevéssel beérheti s ha lehetnének is némely apróbb szükségletei, azokat számos jóbarátainak szíves-

ségek kipótolhatja, minden jószágának egyévi jövedelmét az említett intézet fundusául felajánlja."

Egyéb forrásaink a beszédről újabb versiókat nem adnak. *Színezést* a Döbrentei előadása után, az újabb feldolgozók többet is az elégnél, de semmi hiteleset.

A források összevetésével majdnem kétségtelen bizonyossággal megállapíthajuk, mit mondott Széchenyi.

Hogy neki ugyan szava itt nincs, mindazonáltal megnyervén a szólásra az engedelmet, mint birtokos tesz ajánlatot egy magyar nyelvmívelő-intézetre, ha ilyen létesül. Nem ajánl számokban kifejezett összeget, hanem egyesztendei egész jövedelmét. (A példa így kétségkívül nagyobbszerű, mint lett volna amúgy. Később az összeg csakugyan 60,000 forintban állapíttatott meg.) Nem akar érdemet csinálni belőle magának; ő — mint katona és nőtlen ember — könnyebben teheti ezt mint más.

Az adomaszerű fordulat, melyet a későbbi íróknál találunk: „Miből él a gróf egy évig?" — „Barátim majd eltartanak" — magában a beszédben foglaltatott s — szerényen és igénytelenül, a mint mondva volt — jól is illett a nagy tetthez.

Széchenyi figyelte a közönséges embert, a népet is, melynek nyomorát szívére vette és jól esett, hogy az alkotmány rendezésének során a néppel is kezdenek foglalkozni a rendek. Erről ezt írja Naplójába:

„Mily nagy hatást fog tenni a külföldön, hogy a rendek oly szilárdul pártfogolják a parasztosztályt, melynek pedig közhit szerint Magyarországon semmi képviselete nincsen."

Széchenyi csak azt nem szerette, hogy nem belső ösztönből pártfogolják legtöbben a népet, de olcsó hazafiságból, népszerűségvadászatból. Furcsának találja a rendek felfogását: egy rész minden áron az udvarral, a másik tűzzel, vassal az ellenzékkel tart. Kezdettől fogva irtózott a pártoktól, mert az igaz ember szerinte mind egy családhoz tartozik. O melegen, szeretettel, igaz szívből, őszintén akarta felemelni a jobbágyot; már ekkor is hevült azért, a mit később megírt:

„Minden keserűség nélkül, barátságosan szólítom fel az igaz magyart, hogy semmi egyébért, mint az igazságszeretetért mondjunk le nemeslelkűen s önként arról a hatalomról, melylyel részint a törvény, részint az usus, de tán legnagyobb mértékban az abusus

fegyverez minket fel jobbágyaink ellen s emeljük őket minden gyarló emberi elme nélkül, indulataink s önkényes hatalmaskodásainkon felül, az örök igazság s részrehajlatlan törvény magas színe elé, hol csak az erény lehet pajzs és semmi más a világon.

Némi független zablátlanságunkért vásároljuk meg az igaz szabadságot, azaz terjeszszük bátor életünkért, szabadságunkért s így nagyobb hasznunkért a törvény előtt való egyenlőséget az ország összes lakosaira."

A szívébe nyilallott, hogy az osztrák kormány a nemest és a parasztot egymás ellen lázítja és elszomorodott a kényuralom és népjog felett folyt harczon. Beszél a nádorral, Metternichhel és megdöbben tőle, hogy Bécsben semmiféle ellenzéket nem óhajtanak. Egy lépéssel haladt tettre ébredésében, 1826 február 15-én leköszönt tiszti rangjáról. Élénken részt vesz az akadémia szervezésében s Wesselényi s közötte megzavarodik az összhang. Széchenyi azt akarja, hogy az akadémiának két osztálya legyen: az egyik a nyelvet művelje, a másik terjeszsze. Hitfelekezetek és osztályok féltékeny hiúságával találkozik. Nem riad vissza. Gyakorlati tapintata cserben nem hagyja s philosophiai templariusainak szövetsége s a Casino is foglalkoztatják.

Ausztria hatalmas államférfia és kormányosa, Metternich herczeg, Széchenyi fellépéséről így nyilatkozott Szögyényinek:

„Ezt az ifjú embert világba lépte óta ismerem és sok jót tettem vele. Eleven esze van, de alapos ismeretek híjával, mint ifjaink legtöbbjei. Pótolja ezt finom tapintataival. Becsvágya határt nem ismer. Amúgy könnyelmű, de egész lényében egy hevesvérű politikus (Hitzkopf), a ki mind a mellett számítani is tud. Már Pozsonyban észrevettem, a nélkül, hogy ezt tudattam volna, hogy ellenem akar állást foglalni. Meglátogatott s bővebben belebocsátkozva a tárgyba, sokat beszélt az absolutismus ellen, a kormánynak állítólagos czélzatai ellen, az udvarnak a magyar viszonyokban járatlanságáról s azt az aggodalmát fejezte ki, hogy az országgyűlésnek rosz vége lesz." Metternich szemébe mondá, hogy az ifjúság megrontója, túlzott hiúsága s dicsvágyának áldozatul esik, ki vesztébe rohan s nem bír kibontakozni többé. A mi soha senkinek sem sikerült, neki sem fog sikerülni. Későn fogja azt belátni, a mikor

örömest visszafordulna, de nem lehet; el fog süllyedni a hinárba és saját pártja, melyet félrevezetett, reá fogja ütni a szégyen bélyegét.

Metternich ítéleteiben túlcsapongó volt. Első Napoléonról is azt tartotta, hogy kis ember volt nagy jellemmel. Tudatlan, mint minden hadnagy rendesen, s a tudást rendkívüli ösztöne pótolta.

Tanulatlan, készületlen volt-e ő, ki a bölcselkedéstől sokat várt a gyakorlatban, ő a ki gyorsan emelkedett a haza bölcsévé? Széchenyit akkor érthetjük meg igazán, ha mint bölcselkedőt és bölcsészt vizsgáljuk s legyen ebben a vizsgálódásban útmutatónk a tudós Heténvi János, ki székét az Akadémiában (1850 szeptember 12.) „*Gróf Széchenyi István mint bölcselő*" című értekezésével foglalta el. Mindaddig nem lehetünk életének, szellemének, pályájának ismerői, míg fel nem fedezzük benne a prófétai látnoki erőt, a bölcs jóst, ki hazaszeretete erejével előre meglátja és megjósolja a történetet, a jövőt. Nem bölcs-e az, ki feddhetlenül él, önjavításán folytonosan munkálkodik? Nem iskolai bölcselő volt ő, de *nemzeti bölcselő*, ki az üdvöt és igazságot a teljességben kereste s nélküle más „csillagzatok fénylenének felettünk". Ellopta az égből a tüzet, azzal melegítette kartársai lelkét.

Hogy valaki nemzetének Prometheusa és Sokratese lehessen, nemzetideált kell elsőben is agyában létesíteni, de kivihetőt és éppen nem ábrándost és valósíthatlant. Minő népideálja vala Széchenyinek, előadja maga, melyet élénk színekkel fest egy akadémiai ülés megnyitó beszédében: mely nagyszerű, bár akkor félreértett, sőt sokaktól megrótt nyilatkozatban rejlik az üdvözölt gróf mind messze vágó tervének a kulcsa — ebben rejlik azon szirt is, melyen pártnélküli terve megtört — mind pedig azon gyógyszer, mely, ha el nem csüggedünk, a sír széléig vitt nemzetünket még egyszer halálos ágyából felkölthetni és nagygyá teheti. Hogy ezen nemzetideál életbe nem lépett és ő a magyarból miként akará, „ok' népét" nem tehetett, ennek egyedüli okát nem ő benne, hanem a kelet népe természetében kell keresni, mely olykép áll ellen a legnagyobb művész lángeszének, mint morzsalékzó kő a phidiasi vésőnek. Tett ő, mit e kiskorú és gyermeknépből tehetett; de oly nép közt, „melynél — mint maga panaszolja — mindent már csirájában megront, meggyilkol a viszálykodás és irigység daemona, melyet sötétség

vesz körül és a mely saját kebelében dúl". Ily nép, „ok" néppé alig lehet valaha, mert e között szabadon üzendi szeszélyeit a rabulismus.

Teljes meggyőződésem szerint vallom, hogy míg mi magyarok nemzeti és magánéletünkben azon elveket nem követjük, melyeket nagy életvezérünk Széchenyi ezer meg ezerszer előnkbe adott, szívünkre kötött és fényes példájával tanított, addig soha ki nem kelendünk nemzeti és philosophiai neveletlenségünk bölcsőjéből. Két nagy gönczöle van bármely nagy életnek: egyik a derült hideg, egészletet és nemcsak részletet felfogó, férfias és nem könnyen elferdíthető ész; másik az Isten melegével lelkesedő, az ész parancsától semmi csáb, semmi sophisma, semmi alsóbb érdek által el nem tántorítható szív, ezeket kell bölcs egyezségben és egymást átölelő harmoniában tartani és oda munkálni, hogy cselekvényeinket a hideg megfontolás, a mindent jól előre kiszámító eszély s ildom jellemezze.

Népfönségtől idegen volt, bár a népért szívvérét feláldozni kész vala. Népnél az úgynevezett felsőbb philosophiára, melynek a tetőpontja a politika, nincs is semmi szükség, elég ennek a természetes és józan logika, elég a közérzésre és tapasztalatra alapított erkölcstan; ha őt többre akarjuk vinni, ha előtte népjogokat emlegetünk: bizonyos, hogy kárt teszünk neki, mert saját alárendelt köréből kiveszszük, tudalék által a kétely tengerébe merítjük, mi több, békétlenné, elégületlenné, forrongóvá teszszük. Kevés Newtonra van szükség, ki egy alma leeséséből kitalálja a világegyetem kulcsát, a nép emberének elég, ha az erkölcsi világ rendetlenségének kulcsát a tiltott alma megevésében, vagyis a törvény áthágásában teljesen feltalálja. O népjogok helyett kötelességérzetet tanított, de előbb „Hitele" által a haza nagyjainál lelkiismeretet ébresztett: népjogokat a convent tagjai példájára soha sem követelt; mert szent volt előtte, mit egykor Schölzer oly jól mondott: „Üdv b. m. az emberjogok hirdetőinek, de ezek ne mulaszszák el előbb népeiket az emberi kötelességekre jól megtanítani. Hogy amazokat a nép életében egész terjedelmükben érvényessekké tehessük, szükséges, hogy oly embertöbbség létezzék, mely képes legyen emezeket egész terjedelmükben teljesíteni".

Így lőn aztán, hogy nemzeti életrendszere nem hasonlít Plato köztársaságához, amaz nem a betegesen ingerült radicalismus, hanem a méltány, a mérsék, az erkölcsiség alapelvéből indulva ki, nem-

csak hogy felforgató és forradalomra ingerlő nem vala, hanem inkább békítő és engesztelő; mely míg káros beavatkozások nem történtek, gigászi erővel ragadá meg a társasélet ezer viszonyait. Üdvös irányt ada a polgári és büntető törvényeknek, a nélkül hogy a bölcs és méltóságos kormánytól feltartóztattatnék és öröm vala látni, mi felséges hatást tőnek jeles elmeművei az összes hon nagy testében mindenütt; miben annyi lelkesedés felvilágosultsággal, annyi honszeretet, annyi hűséggel a fenséges uralkodóház iránt, annyi szabadságszeretettel, annyi törvényességgel párosultak.

Igaz, hogy később bölcs tervéből kiüttetve, orbiliusi szigort gyakorolt, eltaszítva magától azt, ki e darabos beszédű Mózesnek ároni szolgálatot tehet és a ki neki eleinte homokhordó napszámosul is kínálkozott; fájdalom, gyakran beköszönte nála a komoly szeszély és a mi országos szerencsétlenség vala, mert nem bírt se Perikles, sem Sokrates, sem Antonius stereotyp hangulatával és kedély egyenével; ámde ezen szomorú jelenetet már most úgy tekinthetjük, mint előfutását e nagy szellem elsötétülésének, melyet lélektanilag is megfejthetünk hona iránt lángoló, pár nélküli szerelemből és vasakaratából, mely neki, mint rendkívüli egyéniségnek, mint feljebb említém, látnoki tulajdona vala.

Széchenyi, e nagy Apollo, már 1840-ben látá, hogy: „Honunk forradalmi előzményekben támolyog". 1841-ben a „Kelet Népé"-ben figyelmeztet bennünket, hogy a „magyarság terjesztésével felette csínján kell bánni, a más nyelvűeket ne vegyük be alkotmányunkba, hogy ők is belevegyenek minket — azaz magyarságunkat — magukba". 1842 ben elnöki megnyitó beszédében már ezt mondja: „Rövid idő alatt e négy betű „volt" fogja illustrálni létünket". Az 1848-iki diaeta alatt pedig míg mások a bekövetkezendő nemzeti újjászületésnek örültek, ő szomorú vala és látá e honnak utolsó vonaglásait. Míg mások képzelének maguk elé egy nagy üdvleldét, ő látott egy nagy sírt és mint egy második Jeremiás, képzelé, hogy a leégett és lerontott Jeruzsálem romjai között él és jár."

Sokszor idézett jóslata: „Magyarország nem volt, hanem lesz", nemzeti bölcselkedéseinek eredménye.

IV. FEJEZET.

Nemzeti Kaszinó alapítása. — Lovakról. — Első pesti lóverseny. — Széchenyi alakja. — Hitel írásának megkezdése. — Széchenyi és Berzsenyi. — Döbrentey.

Széchenyi jól tudta, hogy az egyesülésben van az erő és hogy a véka alá rejtett világosság mit sem ér. A mit az ember tud, érez, azt írásban, szóban kell terjeszteni. A társulás a fő. A philosophia templariusaitól, a casinótól várja az előítéletek leküzdését. Magára is tart valamit s látja, hogy Metternich rendszerének halálával vége lesz s az övé csak halála után fogja kezdetét venni, ha a polgári erényekkel ékeskedő emberek száma szaporodni fog. A philosophiai szövetségről ezt jelenti ki: „Mi el fogjuk hinteni az igazi erkölcsi függetlenség magvait. Óh, ki fognak azok kelni, habár későn is, akkorra bizonynyal, mikor mi már a sírban leszünk.

Nem akarunk semmit titkos utakon, oly társulatok által, melyek titokban tartják törvényeiket, szabályaikat. A ki azért jó polgár és erényes ember, mert valamit aláírt és megesküdött arra, az a mi szövetségünkbe nem való. Itt nem köt semmi más, mint az öntudat.“

1827 márczius elsején Bécsben járt és szíve örömtől dobog, azt kezdi hinni, hogy: „az emberi jogok fognak mégis felülkerekedni és a királyok biztosságukat az ő népeik szabadságában fogják találni. De azért kimondja Bartal nunciuma tárgyalásakor: „a császár nem kegyelmet gyakorol, mikor a magyar alkotmányt fenn akarja tartani, hanem csak legszentebb kötelességét teljesíti . . .“

Agyában megfogamzott egy nagy napilap alapításának eszméje. A casinóval már készen volt. A Nemzeti Casino alakulásáról maga a Nemzeti Casino titkárja ír legközvetlenebbül, felesleges tehát mást írni:

„1827 június hó 10-én báró Brudern József elnöklete alatt, a Dorottya-utczai (most 5. sz.) Vogel-féle házban tartotta első tanácskozását, mondhatjuk alakuló ülését a Nemzeti Casino, mely alkalommal az egyesület czélját gróf Széchenyi István így vonalozta körül: „hogy hazánkban is legyen egy olyan megkülönböztetett díszes összegyülekező hely, melyen főbb és előkelőbb, jobb nevelésűek, eszes s értelmes férfiak a társaságnak mindenik osztályából, egymással vagy barátságos beszélgetés végett találkozzanak vagy többféle politikai újságokat s hasznos gazdasági, tudományos, művészi hónapos írásokat olvashassanak, magukat pedig üres óráikban illendően mulathassák . . . azok, kik külön házat nem tartanak, a Casinoban egyúttal kényük szerint való vendéglőt is lelhessenek s így azt, a mit az életnek gyönyörűbbé tehetésére nézve idegenben bővebben feltalálnak, nálunk, hazánkban is lassanként mindinkább pótolva leljék s ezáltal folyvást többen és többen ideszokjanak."

Ez első ülésen 175 aláírást jelentett be gróf Széchenyi István, kik három esztendőre 100 forint évi díj mellett tagokul jelentkeztek. Egy tíztagú bizottságra ruházta az ülés a feladatot, hogy a most megalakult egyesület szabályait kidolgozzák, helyiségeit berendezzék s egy szóval a szervezés nagy munkáját teljesítsék. Tőlünk, késő utódoktól, megérdemlik e férfiak, kik a Nemzeti Casino szervezetének alapját lerakták, hogy nevüket a feledéstől megmentsük. E férfiak voltak: Csapó Dániel, Döbrentey Gábor, mint jegyző. Erdélyi János, gróf Fekete Ferencz, gróf Haller Ferencz, gróf Károlyi Lajos, gróf Keglevich Gábor, báró Orczy László, báró Podmaniczky Károly és gróf Széchenyi István, kikhez utólag a bizottság felkérésére csatlakozott még báró Wesselényi Miklós is, ki a casino felállítása és különösen a taggyűjtések körül kiváló munkásságot fejtett ki.

És megindult a szervezés nagy munkája; a bizottság egymás között felosztotta a teendőket; nagy buzgósággal foglalkoztak a szervezeti szabályok megalkotásával, a taggyűjtéssel, megfelelő helyek biztosításával s azok berendezésével.

A Vogel-féle ház első emeletének bérletét 1827 Szent Mihály napjától három évre, évi 2400 frt bér mellett biztosítván, a Casino bebutorozására 6000 forintot állapított meg a bizottság.

A kezdet nehézségeivel küzdő és szűkös anyagi viszonyok

közt levő egyesület nem volt képes az első berendezés költségeit sem viselni s ezért egyes tagok áldozatkészségét kellett igénybe vennie: gróf Széchenyi István és gróf Keglevich Gábor ezüstneműeket kölcsönöztek, gróf Károlyi Lajos pedig üvegcsürjét nyitotta meg a Casinónak.

Hat hazai (köztük egy német nyelvű) és 12 külföldi lap és folyóirat állott a tagok rendelkezésére, szolgaszemélyzete pedig egy udvarmester, egy kapus, két belsőszolga és egy fűtőből állott.

Ez volt a szerény kezdet, mely a Nemzeti Casino alapját megvetette. Az elvetett mag termő talajra lelt és dús gyümölcsöt termett. Két generatio tünt el azóta, de mindenki szívén hordta gróf Széchenyi kedvencz alkotását az idők változó forgatagában, a béke áldásai s a harczok viharai között egyaránt.

A letünt 75 év, mely állami s társadalmi életünket teljesen átalakította, átalakította a Nemzeti Casinó-t is.

A Dorottya-utczai szerény első szállást, mely kétszáz tagra volt szervezve, a Lloyd-épület, majd 1859-ben mai otthona váltotta fel, mely 1871-ben saját tulajdonába menvén át, a modern igényeknek s egy társas kör czéljainak megfelelően átalakíttatott s a kényelem minden eszközével dúsan felszereltetett. Nagyszámú szolgaszemélyzet, mintegy 160 lap és folyóirat a művelt világ minden részéből, 21,000 kötet meghaladó válogatott könyvtár s a szórakozások számos eszköze áll ma a tagok rendelkezésére és vezeti a közéletet. Nyomában keletkeztek a többi casinók, körök és egyletek.

Gróf Széchenyi István végrendeletileg egy díszes emlékserleget hagyományozott a Nemzeti Casinónak, azon óhajtással, hogy a serleg a legjobb magyar borral töltve, emlékére évenként üríttessék ki. Az 1864-ik évi január 30-án tartott közgyűlés erre jegyzőkönyvi határozatkép mondotta ki: „hogy a Nemzeti Casino e díszes művű serleget örök időkig oly becses kincse gyanánt őrzendi, melyre, mint az egylet dicső nevű megalapítójának végrendeleti megemlékezésére a dicső utódok is hálás kegyelettel fognak tekinteni, továbbá, hogy e serleg legjobb magyar borral töltve évenként a közgyűlés hetében tartandó lakoma alkalmával a dicsőült emlékére ürítendő". Az első ünnepélyes lakoma 1864-iki évi február 1-én tartatott meg; a serlegürítés előtt, id. báró Wenckheim Béla mondott beszédet.

A „Lovakrul" már a Casinóban beszéltek. A Casinóval Széchenyi elégületlen. A nádor csak pipázó társaságot szeretett volna benne látni. Felesége, Mária Dorottya ellenben elismeri a nemes törekvést. Széchenyit sokan szidják könyve miatt. Crescence azt kéri tőle, hogy ha máskor könyvet ír, németül írja, mert máskép nem olvashatja.

A „Lovakrul" írt művében csak a lótenyésztésről, a lóanyag nemesítéséről, a gazdasági és nemzetgazdasági hasznokról értekezik, ha nem bölcselkedve, a nemzeti bölcselő az ok népét tanítja ébreszti és számtalan ódai szárnyalású gondolattal szól bonfitársaihoz. Némelyek lelkesülnek, mások különcz hóbortot keresnek könyvében. A tömeg zsenge lelkülete már is szívére veszi páratlan igazságait, melyeket nem lehet sem taktikával, sem mázsás szavakkal elhantoltatni. Vezérnek tekintik. A megelégedés, a jó, a boldogság nevelőjét tisztelték benne a jók javai. Első munkáját, a mennyire megjelenésekor szerette, kilencz év mulva zavarosnak ítélte és sajnálta, hogy a gyakorlatban még kevesen fogták fel.

Április elsején megvendégeli a Casinóban a tudós társaság tagjait. Lelkes pohárköszöntőt mond, éltetve a királyt, a nádort, remélve, hogy a nádor szavai, melyeket az országgyűlésen mondott, hogy a hazai társaság felvirágzását még a jövő országgyűlés előtt szemlélni fogja, az egyetértés istennőjének áldozza a magyar nedvvel tölt kelyhét. Ebben az istennőben Crescence eszményített alakja lebegett előtte. De kit elérni nehéz, s míg őt magasztalják, a sírba vágyik. Az ősz Dessewffy József megénekli Széchenyit, mások nevetségesnek tartják, ő azzal felel, hogy a hazát nevetségessé tenni nem lehet.

A „Lovakrul" írt műve következő ébresztő hangjai megszégyenítették az őt kicsinylő nagyképűeket:

„Kétségbe soha nem illik esni, még fél lábbal a koporsóban sem s így annál kevésbé öszvér tekintetű ménesek miatt. A kormány mit sem tesz, arról a kormány fog felelni a jövő kornak s a legmagasabb birónak s nem mi, midőn saját cselekedetünkről és elmulasztásainkról viszont nem a kormány kezeskedik, hanem mink fogunk felelni a jövendőségnek és az Istennek.

Maradjunk azért a szó valódi értelmében magyarok s csak magyarok, másrészről azonban utánozzuk a helyest és szépet tel-

jes erőnk szerint mindenkor és mindenütt, csakhogy ily utánzás szolgai ne legyen.

Mi magyarok — és itt sem az ókat, sem az igen újakat nem értem — ámbár derék parancsnokok hasznát, sőt elkerülhetetlen szükségét felette jól tudják méltatni, mégis inkább szeretjük, ha mindenben nem más gondoskodik értünk, de ez legtöbbször magunkra hagyatik s ha senki sem kényszerít szerencsésekké lennünk, hanem a boldogságot egy kissé magunk feje és ízlése szerint engedtetünk magunknak megkeresni. Minél nagyobb a lehető nyereség, annál nagyobb a veszély s minél kisebb az, annál csekélyebb emez.

Okos ember vagyonát bizonytalan alapra nem fogja soha fektetni, bármily kecsegtető színekben fesse magát az a nyereség, mely belőle kerekedhetik, míg viszont cseppet sincs a józanság ellen, ha tehetős ember értékének kis részét megint oly tárgyakra koczkáztatja, melyek tetemesen nevelhetik értékét, melyekhez ért s melyek körülményeihez illenek is.

Ha jó tehetségű magyar földesúr, kinek azonfelül, hogy a hazát védeni ellenségeitől, alkotmányos kötelessége, még tizenhét évig valóságos katonának volt szerencséje lenni, nem nevel egy-két lovat, vagy sehogysem foglalatoskodik avval, vajjon majd mire ül a magyar, ha egykor felkel?

Mi lenne az emberi társaságból, ha nem az ügyesség és okosság, hanem ennek ellenkezője jutalmaztatnék meg?

Valamely eredmény megnyerésére mindig annyi és sohasem több erőt nem kell fordítani, mint a mennyi szükséges, mert erőt sohasem szabad fecsérelni, minthogy az annyi egyébre megkívántatik és éppen ez okból egy-egy tárgyra soha felesleget fordítani nem kellene.

Tanuljunk szünet nélkül, mert valóban egyedül bölcsesség emelheti honunkat magasabb díszre és semmi egyéb, de Istenért, ne csak könyvekben keressük azt, hanem legfőkép az életben, mert hiszen nemcsak tudósukul kívánunk létezni, de élni is mint nemzet.

Ki magát szabad egyesülésre, szabad hozzájárulásra, szabad résztvevésre akármily czél által kényszeríttetni engedi, nem több, mint gyáva.

De, ki viszont szabadon egyesült, szabadon fogott kezet, szabadon vett akármiben részt és nem teljesíti szabadon kötelességét s nem becsüli meg szabad keze aláírását pontos szigorúsággal, az több, mint gyáva, mert egyenesen meglopja azon testületet, melyhez szabadon szegődött. A gyalázatnak bizony csak oly bélyegét hordja homlokán, mint ki elhagyá zászlóit s rútul megfutamodik, sőt még ennél is alábbvaló, mert ez tán nem szabadon, de kihíva lett zsoldossá s a veszély koczkái közt az életmentőt készíti futásra, midőn a becsületi szavát nem tartó keze aláírását meg nem becsülő, rendszerint kéj és henyeség között öli meg bajtársai ügyét.

Nincs undokabb s férfiúhoz kevésbé illő, mint kezdeni és be nem végezni és semmi nem bizonyítja egy nemzetnek hiúsággal vegyült erőtlenségét annyira, mint nyakra-főrei kezdetek és ismétli elpusztulásoknak vázai, melyek egyedül pillanati felhevülésnek valának akarnám, de nem bírom nyomorult ivadékai."

Az első pesti lóversenyről Lovik Károly: „A Budapesti Gyöp Története" (1905) nagyon becses könyvében közöl megbízható és jó adatokat, mit ki nem hagyhatunk ebből az életrajzból. A pesti lófuttatást a pozsonyi előzte meg, melyen Széchenyi István már több versenyt nyert (1826 április 9. és május 11.). Széchenyi István színei fehér test, vörös ujjakkal és kék sapka voltak. Meghozták a Magyarországi Lópályáztatásnak Törvényeit Széchenyi inditványa nyomán.

Az első pesti lóverseny 1827 június 6-án volt az Üllői-út és Soroksári-út közti gyöpön. Ezen a napon három díj került dülőre. Első verseny egy úgynevezett elegyes futtatás volt, két angol mértföldre. A tét három arany egy lótól, parasztgazdák lovai azonban tétet nem fizettek. Összesen 27 ló állt starthoz, melyeket három szakaszra osztottak. A normalis súly három esztendősre 101 font volt, a gazdák lovainak terhét azonban nem mérték. Érdekes a propositio ama rendelkezése, hogy a futásban gróf Széchenyi István két eleve félelmetes lova, *Bolivár* és *al Borak* nem vehettek részt. Az első szakaszban gróf Széchenyi István hétesztendős szürke lova, Gawing győzött, melyet gróf Batthyány János nevelt. Lovasa Boggis János volt. A második szakaszban gróf Károlyi György hatesztendős lova, Babieka győzött. Ezt a lovat gróf Széchenyi István nevelte. Lovasa Syveier Jakab volt. Ezen futtatás kimenetelét, jegyzi

meg az ezernyolczszázhuszonhetediki verseny-jelentés, többen nagy figyelemmel várták, mivel Aradeka 1826-ban Pozsonyban és őszszel pedig Tallóson győzött Babieka előtt, „minthogy Babieka mind a kétszer félre futott". Ezúttal Babieka nem tört ki és könnyen verte meg Aradekát. A harmadik szakaszban gróf Széchenyi Istvánnak, báró Wesselényi Miklós által nevezett idős pej lova, Snap győzött Huckle alatt; a nyertest gróf Széchenyi István tenyésztette. Fél óra mulva a három győző ló ismét összemérte erejét és Babieka igen könnyen nyert Gawing ellen, míg Snap harmadik maradt. Gróf Károlyi György, a Babieka nyerte 33 darab aranyat, gavallérosan szétosztotta a futtatásban részt vett 17 parasztgazda és csikós között, a kiknek persze a végeredményhez közük nem volt.

Az elegyes futtatás után a negyedik pályadíjért küzdöttek kisgazdák és csikósok lovai, összesen 11-en, egy angol mértföldön. Az első díjat, 30 aranyat Bánó László szürke lova nyerte, a másodikat, 12 aranyat Záborszky István pej lova, a harmadik díjat, nyolcz aranyat, Obernyák István pej lova nyerte meg.

Ezután még egy verseny került eldöntésre, a „futtatás 40 ezüst tallérért", melyet sportbarátok adtak össze azon kisgazdák és csikósok serkentésére, a kik úgy a 33 aranytól, mint a négy pályadíj jutalmaitól elestek. Távolság egy angol mértföld volt, teherkiegyenlítés nélkül. Kiállott 31 ló s ezek tizenként futottak. Az első szakaszban Suhajda György lova győzött, a másodikban Feles György lova, a harmadikban Madeczky Mihály lova győzött.

Az 1827-ben díjat nyert lovak mind magyar tenyésztésűek voltak, kivéve Jónást, a mely Magistrate-tól és egy Filho da Puts kanczától származik s Brönenberg (a gyepkönyv szerint Broemberg úr), az ozorai ménes vezetője Angliából importálta.

Az első pesti meeting a főurak, a polgárság és a nép körében egyszerre népszerűvé tette a lóversenyezést. Június 7-én a „Hét választó fejedelmek" nevű szállóban bankett volt, a melyen a társaság elhatározta, hogy a versenyeket a jövőben is fenntartja. Az ebéden az első felköszöntőt, kezében a billikommal, Lichtenstein herczeg mondotta a magyarországi lótenyésztés felvirágozására. Ezután a serleg nyertese, báró Wesselényi Miklós mondott toastot az angol és német vendégek tiszteletére.

Hiába volt minden okvetlenkedés, Széchenyi szavai gyökeret vertek a szívekben és az országnak virágoztatására szolgált: czáfolta a kishitű gúnyolódókat a június 6-án tartott első pesti lófuttatás. Július 1-én gróf Eszterházy Károlylyal párbajt vív, sebet kap, de fel sem veszi ezt, csak azon búsul, hogy a nemzet lefelé megy, víz ellen úszik, bele kell fulladnia. Egyik régi barátja, E. Zsófia hibáztatja, hogy könyvet írt s azt mondta neki, hogy ezzel többet árt, mint használ. Széchenyi a Hitel mottójával erősíti szívét: a derék ellent áll, a gyáva elcsügged. Széchenyi e közben a Felső-Magyarországi Minervában is vitatkozik, a nagy írók sajátságával megteremtve mindjárt kezdetben a maga stylusát és nem tekint senkit, a ki útját állja. Előtte a czél: a haza minden előtt. Igaz bátorsággal futja pályáját és önzetlenül, mindent a hazáért tesz és ad, s a hazától semmit sem kér. Terveiről nem sokat beszélt, zárkózott volt. Rátette kezét a kor üterére és megérezte lüktetését, hogy faját a lassú nyavalyából kiemelje és eloszlassa a rothadás szagát, mert nálunk a fiatalság jelei láthatók s a magyar élő és fiatal és még nem holt faj. Az ihlet szikrája kipattant. Wesselényi Miklós is elbámult, ki csak szépirodalmi, gazdasági és államgazdasági tarka ismereteit vette észre és nem is sejtette, hogy politikáról gondolkodik s vallást tesz a nemzet jövendőjéről és azt hirdette, hogy a nemzet kora, jövendője. Nagy lelkével nem keresett más jutalmat, mint hogy hazáját boldognak lássa. Nem távolodott a reformkor első felében, hanem egyre erősödő összhangba került a nemzet érzelemvilágával és ennél az összhangnál fogva vezére lett. Pedig igaz, bátor és sohasem érzelmi politikus. Az események nem ragadták el, de elragadta ő az eseményeket, s kétkedését megczáfolták ugyancsak az események.

Hősünk külalakjáról sem hallgathatunk és kortársa, báró Kemény Zsigmond, a nagyszerű író nyomán megkíséreljük őt jellemezni külsőben is.

Széchenyi erős, de nem atletai, magas, de nem túlemelt alakú férfiú volt, a legarányosabb növéssel, hajlékony tagokkal, jól formált mellel, izmos, edzett karral és középnagyságú, napsütött kezekkel. Arcza miatt, mely eléggé széles és telt vala, inkább látszék testesnek, mint szikárnak, arcza sötét-sárga, rézvörös színezettel az arcz közepétől a száj és szem vonala közt.

Homloka magas, gondolkodó és redőkbe vont. E méltóságos, de sötét homloknak kiegészítette jellemét a sűrű, nagyszálú, szegletes ívű és egymásba folyó szemöld, mely annyira komor, annyira kivételes vala, hogy maga a gróf is élczeket csinált reá s népszerűsége egyik akadályának mondá. Széchenyi tekintete most fürkésző, most andalgó, borult s a szellemélet s szellemvilág tévegeibe merülő volt. Orra vastagtövű, merész hajlású és tágnyilású vala. Sűrű, nyirott, fekete bajusz fedte a középszerűnél nagyobb szájat. Álla oly erős, oly csontos, oly tömör és széles, hogy az állati élet és a nyers erő kinyomatát, a szigorú akarat daczát s majdnem durvaságát veté az arcz alsó részére. Hangja erős, férfias volt, ha emelni nem akarta, de a magasabb fokon vékonynyá, sipítóvá, rekedtté vált. Koponyája nagy volt, de a kiformált hátulsó és középső rész felett uralkodott az előagy tanyája a széles átmérőjű, magas, domború homlokkal s az emelkedett felső főcsontokkal.

Ha nyugalomban képzeljük az izgékony reformatort, ha azon állapotban nézte az ember, midőn semmi terv, semmi a hazára vonatkozó remény vagy aggály nem foglalkoztatta, lehetetlen volt hideg lángesze s vasakarata felől tökéletesen meg nem győződni.

Előnkbe lép egy szabályos testalkatú, ért korú, de teljes erőben levő nagy úr. A széles és redőkbe vont homlok, göndör, fekete hajjal körözve, a komor, sötétszürke szemek, a szokatlanul dús és összevont szemöld, az egész arcz sötétsárga és vörhenyes színével, a törzses és erős hajlású orr, a majdnem széles száj az ajkszegleten a gunyor és fásultság kinyomatával, a szilárd és rendkívüli erélyt tanusító áll, az egyenesen tartott derék, az elegans de kényelmes öltözék, melyhez mindig valami bodor s felöltő vegyül: ezek együtt léptek előtérbe Széchenyiben ama gyéren előkerülő perczek alatt, mikor sem elméje, sem érzése nem volt felhangolva. Megtört s eldobott szenvedélyek, a világtól elfordult érzés, egy kevés különczködési hajlam, mély gondolkodás s tetterő; ebből áll Széchenyinek nyugodt kifejezése.

Azonban vessünk Széchenyire egy pillanatot, midőn agyának gépezetét élénkebb forgásba indította, midőn szokott eleven hangulatát visszanyerte.

Kísérjük egy gazdasági, egy tudós társasági, egy gépipari,

egy kereskedelmi, egy város szépítési vagy éppen megyei gyűlésbe, hol a szőnyegen levő tárgyak nem különösen ingerlők, de nem is érdektelenek.

A gróf, bár nálánál több valóságos kényelmet kevesen tudtak maguk körül teremteni, szerette a testi és szellemi fáradságot. Már reggeli 10 óráig, midőn a magyar táblabirói világnak mindennemű és mindenirányú tanácskozmányai kezdetüket szokták venni, köz- és magánfoglalkozásaiból sokat elvégzett, noha éjfélig társaságban volt s később vagy a Casino éttermében barátaival, vagy íróasztala mellett munkái között tölt pár órát.

Palotája lépcsőjén találjuk őt 10 óra után pár perczczel, arczán azon sötéterélyű és féllankadt kinyomattal, melyet imént rajzolánk le. Öltözéke, ha nincs szükség a kardra és atillára, midőn aztán hintóba veti magát s úgy robog a gyűlésbe, rendesen kék frack, a divatosnál valamivel rövidebb gallérral, kék nyakkendő, nedves időben egy nagy schawllal eltakarva, koczkáskelméjű mellény, bőszabású nadrág, a szokottnál szélesebb karimájú és törpébb kalap. Derekán néha vörös szövetű, vékony szervián öv látható, mely közé, midőn nyugodtan társalog vagy értekezik, ujjait dugja. Kezén majd soha sincs keztyű, mert annyira szereti a physikai munkát, annyira szeret valamit megvizsgálni, megragadni, valamin erejét és ügyességét próbára tenni, hogy örökké szabadon kívánja hagyni a kezet, mely jártas és ügyes volt az alsóbb foglalkozásokban, úgy mint a lovagias gyakorlatokban. Bal hóna alatt feketebőrű nagy tárcza van, tömve levelezésekkel; miután ő idejét annyifelé osztotta el, hogy széles összeköttetéseit mellékesen, a gyűlésen és társulati összejövetelek alatt kénytelen elintézni, máskép folyamatban alig tarthatná.

Míg Széchenyi a lépcsőkön alább száll, már több rendeletet vagy megbízást intézett a körülötte levőkhöz, néhány fokon gyorsan haladva, aztán megállva és visszatekintve.

Az utczán mindenki ismeri őt, a rang és foglalatosság, ipar, tudomány, vagyon és születés képviselőivel, szóval mindenféle osztály embereivel sokszori érintkezésben lévén, egymást felváltva találkozik egyénekkel, kikkel szót cserélni, a dolgok felett értekezni, tervekről, vállalatokról, vagy a napi kérdésekről kell beszélni. Ezalatt

rendre élénkülnek mozdulatai, most az öröm, majd a szenvedély szikrái gyuladoznak szemeiben és szelídítik, vagy alakítják át a gondokba merült arcz hidegségét.

A mint a gyűlésterem ajtajához ér, minden szem feléje fordul, vegyes indulatok villanyozzák fel a tömeg kedélyét, kiki vár vagy tart tőle, egyik a nagy hazafit, másik a keserű polemizálót látja benne, a pártok tekintélyei vagy közbeszólását vagy néma jelenlétét tartják alkalmatlannak; mihelyt a tömeg közé fúródik, minden ajak csak róla beszél s midőn ülőhelyéhez érkezett, már a jelenlevő néptömeg hangulatában változást idéz elő, a kíváncsiság, a figyelem s találgatás összefolyik a nagy hazafi iránti tisztelettel, vagy a kétséges pártemberre vonatkozó ellenszenv eltakart érzéseivel. Magasztalta a szőnyegen levő tárgyat s a melletle vagy ellene használt eszméket.

Széchenyinek arcza minden érdekes tanácskozás alatt protaeusi változásokon ment át, részint heves érzései, részint bizonyos színjátszói hajlama miatt, mely a tréfát s apró színleléseket gyakran czél nélkül sőt saját kárára is űzette vele.

Meglepő, hogy sok nagy férfi szereti erejét, mint a gyermek a bábot, különböző jelmezekbe öltöztetni és pedig korántsem csak ravaszságból, sőt igen gyakran kedélyének titkos nyugtalansága miatt, Széchenyinél is a taglejtések és arczváltozások, ha nem örökké heves érzéséből eredtek is, de többnyire azonnemű komédiázásból támadtak, mely a kedély nyugtalanságára esik vissza.

Nála az élesen jellemzett arczon kívül, mely csekély elvonás által már túlságig feltünő lett, igen segítette a mimika külső mechanismusát homlokbőrének mozgékonysága, melyet a felső részekig oly könnyen tudott lebocsátani és felemelni, hogy vastag s bozontos szemölde és homlokredői a legtorzabb s néha a megható kifejezésekre is szeszélye szerint valának alakíthatók.

E rövid megjegyzések után képzeljük magunkat ismét a gyűlésterembe, hol Széchenyi már a szónoklat és tanácskozás szellemét az ásításoktól kezdve a komoly levélírásig a mimika s a taglejtésektől kezdve pedig az éles epigrammai közbevágásokig minden szeszélyes vagy érzékeny eszközökkel commentálta, felvilágosította, megczáfolta, támogatta és kigúnyolta.

Azonban még a közönséges dolgokkal és eszmékkel ily csodálatos érintkezésben van, a tanácskozás szőnyegére rögtön felmerül egy nagy eszme, vagy a vita sorompóiba lép egy kitünő szónok. Széchenyi egyszerre felüti fejét, komolyabb és élesebb szint vált arcza és arczjátéka. Huzogatni kezdi felső öltönyének karját, mintha tusára készülne, néha székét odahagyja s a mellette állókkal élénk értekezésbe merül s ilyenkor közli rendesen legelmésebb ötleteit a szónok és tárgy iránt; midőn pedig a sor reá kerül, már tért nyitott ülőhelye körül s jobb kezével feje tetejét surolva, többnyire igen mérsékelt hangon, de támadó és polemizáló hangon kezd rögtönzött szónoklatához, melynek még vázlatát sem csinálta előre ki, magát teljesen a percz ötleteinek és az agyában csapongó eszméknek engedvén át. Míg beszél, taglejtései emeltebbek, hangja fogékonyabb és érczesebb, arczjátéka a gondolatok menetével összhangzóbb lesz. Ha az előadás fonalát felvette, az ülőhelye körül nyitott téren fel és alá kezd vonulni. Most szenvedélyesen csap az asztalra a tenyerével, majd hidegen látszik a közönségtől s a nyert jóváhagyástól elfordulni. Midőn nem helyeslő szavak és tompa morgások követik gondolatait, még fulánkosabb ötleteket, vagy a közvéleménytől még inkább elütő nézeteket lök a tömeg közé s dacza az ellenhatással együtt növekedik; mert az ő leigázhatatlan és makacs jelleme, ha eszméi iránt idegenkedést lát a hallgatókban, ritkán veszi igénybe azon apró fogásokat, melyek által a gyakorlott szónok a duzzadozó kedélyeket visszahódítja és az ingadozó csatát középtapsok közt nyeri meg.

Széchenyi ügyes volt a salonokban, mester a rábeszélés taktikájában, szeretett az irodalom által hatni a közönségre, de követelő tömeg előtt nem tudott alázatos lenni azért, hogy annak kegyét megnyerje.

Az ész és tapasztalás legjobb vezére a vezérnek, Széchenyiben mind a kettő megvolt. Folytonosan tapasztalt, észlelt és cselekedett. Saját ügyei rendezésével is példát adott. El akarta adni csokonyai birtokát, hogy a nyert tőkével többi birtokát felszerelhesse. Megajánlja báró Sinanak, ki nem veszi meg, mert könnyebb egy főherczeggel beszélni, mint egy magyar nemessel. Megdöbben, hogy a nádor látogatása Fiumét 10,000 forint költségbe verte, bámul, hogy az olasz

egységről Fiumében senki sem „álmodozik“. A magyar kereskedés érdekében terveket sző Fiuménak. Méltányolja a kormányzó, Ürményi, hazafias törekvéseit, de nem bízik Fiume jövőjében. Mikor hazatért, Deákot látogatta meg Kehidán, kinek nagyrabecsülte egyéb fényes tulajdonai között magyar becsületességét. Lehangolja, hogy Horpácson egyik unokaöcscse azt vallja, hogy ő már semminek sem örül az életben. Szeptember 2-án Pesten van, fájlalja, hogy mily rendetlen, mily hosszúak és sárosak Pesten az utczák. Ki kel a nádor ellen s nem gyanítja, hogy később nagyon is közeledni fognak egymáshoz. Az is bántja, hogy Wesselényi keveset van Pesten. Borongós kedélyét avval üditi, hogy a Hitel írásához kezd deczember 14-én, ahhoz a munkához, melynek minden mondata vérré vált és nem egy megtestesült.

Széchenyinek első műve is hatott. Nem halva született, élt, éltetett. Dicsérték és gyalázták. Széchenyire haragudtak, hogy nem politizál, a mi akkor is nagy divat volt és a hasznos munkásságot gyilkolta. Szép beszédekkel éljeneket arattak mások és otthon a pohárnál melegedtek, a sikert élvezve és politizáltak adomával fűszerezve nagyokat. A diaetán és otthon a sérelmi politika volt napirenden. Ők érezték, tudták, de Bécsben nem akarták elismerni, hogy Magyarország alkotmánya olyan kincs, mint az angol alkotmány.

„Lehet-e csodálni, írja Széchenyi Dénes gróf, hogy még a legjobb akaratú német államférfiak is, kik Magyarország ellen semmi ellenszenvet nem éreznek, sőt ellenkezőleg, érdeklődéssel tekintettek mireánk, hogy ezek minden alkalmat felhasználni kívántak arra, hogy reformokat és változásokat hozzanak be, azzal az őszinte kívánsággal, hogy Magyarország is részesüljön a cultura kedvezményeiben?“ *

Más oldalról azt sem csodálhatjuk, hogy ez a felfogás felháborította hazánkfiait és hogy minden úton-módon védték oly nehezen fenntartott és oly jónak mutatkozott régi kincsünket . . .

A felfogások természetszerűen és úgyszólván szükségképen annyira különböztek egymástól, hogy csak azt kell csodálnunk, hogy nagyobb összeütközések nem fejlődtek és hogy közben békés idők is voltak.

* Egy [illegible] Kossuth Kalluszról. Budapest, 1891. Franklin Társ.

A folytonosan és sokatartó divergentia az emberek közt ide-genkedést és néhu gyuloletet szul és folyvast taplalja a gyanakodást, a gyanú meg rosszakaratot keres minden cselekedetben és gyűlöletes szándékot vél felfedezni minden szóban . . .

Széchenyi egészséges ambitiója csak hasznára lehetett ebben a korban a hazának, mikor oly kevesen érezték a haladás szükségét, egész erejüket csak törvényes czivódásra használták, a művelt szomszédságokkal való érintkezéstől óvakodtak, a félreértések régi láncolatát erősítették, a haladást ezen a meddő úton lehetetlenné tették.

A Lovakrul után a Hitel írására ösztönözték Széchenyit, a tettek emberét a hangulatok. Sokan voltak, kik munkálkodásában csak egyoldalú szeszélyt kerestek, mások meg rosszalták, hogy csak anyagi dolgokkal foglalkozik és elhanyagolja a politikát, tehát csak anyagi ember és nem hazafi. Nem vették észre, hogy munkásságával és érintkezésével a politikában is előre lépett.

Sokan mérték egymást farkasszemmel gyűlölve, csak éles és sértő beszédek alapján voltak némi viszonyban, kik azután a közös érdekű és semmiféle sértést magában foglaló munkálatok által érintkezésbe jutva, egymással jobban megismerkedtek és végre igazán megbarátkoztak. A pártok is közeledtek egymáshoz és még a bécsi kormány is, mely eleinte gyanús szemmel nézte a nemzeti érzéseket ébresztő és melegető Széchenyit, segédkeztek neki.

Széchenyi semmi alkalmat el nem mulasztott arra, hogy fel ne világositsa a hatalmas köröket hazájának körülményeiről és ne ellensúlyozza a harmadfél század alatt megnőtt félreértések özönét, melyek természetesek és elkerülhetetlenek voltak. A félreértéseket mind a két fél rosszakaratnak tulajdonította, pedig többször jó szándékból eredtek. O a félreértéseket lassanként úgy meggyengítette, hogy az már a szakadáshoz közeledett.

Metternich herczeg a magyar alkotmányt egy régi, a kor és történet által szentesített és azért fenntartandó és ápoló institutiónak nevezte. Az előítéletek meggyengültek, a conservativ párt oly haladást írt zászlajára, a milyent más országokban a liberalis párt sem mert volna. Széchenyi bár maga a kétkedés reménytölő tengerén hánykódott, a törvény engedelmes pártolására szoktatta, fel-

riasztotta a magyart bűnös szendergéséből, a Hitel-lel. A Hitel írása közben örömmel telik el kebele, mert a Casino, már mint erkölcs és becsületbiróság is kezd szerepelni. Írás közben sokszor kedvét veszti és zavarosnak találja a mit írt s aggódik, hogy ha csak fordításban nem, Crescence — az ő Múzsája — másként nem fogja olvashatni. Aggodalmát leküzdi Berzsenyi elismerése a Lovakrul, ki egyik ódájában megemlékezik róla és megénekli *lova könnyű* győztét és általa a *hon virultát.*

Berzsenyit nagyon szerette Széchenyi, tehát kétszeresen jól esett neki, a mit róla Döbrenteyhez intézett levelében írt. *Váczy János, Berzsenyi Dániel* életrajza című művében olvassuk:

„Széchenyi hő küzdelmének örököse, a legnagyobb magyar, a ki a nemzeti szellem tevékenységét központosítá, szakított a multtal s hitet öntött egy jobb kor iránt a magyar szívébe, széttépte a régi dicsőség iránti lelkesülést s megmutatta, mikép kell a hazáért okosan élni, ha azt akarjuk, hogy az álomkórság örök enyészete ne sodorjon bennünket."

Nem volt Magyarországnak egyetlen valamirevaló embere sem, a ki meg ne érezte volna Széchenyi felléptének hatását. Híre elhatott az ország legelrejtettebb zugába is, és álmélkodva nézték a lángész egyszeri gyors alkotásait, a melynek jótékony hatása csakhamar érezhetővé lőn minden téren. Alig hogy megvetette a magyar tudós társaság alapját s csatolta magához az ország majd minden tekintélyes emberét, már is újabb intézmények alkotásán fáradozott, a melyek közül minket legközelebbről a lóversenyek s a Casino megalapítása és az azokból fejlődő gazdasági egyesületek érdekelnek, mint a melyek Berzsenyi működését is újabb irányba terelték.

Midőn 1828-ban a pesti Casino a megyéket is részvételre szólítá fel, hogy segítsék valami úton-módon a lóverseny ügyét, Somogy megye rendei szívesen felkarolták Széchenyi eszméjét s kirendelték a bizottságot, hogy segélyt gyűjtsenek. Berzsenyit, mint mélyérzelmű hazafit s jó gazdát egyaránt érdekelte a lóverseny ügye, mert belátta, hogy ezen intézménynek, melynek életrevalóságát némelyek kétségbe vonták, sokkal messzebbre ható eredményeket kell szülnie a mezei gazdaság terén, semhogy az értelmes gazda megtagadhatta volna attól közreműködését.

„Tapsol minden a nagy tanemenyhez — írta már Döbrenteyhez 1828-ban s a Széchenyi Pista név oly büszkén zeng most már nálunk, mint egykor a nagy Fritz északon."

Örvendett azon is, hogy Döbrenteyt a „nagyokkal együtt" munkálkodni látta s kérte, hogy most mellőzze minden egyéb dolgát, adja által magát egészen hazánk nagyjainak, a kik a „szalmatüzet Veszta tüzévé igyekeznek tenni". Megigéri, hogy a „pálya egész fenntartására" kívántató tagdíjakat (10 frt) kész fizetni s felajánlja közreműködését Széchenyinek és Wesselényinek, a kik a lóversenyek ügyében legkitartóbban fáradoztak.

A lóverseny és Széchenyi sikerei még egyszer s utoljára a lantot is kezéke adják Berzsenyinek, hogy megdicsőítse őt gróf Mailáth Jánoshoz írt ódájában, mint Pindár az olympiai győzteseket. Az ő képzeletében is „feltünt Olympia istenifjakkal küzdve" s a „hív honszeretet daliás erényét" látta megtestesülve Széchenyiben *a diadal fiában;* hallotta a „pályazajt s a pályazajban Széchenyinek hős hágdozatit, lova könnyű győztét" s látta:

> Eurus szülte pején, mint víva nyerve díjt;
> Mint áldozá fel ezreit, hogy
> Ész művein becsesülne nyelvünk.

E mellett megkísérlé a lóversenyek hatását is kifejezni prózában, hogy Széchenyi eszméi mennél tágasabb körben legyenek ismeretesek. E műve elveszett ugyan, vagy lappang valahol, de bizonyos, hogy egész lélekkel Széchenyihez csatlakozott, kinek már első felléptét is hazafiúi örömmel és lelkesedéssel fogadta.

Széchenyi viszont a legkedveltebb költőjének tartotta Berzsenyit, kinek hatalmas ódáit majdnem minden nap olvasta. Egy pár művét, mint „A szerelem" s „A magyarokhoz" című művét németre is lefordítá leendő neje számára.

A „Romlásnak indult" kezdetű ódát különösen szerette s egyikmásik versszakát többször idézte irataiban és beszédeiben egyaránt. Naplóiban azt jegyezte meg e műről, hogy mennél többször olvassa azt, annál inkább eltelik szive fájdalommal, hogy oly kevesen olvassanak magyar könyvet. Első nagyobb s korszakalkotó művét, a Hitel-t Berzsenyinek is megküldé s egyszersmind megigérte, hogy nem-

sokára fel fogja őt keresni Niklán, a mi „ha eddig - mint írja - - nem történt meg, annak bizonyára nem a magam, de a közjó iránti fáradozás az oka".

Honunk valódi díszének nevezte őt s büszke önérzettel vallá meg, hogy ismeri őt, mint „nemzetünk dicső lantosát, kivel más nemzet kérkedne", noha még sohasem látta, de vele érzett és gondolkozott és nem ritkán „felemelkedett véle dicsőbb hazákba, a hol gúny, irígység, ellenségeskedés idegen". Mikor azonban a gróf Mailáth Jánoshoz írt ódáját olvasta, még kéziratban s azt hallotta, hogy az Aurora 1831-iki évfolyamában ki fog adatni; kérte őt, hogy az ódának azt a helyét, hol a költő őt Sándor Móricz gróffal hasonlítja össze, mindenesetre dolgozza át. Széchenyi ugyanis Sándor grófot valami nagyobb alapítványtételre akarta bírni az Akadémiánál s úgy hitte, hogy ez az összehasonlítás tervét, meghiúsítja. „Ha nem akarjuk — írja Berzsenyinek 1830 nov. 7-iki levelében — kisded vetéseim hervadását évek után tapasztalni, Istenért! ne sértsük az ember természetébe belenőtt hiúságokat, melyek a szebb lelkűekben sokszor csodát művelnek, közönségesen pedig elkeserítik." Egyszersmind arra is kérte, hogy őt a diadal fiának ne mondja, mert az a „legnevetségesebb következtetéseket fogja szülni". Újra sóvárog látása után, mivel igéretét még mindég nem válthatta be.

Végre az 1832-iki akadémiai nagygyűlés alkalmával csakugyan találkozott egymással a két férfiú s ugyanekkor látta újra Berzsenyi 18 év multával Wesselényi Miklóst is, a ki mintegy bemutatója volt Széchenyinél. A casino fényes termeibe vezetett költő az ország legelső embereitől körülvéve alig tudott szóhoz jutni az örömtől, hogy megérhette azt a napot, mikor haladásunk elsőrangú bajnokaival, Széchenyivel, Wesselényivel s másokkal együtt lehet. „Felszólíttaták — írja Döbrentei — gr. Széchenyi és báró Wesselényi által a lóverseny ügyének, miből gazdasági egyesületté alakulás volt már akkor az irány, Somogyban a gazdaköltő hozzájárulásával és terjesztésére, ki arra legbuzgóbban ajánlkozott."

Hogy ajánlkozása nem maradt üres szónál, azt, ha más nem, „A magyarországi mezei szorgalomról" írt értekezése világosan mutatja.

V. FEJEZET.

A Hitel elítélői.

A Hitel írása közben is belevágja szívébe karmait a kétely. Néha mindent sötét színben látott, máskor önérzettel tekint munkájára. Szerette az elismerést, de megvetette a hizelgést. Jól esett lelkének, ha megértették, méltányolták. Nem volt ő hideg, hidegségével, kíméletlenségével csak a hazának akart hasznot hajtani. Az egyesekhez leereszkedett, az összességhez felemelkedett. Egy kis biztatás megaczélozta, ha csüggedett. Gróf Brunswick Terézhez egy angol ismerőse levelet írt, melyben felismeri Széchenyit jobban minden magyarnál: „Lenne csak önöknek tíz olyan emberük, minő Széchenyi István, kinek nevét aranybetűkkel szeretném írni; Magyarország felvirágoznék és egyike lenne Európa számottevő nemzeteinek".

Széchenyi sebzett szívével az ár ellen úszott. Magyarország, szerelem és hazafiság, az a három elem, a melyben mozgott, kiment a divatból. Irással és tettekkel vígasztalja magát. Megvendégelte Pest polgárait s a lakomán köszöntőt mondott:

„Kegyelmes király urunktól kezdve hazánk legutolsó lakosáig éljen mindenki szerencsésen és boldogul, a ki Pest városa, mint hazánk előmenetele és díszén fáradozik." Június 30-án egyik legkedvesebb eszméjének, a hídnak tervét mutatja be a nádornak. Július 17-én megkezdette gróf Károlyi György társaságában németországi utazását. Magával vitte a Hitel kéziratát is. Mindenütt haladást lát és könnyezve nézi, hogy csak Magyarország nem mozdul helyéből. Útjában nem éppen víg gondolatok töltik el. Naplójába

jegyzi, hogy szíve egészen elkomorodott, nincsen egyetlen egy támpontja életének. Az utazás nem nagyon vígasztalja. A meghalás gondolata nyugtalanítja s mégis óhajtaná, hogy létezni megszünjék; Crescence után vágyódik s a halál után. Utána vágyódik, tőle távol minden oly szürke, oly kiállhatatlan. Lelke elborul a felett is, hogy csak néhány napi távolság választja el Magyarországtól s már itt alig sejtik, hogy létezik. Úgy látja, hogy a társaságokban rőfszámra mérik az unalmat. Megnézte és tanulta a németeket. Észrevesz minden kicsinységet, mert sasszemmel nézett, még az is feltünt neki, hogy egy úr házánál lyukacsos porczellán szappantartó van. Egészsége oda van. Utálja az életet. Mirígydaganata makacs, már miatta utálja magát. Mirígydaganatát felvágja maga. Sok vére folyt ki. Részt vesz a lóversenyeken. Egy lutheránus templomban úgy tetszett neki, mintha Crescence alakját halaványan hat gyertya között látná. Hideg verejték verte ki. Öntudatlan összerogyott. Magához jött s úgy vélte, hogy az érintkezést magasabb hatalmakkal és szellemekkel ki tudja bírni, de mi lenne belőle, ha Crescence alakját látná kiterítve? A vér elakadt ereiben. Ez a látomány fejti meg, hogy később beteges visiók terelték a cselekvés teréről. Későbbi elborulásának ez már előre vetette árnyékát. Nem győzhette le, bármennyire tudta elemezni és fegyelmezni lelkét. Nem szereti, hogy a németek nem látnak veszélyt Magyarország eldarabolásában. Megnéz egy tébolydát, úgy találja, hogy erre Magyarországon is szükség volna, de mindig mezőgazdasággal berendezve. A német apró államokról eszébe jut, hogy dicső elődeink mennyire megfeledkeztek a nemzet függetlenségéről, mennyi apró állam, csak Magyarország nem tudott vagy nem akart egymagában megállani. Megnézi a gyapjúüzletet, feltünt neki a román czement. A németországi kereskedelmi szerződésnél megjegyzi, hogy Ausztria eszélytelenül azt is elmulasztotta. Hátgerinczsorvadástól fél, sokszor ájulás kerülgeti, ütere elakad. Württembergben a nádorról beszél és elkeseredve panaszolja a királynénak, hogy a nádor miért nem mondja meg neki vagy Wesselényinek, hogy mit akar. Három levelet visz Alcsúthra. A selyemtenyésztésre is ügyet vet s azt fedezi fel, hogy a szederlevél pótszere a sorsonata levele. Hazaérve mindent fekete színben lát. Fél, hogy életét

megrontotta. Bécsben Metternich egy társaságban nem akarja megismerni, hátat fordít neki. Egy estélyen egy úrnő azt mondja neki: Milyen spektáklit csinált ön. Szíve elfacsarodik, látva, hogy szíve legnemesebb gerjedelmét spektáklinak nevezik. Bár szigorú önbirája volt magának, az ilyen kellemetlenül hatott rá. Erős fejfájásban szenvedve, életunalmával küzdve, közeledik a Hitel befejezéséhez. Felvillanyozta a sopronmegyei tisztújítás, melyen Eszterházy herczeg magyarul beszélt s őt és Lajos bátyját megtapsolták.

Az ürömbe egy kis öröm vegyül. Sok baja van a censurával, mely könyvét felülvizsgálja, de elismerő leveleket kap, polgárok és kereskedők magasztalják. Hidat akarnak építeni? kérdék, ezt csak Széchenyi csinálhatja meg, felelék. A nádorné bibliát ad neki, de a nádor nem hívja meg az udvari estélyre. A lealázás mélyen sérti. Czím nélkül az ember ebben az országban semmi. Kellett-e neki czím? kire csak feltekinthetünk.

1830 január 20-án írja be naplójába a censor véleményét a Hitelről. Ebbe a remekműbe belelehelte lánglelkét, harsogott, sóhajtott és vihart keltett. A censor úgy találta, hogy abban a dynastia iránt a leghívebb ragaszkodás, a közkormányzat intentiói iránt készség foglaltatik. A nemesség korholása, lehet a nemességnek visszatetsző, de azért kelti fel álmából, hogy jobbra szoktassa. A censor szerint gróf Széchenyi István vagyoni viszonyai rendben vannak, közbecsült erkölcsisége ellen kifogást emelni nem lehet. Műve oly elmélkedésekre fog alkalmat nyujtani, melyekből hasznos dolgok s az általános jólét és kölcsönös bizalom létesül — a Hitel. Hadd olvassa azt Magyarország. Kívánatos azonban, hogy pár évig idegen nyelvre le ne fordítsák, hadd maradjon az háziorvosságnak...

Széchenyi Hitel-éről, mielőtt napvilágra jött, csak kevesen tudtak, közöttük Crescence és anyja, Tasner, Károlyi, Andrássy, Kisfaludy Sándor, Helmeczy, Forgó, Vörösmarty, Bajza, Döbrentei, Lunkányi és Széchenyi vadásza. Január 31-én veszi kezéhez az első húsz példányt. Épp a casinóban van gyűlés, hol Széchenyi Döbrenteivel az idomár, ön és kegyed szó felett vitatkozik. Február 10-én ad át egy példányt a nádornénak s előtte írta rá a következő sorokat:

„Magyar honunk főherczegasszonyának. Légy védője a hazának. Legmélyebb tisztelettel gróf Széchenyi István.“ A könyv terjed, ellenséges és barátságos indulatok zúdulnak nyomán. A maradó táblabiró pereat-ot kiált Széchenyinek, a vármegyei aljegyző és juratus lelkesedik Széchenyiért. Széchenyi irodalmi és politikai pályája voltaképen a Hitel-lel kezdődik s egy korszakot jelöl életében. Beöthy Zsolt így koronázza meg a Hitel-t, ezt az erős alapkövet:

„Fő tárgya a gazdasági élet, fő törekvése: anyagi erőnk kifejtése, e fejlődés akadályainak elhárításával; ezek az akadályok: az elavult birtokrendszer, hiteltörvények, robotmunka, közlekedési rend. A gazdasági és magánviszonyainkat illető eszmék azonban korántsem merítik ki a Hitel tartalmát. Minden lapján érezzük, hogy a magyar élet reformjáról van szó, magának a magyar léleknek erkölcsi és művelődési fejlesztése által. A művelődési haladás követelményei vonatkozásokban, kitérésekben, önálló fejtegetésekben végig átszövik gondolatmenetét, melynek minden mozzanata a nemzeti érzésre, erőre, jogra utal, mint a tervezett nagy reform forrására és feltételére. Közállapotainknak, a külső és belső magyar világnak a reformkor kezdetén, hatalmas kritikája ez a könyv; de nemcsak a kritikus éles látásával, kíméletlenségével és gúnyjával, hanem az eszmény lelkesedésének hevével s az alkotó erő hatalmával írt kritikája. Styljének nyugtalanságán, szaggatottságán, bonyolultságán, melybe áradó gondolatai szövődnek, képei, vonatkozásai, idézetei nagy sokaságán egy nagy, tapasztalatokban és eszmékben gazdag, érzelmekben mély és erős egyeniségnek megragadó eredetisége, egysége uralkodik. A munka hatása rendkívüli volt: az első magyar könyv, a mely még megjelenésének évében három kiadást ért. Az ósdiak felfogásába élesen beleütközik s a hév, melylyel támadják, épp úgy bizonyítja, hogy a jövő igéi hangzanak belőle, mint az ébredezők lelkesedése. E lelkesedés legfőbb forrása azonban, a fejlődésnek ezen a fokán, kétségkívül a nemzeti erő és jövő hitének az a határozott és gyujtó hangoztatása volt, melynek ily kategorikus kifejezésére költőinknél sem találunk. Két szavára dobbant meg a nemzet lelke; az egyik az volt: hogy van jövője, a másik: hogy jövője a maga kezében van.“

„Merész szakítás volt ez a programm — [illegible] Albert — úgy a kormány, mint az ellenzék addigi politikájával, de sok tekintetben az egész közfelfogással is. A közjogi sérelmekre alig vetve ügyet, a nemzetet arra kezdé tanítani Széchenyi, hogy boldogulását összerejében keresse; a kormány hibái helyett saját hibáinkat, elavult intézményeinket s mulasztásainkat, előítéleteinket és tévedéseinket jelölte meg, mint bajaink tulajdonképeni kútforrását: a haladás és boldogulás eszközéül gazdasági szövetkezetünknek és életünknek új alapokra fektetését s a közműveltség emelését ajánlotta és a mult iránti rajongást sokban kigúnyolva, bátran a jövőbe tekintett s könyve végszavába foglalta azt a korszakos hitvallását, hogy: „Magyarország nem volt, hanem lesz!"

„A Hitel egy lángésznek — mondja báró Kemény Zsigmond — ragyogó és szabálytalan műve, egy higgadttervű izgatónak, a lelkesedés és költői érzelem virágai közé takart kezdeményezése az eszméknek s később az intézményekben nagy forradalmat idéz elő." Széchenyinek ez a munkája van tele legtöbb költői lelkesedéssel. A könyvet honunk szebblelkű asszonyainak ajánlotta, kik közé első sorban állította magát Crescencet. Gondosan kerül benne minden rendszeres tárgyalási formát, csevegő formában szól a legmélyebbre ható komoly kérdésekről is, szellemes, néha szeszélyes modorban csapongva gúny és rajongás között s mind a kettővel elragadja olvasóját, épp azért, mert mindkettővel oly tárgyakhoz nyúl, melyeket addig sem a gúny, sem a rajongás világában nem látott nemzetünk. Ez a könyv nemcsak könyv volt, hanem egy országos tett, melylyel költőinknek új irányt jelölt, kik ezek után a nemzeti nagy feladatokat és reményeket is szolgálták.

Megnyilatkozik ebben a munkában a művész, a költő, a bölcs. Nem hiába időzött oly sokat nagy mesterek műtermében és gyönyörködött a képekben. Igazolta, hogy a művészet az írónak egyik legjobb iskolája.

A főbb emeltyűk, melyek által az ó statusnézetek egész szerkezetét félretolta s új irányoknak nyitott tért, igen egyszerűek, de óvatosan választottak valának."

Széchenyi megtámadta a magyarországi feudális birtokrendszert, mely a tulajdon valóságos eszméjével ellenkezik; melynél fogva a

birtok, a fekvő vagyon sem értékben, sem jövedelemben nem növekedik, sem el nem adható, sem be nem ruházható, következőleg a birtokost, a helyett, hogy védné, sülyeszti, a helyett, hogy szabaddá tenné, bilincsbe veri s hozzálánczolja a szegénységhez s előítéletekhez.

Megtámadta az adóssági törvényeket, a csalóknak vagy rossz fizetőknek kedvező magyar pörrendszert.

Megtámadta a robotrendszert, mely a nemzeterőből nagy összeget fecsérel el majdnem oly eredmény nélkül, mintha egy országnak kötelessége volna millió kezek által fél év alatt egy óriási gödröt ásni, a következő fél évben megint, betölteni és ezt a bősz fáradságot szüntelenül azzal a derült arczczal végezni, hogy valami kincsaknát mível, melyből pénz és kényelem serked.

Megtámadta különösen a közlekedési eszközöknek jobbágymunkán nyugvó rendszerét, mely által mindig sárra sár fog fektettetni; megtámadta az országos vonalaknak is megyei kézben való tartását, mi miatt a kiállítási ár és erő örökre pangani fog s kijelölte a centralisatiót a közlekedési vállalatokra nézve, mint a siker egyedüli eszközét.

E pontok által hadat üzent az egész multnak. Ostrom alá vette „a régi magyar szabadság“ fogalomösszegét.

Széchenyi, hogy czéljaira a lelkesedés zászlaja lobogtassék a fiatalság és erély képviselői által, a könyv izgató tartalmán és virágos írmodorán kívül, két jól számított és csábító kiindulási pontot állított fel.

Az akkori közvélemény azt hitte, hogy hátramaradásunk oka a kormányban fekszik. Széchenyi ezt határozottan tagadá s azt az elvet állítá fel, ha magunkat, ha a jogviszonyokat, melyeknek változtatása tőlünk függ és a birodalmi érdekekbe nem ütköznek, gyökeresen reformáljuk, megmentve és felvirágozva leend a haza.

E nézet lefegyverezte a kormányt, felvillanyozta a becsszomjas egyéneket, élénk mozgalmat idézett elő a kedélyekben.

Másik közvélemény az volt, hogy a magyar dicsősége a multban van s híre Mohácsnál elenyészett s most már mi, mint nemzet, a kor végnapjait éljük, boldogok, midőn a zordon jelenből a leélt idők dicső emlékei közé menekülhetünk. Széchenyi ezen, a

lélek ruganyosságát megtörő nézet ellen tiltakozott. A nemzet valódi dicsőségére sehol nem talált a multban; a nemzet fiatalságán kívül semmi egyébre, nem a jelenben. A történetet megkicsinyíté, hogy a multról elvett súlyt a jövendőre vesse s hogy a koporsóról az életre, a tettek nyomozásáról a tettek végrehajtására fordítsa a közfigyelmet. Soha eszme nagyobb benyomást nem tőn a kedélyekre, mint Széchenyinek következő állítása: „sokan azt mondják, a magyar volt, én azt hiszem, a magyar lesz".

A nagy izgatónak ily véleménye szerencsés ihlet volt, ezélyesen felhasználva. A nemzet erőtől pezsgő része szentírási igének vette a jóslatot, hogy „a magyar lesz". Az epedést a nemesebb kedélyekben tettszomj váltá fel. Ez az eszme, „a magyar lesz", az erély: az pedig, „a magyar volt", a csüggedés. A magyar „fiatal nemzet lőn", vagy, mert az vala, vagy, mert egy lángész által annak kiáltaték ki.

A Hitel hamar gyűjtött proselitákat, de inkább az eszme, mint a hatalom emberei közt, inkább a tanhelyeken és nagyobb városokban, mint a régi politikai pártoknál és a vidéki nemesség soraiban. Az apák elégették, a fiúk melegedtek tüzétől.

A különböző vélemények hatása alatt iktatja naplójában: „Nagy lehangoltságot érzek. Először érzem életemben, *hogy őrült dülös lehetnék*. A folytonos intensiv gondolkodás *majdnem szétfeszíti agyamat*". Február 17-én idegességét az udvarnál is észreveszik. Az őt kegyelő főherczegasszonynál is visszatetszést szül. Már ez az apróság is megmagyarázza az ő lelki világát, mit egyik magyarázója, Millhoffer Sándor így fest:*

A hideg ész erejével akart győzni s azért hideg embernek tartották. Pedig érző szíve volt, ha ugyan az egyessel nem is mindig törődött. O a köz érdekében fáradozott. A haza, az összesség javára törekszik, annak boldogulásán fáradozik. *Az egyesekhez leereszkedett, az összességhez felemelkedett.*

Sokszor erőt vesz rajta a kétely s mindent sötét színben lát, máskor viszont önérzettel tekint munkájára. Szereti, ha elismerik érdemeit, de a hízelgést utálja. Jól esik lelkének, ha megértik, ha méltányolják igyekezetét, tetteit azok, kiket maga is sokra becsül.

MŰEGYETEMI KÖNYVTÁR

Példányképe a hazaszeretetnek, példányképe a kötelességérzetnek.

Ellenségei hidegségét, kíméletlenségét kárhoztatták, pedig ő a hidegséget, kíméletlenséget csak eszköznek tekintette a legnemesebb czél, a haza boldogítására.

Ő irányította az eszméket, irányította a haza sorsát éveken át.

Széchenyire csak feltekinthetünk, Széchenyi lángelméjének megnyilvánulásai előtt csak bámulattal adózhatunk.

Minden gondolata a hazáé, minden tette a haza jóvoltára van irányítva. Életének folyásán, a haza sorsán való töprengés mint vörös fonál húzódik végig. A haza sorsa aggasztotta, a haza állapota fájt beteg lelkének. Más nagy embernek is fájt a haza sorsa, más is szerette hazáját, de oly odaadással senki, mint Széchenyi. Más is szívvel-lélekkel előmozdította a haza javát, más is igyekezett minden lehetőt megtenni, a hazát elmaradottságából kiemelni, de Széchenyi egyénisége e tekintetben még összehasonlítást is alig tűr meg.

Ő kora ifjúságától kezdve szomorkodott a haza sorsán, kora ifjúsága óta alárendelte minden érzelmét a honszeretet magasztos eszméjének; lánglelke egész hevével kereste a megoldás módozatát, szíve minden egyes dobbanása a haza, a nép jólétéért vert.

Mint egy eszményi ember áll előttünk, kiről lemállik a gyarlóság meze s egy eszme, a hazaszeretet megtestesülését jelképezi.

Méltán alkalmazható rá a legönzetlenebb ember neve, mert élete rögös útjain, saját czéljai mindig megegyeztek a haza czéljaival. Más vágya nem volt, mint a haza nagysága, más törekvése nem volt, mint a haza jóléte iránt való igyekezet.

Rajongó lelke egész hevével adta oda magát a czélnak, elemezte lelkületét, kegyetlen, szigorú önbirája volt maga magának; mert nézete szerint nem szolgálta elég odaadással a haza ügyét, keserű szemrehányásokkal illette önmagát. Fel kívánná karolni a nemzeti munkásság minden terét, át akarta ölelni a nemzeti tevékenység minden részletét, hogy lángoló hazaszeretete tüzénél megedzze azokat a törekvéseket, melyeket magas szellemének magas szárnyalása gyengének hitt a nagy czél elérésére.

A gyakorlati életnek dolgozott, a gyakorlati élet tüzébe helyezte

előbb lelki szemei előtt a teendőket s csak aztán küzdött, fáradozott azok érdekében.

Vajmi ritkán volt önmagával megelégedve, mindig magasabb után törekedett.

Bámulatraméltó az a lelkierő, melylyel önmagát ostorozza s gyengeségeinek még nyomait is igyekszik hatalmas erejével kitörülni.

Széchenyi jellemét sohasem szabad más ember jellemével mérni. Kivételes egyéniség volt ő, melyre a rendes mérték nem alkalmazható. Az utókor arra az eredményre jut, hogy Széchenyi kifejezést adott annak, a mi mindenki lelkében élt, de onnan előtörni nem tudott, kifejezése lett nemzeti törekvéseinknek és a nemzet jobbjai gondolatának. Kifejezést adott a nemzeti haladás szükségességének. Megszabta az utat, melyen haladni kell, irányította a fejlesztés eszközeit s önzetlenül, odaadóan dolgozott a haza javára, annak élt, az volt minden gondolata. Ezt az eszményi czélt minden emberi gyarlóság nélkül szolgálta. Ezt bizonyítják tettei, naplói és könyvei.

Nagyravágyással és annak minden tartozékával vádolták. Tény, hogy nem volt ment a nagyravágyástól. De mennyiben különbözik ez más emberek e tulajdonságától. Más embereknél a nagyravágyás a legféktelenebb szenvedélyeket, a legkárhoztatandóbb cselekedeteket váltja ki, míg nála az csak annyiban mutatkozott, a mennyiben a haza nagyságában s annak felvirágoztatásában részt követelt s ő maga akarta kezébe venni annak irányítását, mert meg volt győződve, hogy annak meg fog felelni, tudta, hogy ő nála a szó valódi, legönzetlenebb értelmében áll az, hogy a haza minden előtte.

Széchenyi a nemzet vezére volt s így nem vehető hibának, ha a nemzet egyedül hivatott orvosának tekintette magát. Ha nincs annyi önbizalma, tettei nem vágnak oly széles nyomot a közélet terén.

Széchenyi nézeteinek egyedüli helyességében hitt rendületlenül, szilárdan és attól nem tért el, lett volna bár akármily csábos kép, vagy veszedelem kilátásban. Politikai meggyőződésében való hite mélyen gyökerezik lelkületében. Lelke egész erejével, meggyőződése egész súlyával szállt síkra nézetei mellett, latba vetette egész tekintélyét, mert félt, aggódott, ha tervei nem sikerülnek, ha nem az

általa kiszabott utakon halad a nemzet, úgy veszély éri, romba dől a százados tespedés után nagy erővel, munkával s fáradsággal létrehozott alkotás. Roppant tevékenysége legcsekélyebb részét áthatotta mindent mérlegelő, bonczolgató szelleme s csak ha annak helyességét látta, tudta, érezte, szált síkra érdekében. Ha nem gyökerezik Széchenyi minden tevékenysége mély hitben, vasakaratban, ha nem ereszti le gyökereit minden gondolata, minden tette lelkületébe, ha nem helyezi egész ambitióját terve sikerébe, ha nem működik, dolgozik lelke egész erejével tervei sikerén: úgy Széchenyi nem lett volna hazánk legnagyobb fia.

Széchenyi vélt hibái csak nagyságát emelik.

Széchenyi minden gondolata fajunk biztosításának eszméje körül jegeczesedett ki, melynek alárendelte minden gondolatát. Nagysága érintetlenül áll előttünk. Mint világító fáklya fog az ő neve állani nemzetünk történetében örök időkig, mint mértföldjelző fog a legnagyobb magyar kiemelkedni a századok útvesztőjéből.

Széchenyi a tett embere volt, tetteit azonban a gondolatok mélysége jellemezte. Hiányzott belőle az a felületesség, mely a sokoldalúság jellemvonása. Átható gondolkodása, logikus eszmemenete felismerte mindennek végokát, belátta a következményeket s a kettő egybehatásából állította maga elé azokat az eszközöket, melyekkel czélját elérni remélte. Tetteiből kiküszöbölte a beteges érzékenység gyarlóságait, öntudatosság, higgadtság, tárgyilagosság, következetesség jellemezte cselekedeteit.

Agyának csodálatos műhelyéből készen jöttek a tervek, melyeket a gyakorlati életbe beleilleszteni igyekezett. Nem kísérletezett, nem próbálkozott, hanem czéltudatosan haladt eszközeivel azon czél felé, melyet jónak tudott, melyet a haza boldogítására nélkülözhetetlennek tartott.

Mindenről megformálta véleményét, mindenütt a maga sajátos felfogásával mondott ítéletet, ezért is tettei, szavai, iratai mindig rávallanak gondolkodására. Gondolatai egy rajongó lélek érzelemvilágára engednek következtetni, melyek eszményi czélt tűztek maguk elé, de a melyekre Széchenyi egyénisége a gyakorlatiasság köntösét tudta reá adni: azért tünnek fel gondolatai eszményieknek és gyakorlatiasaknak egyszerre.

Önképzése alatt hatalmas szárnyalással tör elő a dolgok megítésénél egyénisége. Mindent átölelő tudása megtölté gondolatvilágát oly eseményekkel, melyeket roppant tehetsége átgyúrt, átformált oly alakba, mely eszményeinek megfelelt. Gondolatvilága tele volt a hazaszeretet gondolatával.

Barátság, szerelem, mulatság, mind a hazaszeretet alapeszméjét váltja ki. A nemzet nagyságát rajzolja phantasiájának hatalmas ereje elébe, ezután megy, ezt akarja elérni minden igyekezetével. Ez tölti be gondolatvilágát, ez a legrejtettebb gondolata, ez életczélja, mely köré központosítja lángszellemének minden megnyilvánulását.

A józan ész bonczkésével veszi sorra a haladást gátló tényezőket, kiszedi a beteg részeket, mindazt, a mi terveibe vág, magáévá teszi s felépíti azt a tervezetet, melynek végrehajtása a magyar állam hatalmával egyenlő. A viszonyokhoz alkalmazkodik, mérlegeli az adott körülményeket, igyekszik czéljaira felhasználni azt, a mi életrevaló.

Gondolatvilágában ott van felépítve a reconstruált magyar állam, a minden erőszak nélkül megifjodott magyar nemzet, mely él, dolgozik s fentartja a magyar fajt örökké, melyet Széchenyi Magyarországa nem ideig, óráig újjáalkotott. Százados haladás alapját veti meg fenkölt gondolkozása. Mélyen megfontolt tervszerűség a gerincze minden ténykedésének, melyből kiágaznak azok az eszmék, melyek az új Magyarország alapját vetik meg. A gondolat felvillanása és a megvalósítás eszméje nála egyesül. Igen, a megvalósítás, a kivitel az, mely űz és hajt, mihelyt tudatára ébredt szükségességének. A gondolat felvillanásával együtt kialakul lángelméjében a gyakorlati kivitel módozata is, s ez az oka, hogy tervezetén kivetni való nincs, hogy azokat helyesnek találja az utókor, hogy azokért rajongott kora, hogy Széchenyi közreműködése mellett e terveket balsiker nem fenyegethette.

Széchenyi egész élete lázas tevékenységben folyt le; egész életében forrongott agyában a mély gondolatok tömkelege. Az általa felvetett eszmék mint hullámgyűrűk terjedtek tova, mind szélesebb, mind nagyobb területet öveztek körül s mind többeket hódítottak meg az általa kimondott igazságoknak. Az általa kijelölt úton halad-

tak a nemzet nagyjai, bár egyes elégedetlenek azok irányát megváltoztatták. Tevékeny agyának gondolatai mint lángnyelvek haladtak tovább s megtermékenyítették a közélet mezejét.

Az érzelmek vezették, de azok útjait az ész jelölte ki; viszont gondolatainak irányát a szív szabta ki. A kedély hatalma uralkodott gondolatvilágán, az irányította tetteit.

Ebben rejlik a sikere.

Széchenyi mindig az adott viszonyokat mérlegeli, azokat hasznosítja. Szerzett tapasztalatait a haza javára akarja gyümölcsöztetni, de úgy, hogy minden nagyobb rázkódást elkerüljön. Az európai színvonal, az melyet irányadónak tekint. Kíméletlenül ostorozza a hiányosságokat, kíméletlenül rántja le a leplet a hibákról.

Széchenyi nagyobb politikai tevékenysége egybe esik a közélet terére való lépéssel. Más politikus a szárnypróbálgatással kezdi, Széchenyi a szárnypróbálgatásokat lelki világában éli át. A fajszeretet végig vonul egész politikai életén. A nemzeti egyéniségeket érvényre akarja juttatni, azt akarja, hogy uralkodó legyen a magyarság az országban minden tekintetben. A nemzeti hatalom intézményeivel akarta az ország közgazdasági állapotát fellendíteni, a nemzeti öntudatot kívánta felébreszteni, hogy azzal erősítse a magyarság ellenálló képességét. Látjuk, hogy szinte erőszakkal tolja a nemzetet a haladás ösvényére, túlteszi magát az apróbb, majd a mindjobban tornyosuló akadályokon s viszi nemzetét az igéret földje felé, melyet látnoki szemei a küzdelem jutalma gyanánt már előre látnak.

Szinte emberfeletti erővel igyekezik legyőzni a közönyt, az emberek korlátoltságát. Oly irányeszmék felé szorítja őket, melyek a sérelmes politika útvesztőjében rég elmaradoztak. Érzéktelen a nép, saját nagysága és jövendője iránt.

A Hitel olvasói különféleképen vélekednek, a mi csak kavarja az ő lelki világát.

Kit hatott volna meg jobban a Hitel, mint Wesselényit. Siet is érzéseit nagy lélekkel kifejezni:

„Sibor, április 16. 1850.

Csak a napokban kaphatám a Hitelt kezembe, ez [illegible] kis bizonyság a benne levők igazságára. Barátom! Lelkes munka, szép, erős, nem lehet, hogy sokat ne használjon. Gyönyörrel kóstolom, ízlelem, táplálom vele magam. Tiszta szívemből örülök neki, pedig több s megvallom kedvelt magzatimat gyilkolta meg, a miket írtam, sokat ki kell törölnöm, mert Te éppen azt, de sokkal szebben, jobban már mondod. Érzésink s látásunk egyformasága oly nagy, hogy egész darabokat, sőt constructiókat is találok, melyek az enyémbe' is megvannak. Ezen egész munkád oly velősen van írva, a képek annyira az eleven élettől véve, annyi fűszer benne, oly könnyű és jádzó fordulások s felsőbb gyalultság szagjával teli, hogy minden kedvemet elvesztettem írni. Bár vagy egy esztendővel előbb írtam volna — a miolta kezembe könyved, egy betűt sem írok. A Róbert főztje után unalmas vetretzét katyfolni. Több idő kell rá, hogy kedvemet visszakapjam és újra dolgozzam. Pedig nem gondolod, mely munkába s fáradságba kerül nekem a dolgozás. Nem visz a lelkesedés heve szárnyain; csak az iramodék igaza felől egy erős meggyőződés s hasznos, sőt szükséges voltunknak hitele edz a munkásságra. Valóban könyved olvasásán a miket írtam mind elégetném, ha nem gondolnám, hogy bár sokkal alábbvaló a Tiednél s az ott kecsesel mondottakat csak újra dadogja, mégis, *hogy még egy* s hogy én, egy erdélyi ilyeket mond, használni fog. Én vastag, kövér, nehéz vagyok. Külsőm talán nem egészen gentlemanikus, de azonba' izmos, halkal, de bízvást lépő s különben nyílt szívű s igen becsületes. Te a két utolsót tűz észszel, elmésséggel kötöd egybe, gondolataid oly csinosak, oly nemesek, nyelved oly könnyen s gazdagon foly, foly. — Talán mégis elégetem, a mit írtam... — Most édes anyámnak olvasom a Hitelt, különösen meghadta, köszöntselek legszívesebben szavával... stb.

Áldom az eget, hogy oly tiszta lélekben az ész oly eleven fényű fáklyáját gyujtotta s annak erős akaratot, még pedig nem 1—50 évekre valót, hanem aere perenniust, s azt a férfit hazámfiává, barátommá tette. Wesselényi."

A munka, melyre e levélben czélzás van, melyből Wesselényi annyit törült ki, nem lehet más, mint Wesselényinek a „Balitéletekről“ írt ismeretes munkája.

Az öreg Eötvös azt mondja, valami regénynek nézte. Gervayhoz levelek érkeznek Bécsbe, melyekben Széchenyire a hazaárulót kiáltják rá. Ez a kor nem tudta egészen méltatni s megérteni, úgy, mint például Berzeviczy Albert az ő írói egyéniségét és hatását. Mi lett volna, ha akkor írja felvilágosításul valaki ezeket:

„Félreismernők látszólagos írói dilettantismusát, ha azt egészen önkénytelennek és öntudatlannak tekinthetnők; hogy öntudatos volt, nemcsak az mutatja, hogy ő maga ismételten bevallja, sőt olykor huszáros élczei tárgyává teszi, de ennek az írómodornak az öntudatossága és czéltudatossága kitünik irodalmi agitatiójának egész természetéből és taktikájából, mely mindig főkép azok megnyerésére és meggyőzésére irányult, a kikről jól tudta, hogy egy rendszeres, tudományos munkát végig nem olvasnának, de a szellemes, élcztől sziporkázó, csípős gúnynyal is fűszerezett csevegés iránt éppen nem érzéktelenek s a kikről feltételezhette, hogy egy hivatásos írónak formailag is magas színvonalú munkája iránt kevésbé érdeklődnek, mint egy, a társadalom vezető köreiben mozgó, elkényeztetett nagyúrnak könyvírói szeszélye és ötletei iránt. Nem szabad felednünk, hogy kivált eleinte a nyelv nehézségeivel is küzdenie kellett, magyarul egyáltalán akkor kezdett írni, a mikor már részt vesz a közügyekben; a dunántúli tájszólás némely sajátosságához szívósan ragaszkodik, kedveli olykor a népies szólamokat is, a nyelv hiányait új szavak alkotásával igyekezik pótolni, nem mindig szerencsésen, de lassanként a nyelv darabos, nehézkes anyagát áthevíti, megolvasztja s a maga képére gyúrja át hatalmas egyénisége; ezentúl aztán már többé nem a nyelvet, az irányt érezzük műveiben, csak a szerzőt, mindenre csodás fényt vető genialitásával, a mély érzés és metsző gúny vegyületét, mely egyéniségét is mindenekfölött jellemezte, a harag kitörései mellé helyezett legféktelenebb érzelmes ömlengéseket, a „Juvenalis és Swift maró gúnyjának egyesülését Shakespeare hamleti és leari humorával“ (Gyulai). És érezzük költői lelkének megnyilatkozását is, mert — bármily csodálatosnak látszik — az ember, a ki váltig hirdette,

hogy a politikában, a gyakorlati életben csak a hideg ész szavára szabad hallgatni, lelke mélyében költői természet volt, ezt nemcsak kedvencz olvasmányai, idézetei, ifjú korának irodalmi tervei árulják el, de mint írót is nem egyszer ragadja el költői ihlet.“ „Könyveinek és beszédeinek ezer részlete, képe, hasonlata, kifejezése hat reánk úgy, mintha egy nagy költemény töredéke, egy nagy költői lélek megnyilatkozása lenne“ (Beöthy Zsolt). Míg írói műveinek sokféle formai hiányuk mellett is ez a költői ihlet helyenként különös zománczot kölcsönöz, becsüket fokozza írójuknak széleskörű olvasottsága, nagy tudása s az az éleslátás, mely a dolgoknak és kéréseknek mindig mélyére hatol.

A Széchenyi írói jelentőségének egyik mellőzhetetlen fokmérője végül a hatás, melyet irodalmunk fejlődésére gyakorolt. Könyveivel, hírlapi czikkeivel, mondhatjuk, megalapítója lett a magyar publicistikának, hogy e munkássága hatásában hamar túlszárnyalták mások, az nem csökkenti úttörői érdemét, csak egyik megismétlődése annak a gyakori történeti jelenségnek, mely vezető szellemek ellen oly erőket visz a harczba, a melyeket ők maguk keltettek életre. Még tágabb körre terjed a hatás, melyet a nyelvújítás gyakorlati érvényesülése mellett köszönhet neki; azt a magyar nyelvet, a mely költészetünk számára a nyelvújítási harcz befejezéseképen a Vörösmarty műveiben kialakult, Széchenyi segített bevinni az életbe és nemcsak az irodalom nyelvét, az irodalmat magát az ő példája, az ő hatása tette nálunk igazán társadalmi közszükségletté. Beöthy Zsolt helyesen mondja, hogy ő első volt államférfiaink között, ki a magyar költészet nemzeti politikai jelentőségét méltatta, előtte mintegy „megnyitotta az alkotmány sánczait“; személyes hatása íróink egy egész sorára s éppen költőinkre félreismerhetetlen; az akadémia megalapításával nem tett kevesebbet irodalmunkért, mint azzal a viszonynyal, melyet személye s az írók között fenntartott, a példával, melyet az irodalmi tevékenység megbecsülésére adott s végül azzal, hogy főkép az ő igyekezetének eredményeképen lett Pest az irodalmi középpont, egyúttal az ország fővárosává.

Az, a mi Széchenyit, mint írót jellemzi, megvilágítja az ő szónoki szerepét és jelentőségét is. Szónok ő a classikus rhetorok

értelmében semmi esetre sem volt, de nálunk és az ő korában azt a hatást, a melyet a közéletre gyakorolt, soha el nem érhette volna bizonyos szónoki tehetség nélkül s nemcsak kortársainak tanuságtétele, de beszédeinek és azok hatásának tanulmányozása — a régebbi országgyűlések hiányzó naplófeljegyzései daczára — meggyőz arról, hogy Széchenyi szónoki tehetsége a maga nemében épp oly érdekes és eredeti volt, mint írói egyénisége és szónoki szerepéhez az a különleges, elévülhetetlen érdem fűződik, hogy ő volt az első, ki a magyar parlamenti szónoklatot — a latin ékesszólásban a legtovább gyönyörködött — a magyar főrendek körében meghonosította.

És akkor? Barátai öntötték rá a hideg zuhanyt. Azt várta, hogy Bécsben kifordítja tengelyéből a gondolkodást. Nem úgy történt. Metternich, kinek Széchenyi a Hitel egy példányát átnyujtotta, — Széchenyi ezzel hazája sorsán akart javítani — ridegen, hidegen beszélt vele, mintha nem tetszett volna neki, hogy könyvet írt, pedig rokonszenvezett Széchenyivel és mindig kihallgatta türelmesen.

„Ismét meg kell önt leczkéztetnem — mondá. — Ön, tudom, csak jót és nemeset akar. A kormány nem fél a világosságtól, de a tűztől fél. A hol még cseregazdaság van s ökröt adnak pénz helyett! A Rheingauban egy közönséges vinczellérnek egész tudósnak kell lenni a maga nemében. Ti magyarok hátrább vagytok, mint ötszáz évvel ezelőtt a Hanza-városok, hiányzik a harmadik tényező: a kereskedő, a ki tanul.“

Széchenyi a dorgatoriumra azzal felel, hogy a Casino borpinczéjét dicsérve, egy *borismertető s kiviteli* társaság eszméjét pendíti meg és a herczeggel aláiratja a Casino-tagságot. Reviczkynél ebédel, ki a császár egyik kedvencze volt s azt vetette fel Széchenyinek, hogy ő sok olyanra gondol, a miről: „Ti álmodni sem mertek“. Mire Széchenyi biztatta Reviczkyt, hogy ő mindent *mer tervezni és gondolni.*

A Hitelt Tolna vármegyében elégették. Teleki Ádám szemére veti, hogy ebben gyalázta hazáját. Teleki József azt jegyzi meg, hogy Széchenyi nagyon sok jót tehetett volna, csak a Hitelt ne írta volna. Széchenyi ezekre naplójában így fakad ki: „Minden, a

mit az ország felvirágoztatására kezdek, csak olyan, mintha egy holttetemet bebalzsamoznának". Nem mindenki mert tervezni és gondolkodni, pedig a nádor igyekezett az udvart Magyarország javára hangolni. Már 1810-ben emlékiratot írt az ország érdekében „Szabadelvű eszmék az osztrák állam újjáalkotásáról, vonatkozással a magyar királyságra" czím alatt 1810 július 10-ről keltezve iratott e nevezetes okmány, a mely szerint a nádor Magyarországot szánta a regeneratio központjává. Magyarországot azért, mert mint ő szószerint mondja: „Népe nemes, lelkesülni tudó, haladást szerető, a tiszta hazaszeretet és a nemzeti szellem ápolására és így nagy tervek és jelentékeny javítások keresztülvitelére alkalmas".

Mondja továbbá a királyi herczeg: Nem éreztem soha erősebb vágyat hatni a közjó emelésére, mint most; az állam újjáalakítása elodázhatatlan voltáról meg vagyok győződve és e munkában Magyarországnak kell elvállalni a vezérszerepet. Miként gondolja József nádor a birodalom e regenerálását? Óhajtja Magyarország teljes önállóságát a nélkül, hogy az örökös tartományok köréből végkép kiszabadítaná, azért a kormányzat a nemzet jellemèhez illő alakot öltsön, mit csak az ország érdeke és a közmegegyezés határozhat meg. Magyarország nagyobb önállósága következtében nem tágul meg az a kapocs, mely a monarchiához köti, a közös uralkodó személyében megmarad az erős összetartó központ, ki minden törekvést egy czélra irányozhat.

Fájdalom, mindig akadtak Magyarországon elegen, kik Bécsnél bécsiebbek akartak lenni és ezek miatt a nádor jóakarata csak falra hányt borsó volt.

Felismerték a betegséget, ismerték a gyógyszert, de mást adtak be a betegnek.

VI. FEJEZET.

Széchenyi mint jogász. — Crescence a Hitelről. — Első al-dunai útja. — Láza. — [illegible] — A budapesti gyep története. — Szigorú munkarendje. — Dessewffy Taglalatja. — Jelenkor megindítása. — Helmeczy.

A Hitel is szolgált ilyennel a betegségekre, a nemzeti rákra és itt-ott alkalmazták is. Legjobban hatott a költőkre és jogászokra. A Hitel (később a Stadium, a Világ) átalakította a magánjogi felfogást. A lóra és perre született magyar nemzet, Werbőczy népéhez csak úgy szólhatott Széchenyi, ha a törvényt jól ismeri; szorgalmasan tanult latinul és behatóan megismerkedett Kelemennel s a Corpus iurisszal. Ezekben azt látta, hogy gátolják az új jogéletet csirázásában. A Corpus iurist kilencztized-részben tűzre ítéli, vagyis a belőlük kirívó intézményeket, korszerűtlen privilegiumokat. Justinianus hangján követeli, — írja Vécsey Tamás „Széchenyi s a magyar magánjog“ czímű tanulmányában, — hogy a vaskos törvénygyűjteményből égjen ki minden lap, a melyik a haladást gátolja. Csak akkor kezdődik majd a két vaskos folio becse (mondja maga Széchenyi Naplóiban), mikor legalább is tizedrésze elhamvad s hamvvedre felett újra felszenteltetik a módosított, javított, rendbehozott tizedrész és pedig magyar nyelvre fordítva, hogy az élő nemzetnek törvénykönyve ne legyen holt nyelvű, melyet úgyis alig ért a nemzetnek egytized-része. Azt mondjátok, nincs idő a Corpus iuris fordítására? Én azt tartom, a mit az ember szívesen tesz, arra mindig van idő, a mit az ember nem szívesen tesz, arra soha sincsen érkezésünk. Keressetek és majd találtok embert a rendezésre és magyarosításra. Fogarassy és Tóth Lőrincz lebegett szemei előtt. *Magyarországon csak magyar nyelven szóló törvény,*

[illegible] Nem akarja, hogy anyanyelvünk mostoha sorát a közélet terén békével tűrjük.

De ne higyjük azt, hogy mint nemzeti kincset „történeti jogunk anyakönyvét", a Corpus iurist a rendiségre vonatkozó részek kihagyásával ne védte, ne féltette volna. „A nádor azt teszi velünk, a mit akar, az a nagy bizalom, a melylyel iránta viseltetünk, még odáig visz bennünket, hogy egész Corpus iurisunkat tűzbe dobjuk..." írja egy helyen Naplójában. O jogi szempontból csak az elavult törvényeket választotta el az el nem avultaktól. A Hitel írásánál ez mindig előtte lebegett. Mindenkit a jogtudomány művelésére serkent, mert ez a legnemesebb tudomány, mivel férfiú foglalkozhatik, melylyel erőt, bátorságot, bölcsességet kaphat a nemzet vezetésére a legválságos pillanatban.

Hogy így van, megmutatta később Deák Ferencz. O, a ki a jognélkülinek jogot akart szerezni, jogász volt s már a Hitel is jogi alapon nyugszik. Épp úgy hatott a jogászra, mint a költőre. A függetlenséget s a koronát szövetségesnek tartotta. „Elejétől fogva úgy vélekedett Széchenyi, taglalja Vécsey Tamás, hogy a jogi reformokat nem kezdi az állami jogi intézmények bolygatásával, hanem a magánjog roskatag épületeinek lebontásával és újjáalakításával." A magánjogot erősíti a Hitelben, mert csak ez erősíti a nemzetet, a közjogi utak pedig gyengítik.

Helyesen ítéli meg Széchenyit Vécsey Tamás a Hitel programmjából, midőn ezeket írja:

„Széchenyi az első magyar ember, a ki a jogi és gazdasági élet összefűzésére gondol s a ki a jogot erős czéltudatossággal, a gazdasági élet szempontjából is mérlegeli. Az ő felfogása szerint a magánjog az élet javai megoszlásának és fogalmának ethikai szabályai.

De az a magánjog, mely a Hitel írásakor uralkodik, az ő ideáljának merő ellentéte.

A Werbőczy-féle vagyonjog az Anjou, Jagello korviszonyainak felel meg. Azóta a világ közgazdaságilag nagyot változott, de erről nem vett tudomást a mi magánjogunk, sőt lényegileg megmaradt a mohácsi vész előtti formulában. Pedig folyvást kirívóbbá lett, hogy a középkori vagyonjog, melyben nincsen egyéni igaz

tulajdon, nem tart lépést a folyvást haladó gazdasági élettel, nem engedi a nemzet vagyoni izmosodását. Az új kor új jogi rendezést követel.

Ennek az új rendezésnek mik az előfeltételei? A Hitel szerint a következők:

Legyen egyéni tulajdon. Szerezhessen földet minden honi lakos. A termelést ne bénítsa robot, dézsma, czéh, árszabás. A javak fogalmának szempontjából rendeztessék a kötelmi jog, a jogszolgáltatás. De hogy lehet ezt elérni? Legyen mindenek előtt hitel. A tróntól a koldusig mindent a szótartás szentsége biztosít. Alapja ez nemcsak a vagyoni, hanem az erkölcsi emelkedésnek is. Töröltessék el az ősiség, magánzárlat s hivatalos halasztás. Hozzunk magyar egyesületi, társulati és váltótörvényt s állítsuk fel a gyorsan működő váltóbiróságokat.

Agya, szíve megfáradt a Hitel írása közben és a sok különféle nézet, melylyel fogadták, szintén felzavarta. Mit törődött vele? Leküzdötte felindulásait, elkeseredéseit és sietett a munkát befejezni — mit honunk szebb lelkű asszonyainak ajánlt — és Crescencének megmutatni..., a kit ő hona legszebb lelkű asszonyának tartott és a ki ő megértette. A Hitel egy német kiadásának széleire, részint sorai közé írta, részint külön lapokra, erre a fennkölt lelkű nőre a megjegyzéseket.

„Széchenyi — olvassuk Grünwald Béla „Az Új Magyarország, Gróf Széchenyi István" című művében — meg volt győződve, hogy Crescence csak úgy szeretheti őt hozzá méltóan, ha nemcsak a férfit, hanem nemzete reformatorát látja benne s viszont, hogy Crescence csak akkor méltó a Széchenyi szerelmére, ha őt egész nagyságában megértette.

Széchenyi ezt akarta megtudni. O szerette ezt a nőt, de nem szerette volna igazán és tartósan, ha meg nem érti eszméit és törekvéseit.

Ha Crescence azt feleli, hagyjon fel a politikával, bizonyos lett volna Széchenyi előtt, hogy sem őt, sem egyéniségének jelentőségét, sem törekvéseinek nagyságát fel nem fogta s nem a politikát, hanem Crescencét hagyta volna el. De mily lelki gyönyör, ha Crescence megerősíti, buzditja nemes törekvéseiben s mily erőt

merít e tudatból küzdelmeiben s mily nemes kötelék, a közös események cultusa köti össze őket egész életükre?"

Zichy Antal által Naplóiból rendezett kiadásban olvassuk, hogy Crescencének nemcsak írása, hanem eszejárása is férfias. Azokat a helyeket, melyeket szépnek, jónak talált, veres krétával jelölt meg, vagy röviden helyes, nagyon igaz, az életből merített, igen fontos megjegyzésekkel látta el. Legjobban tetszik neki, midőn Széchenyi nem akar a réginél maradni, ajánlja az önismeretet. A léleknek a testtel való szoros egybehangzásában találja a tökéletes életet és csak elválásban halált, az anyáknak ajánlja a fiúk nevelését, a magyar ne keresse a hibát másban. Ne azért dicsérjük a hazát, mert szebbet nem ismerünk: az igaz szó a házasság és minden boldogságnak kútfeje. A hit az a láncz, melylyel az emberiség össze van kapcsolva. Mily becse van az olyan hűségnek, mit őrizni kell. Sokszor megbocsátana a közvélemény, hol a törvény halálra ítélni kénytelen, máskor a közvélemény nyom el egészen, hol a törvény feled. A változatlan törvények a szabadság bilincsei. Az önkötelezettség szabadsággal jár. A szabadság csak akkor tünik el, mikor idegen kéz köt meg.

A széplelkű Crescencét legjobban elragadta a Hitel végszava: Jóakaróim száma kevesedni, rosszakaróimé növekedni fog. Lesznek azonban, habár kevesen is, kik lelkem és szándékom tisztaságát elismerik, lelkiismeretem csende s az a remény: „lesz egykor haszna munkálkodásomnak".

Crescence méltányolta törekvéseit s megjegyezte: híven teljesített kötelesség öntudata az embert sorsa fölé emeli. Oszintén bírálta a Hitelt. Kijelölte azokat a helyeket, melyek neki nem tetszettek. A fordítást néhol alaposan kiigazította. A nehézkes mondatokat, a prózai helyeket elítéli.

Mikor honfitársait korholja, ezért erősen megrója, mert csak ellenségeket szerez. Itt-ott önálló véleményeivel találkozunk. Egész hosszú, találó megjegyzéseket. Széchenyinek a nemzeti érzület varázsáról írt szárnyalásánál ezt írja:

„Itt a legnagyobb eredetiség a legdúsabb phantasiával párosul. Általában ez a magasztos eszme igen sok genialitással van előadva. Többnyire azt állítják, hogy eredetiség önként következik a genia-

litásból s ez viszont feltételezi azt, hogy a vele felruházott ember a természettől magasb erővel van megáldva, mint a többi emberek. Vajha ez a jó szellem a mi kedves hazánkat előbbre vezesse! Vajha általa minden sziv az igazságért, becsületért, tetterő és bátorságért, szóval egy magasabb fellendülésért lelkesülne s új életre ébredne! Óh, akkor bizonynyal egy szebb jövőnek nézünk elébe s a mi drága Magyarországunk egykor még minden más népek felett fog tündökölni."

Fontos a hátramaradás beismerése, s hogy komoly javulás állhasson be, mulhatatlanul szükséges, hogy minden hazafi az ország felvirágozását gátló akadályokat szintoly nemes buzgalommal igyekezzék elhárítani, mint a mélyen tisztelt szerző. A szív ápolására fektet nagy súlyt, ha ez egyszer megvonja tőlünk fénysugarait, kihal belőlünk minden hit.

Lelkesen biztatja Széchenyit, hogy fejezze be nagy munkáját. A gondviselés Önt magasabbra helyezi, mint millió embertársait: használja fel tehetségét a jóra... Hazánknak Ön által kell felemelkednie. Önnek kell a kedélyeket és nézeteket egy közös reformatióra összegyűjteni Én segitségére leszek Önnek s magam is érdemet akarok szerezni a szeretett haza iránt. Ez az a frigy, melyet kész vagyok Önnel megkötni életem fogytáig. Ebben czélt érni a legszebb s a legnagyobb jutalom lenne mindkettőnkre nézve!! Úgy majd a legkésőbb utókor fogja Önt hálás érzülettel dicsőíteni, tisztelettel fogják Önt emlegetni s egymáshoz így szólnak: „A XIX. század elején egy igazán nemes honfi megtért hazájába s önmagának elszánt nagylelkű feláldozásával honfitársaiért halhatatlanná lőn".

Elnevezték őt a haza atyjának, előmozdítója volt a tudománynak, feltaláló, újító, stb. stb. Itt egy egész bibliothekát fognak felsorolni s magára vállalta azt, a mi a legnehezebb feladat volt, egy ország újjáalakítását, mindenkitől félreismerve, meg nem értve; csak egyetlenegy barátnőjétől gyámolitva végre sikerült lankadatlan kitartásával legyőzni az irigységet, mely oly soká üldözte. Így akarom, hogy beszéljenek Önről. Minden becsületes szívben élni kell az Ön emlékének. Buzdításul a Végszóhoz is ad zárszavat, melynek egyik legszebb része ez:

V. Szegedényi-család.

„Igen, emeljük fel hazánkat a nevezetes országok sorába! De hogy ez sikerüljön, mindenkinek hozzá kell járulni. Egy napot sem szabad elmulasztanunk a nélkül, hogy a nagy feladaton valamit lendítsünk. Én úgy vagyok meggyőződve, hogy az isteni Gondviselésnek tetszett Önt állítani élére a mi szeretett nemzetünknek. Önnek adományozta az isteni ihlet sugarát, hogy Ön legyen Magyarország jótevője, nemtője, a ki a szunnyadó, lágymeleg hazafiakat felébreszsze, némi lelket öntsön beléjük s a gyengének erőt, a gyámoltalannak tanácsot adjon. Igenis kötelességünk annyit tenni, a mennyit tehetünk s nem hagyni elrozsdásodni a bennünk rejlő tehetséget. Úgy nyugodtan be is várhatjuk jutalmát törekvéseinknek, mely erőt, tevékenységet s kötelességérzetet szül. De nem elég a kezdet, a további fejleményeknek kell mindent kielégíteni. Kövesse tehát Ön szép hivatását. Az önnemesítés nem elég, magasabbra utal Önnek rendeltetése, sokkal magasabbra! Önnek honfitársait kell tökéletesbíteni s a bennük rejlő jó tulajdonokat kifejteni s egyenként érvényre emelni. Ez Önnek élete feladata!“

Ezekre a nemes szavakra mintegy visszhang gróf Széchenyi István 1843-ban, május 16-án kelt végrendeletének a következő pontja:

„Helyezzék hű élettársam, jobb felem, tiszteletreméltó felségem tetemeit hamvaim mellé. Mert ő vala az, a ki már akkor is felfogta nagyobbszerű eszméimet: szolgálni a hont, mikor alig volt egy hő kedély is, mely megértett s méltatott volna. O volt az, kinek szép lelkéből mindig erőt és szilárdságot merítettem. Ő volt végre az, kiben a legmagasztosabb germán költőnek az idealját felleltem, mely szerint nem pipere- és divathajhászat, vagy éppen politikába beleavatkozás és a pártok feltüzesítése a hölgyek magasabb tisztje, de csak úgy felel meg legmagasabb hivatásának, csak azáltal lesz a mennyei lakosok legszebb műve, ha valamint a férj szabadságért vív, úgy küzd az asszony illemért. O lesz végre az, jól tudom, ki — habár az egész világ is elhágy — hűen és bennem bízva, rólam nem kételkedve fog állani mellettem.“

Ir, balzsam volt Crescence ítélete Széchenyi lelkére. Támadták, irígyelték, gyanusították. Már az Akadémia alapításával kezdődtek ezek a tőrszúrások. Ferdinánd főherczeg is azt állította, hogy Szé-

chenyi örül, ha az Akadémiából nem lesz semmi, legalább megmarad a hatvanezer forintja. Mások is azt állították, hogy mindent elkövet, hogy meghiúsuljon. A Hitel megjelenése után a nők és férfiak éreztették vele, hogy olyannak tartják, ki foglalkozásánál fogva saját osztálya alá süllyedt és osztályának közösségéből kilépett. Pedig nem úgy volt. Mert Széchenyi működése fényt vetett az egész mágnásságra és ő fizette az összes adósságokat, melylyel a hazának tartoztak s érte s hasonló igényekért bocsát meg a haza az egész osztálynak. Vádolták, hogy főispán akar lenni, munkáját nem maga írta. Ezt a vádat eddig minden úriemberhez hozzávágták, pedig a nemesség teremtett és alkotott mindent, classikusaink mind nemes emberek voltak. A faj tisztasága, a történeti mult, családi hagyományok, jó nevelés, öröklött tehetség a nemességnél a legszilárdabb. Ők csinálták a történetet.

A kortárs a lángész legnagyobb ellensége. Közelről látja, bizalmaskodik vele, ismeri pongyolában és nem hajlandó felismerni nagyságát. Gúnyja, maró élczei, szellemi fensősége ránehezedett rangtársaira és ha lehetett, estélyekre, ebédekre sem hívták meg *az amerikait, a vastagszemöldökűt.*

A tömegek egészséges ösztöne kiérezte lelki nagyságát és tiszteletét soha sem tagadta meg tőle, habár nem is rajongtak érte. A tisztelet jelei jól estek neki... Pest vármegyében Huszár felköszöntette, hogy éljen ezer esztendeig. Földváry: „De ne éljen örökké, mit csinálnánk nála nélkül a másvilágon?“ Szívesen vette az ilyen nyájasságokat, de az érdemén felül való magasztalásokat nem. Midőn később Kossuth őt a legnagyobb magyarnak nevezve azt mondja neki: Miért emel oly magasra, hol nem tarthatom fenn magam? Egy valaki a magyarok Washingtonjának nevezi: Istenem, ha igaz volna, viszonzá Széchenyi arra gondolva, hogy ő Magyarországot függetlenné tehetné... A köztiszteltségről ez volt a véleménye: Jobbá válik-e az ember, ha mások tisztelik vagy megvetik? Van-e valami magasabb az öntudatnál?... Néha-néha azt kérdi: Miért dolgozom? Nagyravágyás, kötelességérzet avagy hiúság az oka?

Bármennyire elkeserítették is, dolgozott, a Hitel megjelenése után munkába fogott és tovább hajtotta a terveit. Sajátságos, hogy országos hírét sokan akarják felhasználni, hogy apróbb és nagyobb

kölcsönökhöz, adományokhoz jussanak. Van olyan, a ki ebédjeit nagyon költségesnek látja s ha annyit tud a megvendégelésekre költeni, adjon neki is. Széchenyi, igaz, sok ebédet adott s a *fehér asztalnál* igyekezett előkészíteni a *zöld asztalt*. A legtöbb kéregetőt elutasítja. Előtte az egyes személy semmi, erejét nem darabolhatja fel sem vagyonban, sem észben, de áldozik egységesen nagy célokért, *hazája boldogságáért s a korona dicséért*. Ellenben örül, ha barátain segíthet, vagy szűkölködőkön s boldog, mikor Tasner Antal, az ő szellemi fegyverhordozójának fizetését felemelheti.

A Hitelt sokan Széchenyi modora után mérték. Külső magatartása, bár lelkében rajongó, hideg. Megtartotta a három lépést. Az egyes sorsának nem tulajdonított nagy fontosságot, de le akarta rombolni az összeség érdekében a szenvedés és nyomor kútforrásait. Szívessége és udvariassága a czél érdekében sokszor váltotta fel kimértségét. Természete előkelő. Mint idealista az emberiséget nem, de sok embert vetett meg lelke mélyéből. Megérezte az emberek lelkében rejtőzködő aljasságot. Csak kötelességből érintkezett magasabb czélokért, mert a legtöbb embertől undorodnia kellett. Elvezetet talált abban, ha olyan emberek, kiket megvetett, nem értik, nem ismerik. Az emberiséget szerette. „Csak annak nincs hite a nemesebb érzelmekben, a ki őket saját keblében sem találhatja meg.“

Kereste a kiváló embereket. Ragaszkodott hozzájuk. Elhalmozta őket bizalmával, gyengédségével és jóságával. Minden barátja jellemes ember volt. Hamar megbánta velük szemközött tanusított indulatosságát. Tasner Antalt és Kovács Lajost végtelenül szerette, tudta, hogy ezek őt is szeretik, ismerik. Feltárta előttük nagy lelkét. Gróf Eszterházy Károlyt, Nagy Pált, Bezerédjt, Károlyi Györgyöt nagyon szerette. Wesselényit, Dessewffy Emilt, Batthyány Lajost, Andrássy Györgyöt szintén. Továbbá Andrássy Gyulát. A még majdnem gyermek Andrássy Gyulában különösen is megsejtette, hogy különös szerepe lesz hazája történetében. A tizenhatéves ifjút, miután betegsége alkalmával szülei nem voltak Pesten, ápolta és órákat töltött betegágyánál.

A Hitel magasröptű prófétáinak magját ezekben találjuk meg... Tehetsége nem merült ki. Eszmék, szándékok, gondolatok zsong-

tak agyában, melyek eget kértek. Sok volt még a sötét. Világosságot, több világosságot kívánt sok minden még. Érezte, hogy neki világosságot kell gyujtania, mitől fusson a denevér s belenézhessen a sas, s megtermett a *Világ* terve lángeszében. Nemcsak a toll hevítette, de a tettek is hívták. Három alkotása: a lóverseny, az akadémia, a Casino sikerültek. Rátekint honunk folyójára s az a terv kísérti, ezt a folyamot hatalmunkba keríteni és a Fekete-tengerig hajózhatóvá tenni. Elindult első dunai útjára, soktól hányattatva, az akadémia tovább virágoztatásáért elmélkedve s bosszankodva azon, hogy Dessewffy Taglalat című könyvével felelni akar a Hitelre. Útjából, bármennyire gyötri is minden levelével, Wesselényihez, Döbrentey Gáborhoz ír, ápolja három csemetéjét.

Aldunai első tanulmányútjára 1830 június 24-én indult el Széchenyi, gróf Waldstein János és Beszédes mérnök kíséretében. Kedélye nem a legjobb. Körülbelül a Traján hídjánál töpreng róla, *hogy egészsége rossz, bágyadt*, alig tud lépni, folyvást sóvárgyodik s egész nap aludni szeretne, életerő nincs benne. El van csüggedve. Jobb szeretne török lenni, mert Törökországból előbb válhatik valami, mint a szerencsétlen Magyarországból. Később megjegyzi, hogy *szíve görcsösen össze van szorulva, életkedve távozik* s e mellett erősbödik a haláltól való irtozásra. Idegei nagyon el vannak gyengülve. Könnyen megijed, fél. Sokat és mohón eszik. Kórtünetének előjelei. Kileli a hideg, lázas attól a naptól kezdve, mikor Crescencétől kapott tábori széke eltört. Ha nem hinné, hogy Magyarországnak valami jót tehet és ha Crescence nem volna, úgy aligha pisztolyhoz nem nyúlna. Silistriánál újra azon töpreng, agyon lője-e magát? A hosszas betegség biztos halál. E mellett töri agyát, hogy lehessen Pestről a Dunán a Fekete-tengerbe jutni. Közbe-közbe a kétségbeesés aggodalmai lepik el, kifogy a lélegzete, szíve szorul. Majdnem egészen elcsüggedt. „Merev szemmel néztem — írja — pisztolyomra, Isten bocsássa meg nekem, ha őrülési rohamomban kivégezném magam, szabad akaratból nem teszem. Semmivé tenni az új iskolának alapját, melyet hazámban vetettem meg. Igyekezem szépen írni, hogy erkölcsi erőt nyerjek magamnak. Odesszában fogok meghalni, nem vihetem tovább... Nem érzek semmi honvágyat, semmi halálfélelmet, hanem nyughatatlan, türelmetlen

vagyok szenvedéseimben, melynek okait nem tudom, de melyet sokáig el nem viselhetek. Csak a fejem szabad... Betegségem egész folyama életemnek egy fontos eszményét képezi, mert vagy belehalok, vagy egész életmódom gyökeresen meg fog változni. Óh, egész elmult életemet oly tisztán, oly világosan láttam magam előtt. Minden hibámat, vétkemet, ostobaságomat. Le fogom írni azokat, melyeket agyam betegen, de világosan diktált nekem, mint becsületes ember fogom teljesíteni."

A társaság hét tagja közül csak gróf Waldstein és Széchenyi hű vadásza, József nem kapott lázat. Szívtelen dolog, de megvallja, hogy könnyebben tűri szenvedéseit, ha mást szenvedni lát. Idegei oly érzékenyek, hogy egy lakására belopódzott tücsök nem hagyja aludni, de azért lelki erejét edzi. Egy napot nem mulaszt el, hogy latinul ne tanuljon. Szívszorulása van. Úgy érzi, hogy gyomrában egy kő fekszik. Betegsége lefolyásában két jellemvonást látott magában kifejlődve: a gyengeséget és türelmetlenséget.

„Lázaimban, melyeket a helyiség növelt s melyek igazán életem legkínosabb perczei valának, megjelentek előttem életem összes errátái és számtalan elkövetett ostobaságaim, melyekkel önmagamnak és másnak ártottam. Mennyi bánatot okoztam apámnak, anyámnak s Luiza sógornőmnek, kinek úgy látszik halálát siettettem..." „Bár csak meghalnék egészen, mert már a fele útján túl vagyok..."

Czélja tartja fenn, bár ebben is akadályok merülnek fel: a Duna igen rossz csatornának mutatkozik. Ha komolyan akarunk kereskedésről beszélni, legyenek tekintélyes consulok. Állapítsák meg az ország határát. Észrevétlenül a Dunát a kereskedelemnek meghódítani idétlenség lenne.

„Nagy erkölcsi erőt fejtettem ki mégis. Egy nap se mult el a nélkül, hogy vagy két órát ne szenteltem volna latin nyelv tanulmányozásnak. Mindennapi imám a legfőbb Lényhez ez volt: Vegyen magához, ha ezentúl Magyarországnak s az emberiségnek haszontalan tagja lennék, de adja vissza egészségemet, ha valami jót tehetek." Betegsége daczára megfigyelte, hogy kereskedőnek egyelőre nem lehet szerencsét keresni a Dunán, mert előbb az orvossal kell szerződni, ki azt, mondása szerint, Odesszánál uralja.

Konstantinápolyban is hazája jut eszébe és azt hiszi, könnyebb a törököt civilizálni, mint a magyart, mert a török beismeri hátramaradottságát, a magyar pedig a világ legelső nemzetének tartja magát. Inkább szeretnék török lenni, mondja, mennyire inkább fel birnám azt a népet emelni. Valamiért megharagudott és elítéli magát, hogy a hirtelenkedés nagy hibája úgy tetteiben, mint gondolkodásában.

Törökországban elragadja a gőzfürdő. Elhatározza, hogy Pesten is fog szervezni a hízásra hajlandó embereknek, mint Károlyi és Wesselényi. A latin nyelvet folytonosan tanulja, hogy ellenfeleit elaltassa s a holt elemeket annál biztosabban kiküszöbölhesse hazájából.

Bosszantja az, hogy sokszor magának is terhére van, környezetének még inkább. Nem hallgathatja el, ha valaki helytelent állít, vagy más véleményben van. Folyvást leczkéztet, oktat, korrigál. Azt hiszi, ha pénze nem volna s egyetmást nem kapnának tőle az emberek, úgy futnának tőle, mint a dögvésztől. „A vágy, hogy Magyarországot felemeljem s a gyűlölet a fennálló régi rossz iránt, igazságtalanná tesz s hazámat szerfelett becsmérlem s keveset dicsérem.“

Ó-Szerbia határán valóságos ódát ír úti jegyzeteibe. Itt egy torony látható. „Csupa emberfejekből áll, az utóbbi forradalom alatt kivégzett szerbekéből. Borzasztó látvány! Ilyen előzményeken, ilyen iskolán és tapasztalatokon nyugszik a szerb egység. S ezért van az országban összetartás előítéletek helyett. Ilyen keserű vérforrásból, mely a függetlenségért volt kiontva, előbb-utóbb Szerbiának üdve, szabadsága fog fakadni. Magyarországon úgy élünk együtt, mint kutya és macska s aprólékos vitáink és gyűlölködéseink között megfeledkezünk a közérdekről, melyben nemzeti becsületünk és jólétünk foglaltatik. A csapások iskolája, melyen mi is, bár kevés tanulsággal átmentünk, most már idő multával távol esik szemeink elől, sok évi biztonlét elpuhított és közönyössé tett bennünket. Az önfentartásunkért és függetlenségünkért ontott vér nem volt elég tiszta, mert egy elsatnyultabb osztály kiváltságaiért folyt s nem az ország közszabadságáért. Azért bosszúért kiált, de nem hozhat áldást. Mily méltó tárgy lenne egy költeménynek ez a torony! Mennyi sóhaj és fohász van benne eltemetve.“

Az asztalnál is hazafi a nagy Széchenyi, de beszéljen ő maga:

„Benső elégületlenséggel csodálkoztam, hogy ausztriai terményt adnak fel magyar helyett, itt, Magyarország határának átellenében. De utóbb megtudtam, hogy az pesti — kőbányai volt. Ez azonban még jobban elszomoritott, gondolva magamban: szegény vak hazamfiai, mennyire hátra van annyi sok más között a ti bor-intelligentiátok és jó hírnevetek, ha az eladó, árújának biztosabb és nagyobb értékesítése végett kénytelen a jó magyar bort ausztriai gyanánt kínálni. Ha ez nem volna, úgy persze az osztrák bor venne fel magyar neveket. De még csak akkor fogott el nagyobb felháborodás, mikor arról értesültem, hogy Milos egyszer tokait rendelt magának, mely annyi idő alatt tette meg az utat, mintha Kalkuttából Londonon át szállították volna s aztán mint eczet érkezett meg.“

Milos fejedelemmel is sokat beszél és elragadja természetes, józan agya, mit a sok tanulás és művelődés tett velőtlenné. A szerbek gyakorlatiabbak, mint a magyarok. Ezt észleli mindenütt. Milos tud uralkodni mindenen, többek között magán, tettetni, hallgatni és mindennek bevárni az idejét, pedig sem írni, sem olvasni nem tud . . .

Szendrőnél hálát ad az Istennek, hogy életét megtartotta. Teste közel áll a felbomláshoz, vajjon nemesbült-e? Emberismeretének tanujelét adja, mikor az útján kalandozó tatárt így jellemzi: Ittott megcsalt ugyan, de nobilis módon, kellemes modorban. Október 17-én Pestre érkezik és sajnálja, hogy *Kisfaludy Károly* meghalt. Tisztelte és meghajolt hazafias érzése előtt, talentumát és művészetét nagyrabecsülte.

Az országgyűlés nem volt nagy eszményekben gazdag. Szép ünnepélyekkel folyt le a trónörökös Ferdinánd főherczeg megkoronázása. A képviselők futottak a népszerűségért. Wesselényi szép diadalokat arat a főrendek táblájáu. Merészen szól a magyar nyelv és a szólásszabadság érdekében. Alig tudták megszavazni az újonczokat. Széchenyinek kevés teendője akadt. Nevezetes, hogy Wesselényi és ő mindig magyarul beszéltek. De már akkor gyakran másmás szellemben. Széchenyi sokat várt attól, hogy Metternich gróf Zichy Melaniét szeretné elvenni. Dolgozik „Fő és szív“ czímű értekezésén. Elhagyatva látja magát és nem tud a pártok között válasz-

tani. Egyedül állott. Lengyelország égett. Görögország függetlenségét kimondták, tehát elnapolták az országgyűlést. Széchenyit a sajtószabadság foglalkoztatja és Helmeczynek akar lapalapításra engedélyt szerezni. Eszméit gyors állapotban érlelte az idő és a közállapot.

Az 1831-iki év Széchenyire nézve már a dicsőség és a bámultatás korszakát nyitja, mely 1840-ig tart. Lázasan dolgozik. Alkotásai virulni kezdenek. A lóverseny 1830-ban szépen sikerült s erről *Lovik Károly* a *Budapesti gyöp története* című becses művében ezeket olvassuk:

„1830-ra a díjak ismét megszaporodtak, így a Nákó-díjjal, continentalis lovak számára 1600 ölön: az alapítvány 500 arany volt. Azután a Sándor-díj, egy ugyancsak 500 aranyos alapítvány, míg az Asszonyságok díja 161 aranyra emelkedik. Az ostor helyett gróf Széchenyi István egy 100 aranyat érő kardot készíttetett, a melyet évről évre meg kellett védeni. *A pengére Kisfaludy ezt a hexametert írta: Engem erős szüle, nyer s egyedül az birhat,* azért győzz! A kardért minden ló futhatott. 1829-ben a versenyszabályokat is lényegtelenül módosították, a jegyzői teendőket a koszorús költő, Kisfaludy Károly látta el Döbrentey Gáborral. A teherskála is részben megváltozott, a mennyiben a normalis súlyt három évesek számára 60 és $^1/_2$ fontra mérsékelték. A versenysport fejlődését mutatja, hogy ekkor már huszonhárom fedező mén állt az országban. Végül említsük meg, hogy ez évben negyvennyolcz ló volt trainingben.

1830-ban a Gyöpkönyv már mint az Állattenyésztő társaság munkálkodásáról számol be. A társaság elnökének báró Orczy Lőrinczet választották meg, ez azonban nem fogadván el a kitüntetést, helyébe gróf Széchenyi István került. A társaság czélja a következő volt: lóversenyzés, állatkiállítás, paraszt kanczák jutalmazása, lóárverés, lóiskola és egy méneskönyv létesítése. Hogy az új egylet mennyire megnyerte a tenyésztők tetszését, mutatja az, hogy ekkor már 300 tagja volt. A társulat, a mely a versenyeket intézte, a vezetést 200 képviselőre és egy 27 tagú választottságra bízta.

1830-ban hat napon át tartottak a versenyek, május 6-tól kezdve június 9-éig az idő végig kedvező volt s a pályán megjelentek a királyi herczegek és a Nádor a feleségével. Legérdekesebb volt a

Batthyány Hunyady-díj, a melynek mezőnye starttól czélig együtt volt s a díjat Széchenyi István 4 é. p. k., Estrella nyerte meg Trull és Margery ellen 3 percz és 56 másodpercz alatt. A legjobb díjak azonban bizonyára a nyolcz év körüli díjban találkoztak össze. Szép harcz után Lichtenstein herczeg Murphija győzött Privateer ellen. Harmadik Estrella volt. Gróf Batthyány Gusztáv nem hagyta annyiban a dolgot és matchot proponált Murphi és Privateer ellen, a mely még ugyanaz nap dülőre került és Privateer győzelmével végződött. Ez a privateer ménesbe kerülvén, Furiosónak volt atyja (Furioso anyja Miss Furey) s így neve az országos lótenyésztésben mind máig emlékezetes maradt. Privateert Mr. Payne tenyésztette s a Walton-Johanna, Southscotetól származik: Angolországból gróf Károlyi György hozta be. A mén a 9-es családhoz tartozik. Murphyt Lichtenstein herczeg importálta s ez a mén a 2-es családhoz tartozik, apja Filho da Puta, anyja Miss Wentmorth, Cervantestől. Murphit később gróf Festetics Miklós vette meg.

Visszatérve tárgyunkra, említsük meg, hogy ez évben még Anne Bouleyn, Sprite, Fortuna és a már említett Estrella bizonyultak jó lovaknak. Említést érdemel, hogy ez évben több hazai trainer és lovas (Fényes Mihály, Finácz és Kukucska) sikerrel vett részt a versenyeken. Ez évben is több új díj keletkezik, így a nemzeti díj, a melyben négy évesnél idősebb hazai mének és kanczák vehetnek részt. A belföldi lovasképzés már ekkor erősen foglalkoztatta sportsmanjainkat és kimondották, hogy e versenyben a lovas született magyar legyen. Új díj 1831-re gróf Eszterházy Károly kardja, a melynek propositiói azért is érdekesek, mert megengedik, hogy egy tulajdonos több lovat állíthasson ki és kimondja, hogy a mely ló a kardot elnyeri, azt a legsebesebb honi lónak ismeri el. Ugyanez évre egy 500 aranyos díjra többen jegyeztek alá. Végül említsük meg, hogy a ménesk nyv szerkesztését báró Wesselényi Miklós vállalta el és hogy ekkor már az akadályverseny eszméjét is megpendítették.

Széchenyi munkáiban és tetteiben mindig szigorú sorrendet tartott és mindig előtte lebegett, hogy mit miért tesz. A lóversenynyel nemcsak magyarosítást és társadalmi érintkezést akart elérni, de ide is bevitte egy kedves tervét, hogy az írók belevegyüljenek és otthon legyenek az előkelő körökben . . .

Az irodalmon kívül, mely által oly nagyszerűen hatott, az egyesületi tér volt azon kedvencz mezeje, melyet legnagyobb előszeretettel mívelt; melyet legbiztosabb sikerhez vezetőnek tartott s melyen annyi dicső eredményt is vívott ki. A polgáriasodás nagy tűzhelyeinél sokszor s huzamosan tartózkodván, csak magában Angolországban tizenháromszor fordulván meg, a világkereskedés és ipar a gyakorlati ész classikus földjéről gazdag kincseket hordott hazájába. Gyakori utazásaiban először csak élvezetet és szórakozást keresett, utóbb ismereteket és tapasztalatokat gyűjtött, a távol országokban is mindig csak hazájára s kelet népére gondolva.

Midőn a haza'ért való működés terére lépett, a logikai egymásután't, melyen az érdekek összeolvasztása s a nemzeti erő emelése felé haladni szándékozott, ekként állítá fel: „szabad s biztos birtok; ezt megelőző jó törvény; ezt megelőző eszmesurlódás; ezt megelőző egybepontosítás; ezt megelőző kedvessé tétele a hazának s a haza központjának.“ Nála tehát a teendők fokozatán Budapest érdekessé tétele volt az alsó és felső lépcső, hogy aztán az anyagi és értelmi erők innét vezéreltessenek. Ezért a lófuttatás, ezért a nemzeti casino felállítása; Pest szépítése, mindmegannyi eszközök s csábszerek, hogy a tehetős, magyar főurakat Pestre édesgetése lehető legyen s azok, lemondva a külföldieskedésről, itt töltsék az évnek legalább egy részét. A felső lépcső pedig volt a birtokviszonyok feudalis alakzatainak megsemmisítése, a szabad és biztos birtok, mint az újabbkori polgáriasodás, mellőzhetetlen kívánalma és feltétele. Az egyletek a társadalmi téren, a részvényes vállalatok, melyeket Széchenyi indítványozott vagy vezetett, mind ezen most mondott czélra; az eszmék érlelésére, összpontosítására s Budapestnek vagyoni, szellemi és ízlési felvirágoztatására voltak irányozva.

Széchenyi anyagisággal vádoltatott azért az irányért, melyet magas czéljai és tervei kivitelére követett, de mindezek alól szorosabb s nem felületes vizsgálódás után kitünik a mély szellemiség. Minden cselekvésének, egész rendszerének vezéreszméje az volt, „hogy csak úgy remélhetünk üdvöt, ha szellemi alapon nyugszik jelenünk s jövőnk, ha azon emelkedik anyagi kiképzésünk és nem viszont“. Széchenyi mint minden, úgy e téren is sajátságos egyéniség volt s nem csoda, ha modora miatt kortársai félreismerték.

A Casino tekintélyben és számban növekedik. Jobb kezc volt a híres nyelvújító Döbrentey Gábor. Az Akadémia szintén. Tehát Széchenyi nemcsak vetett, de aratott is. Várta Dessewffy Taglalatját s arra készült felelni. 1830 deczember 22-én írta a többek között Wesselényinek a következőket:

„Szándékom versenyfutás utánig itt maradni. Deputálva vagyok a Nádor által, kis királyunkat Bécsben február közepén lakodalmazni; ha lehet elkerülöm. A télen valami új munkát kívántam rendbeszedni. De most hasznosabbnak hiszem a közjóra nézve Dessewffy Taglalatját eligazítani, a mit minden keserűség nélkül magamról elfelejtvén, csak a közhasznot tekintvén, fogok tehetségem szerint eszközölni. Lesz alkalmatosságom a casino Gyeptár felől bővebb felvilágositást adni, egyéb előítéleteket végképen kiszakítani. A jó lelkű, látjuk Taglalatjából, ezt soha nem tudta vagy nem akarta fáradozásainak magasabb czélját elérteni. Ezt azonban, kérlek, tartsd titokban, mert meglehet, hogy még előbb fogok a dunai utamról és még előbb Magyar Színjátékrul gondolataimat közrebocsájtani . . .“ Ebben a levélben Wesselényi édes anyját, a legmélyebb tisztelettel köszönti, kit ő, mint példás jó anyát úgy bálványozott, mint egykor a saját édes anyját. Hódolt annak, a ki oroszlánt szült a hazának . . .

A Taglalat nyílának sejtése is sebezte és némiképen az enyhitette, hogy Helmeczy megkapta az engedélyét és megindíthatja a Jelenkort.

Az is fájdalmasan hatott rá, hogy Eötvös a színpadra akarta vinni az ő alakját Fellegvári alakjában. Nem őt alakította azonban Eötvös, ki szelleme nyomában igyekezett járni. A Taglalat azonban Brutus tőrét döfte a szívébe . . . Dessewffy gázol keresztül az ő érzésein, hazafias szándékain, kit az Akadémia alapitása ódára hevítette s alkalmazva Széchenyire Shakespeare szavait: „Szívembe önté lelkét nyelve tüzével . . .“ Újra szívébe önti a nemzetbe lelkét lángoló hazaszeretettel, fülbemászó nyelven, mit Xantus Jánostól is tanult, de miben a hazaszeretet volt igazi mestere. Minden szavában szíve szólt. Kész programmját, reformját Stadium czímen kezdte megírni, de Dessewffy támadása arra késztetté, hogy a sötétben járóknak gyujtsa meg a Világ-ot.

VII. FEJEZET.

A Világ. — Az 1831. kolera és jószívűsége jobbágyaihoz. — Levél Döbrenteyhez jobbágyai érdekében. — Pártokhoz csatlakozni nem tud. — Wesselényi anyja halála. — A híd pénzügyi oldalának tisztázása. — Érintkezés József nádorral.

A „Hitel" című munka volt taglalatja Dessewffy Józsefnek. Elismerte Széchenyit személyében tisztelettel, de belevágott bonczkésével a Hitelbe. Védte a multat és a jelent. Felháborodott Széchenyi merész ócsárlásaira, miből nem értette ki, hogy Széchenyi a nemesség köréből azokat vesszőzi, kik nemesen nem akartak gondolkodni és cselekedni. Ő becsülte a nemességet igazi mértékben, mutatja döblingi levele, melyben megbánja, hogy az alvó nemzetet felébresztette. A multnak csak mohait, zúzmóit írtotta Széchenyi, az ezer év márványait nem homályosította, de fényesíteni akarta. A Világot erős vitázó nyelven írta és „jóakarói"-nak ajánlotta. Hevessége elragadta és midőn védekezett, a magánembert is megtámadta. Legnagyobb gondolkodóink a Világot állítják Széchenyi leghatalmasabb és legsikerültebb művének. Gróf Dessewffy József maga nem felelt Széchenyinek, hanem fiai Aurél, Emil és Marcell egy elleniratban, kik közül a legidősebb is alig volt 24 éves. Heveskedését avval tette jóvá Széchenyi, hogy később a korán elhúnyt Dessewffy Aurélt is az általa a budai hegyekbe tervelt Üdvleldébe akarta elhelyezni, mint a nemzet egyik jelesét.

Találóan méltatja Beöthy Zsolt ezt a munkát:

„A magyar politikai irodalom polemiáinak éles, szenvedélyes kíméletlensége e munkával veszi kezdetét. De Széchenyi haragjában és gúnyjában, melylyel ellenfelére s benne a conservativ felfogásra támadt: egy szive vérének táplált meggyőződésnek, egy

fenséges életelszánásnak kitörése volt. A Hitel eszméjét fejti ki bővebben „Bentham utilitarismusát, az értelem, az ítélőtehetség és a képzelem virágaival megkoszorúzva". De nemcsak ezt. Az egyesületi szellem terjesztésének, az értelmi és anyagi élet központosításának s a magyar nyelv országos jogai tágításának szükségét. Talán sehol sem mutat oly élesen és világosan végső czéljára: „Azon fényes napot, midőn a magyart szabad nemzetnek hinni lehet, néhány pillanattal előbb feltüntetni honunkra, Falk szavával szólva, skorpiókkal korbácsolja; de ezeket a skorpiókat vérével táplálja. Lázálmai, kétségbeesésének, szilaj humorának kitörései váltogatják egymást. Elmessége, trivialitásai, kegyetlensége, mint a Kursid pasa borzasztó analogiája, káprázatosan szikráznak és tombolnak. Egyéniségében, fenékig felzavart lelkében, melynek izgékonyságát kórja és sorsa a végsőkig feszítették, a nemzeti lélek keservének ugyanaz a vihara dúl, melyből a *Vén czigány*, a *Rákhel siralma* és a *Gályarab* fakadtak. De bármilyen mély ez a borulat, áttöri a reménységnek egy sugara".

Igaz, hogy a hazaszeretet idegessé tette írásaiban, cselekedeteiben. Szász szépen kesergi a Széchenyi gyászban:

„Mert ő szerette a hazát! — Szerette?
Köznapi a szó kifejezni azt!
Megőrült azon, hogy meg nem menthette,
S más, a ki elveszté, lel vigaszt!
Ő csüggedéssel víva, leveretve,
Kiégett lelke üszkeinél virraszt —
Képzete zilált, álma oly laza,
De egy s örök központja: a haza!"

Minden támadó éle daczára is a Világ központja a haza. Ez tünik ki már a Világ legelső lapjain, legkivált ezekből a sorokból: „Dilletant tehetségem szerint mindent elkövettem az álmok felcsiklandozására, rossz gazdáink magukba térésére, német hazafiaink magyarosítására. Tükröt tettem néhány elébe, melyben tisztán láthatták nyomorult személyüket s melybe tán csak halál-ágyukon fognak ismét betekinteni. fáklyákat gyujték ott, hol gyertyavilág nem vala elég a rejtett mocskokat kitüntetni, szóval, mindent cselekvém, a mit legtisztább lelkiismeretem s legbelsőbb meggyőző-

désem szerint honom s földieim hasznára, sőt szükségére betűk által végbevihetni ítéltem. S könyvemet megáldá Isten, mert czéljának megfelelt s számosokat ébreszte fel. Hanem, hogy engem sem fog a közönséges olvasó munkám után jobban kedvelni, mint a kisded beteg a seb vagy fogorvost fájdalmas munkálkodása végeztével, azt előre láttam, de szándékom kivitelében az nem hátráltatta, mert nem annyira magam, mint inkább honunk pártfogóit s barátait kívántam nagyobb számára nevelni s még azon gondolat is, tán úgy fog magyaráztatni „az egészet csak hiúságból eszközlém" azon szebb remény által csendesüle el, hogy egykor tán mégis engesztelést nyerend azon hiúság súgta elszánásom: „soktul gyűlölve, még többtül félreértve panaszlan fáradni közjóért".

Könyvem a sajtó alul kiszabadult, terjedni kezdett s csak néhány hónap közben, ismételt kiadásokban, több kézben, több ajkon fordult meg, mint legjobb munkáim több esztendő folytában. Valamint a gyomraromlott savanyút, az éjszaki szomszéd égett bort szenvedelemmel kíván, úgy esett neki Hitelemnek a csípőst, nem mindennapit s külön úton járót kedvelő közönség. Sokan szerzék meg, számosan olvassák is, a min magamban igen örültem, de csak kevesen érték. A mi másokra volt mintázva, kicsapongó szerénységből vagy pedig, hogy rajzim véletlenségből rájuk is illettek, magukra vevék; a mit egyesekhez szóltam, az egész nemzetre tolák s több efféle; s így olvasó-publikum nagy volt ugyan, de annál szembetünőbben csökkent hív s jóakaróim vélt száma. Hideg visszavonulásuk, melyeket naponként kelle tapasztalnom, igen fájt s búsított, de nem annyira azért, mintha hozzám vonzó hazafiúi érzésük (?) vesztét nem lettem volna mindég kész feláldozni a közjónak, hanem azon igen-igen szomorú okból, hogy a régi példabeszéd szerint a „veritas odium parit" oly számosan árulák el magukat rossz gazdáknak, rendben nem levőknek, tudatlanoknak, hűtlen honfiaknak stb., kiket én, Isten legyen tanum, ugyancsak jó gazdáknak, szépeknek, gyönyörködőknek, fötül talpig csinosultaknak, anyaföldünket imádóknak stb. tartottam s így a hazát szegényebbnek lelém, mint gondoltam. Fájt, még pedig égetőleg fájt, néhánynak tőlem elfordulta, de nem magamat, de csak szegény hazámat gyászoltam.

Ily körülmények s érzések közt léptem néhány hív bajtárssal, egy idő törlötte minta szerint, hazánk fővárosában épült viziházra, nem igen különböző azoktul, melyeken a régi kor hősei készülnek megvívni a habokkal, midőn észre s ügyre vevék, hogy a víznél könnyebb a fa. Úsztam sokáig, szenvedtem, de sokat tapasztaltam és annak idejében, ha nyájas hallgatóim leendnek, elő fogom adni: hatalmas Dunánk a helyett, hogy most csekély hasznunkra van s hazánk nagy részének legirgalmatlanabb ellensége, ítéletem szerint, miképen áraszthatna egylelkű s egyszívűségünk által víz helyett bő áldást honunkra. Örültem a Taglalatnak előre, mert remélhettem: aránysúlyba hozandja az idősb, tanultabb hazafi ingatag, elrabolt munkámat; a veteran író fel fogja világosítani, a mit az újoncz csak homályosan és zavarva tőn ki vagy tán éppen ki sem mondott, minden nyelvben előforduló kétértelműségeket, melyek a közönség által többnyire a szerző kárára magyaráztatnak, melyeket ő oszlat el; szóval ő fogja azon sok hiábavalót, a mi munkámban talán van, meleg s engesztelő előadása által a közönséggel felejtetni; ő fogja azon néhány helyet, hol hazám szeretete engem fel nem kentet is költővé varázslott, illustratiói által emlékezetre méltóvá tenni. S mindezek a szép reménysejdítések lelkemet legédesb nyugalomba ringaták. Hála az egeknek — így örvendek magamban — józan, indulatlan elmevitatások majd eligazítják s intézik, mi hasznos mi káros honunkra; el van vetve a hasznos gyümölcsök magva s nevetőbben virul a jövendő. Új erőre gyűlt munkavágyam s csak abban ingadozám, mit készítsek el előbb sajtó alá, a Hitel folytatását-e vagy pedig dunai utazásom jelentését, mi illene a jelenkorra jobban? midőn kétségemből kiragadott a Taglalat megjelenése. Legyen elég itt e vallomást tennem: hogy azon vezérgondolatban: gróf Dessewffy József nem fogta fel, nem értette, hanem becsületes szándékból recenseálta munkámat, minden gyarló, embersorsomhoz tapadt indulatosságom lehetőleg csillapult s bennem csak ezen forró kívánatot szülé: világosítnám fel mennyire csak lehet Hitelem néhány helyeit, melyek elég sötétek valának ugyis s a Taglalat által még sötétebbekké válának s azon eszközléseimre, melyek a Hitelben nincsenek ugyan említve, hanem gróf Desewffy által mégis érintetnek, egy kis világot vetnek.

Bármily sors várjon is egyébiránt Világomra, elfuvandja-e azt a nyugoti szél dühe, eltiprandja-e a sokaság vaksága, leplekkel födendi-e el rosszakaróim homályszerető száma vagy a honszeretet istenasszonya gyámola alatt tán egy kis jótevő meleget terjesztend maga körül mindenesetre meggyujtom; ha hibázom, te (gróf Dessewffy József) kényszerítél; csak arra az egyre kérlek, barátom, hidd el hazánk javánál semmi sincs egyéb lelkem előtt, mind ismételt érintésem szerint, én is el akarom hinni, hogy nem személyes ellenzés, hanem csak felvilágosítás kívánata iratá Taglalatodat. Ne vedd magadra, a mit tán keserűbben mondok, mert nincs rád irányozva; valamint én sem akarom hinni vagy legalább el akarom felejteni, hogy rám voltak Taglalatod fulánkai szegezve."

A Világban Széchenyi az ország kórállapotát taglalja. Beszél a széthúzások okairól, a felekezetek, vármegyék és osztályok szerint való megoszlásokról. A mágnásokon ítél először, kik külföldön költik el pénzüket, nem törődnek a hazával, vagy töltik idejüket, mintha legkisebb javaiban részesülnének a magyar földnek. Kevesen gyakorolják a vármegyén és országgyűlésen a szólás jogát. A magyar nyelv számüzött, idegen, a ház ékessége, az asszony, nem érti s ha érti is, hátat fordít neki.

Kiemeli, hogy a nemességnek köszönhetjük egyedül fennmaradott polgári létünket, de nem szereti, hogy minden tehetségét csak hazai tudományokra fordítja, a külföldet nem ismeri, hazáját értékén túl becsüli, a javítások ellensége, a korlátlanságot tartja szabadságnak. Nagyravágyók. Nincsen élettudományuk, mely mulhatatlanul szükséges más nemzetek megismeréséhez és szép társaságban éléséhez, hazájukért készek áldozni, de összezavarják a régi rögzött szokásokkal a nemzet valódi lelkét. Nem egy pontból törekednek hazánk javára, hanem hazánk külön s egymást alig ismerő részein maguk egyes erejükben bízva.

A polgárság nem magyar s nem is kíván azzá lenni. Nem is édesgeti magához egy rend sem azt a statust, a mi oly sok jót tehetne hazánknak s nem is lesz mindaddig, míg a törvény személyét s vagyonát legerősb védelme alá nem veendi.

„A parasztság sok nemzetbelire van tagolva s a sváb értelmes munkássága, a tót írthatatlan termékenysége, az oláh szokásaihoz

makacs ragaszkodása, a rácz kereskedési ügyessége stb. mind szűkebb határok közé szorítják a törekvő magyart, ki tán — ha független férfiúi öntudás az ízlésnek valódi mérője — minden kivétel nélkül az ország legszebb lakosa. Csekély számban nemz mint az oroszlán; míg tót, oláh, német úgy szaporodik, mint gomba az erdőn. A magyar független önérzésében, kerüli a munkát s büszke vadsággal félreteszi a lelkiismeret és csinosodás eszközeit a homályba.

A külön hitvallás pedig e felekezeti elhasonlásokat még egyes ágakon is felosztja. Annyi bizonynyal, de talán több, keserű versengés van pápista és református, mint angol és gallus közt. Sok derék magyar helység, melynek lakosai oly egyenesen s karcsún nőttek fel, mint egy fiatal fenyő-liget, s képvonás állás s mozgásban, oly rokon-egyenlők, még azok sem alkotnak aránylag kis körükben egy szívet, egy testet; s a kereszt, a felebaráti szeretet, a türelem dicső jele, sokszor egy, a mennyországból kirekesztett vázzá alacsonyíttatik le s a kakas a lelki éberség példájára ellenséges bizodalmatlanság czégérévé dísztelenítették. Alig van társaság, egyesület, intézet, mely a hitvallási irígykedés ördögétül ment, már kezdetkor ne sejtené lelkében a halál okát. Csak romja látszik itt-ott sokszor oly tiszta honi intézetek alapinak. Legyen kihagyva csak egy felekezet, legyen a tárgy nem születés s hitvallás, hanem tudomány s észbeli tehetség szerint szerkesztve; s a siker, úgy ítélem, már lehetetlen."

Széchenyi gróf Dessewffy József felé lobogtatva Világát, hazája jövőjéről hozzá ily kívánságokkal szól:

„Te is, tisztelt barátom, mint sok más, szívkeserűséggel nézitek a czivilizált nemzetek sorában oly alacsony állását honunknak. Ti is szeretnétek látni rakonczátlan vizeink fékülését, mocsárink kiszárítását, honunknak vasút által az adriai s Dunánk megtisztítandó medrével a Fekete-tenger szoros egybekötését; nektek is jól esnék kemény utakon repülni, midőn most annyiszor helyből sem tudtok mozdulni vagy halálos unalommal lézengve zúzott testtel szinte kirázódik a lélek, ti szívetek is reszketne az örömtől, ha legelső palotátul a legutolsó kalibáig mindenünnen mosolygó jólét és megelégedettség áradna felétek, ti is szeretnétek, ha a szépen fekvő adó könnyű lenne s az két annyit tudna elbírni nevetve s

mennyire tágulna a kebletek, tagadhatod-e barátom, ha álló híd Buda és Pestet, a hon eldarabolt szívét örökre egybekapcsolná s nemzeti színházban Thalia és Melpomené magyar nyelven üdvözlené a nemzetiség, honszeretet s jobbágyi hívség halhatatlan tetteit! Mily megelégedést szülne bennetek haza oltárára rakott áldozatink valahai haszna; mennyire vidámítaná fel lelketeket, ha ábráztalan pusztáitokon árnyék alatt legelnének nyájitok, gulyáitok s művészet, kereskedés gyarapítná, mind a szegényt, mind a dúst. S mily különböző érzéssel élnétek napjaitokat, ha nyugottul keletig nagy s kicsiny ismerné a magyart s mély tisztelettel említené a nevét stb. Tudom barátom, te mindezeket nemkülönben mint én, óhajtanád valósulni látni; azonban nem értesz velem egyet azon okokban, melyekből ítéletem szerint egyedül következhetik Magyarország hihető előmenetele."

Széchenyi ehhez mindent fel akart használni: központba egyesítést: magyarosítást, de nem tűzzel és vassal, hanem példák által. A jó példa vonz, nem álfogás. Szó és tett között nagy hézag van. Elmondotta a maga nézeteit, nem állt félre és nem másokra tolta a végrehajtás gondjait. Mindennel nem bibelődött, mert az emberi dolgok közül nem mindent talált érdemesnek, hogy foglalkozzék vele. Kimagasló pont az ő példaadásában, hogy jó földesúr volt. Atyja is szerette, ő is szerette a népet s addig is, míg egyenlőségben nem részesíthette, — maga törvényt nem húzhatott keresztül — méltányos és nagylelkű volt a legvégső határig. A hajdankorból gyöngyöket is halászhatunk, nemcsak a pellengére valót. Nem minden földesúr volt olyan, a minőnek Fazekas Ludas Matyijában s később Petőfi festette. A nép sorsát a legtöbb szeretettel tartotta kezében. Ha a jobbágyság akár jószágában, akár elemi csapások folytán károsodott, megtérítette. Nem egy helyen sajnálták, hogy a jobbágyvilág megszünt.

Az 1831-iki kolera alkalmával is kitüntette Széchenyi, hogy milyen jó atyja jobbágyainak. Július 24-én kelt levelében szeretettel inti őket: Kedves Jobbágyaim, megszólítással, hogy viseljék magukat a veszedelemben. Ez a levél Széchenyi jellemének egy gyémántos, tündöklő része: „Az okos ember semmitül sem retteg, mert földi létéhez kapcsolt lehető veszedelmeit s nyomorúságait

és bizonyos halandóságát ismeri, előrelátja s így az elkerülendhető rossznak gátot vet, a sorsnak azon csapásait pedig, melyeknek elejét venni nem képes, férfiúi elszánással tűri. Azonban jóllehet a bátor ember, ki a legrémítőbb bizonyossal is szembeszálni mer, sokszor valami nem ismert bizonytalan előtt — mely semmi egyéb, mint képzeletének ivadéka — gyáván gyengül el s félénk és esztelen viselete által magát a gyermekek, sőt az oktalan állatok sorába állítja.

S ím ezen igazság, — melyet a legrégibb tapasztalás minden kétségen túltesz — bírt engem arra, hogy Tinektek, hív fiaim, minden hímezés és öncsalás nélkül -- mely a magyarhoz nem illik — őszintén kinyilatkoztassam, hogy hazánkat egy nagy veszély — melyről már ti is egyetmást hallottatok — nemcsak fenyegeti, hanem annak már némi részét siralmasan sújtja is. Egy ragadó döghalálos nyavalya ez, melynek fulánkját kitanulni s azt bizonyos sikerrel ártatlanítani emberi ész még e korig nem tudá.

Ezen betegség — melynek eddigleni neve Cholera Morbus — Ázsiából vevé eredetét s miután a roppant Orosz s aztán Lengyel birodalmakba dühönge, úgy látszik Dél és Nyugat felé veszi útját s Hazánkban is a Tiszán túli Részeken már itt-ott mutatkozván, meglehet a mi csendes vidékünkbe is beüt.

Ugyanezért: mivel nem bizonyos, — ámbár remélni szabad — hogy a Kormánynak ezen veszedelmet gátló atyáskodó Rendelései elejét vehetik e naponként terjedő nyavalyának:

Földes-Uri kötelességemnek tartám ily súlyos körülmények közt egyenesen s minden visszatartás nélkül hozzátok szólni.

A könnyelműek nagy száma, kik csak márul holnapra gondolkodnak, semmibe sem veszik ezen most fenyegető veszélyt, midőn a Félénkek még nagyobb serege azt hiszi: „Vége a világnak s mindennek halni kell". Az Igazság pedig ezen előhozottaknak egyik végén sem áll, hanem a közepén. A veszély ugyanis tagadhatatlanul nagy, de másrészt az is igaz, hogy a mely tartományokban a Cholera leginkább dühösködött, csak minden harminczadik ember lett áldozatja. Igaz az is: hogy mértékletesség és okos magára való vigyázás által szinte mindenki elkerülheti e nyavalyát. Az eddigi tapasztalás azt bizonyítja, hogy a rendetlenül s mértéktelenül élő,

nemkülönben a nyúlszívű — félénk — s testét tisztátalanul tartó legveszedelmesebben van kitéve ezen nyavalyának.

S ekkép, hiv Jobbágyim, midőn ily veszélyek közt Hazánkban — és a mennyire hazafiúi kötelességeim engedik — Jószágimon szándékozom maradni s veletek élni és halni is, arra kérlek s intelek benneteket: Éljetek józanon és mértékletesen. Az Isteni Gondviselés kedvező terméssel áldott meg ez idén s ekkép takarékos gazdálkodással a bizonytalan Jövendőt is bevárhatjuk, minthogy én minden jóakaratom mellett is, annyi tehernek viselője, melyet kívülem senki sem ismérhet, korántsem volnék tán mindazokon képes segíteni, kik e körülállókat nem ismervén, könnyelműleg vennék a dolgot s a legnagyobb takarékossággal nem élnének vagyonikkal.

Tartsátok lakóhelyeiteket s ruházataitokat lehető legnagyobb tisztaságban, mert semmire sem ragad oly könnyen az említett nyavalya mérge, mint szennyes rongyokra; kerüljetek lehetőleg minden embersokadalmat s gyanús házakat; ha vagy vásár vagy egyéb foglalatosságtok nem kívánja, szíjjátok inkább tiszta falusi levegőtöket s a Mindenható Istenben bízván, tartsatok rendet, folytassátok vig kedvvel munkáitok s engedelmeskedjetek előljáróitoknak.

Én pedig fogok atyai kötelességem szerint, a mennyire tehetségemben lesz, Rólatok gondoskodni s Isten után remélem jó sikerrel, de ha az Egek Ura máskép rendeli, a veszélyben veletek híven osztozni. S addig is, míg további rendeléseimet veletek, hiv Fiaim, Előljáróitok által közölni fogom, magamat fiúi hajlandóságtokba ajánlom: Gróf Széchenyi István."

Egy más helyen azt mondja, hogy jobbágyaival élni, halni kíván. Tudta és érezte Széchenyi István, hogy sem szabadok, sem gazdagok nem leszünk, ha le nem omlanak ama válaszfalak, melyek embert embertől elkülönítettek, ha meg nem dőlnek a fennállott kivaltságok, ha széttagolt részek és osztályok helyett egy egységes magyar nemzetet nem tudunk alkotni. Gyönyörüen irja Eötvös József báró Széchenyiről: „Ha volt magyar, kiről elmondhatjuk, hogy nem egy vidéknek, hanem hazájának, nem egy osztálynak vagy pártnak, hanem nemzetének élt, akkor ő volt az". De Széchenyi a politikailag egységes magyar nemzettel nem látta a feladatot elérve; ő minden téren közös munkákban kívánta egyesíteni a magyart és

ezért az erőknek concentrálását hirdette. Szerinte „a jó építőmester nem engedi, hogy minden ember egy-egy nehéz kő mellé álljon s annak emelgetésével hasztalanul fogyaszsza erejét vagy megszakadjon, hanem valamennyi ember erejét egy kő felemelésére fordítsa".

Az erőknek közös czélra való egyesítése és ez által hatásuk megsokszorosítása: ez volt az ő czélja, így képzelte, így álmodta ő a dolgozó, fejlődő Magyarországot.

Valóban Széchenyi törekvéseinek lényeges czélja az volt, hogy a magyar emberek erőiket összefogva dolgozzanak. Az ő korában úgy szólván csak fele számban voltunk, mint most. Alig bevégzett nagy háborúk után, a melyekben rengeteg sok magyar vér folyt. Földünk nagy része alig volt lakva. A Nagy-Alföld óriási térségein nem eke, hanem halászok csónakja járt. Nem csoda, ha nem is tudta másképen elképzelni népe boldogulását, mint az erők egyesítése útján. Ezért dolgozott rajta, hogy a föld népe politikai jogokat kapjon, földjének szabad ura legyen s felemelkedhessék oda, a hol saját és az ország boldogulásán ki-ki teljes erővel munkálhat.

Széchenyi Döbrenteyhez azt írja, hogy az anarchia kész s ha a földesurak nem tesznek egyet-mást a népért, rossz napok következnek. A cholera miatt Czenkről nem mozdulhat. Sopron vesztegzár alatt van. Levelez és értesül mindenről. Wesselényit már perbe fogni készülnek. Az ósdi urak, közöttük Eötvös, Széchenyi forradalmi eszméivel izgat: kit elől, kit utól talál. A sebre mindjárt balzsam kerül. Széchenyi november közepén átadja a nádornak a Világ egy példányát, ki őt kinevezi Pest vármegye táblábirájának s Pest vármegye a 100 tagú bizottság tagjául választja. Széchenyi ezt élete egy szép napjának nevezi. Ellenségei nem hallgatnak el, azt terjesztik, hogy a parasztlázadásokat, melyek a kolera miatt sok helyen törtek ki, a Hitel és Világ okozták s Wesselényi szítja. Wesselényi több levelében hívja Pestre, hogy értekezzenek, mert míg Wesselényi Szatmárban tündöklik, addig vérzik a hon szive s kérdi: vajjon nem bánnád-e te meg egykor vagy én, hogy a dolgok fekvését keresztül nem nézvén, viszony-okoskodásainknak nem engedvén, meghasonlottunk? Erről soha nem lehetne felelni és ha Isten tudja, itt engem legkisebb egyéb tartana, mint honi kötelesség,

gyalog mennék Sibóra, oly felette szükségesnek tartom, hogy értekezzünk...“ Széchenyi előtt fénylik egykori nagysága, de esze a viszonyokat mérlegelve azt mondja, hogy sohasem lesz a magyarból semmi, nem annyira tyrannus, mint Ardor Civium miatt.

Pártokhoz csatlakozni nem tudott és a pártokról így vélekedett:

Ki a pártok természetét, ha ezek nincsenek is rendesen organizálva, csak egy kissé ismeri, nem fog állításom valóságán kételkedni. S ugyanis, mert közönségesen, sőt éretlenebb politikai körülmények között mindég pajtásság képezi a pártok fő alapját, mihez ha kaczér izgatása járul a szép nemnek, mely csak kivételkép tudja megkülönböztetni a fejességet a jellemtől és az ujjhúzási viszketegséget a hazafiságtól, bizony még a legbecsületesebb ember is, házi vagy egyéb körülményei, vagy csak álszégyentől is, mely néha a pártok legerősebb ragasztékát képezi, lábairól verve, rendszerint azon angol szerepét játszsza, ki az ismert anekdota szerint hosszú politikai pályájának végén elismerte, hogy ezer eset között, mikor egyébként meggyőződése ellen mindég pártjával szavazott, csak egyetlen egyszer voxolt ellene és éppen akkor, mint később átlátá, véletlenül nem volt igaza.

Vajmi theoretikus szójárás is ehhez képest, magyar kifejlésünket tekintve, azt mondani: „várjunk csak, hadd lássuk előbb, mit talál ki a kormány s aztán álljunk hozzá vagy viszont, a mint t. i. inyünk szerint cselekszik vagy ellene“.

Azért theoretikus pedig ezen, magában igen plausibilisnek látszó szójárás, mert oly független emberek, mint a milyenek az ily szerepviselésekre volnának szükségesek, sehol a világon nem teremnek minden fán, Magyarországon pedig oly ritkák, mint a fehér holló; de felette kevés kivétellel, annyian, a hányan mindegyik, tudva, sejdítlen valamely pártnak tábornoka, hadnagya, közvitéze, vagy legalább valami válogatottság (!) híve, vagy camarillák hőse vagy apródja; mihez képest többé-kevésbé mindegyik le van kenyerezve, le van kötelezve már, úgy hogy mikor felmerülnek a külön kérdések, nem úgy cselekednek, mint szívük készti, eszük súgja, hanem úgy, mint adott szavuk követeli, mint pártkötésük parancsolja, mert másképp téve, midőn a leggyanúsabb színbe állítják s ekkép nullifikálják magukat, egyenesen az apostasia, sőt a legocsmányabb desertio

bélyegét sütik homlokaikra. Honnét aztán nem csoda, ha a pártzsarnokság nem egy soidisant függetlent tesz vajmi szánandó rabbá, ki a legédesb szabadsági álmok közt mindentől, a vezérnek komolyabb képétől, sőt még a salonok kis büntetéseitől is függ és retteg, csak beltükrétől és önmagától nem.

Nézzünk körül. Verbuválás, politikai halászat tölti be a legtöbbnek huszonnégy óráját. Úgy, hogy a pártokon kívülieket, kik sejtve vagy sejditetlen nem volnának valamiképen behálózva, ujjainkon is el tudnók számlálni, mikép mint mondám, a hon üdvét egy ilyféle független, minden esetre igen keskeny phalanxtól várni, mely majd csak a kitalálások után határozza el magát pro vagy contra, nem is egyéb, mint theoretikus ábránd.

Széchenyi 1832 január 5-én kelt levelében részvétét fejezi ki Wesselényinek édes anyja halála felett. Ebből a levélből kitünik, hogy Wesselényi Széchenyi szavait fonákul érti. Ebben a levélben tudtul adja azt is, hogy nem eszi hiába a haza kenyerét. Pest vármegye megkérte, tenne javaslatot egy Magyar Theatrum felállítására. A Vaskapu repesztését reá akarják bízni. A Casino házat akar venni stb. Egyik ülésből a másikba megy és sopánkodik, hogy a bő tárgyalások nélkül ide s tova egy verebet sem lehet lőni.

Befolyik a Jelenkor czímű lap irányába. A híd pénzügyi oldalait tisztázza. Értekezést kezd írni a magyar színházról. Jól esik neki Péczely József epigrammája a Hitelről: Hiteled hitelesebb az aranynál, úgyszintén Szatmár-Németi város levele, mely az alapult gyengeséget is munkaerőre gyűjtené. Örömmel értesül, hogy Zala vármegye rendei a vármegye házát a nemességgel akarja építtetni. Felajánlja, hogy a mit ő reá kivetnek, szivesen fogja fizetni. József nádornak előterjeszti a Duna medrét kotró gép költségét. Az Akadémia igazgatóságának megírja, hogy az elnökségre válaszszanak érdemes embert. Az Akadémiában már ázsiai tanulmányút is szóba jön és a Tudománytár megindításának költsége. Hozzáfog a Stádiumhoz. A dunagőzhajózásra 160,000 forint gyűl egybe. Félti a híd tervét és a Casinót, mert Teleki Józsefet, ki annak egyik lelke volt, Bécsbe helyezték a cancellariához. Elkedvteleníti, hogy Wesselényi párbajt vív egy Hagen nevű német színésznő miatt, kit az ifjúság kifütyölt, hogy megmutassa, a közönségen mágnások nem

uralkodnak. A demokratia erősödik. Széchenyi félti (?) a demokraták egyik szószólója, Záborszky szereplését. Megdöbben, midőn Wesselényi megmérgezésének hírét hallja. Fájdalmát Crescence családi öröme csillapítja, pedig a nádor is megsértette: az Al-Duna tanulmányozására Ferdinánd főherczeget küldték ki s neki szabadjára hagyták, hogy vele menjen, de semmiféle megbizást nem adtak neki. Metternich szemére hányja, hogy következetlen ember, Pest városa ellenben nem ismeri annak s meg akarja választani követnek.

Széchenyi nem sokat késlekedik; elindul tanulni, hogy mint méh, hímport hozzon haza hazájának.

VIII. FEJEZET.

Széchenyi utazása Andrássy Györgygyel. — A gépek közt Londonban. — Tasnert megszereti. — Búskomorságának előjelei. — A kor hangulata.

Széchenyi 1832 augusztus 17-én indult gróf Andrássy Györgygyel Belgiumon át. Gróf Andrássy Györgyöt nagyon szerette és egy hozzá intézett levelében szabta ki, hogy egy fiatal magyar úrnak milyen életirányt kell folytatni s milyen közéleti és gazdasági elvei legyenek. Útleveleiket nehezen szerezték meg a sok irodai paróka miatt.

Ezen az útján a gépeket tanulta és a hidat. Andrássyn kívül vele utazott legbizalmasabb meghittje, úgyszólván titkára, Tasner Antal, később emlékének leghívebb ápolója, hagyományainak őre, életében sokban munkatársa. Széchenyi az értelmiség fokozását, gépeket s a szabadelvű kormányzási rendszer egész ládczolatát akarta hazahozni Angliából. Útjában a Genfből Ostendébe vezető csatorna a haza csatornázását juttatja eszébe. A neki jót tevő tengeri fürdő a Balaton értékesítését juttatja eszébe. Hangulata sötétül. Magyarországért való fáradozásai úgy tünnek fel előtte, mint bohóczkodás. Könyvei minden kritikán alul állanak, részben veszedelmesek. Miért is született mások ártalmára? Imádkozni sem tud. Magyarországra nézve, azt hiszi, minden fáradság hasztalan. Európában is nem sokára minden össze-vissza fog menni. Az újságokat olvasva, az ember feje szédül.

Szeptember 6-án már Londonban vannak. Beteg, de tervel. A hídhoz kell:

Legalább két év.

Szélesebb járdák.
Magasabb oszlopok.
Megvasalva.
Mennyi a súlya?
Hogy a mázsája helyben?
Hogy a mázsája Fiuméba szállítva?
Oszlopok in loco?
A kő?
A munkája?
Mennyibe kerülne minden minálunk?
Vajjon egy ívezet nem elég-e?
Aztán jó a vízre számítva, de hát a jég?

Fogással kell élni, hogy a híd a Derra-házhoz jőjjön, a palatinus ne vigye le Csepelre.

Nem lett volna-e jó a londoni híd helyett lánczhidat építeni?

Czélszerű lesz-e a lánczhíd oly helyen, hol a forgalom végtelen, sok katona megy át, a közönség gyorsan hajtat, nyargal, nem hagy magának parancsolni?

A vas részeit nem lehetne-e Magyarországban megkapni?

Széchenyit a pest-budai Duna-híd fontosságára gróf Sándor figyelmeztette. Széchenyi azonnal felfogta a híd fontosságát, mit először a nemességgel akart építtetni s a közteherviseléshez szoktatni. *Ő azért dörgött a nemesség felé, mert az igazi nemes embert szerette s mint nemzetfenntartó elemet óhajtotta volna minden téren látni. Ez az indító oka szigorú leczkézéseinek.* Szeptember 10-én ismerkedett meg Clarkkel, a Lánczhíd későbbi építőjével. Szorgalmasan tanulja a gőzgépeket, gőzhajókat és sokat csolnakázik.

Ettől a testedző vetekedéstől sokat vár és már látja az ezzel edzett fiatalságot. Lovakat vesz, még pedig elég drágán. Meggyőződik, hogy Anglia magas árain és pénze becsén fekszik. 28 angol mértföldet kocsikázik saját lovain. Október 2-án Clark már készíti a Lánczhíd tervrajzát. Andrássyt és Tasnert Rotschild ebédre hívja, őt nem. *Szórakozott, majdnem a nevét is elfelejti.* Sokalja költségeit. Megnézi a Bedlam-tébolydát. Bowringnak, a magyarok lelkes barátjának könyvébe ír emléksorokat. Kazinczy, Virágh és több jeles magyar sorait találja ebben. Ő ezt írta: „A nemzetiség angyala

összeköt minden nemesebb embert, habár nyelve, hazája különböző is. S ím azért üdvözöllek, mint a magyarnak lelki rokonát. Élj nemzetednek, élj az emberiségnek, mint eddig s hervadhatatlan babér zöldülend homlokod körül".

Tűz támadt. Senki se mozdult, mindenki nyugodt maradt, kinyitották a szökőkutakat az utczákon s a vízsugarak oltottak. Boldogtalannak érzi magát. Azt hiszi megőrül. Pokoli kínnak kel fel. „Különös, hogy egy ország reformálásaira érzek magamban hivatást, erőt és tehetséget, holott nincs ember, a ki saját élethajóját oly ügyetlenül vezérelte volna." Igyekezett Batthyányit a magyar ügynek megnyerni. Nem sikerült. A mi a kolerát illeti, úgy látja, hogy Anglia és Magyarország egymástól sokban különböznek. Nálunk a nép félelme, itt a törvényhozási testület akadály. Az Arany bulla és Magna Charta rokonok. Lehetővé tették a keresztes hadak. Birminghamba megy a gyorskocsin. Megnézi a Macadamot és szeretné ezt a burkolatot Pesten is meghonosítani. Lemegy a kőszénbányába. Alig figyel meg s jegyez fel valamit, már czélszerűbbet lát. A gőzhajók alkalmazása a Dunán is kísérti. Azt reményli, hogy Metternichet kell erre megnyerni. Ha megmarad, a béke vállalatai menni fognak; háború esetén, vagy ha a császár meghal, minden összedől. Jegyezget és rajzol. Magyarországon a hídépítéstől nem vár hasznot, a gőzmalmoktól valamit, a gőzhajózással 15 évi kiváltsággal igen sokat. Győrből Mosonig sok hasznot hoz a vasút, a csatornázással, szárított mocsarak és a légszeszvilágítás szintén. Valamint a cognacgyártás, papirgyárak. Azt következteti, hogy az angolt nemcsak a pénz teszi nagygyá, de értelmessége is. Mohón néz mindent, sajnálja, hogy nem veheti be az angol systemát egészben, csak részben. Az országház építését is tervezi Pestre, nem Pozsonyba, mert az nem központ.

A hídra nézve meggyőződik, hogy a jég sem árthat, ha az szilárd gránit oszlopokon nyugszik. Érintkezik a legelőkelőbb emberekkel; munkásokkal s azt látja, hogy milyen esztelenül élnek az emberek, de legkivált a magyarok. Nyaralókat rajzol le. Magyarországon sem Pesten, sem más megyékben nincsenek. Majd lesznek, mert ő úgy akarja. Megnézi a városok szépítési és tisztántartási tervét. Az angol ablakokat belülről jól alkalmazhatónak, de

a mieinket kívülről jobbnak tartja. Ismeretekkel, tervekkel gazdagon utazik haza. November 27-én Metternichnél ebédel, referál, 28-án Sinánál, kit igyekezik a financiákra megnyerni, 29-én Reviczkinél, deczember 2-án már Czenken van.

Tanusággal utazott mindig, már első olaszországi útjában is, a kalandozások daczára. Nemcsak szépérzékét fokozta a művészet és az emlékek bámulása, de a selyemtenyésztés fontosságát itt vette észre és úti terveibe már mint jövedelmező forrásokat jegyezte be.

Útjai között legboldogabb volt, mikor egy aldunai útjára szíve reményét, eszményét, muzsáját, már akkor hitvesét Crescencét magával vihette és megmutatta fájdalma, epedése színhelyét.

Lehet-e oly testet újjá alakítani, mint Magyarország? Szívem, érzésem, vágyam azt mondja igen, ítéletem nem . . . Ezzel a borús hangulattal jött meg ő minden útjáról.

„Ha e hangulatok — írja Grünwald Béla — állandóan uralkodtak volna lelkén, nem lehetett volna hite nemzete jövőjében. A búskomorság rohamának megszüntével azonban szelleme képessé válik oly képzeletek befogadására, melyek az életet derült, reményteli színben tüntetik fel előtte. S csak ez magyarázza meg, hogy ez a búskomor kétségbeeső ember mondja ki azt a szót, melylyel egy egész nemzet szellemét a jövő felé irányozza. A nemzet maga lemondásba merül s a nemzet hangulata sötétebb volt, mint Széchenyié. A sírva vigadó magyar, ez az erőtlen lény, mely nemzete fényes multján merengett, melynek már magasabb czéljai nem voltak, mely előtt a jövő elzártnak látszott, melynek költészetében sem találhatók fel a jövő ragyogó ideáljai, hanem a búsongás az elveszett nemzeti nagyság miatt, vagy mint Széchenyi lelkében, beteg állapotában, a „nagyszerű halál“ kísértettek, volt a nemzet lelki állapotának kifejezése, oly nemzeté, mely érzi a jelen sülyedését, de lemondással belenyugszik, mert nem ismeri az eszközöket, melyekkel ki lehet belőle emelkedni . . .“

Találóan színezi ezt a kort Arany László: A Magyar Potitikai Költészet-ről czímű tanulmányában.

„A magyar hazafiaskodás daczára költőinknek nem volt igazi hitük a nemzet jövőjében. Erős kétségbeesés és gyenge remény

közt ingadozik az egész kor költészete még akkor is, midőn egy politikai mű, Széchenyi Hitel-e oly bizonyossággal meg meri jósolni a nemzet nagyságát, a mily természetes az, hogy az életteljes vékony sudár hatalmas tölgygyé fog növekedni. Költőink ugyan legelsők az egész nemzetből, kik Széchenyi oldalához sorakoznak; Kisfaludy Károly mintegy végrendeletként hagyja meg halálos ágyán az ifjú íróknak, hogy az újítás és ellenzék zászlaját tűzzék ki. De lelkükben nem bír erős gyökeret verni Széchenyi mély meggyőződése. Minden szellőben a vihar elejét látják, mely ki fogja törni a vékony sudárt, mielőtt megerősödött volna. Olykor megpillantják a remény egy sugarát, de egük ismét elborul. A kétkedő bizonytalanságtól nem bírnak menekülni."

Kölcsey teljesen elmerül a kétségbeesésben. Hymnusa még meri kérni Istent, hogy szánja meg és áldja meg a magyart, ki már megbünhődte a multat és jövendőt. *Zrínyi dalában* már imádkozni sem mer e romlott, korcs fajért, melynek egészen elfásult honszerelme s jégkeblében elhamvadt a szív. *Zrínyi* II. énekében, melyet halála évében írt, még egyszer könyörögni akar nemzetéhez, a sors Istenéhez, de ez könyörtelenül s szigorúan visszautasítja. Ha e költeményből következtetni lehet, Kölcsey teljesen kétségbeesve s a mi még megrendítőbb, a kétségbeesésben és elpusztulásunk végzetességeiben megnyugodva szállt sírjába. Kisfaludy Mohácsában előzi a komor képeket s bizalommal kiált:

Él magyar, áll Buda még, új nap fényle reánk, bizton nézzen előre szemünk. De a *Rákosi szántó*-ban elmereng a hagyományos kétségbeesés fájdalmán. Bajza egyik ódájában alig mer a népek Istenéhez egy reménysugárért fohászkodni, mert a haza multjában nincs öröm, jövőjében nincs remény; a másik pillanatban mégis felderül, mert van Biró a felhők felett, a porba oszlott szép haza fel fog születni, a zsoldos szablyákon győz a kor szelleme, a hol a legtöbb honfi vér lepi a havasi síkokat, a népszabadság ott tenyészt legszebb virágokat.

E kétkedő lelkesedésnek lőn nemzeti hymnusává Vörösmarty *Szózata*. Rendületlen hűségre buzdítja a nemzetet, de magának nincs rendületlen hite a jövőhöz; óhajtaná meggyőzni arról a magyart, hogy még jönni fog egy szebb kor, de maga sem bír szabadulni

elpusztulásunk gondolatától, sőt el van készülve a nemzet halálára, csak azt óhajtja, hogy ne veszszünk gyáván, hanem legalább a halál legyen nagyszerű s a temetkezés méltó a nemzet multjához. Buzdulás és aggodalom, önérzet és csüggedés; bánat és remény olvad össze Vörösmarty többi költeményeiben is.

Hasonló komor hangulatok törnek ki Deákból, Kossuthból és így érzett Magyarországon akkor mindenki . . .

Széchenyi betegségének sötét rohamai beleszivárognak munkáiba s ilyenkor ha látta nemzete megnyugvását sülyedésébe, a lassan haldokló faj benyomását teszi rá, míg rendes állapotában bízik, hogy e fajnak jövője van, ha fejlődése feltételeit megszerzi s a sors el nem tiporja.

O a sötétben is a csillagokat nézte és tudta, hogy az Isten a csillagokat az éj mélységére veté.

IX. FEJEZET.

Az 1833-iki országgyűlés. — Kossuth fellépte. — Országgyűlési tudósítások. — Az úrbér tárgyalása. — Kölcsey tudósítása. — Deák Ferencz az úrbérről. — Társadalmi munkatársa Szekrényessy József. — A Dunagőzhajózás.

Az 1833-iki országgyűlés tárgyalásait tűzaknán folytatta: A királyi előadások, sérelmek, úrbér együtt kerültek szőnyegre és együtt terjesztették fel. Széchenyi művei terelték az úrbér kérdését napirendre. Belátták és nemesen átérezték Széchenyi után az ország jobbjai, hogy ha a nemesség politikai súlyát s annyira becses históriai előnyeit (Kossuth szavai) fenn akarja tartani, annak csak egy útja van; hogy az élettel kiáltó ellentétben álló adómentességről lemondjon . . .

Kossuth Lajos, mint távollevők követje — absentium legatus — jelent meg az 1832—33-iki pozsonyi országgyülésen és báró Wesselényi Miklós ajánlatára Országgyülési Tudósítások-at szerkesztett, hogy a hiányzó lapokat pótolja. Ő és Kölcsey kutfői e kornak.

E kézzel irott lap először csak száz példányban jelent meg, de mind jobban s jobban terjedt, mert a beszédek száraz leírása mellett Kossuth lángelméje invalatának csinát is magában rejtette s a beszédek mellett kritikát is gyakorolt, a parlamenti életnek irányt jelolt, a szabadabb eszmék mellett akkor még szokatlan, egészen megtepő élénkségu irályával, szikrázó szellemmel és elragadó ékesszólással lelkesített. A lapnak rendkivüli hatása lévén a közszellemre, a bécsi kormány nem nézte szívesen s végül be is tiltotta. Kossuth ezt önkénykedésnek nevezé s erélyesen tiltakozott ellene, sőt egyenesen ellene szegult, a miért aztán elfogták s két-

évi huza-vona után négyévi fegyházra ítélték. A négy esztendőből azonban hármat kegyelem folytán elengedtek neki s már ezernyolczszáznegyvenben megnyílt börtönének ajtaja.* Azt az esztendőt, melyet a munkácsi vár kasemattáiban töltött, nagyon jól felhasználta Kossuth. Semmi foglalatossága nem lévén, önmagát képezte. Rendkívül sokat tanult, sokat elmélkedett; sokat jegyzett. És ez egy év alatt tanult meg francziául és angolul is, melynek későbbi bujdosása alatt oly nagy hasznát vette.

A jobbágytelket bíró nemeseket tekintve, a nemesi kiváltság és nem adózás hősei sokat küzdöttek a mellett, hogy ezek a vármegyei s közadó alá vétessenek; de a többség annál az elvnél fogva, hogy a jobbágytelek minden adónak alapja s a ki annak hasznát veszi, terheit is viselje: az elvet kimondotta, törvénybe is iktatta, de végrehajtva nem lett. A kormány s a pártok, a jobbágynemeseket, mint korteseket politikai czéljukra felhasználván, midőn utóbb a jobbágytelkek felbecslésére és váltságára került a sor, minthogy a nemes jobbágyok nem adóztak telkeiktől úgy mint a parasztok, eddig használt telkeik birtokától elestek.

A karok és rendek táblája az úrbéri viszonyok rendezésében nemcsak a földesurakról, de a parasztjobbágyok személyét s vagyonát biztosító polgári jogokról is gondoskodott, jelesen, hogy a jobbágyok tartozásaikat földesuraiktól kölcsönös egyezség útján megválthatják s ezzel telkeiknek szabad tulajdonosai lesznek, az úri székek a jobbágyok egymás közti pöreiben ítélnek, ha ellenben a földesúr, mint peres fél áll jobbágyával szembe, a vármegyei törvényszéket illesse a bíróság; a jobbágyokra nézve is kiterjesztessék a Verbőczy 1:9 (Partis primae titulus nonus), hogy őket törvényes ítélet nélkül elfogatni s testi büntetéssel illetni nem szabad és hogy a jobbágyok saját ügyeikben, ne mint eddig, földesuraik, de személyesen is vagy vallott ügyvédeik által pörlekedhessenek. Az úrbéri telkeknek minden községben megállapítása s ezekben a negyed-, fél-, háromnegyed és egész telkes jobbágyoknak felszámí-

* Kiszabadulásán sokat munkált Széchenyi s az irányadó köröket figyelmeztette, hogy az ő martyromsága veszélyes lehet, mert felizgatja a kedélyeket. A Törvényhatósági Tudósításokat Földváry Mihály Pest vármegye tisztelt emlékű alispánja, a boszniai fuvar megtagadója adta ki.

tása; utóbb, midőn a telkeknek ingóság gyanánt adásvevése megengedtetett s több telek egy kézbe került: nagy fogyatkozás lőn az igás marhalétszámban, ezzel a közmunkaerőben, a lelkész párbérében, mert az imént telkes gazdák, független választó polgárokká, napszámos proletárokká lettek.

Az úrbérnek 1833 elején megkezdett tárgyalását az alsótábla azon év közepén bevégezte s a főrendiekkel váltott több rendbeli üzenet után az év vége felé közös ülésből a király elé terjeszté. A kilencz hónap mulva leérkezett királyi leirat, nem éppen akkor ugyan, hanem később, a földesurak és gazdatisztjeik kezéből kivette ugyan a jobbágyverő botot, azt is megengedé, hogy a jobbágyok saját személyükben perlekedhessenek; de a jobbágynak csak tartozásai megváltásába egyezett bele, nem egyszersmind a telekváltásba, hogy az a parasztnak szabad tulajdonába menjen át; úgy hogy a jobbágy tartozásai megváltása után is, személyére nézve földesúri hatóság alatt maradjon. A monarchia tudniillik a vele szövetkezett hierarchiával és aristokratiával, a felszaporodó szabad polgároktól s ezzel a demokratia felülkerekedésétől tartott. Ezért kívánta a földesurak egy része továbbra is hatalma alatt tartani a jobbágyok millióit. Az érdem azonban az alsótáblán annak vezérszónokaié, a felsőn pedig főleg a gróf Andrássyaké, gróf Széchenyi Istváné és báró Wesselényi Miklósé, a kik nevük fényét, ékesszólásuk egész hatalmát vetették a latba, csakhogy az alsó táblán elfogadott törvényeket a felsőtábla is elfogadja. Itt különösen báró Wesselényit, mint a felsőház ellenzéki vezérét kell kiemelnünk, a ki bámulatos kitartással küzdött ez érdekben. Kölcsey feljegyezte naplójában s gróf Teleki Domokos a magyar Tudományos Akadémiában tartott Emlékbeszédében: hogy az úrbéri ügyek rendszeres bizottsági munkák előtt napirendre tűzése, a vallási sérelmek orvoslása, a lengyel ügyekben nyilvánult rokonszenv, a sérelmi térről az alkotás mezejére átlépés s a Részek (az Erdélyhez csatolt négy magyar vármegye) Magyarországhoz visszakapcsolása kiváltképen az ő sürgetésére jött napirendre s jutott diadalra.

A jobbágytelkeknek megváltását megtagadó királyi leirat a népjogért harczoló karokat és rendeket izgalomba hozta, mely a

főrendeknek patrimoniális jogaik melletti daczos küzdelme által még inkább növekedett.

A tárgyalás Höke Lajos szerint így folyt le:

Kölcsey egyebek között így szólott: „Szabad költözést nyert a jobbágy: való. De azért lehet-e már őt szabadnak mondani? Eltöröltetett az örökös jobbágyság. Miként? Az adózó elhagyhatja urát. De hová mehet. Más úrhoz. A különbség csak az: eddig szolgált folyvást egy urat, most már egymás után szolgálhat többeket. De szolgálnia folyvást kell, azaz örökösen kell.

Ő tehát, a királyi válasz után, örökös jobbágy lenni mindeddig meg nem szünt, bizonyosan csak akkor szünik meg, midőn az örökváltság által a tulajdon-megszerezhetés neki megadatván, a szabadságból saját erejéből felemelkedhetik". A lángkeblű szónok beszédét így végezte:

„Fájdalmas érzéseim közepett is bizonyos léleknyugalmat találok abban, hogy a nemességen fekvő százados szemrehányás terheit a kormány most magára fordítá s e tett által felhatalmazva érzem magamat kikiáltani s ezen kiáltás elébb-utóbb kilencz millió ember szívét fogja dobbanásba hozni: mert íme 1834-ben a magyar nemzet törvényjavító országgyűlésén, a magyar nemesség az adózó népek tulajdon szerezhetésre valahára utat nyitni szándékozott s az, ki ezen jótékony szándéknak ellenveté magát: a kormány volt! Igenis, a kormány volt! A mi minket illet, mi a nép iránti kötelességhez e részben mindig hivek valánk! Nincs egyéb hátra, mint hogy ennek teljesítésében továbbra is állhatatosan maradjunk."

Deák Ferencz így nyilatkozott: „Kettős volt ez úrbéri munkálatban a jobbágyak iránt törvényhozó kötelességünk, t. i. engedmények által tüstént segíteni szükségeiken, de a jövendőre is figyelmezve, egyszersmind önérzetüket az emberiség méltóságára emelni és kifejteni a keblükben szunnyadó hatalmas erőt, az iparkodásnak leginkább szabadság és tulajdon által növekedhető varázserejét. A megváltott községekben a népesedés, a faluk nagysága, csinosodása és a lakosok vagyonossága folyton növekedik, ezekben a gondos iparkodást s az abból származó jólétnek kedvesen meglepő képét mindenhol lehet látni. Szóval: a ki ezen községeket közelebbről ismeri, hacsak a nemzet fejlődése iránt minden érzés

ki nem halt kebléből, lehetetlen nem óhajtania, hogy bár hazánkban minél több efféle csinos és boldog helységek támadnának. Kérdezzük meg bár a szomszéd vidéknek szegény lakositól, hogy ezen megváltott községek mi által lettek virágzók? Azt fogják sóhajtva válaszolni: azáltal, mert szabadok és szabadság által boldogok. Van igenis a népnek szivében egy ösztön, mely ha századokig szunnyadott is, örökre kialudni sohasem fog és ezen ösztön a törvényes szabadság vágya és érzete. Nem lehet ezen ösztönt gátló törvényekkel elfojtani, mert végre gátat rontva, féktelen lehetne rohanása. De hatalmunkban áll azt magasztos czélra, hazánk nagyságának emelésére, a nemzeti szorgalom és erő kifejtésére vezérelni hasznos törvények által . . .“

Nagy Pál éles beszédéből is közlünk néhány jellemzetes helyet. „Hogy a különböző néposztályok közt vonandó éles elkülönzés elveiből egyáltalán nem lehet demokratiát következtetni, mindenki belátandja, kinek egy kis fogalma van a demokratiáról. Mert habár az oligarchia a bölcsességnek kizárólagos birtokában lenni hiszi magát, azért még nekünk is van egy kevés értelmünk, minélfogva állíthatjuk, hogy Magyarország, a világ minden tartományai közt legkevésbé alkalmas a republikára, miután annak külön rangú, nyelvű lakosai egymást a köztársaság első éveiben bizonyosan fölemésztenék. Az egész nemzet szereti királyát, szabadságát és a népet és néhány dicséretes kivételekkel csak azon oligarchiát nem szereti, mely magát kevélyen az egész nemzet fölé emelni szándékozik . . . Ezen oligarchia abba helyezi a haza boldogságát, hogy midőn kastélyának ablakain kinéz, mindent, a mi látkörébe esik, tulajdonának nevezhessen, pálczája előtt mindenki remegjen s midőn vagy harmincz lóval és 300 vadászebbel a rókavadászaton a szegény adózó vetéseit legázolja, sehol se találkozzék egy földmivelő tulajdonos, a ki elég vakmerő legyen az ifjú úr lova kantárszárait megragadni s Bürgerrel mondani: Istentől volna a te fenséged? Nem! Te tyrann vagy. De előre is látom, hogy mindennek nem lesz hatása az oligarchiára, mely a kormányt a maga bujtogatásaival környezi s az egyes vármegyéket elcsábítja . . . Hogy a kormány ily támaszainak kedvéért, a nemzet egész tömegének legszentebb érdekeit feláldozza, hihetetlen, azért teljes bizalommal

reméllem, hogy mihelyt e tárgy még egyszer ő felsége elé fog terjesztetni, nem fogja hű népét legszentebb reményeitől megfosztani . . .“

A bécsi kormány nem szerette az egész mozgalmat s a megyéken a főispánokat mozgosították, hogy fojtsák el az ébredő eszméket indulatostól. A „Bécsből fujdogál a szél“ nótát énekelte az ifjúság, de érezte a nemzet s az országos ellenzék vezére a megyéken és az országgyűlésen gerjesztette az indulatot. Meggyujtotta a tetőt, mielőtt a ház elkészült volna és tárogatta a háromszáz éves sérelmeket. A nádor ad audiendum hivatja a felség elé s ott egy „könnyekkel fűszerezett, Széchenyi szerint nevetségesnek látszó kibékülési jelenete van“.

Széchenyi nem keveredik a szóharczokba . . . Az üszköt ő dobta el. Még csak sínlődött a tűz, lobbot nem vetett, de a fékezhetetlen indulatok már kitüntek. Ő nem állt egy pártba sem és még kevésbé engedte magát a pártok eszközéül.

Maga tört magának utat, az úton egyedül járt. A pártokat tűznek hirdette, az elveket hasznos esőnek, melyekből, ha igazak és tiszták, közbékesség, bőség, egészség virágzik a hazában. A pártok rémuralma virágzott. Őt is elítélték, mert vakon nem haladott velük. A reversalisok kérdésében azonban a hallgatóság tetszését vívta ki beszédében, melyben az egyháziak felfogása ellen nyilatkozott s a nádor a többség akarata szerint mondja ki a végzést... Nem érzi jól magát az országgyűlésen és szívesen elfogadja, mint királyi biztos, a dunai utat.

Széchenyi társadalmi munkásságában, mint segítőtárssal, Szekrényessi Józseffel találkozunk, kinek emlékének sok hálával tartozik Pest városa, mivel ma is adós. Fáradhatlanul működött ő Pest felvirágzásában és ötleteivel valóságos hangot adott. Meglelte ez a férfi erkölcsi jutalmát abban, hogy Széchenyi bizalmával tisztelte meg. Előmunkása a nemzet példaadó napszámosainak. Megértette és követte Széchenyit és nemcsak megálmodta a főváros jövőjét, de alapozta is. Széchenyi sokszor és sokban felhasználta buzgóságát, éppen úgy, mint a pesti polgárok színe javát. Ezek, ha kezet fogtak Széchenyivel, megértették ere lüktetését és átörökölték tetterejét épp úgy, mint Pest vármegye rendei közül a korral haladók.

Ezek különösen szívükre vették Széchenyinek azt a kegyes óhajtását, hogy a nemesség mentse meg és alkosson nagyot a hazából, mely hagyományai és családi leszármazása szerint kötelessége . . . A nádor, kivel levelezett, útjai közben a politikai résztől eltekintve, újításait szerette. Ő és neje, Mária Dorottya főherczegnő, szerették a magyar fővárost s fejlődését segítették. A nemzeti színház, melyről Széchenyi Pest vármegye felkérése következtében Magyar Játékszínről czímű füzetében írt, a nádor kedvelt tervei közé sorozhatjuk. A többség azt akarta, hogy minél hamarább hangozzék a magyar nyelv Thália magyar templomában. Földváryék bármily kis eresz alá odamenekülni kívántak mielébb, a Tespis szekerét toló magyar színészettel. Széchenyi nem a részleteket kedvelte, de az egészet, a nagyot. Ő egy remek épületben gyönyörködött volna a Dunánál, nem egy szerényen elrejtett házikóban, kellő tőkéből és nem alamizsnából összehordott kövekből. Erre buzdított füzetével, beszédével és társadalmi érintkezésével. Sejtette, hogy a magyar művészetnek szűk lesz az a ház, a mi az ő műízlését sértette és nem elégítette ki. A színház felépült, de nem a Széchenyi akarata szerint. Tikkadt a föld, mielőbb esőért áhítozott . . .

Aldunai útjában is szeretettel gondozva mindent, fáradhatatlanul levelez. Megkérdi Pregerdtől, még Pozsonyból, hogy kezdik-e már a verandát és külön termeket építeni. Döbrenteyt értesíti, hogy októberben nem lehet az Akadémia nagygyűlésén, ha azt hiszi, hogy ott Széchenyi használhat, halasztassa minél későbbre. Július 11-én már Zimonyban van. A nádornak, ki mintaképen gazdálkodott, 3 kant és 12 koczát kért a szerb fejedelemtől, olyanokat, a milyeneket ő már Czenkre beszerzett. Zimonyban Vásárhelyi Pállal dolgozik, ki a vízszabályozás terén legjobban bevált. Széchenyi lankadatlanul dolgozik, a hazaiakról sohasem feledkezik meg. Tagokat gyűjt a casinónak, Zimonyban felkeresi Kiss Ernőt, ki később vértanuhalált szenvedett a hazáért. A nádorhoz írt levelében olvashatjuk, hogy szegről végre vizsgálódott. Vásárhelyi Pál tervét úgy látja, hogy a csalykásoktól és a határőrvidékiektől vette. Többet vár a hadsereg mérnökkarától és egy Philipovich nevű kapitányban bízik. Bertha Sándornak levelet ír és kíváncsi, mozdul-e a híd? és az úrbér? Nem hajigál-e senki rá sárt, hogy itt a köz-

jóért sárban ül? Az orosz, török és oláh hatóságokkal érintkezik és értekezik.

Akadályokra talál, a törökök nem engedik, hogy a Dunát méresse. Az orsovai pasa még ágyút is szegeztetett reá. Nem hiszi magát diplomatának, de az intéző köröknek azt ajánlja, hogy a formát áldozzák fel a lényegért. Hogy pedig diplomata volt, mutatja, hogy az orsovai pasa nemsokára nehéz selymet és néhány font jó dohányt adott neki. Széchenyi kedvelte a jó dohányt és finom szivarokat. Vendégei meséket regéltek szivarjairól. 1833. augusztus 16-án kelt levelében, melyet a nádorhoz intézett, jelzi: hogy az Al-Duna és Vaskapu rendezése sok időt emészt meg s lépésről lépésre lehet csak a munkával rendszeresen haladni. Megkérdi, hogy mit tegyen a selyem kelmével, lóval és dohánynyal, mit a pasától kapott. A lovat, azt ajánlja, vigyék a császár ménesébe. Vásárhelyit kezdi megismerni és képességeit felfedezni. Bartha Sándorhoz írt levelében megdöbben, hogy Niczkyt akarják alnádornak és nem Pázmándyt. Nem hagyja elaludni a Dunagőzhajózás ügyét, mi szerinte a Dunaszabályozással szoros kapcsolatban áll.

X. FEJEZET.

Népszerűsíti a Dunagőzhajózát. — Levele Vásárhelyihez. — Tasner előtérbe lép. — A nádorral közli a szerződés főbb pontjait Pozsonyból. — Csinosítja czenki házát. — Stadium. — Széchenyi Pest vármegyében. — Stadium és a censura. — Az úrbéri telekváltság.

Gondot fordít a gőzhajózás népszerűsítésére. Csodálkoznak, hogy mindene van háztartásában, ezüst eszköz, porczellán, kényelmes bútorok. Kérdik tőle, micsoda csoda ez? Ő megfejti és használ vele küldetésének. A Moldváig ezeket gőzhajón hozatta és ezután tutajon. A közönségben így erősíti a Dunagőzhajózás és küldetése hitelét és reményli, hogy szeptember elsején már az I. Ferencz és Duna nevű hajók szelik a vizet. Úgy is történt. A Dunán ír Schedel (Toldy) Ferencznek, ki Döbrenteyt Kölcsey mellőztetésével váltotta fel az akadémia titkárságában. Kölcseytől, ki nagyon is radikális eszméket hirdetett, írt és beszélt, félt Széchenyi, hogy a politikát az Akadémiába is beviszi, pedig ő a társadalmi életet a politikával veszélyeztettnek tételezte fel, de azért Kölcseytől az Akadémia felvirágoztatásában sokat várt. Ot minden móddal assecurálni kell az akadémiának. Az akadémiai reformokhoz nélkülözhetetlennek jelzi Toldi Károlyt, Gyurgyot, Vörösmartyt, Helmeczyt, Szemere Pált, Kállayt. Levelét így fejezi be:

„Mióta Orsován vagyok, nem ettem hiába kenyeret, reméllem, ha még egy darabig itt hagynak, lesz látszatja ittlétemnek. A gőzhajóval, melyen írok, Szegedrül ismét Zimonyba megyek s onnan kocsin Orsovába.

Az új jelenés itt különböző benyomást okoz. A ráczok hallgatnak, feleségeik keresztet hánynak magukra — nem úgy a ma-

gyarok; azok lármázva örülnek — s gyalog, kocsin, lóháton egyben versengnek velünk, mint megyünk.

Reméllem, ezen kis út a többek között azon hasznot is fogja hajtani, hogy sokban vagy némiben fel fog lobbanni a jobb s tökéletesebb után szomjazó vágy. Köszöntse barátaimat s készítse el a diadalmat s maradjon barátom."

Széchenyi a nádorhoz 1833 szept. 16-áról keltezett levelében a dunagőzhajózási kereskedelmet is érinti. Aznapság a Dunán Zimonyból lefelé teljesen pangott a kereskedés. Ullmann, Hoffmann és társa bárkáin kívül hajó kevés tévedett arrafelé. A törökök jobban kihasználják a Dunát. Nemcsak a hajózás nehézsége nyomja a kereskedést a Dunán, de az ezt ápoló ösztön hiánya az erkölcsi erő. Nincs a kis hajókban biztosság. Nem győzi a nádornak eléggé figyelmébe ajánlani a Dunagőzhajózást. Széchenyi már addig is szükségesnek véli a dunai teljes közlekedést kisegítő és átszálló hajóval is, míg a Vaskaput hajózhatóvá teszi s egy ilyen kisegítő hajó építését 30 személyre kellő ízléssel és kényelemmel a maga költségén igéri. Elkészül Bécstől Konstantinápolyig a dunai utazás tervével. Megkezdi a sziklák robbantását. A Dunával bemegy a Szávára és reggelit ad Milos nagyfejedelemnek, a kinek az útján Hussein basát a dunai hajózás tervének megnyeri.

Szeptember 24-én Vásárhelyi Pálnak köti lelkére a Dunagőzhajózás ügyét s a téli munkálatokat. Utasítja, hogy az utak csinálását és robbantását adja vállalkozóknak. A takarékosságra inti és arra, hogy csak azt végezze, a mihez tökéletesen ért és igyekezzék, hogy egy öt öl széles gőzhajó a tavaszszal már a Vaskapuig járhasson, készítse el az egész Duna felvételét, vizsgálja meg a szénbányát, megengedi, hogy magát a télre két legjobb szakemberével helyettesíthesse s különösen a jégtorlódást s a mellékfolyók beömlését észleltesse s inti, hogy a küldetés fontossága hassa át s az, hogy magyarok, honfiak, szabademberek s nincs az ilyen előtt az emberi erőhöz mérten kivihetetlen.

Tasner Antalhoz írt levelében örül, hogy Tasner tudomása szerint Jantsik, a bécsi vámnak egyik igazgatója, annyira feleleveníti a Dunagőzhajózás ügyét, hogy már arról is szólnak, vajjon nem volna-e jó a pesti Újépületet rakháznak alakítani át. Tasner

Antalt, ki már az 1830-iki évben az Állattenyésztési Társaság titoknoka volt, Andrássy Györgytől vette át s mindvégig titkára, legbensőbbb embere, sőt legmeghittebb barátja volt, összes iratait neki hagyta, tőle vette meg az Akadémia. Tudós és művelt ember volt. Aldunai útjából is figyelmezteti, hogy vigyázzon az akadémiai zsebszótár hibátlanságára.

Pozsonyból október 23-án levélben közli a nádorral a Dunagőzhajózással kötendő főbb pontjait, mint tízéves szerződés, állami garantia, állami protectio, a személy- és vagyonbiztonság biztosítása a török, szerb és oláh hatóságoknál, ingyen szén- és farakodás.

Sok bolygása után a közérdek után magára is gondol. Csinosíttatja czenki házát és úgy hiszi, hogy ott töltheti élete végnapjait csendben és magányban. November 12-én beszámol a nádornak az aldunai költségekről. Megörül annak, hogy Fábián Gábor megküldi az Ossián fordítását, mit magával visz Angliába és hiszi, hogy sok kellemes pillanatoknak lesz varázslója.

Azt írja Tasnernek Pozsonyból, hogy a Stadium ott és Bécsben szabadon adatik. A herczeg szemlátásra éppen nem nehezteli. Ferencz császárnak is jelentést tesz az Al-Dunáról és a Dunagőzhajózási Társaságról. A császár szívesen fogadja és megelégedéssel dicséri. Deczember 18-án búcsúzó levelében Tasnernek szívére köti az Akadémiát, versenyt, casinót és szótárt. 1833 deczember 22-én Münchenben van és levelében felkéri a bajor királyt, hogy a dunai ügyeket támogassa. Nyájasan fogadja látogatását a király, de részvényt nem ír alá.

A Stadium megjelenése nemcsak port vert, hanem valóságos eseményszámba ment. A Hitel, Világ és Stadium domborítják ki Széchenyi jogi gondolkodását. A Stadiumot jól fogadják Széchenyi tisztelői, de gáncs is van elég. A Játékszínről írt könyve és a Hídról tett jelentése is az elismerést sűrű bokrétában halmozzák Széchenyire.

Egyik nagy diadala, hogy a híd ügyében keresztül ment egyik közös terve, a fizetés, a miért már a nemesség adómentességén az első rést ütötte; támadták, elismerték, dicsérték és bírálták.

Nehéz, kitartó munkáját siker koronázta s bizalma fokozódott a nemzet jövőjében, melyért annyiszor búsult, mit néha oly sötét-

nek képzelt, most már ő is hitte a költő szavát, hogy hatás, alkotás, gyarapítás nyomán a haza csakugyan fényre derül.

Fáy András közli „Egy vonás a multból“ című rövid elmefuttatásában híven azokat a nehézségeket, melyek Pest vármegyében is, hol Széchenyit annyira szerették és tisztelték, milyen kemény dió volt a hídvám.

„Az időkorok szintúgy hordozzák magukon jellemeiket, mint egyes emberek a magukéit.“

Az 1832/36. országgyűlés előtt választmányt nevezett ki Pest megye, mely Széchenyi és Andrássy György grófoknak, londoni útjok után beadott értesítésük következtében, előkészítendő vala a Pest és Buda közt felállítandó híd tárgyában adandó követelő utasítást. Híre járt már, hogy Széchenyi az új hídon mindenkit meg akar fizettetni. Ez eszme akkoron legtöbbeknél hátborzongató, némelyeknél éppen hajmeresztő vala. E szerint a bár közóhajtású pestbudai híd legtöbb kiváltságosainál azon régi dialektikai kifogássá vált: concedo maiorem, nego maiorem. Egy előkelő tisztviselője a megyének lángba borult arczczal nyilatkoztatá, hogy ő inkább készebb lekerülni Paksra a Dunán, ha Budára menni leend kénytelen, minthogy nemes ember létére hídvámot fizessen.

És mégis, Széchenyi Pest megyébe, melynek szabadelvűsége már-már tekintélyeskedni kezde a hazában, veté legtöbb bizalmát s ennél kívánta első sorban ostromba venni hídja köztehervíselését. A választmány igen különböző egyéniségekből állott s köztük olyanokból is, kik a grófnak nem éppen valának barátai.

Az első ülésben indítványt tesz egyik tagja a választmánynak, kéretnék meg gróf Széchenyi — mert Andrássy nem vala Pesten — az ülésekbeni részvételre, miután eszme, terv, nyomozás, nem megvetendő előköltség, mind övé s mi tagadás, tárgyértés is inkább lehet sajátja, mint a választmánynak, melynek tagjai tán padlót sem tettek vízárkon keresztül soha s hidak építéséről is alig tudnak többet, mint mit a rendes mérnök megyehídi költségvetéseiből, mire aztán ex cassa domestica miserae contribuentis plebis, nagylelkűen megszavazták a költségeket, elsajátíthatták: s így a gróf kifejtései és felvilágosításai a választmányra nézve csak kívánatosak, sőt nélkülözhetetlenek fognának lenni. Az indítvány — ki hitte

volna — szerencsésen megbukott azon oknál fogva, mert a gróf *nem megyei táblabíró*.

Második nap ülésében, miután az első napi tárgyismeretlensége miatt eredménytelen lőn, mégis végre elfogadtatott a tegnap megújított indítvány s a gróf meghívatni rendeltetett, de azon óvatos kikötéssel, hogy csak értesítő szavazatja lehessen az üléseken. Megjelent Széchenyi azon ború és nyugtalanság jeleivel arczán és húzott szemöldökén, minek a bizonytalanság s annak érzete idézett elő, hogyha Pest megyében vállalata megbukik, keveset fog remélhetni annak sikerére a többi megyéktől is, miután amannak már központisága is nagy nyomatékkal bírt. Némi elfogultsággal ejtette első fejtegetéseit, több biztossággal, szilárdsággal a későbbieket, végre szokott lelkesedésével, plasticitásával és humorával az utolsó felvilágosításokat. Szép, dicső, hangzott itt is, ott is a választmány tagjai között, a mint a gróf tervének üdveit a nemzetre, annak létesítéséből eredendő dicsőséget kitárá; „de — itt vállat vont Széchenyi s kesernyés, félgúnyos mosolylyal folytatá s fejezé be szavait — ha ilyesmi üdvöst, szépet, nagyot s dicsőt előállítani kívánunk, bizony kissé szegre kell akasztanunk kiváltságunkat, zsebünkhöz nyúlnunk s vámot fizetnünk az új hídon".

Elhallgatott Széchenyi s pausált utána néhány perczig a választmány is. Ekkor feláll egy inkább szavakban mint eszmékben bővös úr s „noha, ámbátor, ugyan, jóllehet" concessiva-szócskák egész halmazába burkolván Göthe „Verneinend Geist"-ját, hogy tagadása mellett udvariasnak láttassék, bugyogó áradattal magasztalja a vállalat eszméjét, tervét, dicsőségét, azonban természetesen annak létesítési eszközei nélkül s ellene nyilatkozik az általános hídvámfizetésnek, mert úgy mond, ha megkezdjük egyszer nyirbálni a nemesi szabadságot, majd folytatjuk is s végre olyanná lesz az, mint a manchester-nadrág, mely ha egyszer szakadozni kezd, nem igen állja a varrást.

Másik azt állítá, inkább kikerülésül mint számítással, hogy más utak is vannak a híd létesítésére s az ismeretes búvó ajtócska a subsidium s a só árának felemelése ellen sietett. Harmadik, ideiglenesen néhány évre és nem tovább, hajlandónak nyilatkozott a hídvám elvállalására. Igy többen erősb és gyengébb terv-

vel ostromolták a tervét, magát az eszmét egy sem. Akadt azonban egy-kettő a választmányi tagok között olyan is, ki meggyőződéssel és nem alaptalan okokkal védte egész terjedelmében a gróf tervét. Különösen egyik hosszabb szónoklattal fejtegette a még Széchenyi által nem, vagy kevésbé érintett okokat, előnyöket: kárhoztatta a kiváltságos osztályok rögtönzött idegeskedéseit minden közteherviseléstől, mely a polgári élet és állam egyik elválhatatlan főfeltétele stb. Végezvén szavait a szónok, annak a szónoklatban kissé felhevült vérét kissé jónak látta egy szomszédjában ült agg táblabiró, lelkes pőrölye minden tisztviselő vagy más egyén kihágásának, visszaélésének és törvénytelenségének és buzgó védője az alkotmányos jogoknak, de ezek közt a kiváltságoknak is, ezen jeges szavakkal lehűteni: „Nem hittem volna, hogy öcsémuram ennyire megunta légyen azt a kis nemesi szabadságát". Mélyen hatottak e szavak a fiatalabb szónok lelkére, mert tisztelve szerette az öreget s viszont szeretteték attól s csak ez egy keresztútnál tértek el egyszer s csak egy kis időre egymástól. „Majd megértjük mi itt is egymást urambátyám", szólt engesztelve az öreghez. „Soha!" felelt lángoló szemekkel az öreg. S a vita folyt ellen és mellett, amarra hajló többséggel.

Széchenyi, féltve ügyét és sejtve a még friss ingerültséget, elővette szokott s nem ritkán sikerült fortélyát: „Aludjunk rá tisztelt urak" kiáltá a vita közé, mely már-már úgynevezett laterisatióra fajult el s a tárgy további vitatója elhallgatott.

Más- és harmadnap más tárgyak felvételével tétetett intermezzo, Széchenyi s elvrokonai ügyesen használták fel az időközt magánértesítésekre s negyedik napon csekély módosítással a hídvám általános fizetésének határozott feltételével elfogadtatott a gróf terve, magának az öreg táblabirónak is beleegyezésével, noha nem éppen foga közti mormogása és baljóslatai nélkül. A közgyűlés, miután a választmány főbb szónokait meghallgatta, rövid vitázás után szinte magáévá tette az utasítást.

Tante molis erat, ily nehéz vajudások közt születék meg 1832-ben az első lépés azon nagylelkű lemondáshoz, mit néhány évvel később a magyar kiváltságosak csaknem példa nélküli nemes buzgalommal s öntudással maguk önként sürgettek s hoztak áldozatul a hazának és igazságnak!"

Széchenyi Stadiuma sem tért el azon jeligéjétől, hogy munkaideje és vagyona a hazáé. Ez a mű is a hazáról beszél.

„Módszeresen kifejti és formulázza — írja Beöthy Zsolt — benne mindazon reformokat, melyeknek megvalósítását a legközelebbi országgyűlés feladatának tartja. A ki a nemzetiségi, és emberiségi, gazdasági és jogi javaslatoknak ezen a során Széchenyi „tizenkéttáblás törvényén", aztán a reformkor történetén végigtekint, látni fogja, hogy a nemzetnek mindazokat a kívánalmait, a közjogiakon kívül, melyeket 1847-ig felállított és hangoztatott, Széchenyi indítványozta. A Stadium másik iránya: meggyőzni a kiváltságos osztályokat arról, hogy a reformokat nemcsak a kor szelleme és a nemzet jövője, hanem saját érdekeik is követelik tőlük. Valóban Széchenyi lánglelkének egyik legcsodálatosabb vonása, hogy folyton nyugtalan idegalkatának, tolongó eszméinek és háborgó érzemeinek izgalmában mily élesen és világosan látta a nemzet helyzetét, erejét és gyengeségeit s mily élesen és világosan a czélt, melyre törekedett. Czéljának szentségében és a maga lángelméjének erejében, naplójában feljegyzett sűrű kétségei mellett is, milyen mély hitéből meríthette csak azt az erőt, szókimondó bátorságára és sohasem tétovázó előretörésére.

Terveit, munkáit, kezdeményeit és alapításait a társadalmi és gazdasági művelődési és közlekedési téren, melyeket mindenki ismer, nem szükséges itt elsorolnom. Csak arra a gondolatra utalok, mely Széchenyi e korabeli munkáit is bizonyos külön egységbe foglalja. Mikor ír és beszél, nem egyeseket lát maga előtt, hanem az ósdi intézményekben, érdekeiknek rövidlátó védelmében, a sérelmi politika ősi hagyományaiban, az elfogult régi magyarságot. Még Dessewffyben is ennek a typusát látja. Ehhez fordul, igyekszik felrázni, felvilágosítani, sőt itt-ott feltüzelni és magával ragadni. Magyaráz, példáz, évődik, gúnyol, hiúságot, szép álmokat, sőt sebeket sem kímél, hangjában és ironiájában a szenvedély is felzúdul: de még sohasem az a gyötrő szenvedély, mely vívódásait, kínjait sokszor egész közvetlenül tárja fel, sebeire és kétségbeeséseire mutat argumentumok gyanánt. A tétlen és elmaradt nemzettel való ellentétet valami természetesnek érzi s biztos energiával tör megszüntetésére és meg is szünteti, de az az ellentét, melybe utóbb a felébredt, haladó és követelő nemzettel került, szinte megoldhatatlannak tet-

szik előtte. Közpályájának első évtizedén át könyveiben, beszédeiben, czikkeiben, leveleiben, minden nyilatkozatában, még legerősebb felindulásain, legmaróbb gúnyján is csillog a hit magában és a tőle vezetett nemzet ifjúságában, erejében, jövőjében. Kifejezi, ismétli számtalanszor: „Kisebb nemzetek — mondja a Világban — fenntartották önállásukat és mi? Kezet fogva, vállal vetve, Hunniát a hatalmasb nemzetek sorába emelhetjük."

Már vádjaiban, korholásaiban is bíztat: „Csak magunkban a hiba (s ne is keressük azt mindig másban), de egyszersmind a feltámadási erő". Úgyszólván jóslaton kezdi pályáját s ezt a jóslatot, melylyel legerősebben kapott korának nemzeti érzésébe, 1840-ig többször különböző alakokban ismétli: Magyarország lesz. Ez a felfogása s ennek kifejező hangja jellemzi e korszakbeli irodalmi műveit, melyekben összes reformeszméit feltárja.

A Stadiumot a censor már veszélyesebbnek tartá és csak bajjal engedélyezte, sok huza-vona után. A Stadiumban fejti ki Széchenyi az egyenlőség, a szabadság, a függetlenségnek nemcsak elveit, de jogait is. Mindjárt az ajánlásba bele foglalja ezt az irányt: „Korunk sohasem legyen felfegyverkezve alacsonyabb helyen álló honfitársaink elnyomatása végett — nem, nem, mert ő is hazánkfia; de használjuk kifejtése végett minden tehetségünket, hogy a már kicsinosult, úgy mint mi, szívdobogva s örömteli harsoghassa fel az égbe, „nekem is van hazám" — az állati soron álló pedig, ki nem kevésbé földink, lábaljon ki végre a hallhatatlan embert undorító baromi körből.

Fenyíték többé már nem biztos kapocs, mely egy ország lakosit egybekötne s most midőn az emberiség gyermekkorát már elhagyja a sértő privilegium jó sikerrel többé nem vívhat a természet privilegiumai ellen s végre bizonyára nagy sírhalom alá dűl egy fejledező nép virága, ha a felekezetek örökké, mint ellenségek s nem, mint barátok állnának egymással szem között."

Három alapvető igét köt a rendek lelkére:

„Szakadozva felette gyengék vagyunk, egyszívűek, egyakaratuak pedig óriási erő."

A mi ma háladatos köszönettel fogadtatnék s csodákat művelne, az holnap semmibe vétetni s talán bosszantani fog.

Nincs nagyobb kín, mint néhai boldog napokról elmélkedni, magunk okozta nyomorúságában.

Egész munkája veleje: mit kelljen változtatni törvényeinken és ugyanazokon mit javítani? Czélja hona minden lakosának törvényesen a nemzet sorába iktatása. Tizenkét pontot sorol fel, mely javítaná az egész jogállapotot. E közül a pontok közül valamennyi teljesedett a minimumot kivéve és ennek képére alakultak az 1848-iki törvények jó részben. Az ő szelleme beleedződött a kor szellemébe és történetet alkotott.

Gróf Széchenyi István a következőket kérte a nemzetnek:

Az ősiségi jog örökre legyen eltörülve . . . indítványozza Széchenyi István és azt zavar és rázkodtatások nélkül óhajtja elérni.

A magszakadásból származó fiscalitások örökre megszünnek. Széchenyi méltán tartá eltörlendőnek a fiscalitást is, hogy tért foglaljon a római jog értelmében vett egyéni jog, mely ma a legfőbb vagyonjogi intézmény s az egyéni szabadsággal együtt varázseszköze a boldogulásnak.

Magyarországban mindenki bírhat ingó és ingatlan birtokot. Egyéni tulajdonná kell tenni a földet. Egyéni tulajdon nélkül nincs biztosítva hazánk jövője. (Széchenyi gyujtó szavával lángot ébresztve, a javaslatot 1844 október 7-én keresztül vitte.)

Mindenki egyenlően áll a törvény oltalma alatt.

A nemtelenek is választanak maguknak megyei pártvédet.

A házi pénztár és országgyűlési költségekhez idom szerint mindenki fizet.

A vizek, utak s belvám elrendelése mindenkit egyenlően ér és országgyűlési tárgyak.

Monopoliumok, czéhek, limitatiók és egyéb az ilyen közszorgalmat és concurrentiát akadályozó intézetek örökre eltöröltetnek.

Magyarországon csak magyar nyelven szóló törvény vagy parancs kötelez.

Minden helytartótanács közbenjárására hallja a fejedelmi szót.

Itéletek és tanácskozások csak nyilvánosan tartatnak.

Széchenyi a népjogok kiterjesztésénél a multra hivatkozik, még régi törvénykönyveinkben is felfedezi, hogy nyomai vannak a szántóvető jobb sorsának, midőn az ország külön részeiben a nemesség

is adózott; jobbára ő vitte az országgyűlési terheket, a domestikai adókban ő is osztozott, tehát a história nincs megsértve s a józan ész azt dictálja: *„Do, ut des, adjunk sajátot, polgári létet, hogy magunk is megtarthassuk sajátunkat s tovább is örülhessünk polgári létünknek“.*

A népemancipatio 1832—36-ban odáig jutott, hogy a törvény biztosítja a költözési szabadságot, körvonalozza a jobbágyi tartozást, megengedi minden nem nemesnek, hogy tulajdon felperessége alatt kereshet jogvédelmet s fellebbezheti az ellene hozott büntető ítéletet, mint ezt a Stadium követeli.

Széchenyi eszméit a megvalósulásban maga segítette legjobban, mozgatásával, súlyával. Széchenyi jogi elvei teljesültek. A felszabadítás nagy munkáját nemcsak kezdette, de vezette is. Jogi elveinél fontos, hogy a birtokszerzési jogot csak a törvényesen bevett vallásfelekezetekre akarja kiterjeszteni, bennszülött, állandóan itt lakó, törvényesen bevett vallású nem nemes hazafiakra.

Megérezte Széchenyi a jogi szükségeket a Stadiumban is, később is. Így például a sommás eljárás, váltó jog, telekkönyv, kisajátítás, végrendelkezés, hitbizomány.

A minimum-törvény meghozatala, mit most homestead név alatt emlegetnek, nem sikerült Széchenyinek.

Széchenyi az 1833—36-iki országgyűlésen nem akarta megengedni a nemesi kisbirtokos családok érdekében 30 holdon alól a feldarabolást. Az ő gazdálkodási nézetei szerint kertészet, selyemtenyésztés, méhészet, virágok, növények, szőlő és gyümölcs, baromfitenyésztés haltenyésztésre 30 hold a külföldön nagy kincs. Ma már látjuk, nálunk is azt a sok látni tudó, újítástól nem félő szorgalmas embert.

Pest vármegye pártolta Széchenyi eszméjét és még tovább ment, javasolta, hogy a nemesi ingatlan 50 holdon alul osztalék alá ne kerüljön. Kapja osztatlanul az egyik testvér, a többi testvérek a becsárból pénzben elégítendők ki. Így akarta Széchenyi megmenteni az elzüllléstől, a jelentéktelenségbe sülyedéstől a nemzet színe virágát: a nemességet. Mindent a jog útján szeretett volna Széchenyi elérni és ezzel azt is, hogy hazánk kiváló jogállam legyen idealismuson alapult jogokkal, melyek az emberszeretet és szabadsággal vannak összekapcsolva és megszentelve.

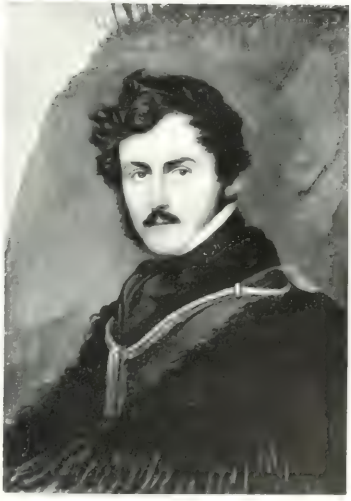

Gazdaggá akarta tenni, boldogítani nemzetét. A gazdagságról így elmélkedett:

Gazdagság minden esetben s minden környülállások közt kívánatos. A gazdagság értelmét itt nem csupa pénzre, földre stb. szorítom, de általában mind arra is, a mi pénzzel, jól művelt földdel szoros kapcsolatban van, mint teszem a henyeség megszünése, iparkodás, ipar, jobb nevelés, külföldi tapasztalás, az ember nagyobb becse.

A nőtlen, ha gazdag, választhat (választhatni kellemes), élhet is az élet kellemeivel; ha akar, másokat is szerencséltethet, közjóra is szentelheti javát s végre, ha abban leli nyugtát, mindenét el is ajándékozhatja s trappistává lehet. Már egy házasnak, habár gazdag is, választási köre nem oly nagy, ő neki többé a világtól visszavonulni nem szabad s mind élete kellemei, mind jóltevőségei, mind közszolgálati határai, összeköttetése és kisdedei fűzik ki. O nemcsak a magáé, de jobbadán másoké. Így van a kormány, sőt még sokkal nagyobb mértékben.

És ha a nőtlen nem tesz józanul, ha nem iparkodik meggazdagodni — a mi igazi függetlenségét nevelné, mert választási körét tágítja s ő mint szabad madár arra fordul, merre tetszik — a házas ember rosszul cselekszik, mert gyermeket nyomorúságra vagy szükölködésre állítani az életben sokkal kárhoztatandóbb, mint egy puszta, gondolatlan tett. A kormány végre nemcsak czélját veszti el tökéletesen, hanem szent kötelességének semmi mód nem felel meg, ha az ország gazdaságát minden módon előmozditani nem iparkodik.

A mondottakban, azt hiszem, a nagyobb rész velem kezet fog, minthogy azok a világtól rég elismert talpigazságok, de csak a nagyobb rész, mert közöttük legalább még igen sokan függetlenségi ábrándozásokban mindig a szegénység theoriáját tanusítják, mely szerint igaz ugyan, hogy szabad lehet egy szegény nemzet külhatalomtól, de annál nagyobb rabjává lesz öntudatlanságának, melynél nagyobb és förtelmesebb rabság nincs, minthogy értelmi súly mindenütt az egyedüli erő s így a tudatlan rab végkép minden rabnak a rabja.

Az úrbéri* telekváltság az országos előmunkálatban s a vár-

* A

megyei követek utasításában is meglévén, a demokrata elvnek kortesekkel megbuktatására s a követi utasításnak e tekintetben megmásítására, a kormány szétküldé a megyékbe főispánjait. Néhány vármegyében a kormánycsiny sikerült, másokban nagy izgalmat keltett. Tolna vármegyében egyebek közt a gróf Festetics fivérek dolgoztak a kormány részére; Bezerédy István pedig, az országos kisdedóvó-intézet és selyemtenyésztés egyik megalapítója, kit követtársai „az örök igazság“ szép czímmel tiszteltek meg, az eredeti utasítás fenntartása melletti kitartásra gyűjté össze híveit; nemcsak, de a szabad telek kivitelének elvére jobbágyaival szerződést kötött s azokat telkeiknek szabad tulajdonosává tette. Ezért a kormány, elrettentő például királyi biztost katonákkal, ágyúkkal küldött a vármegyékre, mely fergeteg azonban minden kártétel nélkül elvonult. A szabadelvű és kormánypárt egymás ellen nagyszámú kortesekkel küzdött, mégis Bezerédy maradt győztes. A kormánypárti kortestanyák rendes gazdája, szállítója, élelmezője, itatója, Festeticsék tiszttartója: Pecsovics, Bezerédyéké Kubinszki vala. Pecsovics nevéről ragadt el a kormány és általában az absolutismus pártjára a jellemző országos elnevezés. Tolna uradalma, melyet a gróf Festeticsék 1750 óta bírtak s előnevüket innen vették, a kortes és egyéb költségek miatt más kézre került. Bereg vármegyében a főispánnak, gróf Vaynak és követének, Füzsérynek sikerült az utasításnak kortesek általi megváltoztatása. Tisza Lajos, Bihar vármegye követe, ki a főispán működésének ellenaknázására s elvtársainak az ügy mellett megtartására Pozsonyból megyéjébe rándult, Füzsérynyel Debreczenben összejött, hol ennek szemére hányta elvtagadását. Füzsséry Tiszát torkon ragadta, ez pedig amazt nyakon vágta. Mindkettőnek le kellett mondani követi állásáról.

XI. FEJEZET.

[illegible] út[illegible] van. — A román czement készítését tanulja. — Pozsonyban az ifjúság a Tünde hajó érkezésekor fáklyászenével tiszteli meg. — Pótolja Vásárhelyi angliai útja költségeit. — Panasz az Akadémia ellen Helmeczyhez. — A színház. — Levél a színház ügyében Fáy Andráshoz.

Következményeit tekintve nagy fontossággal bírt Szatmár vármegye követutasításának megváltoztatása. Kölcsey ez elváltoztatást nem türhetve, követi állásáról lemondásra határozta el magát. Barátai megkísérlették új közgyűlésre való hivatkozással lemondásáról lebeszélni. Ámde a kormánypárt maradó korteseinek nagyobb száma leszavazta a maradó kisebbséget, a követi párt szabadelvűsége nagy sajnálkozására Kölcsey az országgyűlésen többé részt nem vett. Az ifjúság erre rázendíté kedves szónokának távoztán a bús nótát: „Bécs városból nyugotról keletre hidegen fuj a szél stb.“. Báró Wesselényi Miklós különösen minden lehetőt elkövetett, hogy az ő angyallelkű, de aczéljellemű, magas műveltségű barátját, az ország tanácsában, melynek ékes szavával és tollával egyaránt díszére vált, a közügynek továbbra is megtarthassa. Wesselényi, ki az akkori erdélyi országgyűlésen a kormányt éles szavaival és engedélynélküli kősajtójával úgy megsértette, hogy azáltal közkeresetet vont magára, most a szatmárvármegyei gyűlésen oly beszédet mondott, melyért Magyarországon is a királyi ügyész által felségsértési pörbe fogatott. Azt mondá ugyanis beszéde végén: „Háromszáz év óta viseli a bécsi kormány a magyar nemesség ellenében a parasztvédő álarczot, melyet, ha felvonnánk, látnók,

mégis mennyire meghíztak izmai a paraszt zsírjain. E kormány képes arra vetemedni, hogy feluszítsa a parasztot, kinek dühe elől megvéd ugyan, de akkor jaj nekünk, mert akkor szabad embereiből rabszolgáivá tesz bennünket". Uray Bálint elnök-alispán erre megrovásában higgadtságra és mérséklésre inté a szónokot, de a beszéd híre tovább ment, idősb gróf Zichy Ferencz bihari főispán jelentésére Wesselényi ellen megindíttatott a vád.

Széchenyit e zürzavarból teendői ragadják ki, a mit felvállalt. A Duna hajózhatóvá tételére szólítják. Nem nyugodhatik, míg a délczeg folyam hátán büszke hajók nem közvetítik a kereskedelmet, karcsú gőzhajók egészen a Fekete-tengerig. Előtte még sok akadály állt, mit le kellett győzni, de az akadályok legyőzése tartotta fenn az ő beteges lelkét és testét. Munkában, dologban, a haza érdekeinek ellátásában oszlott szíve búja, mit csak naplójának beszél el. Ezek a tanui Crescenceért való epedésének. A midőn arról tesz próbát, hogy a hazát mennyire szereti, ezzel Crescencének is bizonyítja, hogy szívében a régi nemes láng él . . . Bármily távol is van tőle, szíve nincsen nála, azt Crescencénél hagyta.

Fájdalma, hogy nem közelednek egymáshoz a viszonyok hatalmánál fogva, tompul az utazásokban . . . A honfiúi kötelesség és Crescence ejteti le vele a fegyvert, melylyel éltét kioltani annyiszor készült.

Enyészett lassanként a kínok között, de áldás volt rá kötelességérzése.

1834 január 13-án Párisból jelenti útja eredményeit részletesen a nádornak. Műszaki szempontból Széchenyit kielégítette az út, mert a mit ő és Vásárhelyi míveltek az Al-Dunánál, szakértők helyeselték. Politikai és kereskedelmi tekintetben is sokat haladt. A bajor király, bár nem írt alá részvényt, dicsérte a Duna hajózhatóvá tételének a tervét, mivel a Dunát akkor a Majnával és Rajnával összeköthetik. Augsburgban a legelső kereskedőházak igérték, hogy a Dunagőzhajózásra részvényeket jegyeznek.

Stuttgartban a királynál ebédelt, ki hat részvényt írt alá. Ugyanitt elragadja egy négy kőre járó vízimalom, minek meghonosítását elhatározza. Félszemmel mindig haza nézett.

Strassburgban az orosz nagykövet méltatja a Dunagőzhajó-

zást, melyből az angoloktól kezdve az összes nemzetek hasznot húzhatnak. Széchenyi a franczia folyók szabályozási munkálatait nézi és örül, hogy nem egy robbantás és mélyítés a Vásárhelyihez hasonló módon történik. Bámulja, hogy mily csekély vízben képesek közlekedni a franczia hajók. Sokszor 18 hüvelyknyi vízben. Bizalommal és saját magának tett elégtétellel utazott gróf Széchenyi István. Londonból azt közli Tasnerrel, hogy útja sikerét egykor biztosan látja a haza. Egész létét egy idea tölti be: Szolgálni a hazának. „Köszöntse barátaimat, így végzi levelét, nem hiszem hogy július előtt összeköthessük Budapestet a Fekete tengerrel; de akkor bizonyossan. Itt nagy sensatiót tesz a kormány vállalkozása a Duna iránt és több segédkezekre talál, mint magam hittem volna. Igen szép színekkel mutatkozik előttem a jövendő és igen bízok az Istenben, ki a tiszta lélek iparát nem hagyja gyám nélkül. Irjon, barátom, hacsak kevés szavakkal is, de sokat. Mit és mire dolgoz az Akadémia? Mikép van a Casinó? Van-e pénz? Hideg? Tisztaság? Magas a Duna? Németh (camarális jogigazgató) függ-e már? Házasság, Halál, Születés, Előmenet, Jelenkor, Zsebszótár, Fillértár, Dieta, Verseny? . . . Nagyért, kicsinyért egyaránt érdeklődöm.“

Londonból Birminghamba megy és itt egy hetven lóerejű gőzgépet rendel, mely uralja a nagyobb vizet is. A gép, mint hiszi, júliusban Triesztben lesz és első útját Budapest és Konstantinápoly között fogja megkezdeni. Az elért sikerek nem engednek időt arra, hogy Széchenyi csüggedjen. A Vaskapu és az izlási vízesés miatt ő és Vásárhelyi a legkitünőbb angol szakértőket, mint Tellford, Brunel és Clark-ot is kikérdezték. A haza pénzével takarékosan bánik. Itt pótol, ott előlegez a magáéból. A nádort kéri és figyelmezteti, hogy itt az ideje, döntsön már az országgyűlés a híd dolgában és valahogy el ne ejtsék terjengős szabadság és alkotmányos elméletek miatt. Vállalkozik arra is, hogy a nádornak szívesen vesz gazdasági növényeket és magvakat, eszközöket. Hadd lássák odahaza és okuljanak.

Szíve, lelke nyughatatlan, de azért logikus rendben dolgozik, Nem ejti el egy tervének logikai rendjét sem. Tasnerhez fordul: „Mikép van az Akadémia? Sokat füstölnek-e a Casinóban? Meg-

érkeztek-e a bútorok? Nem jött ki új magyar könyv? A Stadium ellen még semmi? Igaz-e, hogy Ferdinand herczeg megy az országgyűlésre Erdélybe? Szenvey Önjét olvastam, növelte hiúságomat, de most a Kegyed iránt fogok harczolni. Mi jobb Champagner, Bordeaux vagy Sherry? Nekem mind a három kell. Mi szebb a németben: Du, er, Ihr, Sie? stb., maga helyén mindegyik jó, úgy kár volna Ön és Kegyed között mindenesetre határozni, de inkább egy harmadik kifejezést kellene a nemzet sajátsága, de előmenetele és kifejtése szellemében találni. Ha Isten engedi, mint legerősebb teve jövök haza hasznossal megrakva, mind a kormány, mind a haza meg lesz velem elégedve, mert midőn egynek valódi hasznát nevelem, akkor a másiknak is szolgálok."

Azt hiszi, ha a román cement és concrète készítését megtanulja, meggazdagítja vele a hazát. Már Londonból Konstantinápolyba készül s ajánlja, hogy Tasner gyakorolja magát a franczia írásban, mert szeretné, ha vele menne Konstantinápolyba. Kéri, hogy ne felejtse számadásai pontos kivonatát minden hónapban beküldeni. Pénz dolgában a fő az, egy garast se adni ki hasztalan, mert így ezerek maradnak haszonra, gyönyörre. „Mi pedig hazánknak még sok jót s magunknak örömet akarunk szerezni."

A gőzhajózás ügyében levelez herczeg Kolowrattal, a Dunagőzhajózási Társasággal, báró Ottenfels Ferenczczel, Tattesaal Rikárddal, a nádorral, gróf Reviczky Ádámmal stb. E mellett néz, vizsgálódik, rajzol, érintkezik. A munkában fáradhatatlan. 1834 április 29-én érkezik meg Bécsbe Vásárhelyivel együtt. Megjött, de nem pihenni, ő pihenni nem tudott. A henyeség minden bűn kezdete egyesnél és az egész nemzetnél, a munka pedig boldogít. Ez vezette munkára, ez ösztönözte. Pozsonyban az ifjúság a Tündehajón fáklyás zenével tisztelte meg csillagunkat az örökkévalóságban. A dunai dolgok jól mennek, de mit ér, ha itthon a magyar maga dúlja honát . . .

Résztvesz a simmeringi versenyben és Tasnerhez írt levelében a nyilvánosság hatalmát és hatását tárgyalja. Az érdem kifejtésére nem kell egyéb, mint egy kis tentamen és napvilág. Ha a verseny lefolyása levele alapján egy kissé rendbeszedve, díszesb alakba öntve, illő módon előterjesztve, Helmeczynk által a község

elébe tétetnék, nem volna kár. Kéri, sietve eszközölje ezt. Széchenyi a sajtó fontosságát hirdette. Elmélete és gyakorlata az, hogy az igaz szót terjeszteni kell, nem igazat szólni nem illő s a hízelgés mérgét az emberekbe csepegtetni nem szabad.

Széchenyit ridegségéről szokták vádolni. Ellenkezőt bizonyít gróf Reviczky Ádámhoz írt levele, melyben ezekkel a meleg sorokkal ajánlja Vásárhelyi kérését: „Idemellékelve csatolom Vásárhelyi kérelemlevelét, ki engem utolsó ízben Britaniába kísért. Ha kegyelmes úr kérésem átfutni méltóztatik, látni fogja, „mi keveset kíván az a férfiú, ki eddig is már többet érdemle;" de most dunai munkáimban jobb kezem lévén, rövid idő alatt még több érdemeket szerezhet magának, ha tudniillik, mint kérelemlevelében maga is megjegyzi, munkáihoz azon elmebékével állhat, melyet senkinek, de kivált atyának semmi sem adhat, mint egy kis jövendőrei biztosítás".

Mielőtt aldunai útjára indul, gondoskodik az Akadémia ügyeiről, miután nem jelenhet meg a Társaság Igazgató ülésén az őszszel s kéri levelében, hogy azt az őszre hívja össze Pozsonyban, a pénzügyeket végezze belátása szerint közvetve drága honunk hasznára. A megyéket azonban tudósítsa az Akadémia állapotáról. A szabadkezet csak Teleky személyének adják.

Kedélye ismét borul, a vallás, a hit védőszárnyai alá kíván menekülni s Albachnak hírül adja, hogy abban a boldogságban részesül, hogy beszédét meghallgathassa. Irígyli szavai erejét, melyek már oly sok jót műveltek.

József nádorhoz benyujtott számadásai a pontos és lelkiismeretes embert mutatják. Vásárhelyi angliai útját 1913 forinttal számolja el, de ebben nincs Vásárhelyi útiköltsége: fűtés, lakás, világítás; melyeket Széchenyi a sajátjából fizetett. Országos dolgaiban nem felejtkezik el, hogy Kesselbauerrel, Burgharddal a borkereskedésről tárgyaljon. Lónyay Jánost felkéri, hogy a pécsváradi kőszénbánya használati jogát nyerje meg a Dunagőzhajózásnak. O, Széchenyi István, minden feltételét megállapítja a szerződésnek, mit Lónyay köt. Nemes hazafiúi érzésében annyit, ha nem többet, bízik, mint saját hona javát szomjúhozó indulatában.

Június 16-án már Orsován van s innen dicséri meg levélben

James Wat-ot, hogy a gépeket oly gyorsan elkészítette. A vállalat sikerét neki köszönheti, ha az Astrea-gőzös jó, mert azt Konstantinápolyba is járatják. A nádort értesíti, hogy az Argó-hajó rendben van. Romániában a vállalkozás rokonszenves. Egy Anderson nevű folyamszakértő, mindenben helyesnek találja intézkedéseit.

Az idegességében előrehaladó Széchenyit a kór nem kínozta úgy munkái közben és megőrizte, higgadtságát nyugodtságát mások előtt. Saját belsejének csak naplójában vall. Szakadatlanul jár és kel, majd hajón van, majd a mérnökökkel értekezik. Andersont Wesselényinek ajánlja, vegye pártfogása alá és szerkesztesse meg vele Erdélyt. Gigászi erővel intézi a felügyeletet, magát száz felé szakítja. Vásárhelyit mindig tudósítja, ha egy napra távozik is és inti, hogy az ismert szorgalomban, buzgóságban ne lankadjanak.

Alig, hogy Bécsbe ér, Tasnert kéri, hogy minden legyen rendben. Nyolcz nap mulva Pestre megy és több ebédet szándékozik adni s hogy a Jelenkorban megjelent czikkét fordítsák németre. Július 26-án Károlyi-díjra nézve közöl bizonyos dolgokat Tasnerrel, melyek lényegesek, érdeklődik a pesti tisztújításról is.

Bezerédy Istvánnak panaszkodik, hogy semmi tagdíjakat sem akarnak fizetni. Ezt tapasztalja Pesten. Az Álattenyésztő Társaságnak is sok fizetetlen tagdíja van. Mint gyermekek, hamar felállítanak valamit, hogy ismét pusztuljon, hamari bomlásnak induljon. Kéri, legyen segítségére. Ne hagyják dugába dőlni az amúgy is nagy fáradsággal fenntartott Casinót. Anyaföldjük haszna iránt segédnek, bajtársnak őszinteséggel szólítja fel. A pénzbeszedőt hozzá és Dudraviczky Simonhoz Pest vármegye első alispánjához utasítja.

Schédius Lajossal, ki akadémiai tag s a helytartósági tanács titkára közli, hogy Mednyánszkyval helyet keres a gőzhajók telelésére, a búvárharang már elindult Trieszből és nemsokára a Duna fenekén ül, egyszersmind sürgeti a szabályozási munkálatok költségeit.

Megírja azt, hogy a hazában több casino alakul, melyek mind tiszteletbeli tagnak választják. A bizalmat megköszöni s mindnek válaszol. A nagyenyedi casinónak adott köszönő válaszában iktatja a casinók czéljáról táplált véleményét és nézeteit:

„Hogy a pesti Casino útján rokon hazánkban több casinók

indultak meg, azon, nem mondhatom, mennyire örvendek. Örvendeni is fogok a lelki kifejlődésnek ily intézetein mindig, míg azokban csinosodás, nemzetiségünk erőltetés nélküli terjesztése, műveltebb szokások s szebb divatok fognak uralkodni. De én leszek viszont a legelső a Mindenható előtt azok elpusztításáért esedezni, ha azok valaha a mindent eldísztelenítő betyársággnak és sötét czimborasággnak fészkeivé aljasodnak."

A Dunagőzhajózásról és hídról czikkei jelennek meg a Jelenkorban, mert az idő röpül s mink vele, ha hasztalan hagyjuk eltünni, nem érjük többet utól soha. Két angol mérnökkari tiszt látogatja meg, kiket már Angliából ismer, kik megvizsgálták az aldunai munkálatokat, a melyek őket elragadták.

Mielőtt az Al-Dunára menne, Metternichhez fordul, hogy a törökök részéről emelt diplomatiai akadályokat távolítsa el. Erre szüksége van, mert a Duna mélységét akarja méretni.

Helmeczy Mihályhoz írt levelében (1834 augusztus 26) azon kesereg, hogy az Akadémia által gróf Károlyi Istvántól bérelt háznál az újabb házak közül rondábban tartott egy sincs s megbízza, hogy meszeltesse ki az Akadémia költségén, ha Károlyi Istvánnak magához és a társadalomhoz ennyi deferentiája nem lenne. Hiába kérte, gúnyolta Károlyit, nem használt. Ő mindenről gondoskodott mindig, mielőtt útra kelt s útközben is. A magyar Játékszíni küldöttségnek szívére köti, hogy járjon el addig is jó sikerrel, míg hona közepébe visszatérni engedi a jó szerencse. Őt mindig készen fogják találni azokra a szolgálatokra, melyekkel hazájának tartozik. Megjelent volna éjjel is, nappal is, de az alispán elodázta a dolgot, mondván, ha sok dolga van a grófnak, viszont neki is sok dolgai vannak.

Figyelmessége, udvariassága és választékos modora jó sajátságai közé tartoztak. Nem lehet másokkal való érintkezésben felfedezni annyi zűrzavart, ellenmondást, a melylyel némely ismertetői sötétítik.

A nagy szellemekről szigorúbban ítélnek. Ha itt-ott Széchenyiben különczségek nyilvánulnak, annak okát testi bajának szellemével való küzködésében látjuk. Míg alkot, elbénul testi fájdalma s ha politikába vegyül, kínjai testében, lelkében sokszorozódnak...

Csodálatraméltó, hogy lelke és teste, szíve egymással való csatái közben még egy szegről sem felejtkezik el. Habár Keglevich Lászlónak azt írja, hogy egészsége változó és inkább a kályha mellett ír valamit, mint egyebütt, Schedeltől az Akadémia megváltoztatott rendszabásit kéri, a nádornak küldött jelentéseiből pedig nyilvánvaló, hogy mindig résen áll, gáton van. Elolvassa a neki küldött könyveket, például Fazekas Sándor „Amerikai utazás"-ait s írójának kifejezi levelében — mert ő levelet válasz nélkül hagyni udvariatlanságnak tartott — hogy az áldott mag, mely művéből hull, rosszabb földben is kikelne, mint a mienkben és ebben a könyvben. Tudta és belső meggyőződésénél fogva még senki szebb ajándékkal meg nem tisztelte a hazát. Leveleiben mindig van valami melegség, a mit később Clarkhoz, a lánczhid későbbi építéjéhez intéz, szintén van melegség. Ha kilátása lett volna Clarkot a continensen üdvözölni, száz mértföldre is elébe ment volna. Kérdi, látta-e a mederkotró gépet s mit gondol arról a helyről, hova Bécs és Pest között hidat építeni szándékolják?

Széchenyit az uralkodók is kitüntették figyelmükkel. Ebben az aldunai útjában elment Bukarestbe s a mint a fejedelem őt a színházban meglátta, azonnal páholyába hívta meg és azt is megnyerte teljes szívvel a dunai érdekeknek.

A távolban is szívén hordja a színház ügyét. Levelet vált Fáyval a színház dolgában és jelzi, hogy Pest vármegye jövő közgyűlésére a színház miatt valami kis nyilatkozatot küld, mit jó lesz ott felolvasni és rokonérzéssel nyujtja jobbját. Szegény fejét kétfelé nem küldheti. Ott szeretne egy kicsit segíteni, a haza ügyén és itt is kell.

A színház dolgáról Szögyény László is tudósítja. Szögyény levelét nézi a honi színpad legbátorítóbb zászlajának. Ott, a hol az anyaföldnek oly zarándok szerénységű, de minden jót gyűjtő reményei élnek, mint Szögyény, ott nem egy aránylag ocsmány háza a két színészeti bálványnak fog emelkedni, de minden felvirul és feldicsőül. Széchenyi maga, hazája csinosodását por és émelygős sár közé dobni nem fogja, vagy dicsőt, vagy semmi czélt sem fog elérni. Azt kívánja, hogy tartsa meg Szögyényt a magyarok Istene, ő pedig viszont a magyarok Istenét tartsa keblében.

Széchenyi kirabolná azok erszényét maga számára, a kik tehetősek, míg kevéssé jobbmódúak áldozatát nem kívánja bizonytalanra, kik nem gazdagok. Így Baritz ezredesét, ki a Társalkodóba írt soraira fellelkesedve, 500 forinttal akar részt venni a Dunagőzhajózásban. Örömmel, csudálkozva olvassa oly ember sorait és nagylelkű ajánlatát, kinek lelki kincsei közt bizonyosan nem legfőbb tulajdona a kincs, a mi a haza számos heréinek egyedüli java. Oszinte hálával veszi nagykeblű kézfogását, de figyelmezteti, hogy az ügy még el is bukhatik, tehát várjon. Széchenyi jellemének festője ne csak a nagy alakot színezze, de a háttérre, a körözö levegőre is jusson színéből valami, mint ez a kis apróság, mely azonban nagy vonás és kidomborítja az ő lelke nagyságát, nemes szívét és lerombolja a gőg vádat, mely nem férhetett volna össze férfiasan büszke tulajdonával éppen úgy, mint az alakoskodás sem.

Aggódik mindenkiért. Gróf Teleki Józsefhez írt levelében Kállayért is, kire ugyancsak ráférne néhány garas. Kiterjeszkedik az Akadémia minden dolgára. „Isten veled kegyes barátom, tartsd magad jó erőben nekünk és a hazának, tisztelt Anyádat a legőszintébb tisztelettel köszöntöm.“ Ezzel a meleg accorddal végzi levelét.

Széchenyi azt az elvet követte, hogy a kinek törekvése vagy tiszte: emberekkel egyet s mást megszerettetni vagy éppen bekapatni, ha életre való esze van, mindig azon fog törekedni, miszerint, mennyire csak bírja s lehetséges, oly színbe állítsa s oly ízlés szerint tálalja ki az illető eszméket s dolgokat, hogy azok ellenszenvet vagy éppen iszonyt ne okozzanak.

És ha ez kicsiben áll, annál inkább van helye nagyobbakban.

Ezt az elvét látjuk Fáy Andrásnak írt levelében is előtte lebegni. Minél többet gondolkodik a budapesti játékszín felől, mely szívén fekszik, annál szebben tünik fel a színház jövendője előtte. Az a veszedelem, melyben ez az ügy van, szükségképen meg fogja szerezni pártfogóit. Innen, Orsováról semmit sem tehet, mert: „nincs egész Budán senkim vagy jobban mondva senkink, ki e tárgy iránt elég szívvel és tehetséggel bírna...“

A színház és más kérdésekről bőven tudósítja Fáy, kinek barátsággal nyujtotta jobbját:

„Dolgaim tenger sokasága miatt részletesen, de még világosan

sem fejezhetem ki magamat, a mi a színház dolgát illeti azokon kívül, mik végett Pesten felszólítám Önt, csak arra kérem, hozza azt a legnagyobb zavarba, de gerjeszsze egyébiránt a közönség szánakozását is körülötte, minden módon.

A többin majd elmegyünk Isten segítségével s könnyebb lesz amúgy zavarban elrendelni a dolgot, mintha a zavar és baj még éretlen volna. A T. Társaság iránt pedig akár Kölcsey, akár Schedel lesz a titkár, mindegy; csak senki más. A mi a többi választást illeti, legyen Ön ébredt, rendelje el embereit s reménylem, a jók győzve fognak választani megint. A mi illeti végre tavaly nyert diadalunkat, a Tudományos Társaság czélirányosabb elrendelései közül, az ezentúl csak az igazgató tanács előtt lesz felvetendő, mit Teleki talán csak bevárand."

XII. FEJEZET.

Hogy született a Lánczhíd terve. — A Tiszára vett [illegible] — [illegible] — gróf Zichy Károly meghal. — Ferencz császár halála. — Báró Sina és a Lánczhíd. — A Ludoviceum számadásai. — Wesselényi nem szereti, hogy Széchenyi a kormánynyal érintkezik. — Széchenyi és a nemesség. — Bezerédj.

A művésztehetségből és az irodalomból Széchenyi a műszakba zökken és James Wathoz fordul leveleivel, melyben előadja, hogy a rendkívüli és nagy szárazság veszélyes lehet a gőzhajózásra. Nem haszon nélkül töltötte el az évet, a sziklarepesztés munkálatai folynak, már most is kijelölni bírnak minden vízi szirtet a vízi térképen s a mostani kis vízállás mellett csekély járatú hajón Bécsből a Fekete-tengerig minden örvényen és sziklán szabadon járhatnak a hajók. Megkérdi a hajók építőanyagát, a gépek erősségét, árát és hogy használhatók-e az utazásra Konstantinápolyig a Fekete-tengeren vagy a Közép-tengeren s a mi rajzokat mellékel, azok szerint el lehet-e késziteni Bécsben vagy nem. Megigéri, hogy majd ellátja jó tokaji borral.

Teste roncsolt és rútul kifáradt, de megvan az, a mit később Szász Károly emelkedetten penget lantján:

„Szólt s [illegible] zuhogott az örvény
És légbe röppent a sziklagát.
A vaskapu závára összetörvén,
Igába hajtja homlokát.
És mint a vert eb meghunyászik örvén:
A szilaj Duna megadá magát,
S Pozsonytól Orsováig a folyót
Békébe' birják a magyar hajók."

Lelkében, öntudatában nyeri a borostyánt s mások elismerései mindannyi kegyelmek, melyeket félig-meddig megérdemelni csak ezután törekedik. Elhárítja magáról a megyék üdvözlő iratainak dicséretét s leteszi a haza oltárára mások buzdításául.

A sikerült után azért eped, a minek sikerülnie kell s véleményt kér — hogy munkához kezdhessen — Clarktól Pest és Buda fekvéséről, a Dunáról, a felépítendő híd feltételeiről, minthogy egy fokkal mindig közelebb jutnak a megvalósításhoz, tehát egész erővel be kell az ügybe haladni.

A mit csak farsangi álomnak, agyrémnek, nagyúri hóbortnak hirdettek a fullánkos irígykedők, a Lánczhíd eszméje érőfélben volt és Széchenyi a tettbe fogott.

Hogy született a Lánczhíd terve? Gróf Vay Sándor a Buda és Vidékében így adja közre:

„Széchenyi mindig nagy eszméket forralt agyában, ez a lángeszű titán s a salonokban is, míg mások udvaroltak, tánczoltak, fecsegtek, ő meg-megállt az ablakmélyedésben, összevonta sűrű szemöldét és mogorván nézett ki a szűk, szennyes utczákra.

— Mily kicsi, mily hitvány ez a városka és ah, milyennek szeretném én látni! — sóhajtott fel gyakran, azután beszélt barátainak lelkesen, lángoló tekintettel büszke palotasorokról, gyönyörű középületekről, parkokról, melyeket ő mind látott lelki szemeivel s melyek mind álltak már képzeletben.

— Der Stefferl ist ein Narr! — mondogatták gyakran öreg podagrás urak, a kik a bécsi congressus idején élték fénykorukat.

— Minek is lett volna itthon fáradsággal létesíteni valamit, mikor ott volt a ragyogó szép, nagy Bécs, a hol mindegyik úrnak megvolt a maga palotája.

Az a generatio volt ez, a kiknek a papái Mária Terézia idejében osztrák mágnásleányokat vezettek oltárhoz.

De Széchenyi azért csak álmodozott tovább, mint minden nagy eszme hőse, a kinek életében töviskoszorú és halála után babér jut osztályrészéül.

Így álmodott egy hideg márcziusi éjszakán is kóji Komáromy Györgyné salonjában, míg a szomszéd teremben az akkor még igen fiatal Wenckheim Béla vezette a contredanse-t.

Az utolsó volt az, abban az évadban, a tizenkettedik óraütés már hamvazószerdát jelentett. A jeges márcziusi szél foszlányokra tépte a felhőket és bősz sipítással sepert végig a nagy pusztaságon, mikor Széchenyi több fiatalemberrel leért az utczára.

Az egyik aggodalmasan megcsóválta a fejét és így szólt:

— Ejnye, ejnye, a jég alighanem megindult, hogy jutok én át a túlsó partra, Budára?

— Talán lehetséges lesz még, — mondá Széchenyi, — elkísérünk a partig.

Beláthatatlan sötétség fedte akkor még a Dunapartot, a hol csak néhány alacsony ház volt, benne egy-két rácz pék, egypár gyanús kinézésű kocsma, melyekből tamburahang zengett ki és ha az ajtót kinyitották, nehéz, fojtó füst áradt szét.

A jég a Margitsziget tájáról nagy táblákban úszott lefelé és a parton szunnyadó ladikos fejcsóválva fogadta a fiatal urat.

Hm! hm! Verfluchte Geschichte — mormolta egyre-másra.

De az illetőnek át kellett mennie, hogy nagynénjének egy levelet vigyen át, melyet vidéken élő, rendkívül szigorú nagyatyja küldött általa.

— Menni fogsz... Én, Széchenyi István mondom. Értetted? — szólt a révészhez. Ezt a nevet akkor már mindenki ismerte.

A révész eloldta a ladikot, meggyujtotta a lámpát és a csáklya után kapott.

És akkor megkezdődött az a kétségbeesett átkelés, melyről az öregek oly irtóztató dolgokat tudnak beszélni.

A ladiknak recsegve-ropogva jött neki egy-egy jégtábla, majd egészen elborították a hullámok. A halál ezer rémséges alakban ólálkodott a mély vízen, és a fiatal ember kezeit tördelve kétségbeesetten átkozta önmagát, hogy megengedte, hogy Széchenyi, a haza reménye, büszkesége vele erre az útra vállalkozzék.

— Inkább tett volna velem akármit a Grosspapa! — jajgatott az ifjú.

Széchenyi pedig ott gubbasztott a ladik orrában. Egyetlen arczizma sem rándult és szemöldeit összevonva, épp oly álmodozólag tekintett a jégtáblákra, mint Komáromyné salonjának ablakából a szennyes utczákra.

A fiatal emberben az ifjúi gondatlan temperamentum egy pillanatra mégis úrrá lett s akasztófahumorral odaszólt a grófnak:

— Talán Stefi bácsi most is palotákat épít?

A gróf az ő sajátságos mosolyával mosolygott és egy pillanatra elvonult a két mély ráncz homlokáról:

— Véletlenül nem azt, de *lánczhidat*, — viszonzá — nagy, erős, állandó hidat, mely Pestet Budával összekösse, hogy ne kellessen ilyen butául kínlódni minden tavaszszal.

Nem érem én azt meg! Nyögött az ifjú, a ki már teljesen át volt ázva a jeges víztől. Reggeli hat óra volt és éjfél óta kínlódott a révész a jégtorlaszok között.

Hetet harangoztak a ráczvárosi görög templomban, mikor végre partot értek.

Széchenyi még aznap elmondta több hangadó mágnásnak éjjeli rettenetes utazását és közölte velük az állandó híd tervét.

Eleinte nevették, később mindinkább hódított az eszme, de bizony sok víz lefolyt addig a Dunán, míg Széchenyi terve valóvá lett és a pompás híd elkészült.

A fiatal ember azonban, a ki még vagy húsz évvel élte túl Széchenyit, családi körben számtalanszor, még unokáinak, is eldicsekedett vele, hogy jégtorlaszok közt fogamzott meg a legnagyobb magyar agyában, mikor a Komáromyné estélye után elkísérte őt Budára."

Még a Dunával, a Dunára és a Duna körül óhajtott munkái még csak vajudtak, máris a kanyargó és zabolátlan Tiszára veti tekintetét. Vedres István szegedi mérnöknek a tiszai árvizek eltérítéséről és a Tisza-Duna-csatornát tárgyaló műveit nagy figyelemmel olvassa át és lelkesedve köszöni meg Deáky Antal, a szegedi piaristák igazgatójának, a ki az ő kérésére ezeket kezeihez adta és Szeged hazafiságát kiemeli és üdvözli józan és okos polgárságát, kik igazolják, hogy nem az éghajlat, nem kies vidék, nem kedvező virány alapja az Eldoradónak, de érző kebel, felmerült való s rokon szív önthetnek lelki csendet, megelégedést és boldogságot valónkba...

Új munkája, a mit írt, nincsen kedvére. Tasnernek bevallja, hogy elolvasta a Hunniát és szeretné az egészet tűzbe dobni. Minden munkáját gyengének ítéli és sokat töpreng, míg napvilágra

ereszti, mert nemcsak a maga mulatságára, de mások és a haza hasznára írt. Arra tört, hogy legyen jó foganatja a jó beszédnek, mert különben kárhozatba esik a világ és a sötétség temérdeksége győz. Dolgozik a fennakadt Stadium-on is.

Egy láncz megsemmisülése döbbenti meg. Gróf Zichy Károly, Crescence férje, kihez lánczolva volt eszménye s a hitves hűséget példásan tanusította, meghalt deczember 17-én. Majdnem összeroskad. Az első pillanatokban rá sem gondol, hogy élete hányatott hajója kikötőbe ért s hozzá repültek a kívánt idők. Meghalt egy jó ismerőse, a részvét és szánakozás uralja, az önzés távol van tőle, mint egyébkor is. Crescencéhez akar menni, de beláttatják vele, hogy nem lehet. Mikor mégis elfogadja, kéri, hogy nélküle semmi ne történjék, azaz semmit se csináljon. Deczember 23-án ismét meglátogatja, hideg, szót sem szól, végre hirtelen felállva jó utat kíván neki . . .

Nem ér rá, hogy helyben összeroskadjon, hívják és igénylik a haza ügyei. 1835 január 8-án Tasner Antalt értesíti, hogy a híd ügye Bécsben és Pozsonyban is elég jól áll, de mégis rosszul. 1835 január 13-án 34 megyében 10 ellenében keresztül ment a kerületi ülésen a hídvámfizetés általános kötelezettsége alól finaliter. Sietve közli Clark-kal, hogy a Buda és Pest között építendő híd iránt az első lépés megtörtént azáltal, hogy az országgyűlés mindkét háza elhatározta, hogy a hídon mindenki tartozik fizetni. A híd kérdése most már csak a kivitelnek technikai lehetőségén alapszik s elég a hídvám összegének tőkéjét felállítani a kivitelért. Lehangolja, hogy a híd dolga a népszerűségben veszít. Némi előkelő lármája után, a buta sokaság, mely gondolkozni nem tud, azt hiszi, halálos vétket követett el, a lelkesebb rész ellenben azt hiszi, minden meg van nyerve és ez dermeszt.

Az Állattenyésztő Társaságot is fejleszti, megrabolva szórakozását és nyugalmát. Pest megye rendeihez fordul, hogy küldjenek ki a nyélbeütésre bizottságot, hogy a hon minden részébe az a gazdaság és ipar szivárkodnék, mely valódi erény és valamint legnagyobb haszon az egészre, úgy bizonyára legnagyobb dísz is az emberekre nézve. Ennek terjesztését, kiképzését kötelességérzés és becsület egyaránt parancsolja és javasolja.

Pest város nemes tanácsának és választott polgárainak megköszöni, hogy az Állattenyésztő Társaságnak emelésében dicséretes részt vett, de szégyen volna nem haladni diadalmasan oly hazai tárgyban, melyet a fenséges királyi nemzetség is magas részvételével közvetlenül pártolni jónak talált s felszólítja a tanácsot, hogy kettőztetett erővel törjön előre s a siker mezejére. A verseny nagy közönséget seregeltet egybe a polgárok hasznára, de rossz helyen van. Az Üllői és Soroksári utak között levő versenytér kellemetlen és nehezen hozzáférhető, *tehát más helyre volna szükség.* Széchenyi a verseny jövőjét is meglátta, épp úgy, mint mást, látnoki szemeivel. Buda városát is megkeresi, hogy vegye gyámola alá a verseny ügyet. Tokaji bort küld Clark-nak és Byo tüzér ezredesnek. Szabadkozik, hogy a magyar *nagyon rossz pinczemester, de majd tesz róla, hogy értsen hozzá.* Szertenéz a hazában s kiböngészi, hová kell orvos?

A jó Ferencz császár meghalt márczius 2-án. Requiescat . . . többet nem temethette a magyar.

Halála hírére a rendek küldöttséget menesztettek Bécsbe. A tiszteletükre adott lakomán a királyt Metternich herczeg képviselte s Zichy Istvánnak, a rendkívüli olaszországi követnek ezt mondá: „Mondja meg a gróf az illető udvaroknak, hogy a monarchia kormányrendszere szebb diadalt aligha ült valaha, mint néhány nap óta e fővárosban. Egy negyvenhárom évig uralkodott fejedelem halt meg, az új fejedelem a trónt elfoglalja, minden a régiben marad, minden csendes és loyalis, miként látja".

Metternich igazat szólt. A trónváltozás daczára minden a régiben maradt. A beteges király helyett, kiből hiányzott a fejedelmi erények egyik legelsője, az akaraterő, Lajos főherczeg és Metternich uralkodtak. Ezek nem akartak változtatni a kormányrendszeren, de annál inkább igyekeztek elfojtani a szabadelvűséget.

Bécsben sohasem szerették, ha a magyar királynak czímezte a közös uralkodót. Itt a császárban gyönyörködtek s nem esett inyükre, hogy a magyar országgyűlés feliratában V. Ferdinandnak czímezte a magyar királyt. Ők, t. i. a bécsiek, I. Ferdinandhoz ragaszkodtak, mert a czímet, mint ausztriai császár viselte és minden magyar jogos követelésére megjelent a Burg kísérete és fog-

csikorgatva jajgatott a birodalmi egység megszünéséért. A főrendek Bécsből súgtak. Tizenhétszer vitték vissza az alsótábla üzenetét. Végre is Deák Ferencz tanácsára az uralkodó maga jelentette ki leiratban, hogy magát, mint magyar király V. Ferdinandnak fogja czímezni és neveztetni. Ez és Wesselényi pörbefogatása még jobban meggyűlöltette a mágnásokat. A gyűlölet úgy is virágjában volt a Rákóczy-korszak óta és mindig szítódott a parázs.

Széchenyi e közben megállapodott Sina bankárral a lánczhid költségeire nézve. A nádor elnöklete alatt az országos bizottság elhatározta, hogy hídvámot nyolczvanhét (87) évig kell fizetni, melynek elteltével a hídvám megszünik s a híd a nemzet tulajdonába megy át. E törvényen kívül megalkotta az országgyűlés azt a törvényt, mely a vasutak, csatornák építőinek a főbb közlekedési vonalokon kedvezést nyujt.

A sérelmek közül a Ludoviceum eleven számadásai képeztek sebet s az, hogy az itt magyar nyelven való tanítás a hadsereg felbomlására vezet. A nyelv érdekében egyebet az országgyűlés nem tudott kivívni, minthogy a törvényeket nemcsak latin, de magyar nyelven is szerkesztik, királyi tábla előtt magyar nyelven lehet perelni s magyar nyelven kell hozni az ítéletet; minden hiteles kiadványt magyarul lehet szerkeszteni, a hol magyar egyházi beszédeket mondanak, ott az anyakönyvet is magyarul kell vezetni; az aradi oláh papnöveldében a magyar nyelvet is tartoznak előadni. A műegyetem felállítását és egyéb iskolai újításokat a kormány elvonta az országgyűléstől azzal, hogy e tárgyakban majd maga a király intézkedik legjobb belátása szerint. Deák Ferencz beszédében kikelt az ellen, hogy az osztrák kormány félve Magyarország haladásától, azt elnyomni igyekezik. Beöthy idézte az evangéliumot: Elmegyek ahhoz, ki engem küldött és ti menjetek, hirdessétek az Isten igéjét napkelettől napnyugotig. O is felhívta a rendeket, hogy menjenek hirdetni az igét azon keserű érzelmekkel, melyeket magukkal visznek. A nemzeti színház ügyét a kiküldött lánczhídbizottsághoz utalták, hogy közadakozással teremtsenek pénzt és épitsék fel a nádor által kijelölt helyen.

Széchenyi a sérelmek panaszlását, elégtételek követelését másoknak hagyja. Fáj neki, a mi a nemzetnek fáj, de az ő elméje szívé-

nek nem zsarnoka, hanem szolgája volt. Meg akarta tartani, az emberiség díszére, nemzetét, nagy és dicső nemzetté emelni a magyar népet, mit szenvedelemtől ment és minden ábrándnak és gerjedelemnek parancsoló hideg észszel lehet csak teljesíteni.

Széchenyi abban bízott, hogy jó modorral a kormánynál mindent elérhet. Wesselényi nem szerette, hogy Széchenyi folytonosan érintkezik a kormánynyal s figyelmeztette őt, nem-e látja a kiálló ördögszarvakat. Széchenyi azt felelte, hogy a mit Wesselényi ördögszarvnak tart, az csak ökörszarv. Mint gyakorlati ember nem hagyhatja figyelmen kívül, hogy az osztrák kormány nélkül Magyarország törvénybe iktatott függetlensége s önállósága, alkotmánya, kiváltsága s szabadságai mellett is lehetetlen itt egy szerény egyesületet szervezni, egy lóversenyt rendezni, egy patakot szabályozni, egy könyvet kiadni, egy lapot megindítani, mert az egy szavával mindent megakadályozhat. Nem mellőzhette tehát a kormányt, tervei keresztül vitelében is arra czélzott, hogy bizalmát megnyerje.

Széchenyi munkatársai többnyire a nemességből kerültek ki, a mágnásokat jobbára megveti. Nem azért gyűlöli, mert aristokratia, hanem azért, mert nem nemzetiek. Ha 20—30 földbirtokos összeállna s ebédeket adna, jó szóval nagy szolgálatokat tehetett volna a közügynek. De nehéz volt őket összegyűjteni. Még Wesselényit sem tudta Pozsonyba csalni, ha új lova volt. A mágnásoknak — úgymond — vége. A következő nemzedékből talán még lehet valami. Hogy Széchenyi mégis a felsőbb társadalomban él, az onnan történt, mert megtalálta a finomabb életformákat a léhák és üresek között, kikben nem találta meg az angol gentlemant, a belső előkelőséget, az érzés, a gondolat, a cselekvés nemességét. Nem ismeretes a lovagiasság elégtétel adása és vevése. Füzesséry és Tisza összepofozkodnak, aztán „keresztényi módon“ kibékülnek. Széchenyi másként vélekedett a lovagiasságról és az erkölcsi bátorságról. A jó modort és nevelést nagyrabecsüli, épp úgy, mint ruházatban a csint és rendet. Megütközik a falusi urak cinismusán, hanyag öltözködésén, nem elég tiszta körmein és kezein, az általános illemtalanságon. Megbotránkozik, midőn Deák Ferencz villájával piszkálja fogait. Jó véleményen van róla, de sajnálja, hogy

nincs nevelése. Türhetetlennek tekinti a sok köpést. Mikor ötven tudóst vendégelt meg, ezek szép és drága szőnyegeit összeköpködték. Parlagiasság mindenben. Ilyen a társalkodás is. Szeretné őket angolba oltani, mert az anyag maga érdemes rá.

Megkapják az egyéni kiváltságot Nagy Pálban, Bezerédj Istvánban stb. Jó embernek, jó hazafinak kell lenni. Bezerédj Istvánt azért is szerette, mert egy kicsit gyakorlati volt s a közboldogságot mozdította elő. Felismerte azt, hogy azok közt a jelesek közt, kik az új Magyarországnak alapvető munkáját végezték, Bezerédj István az első helyek egyikét foglalja el. A mellett, hogy teljes odaadással kivette a maga részét a nemzeti átalakulás küzdelmeiből, ahhoz az irányhoz is mindig hű maradt, melynek diadalmas előnyomulása volt a nemzeti újjászületés sikerének alapfeltétele. Mint a humanitással párosult igaz szabadság és szabadelvűség képviselője harczolt Széchenyi, majd Deák oldalán s csak akkor vált el egy pillanatra tőlük, a midőn a haladás ellenállhatatlan vágya lelkét az ábrándok világába ragadta s a midőn nem tudott magán erőt venni, hogy eszményeit a gyakorlati élet követelményeinek áldozatul dobja. Szabadelvűsége mindannyiszor átesapott a radikalismusba, valahányszor gyermekded kedélyével, eszményi világnézetével a haladás menetét nem találta kielégítőnek. Egy német tudós, a ki a különböző politikai pártokat emberi életkorokhoz hasonlíthatja, párhuzamot vonván a radikalismus és a gyermekkor között, arra az eredményre jut, hogy a mint a gyermek könnyen összetéveszti bábúját az élő emberrel, nádparipáját az élő paripájával, a radikalismus is ábrándokban ringatja magát s a nehézségeket, melyek kívánságai teljesülésének útjába állanak, nem veszi észre. Ilyen értelemben Bezerédj szabadelvűsége sem volt ment a radikalis vonásoktól. Mindig többet akart, mint a mennyit a tényleges viszonyok közt elérhetett. Az akadályokat nem látta meg s viszont, ha útja szabad volt, szinte vakon rohant előre, nem gondolva meg, hogy útján még akadályokra is találhat. A jónak és igaznak felismerésében határtalan emberszeretete által vezettetett s ha ezzel az iránytűvel megtalálni vélte az „örök igazságot“, attól ugyan nem tántorította őt el semmi. Az örök igazsághoz való eme kitartása a politikus előtt csak akkor tünhet fel nevetségesnek, ha az örök igazság fogalmát positiv

emberi intézményekre vonatkoztatta volna. Bezerédjtől azonban ez távol állt. Azt az igazságot, melyet ő hirdetett, szeresd felebarátodat, mint tenmagadat krisztusi elv fejezte ki. S a mikor erre támaszkodva sürgette a jobbágyság felszabadítását, a közterhekben való osztozkodást, sőt még a halálbüntetés eltörlését is: akkor bizony nem másnak, mint az örök boldogság megvalósítására szolgáló „örök igazságnak“ volt ő szószólója.

XIII. FEJEZET.

Lovagiasság. — Párbaj. — A magyar [illegible]. — [illegible] [illegible]. — [illegible]. — Nem [illegible] a [illegible] helyet. — [illegible] [illegible]. — [illegible]. — Kisdedóvó. — [illegible]. — A magyar ipar.

Nem lehet elítélni Bezerédj-t, hogy őt is vitte az áramlat s örök igazságként ragaszkodott mindahhoz, a mi az emberiség szenvedését, nyomorát enyhítette. Ha Bezerédj István elment korával a szélsőségekig, a mi őt e részben első sorba vitte, az mégis saját szívének melege volt s a legnemesebb emberbaráti érzésből folyt.

Széchenyi, a midőn az angol gentlemant a középkor lovagjának jellemezte, a magyarba is több lovagiasságot kívánt csepegtetni. A lovagiasságról aetheri fogalmai voltak:

„Lovagiasság a szó valódi értelmében, bizony meg kell vallani, eddigelé nem igen tartozott a magyarnak kitünő tulajdonságaihoz. Irígy fondorkodása, bosszúálló, cserben hagyó hajlama nem igen engedé nálunk ezen nem egészen új, de mégis újabb korú erények általános kifejlését. Míg a középkor civilizáltabb viszonyok közt mind tisztábbá és divatszerűbbé tevé annak a becsülettel oly annyira szoros kapcsolatban levő eszméjét: addig a magyar ázsiai s tán még egy kissé pogány lényegénél fogva — minthogy a lovagiasság eszméje egyenesen európai és keresztény termény s minékünk csak szavunk sem volt e kitételre, de csak most legközelebbről gyártók azt — addig a magyar mindig összekeverte integrans kellékeit és soha egészen felfogni nem volt képes, mikép párosulhat vitézség szelídséggel, a szó legszentebb megtartása hadi csellel, engedelmesség győzedelmi tehetséggel, a szép nemnek bálványo-

zása szeplőtelen viselettel s így tovább, férfiúi méltóságának és tekintélyének csorbítása nélkül ugyanazon egy személyben össze; holott az igazi lovagiasság, melynek nagylelkűség a fő alapja, nemcsak magában egyesíti mindezen ellentétben látszó tulajdonságokat, de egyenesen ezek elválhatatlansága feltételezi létét.

A párbaj, ezen malum necessarium vagy helyesebben mondva, ezen nem megvetendő társasági javítvány, mert hiszen csak mióta s hol lovagiasan, lehető legnagyobb egyenlőséggel kelhet vagy védelmezheti magát férfiú férfiú ellen, egyedül azóta és ott nincs kitéve az egyes, hogy őt lesből egyszerre többen megtámadják, vagy hogy banditák által bosszultassa meg magát a sértett fél — a párbaj, mondom, hasonlag sokkal előbb vált divatszerűvé Európa civilizált népei között, mint nálunk, hol még csak kevéssel ezelőtt ismerék nem egy vitéz embert és született (!) katonát (?), ki nem látszott különös vonzalommal viseltetni a párbaj iránt s hol, ha az igazat meg akarják vallani, még most is mutatkoznak itt-ott olyasféle symptomák, mikből az antilovagias vigyorítás látszik ki, melyhez képest vajmi kényelmesben s kevésb veszélylyel rendelkezik egygyel több mint egy.

S hogy ez így van, azt azok fogják legkevésbé tagadhatni, kik az efféle őszintéskedéseimet leginkább restellik, mert hiszen most egyben mint másban és ez a becsület az övék, tökéletesen más színt vett a dolog magára.

Lovagiasan bevégzett párbaj nem „kivétel" többé, de az ahhozi készültség, valamint annak nem keresése ugyan, de kikerülése sem olyan szabály, mely ma már kiegészítő részét képezi minden magát megbecsülő magyarnak."

Széchenyi a lovagiasan bevégzett párbaj után folytatta a lovagiasság szerint a barátságot és a sértést kiegyenlítette. P. o. Orczy Lajossal, kivel 1834 június 9-én volt párbaja, sőt majd meglőtte, küld Maccarthyhoz levelet és őt melegen ajánlja.

Nem ismerte el lovagiasnak az ellenzéknek a kormány ellen folytatott rendszeres kirohanásait sem. A kormányt erkölcsi bátorsággal mentette nem egyszer:

„A kormánynak mulasztásait és ballépéseit mentvén, azt állítám, hogy mi magyarok újabb időben semmit sem tettünk, mi

akár a kormánynak, akár egyéb igazságos birónak áttellenében alkotmányunkat és nemzetünket jobban megkedveltethette volna; de éppen ellenkezőleg mindent elkövetének, nemzeti, alkotmányos és politikai eljárásunk kisebbítésére, megrontására. Azt állítom tovább, vagy ha ezt nem tevém, vagy elég világosan nem tevém, állítom tehát jelenleg: hogy ezen most említett hátralökés, ezen kimondhatatlan politikai veszteség egyenesen a mostani ellenzék eljárásának tulajdonithajó és hogy ezen ellenzék, ha taktikáját az időkhöz és a fennforgó körülményekhez képest okszerűleg nem módosítja, előbb vagy utóbb, de bizonyosan sírba fogja sülyeszteni, ha nem is a négy folyó közti országot — mi közt nagy a külömbség és erre vigyázzatok —, de mindenesetre a „magyar vért".

A magyar vért féltette. Ilyen és ehhez hasonló kifakadásait és intéseit az ellenzéki hévben gazdag nemzet balul itélte Széchenyit, ki sohasem mutatta külsőkben, hogy ez bántja és tovább haladt a teremtés mezején. Hogy mi dúlt keblében, annak Tasnerhez sürün intézett levelei a tanui: „Egészségem igen változó (Pozsony 1835 május 15.). 6—6 nap óta ebül vagyok, a test felette sokat hat a lélekre, igaz, de nem kevesbet hat viszont ennek sebje a testre. Még mindig nem tudok látni egy napfényt a borongós körülmények között, minden reményrül lemondani pedig nem tudok, nem akarok. Ez a kétség szüntelenül nagyon nyom, sokat dolgozom".

„Ha van halandó létünkben minden keserűtől ment érzés, becsületes ember mást nem ismer, mint azt a lelki örömöt, mely rá honfitársai megbecsüléséből száll . . ." Különösen jól esik Sopron város megtisztelése, öröme gerjedelmét még magasabbra emeli, ott nyerni borostyánt, a hol földi pályáját kezdé, hol áldott szülék nemes példáitól irányítva már zsenge korában ringattatott az élet tavaszainak abban a gyönyörű álmában, melynek keblében Magyar Honunk egykori nemesb és dicsőbb kifejléseit intették lelke elébe.

Az ország érdemeinek méltatásául, a koronaőri méltósággal szándékozik megtisztelni. Több vármegye kedves óhaja ez. Hont vármegyeé is. Széchenyi így hárítja el magától a megtiszteltetést:

„Mi a korona őrzői tisztet illeti, vannak nálam sokkal érdemesebbek, kik a mellett az élet telét élik már s így sokáig szolgálják a hont, legyen azért azoké a megbecsültetésnek ez a külső

bebizonyítéka, midőn hozzám jobban illik hátralépni, eléggé megjutalmazott is ily hazafiúi Kikülömböztetésnek belső becsét arathatnom.“

Kezét nem veszi le semmi ügyről sem és nem érdektelen előtte az apróságnak látszó részlet sem, így az Akadémia Évkönyvének a papirosát drágálja, úgyszintén a Tudománytár-ét és Régi Nyelvemlékek-ét. Ezt Döbrentey zokon is veszi.

Hajtja az alkotási vágy hazai intézeteket alapítani, melyek nemzeti művelődésünket czélozzák, mely minden hazafi előtt édes, valamint a már csirázó ily intézeteket fenntartani szent kötelesség. A Vivó-Intézet elnökségét azért ajánlja fel gróf Keglevich Gábor koronaőrnek és kamarai alelnöknek, kinek az intézet csak neve fényét, erényeit s magas állása erkölcsi súlyát kívánja, óhajtja.

Alkotásait veszélyesnek minősítik a túl loyalisak és titkon feljelentik Széchenyit, a mérséklet férfiát, ki Wesselényitől is mindinkább elfordul, mert a demagogiától félti lassú újjáalkotásának sikerét, mit a nemzet és sok szép reményt eltiporhatna egy alkotmányellenes provisorium. Albach is hidegíti, ki demagog elveket hirdet a szószékből.

Az országgyűlés vezérei közül annál inkább megszereti Deák Ferenczet s igyekezik vele szorosabb barátságba lépni, hogy terveinek megnyerhesse. Ez eleinte nehezen ment, mert Deák akkor még nem találta meg Széchenyiben Széchenyit . . ., ki szüntelenül alkot és az Állatvédő Társaság-ot Országos Gazdasági Egyesületté alakítja át. Nagy a nagyokban és bölcs a kicsinyekben.

Excelsior. Ad astra . . .

Megismerkedik István főherczeggel, ki szívesen hallgatja azt, hogy mit forgat agyában a közjóért. Czéljaiért mindig küzdött, addig, míg lelke bánatba merült. Orvosa a haza sorsa, melynek javára szívvel idomítaná a nemzettel rokonszenvező főherczeget, annál is inkább, mivel Bécsben a jóakarók Reviczky felmentésével megfogyatkoztak. Cancellárnak kinevezték gróf Pálffy Fidélt, ki magyarul nem tudott és vak eszközéül szegődött a kormánynak. A mint elfoglalta a hivatalát, feloszlatta a magyar országgyűlés Társalgási Egylet-ét és kiadta a parancsot a vezető ifjak elfogatására, melynek fő bűne Bécs előtt az volt, hogy Wesselényi, Köl-

csey s más ellenzéki férfiak mellett tűntetett, Wesselényit üdvözölte, az ifjúságot országszerte Rákóczy, Bocskay szellemének ápolására buzdította. Be is börtönözték Lovassy Lászlót, Ferenczet, Tormássy Jánost és Lapsánszkyt . . . Szemere Bertalan, Vukovics Sebő, Pázmándy Dénes, Pulszky Ferencz és Bojtor Endre pártfogóik közbenjárására menekültek meg a börtöntől. Szemere Bertalan Széchenyi utazásain fellelkesülve elment utazni, tanulni a hazáért. Lovassyt elítélték, ki 1840-ben szabadult ki börtönéből, az országgyűlés közbenjárására, de elsötétült elmevilággal jegyeztetett a nemzet martyr könyvébe.

Széchenyi bár nem öntött olajat az ifjúság tüzére, közben járt abból az okból is, hogy a nemzeti sérelmeket nem jó szaporítani odafenn és üstökénél fogva folyvást előrángatni idelenn, tehát minden veszélyes alkalom elszabadulásának czélszerű a kerék kötése, annál is inkább, mert erőszakra erőszak felel.

Sem kedve, sem ideje ilyenek felett érzékenykedni, mi úgy is sok embert von el a tettek mezejéről, reá nézve fontosabb, hogy a hajógyárnak Pest-Buda közt helyet találjon és Tasner ötletét, hogy az ó-budai kis szigeten épüljön, szívesen elfogadja. Odescalchy herczeg fiát magyar szellemben akarja nevelni. Ez is az ő eredménye, ő írt, ő lelkesített, kért és gúnyolt, hogy a magyarok magyarul beszéljenek és érezzenek. Arra is vállalkozik, hogy Odescalchy herczeg fiának alkalmas nevelőt keressen. Ez ugyan csak porszem, de porszemből lett a gránit is.

Nulla dies sine linea. Ez az ítéletrendje. A színháznak adott 10,000 forintját sajnálja, mert a nádor közbejöttével a város által adott telekre szerette volna építeni, a hol most a Lloyd-épület áll: a börzét, a gabonacsarnokot máshová. Legjobb volna visszavonni magát, úgy, vagy kivívja a színházat maga, vagy saját hatása lesz nagyobb. A mit ő akart, megtört Földváry Gábor alispán erős elhatározásán, ki a színház kérdésében azt gondolta: „Adj Uram esőt, de mindjárt!“

Egy kis elkedvetlenedés és más szerettét nem hagyja árván. Sok idejét feláldozva tagokat szólít fel és toboroz a casinónak, gazdasági egyletnek, Akadémiának és ajánl; többek között Pfanschmiedt Eduárdot, Szepes vármegye követét is, ki Zsedényi Edére vál-

toztatott nevén a magyar politikában tekintélyes nyomokat hagyott. Szorítja az Akadémia, Casinó és Gazdasági Egyesület tagjait és íróasztalánál görnyed, leveleket és czikkeket ír és munkáján dolgozik.

Anyagi ügyekben is sokan vesznek el idejéből. Így Sopronban gőzmalmot akarnak építeni és tanácsát kérik. Tasnert szólítja fel, hogy kérdje Clarkot, mibe kerül a gőzmalom? Ő a gőzmalmok mellett régen lelkesedett. Már 1827-ben kérte Pest vármegyétől, miután mindenütt gőzmalomnak kellene lenni, hogy Magyarország gabona helyett liszttel kereskedjék. Pest vagy Buda határában megyei területen gőzmalmot akar építeni s az ügy megvizsgálására küldöttség kirendelését kéri. Megvizsgáltatja a lánczhíd építéséhez szükséges visegrádi gránitot. A Péchy és Ráday ügyekben felvert hullámokat csillapítja a nádornál, Pest vármegyében és az országgyűlésen.

A béke az ő légköre. E nélkül minden tette koczkára vetett. Kereste a hazafias szép lelkeket, a tiszta szándékot. Betegsége sem lohasztja munkakedvét. 1836 január 27-én panaszolja Tasnernek, hogy 14 nap óta sem nem eszik, sem nem alszik. Tizennégy piócza volt veséjén, máskép nem tudott magán segíteni. De a feje tiszta, a lelke erős.

1836 február 4-én élete legforróbb vágya sikerült, annyi balsors után a krisztinavárosi templomban oltárhoz vezette szíve bálványát Crescencét. A vőlegény tanui voltak Keglevich Gábor, Lederer parancsnok és Prónay Albert, a menyasszonyé Zichy László, Zichy Henrik, Waldstein János, de a kit Dessewffy Aurél helyettesített. A nemes pár boldogságában nemcsak Bécs és Pozsony magas körei, nemcsak fővárosunk, hanem az egész ország, melynek Széchenyi ekkor a legünnepeltebb embere volt, őszinte örömmel, lelkesedéssel osztoztak s örömüknek mindenfelé hangos kifejezést adtak. A legnagyobb szeretettel ölelte magához mostohagyermekeit s unokaöcscsét, Andort, a Mecde Carolina fiát. Családi boldogsága nem ragadta el a munkától, a hazától s tovább teremti a kort, dajkája lett a jövendőnek, kapocs a tegnap és ma között a mint Kossuth Lajos írja. Átalakította a homályos nemzeti kívánságokat öntudatos nemzeti törekvéssé. Létrehozta azt, a mi csak

homályos vágy volt. Nemcsak hirdette tovább is az új alkotások szükségét, de azokat meg is csinálta, az újba fogott s a régit ápolta tovább még több erélylyel, hisz oldalánál volt eszményé, nemtője, Crescence . . .

Tasnernek már február 5-én ír: „Barátom, már tegnap óta házas és feleséges ember vagyok. Boldogul érzem magamat, mert oly lelkes és szeretetreméltó lényhez vagyok kötve, mely által tudom, mind emberi, mind polgári csekély becsem csak nőni fog." „Igen sajnálom a rossz átmenetelt, mert semmit rendbe nem hozhatni az is baj, most pedig feleségemet hátrahagyni vagy aggodalomba hozni, az nem megyen. Egy pár napot fel kell szentelnünk." Intézkedik, hogy Helmeczy ne tegyen olyas valamit, hogy Széchenyi megmarad a hazának továbbra is, a Jelenkorba . . . Felesége fájlalná, mert úgy is azt hiszi, hogy az övéivel terhére van.

Néhány nap mulva Bihar vármegye rendeinek, kik arczképét közgyűlési termökbe fel akarják függeszteni, Barabás Miklóst ajánlja, mint olyat, kinek mintái Olaszország remekei, kikkel lelkesen és gyakorlatokban jól összebarátkozott, ki arczképét lemásolja.

Mindenben igyekezik a honit, a hazait pártolni s a gőzhajó építéshez Szegedről kér ácsokat, mert a gőzhajózás ügye mindinkább képesedvén honunk határai között, kívánatos, hogy az odatartozó munkások is lassan honunk kebléből kerüljenek ki.

A nyelvújításban is szorgalmatos, maga is teremt új szavakat, de kikel a rossz szavak ellen. Nincsen megelégedve pl. a kisdedóvóval sem és elítéli ezt az elnevezést. O legtöbbször a nyelv természete szerint jó magyar kifejezéseket talál, de ebben sem követi a mindenáron rohanókat és felforgatókat. O a rendszer embere.

Majdnem negyedszázados közéleti szereplésében sohasem tért el a maga elé húzott irányzó fonáltól. Egy rövid értekezésben, mit Sebestyén Jenő írt A Budapesti Kereskedelmi Akadémia 1892. évi Értesítőjében, közlött úgyszólván pillanatnyi felvételeket, melyekben világosan állítja elénk munkássága keretét.

„Széchenyi hosszú előkészületek után a részletekig megállapított tervvel lépett fel.

Széchenyi czélja volt Magyarország állami és nemzeti boldogsága, nagysága, jövője. Az lebegett szeme előtt, hogy a mint

nyugaton Angolország a civilisatio élén álló legműveltebb és legvagyonosabb állam, úgy Európa keletén Magyarország legyen a vezérállam.

E czélból kívánta:

1. a nemzetiség, a magyarság kifejtését;

2. az alkotmány javítását;

3. a nemzetgazdaság reformját, a középkori kötelékek megszüntetését.

Széchenyi reformrendszerének súlypontja a nemzetgazdasági érdekeken nyugodott, mert meg volt győződve, hogy csak vagyonos nép lehet művelt és szabad. Ő mondta, hogy durva, szegény népnél nem lehet valódi szabadság, míg ellenkezőleg a világ semmi hatalma sem volna elég erős vagy hatalmas egy művelt népet leigázni vagy hosszasabban rabságba terelni. Ezekre a nemzetgazdasági érdekek megvalósítására törekedett mindenekelőtt.

Hogy e reformok megvalósuljanak, hogy a nemzet mintegy átalakuljon, tudta Széchenyi jól, hogy ezt ő maga elő nem idézheti; tudta jól, hogy ebben az átalakításban magának a nemzetnek is részt kell vennie, csakis így érhet el sikert.

A kérdés csak az volt, vajjon fog-e bírni olyan varázserőt, hogy az egész nemzetnek gondolkozására, érzelmeire, tetteire irányuló hatással legyen, hogy a közömbösséget legyőzze, a makacságot megtörje, az előítéleteket megsemmisítse, s vágyat, óhajt idézzen elő a reformok iránt. Mert egyesek kivételesen eddig is akadtak, kik szóval vagy írásban hasonló egyes reformokat kívántak, de szavuk kiáltó szó maradt a pusztában.

Széchenyi hitte, hogy ő sikert fog elérni, bizott abban, hogy ő hatással lesz nemzetére.

A teendők sorrendjét szigorúan megállapította: a közszellemet felébreszteni, az egyesülési eszmét terjeszteni, az önérzetet és önerőtudatot felkelteni s a tétlenséget megtörni, az előítéleteket, a középkori eszmekört kiirtani.

Széchenyi tehát megkezdte működését. Nem szünt meg fáradni, izgatott és buzdított, oktatott és tervezett folyton és szakadatlanul, hogy honfitársaiban is e sürgő mozgalmasságot, szemességet, leleményességet kifejtse és érvényre juttassa.

Széchenyi a politikai agitatio helyébe a társadalmi agitatiót jelölte ki kortársai feladatául s ő maga a társadalmi tevékenység legnagyobb agitatorává vált.

Legfőbb eszköze ez agitatióban a tett s különösen az írott szó, az irodalom volt.

A tettek terén Széchenyi óriási tevékenységet fejtett ki, csodálatos gyorsasággal követték egymást azok a vállalatok, melyeket Széchenyi a felpezsdült, életreébredt társadalom tevékenységével megteremtett. A magyar tudós társaságot, a nemzeti casinót, a lóversenyt újabb meg újabb eldöntő hatású kezdeményezések váltották fel. Egész sorát a mezőgazdasági, ipari és közlekedési feladatoknak mozdították elő egyletek, részvénytársulatok és kereskedelmi vállalkozások, melyeknek indítványozója, létrehozója, éltető szelleme Széchenyi volt. Különösen a közlekedési nagyobb vállalatok megindultak, a dunai gőzhajózás és a budapesti lánczhíd által Magyarország mintegy az európai civilisatio részesévé lett. Legkedveltebb terve volt Széchenyinek Budapestnek a Fekete-tengerrel való élénk és szoros összeköttetése a hajózási akadályoktól megtisztított, szabályozott Dunán; e terve azonban, bár nem egészen, de nagy részben sikerült. A mi történt, a kitünő mérnöki munkálatoktól kezdve a Vaskapu szikláinak szétrepesztéséig és az ő nevét viselő pompás szirtutakig, az legnagyobbrészt Széchenyi lángeszének, ügyes tapintatának és ernyedetlen munkásságának eredménye.

Az 1830-tól 1840-ig terjedő tíz év alatt a nemzetben felkeltett vállalkozási erő minden nyilvánulása csakis az ő személyében összpontosult. Az ő neve a siker kezességévé lőn. Pártolásától függött az eredmény s nézeteitől a teendők sora és fontossága.

Széchenyi nem hiába számított arra a hatásra, a melyet az anyagi mozgalmak az eszmék fejlődésére gyakoroltak; nagyon jól ismerte ő azt a csodálatos erőt, azt a büszke önérzetet, melyet egy mindenben hátramaradott és sokáig pangó népben az első siker, az első látható, megérthető, kézzel fogható eredmény okoz; ha közakarattal létesült, vagy azok kezéből jön, a kik a szebb jövő előhírnökeiként léptek fel. Széchenyi anyagi vállalatainak sikere hangosan hirdette, hogy a mihez nyúl, annak okvetlenül sikerülnie kell. Az ő reformeszméi ellen nem vethette fel senki, hogy ez

theoria, ez nem megy az életben, ez impraktikus, ez kivihetetlen, ez agyrém. Hiszen Széchenyi sikerei szinte megdöbbentettek, bámulatra ragadtak mindenkit, ellenségeit is.

Az anyagi vállalatok terén kivívott sikerei pedig egyúttal kezességet igértek a jogviszonyokra vonatkozó reformok életrevalósága iránt is.

Széchenyi *tettei*, társadalmi tevékenysége által a közszellemet felébresztette, az egyesülési hajlamot felkeltette, a gazdasági dolgok iránti érdeklődést előmozdította."

Ez a néhány sor Széchenyi életének útmutatója és eligazítója tettei rengetegében. Egymaga mozdította meg az ébredést és nagyon sokszor egymaga állt s legjobbnak hitt barátaira hiába számított. De elegendő volt az ő hypnotikus ereje, babonázó fellépése, minek erejében csak maga kétkedett, de a tömeget, legkivált annak nemesebb részét ragadta. Nem hallgatta, ha barátait a közöny nyügözte, mint Andrássy Györgyöt is, kit 1836 márczius 21-én a központba hív, nehogy valaha az önvád tépje, hogy miatta se vasút, se híd, se színház nem létesült. Kéri, győzze meg fejességét, mely sokszor lelki gyengeség jele, mutasson azáltal charaktert, hogy nemcsak kezdeni, de végezni is tud és barátait a legnagyobb szükségben ne hagyja sárban.

Széchenyit munkáiban az is biztatta, hogy van a rokonérzésűek között bizonyos sejdítetlen belső tapintás, melylyel egymásban minden külsőségek daczára a legkisebb jót is fellelni és becsülni tudják. Ez emelte fel, ha balramagyarázások sujtották is és fedezgette fel tovább is hízelkedést nem ismerő magyar őszinteséggel hazája hibáit...

A magyar ipar emelése is szívén fekszik s lépéseket tesz és így igéri Fazekas Máriának levelében, hogy a diósgyőri papirgyárra vállalkozót kap. Az iparbeli előhaladás gyönyörködteti s azért szívesen áldozza idejét.

XIV. FEJEZET.

[illegible] tollal tisztelik meg. — Wesselényi pörbe fogatása. — Kölcsey védelme.

Az 1836. év június és augusztus havát ismét az Al-Dunánál tölti. Ezalatt idehaza szerinte nagy baklövést követtek el, mert perbe fogták Kossuthot, a jelentéktelen újságírót s elrendelték elfogatását. Ezzel a közvélemény kegyét biztosították Kossuthnak és eledelt adtak az elégedetlenségre, sérelmekre éhes ellenzéknek, mely nemcsak a meglevő sérelmekből táplálkozott, de ha nem talált, csinált. Széchenyi nem szerette, hogy Kossuthból híres embert csináltak s felébresztették benne a daczosságot és így Flagelium Deivé avatták.

Az aldunai költségekkel a kormány fukarkodott. A maga pénzéből küld Vásárhelyi Pálnak 50,000 forintot s biztosítja és biztatja, hogy tegyen ezzel annyit, mint Krisztus a két hallal és öt árpakenyérrel. Ne búsuljon, mert borúra derű s mutassa magát vígnak. Jó szívvel adott minden közczélra Széchenyi, de az fájt neki, ha valakin nem segíthetett. Sajnálattal menti magát Kopeczky Ferencz a Világ Historia írója előtt is:

„Hogy csüggedhetetlen írói fáradozásainak e tekintetben oly szomorú körülmények között semmi jutalmát sem veheti, mondhatom, felette sajnálom, de még nehezebbemre esik az, hogy közczélokra összpontosított s körülményeim változása által még inkább súlyosbodott pénzbeli terhem nem engedi hasznos munkálkodásában tettel segíteni egy, a haza fiát, ki személyem iránt oly jó indulattal viseltetik s kinek műveltsége pártolásra annyira méltó.“

Nem csalódott, mondjuk, az ő pénzügyi álmaiban sem. Előre kiszámítja a híd jövedelmét, mit 200,000 forintra tesz, Clarkhoz írt levelében, melyben azért is aggódik, hogy kinek a mérnökösködése alatt fog a híd felépülni? „Ön és minden competens kéz már elfoglalva lehet, fogják mondani elleneink s oly egyén, mint Ön, ki oly hírrel bír, mint kevés más a világon s ki mindenütt a dicsőség után sóvárog, mondják elleneink, nem fogjuk bírni megfizetni Önt...., de mégis találjon okot arra, hogy talentumát feláldozhassa a szegény Magyarországnak....“

Megalkotja a Magyar Borismertető Társaságot, hogy legyen tekintélye és piacza a magyar bornak. A politikai életben nagyon szomjúhozik Deák Ferencz után és meghívja magához Czenkre. Sokszor aggasztja, hogy nem oly gyorsan halad, mint haladhatna. Tasnert kérdi, hogy nem otrombaság-e egy mostoha nemzet szolgálatával fel nem hagyni?

Élete örvendetes mesgyéjéhez jut. Szíve vérének folytatása jelentkezik. Neje örvendetes családi esemény előtt áll. Megkéri Juranics Antal győri püspököt, hogy a születendő gyermek, ha zivataros idő lenne, házánál részesüljön a keresztség szentségében. A családi élet örömei megaczélozták tetterejét a közügyek kormányzására. A szerető nő oldalánál is a hazáért epekedik és tesz. Közli vele sikereit, nem hallgatja el, ha valamiért bánat nyomja szíve mélyét, többet remél, midőn a szeretet törli le verejtékeit. Gondozza, elhalmozza gyengédségével a hű hitves, kinek körében kiderül homloka. Az ő életük nem puszta turbékolás, hanem a haza sorsának megbeszélése és egy szent szövetség a hazáért. Beavatja nejét terveibe, ki örül vagy bánkódik vele együtt, a hogy az alkalom hozza.

Az egész országot meglepő láz nem kapja el Széchenyit, igazság- és jogérzete sértve van, de azért sorait a nyitrai casinóhoz intézve, óv mindenkit az „ábrándozások veszélyes mámorától“.

„Több bajaink okát — írja — soha egy soron nem álló szellemünknek gondoltam mindenekelőtt tulajdoníthatni s ez bírt jó szándékú törekvéseimre, melyeknek, bár külön alakban, végczéluk mindig az *egyesítés* vala. S Isten megáldott, mert önkecsegtetés nélkül beleélegedéssel mondhatom: „Nekem is van egy kis részem

abban, hogy a jelenkor magyarja számolni kezd, mit a hajdankor magyarja tán elmulasztott mindig". Igen, számolni kezd a magyar, mi többek közt a számosabban alakuló casinóknak is gyökere. S mennyire jól esik lelkemnek vérrokonimat kilépni látni abból a halálos tespedésből, mely gyászlepelként már örökre elborítá a magyarságot, egyedül az foghatja fel, ki tanuja volt, mi keveset reméllettem hazánkra nézve csak húsz évvel ezelőtt!"

„A koporsónak hátat fordítottunk, nemzetünk él megint, drága Honosim! De oly gyenge, oly bágyadt századi álmai után, hogy ha valaha, most bölcseség azon jelszó, azon egyedüli, mely végkép kivívhatná a természet vérünkbe öntött sajátit!

Ezelőtt nem számoltunk, jelenleg fájdalom, sok közöttünk hibásan számol, mi hazánkat tekintve még rosszabb. Alvást túlhév vált fel s a maga magán elpirult nemzet rögtön visszaragadni buzog azt, mitől kötelességfelejtve lassanként esett el, mit azért nem egy óra, nem egy nap, de számos évek gondosan s bölcsen irányzott folyama; nem egy áldozat, de ezernyi áldozatok s önmegtagadások lánczolatja adhat csak vissza.

A magyarországi casinók — mennyire tudom s Erdélyt is ideértve — óvták magukat minden túlságtól s azért gondoskodjunk, hogy valamint a casinók számolási okozatjai, úgy ezen okozatok viszont jó számolás szellemét okozzák, terjeszszék a hazában. Így fognak megfelelni a társaséleti czéloknak s így szünend meg azon szerencsétlen és alaptalan bokrosság is, melylyel többen és tán felsőbb helyről is a magyarországi casinók új meg új szaporodására tekintenek, minthogy jó számolás útján okvetlenül ilyenek fognak kiviláglani.

A fényes nap alatt egy soron álló, honunk javát szomjazó hazafiak még nem rendbontók s a kormány hatalmát csorbítani akarók, sőt azok az ilyesek is emelik a hont, a királyi széket magasabb díszre, fényesb, hatalomra nem egyesek.

Az önlábaikon állni tudó s karjaikban bízó magyarok, mivel ilyest éreznek, azért nem hűségtelenek sem a házához, sem fejedelemhez, sőt ők állják ki a sarat emberül és hűn veszélykor, midőn a képmutatók föld alá bújnak.

Gyenge kormány alatt élni rossz s még a despotismus is jobb,

mint anarchia, azért minden jó és okos hazafi a kormány tekintetét nem hogy csorbítaná, de tehetsége szerint nevelni fogja.

Régi feudál-systemából máról holnapra respublikába lépni akarni nem jobb számolás, mint néhány év alatt élet- és világtapasztalást szerezhetni gondolni.

Nemzetek és kormányok közt legtöbb rossz egymást nem értésből veszi eredetét s ha indulatosság és túlhév nem vakítaná a felekezeteket, több szerencse és béke laknék a földön.

Magyar hazánk sorsa a most uralkodó ausztriai házhoz van szorosan kötve, valamint ez viszont esküvel s becsülettel kapcsoltatik alkotmányunkhoz s Magyarországban leli birodalmának legtetemesb, leggazdagabb, legkifejthetőbb részét, úgy, hogy minél nagyobb aránysúlyban létez a fejedelemmel, annál erősebb és boldogabb egyik is, másik is, azaz annál józanabbul számol mind udvar, mind nemzet...“

Széchenyi az emberekkel is jól tudott számolni. Gyorsan felfedezte, ki lehet a hazára hasznos s azt igyekezett is ide csatolni, mint például báró Sina Simont, ki később annyira megszerette a magyart és hálára kötelezte a nemzetet, melynek unokái ma lelkes tagjai. Maga nem hódoltatta meg egészen Sinát a híd ügyének, Majláth Antalhoz fordult.

Elvei között említendő: „az a nemzet létezik, s mint ilyen valóban emelkedik folyton magasabbra, melynek lehetőleg több fia él hű kebellel a honért“.

Ezeket a hű keblűeket megtudta találni. Gróf Majláth Antalt is közéjük sorolta, ki ismerte Széchenyit, ki nem hagy fel azzal, a mit kezdett. Jellemzi Majláthot: „Te nagy s kiterjedt hatású úr vagy, én pedig szűk körben munkáló kis úr, de azért mindketten egyenlőn lángolunk hazánkért s midőn te egyik legnagyobb karikáját képezed honi erőművünknek, én annak talán nem egészen haszontalan rúgója vagyok, úgy hogy mindketten hasznosak, te nagy, én pedig kicsi körben . . .

Kérésem ez: bírnád Sinát arra, hogy végkép süsse el a puskát s magát, mint vállalkozott, a főherczeg nádorral, mint az országos küldöttség elnökével, tenné érintkezésbe. Tán nem nézeted ellen van, ha Széchenyi István hű barátodnak sikerülne, a honi

jó, rossz, pezsgőségek egy részét gyakorlati dolgok közt hidak, vízcsatornák stb. építésével elpárologtatni."

Ő, mint a nemzetnek nemzeti és keresztény irányban nevelője, egyre szerénykedett, hogy a nemzet nevelődjék és a saját lábán tanuljon járni, tisztuljon az eszmezavarokból és az átgondoltság hiányából. Semmit sem akart hiába mondani. Hű rendszeréhez. Népszerűség után nem epedett és ebből mégis eleget részelt. Aranytollal tisztelik meg. Ezt azért fogadja örömmel, mert nejének gyönyört szerez. Erről így vélekedik: „Az aranytoll — legdrágább kincsem — noha sokra felemelt s belém több állhatatosságot öntött s van némi új irka-firkám, bárcsak láthatná a világot, mégis szemrehányólag fénylik reám s nincs nap, hogy ne ismételném: „Ilyest nem érdemlettél és nem is fogsz érdemleni soha", most azonban lelkes nőm, kivel egybekötött az ég, viseli gondját s megvallom, nem kis zavarodásba hoz, midőn örömérzéssel mutatja azt, mint legbecsesebb házi bútorát, másoknak; nem sejtvén, igaz érdem után mily bajosan tudnám magamat még közönséges tollnak ajándékára is valódilag érdemesíteni."

Az 1837-iki esztendőt így érte meg Széchenyi. Az események már vetették a szelet. Politikai agitátornak jobban kedvezett az idő, az alkotások lassabban haladtak. Kölcsey is félt, hogy hazánkban Tiberius korához hasonló irtózatosságoknak kell mielőbb előállniok. A mérsékletet nem veszti el Széchenyi és a mit kezdett, azokat végzi erélylyel, kitartással és alapít újakat. Ideje legnagyobb részét báró Sina György teljes lefoglalására fordítja. Érintkezik, levelez vele. Fél a nem sikerüléstől. Sina a híd tanulmányozására szakértőt küld Angliába. Ezt a szakértőt, Schönerer-t Clark figyelmébe ajánlja, hogy dönthessen abban, hogy minő hídfejnek adjanak előnyt s kéri, hogy a malomkerekek javítása körül elért haladásokról is tájékozza.

Villámot rejtő felhők gyülekeztek az égen. Hiába nyilvánította Pest vármegye Kossuth Törvényhatósági Tudósításait a köztörvények oltalma alá helyezettnek. Kossuthot 1837 május 4-ikéről 5-ikére virradó éjjel a budai hegyek között a mostani Haggenmacher-féle villában, hol üdülés végett tartózkodott, elfogták s ugyanabba az épületbe, a hol Martinovics és társai voltak elzárva,

MEGYEI TÁNÁCS MISKOLC

vitték. Házkutatást is tartottak nála s iratait lefoglalták. Ügyvédjével csak a királyi ügyész és három katonatiszt jelenlétében beszélhetett. A vádiratot sem az ügyvéd nem közölhette Kossuth-tal, se ő észrevételt nem tehetett arra a nélkül, hogy előbb a királyi ügyek igazgatója s a katonai kormány meg nem vizsgálta s meg nem bírálta. Hűtlenség czímén emeltek ellene vádat, mert ellene szegült a király parancsának. Míg pere folyt, igen szigorúan tartották. A felügyeletére rendelt tiszt jelenléte nélkül még a porkoláb sem nyithatott be hozzá. Rostélyos ablakának kétharmadrészét befalazták, könyvet és íróeszközt nem kaphatott, látogatókat nem fogadhatott. A per elhúzódott egy évig, végre a királyi tábla meghozta ítéletét. Három évet mért Kossuthra a már szenvedett egy éven felül. A hétszemélyes tábla egy évvel megtoldotta. Kossuth börtönében fejlődött „Kossuth"-tá s igyekezett visszaszolgálni azt, a mit tűrt és szenvedett.

A kedélyeket Wesselényi pörbefogatása és zaklatása is izgatták. Tüzeltek a napok. Wesselényi Kölcsey-t választotta védőül, kivel majdnem egyformán gondolkozott, a kinek írásai sokat használtak Széchenyinek is, mert ő riasztotta álmából a szendergő közvéleményt. Széchenyi István Kölcsey rohanó politikai gondolatait túlságosnak tartotta, de azért mindig meghatotta komoly tettvágyában is Kölcsey, nagynak, hallhatatlannak nevezte s embernemesítő működését, olyannak jellemezte, mely isteni szikrájával a legutálatosabban elaljasodott népbe is új lelket önthet. Nem jó szemmel nézte azonban, mint az Élet és Literatura 1829-iki számából kitünik, a Berzsenyi és Kölcsey között támadt tollharczokat és elhidegülést. Szívszorulva és felmelegülve idézte vissza emlékében a Berzsenyi felett hallott beszéd által felkorbácsolt kínos és eredményükben mégis fennen lángoló érzelmeket és erről így ír: „Feledhetlen marad előttem ama nap, mikor Kölcsey a magyar tudós társaság V-ik közgyűlésében 1836 szeptember 11-én Berzsenyi Dániel felett elmondá (Helmeczy olvasta fel) a rábizott s tőle elfogadott emlékbeszédet, melylyel miután megismerkedését Berzsenyivel, kritikájának az ellen kibocsátását s egymástól holtig tartott szakadásukat ecseteli, ekkép végzett be: Az ifjú, tekintetes társaság, az ifjú, ki a nemzet nagy énekesét megítélni merész volt s ki e merész-

séget oly felette drágán, Berzsenyi elhüllésével fizette meg, az az ifjú én valék . . .“

Ebben a szép korban nemcsak gálában jelentek meg a fórumokon, de gálában beszéltek is. És a mint Széchenyi óhajtotta a jók a jóért egyesültek a jókkal. Midőn Kölcsey emlékbeszédében azt mondja, a sírdomb a békesség laka s küszöbén emberi érdek nem léphet be, nem homályosítja a földi leplet, a halandó gyarlóságait; a halott, a költő ez miénk, a nemzeté marad, mely nevét s dicsőségét szent örökség gyanánt bírja, Széchenyi agysejtjeibe beférkőzött nemzeti kegyeletben szegény korunkban még most sem létesült Pantheon (Üdvlelde) eszméje, Kölcsey pedig a nemzeti kegyeletet ily szép szavakkal iktatta a szívekbe.

Wesselényiben hitte Kölcsey az ország vezérét, kiben a politikában több határozottságot és merészséget látott, mint Széchenyiben. Ha valaki, úgy Kölcsey fájlalta meghasonlásukat s kesergett, hogy a pártokon kívül álló Széchenyi nem akart pártvezér lenni, de fájlalta a minden áron való ellenzékieskedést, mely az összes dolgokon gáncsot keresett.

Kölcsey Széchenyire gondolt, mikor ezeket írta: „Mert semmi sem esik e világon ok és egybefüggés nélkül, de a vezető okot legtöbbnyire csak a következés világítja fel s tisztán csak a maradék fogja láthatni, miként nyert az egész nemzet szó által ideát, idea által tettet, tett által jól tevő egyetemi változásokat; miként lettek százados előítéletek semmivé, miként enyésztek el egymásután száz meg száz lélekszorongató formák s mindezek után miként lőn lehetségessé sok szép és jó, minek forrásai hosszú ideig zárva lévén, folyást nem lelhettek.“

Wesselényi tüzeskedését Széchenyi elítélte, de barátja volt a szó legnemesebb értelmében. Megnyugtatta az, mikor meghallotta, hogy Wesselényi védelmét Kölcsey vállalta el, kinek hatása meg volt az ő hatásában és viszont. Kölcsey jogi érvekkel, szeretettel és igazi hazafisággal védte Wesselényit, kinek azt is bűnül rótták fel, hogy a Kossuthnál lefoglalt levelek egyikében ez állt Wesselényiről: „Minden lépése borstörés volt a német orra alá s ez helyes is volt“. Erre azt vágta vissza Kölcsey, hogy nem teheti fel azt a méltatlanságot, hogy a királyi ügyész a német orr alatt a kormányhoz

tartozó magyar uraságokat értené, akkor alperes mossa kezeit és az egész méltatlankodás vétségét felperesre hárítja . . .

Valljuk be azonban őszintén, hogy a német orr előtt mindig bosszantó a magyar bors s erre anyagi és szellemi értelmezésben véve mindig érzékeny.

A Wesselényi-pörbe és Kölcsey szellemébe hazafiasan belemélyedt *Vajda Viktor; Kölcsey mint moralista* című tanulmányában emelkedetten emlékezik Wesselényi védelméről:

„Egyik elsőrendű vád, melyet a felperes királyi ügyész az alperes beszédéből kivont, abban sarkallott, hogy Wesselényi a királyi méltóságot lealacsonyította, a közcsendet megháborította, az állam ellen lázító beszédet tartott."

E vádban a legmulatságosabb az, hogy a nagykárolyi beszédhez hasonlót a főrendek is hallottak Wesselényitől, még pedig a nádor jelenlétében, ki megismervén szónok törekvésének tisztaságát, azt mindenkép helyeselte. E beszédben Wesselényi bizonyos veszélyekre figyelmeztette a hallgatóságot, veszélyekre, melyek előállhatnának, ha az örökös megváltást a jobbágyaktól megtagadnák s ha főleg a nemesség volna a megtagadó fél. Itt helyeselték, ott pedig kárhoztatták. Igen, mert akadtak szolgalelkű feladók, árulkodó csúrcsavarók, a kik a beszédben elegendő anyagot találtak hatásos hírek gyártására. A nagykárolyi beszéd híre s annak ferdített töredéke csakhamar Bihar megyébe, nevezetesen Kölcsey egykori lakóhelyére, Álmosdra, azután Diószegre is eljutott. Itt a nagy gazdagságú Zichy gróf lemásoltatta s feladáskép odaküldte, honnan az kérdőpontokká feldolgozva ötven nap mulva Nagykárolyba visszakerült s azonnal a királyi ügyész *„tanui elébe tétetett"*. Tehát a rend és logika nélkül, meglehetős rosszakarattal egyesült tudatlansággal összeférczelt beszédtöredék szolgált a vád alapjául Ily móddal a törvénykönyvből vagy az evangéliumokból is lehetne kárhozatos mondatokat szerkeszteni. S ha valaki ily összeférczelést tenne, mit következtetne a királyi ügyész? kérdi Kölcsey. Azt-e, hogy a törvénykönyv vagy evangélium kárhozatos irat? Vagy inkább azt-e, hogy az összeférczelőt, ha nem fenyítékházba, de őrültek társaságába kell kísértetni?

Vád alapjául főleg a következő összeférczelt töredék szolgált:

„A kormány csalárd álarczát tevén ocsmány képére, kihúzta kilencz millió ember zsírját s már most csak arra várakozik, hogy ezen kilencz milliót ellenünk ezáltal felingerülvén, annak körmei közül ő szabadítson ki s ekkor jaj nekünk, mert szabad emberekből rabszolgák leszünk".

A királyi ügyész kifogyhatatlan volt az agyarkodásban. Azzal is vádolta Wesselényit, hogy Biharba ment Kölcseyt követségre segíteni s veszélyes tanait terjeszteni; hogy titkos társaságokkal érintkezzék s oly egyénekkel áll levelezésben, kiket magukat is gyanú terhel. Az úgynevezett „titkos" társaságok a szabadon virágzó casinók voltak, gyanúval terhelt egyéneknek többek között Kölcseyt, Deákot és Kossuthot nézték. Ez utóbbi levelében olvasható e kifejezés: „Minden lépése borstörés volt a német orr alá s ez helyes volt", a királyi ügyész bűnül tudta be Wesselényinek. Oly bűnül, a milyenen akkor kapva kaptak a hatalom emberei alapos tények és álladékok híjján. S mennyi ilynemű szívtelenséget jegyezhetnénk fel Kazinczy szívtelen, gőgös birájától kezdve a világosi napok után szerepelt hadbirák és porkolábok ténykedéséig. Feljegyezhetnők többek között, hogyan koholt egyik hadbiró Pál és Virginiából, Bernardin de Saint Pierre idyllikus szép elbeszélésének eme két vonzó főalakjából összeesküvőket és bűnrészeseket két sokat sanyargatott előkelő magyar nő úgynevezett felségsértési pörében.

A mi pedig a német orrot illeti, csak oly tréfás kifejezés az, mint a német has, különben kellő feleletet találunk rá a védelemben: „De hiszen kormány Magyarországon csak magyarokból állhat — olvassuk ott — s ezt alperes az 1741:11., 13., 15., 16. czikkelyek világos tartalma szerint is oly világosnak hiszi, hogy fel sem teheti, miszerint a királyi ügyész is másképp higyje. Tehát azt a méltatlanságot sem teheti fel, hogy a királyi ügyész a német orr alatt a kormányhoz tartozó magyar uraságokat érteni csak kívánná is. Mert ha csakugyan kívánná: akkor alperes megmossa a kezeit s az egész méltatlankodás vétségét felperesre hárítja. Nem volna tehát egyéb hátra, mint az, a mit alperes kimondani is nagy illetlenségnek tart, hogy felperes szerencsétlen gondolata szerint, az említett kifejezéssel a királyi méltóság vétetik czélzatba".

Itt aztán kimutatja a védelem, hogy Wesselényi a királyi fel-

ségnek mindenbe hódoló tisztelője volt; s a koronás király iránti hódoló tiszteletét a kérdéses ülésben is megnyilatkoztatta; kimondja, hogy nekünk magyaroknak a királynál más nem lehet, mint magyar, a mit legelsőbben is a királyi ügyésznek kellene tudni és felhozni, hogy minden gyanút lehető messzire távoztasson. Szomorú dolognak tartja, hogy a királyi ügyész nagy buzgalmában csak ártani kívánván alperesnek „a királyi felség sérthetetlen szentségét profanálni nem iszonyodik".

Kölcsey embersége és felebaráti szeretete mély felháborodást érzett ez égbekiáltó igazságtalanságon és sietett megvédelmezni barátját, hisz az alkotmányt és szólásszabadságot védelmezte. Épp oly nemes hévvel cselekedte meg ezt, mint a hogy Voltaire annak idején az ártatlanul kivégzett Calas jó hírneve helyreállításán fáradozott és miként Lally Tollendal indiai kormányzó fia is azon buzgólkodott volt, hogy bebizonyítsa vérpadon kimult atyja ártatlanságát. Igen, mindkettő foganattal járt el, csak Kölcsey fáradozott hiába.

A védelem, melynek elkészültével Kölcsey földi pályája is bevégződött nagyszabású munka, valóságos közjog- és bűnügytörténelmi tanulmány, telve érdekes lélektani mozzanatokkal.

Felháborító volt ez a pör s az egész nem egyéb, mint a leggyötrőbb, legcinikusabb faggatózás, kigúnyolása a szerencsétlennek a hatalmas által. A mit ma elrendeltek benne, holnap már visszavonták s Wesselényit eleve kijátszották azzal, hogy egyedüli törvényes oltalmú eszközét, az alperesi tanúvallomást felperesi oklevéllé változtatták át. Sürgették kimerítő védelme beterjesztésére s a mikor reákerült volna a sor, megakadályozták annak pontos beadásában s mégis úgy magyarázták a dolgot, mintha a késedelem az ő hibájából esett volna, a miért aztán súlyos következményekkel terhelték. Ilynemű furfang vonul végig az egész pörön, melynek minden legapróbb részletéből csak az tünik ki, hogy Wesselényit vérig sértve halálra akarták gyötörni, a minthogy kétszínű és kárörvendő eljárásukkal, magához a Felséghez intézett kérvénye daczára megakadályozták még abban is, hogy idején Gräfenbergbe költözvén, ott magát gyógyíttassa, a minek következtében teljes négy évig tartott sanyargatásával őt a végleges megvakulásra kényszerítették.

Egyszóval feldúlták családi életét, erkölcsileg meg anyagilag tönkretették. S a megvakulásra nézve helyesen jegyzi meg Kölcsey, hogy „ilyesmi akkor is felette gyászos, midőn azt egyenesen a sors mérte reánk, de midőn emberektől ered az, midőn azok akarnak olyat rablani és olyasmitől fosztani meg, mit emberi hatalom nem adhat, ekkor borzasztóvá válik az, mi különben is rémisztő". A miből látni, hogy Wesselényivel is csak oly gyötrelmes módon bántak, mint annak idején Kazinczyval s hogy mindkét rendbeli pörben már mélyen gyökeredzett az a tendentia, mely pokoli körörömmel annyi véráldozatot követelt az újépület és aradi vésznapok idején.

A védelemben Kölcsey kimutatja, hogy hűtlenség címe alatt indított pörben a kifogásokkal való védekezésnek igenis van helye, mert midőn 1790-ben, az ilynemű pöröket az 56. czikkely által, a királyi tábla rendes birósága alá adták, azt akarták elérni, hogy azokban is ama törvénykezési mód és rendszer, épp ama formák szerint járjanak el, melyek minden más királyi táblai pörökben divatoznak. S erre azért hivatkozott Kölcsey, mivel az ilynemű pörök a legfontosabbak a királyi táblai pörök közt egyrészről az államfő és állam érdekei, másrészt pedig az egyes polgárok élete és vagyona forogván koczkán. Hiába hivatkozott, mert még a Martinovics-féle pörben a cancellaria által, a törvény nyílt és gyalázatos megszegésével a curiához küldött eljárási szabályzatot, mely a nyilvánosság kizárását és a védelem eltörlését rendeli el az alkotmány rút kijátszásával és a birói függetlenség megölésével, ezúttal is alkalmazásba vették, miként ugyanezt cselekedték Lovassy László, az országgyűlési ifjak, valamint a Kossuth Lajos pörében, a mi aztán Deák Ferenczet az 1839 október 3-án tartott országos ülésben felszólalásra és az egész eljárás megbélyegzésére kényszeríté.

Hűtlenségi pört csak tettel követhetne el. E pontban nagy meggyőző erővel mutatja ki a részletesen felhozott régibb hűtlenségi pörökből a vád alaptalanságát.

Legérdekesebb ama része, melyben a fejedelem és kormány közti különbséget mutatja ki, erre azért lévén szüksége, mivel a királyi ügyész a kormányra mondottakat egyenesen a felségre akarta vonatkoztatni, így bátran pallost mutathatván Wesselényinek és

vérét követelhetvén. A régibb országgyűlések lapjaiból vett részletes fejtegetése ez a magyar alkotmánynak, melyből tudomásunkra szolgál többek között, hogy a felség tanácsosai magyar dolgokban mindíg csak magyarok lehetnek, sőt pénzügyi és hadügyi tárgyalásában is mulaszthatatlan az ő jelenlétük és befolyásuk. Annak bebizonyítására, hogy fejedeem és kormány teljesen különböző fogalmak, az idegen tanácsosokról is megemlékezik, kimutatván megbüntethetőségüket, mihelyt az alkotmánynyal ellenkező dolgokba keverednek. Az 1723-ban felállított helytartótanács a király kormánya volt. Megtanuljuk végre, a mit újabb időben elhanyagolnak, consulátusi ügyekben sehol tekintetbe nem vesznek, azt, hogy a portánál magyar követ legyen. Szóval igazi alkotmányt találunk itt, olyat, milyentől a gyakorlati életben s a jelen viszonyok között, fájdalom! egyre távolabb esünk.

A felperesi tanuvallomásokról adott birálata érdekes lélektani tanulmány. A fogalmak és képzeletek fejlődését, az érzékek, a figyelem, az emlékezet működését és hatályát fejtegeti, midőn kimutatja, mily hamislelkűség főbenjáró ítélet alapjává tenni oly tanuvallomásokat, melyek egyedül csak az emlékezetből vannak merítve. Nincs kétség benne, hogy a felperesi tanuk rosszakaratúlag befolyásolva, fenyegetve és megfélemlítve, egyenként hamis tanuságot tettek. Lerontja felperes egész vádalkotmányát teljes egészében, szintúgy, mint részleteiben.

Végül a bírósághoz fordul. Részrehajlatlanságot és igazságosságot vár és követel biráitól. Ezerféle befolyással fenyegetődző hatalmas ellenfél lépett fel alperes ellen; de arra, ki a birói szent esküt egyszer letette, emberi hatalomnak befolyással bírni nem szabad. Alperes emberi hatalommal felruházva nincs, de az ártatlanság, törvény és igazság szellemi hármas hatalma őrzi őt. E hármas hatalom oltalmában nincs erő, mely őt büntetlenül elnyomhassa. E hármas hatalom felszentelt végrehajtói az ítélőszékek s alperes bizton hiszi, hogy igazságtalan üldözője ellen ott biztos védelmet fog találni, mert ha az ellenkező következnék be „hazánkban is a Tiberius korához hasonló irtózatosságoknak kell mielőbb bekövetniök“. S nem állottak-e elő?

A későbbi évek igazolták Kölcseyt, hogy Wesselényi nem volt forradalmi ember. A mit Széchenyi hiába bizonyított a bécsi körökben, ott az volt a szerencsétlenség, hogy a harasztot fujdogáló szellőt is viharnak tekintették. Veszedelmesnek tekintette Wesselényi irányát, óvta, intette és meg is hült barátságuk egy időre, hogy annál melegebben nyilatkozzék a tempora si fuere idejében. Wesselényit Kossuth és szelleme ragadta s táborába állt.

XV. FEJEZET.

Az óbudai [illegible] vasárnak — Lőiskola. — Gyapjugyár — Milyen legyen a Lánczhíd? Clark. — Jégzajlás.

Bármennyire is elszomorították Széchenyit ezek az állapotok, a közért való munkásságát azért folytatta. A hídra jegyezték az aláírásokat. A nádor, mint mindig, úgy ebben a kérdésben is előljárt és fáradhatatlan volt. Széchenyi 1837 június 15-én tudatja Clarkkal, hogy az országos bizottság mint vállalkozónak, Sinának adott elsőbbséget s a technikai igazgatóról a bizottság úgy határozott, hogy ha akarná és bírná elfogadni, Clark legyen, és Schönerer fel van hatalmazva Sina nevében őt arra szerződtetni. Kérdi, vajjon most már meg van-e elégedve, kiváltképen pedig saját magával s kéri, jöjjön mielőbb, a mint csak lehetséges, mert semmi sem képes az ellenzéket izgatottabbá tenni, mintha részükről sietnek s írja meg rögtön, hogy mikor hagyhatja el Londont s mit kelljen előkészíttetni a szükséges anyagból?

Stettner Györgyhöz 1837 november 14-én kelt levelében az óbudai sziget eladását kéri, mert e nélkül soha nem fog a gőzhajózás, mint honi vállalat, jó sikerrel forogni, de mindig megmarad benne a bábel-toronytarkaság, minthogy most sem német, sem magyar, hanem angol, olasz, holland, rajnai mixtum compositum s jó telelő s itteni állandó gyárhely nélkül az is marad. Nagy haszna volna belőle Pestnek, ha egy most tökéletesen becsnélküli szigetet jó áron eladhatna és határában hajógyár és kikötő támadhatna.

Széchenyi a lánczhidat akarja Clark terve szerint, mások nem lánczhidat akarnak Rennin tervei szerint, kéri Clarkot, hogy vagy maga, vagy megbizottja jöjjön s minden habozás nélkül biztosítsa a vállalatot s lássa meg a jégtorlódás miatt a telet is.

Széchenyi halad. A gyapjúraktárra és lóiskolára gyűjt és siet életbeléptetésével. Clarknak tudtul adja 1838 január 12-én, hogy a Duna január 6-ika óta úgy be van fagyva, mint emberemlékezet óta nem volt. Képzelheti Ön, — folytatja levelét — mennyire gyönyörködnek elleneink a magas vízállásban s mondják: no, ha most csak egy vagy két oszlopos híd volna a folyam felett, minő veszélynek volna városunk kitéve s elleneink reménye szerint a hídepités írva marad papiroson. Ez nagy csapás lenne vállalatunkra nézve; mert ha ők nagyon ócsárolják a lánczhidakat, akkor a két város egyáltalán nem fogja érvényesülni a kőhidakat s mi az esetben biztosítva vagyunk az iránt, hogy meggyujtják nekik a lámpát, de azért nem könnyű dolog a várost triumphálva összejárni, mert azt nagy óvatossággal és előrelátással kell eszközölnünk, az utat majd az én elmém ki fogja jelölni.

Ezek után kérdést intéz Clarkhoz, minő nehéznek gondolja a hidat, *egyoszlopos* vagy *egyives* hidat akar-e csinálni? A híd technikájára nézve írja neki azután, ha a híd egyoszlopos lesz, akkor bajossá válik a város előítéleteitől szabadulni, mert most mind ellenzik, hogy a folyam medrébe valami építtessék. Figyelmezteti azután, hogy a híd épithető a nélkül, hogy a folyam ágyát összeszorítani kellene. Ez okok miatt tanácsolja Széchenyi, hogy Clark a láncznál maradjon s taglalja a tervrajzok szakaszait a láncz megerősítése szempontjából.

Február 1-én újságolja egyebek között Clarknak, hogy Orsován vannak tekintélyes férfiak, kiknek vasgyáraik vannak, kik már több hidat építettek, utoljára egy 22 ölnyi ívezetűt. Ügynöküket a nádornál is volt, tetszett neki a terv, de úgy nyilatkozott, hogy az országgyűlési bizottság megállapította, hogy építési igazgató jogával csak az bírhat, ki már hasonló művet készített. Értesíti, hogy nem egészséges és nem is lesz, míg nem látja az utolsó oszlopot a Duna medre felett. Clarkkal szemben Wodianer Rennint, szintén angol mérnököt akarta volna az ellenzék útján alkalmaztatni.

Február 6-án Clarkhoz intézett levelében a következőkre kér gyors választ: a tervezett híd két oszlopot tüntet fel, melyek a folyó medrében állanak s hogy Clark igen közel gondolta ezeket a parthoz s bárha Széchenyi most nem ismeri az általános véleményt, mégis a mellett nyilatkozik az, hogy a Duna oly szűk folyású medrébe ne helyezzenek akadályt; mondja meg tehát, mi az oka annak, hogy Clark az oszlopot a folyóba tervezte? vajjon meg lesz-e az rövid idő alatt vagy Clark elhalasztja jövetelét mindaddig, míg a lánczokat a földbe erősítik, jóval alább és mélyebben, mint a templom a budai oldalon. Nem volna-e lehetséges a hidat két oszlopra úgy építeni, hogy az oszlopok a parthoz zárulnának. Azt gondolja, a mennyire terveiből megítélheti, hogy az oszlopok megerősítésére még elég hely maradna a nélkül, hogy a templomnál lejebb mennénk, azt meg semmi sem akadályozhatná, hogy az ívezet 703 német láb helyett 807 láb legyen. Felvilágosítást kér, hogy ebben az esetben volna-e különbség a kiadásban s azt is kijelenti, hogy ő legjobban szeretné az oszlopokat a partra építeni.

Újabb időben, mint Kardos Samu is Wesselényi monographiájában felpanaszolja, hogy hivatalos Széchenyi-cultust csinálnak. A Széchenyicultus nem *hivatalos*, de a hivatottak cultusa és nem foglal el semmit Wesselényitől s megmarad ő *legnagyobb magyarnak*. Egyikük tisztelete sem homályosítja el a másikét. A kire csak szüksége volt, a kör lelke megszülte és megihlette. Áldott legyen mindnyája emléke, de Széchenyi érdemei kisebbítésével. mások érdemeit nem szabad emelni . . . Fogadjanak meg mindent tőle, jellemezzék balul, tettei megmaradnak, maga véste kőbe. Sokoldalúsága a nagyok csillaghullásában a legfényesebb csillag.

A lánczhídnál, mely még mindig nem Széchenyi-híd, ha egyéb emléket nem hagyott volna is életével, maradandó emlék, melyhez oda van forrva szintén az ő ünnepelt neve s az építésben való buzgóságát áldhatja a hazafi és csodálhatja a műszak férfia. Műszaki ismereteiből már az Al-Duna szabályozásánál is vizsgázott, de a lánczhíd építésénél is. Ezek beszélő bizonyságok.

Olvassuk el február 6-ról Clarkhoz intézett levelét, mely mint a többi, technikai tájékozottságának bizonyítványa. Széchenyi István nézete szerint a C. D. tervrészletén levő helyét találja a folyó-

Széchenyi budapesti szobra.

nak legalkalmasabbnak a hídépítésre, bárha nagyon ellenzik az építést, minthogy a gyaloghíd ebben a vonalban a hídomlásnak mindig ki lenne téve s a Gellérthegyen sok ember lakik s ott sok ház van, megeshetnék, hogy a közlekedés ott tönkremenne a házomlás miatt és sok ember életét veszthetné. Azt is írja, hogy aznap reggel még egyszer megvizsgálta a helyet s a rajzónnal megjelölt helyet találja a legalkalmasabbnak arra, mely tíz ölnyi kiterjedésű két oszloptávval. A C. D. sectiót legmegfelelőbbnek tartja akkor, ha a közlekedést a hó omlásától megmenteni lehetne, a mi ugyan kicsinység, de mégis megeshetne a hegy oldalának kevés fala miatt.

Hiszi, hogy ő is be fogja látni, hogy ha volna egy vélemény az oszlopok felállítására a gyaloghíd ily szűk részén, ez inkább a C. D. sectio volna, mint a G. H. stb. . . . Végre jelenti neki, hogy február 20-án volt a legnagyobb hideg 20° Reamur szerint s bizonyos benne, hogy a jég három hétig meg sem mozdul, nagy zajlást gyanítanak s félnek tőle.

XVI. FEJEZET.

Az árvíz — Tasner úrlapi czikkei. — Gőzmalom. — Nagyszombati lóvasút. — Tűzkárbiztosítás. — Corpus iuris fordítása. — Gróf Ráday Gedeon esete. — Ertekezés Pozsonyban Odescalchi Gusztáv lakásán — Értekezés Pozsonyban Vécseynél a Duna—Tisza-csatorna ügyében.

Széchenyi nem csalódott. Márczius 8—9-ike közötti éjjel megindult a Duna jege, csakhamar fennakadt; és 12-én Buda, 13-án Pest nagy része víz alatt állott. Legborzasztóbbak voltak a 14., 15. és 16-iki élmények Pesten. Legtöbbet szenvedett a Ferenczváros, sok emberélet is esett áldozatul. 2271 ház összedőlt, 827 megrongálódott és csak 1146 maradt épen. Nem volt semmi előkészület. A rémületet a harangok zúgása fokozta. Széchenyinek kevés szerep jutott. Egy gőzhajóval a Csepelszigetre kelle rándulnia élelmezés miatt. Mint rendesen, elégületlen volt önmagával. A nap hőse Wesselényi. Ragyogó népszerűség körözte a bujdosó oroszlánt. Erős karjával és halálmegvetéssel ezreket mentett meg. Vörösmarty nyujtotta az Árvizi hajós-nak a hervadhatatlan koszorút. A segélygyűjtésre itt a nádor, Bécsben a cancellar alakított bizottságot s az ország és birodalom minden részéből nevezetes összegek gyűltek össze. Báró Sina maga 40,000 forintot adott. „Ezért elnézheti neki, ha igaz, — jegyzi fel Széchenyi — hogy Metternichnél és Kolowratnál házi köntösben tett látogatást . . .“

Sinát Széchenyi hangolta a bőkezűségre. Megírja neki márczius 21-én, hogy Pest rombadőlt, felemelkedik-e valaha a romok közül, kérdés. Példaadó nagylelkűségét köszöni. Panaszolja testi kimerültségét és lelki aggodalmait, családját csak most küldhette

Czenkre. Ő mint becsületes hazafi nem mozdulhat. Dicséri a nádor [illegible]. A [illegible] szerinte a város csak [illegible] *lábalhat ki, mire a város maga elég jelzálog.* Ezt a kölcsönt becsületes emberek kezelnék, szeretne ennek tagja lenni. A segély jót tesz, de a kölcsön volna napirenden.

Márczius 27-én Sinának megint ír a vasúti részvények és a Duna ármentesítése felől. A nagy veszélyben, levertségben sem pihenteti agyát. Szíve hazájáért dobog, segít és segíttet az ország szívén, de a haza érdekei ellátásában sem szünetel.

Clarkot tudósítja az árvízről, a víz 4′, 7″, 11‴ magas volt Csepelszigetnél, tehát nagyobb, mint az 1775-iki. Megemlékezik báró Sináról, ki mindjárt az első napokban 40,000 forintot adományozott az árvízkárosultaknak s ha most azon lesz, hogy a két város állandó híddal összeköttessék, világéletében úgy fogják magasztalni, mint a haza újjáteremtőjét s halála után, mint legnagyobb hazafi, halhatatlanná leend. Kéri Clarkot, értesítse a következőkről: szolgálhatna-e egy ilyen híd árúk, barmok, lovak, szekerek, ágyúk átszállítására kellő ellenőrzés mellett? Részletezi továbbá, hogy a két város jelen helyzetében leghasznosabb volna az olyan kétoszlopos híd, mely kellő ellenőrzés mellett a terhek átszállítására is szolgálhatna.

Április 10-én betegen érkezik Czenkre; nem hiszi, ha valami különös nem segít rajta, csontjait tovább bírná. Teste beteg, de lelke derült. A levelet sem végezhette be, hanem Lunkányi végezte be helyette.

Április 16-án szintén Tasnernek írja, hogy egészsége hanyatlik, félig-meddig egészségesen nem használhat, nem mozdul egyelőre, de a lapokba tegyék ki, hogy beteg, mert hihetik, hogy elbújt. Kéri, ha a lóversenyről írt munkája elhagyja a sajtót, küldjön pár példányt Sopronba Lunkányi Jánosnak. Pár nap mulva üdvözli Tasnert Geyza fia születése alkalmából, ő már térdén ringatja fiát, Bélát (született 1837 jan. 3.). Ha a házaséletnek vannak tövisei, vannak rózsái is. El van ragadtatva, hogy milyen gonddal ápolja őt felesége. Mindenre kiterjed figyelme, hírlapczikkre is, és kíváncsi megtudni, hogy ki az a Szemere Bertalan, ki a Társalkodóban Pest szebbítéséről, összehasonlítva London, Páris, Bécs, Berlin és a holland városok építési jellegével, olyan szép czikket írt. Milyen

nagy tehetségek fejlődnek. Örül a szíve. A Nemzeti Casinót kéri, még kötelességeit nem teljesítheti, mentse fel igazgatói tisztsége alól. Megdicséri Vörösmartyt, ki az Athenaeumban „A felekezet" című czikkben a pártokról elmélkedik s körülírt meghatározásokkal tárgyalja a pártok értelmét s példákat hoz fel a társadalmi czélok elérésére szolgáló pártok gyakran szükséges voltáról, az eszmék surlódásáról, a játékszín körüli pártokat is megvilágítja. Szederfáit szaporítja.

Május 25-én közli Tasnerrel, hogy egy kicsit jobban van, de azért nagyok a gyomornyomásai, epéje bántja, felette sovány. Ebédele négy csésze leves és négy kétszersült. Többnyire fázik, érverése 48, egy kis felhő, egy kis szél és elzsibbasztva érzi magát. Minél több homeopathiával ismerkedik meg, annál jobban tiszteli Baloghot, kit kérdjenek meg, mit szedjen? Kíváncsi megtudni, hogy fogadják a Lóverseny körül című művét.

Széchenyi e munkájában a magyarországi tenyésztés elhagyott állapotát írta le és szükségesnek tartotta, hogy az a gazdasági élettel szerves egészszé fűzessék, vagyis ne legyen az fényűzési czikk. Lovaink nemesítésére legalkalmasabbak a keletiek és így az angol vért tartja annak s ezzel kapcsolatban leírja az angol tenyésztés akkori állapotát, melynek főrúgója a versenyzés sportja. E kérdéssel együtt a legnagyobb magyar behatóan foglalkozik a training s a management egyes kérdéseivel s erre vonatkozólag máig helyes nézeteket hangoztat. A munka ugyanilyen terjedelme foglalkozik a tenyésztés problemáival és ennek előfeltételeit megkívánja, a versenydíjakat, futtató-teret, trainingintézeteket, tenyésztő-egyleteket, a keleti vért, méneskönyveket, rendes lovásárokat, stallionokat stb....

De térjünk vissza az árvízre, melyről Wesselényi maga így emlékezik:

„A Duna felé siettem, a víz még csak szivárgott át a kis gáton. Haza menvén, lovat nyergeltettem; midőn a város piaczára értem, már omlott a hullám a Váczi-utczán lefelé, bajjal tudtam ezzel szembe csaknem végig hasítva lovagolni. Már a német színház s a Dorottya-utcza is vízben valának. Gróf Károlyi Györgygyel Széchenyi István szállására lovagoltunk, onnan ki az országúton a linea felé, ezen még innen értünk oda, hova a víz a Theresia- és

Józsefváros felé keresztülszaguldott. A víz apadására nézve kapott biztosítás folytán visszatértünk s én azon hiedelemben, hogy bősz Dunánk ezen látványadással be fogja érni, éjfél után hazamentem.

Márczius 14-én, szerdán reggel öt óra tájban a belvárosba indultam, hallván, hogy a városházánál csónakok vannak. A Kígyó-utczát már csaknem egészen víz alatt találtam, előbb térdig, majd övig gázoltam s visszatérni már nem akarván, nyakig érő vízben értem a város piaczára, hol egy ladikot sem találtam. A siker nélküli feredésből alig léptem szárazra, midőn minden ruhám testemre kezdett fagyni s mire Helmeczyhez értem a Trattner Károly-házban — alig pár száz lépésnyi távolság —, már jégkéreg borított. Itt kénytelen voltam levetkezni s hazaküldtem köntös után; azzal János későn érkezett, mert egy darabig hajón kellett jönnie. Mihelyt felöltöztem, csónakot keresni indultam. A Sebestyén-piaczon ott jövő, menő hajókat s temérdek népet találtam.

E szomorú reggelen egy ladikra ültem, melylyel éppen Havas Ignácz senator jött. Vele a Belváros utczáin eveztünk s a Váczi, Kishíd és Aranykéz-utczából hordtuk a menekvőket a Sebestyén-piaczra. En evezni és kormányozni kezdtem."

Itt Wesselényi elmondja, hogy Havast és más senátorokat nem bírt arra venni, hogy a Ferenczvárosba menjenek, hol emberhalált okoztak az összeroskadó házak. Wesselényi megbotránkozott, mikor Csekonicstól, ki mellette csónakázott, Dessewffy Auréllal, kérdezi: Merre? Csekonics azt felelte, hogy istállót keres lovának. A pipázó Prónay Albertet azonban kimozdította, hogy tutajon indult menteni. Eleven színekkel ecseteli Wesselényi a borzalmakat s tizenkét órai folytonos evezés és mentés után végre a Fehér Hattyúban eszik valamit. Majd később, mikor újra elindult, gróf Károlyi Györgyöt üres hajóiért megtámadta és ezeket is belevitte a mentésbe, sőt magát gróf Károlyi Györgyöt is. Dolgozott az izgalmak, rémületek, életveszélyek közben és még sem érezte fejét tisztábban fontolónak, vérét nyugodtabban folyónak s inait erősebbeknek. Túlfeszített munka után ismét pihent, azután egész éjjel dolgozott. Útközben hiába akarja kényszeríteni több barátját, hogy a mentésben részt vegyenek. Elkeseredve ment tovább. Lónyay János királyi biztoshoz márczius 17-én már lóháton mehetett és assistentiát kért, hogy a

hajósokat mentésre kényszerítsék. Lónyay városi és megyei lovaskatonákat s fiatal mérnököket ad rendelkezésére. Széchenyit méltatlanul támadja, hogy a mi nem tőle ered, félvállról veszi. Széchenyi nem kérkedett vele, hogy — a mint már Sinához írt leveléből látszik — nagy szabásokban gondolkozott az árvízkárosultakról. A lobbanékony Wesselényi nem ítélte mindig igazságosan Széchenyit, de ezt megbánta. Márczius 18-án Wesselényi a Jelenkorban leírta az árvíz lefolyását. Beszélt István főherczeggel is, ki nagyon megdicsérte. Ez különös örömére nem szolgált, de az igen, hogy igen szépen beszélt magyarul... Az árvíz után Wesselényi menlevéllel három hónapra Gräfenbergbe utazott.

A főváros emléktáblával tisztelte meg nevét, de ott él az minden magyar szívében, ki ismeri hazája történetét.

Széchenyi István „Néhány szó“ a lóversenyek körül című műve tulajdonképen csak válaszirat egy bizonyos Pesti Lajoshoz, ki a Hírnök című lapban többek között a lóversenyről ezeket írta:

„A vásár rosszaságán mindenki panaszkodott, a lóverseny (most lóvetének elkeresztelték) többnyire csak a nagyuraknak szerez mulatságot és nyereséget. A polgárság alig vesz részt benne, a parasztok meg mindinkább elmaradoznak, mert 20—30 forintért nem akarják lovaikat rontani. A nézőközönség is már csekély részvéttel nézi ezt a mulatságot, mert a hirdetményben kitett futások sokszor egészen elmaradnak, máskor a feljegyzett 6—7 ló helyett 2 fut s néha legnagyobb jutalomért csak egy ló járja körül a pályát nagy kényelemmel, nem igen mulattatván mást, mint a ki nyertes lesz. S így már közmondássá lett, hogy „a lóverseny nem sokkal mulattatóbb egy tudós értekezlet felolvasásánál.“

Széchenyi erre azt feleli, hogy a lóverseny nem a nagyurak mulatsága, hanem a lótenyésztés nemesítése miatt létezik. Elismert dolog, hogy a lótenyésztésre semmi sem hat oly erős ingerként, mint a díjazott versenyfutás s erre vonatkozó nézeteit a gróf élénk érveléssel adja elő. Polemizál továbbá e műben Széchenyi Maréchallal is, és a versenyzés elvét hirdeti.

Nem szereti, hogy a Figyelmezőben még nincs bírálat. A maga ügyét csak érinti, de terjedelmes gondolkozik a Casino házvételéről. Ha az Ullmann-házat vennék meg, mit a legczélszerűbbnek

tart, alkalmasint ő is aláírna 50,000 pengő forintot. Kéri Gibbon és Voltaire műveit. Megdicséri a Jelenkor czikkét, a mit A. J. aláírással olvasott „Pestnek vízár biztosítása ügyében". Nem tudta, hogy ennek szerzője Tasner Antal, ki névtelenül és álnéven is terjesztette és készítette elő Széchenyi terveit, méltán, mint nemes lélek nemes lélek barátságára. Tudakozódik, igaz-e, hogy Wesselényi kerüli a casinót, mert ott Spitálik tartózkodnak?

Széchenyi egy kicsit kiépülve június 13-án már Bécsből ír Tasnernek és örül, hogy gróf Károly György őt dicséretre érdemesíti s azt mondja, hogyha Tasner nincs, felsülünk a versenynél és egyebekben. Csakhamar visszamegy Czenkre, miután Sinát és Wodiánert a híd dolgában egy kicsit összeegyeztette. Egészsége pang és Czenk jót tesz neki. Innen rendelkezik, hogy egy páholyt a Nemzeti Színházban azért minden nap tartsanak meg neki, használja Tasner vagy engedelmével más.

1839-ben megalkotja a gőzmalmot, a nagyszombati lóvasutat, az Első Hazai Takarékpénztár alkotását Fáynak engedi át. A Kereskedelmi Bank alakulását irányítja és magánkörben is beszél a tűzkárbiztosításról. Gróf Batthyány Kázmérral érintkezik, hogy bicskei uradalmában a Gazdasági Egyesület által tervezett mintagazdaságot engedélyezzen. Mozgatja a Corpus iuris fordítását, miről a híres jogtudós, Fogarassy János úgy vélekedik, mint ő, az Athenaeumban czikket is ír erről a kérdésről.

„Kormányunk s a' nemzet' képviselői által elnyervén a' mult országgyűlésen szeretett magyar nyelvünk azon rangot, mely őt mindig joggal illeté, úgy látszik: arról is szükség azoknak, kiket az illet, gondoskodniok, hogy országos nyelvünk valamint a' jelent 's jövőt, úgy a' multat is magához ölelje, megszüntesse azon anomaliát, mely ha nem történik vala, csaknem megfoghatatlan volna előttünk, hogy a törvényt, mellyet minden polgárnak, állásához képest, kellene tudnia, idegen nyelven szabassék századokig előnkbe. Szóval: illik, sőt újabb körülményeink között már szükség, hogy egész törvénykönyvünk magyar nyelven szóljon hozzánk 's minden polgártársainkhoz, kiknek, egyen-egyenvéve nemcsak nagyobb része magyar, hanem az idegenajkúak is mint azonegy magyar honnak fiai, kik jót, rosszat régóta megosztanak

egymással, 's tettleg és névleg régóta magyarok, nyelvvel is buzgólkodnak azokká lenni.

Szükséges tehát az egész törvénykönyvnek magyarra fordítása, sőt mint mondók nem annyira magyarra fordítása, mint visszamagyarítása, mert nemcsak hihetetlen, hogy ős-eleink kivált még személyesen vőnek részt az országgyűlési tanácskozásokban, idegen nyelven tanakodtak és végeztek volna, hanem kétségtelen tanubizonyságunk is van magában a' törvénykönyvben, hogy a törvények magyar nyelven szerkesztettek. Ugyanis a' Kálmán' végezményei elébe bocsátott előszóban, Szerafinhoz, az esztergomi főpaphoz intézett ajánlatában a' végezményt diákul leíró Albricus kéri az engedékenységet 's hibáinak kiigazíttatását, megvallván magáról, hogy „ezen nép nyelvében nem bír elég készséggel". (Tu, mi Domine! qui in huius populi lingvae genere minus me promtum consideras, si quid calamus, a suscepti itineris tramite declinaverit — errata corrigas stb. Colomani Decretorum Liber Primus. Praefatio § 16.) Itt tehát az idő, hogy az ország' kincsét nyelvünknek visszaadjuk.

Kérdés lehet, milly formában adassék magyarul a' törvénykönyv mostani formájában-e? vagy bővítettben (a' hiányok' kipótlásával); vagy pedig éppen megrövidítve, az elavultakat és eltörlötteket kihagyván?

Csekély gondolkozásom szerint megbővített formában óhajtanám."

Az 1839—40. országgyűlés elhomályosította sokban Széchenyi reményeit. Megerősödött lelkében az a hit, hogy csak egy lépés választ el az anarchiától. Ennek egyik okozóját, Pálffy cancellart lemondatták. Úgy tetszett Széchenyinek, hogy ez a bukás kibékélteti a kormányt és a nemzetet.

A rendek sérelmi politikájának súlypontja gróf Ráday Gedeon esete volt. Gróf Ráday Gedeont Pest vármegye követté választotta, de a kormány ezt a választást megsemmisítette és a vármegyét új választásra szólította fel. Zichy Antal higgadtan és meggyőző bírálattal jegyezte fel, ezt az ügyet Széchenyi naplóiban:

„Hová lesz a szabadválasztás, mivé lesz a különben is hiányos — mert csak a nemesi rendre szorítkozó — egész képviseleti rendszer, ha a kormány a választásokat megsemmisítheti vagy a meg-

választott, de neki nem tetsző képviselőket a megjelenéstől eltilthatja! Megtörténhetnék, mint többek között gróf Batthyány Lajos a vitában felemlíté, hogy a kormány a követek felerészét az egész ellenzéket pörbe fogatja, elzáratja, aztán ki fog a nemzet érdekei felett őrködni? Világos, hogy Pest megye rendjeinek igazuk volt, világos, hogy a többi megyéknek, mihelyt egyikükön ilyen sérelem elkövettetik, azt mindnyájuk ügyévé tenni alkotmányos kötelességük volt. De hát mondjon le Ráday, követelték a mérsékeltek s ezekkel Széchenyi is. Igen, de úgy vélték, hogy itt nem az ő személyéről van szó, hanem egy elvről, melyet feláldozni a belőle vonható következtetések miatt semmi áron sem szabad, nem volt. Széchenyit az ily okoskodás, melyben csak rabulistaságot látott, szinte dühbe hozta. A nádor és az ellenzéki Pest megyének főispánja elvesztette higgadtságát. Magához hivatta a jelöltet, hogy lebeszélje, de a leereszkedés kárba ment. Széchenyinek, midőn az ő és a kormány véleményét kérdezte, azt válaszolta, hogy nem tudja miként vélekedik ebben az ügyben a kormány, de annyit mondhat, hogy vagy Ráday nem megy fel a dietára, vagy ő nem megy fel . . . Széchenyit ez csak megerősíti ellenszenvében; ő e fellépésben a közjónak az egyéni hiúság oltárán feláldozását s az illető törvényhatóságoknál a dolog lényegének üres formák által való elhanyagolását látta csak s ily benyomás alatt május 25-én, míg Ráday lakásán egész éjjel lármáztak és muzsikáltak, a Nemzeti Casinóban tartózkodás nélkül fakadt ki ellene: „Rádayra dühös vagyok. Mindent feláldoz hiúságának. Szeretnék egy pár golyót váltani vele". A golyóváltásra nem került a sor, de Széchenyiben, habár Fáy befolyása enyhítette őt, meggyűlt az epe s kiöntötte a Kelet Népében s az erre következő hírlapi vitákban, nem kímélve ingadozó népszerűségét.

A főrendi ülésekben tett egyes nyilatkozatait Naplóinak szaggatott jegyzeteivel összehasonlítva, nyomról nyomra követhetjük hangulatát.

Június 9-én ért fel Pozsonyba, hol minden körben Ráday ügyét vitatták. Egy ellenzéki club alakul Odescalchi Gusztáv lakásán. Széchenyi csak a következő fenntartásokkal lett volna kész hozzájuk csatlakozni: 1. hogy szabad elhatározását fenntartja magának és magát semmire sem kötelezi le előre, 2. hogy mikor távol van

stafétát küldjenek utánna az ő költségére, de ő megjelenni azért nem köteles, 3. viszont megigéri, hogy ellenkező véleményét az értekezleten mindig ki fogja nyilvánítani s nem fog nekik váratlan meglepetéseket szerezni. E körnek tehát igazán csak a neve varázsával kelle beérni! 11-én folytatták a tanácskozásokat s elhatározták még, hogy a körbe az országgyűlés minden tagja felvehető, de csak tizenegy tag jelenlétében s öt szavazat elég a kizárására; az elnökséget pedig betűrendben viszik. Batthyány Lajosnál folyvást tartatnak értekezések, de ezektől Széchenyi mit sem vár . . .

Deák hatalma és befolyása egyre nől. Az ifjúság 22-én ovatiót készít neki. Ő mérsékletre inti őket, hogy mint hallgatóság, nevüknek megfeleljenek. Bécsből Schedius azt a hírt hozza, hogy Széchenyi ellen, kit már egészen magukénak hittek, nagy az indignatio. „Indignálódva, mivel oly sokkal tartoznak nekem. Hahaha!"

A rendeknél az egész idő alatt új sérelmek voltak napirenden. Június 25-én Széchenyinél ebédelnek Deák, Klauzál, Palóczy, Batthyány Lajos és Zichy Eugen. Délután értekezlet Batthyányinál. „Nem igen megy a dolog némelyek szerfeletti erőszakoskodása miatt."

Július 2-án Széchenyi a főrendeknél mintegy politikai hitvallást tesz, de melyet mind a két fél meglehetősen félre érthetett, mert itt is, ott is magyarázgatnia kell magát. Július 6-án, ámbár az országgyűlés egy kissé belezökken már a rendes kerékvágásba, ő nagyon „isolálva" látja magát, bámulja Deák rendkívüli nimbusát, kezdi elismerni felsőbbségét. „Én idéztem elő ezt a mozgalmat, de féken tartani nem tudom; ez a feladat más emberre vár." „A forrongást én idéztem elő, a rendet másnak kell beléje hozni: egy ember mind a kettőt nem teheti." Július 8-án figyelmeztetik, hogy nagyon lármáznak ellene. „Igen természetes, — mondja erre Széchenyi — egyik fél sem lehet velem megelégedve, mert egyik félnek sem adhatok igazat."

A Ráday-féle sérelem végre olyatén megoldást nyert, hogy a kormány egyik külön leiratban kijelentette, miszerint egyáltalán nincs szándékában a választások szabadságát akadályozni, mely kijelentés után, mintegy megmentve az elvet, gróf Ráday leköszönt s így habár a sérelem tökéletes orvoslást nem nyert, tárgytalanná lett.

Széchenyi a szélsőségek között hányatva, helyzetének minden

keserűségét érezte. Elméje elég tiszta és elfogulatlan volt, hogy mind a két fél hibáit belássa vele; de szíve nem volt elég edzett, hogy majd az egyik, majd a másik félnek ellene irányzott tőrszúrását közömbösen vette volna. Nem egyszer gondolt ismét öngyilkosságra s úgy látszik, mintha csak Crescence tartotta volna vissza, a kit oly borzasztó csapással nem akart sújtani!

A felsőháznál július 24-én megújult a régi vita a kormánynak a felség személyétől való különválasztás miatt, mely nagyon is monarchikus elvnek éppen conservativ részről kétségbevonatása, az alkotmányos fejlődtség mai stadiumában mindenkit bámulatba ejthet. Széchenyi ez alkalommal ismételve a már máskor is mondottakat, kijelenti bár, hogy az absolutismust jobb szereti az anarchiánál s hogy az ellenzék csak a dolgok héjához ragaszkodik, míg ő a lényegét tartja szem előtt s azért kész a sérelmek félretételével is a haladási kérdésekkel foglalkozni: ily loyalis nyilatkozatok daczára az elnöklő nádor közbeszólását és megrovását vonja magára. Az ülés Majláth Györgynek czáfoló felszólalása után, nagy ingerültség közt, eredmény nélkül oszlott szét. Ez Széchenyit, „kinek mezeje csak később viruland el", arra a gyanúra vezeti, hogy szélsőségekre akarják vinni a dolgot.

Július 25-én a tárgyalás folytattatván, Széchenyi ügyesen beleszövi tiltakozását s kijelenti, hogy ő kész beállani aulikusnak, mihelyest a *kormány őszintén constitutionalis* lesz, de ha nem, akkor inkább a rendekkel (ellenzékkel) tart . . .

Deák Ferencz követi jelentésében így tört ki:

„Helyzetünk keserűségét növelte az a leverő gondolat, hogy a kitürni nem tudásnak átka még nagyobb csapással sújtja nemzetünket. Lankadni fog majd a sikertelen küzdésben, a nemzet önmaga dulja fel legszentebb jogait, melyekkel a hatalom megsérthetett ugyan, de meg nem ronthatott. Ilyen bukás mindenkor gyávaság szülte öngyilkolás, ez pedig a legborzasztóbb halál, mert a meggyilkolt jelennel egyúttal sírba száll a szebb jövendőnek reménye is, olyan halál, melyet nem kísérnek részvét könnyei, mert a mely nemzet önmagát elhagyja, sorsát megérdemli."

Deáknak ily szellemben mondott beszédeit, melyeknek fennköltékesszólásával a tömegeket magához ragadta, míg mérséklete a

higgadtabbaknak is imponált, Széchenyi is növekvő lelkesedéssel hallgatta. A nemzet leendő vezérét előre sejtve és óhajtva benne, e reményét mégis mindig ahhoz kötötte, hogy a rabulista hernyót levetkőzve, mint államférfiú bontakozzék ki s emelkedjék magasan párthívei felé. Deáktól akkor az ilyen ambitio még nagyon távol állott: ő inkább a szív, mint az ész embere volt még s nagyobb szónok, mint államférfiú.

Az, a mit Deák gyáva öngyilkosságnak mond, egy pernek, ex non defendit, vagy rossz védelem miatt, elvesztése volna. Elvesztése fellebbvitel jogorvoslat nélkül. Nemzet azonban veleszületett jogairól nem mond le soha, még ha képviselete gyáva volna is. A mit egy országgyűlés elmulasztott, azt egy másik helyrehozhatja: egy nemzedék sem prejudikál a jövőnek. Széchenyié a jobb ítélet, ki egy nemzet jövőjét a benne rejlő szellemi és anyagi erők teljes kifejtésében látja leginkább biztosítva.

Hálátlanság, ha kisebbítik a derék táblabirák érdemét, kik körömszakadtig ragaszkodtak írott jogaikhoz, de ne feledjék azok érdemét sem, kik megtörték előrelátó szabadelvűséggel a mozdulatlanságot.

Széchenyi elragadtatta magát ugyan Deák, Klauzál, Jósika, Zarka, Ürményi beszédei által, de sokszor felfedezi a prókátorságot, a rokokót. Augusztus 3-án ott volt azon a kerületi ülésen, mely a karzat recsegése folytán félelem közt oszlott szét. A rendetlen futásban Széchenyi hüvelykujját is megsértették. Sokan azt hitték, hogy földindulás van. Ezen a napon Széchenyinél ebéd volt a Ráday-ügyben. Egy kalap alá húzta Deákot, Somssich, Klauzál, Pázmándy, Palóczy és Wenckheim Béla ellenzéki követeket. Wenckheimnek kellett Pestre menni, hogy az oly égető napi kérdést ott a forrásnál kiegyenlítse, azaz Rádayt mondassa le. Széchenyi elemében van, mihelyt közvetíthet. Mindig hozzá tette: „Két szék közé jutottam, nulla vagyok". Majd hosszú értekezleteket tart külön Deákkal, majd a főherczeg nádort capacitálgatja, hogy az ellenzéket ne hanyagolja el, hanem némi befolyást engedjen az ellenzéknek.

Augusztus 13-án Vécseynél több hazafiakkal egyesülten a Dunának a Tiszával vízcsatorna által leendő egybekötését hazafiúi érzéssel megpendítik.

Országgyűlési munkássága közben sem függeszti fel a köz-

ügyeket. A politikai nyugalom miatt a közvetítéssel sokat fárad, bár nem ér el eleget, úgy hiszi, mert nincs benne elég melegség. Augusztus 26-án hosszasan beszélt, pártolva a rendeket, a miért azután nagyon megtámadták a maradók, mit jó humorral vett fel. Megérkezett Clark és lefoglalta a legtöbb idejét. Ráday nem akar lemondani, azt hozták hírül. Ez szörnyen leverte Széchenyit. Nemesist, végbukást emleget, de Batthyány Lajos biztató szavaira egy kicsit megvígasztalódik.

XVII. FEJEZET.

Gróf Batthyány Lajos. — A nádor és Budapest. — Gróf Hunyady Juliához. — Gróf Ráday Gedeonhoz a vasuti kerdesben. — Fay és Szechenyi. — A hitehagyottság vadjai. — Bekitest kiserletei. — Kossuth és Lovassy megkegyelmeztetése.

Gróf Batthyány Lajos bizott a nemzet jövőjében és Széchenyi ő benne sok vezértulajdonságot ismert fel és sokat várt tőle; nem kapkodott, lelkesült, de nem rajongott, hazáját igazán szerette. Széchenyi bár nagyrabecsülte Batthyány Lajost, de nem tartotta helyesnek túlzó optimitását. A Ráday-ügy jól ütött ki mégis. Ráday leköszönt s ügyét óvással levették a napirendről. Maradt azért elég anyag a közvetítésre és ingerültségre. Széchenyi, kit Deák láthatóan befolyásolt, közelebb áll az ellenzékhez, súlyt fektet a kormánynak az uralkodó személyétől való különválasztására, s arra, hogy a magyar országgyűlést ne tekintsék Bécsben a féle Postulaten-Landtagnak.

A magyar alkotmányt néhai Ferencz császár eredeti tisztaságában nagyrabecsülte, maga Metternich is csak azt kifogásolta, hogy a királyi hatalmat kelletén túl megnyirbálta. A felsőház az alsóházzal hónapokig vitatkozott. Az alsóház a felsőházat, a felsőház az alsóházat szerette volna rendezni.

A városi követek lealázó helyzete, melyet minden országgyűlés elején szóba hoztak, de ismét elejtettek, különösen Széchenyit nyugtalanította, ki magát a főváros virtualis képviselőjének szerette tekinteni, a mennyiben önérzettel elmondotta, hogy Budapest felvirágoztatásáért senki sem tett többet ő nála.

Magyarország súlypontja a koronázó Pozsony volt, mint az országgyűlés székhelye. Nem volt a nemzet fővárosa. Pestet és Budát

németek lakták, a született magyar, ha fiatal korában idevetődött, épp úgy elnémetesedhetett, mintha Németországban élt volna. Lakói a korlátolt és szűk látkörű nyárspolgárok, sem ők, sem más nem sejtették, hogy az a pont, melyen e két város fekszik, mily fontos és mily nagy fejlődésre képes. Széchenyi genialis szelleme felismerte, Pest és Buda jelentőségét nemcsak az ország kereskedése, hanem fejlődése szempontjából.

„A nádor szerette a serdülő várost, — írja Pulszky Ferencz — de sohasem álmodta jövő nagyságát. Hogy Budapest világvárossá, elsőrangú kereskedelmi piaczczá emelkedhessék, azt sohasem hitte. Némán folyt le a budai vár ablakai alatt a Duna, olykor-olykor leúszott a Vágról néhány fával rakott tót talp s alulról felfelé iszonyú ostorpattogással vonta a dohány- és gabonahajókat az elcsigázott lovak hosszú sora. Mint búzavásár Mosony is nevezetesebb volt Pestnél, a kereskedés pangott, nagyobb részt németek és görögök kezében, az országgyűlés Pozsonyban székelt időről időre, Budán a várban csak a helytartótanács és a kamara székelt, Pesten a curia. Ily körülmények között az ősz nádor csinos provincialis várost akart alakítani, Pestből olyat, mint Carlsruhe vagy Manheim s azért széles, egyenes utczákat tervezett, két- vagy kivételesen háromemeletes házakkal, könnyű, kellemetes stylban, olyakat, minő a mostani földhitelintézet, az akkori Marczibányi-ház, mely akkor sokáig Pest legszebb házának tartatott. Pollák, ki múzeumot, Hild, ki a Lloyd-ot s a bécsi Koch, ki a Károlyi-palotát építette, fogták fel legjobban a nádor eszméit; nagyszerű épület megrontotta volna a harmoniát. Széchenyi ellenben történeti előrelátással szemlélte Budapest ártatlan fekvésének jövőjét s tisztán látta, hogy a tér, mely a Margit- és Csepelsziget közt elterül, egykor az alsó Dunavölgy kereskedésének gyűlhelye és raktára lesz. Magasra szállt phantasiája, a várat, a szigetet egy gyönyörű egészbe foglalta össze, villákkal a hegység oldalán a Duna mentében fel egészen Visegrádig. De annyi nehézség állt útjában! Hány előítélet s vastag otrombaság. S ő el nem csüggedt, éveken keresztül kapacitálgatta a nyárspolgárokat, kik sérthetetlen elvnek hitték, hogy a zöld gyep és lombos fasor nem való a terekre és utczákra, hisz ez faluvá változtatná a várost. Mennyi szóba s időbe került csak az is, hogy a mostani

Erzsébet-térről elvitessenek a városi sátrak. Széchenyi nagy lökést adott a pesti kereskedésnek azáltal, hogy a Dunagőzhajózás élén állott, mely előbb csak Pécset, nemsokára Konstantinápolyt, Trapezuntot s Szmirnát hozta összeköttetésbe Pesttel s az óbudai szigetre telepítette nagyszerű hajógyárát".

Tudta jól, ha Pest elsőrangú kereskedő emporiumává, jelentékeny iparteleppé válik, ha lakosságának száma növekszik s nagy várossá lesz, ha nagy eszközeivel magát kellemes helylyé varázsolja, ha az ország előkelősége itt letelepszik s tényét fokozza, ha a művészet és irodalom emberei itt összpontosulnak s a nagy város kényelmét itt is fel lehet találni, ha az országgyűlés nem az ország szélén, hanem itt a központban fogja tartani üléseit, akkor Budapest oly középponttá válik, melynek roppant hatása lesz a nemzet fejlődésére. Ily város mindenekelőtt emancipálja a magyar társadalom felsőbb rétegeit Bécs nemzetietlenítő hatása alól s életüket az ország középpontjában, a nemzeti élet befolyása alá helyezi. A főváros nemcsak saját lakosait civilizálja, de az ország kisebb városait is, és olvasztó ereje kihat a nem magyar lakossággal bíró városokra is.

Hogy ma az ország fővárosában nem a magyar elemnek van túlsúlya, arról Széchenyi nem tehet, annak oka részben az a nemzeti éhetetlenség, a mit ostorozott s az a falánkság más részről, mely ezt a gyengeséget kiaknázta.

Törekvéseinek nem az volt a veleje, hogy élete legszebb éveit néhány lófuttatásra vagy egy dohányzóhelyiség alapítására fordítsa. „Azt találom, írja Hunyady Julia grófnőnek, hogy épp oly kellemetlen, ha pipa, mintha istállószaguak vagyunk s csak nagy önmegtagadással tudok oly rossz szagú intézetekkel, mint a lóverseny s a casino, kitartással foglalkozni. Én ezeket az eszközöket ártalmatlanoknak tartom, de mégis elég hatásosaknak, hogy honfitársaimat medveoduikból kicsaljam, egy helyre gyűjtsem s művelt idegenekkel megismertessem. Míg a lóról, juhról beszélek vele, csendesen lereszelek valamit a honfitárs előítéletéből . . . Olvastasd el ezt a levelet rokonainkkal, de idegenekkel. Szeretem, ha tartalmáról egymásközt, de különösen velem beszéltek, csak idegenekkel ne, mert így teljesen elvadítanám a mi pipaszárrágóinkat, ha

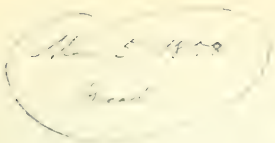

MEGYEI TANÁ
O.L.C.

csak távolról sejtenék, hogy tulajdonképen őket és *nem a lovakat akarom idomítani.*"

Széchenyi tíz év alatt átidomította a nemzetet. Meghajolt az ősi virtus előtt, de ennek erejét a haladásra használta fel. A magyar megmutatta ébresztője örömére, hogy nem fajult el akkor még az *ősi* vér.

Észrevette, másnak mi fáj az ő útmutatására s észrevette azt is, hogy Széchenyi, ki pesti polgárságán nemcsak szóval, de tettel büszkélkedett, a városi követek kétes helyzetét miért fájlalja és miért buzog az orvoslásért. Előtte a városok rendezésének fontossága lebegett, az országot biztosító erősségeknek látta a városok fejlődését. Deákot igyekezett a kérdésnek megnyerni, de ez a házszabályoktól nem akart eltérni s a városi követek ügyét az országgyűlésnek elejére és nem végére valónak tekintette. Bizottságot küldöttek ki, mely e fontos szervezési kérdésben javaslatot készítsen, de ez törvénybe nem került az idő rövidsége és a főrendek ellenzése miatt.

Az időnek nagyobb részét pedig a Reverzálisok meddő kérdésének s a szólásszabadság tárgyában váltott nem kevesebb, mint 23 üzenetnek nagy szóbőségben áradozó s a kedélyeket folytonos hullámzásban tartó tárgyalásokkal kellett eltölteni.

„Ez volt akkoron a leghálásabb küzdtér, — jegyzi meg Zichy Antal — melyen minden kezdő politikus kiérdemelhette első sarkantyúját s minden lejáró felfrissíthette népszerűségét: az bátorságát, ez elvhűségét tüntetve ki a közönség zajos tapsai közt.

Széchenyi nem húzódott vissza, bár kezdett is már rágódni az aggodalom a nemzeti párt túlhajtásai miatt. O kéz alatt hathatósan működött a Ráday-féle és másféle sérelmek tárgytalanná tételén s a nádorral igyekezett elhitetni, hogy az *ellenzék nem olyan fekete, mint a milyennek lefestették;* nyilván azonban, ha alkotmányos elv megmentéséről, p. o. a szabadválasztás került szóba, a maga helyén szavát férfiasan felemelte s nemes önmegtagadással kezet fogott az alsóházzal, melynek még kiválóbb tagjait is rabulistáknak tartotta . . ."

Széchenyi az izgalmak között is tovább folytatta a haza jövőjének a biztosítását. 1839 deczember 14-én gróf Ráday Gedeonhoz fordul egy levéllel, melyet így kezd:

„Nem tudom, nem maradt-e elválásunkkor benned egy kis tövis, mely elsavanyodott Széchenyire kelemetlenül ne emlékeztetne. Remélem, nem. De ha maradt volna is, nem aggódom e sorok felett. Mert hol a haza érdekeiről van szó, ott rád személyes ellenségeid is biztosan számíthatnak. Én pedig, valamint Isten tudja, nem vagyok ellenséged, úgy hiszem, te sem teszesz fel mennyire t. i. akaratom megy, rosszratörő irányt.“

Széchenyi ezután lelkére köti Rádaynak, hogy a vasúti kérdésben Sina terve mellé álljon és azt segítse dülőre. Sina a Bruck-Pozsony-Győr vonalat akarja, Ullmann a Duna balpartján Vácz felé. A Sina vasútja gőzzel fogna járni és megoldja a Pest-Szolnok és Szolnok-Szeged csatornázásának a kérdését is. A kerületi ülésben az Ullmann-Sztáray-párt felé dült a dolog, de az országgyűlés a Sina részére fordul majd. Kéri Rádayt, hogy ne csak Pest megyében, de Keglevich Miklós által Hevesben, Radvánszky-val Zólyomban, mások által másutt agitáljon és agitáltasson. Ne nevezze sehol, nem mintha Anonymus szerepét szeretné játszani, hanem mert tudja, *mily gyűlöletes szegény neve sok helyütt.* Fáyt is felszólítja, hogy lépjen síkra, valamint Vas vármegyére nézve Vidos Józsefet, kinek a Duna-Tisza-csatorna tervét is megküldi, a mely a tiszai vármegyék kereskedését nem a dunaiak kárával mozdítaná elő: „Mert valjon mindig csak szűkkörű provinciális érdekekre tekintsünk-e? S valjon más országok tapasztalása nem mutatja elég világosan, hogy egy résznek jobbléte mindenkor a többi részek jóllétére és üdvére hatással szokott lenni?“

Széchenyi új küzdelembe indult, mozgosította tehát minden pontra a maga kiválasztottjait, kik helyöket meg tudják állani és kikre minden esetben számíthatott, mert hívei a hazának rendülethetlenül.

A meseíró bölcshöz, a higgadt Fáy Andráshoz bizalommal vonzódott Széchenyi. 1840 január 3-án Pozsonyból boldog újévet kíván neki és családjának. Tehát Fáynénak is, ki egyszerű, nem is nemesi származású nő volt. Az újévi üdvözlet után a casinói választásokról intézkedik. Szeretné ha a három igazgató közül az egyik Fáy András lenne; ha vele is parancsol a többség, minden czikornya nélkül elfogadja, ha nem, az is jó. Súlyt fektet rá, hogy a választottság úgy alakuljon, hogy valami kormány elleni szint

ne valljon az intézet. Óhajtja, hogy benne legyen a pesti polgármester, a pestmegyei administrator, a personális, az országbiró, a kamarai elnök, a tárnok, olyanok, kik Pesten laknak, p. o. Károlyi György, Ráday és Patay ne legyenek benne, mert a casino nem a politikai elvek kivívására van, hanem a concentrálásra, ne is tartson a maga nevéhez semmiféle országgyűlési tudósítást. Semmi színt ne viseljen, a kormánynyal ujjat ne húzzon.

Míg Fávval a casino felől beszél, gróf Fáy Istvánnak a Nemzeti Színházat köti lelkére: „Miután már jobbnak tartatott, a mostan fennálló színházat építtetni, Pesten ítéletem szerint is jelenleg egyedül annak országosan leendő biztosításáról kell gondoskodnunk, minthogy újnak építését mi élők legalább nem érjük meg . . . Bár megyéink is mind ily szempontból tekintenék a tárgyat, mert leginkább az ő utasításaiktól függ hasonló pénzajánlási kérdésekben a siker". Sürgeti Tasnert a malom és a híd miatt. Tasnert kéri, hogy mostohafiával, gróf Zichy Gézával azonnal kezdesse meg az olasz nyelv tanulását. Értesíti, hogy Czenken könyvtárt állít; a váltójog-felírással be van végezve. Ezt üzeni Valérónak, ki igen nyers és kisvárosi. Noha beteg, életunt, mégis derült a lelke, mert sok jónak kifejlődését hirdeti, noha igen is érezi, hogy egy és más mások által fog eszközöltetni, mint általa. Agitáljon, hogy a mostani lóiskolát adják el és építsenek egy Pesthez és a körhöz méltót. Kapnak-e subscribenseket erre — tán igen, *ha csak rossz gyapjúár nem csökkenti a hazafias érzéseket.*

Döbrentey Gáborhoz írt keserű humorú levelében már hanyatló népszerűsége dictálja: „Jóval öregebb vagyok, mint mikor kezet fogva, vállal vetve megkezdénk egyet-mást honunk előmenetelére — sok nyilak irányoztattak ellenünk — irígyeinknek, elleneinknek száma nőtt, testünk gyengült, de azért megvagyunk mégis s habár sokaktól félreértve, többektől rágalmazva s néha nem ok nélkül is apad keblünk, az egészben csak öröm töltheti el lelkünket, mert hála az Isten', hátrafelé nem megyünk.

Most is meggyilkoltathatunk ugyan s meg is halhatunk magunktól, de többé nemzetünk „megdögleni" nem fog. Nyelvünknek bizonyos és szép jövendője van, — ezt, bár régiek szemeim s bennük sok báj, tünemény nem mutatkozik többé — tisztán látom!"

„Mi megértjük-e? — alig — de ez mindegy, csak életünkben kiveszne köztünk az irígység — ez is nagy élvezet volna nekünk — nekünk mondom, mert ön és én igen egy akaratban vagyunk. Isten áldja. Feleségem, családom köszönteti szívesen, én pedig maradok őszinte barátja, Széchenyi István. Tán 29-én lesz eldöntve Wesselényinek, etc. s ha Isten segít, a nemzet megleszen békéltetve a kormánnyal."

Az élet problemája, hogy először szeretnek szüleink, azután szeretünk és szeretnek, végül a szeretetből hidegülünk s a kik szeretnek és hidegülnek, Széchenyi életében is teljesül.

Várakozással, melegen közeledik Batthyány Lajoshoz is, szereti, de valami dissonantia vegyül a barátságba. Battyhány Lajos, kit a nemzet egyik legszebb reményének hitt, a túlcsapongó politikai érzésűek felé hajlik. Batthyány Lajos alkotta meg a főrendiház ellenzékét, a mihez magát Széchenyi soroltatni nem kívánta. Batthyány Lajosné, Zichy Antónia őt e miatt hitehagyottnak nevezte egy társaságban. Levelében udvariasan utasítja vissza ezt a jelzőt, mert ő független és szabad lefelé és felfelé. Miben hitehagyott? Mikor a politika mezejére lépett, Magyarország a temetőhöz hasonlított. Most mindenki ébren van és lázas. Lenne csak a grófnő Magyarország királynője, úgy belátná, hogy könnyebb hamis jelszavakat az Éljen! kedvéért dörögni, mint a különböző érdekeket összhangba hozni. A kormánynak sohasem opponált, csak a kormányrendeletnek. Az a hitehagyottság, hogy azokkal nem halad, kik egész életükben cseresznyét ettek és mit sem dolgoztak? Ez inkább hűség a hazához. A kormány közeledett munkásságához. Ezért opponáljon. A magyar mágnásnak sziklának kell lenni, melynél a felső és alsó zsarnokság hullámai megtörnek. A kik mindenáron ellenzékeskednek és nem fogadták el tanácsait, majd szedhetik a keserű gyümölcsöt azért, hogy inkább hiúságból, mint hazaszeretetből a köztetszést szomjazzák. A félreismeréshez hozzászokott, s nem magáért, de tisztább fogalmakért igazolja magát.

A felsőháznak egyik legnevezetesebb ülése az 1840 április 20-iki. A hitehagyottságnak czáfolatát itt fényesen megadta Széchenyi. A hangulat obstructiós. A nádor elhatározta, hogy kihagyja őket beszélni. A kormánypárti képviselők azzal taktikáztak, hogy

nem válaszoltak és csak röviden nyilatkoztak. A Főrendiház Naplójában sok lelkes beszéd tanuskodik a felmelegült hazafiságról. Az ellenzéket a közönség megtapsolta, a Kossuth és Wesselényi nevénél éljenzett. A nádor angyali béketűréssel hallgatta a vitát s majd minden szónokot czáfolt vagy rendreutasított. A királyi leiratot Bartal György fogalmazta ékes latinsággal. Az egész leirat majdnem egy körmondatból állott s kilátásba helyezte a királyi kegyelem legbőségesebb gyakorlatát.

Széchenyi már Pest vármegye gyűlésén is kijelentette, hogy a birói eljárás tiszteletben tartandó a vádlottak felett sem nem vétkest, sem vétkest nem lehet mondani, de követelte az eljárásban a nyilvánosságot s a különben lábbal tiport formák megtartását. Megragadta a főrendiházban is az alkalmat, hogy az engesztelődés érdekében beszédet mondjon.

Czélja, úgymond, conciliatio s pedig nemcsak a két párt, nemcsak az országgyűlés két háza, hanem a nemzet és kormány között is, mert csak ez használhat a hazának. A királyi leirat szerinte sokaknak megszüntette aggodalmát, míg másokét még növelte is; ő benne pedig, bármi paradoxnak látszik is, az egymással ellenkező érzéseket szülte. Hálaérzéssel telt ugyan el szerző irányában, mert minden sorából kitünik a jó szándék, atyai indulat s remélni engedi, hogy aggodalmain gyökérokai egész kiterjedésben, minden kivétel nélkül, meg fognak szüntettetni; másrészről azonban az ő aggodalmát is növelte, a királyi leirat, mert mindazt, a mi még bizonytalan volt, p. o. hogy hűtlenségi bűnt szóval lehet-e elkövetni? mintegy sanctionálták. Az ellenmondásos felfogásoknak mik az okai? A szemüvegek. Lehet absolut, vagyis ausztriai szemüvegen; constitutionális, vagyis magyar szemüvegen nézni a dolgot. Legjobb ha egymás megértése végett néha szemüveget cserélünk.

Abban megegyezett Apponyival, hogy az ékesszólásnak, ha visszaélnek vele sokszor az árulásnál is súlyosabb következménye lehet, de bajos, sőt lehetetlen ebben a középutat eltalálni, mert ha le akarjuk bilincselni az ékesszólás szárnyait, inkább tiltsuk el a szabad vitatkozást. Ő maga, bármint egyes személy, Apponyi intését követve szívesen meghajolna a kormány némely tagja magasabb és bölcsebb felfogásának; de már mint törvényhozó sem sze-

retetre, sem bizalomra nemzete létét nem állíthatja, hanem alapjaiul egyedül a kölcsönös szerződések szentül megtartását és törvényes szigorú eljárást fogadhatja el.

A méltóságos gróf (Apponyi) a kormányt és fejedelmet egynek tekinti, mert szerinte, ha e kettő közt különbség tétetik, akkor impune lehet minden piszkot a kormányra gördíteni; de mi lesz azután ennek az ellenkezője? Az, a mit a halhatatlan Montesquieu oly szépen kimutatott, hogy ott, hol a fejedelem szent személye és az őt környékező tisztviselők, t. i. a kormány, elválaszthatatlanok, viszont a kormány követhet el mindent s lehetetlen lenne őket felelősségre vonni. Egyébiránt bajaink okát ne az emberekben keressük, hanem sajátságos összeköttetésünkben, abban, hogy nekünk van alkotmányunk, Ausztriának pedig nincsen. De éppen azért, valamint kötelességünk nekünk alkotmányunk szeplőtlenül fenntartani, úgy a kormánynak (bécsi) kötelessége volna, hogy alkotmányos fejlődésünk segítené. Ezt azonban nem cselekszi, hanem rágalmakat terjeszt rólunk holmi vándor poeták által külföldi lapokban. A nemzet Mária Terézia alatt és a napoleoni időkben is hű volt.

A Curiának — a gonosz lélek incselkedései felette veszedelmesek lévén — nemcsak alulról, de felülről is függetlennek kellett lennie, az ítélet miatt a birót elmozdítani nem szabad és olyan fizetése legyen, hogy az anyagiakban is független legyen.

Nekünk meg kell győződve lennünk, hogy kormányunk szándéka tiszta, habár nem elég alkotmányos is. Ennek is az lehet az oka, hogy mi egy kifejlettebb alkotmányra nem vagyunk elég érettek, miért is minden módon belbecsünk súlyát kell növelnünk, mert az a tisztelet is, melylyel illettetni fogunk, mindig csak olyan arányban fog nőni vagy apadni, a mint mi nagyobbítjük vagy kisebbítjük azt. Fel kell hagyni minden népszerűséget hajhászó erőszakkal, meg kell szüntetni a népszerűségért való ágaskodást, pályázatot, mert az egyenesen az önkény békóiba vezet. Franciaországban a tudós és erényes Bailly egy Camille Desmoulins által teljesen elvesztő hatását, Camille Desmoulins pedig Danton által, míg végre ezt is elhomályosítá Robespierre, kinek népszerűségét csakhamar az önkény váltá fel. Keressünk ennek okáért, nehogy nálunk is

így menjen a dolog, önmegtagadás s igazi hazaszeretet által népszerűséget, neveljük mindenekelőtt a közszellemet, fogjunk kezet, vessünk vállat, becsültessük meg a magyar nevet még ellenségeink által is. A kormány viszont, valamint felhagyott minket elnémetesítő eszméivel, hagyjon fel minden beolvasztó szándékkal, mert ezt többet nem teheti. Meggyilkolhatnak tán, de a többi ausztriai tartományokkal egybeolvadni nem fogunk. Sőt az is bizonytalan, hogy meggyilkolhatnak-e? Én nem hiszem. Mert nemzetünknek jövendője van, azt pedig egyesek meg nem semmisíthetik. Mily fordulást tőn nemzetünk csak az utóbbi időben, évtizedben. Tizenöt évvel ezelőtt e teremben úgyszólván nem hallatott magyar szó, mennyire mentünk előre azóta. S valamint akkor, — bocsánatot kérek — ha személyemről szólva megsértem a szerénységet, mikor a nemzet két részre oszlott, az egyik része csak állati örömök után esengvén s csak saját kis hasznát tartva szemei előtt, igen méltóvá tette magát Cicero mondásához, mit báró Eötvös József idézett,* s egy másik rész ellenben, s mondhatom a jobbik s habár tán nem a legelegánsabb része a nemzetnek, csak a multban kereste fényit, azt hívén, hogy Mohács terén van eltemetve nemzetünk léte, mikép közmondássá is vált, hogy sírva vígad a magyar, én akkor mint kilépett katona és készületben író mondám úgyszólván ihletből, Magyarország nem volt, hanem lesz. Érzem szintén ma, hogy nemzetünk nagy szerepet fog játszani s neki van fenntartva annak az ázsiai nemzetségnek lenni civilisatiós képviselőjévé a nyugaton, melyből a keleten eredetét vevé. Ha erről néha kételkedem is oly napok, mint ma s oly felvillanások, mint báró Eötvös József mai beszéde volt, bizonyossá teszem, hogy tisztán látom a jövendőt. Fölületes megújhódásra van szükségünk, kételkedhetik-e ezen valaki?

A nádor a nyugati műveltségre és franczia forradalomra való czélzás miatt megjegyezte, hogy Franczia ország példája ránk azért nem alkalmazható, mert ott politikai szabadság sohasem létezett, míg Magyarországban az alkotmány pajzsa alatt mindig fennállott.

Széchenyi és mások hiába beszéltek, a felsőház megmaradt

a maga álláspontján s a rendek felirata sem mehetett fel. Levették az ügyet a napirendről azzal, hogy „a nemzet alkotmányos buzgóságának, a jövő országgyűlés gondoskodásának, a teljesített kötelesség nyugtató érzetével adják át".

Május elsején kihirdették az országgyűlésen Kossuth, Wesselényi és Lovassy megkegyelmezésének leiratát, s ez országszerte riadó örömet okozott. Kossuth és Wesselényi barátsága innen kezdődik. Széchenyi fél a zűrzavartól. *Ha családos ember nem lett volna, kezébe ragadhatta volna a kormány gyeplőjét*, mert egészen gazdátlannak látta. Majd Deákra veti sóvár tekintetét, — írja Zichy Antal — benne helyezteti minden reményét. A mozgalmat, melynek Széchenyi volt a megindítója, a kellő mederbe vezetni, a túlbuzgók rombolásaitól megóvni Deák lesz hivatva s örömest nyujtja át neki saját érdemkoszorúját.

Az országgyűlés utolsó napjai egyikén, szép májusi időben, sokáig sétálgattak együtt a pozsonyi kies ligetben s hosszasan beszélgettek a haza jelene s közel jövőjéről. Deák egyet értett vele, hogy most nem kell agitatio: ő maga és elvbarátai arra törekednek, hogy a követjelentések mérsékeltek legyenek s túlságosan alkalmat ne szolgáltassanak. *Mást forralt Kossuth!*

XVIII. FEJEZET.

Deák Ferencz követi jelentése. — A selyemről. — Deák Czenken. — Pest vármegye közgyűlése. — Pesti Hirlap. — Széchenyi lánglelke és a hazáért hőn dobogó szíve.

Széchenyi leginkább Batthyány Lajostól félt, ki, ha az izgatás terére lépne, a legveszedelmesebb lenne. „Deák lesz a vezérünk, írja naplójába, félre minden irígységgel hazámfiai. Adjuk neki az elsőbbséget.“

Deák Ferencz követi jelentése nemcsak higgadt, de remekmű is. Nagy tanuság fekszik különösen befejező részében.

Ime t.-kk. és rr-ek! — így szól országgyűlésünk folyama főbb vonásaiban — mennyire feleltek meg feladatuknak a nemzet képviselői, a jövő mutatja meg. Voltak czélszerű intézkedések, melyek a fejlődést előmozdítják; de még igen sok a teendő, pedig az előhaladást sok akadály gátolja.

Egyik akadálya nálunk a szabad tulajdon kifejlésének a feudalismus volt, melyet a középkornak harczokban élő lovagszelleme okozott. Hazánkba is áthatott a külföld példája, nem a teljesen kifejtett feudalismus, hanem a szabad tulajdon eszméjéből támadt egy annál rosszabb s károsabb vegyülék, mely külsőjével a szabad tulajdonnak színét fenntartotta, de valóságát megsemmisítette. E vegyülék az ősiség volt. Más nemzetek jókor lezárták a feudalismus bilincseit, de hazánk az ősiség súlyos jármát még most is viseli. A külszínért azt hitte a magyar nemes, hogy ő vagyonának szabad tulajdonosa, pedig ez csak képzeletben volt úgy, s így is terük inkább az örökös per forrása s a legnagyobb birtoki bizonytalanság, mely az értékétől megfosztotta. Mégis pártolták azt, s

büszkék voltak rá, pedig az dúlta fel a nemesi birtok biztosságát, úgy, hogy alig van vagyonos család, mely kételkedés nélkül elmondhassa, hogy javaihoz másnak törvényes joga nincs. Az ősiség tette szövevényessé törvényeinket és perfolyamunkat, ezer rést nyitván az igazságtalanság elfedésére. Ez gátol haladásunkban. Bámulni lehet, hogy tudta magát ez eszme oly soká fenntartani. De már ébredni kezd a nemzet s érti az idő komolyan intő szavát; gyökerében rázták meg az ősiséget azok, mik ez országgyűlésen történtek s biztos a remény, hogy a hajdankornak szomorú hagyományként ránk szállott előítéleteit e részben is leküzdhetjük.

Nehéz a haladás pályája, mert ezer ellenkező nézettel kell küzdeni, melyek, hogy önmagukat védjék, minden lépést a polgári alkotmány felforgatására irányzottnak kiáltanak, de fontos is, mert minden lépéstől a nemzet jövője függ. A törvényhozásnak a nemzet jelen szükségeit kell főkép tekintetbe venni. De legyen figyelmes arra is, hogy a midőn az alkotott törvények a jelent látszólag kielégítik, a jövendő kifejlését ne kössék meg, vagy annak helytelen irányt ne adjanak. Nemzetünk is fellépett már a békés haladás pályájára. Csekély, a mi eddig történt és csak gyenge kezdet, de ez első nehéz lépés már meg van téve, a törvény hiányait már ismerjük, komolyan akarjuk azokat pótolni s javunkra megváltoztatni, a mit rossznak és károsnak tapasztaltunk. Ez az érzés és ez az ösztön létrehozzák majd azt az erőt, mely a jónak eszközlésére szükséges.

Korunknak szent kötelessége felkölteni a nemzet szunnyadó erejét, új életet adni a szorgalomnak s az annyi véren vásárlott béke áldásai közt virágzásra emelni a hazát, melyet őseink vérrel vívtak ki s őseink vére tartott fenn számunkra. A ki e kötelességet nem teljesíti, mert a sértett önérdek felzúdult zajától visszaijed, az épp oly gyáva, mint a ki az ellenség fegyverétől félve, hona védelmére fel nem kelt, mikor arra szükség volt. A ki kifejlődésére minden áldozattól irtózik, az épp oly kevéssé szereti honát, mint a ki honvédelmi kötelességét csak kényszerítve teljesíti s többet nem tesz, mint a mire hatalom, vagy törvény kényszeríti; mert a tespedésnek életölő álma lassú halál s még inkább semmivé teszi a nemzetet és annak függetlenségét, mint a fegyveres ellen-

ség dúlása. A feldúlt országnak ereje ismét összeállhat s idő és körülmények kedvezésével megtörheti az ellenség hatalmát, de a tespedésben kialudt nemzeti erőt semmi hatalom többé vissza nem hozza.

A vélemények különbsége haladási kérdések felett s ebből származott eszmesurlódások, nem ölik el a haladás ösztönét sőt annak új erőt adnak; csak gyűlölség és üldözés ne párosuljon azokkal, mert akkor a vélemények szabadsága van elnyomva, mely nélkül nincs szabad tanácskozás. Alkotmányos nemzeteknél, hol csak a többség határoz, minden lépés csak akkor biztos, midőn a kifejtett eszméket az okoknak győző ereje s az igazságnak hatalma vívja ki s ez el nem marad, csak kis tűrnitudás kísérje. De a hanyagság, csüggedés, ingatagság azon súlyos átkok, melyek minden kifejlődést lehetetlenné tesznek. A ki az elkezdett munkában már kifáradt s ezentúl helyén akar vesztegelni, nézzen előre s ha látni fogja mennyi még a teendő, hanyagsága múlni fog, vagy nem lépett tiszta szándékkal azon pályára, melyet oly hamar elhagyni készül. A ki csügged, mert erejét és erőnket a teendők nagy tömegéhez mérve, nem lát reményt, hogy czélt érhessünk, az tekintsen vissza a legközelebb lefolyt 22 évre, látni fogja, hogy mégis haladtunk, hogy a gyengébb erő, ha nem is csügged is, sikerrel munkálkodhatik; gondolja meg, hogy a mienk a kezelés nehéz munkája és egy ember élete csak egy óra a nemzet életében, de minden lépése könnyebbé teszi a következőt s minden óra kevesíti a teendőket. Az ingatag és változékony pedig figyelmezzen a világ tapasztalásának a történeti évkönyvekben leírt azon tanítására, hogy az ingatag és változékony erő csak elpazarolt erő, mely czélt sohasem érhet és hogy a czélt más nem biztosítja, mint a tűrnitudás, melynek minden bukásnál jelszava: „Csak újra és ismét újra!“

Eddig a Jelentés. Deák Ferencz mély gondolkozásának s államférfiúi bölcsességének gyöngyei, melyekben Magyarország multjának tökéletes ismerete s újjászületésének gyakorlati elve, nagy körvonala és előképe él.

Az országgyűlés eloszlása után a képviselők pihentek babéraikon, Széchenyi pedig tovább dolgozott. A közfigyelmet új és új kezdeményezésekkel tartotta ébren. „Szerencsés keze van“ mondá róla

Deák. Ebben az időben Széchenyi népszerűsége tetőpontját érte. Feláldozta az udvar kegyeit, Metternich barátságát és a nádorét is. Szerette a becsülettel szerzett népszerűséget, de egyet szeretett még sokkal jobban, a hazát, ha aggodalmai talán feleslegesek voltak is, őszinte hazafiságból eredtek s egy a honáért élő a hon omladékain reszketve szétomló nemes szívről tettek tanúságot.

Metternich csak neje közbenjárására fogadta el Széchenyit 1840 május 18-án, de mégis hamarább, mint az új conservativek lángeszű tagját, gróf Dessevffy Aurélt, ki ezt rosz néven is vette. Széchenyi ellenzéki magatartása nem tetszett a herczegnek. Többnyire Metternich beszélt, Széchenyi csak hallgatá. Metternich szívesen megtett egyet-mást az országért, de azt akarta, hogy ő vezessen, ő kezdjen. Széchenyi szomorúan távozott tőle.

A Selyemrül cz. írt munkájával új keresetforrást akart nyitni s az ő nevéhez, de különösen Bezerédj Istvánéhoz fűződnek a mai gyarapodó sikerek. Megválasztották a Selyemtenyésztési Társulat elnökének s ő maga is gyakorlattal adott példát. A selyemtenyésztés fontosságát már olaszországi útinaplójában ismerteti, kiadások és várható bevételek felsorolásával, sőt úgy találja, hogy a selyemtenyésztés erkölcsnemesítő is. A hatalság fáklyás zenével tisztelte meg és egy nemzeti lobogót adott át neki. A szép napok után, melyek rája nézve csakugyan azok voltak, összes alkotási közgyűlésén elnökölt. Ezután Czenkre ment egy kicsit munkálkodva üdülni.

Innen ír Pulszky Ferencznek. Menti magát, hogy későn válaszol levelére, Egyebek közt bevallja, hogy volt idő, mikor a Pegasust kellett nyargalni a nemzet számára, de most közelebb áll az antiköltészeti, mint a költészettúli léthez. Dolgozni, munkálkodni kell szüntelen. Vége az agitatiói szükségnek igaz, de azért korán sincs még itt a kényelmes nyujtózkodás időszaka. Jelzi, hogy Bajorországba és Orsovára készül, közli leánya betegségét, de azért meghívja az augusztus 19-re rendezendő rendesvous-ra.

Deák Ferencznek Pulszky levele nyomán panaszkodik, hogy a felföldön, Ujházyt kivéve, egyik sem fogta fel a mult országgyűlés eredményeit s állásuk philosophiáját s levelét így végzi: Remélem, hogy augusztus 20-iki kis gyüleményünk főbajnoka kedves Deák Ferenczünk, kit feleségem és egész háznépem oly legszivesebben

köszönt, nem fog semmi által is hátráltatni, a kitűzött napon megjelenésében augusztus 19-én stb. Panaszkodik, hogy a szemei gyengülnek.

Pihenőjében a Josefinum (műegyetem) ügyei is érdeklik. Tudatja Tasnerrel, hogy ő az ezer forintot csak úgy írta alá, ha a vezetésre befolyással lesz, mert restelli azokat a lopásokat, melyek ilyen alkalommal történnek. Az emberek pénzével oly igen Csáky szalmájával ne bánjanak. Kérdi, a gőzmalommal nincs-e megakadás? Mária Anna-hajó nincs-e még Ó-Budán?

Életét családja és a közügyek közt osztja meg. Gróf Teleki Józsefnek megírja születése és munkálkodása adatait, bár lehetetlen azokról maga magának tenni jelentést, mivel gyónni és pirulni kellene. Az Akadémia nagygyűlésén nem vehet részt és nem marad más hátra számára, mint nemzetünk műveltségén buzgón előljáró más lelkes férfinak fáradságszülte sikerén őszintén örvendeni.

Augusztus 19-ike életének egyik legszebb örömnapja. Számos kedves vendégei közt Deák, Klauzál, Eötvös nevei tündöklenek. Mise után Deák vezeté elébe az üdvözlőket s mindnyájuk nevében nehány bátorító szót intézett. Az üvegházban terített asztalhoz mintegy hetvenen ültek, este népünnep volt egy nagy juhakolban. Deák az ebédnél felköszöntötte Széchenyit és a Világra czélozva magasztalá azt a világosságot, melyet kezdetben nem minden szem viselhetett el. A háziasszony, a lelkes Crescence grófnő Berzsenyiből szavalt, a gyermekek Kölcsey, Vörösmarty és Bajza költeményeivel lelkesítették a vendégeket. Széchenyi mostohafia, gróf Zichy Hermann, felköszöntötte Wesselényit. A vendégek elragadtatva élvezték a Széchenyi-család kiváló magyar szellemét, nyájasságát, előzékenységét. A milyen zárkózott volt Széchenyi azokhoz, a kiket nem szeretett, úgy felmelegedett azokkal, a kiket szeretett és a kiket bizalmába fogadott. A pihenőnek, mit hasznos munka közt tölt el, csakhamar vége. Az ügyek Pestre szólítják.

Clarknak írt levele is ezt a bizalmasságot tanusítja: „Feleségem haragszik rám, hogy Önt ily sokáig itt tartottam — a mint Ön mondá — és hogy nem volt Önnek ideje őt Czenken meglátogatni; örül az Ön által küldött szép rajzoknak, valamint Karolin a jegyzeteknek, de legjobban örül Mary lányom a lószőrkesz-

tyűknek, melyeket Ön nekem az ő számára átadott s a melyekben ő nagy jótéteményt talál... A scherry és madeira igen kitünő. A budapestiek csak most kezdik tudni, hogy mi a scherry és mi a madeira".

November 18-án tartotta Pest vármegye rendes közgyűlését s híres szónokai erősen mennydörögtek a papok ellen a vegyes házassági kérdésben, melynek elsimítása dolgában Lonovics érsek Rómában tartózkodott. Nagy volt az izgalom, kevés a belátás. Ekkor történt, hogy Kossuth Lajos a jelenvolt Széchenyit a legnagyobb magyarnak nevezte el a közönségnek szünni nem akaró tapsai és éljenei között. Széchenyi a zaj lecsillapultával odament Kossuthhoz és ezt mondá: „Miért emel oly magasra, hol nem tarthatom fel magamat". Nem sejtette, hogy nemsokára mint ellenfelek állanak egymással szemközt. Kossuth őszinteségét ez alkalommal nincs okunk kétségbevonni. A kegyelet később lehült, az őszinteség is elhomályosodott, mikor később kenyértörésre került a dolog, a mult emberétől kíméletlenül vette át a jelen embere és követelte örökségét: „Veletek, sőt általatok, ha akarjátok, nélkületek, ellenetek ha kell". A mit Kossuth tett, azt valóban Széchenyi nélkül és ellenére tette. A nemzet megoszlott, kettő volt vezére s a kisebbség volt az, a mely a régi mellett megmaradt.

1841 január havában indult meg Kossuth Lajos Pesti Hirlapja s megjelent hetenként kétszer. Előfizetőinek száma mindjárt az első félévben 5000-re rúgott. Kossuth Wesselényi vállain emelkedett. Wesselényi szerette azt a hangot, a mely nem mérsékelt, hanem izgatott, vágott. Széchenyi keserűen gondolt a tőle elvált és Kossuthhoz szegődött barátra. Legjobb emberei támogatták az izgatott hangot: Deák Ferencz, Wesselényi Miklós, Jósika Miklós, Bezerédj István, Pulszky Ferencz, Pázmándy Dénes, Trefort Ágoston, Fáy András, Gorove István, Ujházy László, Lukács Móricz, Kazinczy Gábor, Lónyay Gábor, Klauzál Gábor, Szemere Bertalan, báró Eötvös József.

A lap kíméletlen hangja tetszett és az ifjúságot elragadta. Új hangok vegyültek a légbe, a melyek kellemetlenül hatottak Széchenyire. Kossuth czikkeit „epedve várták, mohón olvasták, kézről kézre adták, szájról szájra terjesztették, magyarázták s míg fejcsóválva birálgatták az ősihez ragaszkodó vének, meg-meghök-

kentek a félénkebbek, egekbe emelték az ifjak s a kóros álmodók". Bécsben örültek Kossuth fellépésének, azt hitték, ráérnek majd megrendszabályozni, hadd tegye lehetetlenné a mérsékelt ellenzéket, később majd beleavatkoznak.

Széchenyit nem az bántotta, hogy a hatalmat, befolyást más ragadja a kezébe, hisz maga kínálta a vezérséget Deáknak, hanem prófétai lelkével világosan látta, hogy a mit ő eddig alkotott és ezután alkotni akart, annak „végórája ütött" s minden romba dől és oly zavar támad, melynek vége halál és enyészet.

A feketelátást nem akarták beismerni és közvetítésére vállalkoztak, mint Bezerédj István, kivel a selyemtenyésztés ügyében Széchenyi napról napra tanácskozott és Klauzál Gábor. Fáy András sem ismerte fel azt a forradalmi veres fonalat, mely Kossuth czikkein áthúzódott.

A Casinóban egy ebédnél a Kossuth működését is bálványozó Batthyány Lajos úgy köszöntötte fel Széchenyit, mint vezérüket. Sztáray és mások azzal bosszantották, hogy a Pesti Hirlap és Kossuth dolga, az egész az ő műve. Bosszankodott és védelemre készült. Megkezdte a Kelet Népé-t írni, a mire még inkább ösztönözte, hogy Bécsben Wirkner azzal vígasztalta, hogy a Pesti Hirlap-ot nemsokára betiltják. Felháborodott Széchenyi. Neki, az eszmék hősének a rendőrséget akarják adni szövetségesül? Metternich az első veszélyt Széchenyi fellépésében látta, Kossuth-tól, egy szegény újságírótól mit tartson? Mit fészkelődik Széchenyi? Kinek művét csak folytatják.

Báró Eötvös József Széchenyihez írt levelében azon az állásponton van, hogy a Pesti Hirlap-ban nincsen egy elv, mely nem következése a Stadiumban felállított elveknek és kéri, mondjon le arról az elvéről, hogy Kossuth ellen sajtó útján lépjen fel.

Széchenyi a veszélyes ábrándokat, a birtokos osztály ellen való izgatást, felforgatást, a társadalmi rend megmozgatását olvasta ki sasszemével Kossuth lapjából s bosszankodott, hogy Kossuthnak Bécsben lapot engedélyeztek, de még jobban, hogy a hatásos lap betiltását tervezik. Nem, inkább „ő fogja kikaparni a tüzes gesztenyét".

XIX. FEJEZET.

Széchenyi népszerűségének megszünése. — A központ Budapest legyen. — Kossuth hatása. — Széchenyi és Kossuth hírlapi harczai. — Kelet Népe. — Széchenyi Deákot szeretné vezérnek.

Soha kínosabb lelkiállapotban nem volt, mint mikor Kossuth ellen készült fellépni. Egy keserű kötelességet érzett egész súlyával magára nehezedni, hogy lépjen fel Kossuth ellen irodalmi téren, ha még egyedül marad is. Az ékesszólás minden erejét belelehelte a Kelet Népé-be.

„Széchenyi lánglelke — jellemzi Beöthy Zsolt — a magyar reformkornak az első felében, melyet a történet az ő nevéről nevez, nemcsak nem távolodik, hanem egyre erősödő összhangba kerül a nemzet érzelmi világával. Nem csupán tanulmányainak és tapasztalatainak gazdagságánál és értékénél fogva, eszméinek bőségénél, helyességénél és igazságánál, politikai tartalmának korszerűségénél, áldozatkész tevékenységének páratlan erélyénél, hanem éppen ennél az összhangnál fogva vezére nemzetének. De ez az összhang pályájának második és harmadik felében felbomlik. Amazt Kemény a Pesti Hirlap megjelenésétől, 1841-től a grófnak mosonyi követté választásáig, 1847-ig terjeszti és azt mondja róla, hogy a „kifejlett nagyság és félreértés a cassandriai szavak és népszerűtlenség hét kínos, de maradandó becsű éveit foglalja magában“; emez „az utolsó rendi országgyűlés megnyitásától 1847-től Széchenyi szerencsétlen betegségéig a pozsonyi képviselőház terméből a döblingi gyógyintézetig vezet s a hazáért megtört szív martyorologiája“.

A Széchenyitől felrázott önérzettel és bizalommal eltelő nemzet, az országos harcz tüzében vezéreitől és ellenségeitől, sikerei-

A Széchenyi-szobor Sopronban.

től és akadályaitól egyaránt hevítve, a nemzeti érzésnek mind szenvedélyesebb áradatát viszi a politikába. A nemzeti erő, melynek fejlesztésén Széchenyi oly sokáig dolgozott, a nemzeti jogérzetet, a haladás vágyát mind hevesebben táplálta s ennek a hévnek már nem ő, hanem Kossuth volt az igazi kifejezője. Széchenyi minden erőt fel akart használni a nemzeti czél érdekében: a kormányt és pártokat egyaránt s lépésről lépésre biztosan haladva nem koczkáztatni semmit. Deák Ferencz azokkal a híres szavakkal, hogy „a hazáért mindent, de a hazát semmiért sem szabad koczkáztatnunk“: nemcsak a politikai erkölcstannak egy fenséges axiomáját fejezte ki, hanem Széchenyi tragikus sorsának lélektani motivumát. Az ellentétet közte és Kossuth közt, a Pesti Hirlap izgatásaitól felzaklatott aggodalmait Zichy Antal így foglalta össze:

„Széchenyi az élére állított érdekek összeütközéséből eredő mozdulatlanságot, osztályok, felekezetek, nemzetiségek egymásra uszítását, birtokosok harczát birtoktalanok ellen, mindent felforgató forradalmi szenvedélyek felülkerekedését s ebből általános bomlást, bukást jósolt s a rémlátásba, melyet az udvari körök szutyonkodásai rég támasztottak benne, évről évre mindinkább beleélte magát.“ Az érzelmi politikával szemben, melynek kikerülhetetlen következéseül a haza végveszedelmétől remegett, az óvó, mérséklő feladatot érezte kötelezőnek magára. Ebben az irányban bizonyos módosuláson mentek át régi nézetei, midőn az ősiségnek nem eltörlését, hanem gyökeres átváltozását kívánja s újra meg újra utal úgy a magánjogi, mint a magyarosító izgatás veszélyeire. Az ellenzék következetlenséget lát álláspontjában s az 1841-iki Széchenyivel szembe állítja az 1830-ikit. Az űr, mely nézetei s a kor szelleme közt egyre támad, egyre szélesedett s népszerűségét követelte áldozatul. Széchenyi hazaszeretetének és meggyőződésének ingadozás nélkül meghozta ezt az áldozatot s gyötrődő szívvel, de felemelt fővel és sohasem lankadó tetterővel lépett arra az útra, melyen az emberi élet törvényei szerint a lángelméknek egyedül kell haladniok. De hogy milyen érzelmekkel járta ezt az utat, maga tesz róla vallomást a megrázó pathosok szavaival. Ha még egyszer jönne a világra fajtája megmentése és felemelése végett, főbb vonásokban ugyanazt tenné, de ha mégis emberi gyarlóságánál fogva

a bekövetkezendő szerencsétlenségeknek ő lenne az okozója, „akkor ám törjék velőmet ketté, érje nevemet átok, legyen rajta az utálat bélyege, szél hordja el por gyanánt halandó részemet, legyen sorsom megsemmisülés. Nem szomjaztam felemelkedésem, saját dicsőségem után, a bűntől ment vagyok; czélom őszinte s nemes vala. A világegyetemben egy féreg, egy észrevétlen parány, mégis sóvárgott lelkem a legnemesebb felé és ha porhüvelyem elbomlása után sohasem ébredek fel többé, mert eléggé ki nem képezett s ki nem tisztult lelkem nem bírná el az örök égnek világosságát, a megdicsőültnek mennyei kéjeit nem ragadhatja el tőlem, míg eszmélek, semmi erő, azon kéjérzetet, azon öntudatot, hogy előttem is megnyílt néha az ég s emberi gyarlóságok közt honomért mindig hűn dobogott a szívem".

Ennek, a hazáért hűn dobogó szívnek elutasíthatatlan kötelességérzetével, de belső vívódások karmai között dolgozik tovább és írja könyveit, beszédeit, czikkeit Kossuth ellen. A Pesti Hirlap-nak alig huszonkét száma jelenik meg, mikor 1841 elején a Kelet Népé-be kezd s e legterjedelmesebb könyvét három hónap alatt befejezi. Nyolcz év óta nem írt nagyobb munkát, a politikai eszmék s talán még inkább az érzelmek az évek alatt rohamosan fejlődtek, úgy hogy Kossuth lángszavú czikkei szintén a forráspontra hevíthették: a régi Széchenyit nem ismerték fel az újban, sőt magamagával és nemzetével ellenkezésben látták. Hogy az izgatót tíz év előtt ugyanaz a fajszeretet vezette, mint utóbb a mérséklőt, hogy a nemzeti pusztulásnak ugyanaz a réme fúvatta meg vele akkor riadóját, a mely most arra bírta, hogy a szerinte eldobott gyeplők közé kapjon: mindezt alig értették meg. Már súlyt fektet az aristokratiának, a felsőháznak vagyoni biztosítására a magyarság érdekében; politikai okokból a kormányegyenlőség kivívására s hajlandó magát alávetni a köztehernek; az egyenlősítésben óv az elhamarkodástól s lépést akart tartani a nemzeti erősödéssel; gazdasági gyarapodásunk okából az engedékenység szükségét hangoztatja a kormány iránt. A munka tulajdonképeni tartalma: Kossuth érzelmi politikájának, támadó taktikájának és izgató modorának ostroma, a hazáját féltő szív melancholiájának mély borulatával s a haragnak e borulatból előtörő villámaival támadása. Bizonyítása annak, hogy „veszély

fenyegeti a magyart", hogy „zavarnak vezéreltetik a nemzet". A gondolkodásnak és szerkesztésnek, az előadásnak és kifejezésnek módja bármennyire egy és ugyanaz is Széchenyi egész írói pályáján, régi munkáival szemben mégis kétségtelenül új felfogás, új motivumok, új hang ütik meg fülünket a „Kelet Népé"-ben s a második és harmadik korszak irodalmi termékeiben. A politikai, gazdasági és művelődési új eszmék ama csodálatos áradatának, mely első könyveit átzúgja, ez újakban nemcsak folytatásuk nincs, de hirtelen gátjuk emelkedik. Széchenyi nem vet többé, csak védelmezni akarja a vetést a fenyegető zivatarok ellen. Bármily élesen szállott korábban szembe a nemzeti érzés világának bizonyos elemeivel, melyekben a haladás akadályait látta; ez érzések gyökerének, a fajszeretetnek és czéljának, a nemzeti nagyságnak, addig senki közvetlenebb és forróbb szavakban kifejezést nem adott.

Ki mondana le róluk, bár Eötvös szavai szerint mellőzhetők lettek volna, „mert fő vonásaik a nemzet szívében a hála betűivel vannak bevésve". Valóban a Kelet Népé-ben Széchenyinek az utána következő munkáiban a régiekkel összehasonlítva őket, a gondolatok ereje helyett az érzések ereje jut előtérbe. Nem hiszem, hogy a reformkor sajátos, forrongó bizalom és kétség közt hánykódó nemzeti érzések költészetünkben is az egyetlen Szózat kivételével, költőibb, hatalmasabb és megrázobb kifejezést is találhatnók, mint a Kelet Népe bevezetésének azon sorai, melyekben a magyar zene hatását festi.

Széchenyi népszerűsége odalett és veszteségsúlyát annál jobban érezte, minél inkább szükség lett volna rá. Mennyire megörül, naplói szerint, még azoknak a foszlányainak is, melyekkel a Tisza mentén hivatalos útjában találkozik!"

Elveitől azonban nem térítette el semmi. Gaál Jenő szerint:

Széchenyi csakugyan erőteljesen fékezni akart volna, nemcsak, mert tartott a végletekre hajló magyar természet túlzásainak fenn és lenn egyaránt káros, sőt végzetessé válható következményeitől, hanem mivel a maga rendszerébe már nagyon beleélte magát. Ő talán emberfeletti, de mindenesetre magyar emberfeletti dolgokat kívánt, midőn a politikai élet terén is oly kiszámított, higgadt, soha meg nem zökkenő viselkedést követelt, a minő a dolog természete

szerint esetleg a társadalmi tevékenység mezején, de ott is csak erős vezérlet és a nemzet részéről nyilvánuló osztatlan bizalom mellett lehetséges.

Éppen a társadalom terén elért sikerek tették lehetetlenné, hogy a politikai erélyesebb működés is meg ne induljon.

A Kelet Népé-ben az alkotó Széchenyi az érzelmi részek mellett nem feledkezik meg az ország közszükségeiről és újabb tettekre serkent és jogok kiterjesztésére közgazdasági reformokat ajánl:

A haza védelmére írják össze az ország lakosságát különbség nélkül, hadd húzzanak sorsot mindnyájan. A Büntető Törvény az ország minden polgárára egyformán alkalmazandó.

Egyelőre tehát politikai téren félrendszabályokkal is megelégszik s a nagyobb megrázkódtatással járó parlamentaris reformot nem emlegeti.

Ama kiáltó anomaliára, melyre később 1846-ban Eötvös hívta fel a nemzetet, hogy Magyarországon a közjövedelmeknek alig egy harmada felett rendelkezik az országgyűlés s a közadók kétharmadával a kormány azt teszi, a mi neki tetszik, nem tesz semmi észrevételt; hanem mintegy belenyugodván az adók kezelése körül követett, merőben alkotmányellenes rendszerbe, a közteherviselés elvét ama rendszer alapján is kész életbeléptetni, csakhogy a jogegyenlőség diadalát siettesse.

Programmjának többi pontja nem politikai színezetű. Régi, kedvelt eszméjét, melynek már ekkor a gyakorlatban is megvoltak a kézzel fogható nyomai, hogy t. i. központra van szükség s ez nem lehet más, mint Buda és Pest, ismét szóba hozza. A földhitel előmozdítása érdekében az ősiség megszüntetését sürgeti. Továbbá közlekedési utak, csatornák építendők, melyek Pesten, mint góczpontban futnak össze; a társulatokat, melyek közlekedési vonalak építésére vállalkoznak, befektetett tőkéik után az állam 5%-os kamat gratiában részesítse. Magyar nemzeti jegykibocsájtó bank szervezendő, mely legalább 50 milliónyi pénzjegygyel lássa el a forgalmat. A közoktatás ügye felkarolandó.

Művét azzal az intéssel zárja be, hogy nemzeti hátramaradásunk okát ne toljuk mindig egymásra és a kormányra, hanem a hibát keressük önmagunkban.

Nem kerüli a vitásokat sem. Szerinte Kossuth [illegible] dók egyike, kiket a véletlen, a körülmények játszi fordulata, tán az istenek, egy különös és a szokottnál egy magasabb fénykörbe állítának". „Szenvedett ő, — folytatja tovább — de mit szenvedett? Hiszen soha elzártnak jobb és kényelmesebb dolga nem volt, mit szenvedett ahhoz képest, a mit mi szenvedtünk hosszú esztendők során keresztül, fény és köszönet s a nélkül, hogy valaki csak észre is vette volna, önként zárkózva négy falaink közé, életünket az országi tanulmányok, az ország szolgálatának szentelvén?"

Kossuth azért hathatott jobban, mert ő nem vetette szemére a nemzet gyengéit, hanem kedvében járt. Egy kicsit hizelgett, kendőzött, de nem leczkéztetett. Még Széchenyit is arra kéri „Felelet Gróf Széchenyi Istvánnak" című művében, hogy a legnagyobb magyar türje meg maga mellett őt, mint homokhordó napszámost.

Ballagi Géza „Az 1839—40-iki Országgyűlés Visszhangja az Irodalomban" című művében higgadtan ítéli meg a Kelet Népe és a Pesti Hirlap polemiáját.

De a tárgyilagosan ítélő utókor előtt a Kelet Népé-nek minden sora egy-egy bizonyíték a legnagyobb magyar hatalmas államférfiúi belátása, sőt előrelátása mellett s az egész nem azt a benyomást teszi ránk, a mit Széchenyi némely kortársa tett, hogy t. i. az egy, meggyőződésében makacs, hiúságában megsértett politikus műve, hanem igenis, hogy az megnyilatkozása egy logikus s egy minden körülmény közt *következetes* elmének.

A ki programmját mindjárt első felléptekor oly precizitással megállapította s a ki e programm végrehajtásában sikert siker után mutatott fel, az nem engedhette magát, még népszerűsége feláldozása árán sem, leteríttetni az általa egyedül helyesnek és biztosan czélhoz vezetőnek felismert útról.

A mennyiben pedig Széchenyinek ezzel a művével a vezérszerep kisiklott kezéből; ez a körülmény a kritikát nem fordíthatja ellene, hanem az akkori publikum ellen, a Kelet Népe ellen, mely higgadt, komoly beszédet megúnva, az ábrándok világába engedte magát ragadtatni. Széchenyire is az áll, a mit Boissier Ciceróról ír, hogy a pártok nem szeretik az e fajta embereket, kik vonakodnak társul állani az ő kicsapongásaikhoz s a kik az általános túl-

zások közepett önérzetesen megmaradnak az igazi mérték határain belül.

Széchenyi támadását Kossuth természetesen nem hagyhatta szó nélkül. Feleletében, mint megtámadott, tisztán a védelemre szorítkozik; mint méltatlanságot szenvedett sérelmeinek orvoslásáról beszél, csak védi magát a hazaárulás vádja ellen. S ezt udvariassággal, de a mellett kellő önérzettel teszi. Hogy ellenfelének erős vádjai szenvedélyeit erősen felkorbácsolták, az meglátszik rajta; sorai közül ki-kicsillan a megsértett önérzet, de tud magán uralkodni s elnyomja haragját itt-ott látható erőlködéssel, nehogy megsértse azt az embert, ki az egész.

A Pesti Hirlap politikusai a liberalismus követelményeit minden fenntartás nélkül, hogy úgy mondjuk, nyers őszinteséggel hangoztatták s ezzel saját népszerűségüket biztosítván, természetesen az óvatos, körültekintő s a jelzett taktika szerint működő Széchenyit két szék közt a pad alá juttatták. De a Széchenyi taktikája absolute véve jogosult volt abban a korban, midőn az aristokratia százados traditióra és törvényekre támaszkodva, még mindig nem volt hajlandó belátni, hogy neki kötelessége a jogegyenlőség érdekében az áldozatokat meghozni, privilegiumairól lemondani.

Kossuth kimondta a végzetes jelszót, hogy „veletek, általatok, ha nektek tetszik, nélkületek, ellenetek, ha kell". Ez a jelszó gyakorlati alkalmazásban — hiába szépítgette — elvégre forradalomra is vezethetett. S épp ez a lehetőség, a taktikának ez a lehető követelménye hozta ki sodrából Széchenyit; ezért mondta ki a kegyetlen ítéletet a Pesti Hirlap felett, hogy ez a lap „egy irtózatos revolutionarius syllogismus antecedense". Kossuth megfenyegette az aristokratiát, hogy „siessen a kegyelemmel, hogy a népnek ne legyen ideje követelni" s ezzel természetesen ingerelte az aristokratiát, a népet pedig követelővé tette. Elvi szempontból igaza volt, hogy a nemzetnek „minden javításnál meg kell vizsgálnia igazságos-e a mit kíván? Igazságtalant sohase kívánjon, de a mi igazságos, azt követelje a közvélemény egész súlyának mérlegbevetését követelje;" de Széchenyi is aligha tévedett, midőn kimondá, hogy az elv ilyetén merev felállításával épp a kívánatos reformoknak békés úton való életbeléptetése nehezíttetik meg.

Széchenyi szerepe kétségtelenül igen hálátlan volt; polemikus álláspontja pedig gyenge annyiban, a mennyiben ellenfelének programmját elfogadta s csak taktikáját tartotta veszedelmesnek; úgyde taktikájának megítéléséhez meg elegendő adatot az a tizennyolcz vezérczikk, mely a vád anyagát képezte volna, nem szolgálhatott, úgy hogy az említett vezérczikkekben előforduló egy-egy elejtett kifejezésre kellett kritikáját alapítania.

A vitához hozzászólt báró Eötvös József Kelet Népe és Pesti Hirlap czímű művében Kossuth pártjához állva, s nagy elmeczéllal szelíd, de mégis erélyes modorban igyekezett czáfolni Kossuthot s végül kérdi:

De más kérdés az, hogy helyes volt-e a Pesti Hirlap részéről bolygatni olyan ügyeket, melyekre nézve nem volt kellőképen vagy rosszul informálva? Ildomos volt-e egyes visszaélésekből következtetést vonni egész társadalmi osztályok, az egész közigazgatási vagy rendőri szervezet becsületességére? Eszélyes volt-e általában tárgyalni oly kérdéseket, melyek a sajtó beleszólása nélkül esetleg simábban és sikeresebben lettek volna elintézhetők?

Eötvös végsoraiból az tünik ki, hogy ő az ellenfelek kibékítését czélozta, mert végzetes szerencsétlenségnek tekintette a két nagy ember versengését az országra nézve a modor és taktika felett, midőn programmjukra nézve eltérés köztük különben semmiben sem volt. A kibékítés azonban bajosan sikerülhetett annak az írónak, a ki határozottan az egyik fél részére állt s a közvetítésre nem gondolt, mert a meggyőződése szerint közvetítenie nem is lehetett. A kibékülés e szerint csak úgy történhetett volna, ha az egyik fél megadja magát.

Széchenyi, Kossuth és Eötvös iratainak hatása alatt közel is állt ahhoz a ponthoz, hogy a fegyvert lerakja, de nem azért, mintha legyőzöttnek érezte volna magát, hanem azért, mert reményét jóformán elveszítette a további küzdelem sikere iránt. Eötvös felszólalását, mint prókátori iratot, mesterműnek ismerte el, de éppen az a körülmény, hogy prókátori fogásokkal léptek fel ellene, vette el kedvét neki, a prókátorkodásban járatlannak, a harcz folytatásától.

Az izgatottság, a türelmetlenség, a szenvedély, mely erőt vett mindenkin, bizalmatlanokká tette az embereket és pártokat egymás

iránt s kölcsönösen kétségbevonták egymás szándékainak a tisztaságát. Hiába intette Deák az 1841 nov. 28-án tiszteletére rendezett fáklyászene alkalmával tartott beszédében honfitársait, hogy kerüljék a gyanusítgatás ocsmány vétkét, a legnagyobb vétket, melyet valaki a haza ellen elkövethet. A rágalom, mint a csalán, minden körben buján tenyészett s még a legbecsületesebb törekvést sem kímélte meg fulánkjától.

Széchenyi ellen széltében híresztelték a rossz nyelvek, hogy irígyli ellenfeleinek sikereit, hogy magaviseletével megbénítja az ellenzék üdvös működését, sőt nem átallották egyesek még azt is ráfogni, hogy a lánczhíd részvényein nyerészkedni akar, mire ő, hogy ez aljas gyanusítástól megszabaduljon, a hírlapokban nyilatkozatot tett közzé, melyben kijelenti, hogy az összes részvényei eladók s azokat tőle bizonyos határidőn belül bárki megveheti.

Kossuth mellett síkra szállottak még Záborszky Alajos, Pongrácz Lajos és mások röpiratokban és hírlapi czikkekben. Széchenyi mellett Dessewffy Aurél, Kuthy Lajos, Vörösmarty. Hazay Gábor álnév alatt az Athenaeum egyik czikkében megjegyzi, hogy a Kelet Népe befolyása folytán a Pesti Hirlap kezdi levetkezni azokat a hibáit és fogyatkozásait, melyek fiatalságának voltak felróhatók.

Kuthy Lajos, ki később elbeszéléseivel vált halhatatlanná, ezt írta a többek között:

„Hogy a Pesti Hirlap modorával forradalmat idézhet elő, ezt nem hiszi; mert erre szerinte egy hírlap magában véve nem képes. Hanem igenis hiszi, hogy meghasonlást idéz elő, a kormány és a nemzet közti feszültséget ismét életre kelti s ezzel útját állja a haladásnak. A meghasonlás előidézésében bizonyára részük van azoknak is, kik az ellenfélben az állítólagos rossz modort nem kevésbé rossz, mert személyeskedő modorban támadták meg. Kuthy dícséretére válik, hogy tárgyilagos maradt mindvégig s a polemia elkeserítéséhez nem járult hozzá.

A Kelet Népé-nek üdvös hatását is jelezhetni véli, a mennyiben egész határozottsággal állítja, hogy a Kelet Népé-nek megjelenése óta a Pesti Hirlap metamorphosison ment át; higgadtabban, kevesebb szenvedélylyel és elhamarkodottsággal tárgyalja a napi kérdéseket.

A Kelet Népe mindenesetre visszatetszést szült még Széchenyi hívei között is. De azért abban a korban, midőn — mint Gyulai

oly találólag írja — ragaszkodás a középkori intézményekhez és újkori eszmék cultusa, aristokrata hajlamok és demokrata irányok, a hűbéri és modern alkotmány biztosítékai és szükségei, nemzeti előítéletek és szabadelvű ábrándok sajátságos vegyülete olvadt össze a nemzeti nagy mozgalomban, ebben a korban — mondom — bármely politikai iránynak is csak lépésről lépésre lehetett megnyerni a nemzet többségét. Ha tehát a Kossuth és Széchenyi közti polemia, az akkori közvélemény ítélete szerint, az előbbi javára dőlt is el, elvei általános hódítást mégsem tettek. Kossuthnak inkább tüneményszerű politikai tehetsége, mint programmja, a Pesti Hirlapnak inkább ékesszólása, mint iránya nyerte meg a köztetszést.

A tulajdonképeni conservativismus megalapítója nálunk Dessewffy Aurél volt. O előtte azok a politikusok, kik conservativeknek nevezték magukat, vagy a stagnatio hívei voltak, kik a Corpus Juris szentélyéből egy tapodtat sem akartak mozdulni, vagy absolutisták és reactionariusok, kik tabula rásá-nak tekintvén a magyar alkotmányt, a históriai jogokat semmibe sem vették s a kormányt segítették az alkotmány alapjainak megrongálására irányzott törekvéseikben. Az 1839 40-iki országgyűlésen alakult meg Dessewffy vezérlete alatt a „fontolva haladó" conservativ párt, melynek programmját részint az országgyűlésen, részint hírlapi téren Dessewffy rhapsodice alkalomszerűleg fejtette és körvonalazta ki.

Kossuth hírlapja tette Dessewffyt journalistává. A Pesti Hirlap által képviselt liberális eszmék terjedése csakhamar meggyőzte őt arról, hogy Magyarország is eljutott már a fejlődés ama fokára, a midőn a politikai közvélemény alakulására a napi sajtó is befolyást gyakorolhat. Hogy tehát a Pesti Hirlap hatását saját pártja ellensúlyozza, kezébe vette a tollat s a Világban X. Y. Z. jegy alatt egész sorát a vezérczikkeknek tette közzé, melyeket aztán később „X. Y. Z. könyv" czím alatt összegyűjtve kiadott. (X. Y. Z. könyv. Gróf Dessewffy Auréltól. Pesten, 1841. Nyomt. Trattner—Károly betűivel. 8-r., VIII és 183 lap.)

Hogy Dessewffy taktikája és elvei népszerűek nem voltak, ezt maga Dessewffy is elismeri. „Jelenleg Magyarországon — úgymond — népszerű azon politikai iskola, melyet kat'exochén a mozgalom pártjának lehet nevezni; népszerűtlen az, mely e moz-

galmat mérsékelni, a törvényes formákhoz kötni, bizonyos elveket tiszteletben tartani s haladásunkat a rögtönzés veszélyétől megőrizni óhajtja.“

A népszerűtlenség azonban nem fájt Dessewffynek. Sokkal inkább bántotta az, hogy népszerűsége emelkedett annak a pártnak, mely a haladás ügyét — szerinte is — veszélyezteti és pedig veszélyezteti azért, mert haladásnak kereszteli a jogsértést, a municipiumok mindenhatóságát tudományos elméletté avatja, a fennálló jogos érdekeket lábbal tiporja, a társadalmi osztályokat egymásra uszítja.

Hogy egy ilyen párt egyáltalán létre jöhetett, azt Széchenyi fellépésének tulajdonítja s ezért mintegy szemrehányást tesz Széchenyinek.

A Kelet Népe és a Pesti Hirlap közti vitába ő is beleszólván, hogy pert oszszon a vitázó felek között, szemére veti Széchenyinek hogy ő volt az, ki mindenütt és mindenben a nyilvánosságot predikálta, ha tehát most a felmelegült athmosphearában oly növények is teremnek, miket a gróf sem nem remélt, sem nem helyesel, azt ugyan a nemes gróf sajnálhatja, de nincs joga rajta csodálkozni, mert ennek szükségkép be kellett következni. Az agitátorok közös sorsa, hogy elsodortatnak az ideák által, melyeket ők maguk ébresztettek. „Nincs olyan bölcs — írja —, ki a politikában a biztonsági szelepet feltalálta volna.“ Viselje tehát Széchenyi az általa megindított izgatás természetes következményeit.

Ez a beszéd a legérzékenyebb oldaláról találta Széchenyit; mert ő maga is folyton azon tépelődött s ez a tépelődés készítette elő a végzetét, hogy vajjon a forradalom viharaiba nem ő maga sodorta-e nemzetét?

Kossuth feleletét olvasva, töprengés szállta meg lelkét s mintegy megbánni látszott, hogy az agitatiót megindította. „Olvasom Kossuth feleletét — írja naplójában. — Jól kimászik a hinárból. Vannak pillanatok, a mikor kétely száll meg.“

Széchenyi és Kossuth, mind a ketten a központosítás emberei; de más-más értelemben. Széchenyi politikai rendszerében anyagi középpont Budapest, szellemi középpont az ő saját személye; Kossuth rendszerében pedig mozgató erő: a középponti újság és megye s a középponti közönség, mely a közvélemény letétemé-

nyesének tekinti magát. Széchenyi rendszerének legfőbb hibája, hogy hiányzik abból a megye befolyása; Kossuth rendszeréből ellenben ki van felejtve a törvényes hatalom szükséges jogai a megyék irányában, úgy, hogy Kossuth theoriája szerint a főhatalom csupán a benevolus spectator szerepét játszaná.

Tökéletesen igaza volt Dessewffynek abban, írja Ballagi Géza, hogy Széchenyi a megyéket mellőzte, nem adott nekik szerepet az anyagi és politikai megújhódás nagy munkájában s ezzel a mellett, hogy a históriai jogokon és hagyományokon sérelmet követett el, saját terveinek keresztülvitelét is megnehezítette; mert Széchenyi korában még alkotmányunk politikai viszonyunk olyan volt, hogy gyenge alapon állt mindaz, mi sarkpontját nem a megyékben találta, vagy azok szerkezetébe magát be nem illesztette.

De hogy a municipiumok mellőzésével Széchenyi saját személyét tette volna szellemi központtá, ez legföllebb gúnynak járta meg, a valóságnak azonban annyival kevésbé felelt meg mert közismeretű tény, hogy Széchenyi a maga reformeszméit társadalmi téren az egyesületek útján, törvényhozási tekintetben pedig az országgyűlés által kívánta megvalósíttatni s így igenis a központosítás embere volt, csakhogy nem olyan értelemben, mint Dessewffy, sarcasmusa feltüntette, hanem annyiban, a mennyiben a nemzetnek ötvenkét megyében szétforgácsolt erőit — mint később a doctrinairek — az országgyűlésben szerette volna egyesíteni. A lapok: Hirnök, Világ, Jelenkor mind megszólták és élénk részt vettek a vitában. Jablanczy, a Világ szerkesztője is megjelent a küzdtéren s bizonyítani akarta, hogy a szabadelvűség csak agyrém. De merítsünk tovább Ballagi tanuságaiból:

A conservativeknek Széchenyi különösen sokat köszönhetett s ha rokonszenvével mégis inkább a Deák Ferencz vezérlete alatt állt szabadelvű ellenzék felé fordult: ennek oka egyrészről az volt, mert Deák programmja közelébb állt az övéhez, másrészről, mert feltétlenül megbizott Deák tapintatába, eszélyességébe, melylyel a radikális párt túlzásait mérsékelni fogja.

„Deák lesz a mi vezérünk, a mi centrumunk — írja naplójában —, félre minden irígységgel hazámfiai! Adjuk neki az elsőbbséget!“ „Én idéztem elő ezt a mozgalmat — írja naplójában egy

más helyen —, de féken tartani nem tudom; ez a feladat más emberre vár.“ Majd ismét másutt: „A forrongást én idéztem elő, a rendet másnak kell beléje hozni: egy ember mind a kettőt nem teheti“.

Lemond tehát a vezéri szerepről, mert érzi, hogy azt többé úgysem tarthatja meg s átadja Deáknak, kiben a pártvezér összes tulajdonai oly bámulatos összhangban egyesültek s ki az ellenzéket — daczára annak, hogy kisebbségben volt az országgyűlésen — győzelemre vezetvén, csakhamar tényleg is bebizonyította, mennyire alkalmas egy párt vezetésére.

Kossuth és Széchenyi közt a lázasan gondolkozóknak nehéz párhuzamot vonni. Higgadt és komoly ember, a ki jól tud olvasni s érti, a mit olvas, ki nem szóvirág-tettek után indul. A Széchenyi nagyságát semmi sem homályosíthatja, hiába bonczolják emberi gyengeségeit. Széchenyi volt és lesz. Minél tovább halad ez idő halála napjától, annál jobban nől nagysága. Összehasonlításról szó sem lehet, csak párhuzamról.

A feladat nehéz. Asbóth János „Irodalmi és Politikai Arczképek“ czímű munkája alapján könnyen megoldhatónak látszik, mert oly jeles psychologiai tanulmányt nyujt, melyből a leglaikusabb ész is felfoghatja az ébresztő, alkotó s a szenvedélyes küzdők közötti nagy különbséget.

Jól mondja Asbóth János: „A mi Széchenyit oly nagyra emelé, a nemzet valóságos ébresztőjévé tevé, az abban keresendő, hogy a mit az idegentől vett, az benne magyarrá lőn; tiszta magyarrá tudta tenni s a nemzet szervezetébe beilleszteni mindazt, a mit teremtett. Kossuth örökké a külföldre speculált nemzeti terveivel, a döntést, a végmenekvést mindig ott kereste; kínálta a magyar koronát orosznak, francziának, és hanyatló éveiben annyira jutott, hogy odadobta volna Magyarországot a dunai confoederatio karjaiba is, hogy csakhamar majorizált szolgájukká legyünk azoknak, a kiknek vezetésére vagyunk hivatva évezredes multunknál fogva. Széchenyit az ilyen eszmék nem kísértették soha. O a maga lábára akarta állítani a magyart. Nem akarta, hogy tovább menjen, mint a mennyire a maga lábán mehet, de megmozgatott minden követ, hogy a nemzet ereje magából a nemzetből fejlődjék minél magasabban“.

„Továbbá Kossuth idegen, franczia földről vett igaz és hasznos eszmék következtében nem egyszer sokkal tovább ment, mintsem tisztán magyar politika azt megengedte volna. Soha az önvédelmi harcz úgy nem bukik, soha sem dől úgy össze az ország, ha Kossuth magával és az ország szellemével ellentétbe nem jut, ha a köztársaságot törpe fractió segélyével, valóságos államcsin által, a nemzet és a hadsereg ellenére nem proclamálja és soha oly végzetes küzdelmekbe nem sodortatunk, ha a haladás érdekeinek előmozdítása mellett kiemelni tudja a conservativ érdekeket is.

Széchenyi ellenben nem egy drága, kedves eszméjét szorította háttérbe, ejtette el, ha magyar érdekkel ellenkezni látta. Széchenyi szavára állíttatik fel a tudós akadémia és dől meg az ősiség, hull le a jobbágyság láncza és támadnak országszerte közlekedési eszközök. Casinót állít, kezdeményezése meghonosítja a lóversenyt, megélénkíti a sportnak minden nemét, központosítja, megteremti a magyar társaságot. Nincsen neki nagy, nincsen neki kicsiny, nincsen a mihez ne szólna és nincsen a mi virágzásnak ne indulna az ő szavára, nincs, a mi tönkre ne menjen, ha az ő szavával ellenkezve indul. Hiszen így ment tönkre, midőn már senki sem hallgatott Kassandra szavára, maga az ország is, mely oly példátlan gyorsasággal emelkedett, miglen az ő ügyét leste és kereste. Széchenyinek az volt leggyengébb oldala, melyre Kossuth megrendítő erővel tudta támadásait intézni, hogy nem volt képes megértetni, a mit a tömeggel megértetni ugyan alig is lehet, hogy vaskövetkezetességének csak egy folyománya lehetett, mindenkor s mindenben a magyar érdekeket szolgálni.

Kossuth toronyiránt rohant a biztos bukásnak s ez az a következetesség, melyet a tömeg megért és megtapsol. A franczia eszmék, a februáriusi napok áramlata, mely egész Európát elöntötte, mind szélesebben és szélesebben szította a bizalmatlanságot Széchenyi ellen és a bizalmat Kossuth mellett. Nem csoda tehát, hogy az alámerült vezér Széchenyi helyébe Kossuth jutott, a ki erőnek erejével úszott az árral. Széchenyinek egy hibája volt, hogy közjogi viszonyaink sarkkövét, egész Ausztriához való viszonyunkat rendezetlenül hagyta. Itt tört ki a válság, ez volt romlásunk oka. De volt azonkívül még egy hibája is, tudniillik az, hogy a szívekre nem tudott hatni.

Kossuth megtudta fogni a szívet minden érzelménél, így hódította meg e lázas napokban a fogékony szíveket. Hiszen a leghitványabb rovar már ösztönénél fogva is jobban vonzódik a melegebbhez, hogyne vonzódnék az ember. Azonkívül Kossuthnak volt még egy természetes előnye is. Széchenyi mágnás volt. Nagy hátrány a magyar közéletben.

Mindenütt, a hol a nemesség ki tudott fejlődni, ez osztály kezébe került a nemzeti hatalom. Következménye volt az egyfelől királyi hatalom s az oligarchia közötti harczoknak, az „inter duos litigantes tertius gaudet" elvének: a nemesség majd az egyiknek, majd a másiknak fogta pártját, mindenikben a maga érdekét védte.

A nemesség több érzéssel bír a korszükségek, a nemzeti aspiratiók iránt, mint a nemzet tömegétől elzárkózott, az alsóbb osztályokhoz csak a közizgalom, az eligazodni nem tudás napjaiban símuló mágnásság, másfelől azonban jobban ért a kormányzáshoz és a parancsoláshoz, mint a kicsinyes érdekek és kicsinyes viszonyok közt elfogult s a mi a fő, a kormányzás az ország dolgaival való foglalkozás traditióival nem biró polgári osztály. Így jutott a hatalom súlya a nemesség kezébe mindenütt, a hol kifejlődött.

Széchenyinek tehát hátrányára lett volna mágnássága még akkor is, ha nem mutatkozik — a mint néha mutatkozott — hideg, sőt sértő tartózkodásában és a népszerűségnek egyenes megvetésében.

Nem csoda tehát, hogy e döntő osztály egekig emelte Kossuth-ot, kit a néperő érvényesítőjének tartottak, ki a népben évszázadokon át parlagon heverő erőt, mivel a népből emelkedett ki, értékesíteni tudta.

Hatalmát fokozta korlátlan idealismusa s az érzelem ama melegsége, mely magába ölelt mindent, a mi csak szeretni való volt. Az ő szózatát hallgatva érthető volt, miért sorozták a művészetek közé a rhetorikát. A költészet hatásának csodás közvetlenségéből volt valami az ő beszédében, leigázva az elmét. Nem csoda tehát, hogy a demokratiának, a rohamos haladás és a nagy sikerek által élesztett idealismusnak és utópiának az erőre ébredés, megifjodás és rajongásnak ezen korszakában, midőn a haza égboltján úgyis tornyosultak az absolutismus, a germanisatio, a lázadás alakjában

a veszedelmes felhők, Kossuth leszorított minden vetélytársat és rendelkezett a nemzet szívével, akaratával.

Hiába kiáltotta Széchenyi a kétségbeesés kínjai közt, hogy Kossuth politikája alkotni nem, de csak rombolni tud; hiába utalt arra, hogyan élt vissza Kossuth a nép gyengéivel, hogyan hizelkedik ezeknek, Kassandra szava csak visszatetszéssel és gúnynyal találkozott, Kossuth egész hatalmának súlyával fordult Széchenyinek s elüldözte az oroszlánszívűt egész a döblingi tébolydáig. „Kossuth csillagzata ragyogott az égen, riadva kelt szavára a magyar; büszke főurak kivonultak az érkező megváltó elé, szellemét követé a nemzet, valamint a zsidók követték egykoron az előttük járó tűzoszlopot, hogy eljussanak az igéret földjére. Szózata hadseregeket teremtett. Az aggastyánnak fonnyadt, a gyermekeknek zsenge karjait megaczélozta és a magyar csatázott s győzelmes csatáival növeszté Kossuth ambitióját.“

Ezekben már az események árnyékának előrevettetése is érintve van. Tartsunk azonban sorrendet. Széchenyi és Kossuth fegyvermérése megindulának s folytatásuk idején Széchenyi bármilyen szívsebekkel vett is részt a harczban, bármennyire fájt is neki, hogy ő a vesztes, a nemzet Kossuth felé fordul; élete programmjához hű maradt, mit külsőkben a hat óra alvás, hat óra dolog, hat óra tanulás, hat óra szórakozás fejez ki. O egy 24 órában negyvennyolcz órát dolgozott s ebben a nagy izgalmakban sem feledkezett meg a selyemről és egyebekről.

XX. FEJEZET.

Levele Mészáros Lázárhoz a selyemtenyésztés ügyében. — Liberalisok és conservativek. — A büntető jog. — Deák és Batthyány elpártolása. — Megint Wesselényi. — A Pesti Hirlap.

Széchenyi 1841 október 14-én elrendeli, hogy 1842 január 1-től nem kíván más lapokat tartani, mint a Jelenkort, Pesti Hirlapot, Hirnököt, Athenaeumot, Világot és A Magyar Gazdát. Levelet vált Mészáros Lázárral (későbbi hadügyminiszter):

Pest, 1841 deczember 1.

Tisztelt hazámfia!

Tudom, hogy nem veszi rossz néven, hogy több levelére vagy éppen nem, vagy kimerítően nem válaszolok, mert hiszem, van arrul tudomása, mikép honunkban az, ki valamit mozdítani vagy kifejlésre bírni óhajt, könnyen kifogy mindenéből és így idejéből is. Ezen s mindinkább növekedő dolgaim súlyát betegeskedni kezdő feleségem, számos gyermekeim és egy romlásnak induló vagy inkább „folyó“ szemem annyira nevelik, miszerint már roskadozni kezdek s alig bírom a legszükségesebbek, de még a legszentebb kötelességek véghezvitelét is.

Azon élvezetet azonban mégsem tagadhatom meg magamtul, hogy Önnek az idevaló hengermalom megindultát és sikeres voltát, azon őszinte vallomással be ne jelentsem s mihez képest, ha Ön nem volna, a pesti hengermalom sem jő létre, mert hiúság nélkül: én hoztam a dolgot életbe, ennek meg-

ismertetése, ajánlása azonban az Ön érdeme és tette! Az e részbeni csata meg van nyerve, mert jó a liszt és kapós; mennyire biztosítjuk és hasznosítjuk (utilisiren) a diadal gyümölcsét, az egyébiránt más kérdés és e tekintetben ez, meg ezer a tennivaló, még lisztet visz ki a magyar gabona helyett és Odesszával azután bátran kiállhatja a versenyt. S pedig ez és nem egyes, malommali molnárkodásunk, végczélunk, nemde.

A selyem- vagy inkább szederfa dolga jól megindult honunkban, több más társaság alakult, több megye összeült és nem kétlem, igazi alapjára állítjuk végkép a dolgot, azaz sem a kormánytul nem követeljük, sem a szántóvetőnek nyakába nem vetjük azt, mi minket, vagy legalább „Minek megkezdése és életbehozása" egyenesen minket földbirtokosokat illet. Ha pedig valami igazi alapján áll, elvégre úgy csirázik, mint a maga földjébe kihintett mag; s így azt hiszem, okkalmóddal és idővel éppen oly *selymesek* leendünk, mint már vagyunk gyapjúsak. Önnek e tekintetben ajánlatát — melyekért vegye őszinte hálámat — ez alkalommal nem használhatom, mert mindent mellette és ellene összevetvén, arra határozók el magunkat: Svaiczi, Franczia vagy jobban mondva kinai minta és modor után indulunk meg, mely mint Ön tudja, nemcsak eltér, de némileg még ellentétben is van az Olasz minta és modorral.

Éljen boldogul, mennyire gyenge szemem bír tekinteni a messze jövendő homályába, vajmi szép és nemes kifejtését látom nemzetünknek. *Nagy és dicső lesz egykor a magyar, nem kétlem többé; átalakulási időszakában azonban vajmi sok keserű serleg kiürítése vár reánk.* Ámde legyen s csüggedést nem ismerő türelemmel teljesítse nagy és kicsi saját körében hazafiúi tisztét.

Legvalódibb tisztelettel Önnek rokonkeblű honfitársa

Széchenyi István m. k.

Chernel Lajoshoz, a *Sopron városi szederegylet* érdekében intézett levelében egy új oldalról mutatkozik be Széchenyi. Az újságoknak a gazdasági czélok elérésére, virágoztatásának felhasz-

nálására gondol, de nem hiszi, hogy jó volna, ha minden újságban egyszerre kezdenék meg a kürtölést. Ajánlja a Magyar Gazdát s a Jelenkor-t az ismeretekre, de a jelentésekre az összes újságokat. Egyébiránt megvan minden újságnak a maga levelezője. Hagyjanak ezeknek is mezőt, ha lesz dicsérni vagy gáncsolni való, azaz figyelemreméltó, majd mozgásba teszik tollaikat:

„Már mi a Lovaregyletet magát illeti, sok munkáim között, mint azok dictandó eszembe jutnak, ím ezek volnának a tennivalók: Bezerédj Pált meg kellene választani választmányi tagul. A fák és csemeték vásárlása végett, mint Henking magának hátulsó ajtócskát nem hagyva, most annyira kíván, mégis kellene valamit tenni, mert időgazdálkodás, több mint pénzgazdálkodás, e tekintetben azonban hagyjatok engem ki és Czenkről ne tegyetek semmit, úgy is elég rosszakaróm van, még több piszkot kennétek rám. De vegyetek Festetics Sándortól fákat, hiszen annak szinte van és a legjutányosabb feltételekre is rá áll. A nemfizetők iránt jó volna most legkisebb szigorúság nélkül fellépni és a rendszabás erejét csak akkor foganatosítani, midőn már rendben forog az egész. Most a legtöbb tag még csak nem is tudja kötelességét s ezért nem is lehet követelni annyi munka s általános hanyagság közt máról holnapra."

Szíve sebeivel nem törődve most sem, gondozza a haza kertjében csemetéit és ültetvényeit s levelezéseiből megczáfolja, hogy gőgös és zárkózott. Ő azt tekintette érintkezéseiben útmutatónak, hogy az ember a becsületes embernél kezdődik. Mindenre szakít időt. Kiszabja a Pesti Hengermalom közgyűlésének napját, 1842 január 4-ét és tudatja az intézővel, hogy Sina, Kappelnél 20,000 forint hitelt engedélyezett a malomnak. A gőzhajózás ügyében sokat ír Klein Károlynak s miután egy sertésszállító hajó elsülyedt, ajánlja a rend és elővigyázat szigorú megtartását.

Ez a levél politikai szempontból is fontos, mert ebben határozottan kijelenti Széchenyi, hogy a gőzhajózás központja Pest és nem Bécs s anomalia az, hogy a dolgok súlya Pesten van s az igazgatóság Bécsben. Ez fordított állapot. A hazafiság minden dolgában megnyilatkozott, kicsiben, nagyban.

A lángeszű Dessewffy Aurél gróf meghalt. Ezt a csapást nagyon

a szívére vette Széchenyi. Ha nem is egyeztek elveik, ha sokban eltértek is, az igaz hazafit, a jellemes férfit, kit már magas polczra jeleltek, a jó barátot, mély részvéttel gyászolta. Úgy élt, hogy emlékét szégyen nem érhette. A Pantheon eszméjét csiráztatta ki agyában ez a gyászeset. A sír felett már ekkor is elmerengett s arra gondolt, hogy a sír az örökkévalóság kapuja, halálunk második születésünk s a vándor élet mesgyéjén túl van a halhatatlanság ösvénye. Kossuth is hódolva emlékezett meg róla.

A ezernyolczszáznegyvenkettedik év alakította meg különben tökéletes formában a pártokat. Liberalisokat és conservativeket. Úgy fogták fel egy részen — maga Széchenyi is — hogy a politikai pártok szerencsétlenséget hoznak a nemzetre. Azt hitte és vele többen hitték, hogy a jó hazafiak és becsületes emberek pártja teljesen elég. Mások bajnak nézték, hogy nincsenek szilárd alapokon nyugvó pártok. Széchenyi a középpártot is tervelte Deák vezérletével. O — írja Zichy Antal — a ki olyan súlyt fektetett a kellő egymásutánra s munkálatainkat sakkhúzásokhoz szereti hasonlítani: egy lényeges húzást elvétett, mikor előbbre tette a centrumot a két szárnynál, melynek csak egyike, a nemzeti szabadelvű ellenzék fejthette ki erejét. Ez minden kezdeményezést elragadott a kormánytól. A kormánynak, saját hibájából, csak a tétlenség, ellenállás és a halasztás szerepe jutott.

A haladást az újabb nemzedék lassúnak tartotta s a tettek mezejére készült átlépni, erre a megyék óhajtott automiája alkalmat nyujtott, mit Nyáry és Kossuth még jobban ki akartak terjeszteni. Nem sokat törődtek a Deák vezetése mellett folytatott büntetőjogi reformmunkálatokkal, melyeknek útját Széchenyi munkái egyengették.

Már 1826 márczius 18-án a főrendiház ülésén, akkor még mint fiatal kezdő és tényleges szolgálatban levő huszárkapitány, erősen kikel az Eötvös és Cziráky által is pártolt javaslat ellen, hogy az igazságszolgáltatás királyi patensekkel szabályoztassék. Védi az alkotmányos álláspontot, mely e fontos kérdésekben a törvényhozási szabályozást követeli. (Balogh Jenő: Gróf Széchenyi István nézetei a bünvádi perjognak alakításáról.)

Perjogi nézeteiről is visszatükröződik a dolog legmélyére ható,

belátó és világosan számító értelmének komoly munkája és mélyen érző szívének nemes lelkesedése. Csak a széles látókörű, lelkiismeretes államférfi s a jószívű ember juthatott olyan következtetésekre, mint a milyeneket ő is előterjeszt.

Fejtegetései határozott igazságot tesznek igazságszeretetéről, a mely minden elfogultságtól menten ismeri fel a tárgyilagos igazságot, meggyőződésének erejéről és tüzes lelkének merészségéről, mely ezt az igazságot nyíltan ki is mondja.

Csak az, a ki a véleménynyilvánítás legnagyobb bátorságával rendelkezik, az, a ki mind a kormányhatalommal, mind a közvéleménynyel szemben egyformán, a legnagyobb mértékben független, a ki sem népszerűséget nem hajhász, sem a nemesség többségének nem kíván tömjénezni, írhatta meg teljes nyíltsággal és kíméletlenséggel — a melyre akkor kétszeres szükség volt — minő visszás és igazságtalan, hogy a magyar nemesség alkotmányos királyt kíván magának, de jobbágyainak viszont önkéntes földesura akar lenni; csak az ismerhette fel és mondhatta ki nyíltan, hogy a büntetőtörvények különbözők a nemesekre és nem nemesekre nézve és még hozzá egyenlőtlenül is kezelik őket. (Stadium. 154. lap.)

Általában a kiváltságos osztályokkal szemben a legnagyobb merészséggel tárja fel akkori ítélkezésünk sok tekintetben önkényes voltát, illetőleg azt, hogy a nemesség mind az anyagi szabályok alkalmazása, mind az eljárás lefolytatása iránt igazságtalan kedvezményekben részesült.

A vélemény-nyilvánítás bátorságának legnagyobb foka volt szükséges hasonló fejtegetésekhez, valamint a törvény előtti egyenlőség kezdeményezéséhez abban a korszakban, a midőn a continensen mindenütt a reactió volt a jelszó s a mikor az alkotmánynak, a hagyományos állami és társadalmi intézkedéseknek megváltoztatására irányuló törekvéseket egészen tévesen egyenlőknek tekintették az azon évtizedekben kétszeresen gyűlölt forradalmi irányzattal.

Széchenyi maga is tudta, hogy a fennálló rendnek rögtöni felforgatásával fogják gyanusítani s azzal fogják vádolni, hogy „kést ad a most még buta népnek kezébe“ (Stadium. 154. l.), de ennek daczára nyíltan kimondta azt, a mire igazságérzete, legjobb meggyőződése, lelkiismeretének parancsszava kötelezte.

Mélyen megrázó tragikus végzet, hogy mikor 18 év mulva nemes lelke megtört s azt vélte, hogy az általa annyira rettegett forradalom végső enyészetbe döntötte a forrón szeretett hazát, akkor agya egy beteges képzethatása alatt az igaztalan önvádnak azzal az alaptalan szemrehányással marczangolta szívét, hogy ő idézte elő Magyarország végmegsemmisülését. Pedig a Stadium-nak idevágó része határozottan bizonyítja, hogy akkor, a midőn a kezdeményező javaslatokat tette, a legtisztább lelkiismerettel meg volt győződve, hogy szándéka önzetlen, sőt arról is, hogy kötelességet tölt be, a mikor a kezdeményező lépéseket megteszi.

Nem végzetszerű-e, hogy nem is két évtized mulva olyanokért vádolja magát a legkíméletlenebb módon, a miknek kezdeményezésével csakugyan hazáját szolgálta, nemzetét emelte fel, honfitársainak millióit tette szabadokká!? . . .

Fejtegetéseiben itt-ott fel-felcsillámlik metsző gúnyja is, az a satirai ér, a mely neki később, sajnos, annyi ellenséget szerzett. Például a földesúri biráskodás visszásságainak feltüntetésére hozza fel, hogy az úri széken nem ritkán az hoz ítéletet s nota bene semmi egyéb, mint kénye után, kiben az öltözeten, bajuszon és sarkantyún kívül szinte egy férfiúra ismertető jel sem található. (Stadium. 155. lap.)

A fennebiek alapján megállapítható, hogy míg a legnagyobb magyar annyi más téren oly sok más kérdésben nemzeti haladásunknak kimagasló zászlóvivője és legjelentékenyebb előharczosa volt, a kinek korszakos hatása nyilvánvaló, a ki összes kortársai közt a legnagyobb eredményeket tudta felmutatni, addig a büntető igazságszolgáltatás tekintetében Széchenyinek reformáló tevékenysége szűkebb körre szorult és hatása aránylagosan kisebb volt.

Mind a mellett az a néhány javaslat, melyet Széchenyi bűnvádi perjogunk alakítására nézve tett, ha szűkebb körben mozog is, egészben és nagyban épp úgy méltó az ő nagy egyéniségéhez, mint szélesebb keretű reformeszméi.

A jogtudós, vagy a törvényelőkészítő, a ki tüzetesebben tanulmányozhatta s napjainkban már tisztábban is láthatja akkori büntetőtörvénykezési viszonyainknak óriási fogyatkozásait, talán keveselni fogja ezeket a közel hetven év előtt előterjesztett javaslatokat.

A ki azonban figyelembe veszi hazánk alkotmányjogi és igazságszolgáltatási viszonyait, a XIX. század elején, annak fel kell ismernie, hogy Széchenyi, midőn az úttörők között legkimagaslóbb s a legnagyobb hatás keltőjeként támadta és segített megdönteni bűnvádi perjogunknak azon szabályait, melyek a rendi alkotmány jellegét viselték magukon s különösen midőn a törvény előtti egyenlőség nagy elvéért küzdött, örök emléket biztosított magának a magyar büntető igazságszolgáltatás történetének évkönyveiben is."

Széchenyi a mily kevéssé volt elméleti tanulmányok embere, határozottan ostromolta a municipialisták túlkapásait, de csak úgy idegenkedett a centralistáktól, noha mindig ezeknek a malmára hajtotta a vizet. Hajtotta azzal, hogy Budapestet törekedett tenni az ország központjává, hajtotta azzal, hogy a corpus juris avasságát, a táblabirói világ ferdeségeit minden alkalommal kigúnyolta. Talán elfogadható — ha e zürzavart nézzük — Kossuth állítása, hogy az élet kineveti a logikát s a nemzetek nem rendszerek, hanem a maguk módja által fejlődnek.

Kossuth a történtek után Pest vármegye márczius 15-én tartott gyűlésen az összetartásról beszélve azt mondta, hogy egy vezér körül gyülekezzenek mindnyájan és ez a vezér nem lehet más, mint Gróf Széchenyi István.

Széchenyi ebben az ülésben is Kossuth ellen beszélt és jól beszélt. A kormány centralizáló túlkapásai kerültek szőnyegre. Széchenyi a concentratió hívének vallotta magát. A nemzetnek sok bajait annak tulajdonítja, hogy ereje, értelme, akarata concentrálva nem volt, hanem irígységtől, apró szenvedelmektől szaggatva, egyik jobbra, másik balra húzott. Azt, hogy egykor municipiumainak tartották fel alkotmányunkat elismeri, de most már nem fenntartásról, hanem haladásról van szó. „Nyomorult volna egy nemzet, melyet harlequim módra zsinegen lehet ide-oda huzogatni, ámde mi annak viszont az ellentette?"

Ha valamelyik testnek 52 lába volna s az egyik előre, a másik hátra akarna menni, az bizonyára egy lépést sem tehetne előre, stb. Rögtönzése után kiemelte Budapestnek, mint központnak fontosságát, a napirendtől kissé félreugorva arra kérte a rendeket, hogy legújabb kezdeményezését, egy sétatér berendezését „mint hathatós

tényezőt úgy a főváros szépítésére, valamint a társadalmi osztályok egybevonására" vegyék kegyes pártfogásuk alá.

Kossuth a Pesti Hirlap-ban egy kis csipéstől nem tudta magát visszatartani. Ő gyakran emelte ki Széchenyit, de gyakran sértette is. Halálakor írt levelében és a Patay ebédjén mondott szavai egymásra cáfolnak.

Széchenyi halálakor így beszélt levelében Kossuth báró Jósika Miklóshoz: „Széchenyi nem nekem volt ellenségem, hanem az ügyé, melyet képviseltem és képviselek. Engesztelhetlen ellenkezésben állott pártunkkal, elveinkkel, politikánkkal. Az ország szellemi ébredésének Prometheusa, anyagi haladásának teremtője volt és nemzetiségének istápja. Azért őt korunk legnagyobb magyarja gyanánt tisztelem, mindig ezer sértései daczára s mint ilyennek, hódolok emlékének, stb."

A pestmegyei közgyűlés napján Pataynál ebédeltek az elvbarátok és itt Kossuth kijelenté, hogy Széchenyit már a jó ügy ellenségének tekinti s ezentúl ellenségesen fog kikelni. E kifakadásra mondá a szintén jelen volt Deák, hogy Széchenyinek mégis igen szerencsés keze van.

A pestmegyei közgyűlés egyik későbbi napján Széchenyi megint közvetít s enyhítette azt a rossz benyomást, mit a kormány egy kicsinyes rendszabálya, az Iparegylet alapszabályainak kinyomatása és betiltása okozott. A közvetítésben Deák és Batthyány szintén sikereket értek el. Őket is meghallgatta József nádor.

Széchenyire Deák és Batthyány elpártolása érzékenyen csapott. Sajnálta a többieket is, Eötvöst, Bezerédjt, Klauzált, Pulszkyt, Szentkirályit, Deákot és Batthyányt végtelenül. Wesselényi már egy ideje, hogy Kossuthé volt. Nem haraggal, de keserűséggel gondolt Wesselényire és a kiengesztelődést szívéből kereste. Mostoha leányát eljegyezte Festetics Dénes. A béke olajágát nyujtotta Széchenyi Wesselényinek: „Kedves Barátom! Crescence parancsából (de a nélkül is megtettem volna), örömmel tudatom, hogy Caroline leányunkat Festetics Dénes feleségül veszi. S úgy legyen! A fiú csinos, pénzecskéje is van s mi több ennél: lelke is szép és művelt, miszerint — mennyire emberi eseményekbe pillanthatni — azt hiszszük, azt reméljük, gyermekünk földi sorsa, földi uta biztosítva van. Kesertől menten éldeljük is ez okért a ránk szállott mennyei áldást; s midőn ezt tennénk, lehetetlen megfeledkezni Wesselényi

Miklós barátunkról, kit habár sokban nem osztunk is véle, becsülni, szeretni soha meg nem szüntünk".

Wesselényi Gräfenbergben lázban feküdt és csak május 12-én válaszolhatott Széchenyi április 4-én kelt soraira (1842). Wesselényinek jól esik a levél, mely a régi jó idők visszasugárzása, bár barátságuk nem bomlott fel, de mégsem oly szíves, mint azelőtt volt. Azt gondolja, hogy a szerencsétlen szétválás a hazára nézve is káros volt, egyesített erejük többet bírt volna. Ő elhagyatva prédává lett, léte feldulatott s élet és munkásság nélkül teng csak, növényi sinlődő élete.

Te — folytatja — a hatalmasok, mint eszközök által vélvén a hazának legbiztosabban és legvalódibban használhatni, ezeknek bizodalmáért — de a mit nem nyertél — koczkáztattad a nagyobb és jobb rész bizodalmát s népszerűséged, vagyis hatási vagy használhatási valódi eszközöd nagy részét elvesztetted. *S így én elhúnyt magamnak felejtendő emléke, te hajdani magadnak töredéke létezünk.* Ez szomorú s fájdalmas, de hála az égnek, hogy nemzetekre in nemine salus! S így a mult borúk, viharok nekem csak síromra, de a hazára napfényre derültek Áldom e napfényt, habár az nekem csak síromra süt s az irgalmas Isten ajándékának tekintem, mert azt valóban nem érdemünk és nem bölcsességünk idézte elő. Hogy e napfény meddig tart, az Ég tudja. De éppen azért igyekezni kell használni. Tömérdek jót és hasznosat fejthet ki ennek jótékony melege, csakhogy e napfényt fellegek ne borítsák, melyeket gyanakodások és gyanúsítások leghamarabb idéznek elő; s csakhogy melegét se szűkkeblűség, se tespedés hideg gőzei által, s az előretörekvés, habár jó, de rosszul számító törekvés vihara tőlünk el ne zárja.

Adja az ég, hogy Te, ki még a polgári munkásság terén állsz, e jobbra vált borúnkban még sokat és sokáig használj.

Szíves örömmel töltött el, hogy a szeretetre oly igen méltó Karolina egy derék lelkes barátunk s hazánkfia hitvese leend. Áldja az Ég legjobb malasztjaival e szép szövetséget. Mint az apának és tisztelt anyjának hív barátja az ezen eseményen való családi örömeteket egész mértékben érzem és osztom; de azonkívül mint hazafi is szívemből örülök e házasságnak, mert fájdalom, hogy ez így s ritkaságért van így, de hazánkra nézve egy jó magyar ivadékot igérő családnak alakulása s ilyeneknek csak egygyel is szaporo-

dása még mindig nagy nyereség. Igen tisztelt grófnődnek kezeit csókolom s neki kegyeibe, neked barátságodba ajánlott maradok... Wesselényi Miklós...“ E meleghangú levél daczára a Pesti Hirlapban Wesselényi nyíltan fellépett Széchenyi ellen s rajongva követte Kossuth Lajost, ki sohasem oltott tüzet, de gyujtott s nem tudta szabályozni hevét.

Ily vegyes benyomások és keserű hányattatások között virradt Széchenyire egy nagy nap, mely ünnep leendett ránézve, ha kelyhébe egy ürömcsepp nem vegyül. (Zichy A. Széchenyi naplói.) Ez augusztus 24-ike, a Lánczhid alapkőletételének napja volt. A fáklyászenét ez alkalommal el nem kerülheté. Sajátságos helyzeténél fogva váltig tiltakozott ellene, de hasztalan. Deák reászabta ezt a kitüntetést, „mert már a fáklyák is meg voltak véve és az ifjúságot nem kell elkedvteleníteni“, de azzal a hozzáadással, hogy: igazán egy füst alatt (!) Kossuth is fog „éjjeli zenét kapni“. Ez Széchenyit annyira bőszíté, hogy a kitüntetés neki szánt részét lakásán nem várta be, s utóbb még Kisst jól leszidta, a miért a zajgó tömeg előtt mentegetni merte. Kossuth ellenben ünnepi szónoklattal fogadta a tisztelgőket s indítványozta, hogy a Lánczhidat nevezzék el Széchenyi-hídnak. Lapjában sem mulasztá el felmagasztalni aug. 26-án nemes ellenfelét, kit ő nevezett el a legnagyobb magyarnak. Ily szónoki fogások, jól tudá, a leghálásabbak. Csodálatra ragadják az elvbarátot, lefegyverzik az ellenfelet, tapsokra ragadják mind a kettőt, a legnemesebb húrokat rezditvén meg szíveikben. Legnagyobb szónokokhoz sem méltatlan taktika. A Pesti Hirlap kiemeli, hogy a híddal egyszersmind egy nagy elv lőn szentesítve: a polgári egyenlőségnek, a terhek közös viselésének elve.

Folytatja azután az előtte való estének mintegy visszhangjaként: „Eljövend egy szebb kor, midőn annyi küzdelmek nem igénylendnek többé az utónemzedéktől oly erőfeszítést (?!) s akkor e híd álland, egy lehúnyt nagy időre emlékeztetvén az utókort. És akkor ezerszeres fényben ragyognak azon jelesek nevei, kik soha nem csüggedő lélekkel munkálkodtak e hon jövőjén és millió ajak magasztalja nevét azon nagy hazafinak, ki a tespedés, az elaljasultság korában merészen emelvén fel férfiúi szavát villám gyanánt szórta az igazságot (!) az alvó nemzet szemei közé, ki fáradhatatlan mun-

kával igyekezett jólétet teremteni ebben a honban s ki sikerrel koronázott tetteivel dicsőbb emléket építe magának, mint minőt neki a művészet nyujthatna".

Voltak, kik az áradó ékesszólás őszinteségét kétségbevonták s különösen a Széchenyi-híd elnevezését silány pletykával kötötték össze. Hogy Kossuth nem a szívéből írt, annak bizonyságát megtaláljuk 1848-ban Wesselényihez intézett levelében: „Ugyan excellentiás barátodat, a mosonyi követet nem volna kedved installálni Madagaszkárban császárnak? Hidd el, nagyon derék ember lehetne ott, vagy a chinai trónuson, a mit neki szívemből óhajtok... ütné meg a mennykő diplomatiájának tekervényes útjait..."

Széchenyi népszerűsége napról napra hanyatlott. Maga is észreveszi és ezért leginkább önmagát okozta: „Sejtém lesujtásomat, több jóakaróim és barátaim tanácsa ellenére indultam ez útnak", de azért: „Ne mondja senki, hogy a Pesti Hirlap is csak azt műveli, a mit én míveltem". Közben pestvármegyei gyűléseken úszott az ár ellen. Pest vármegye rendei egy igazságos adókulcson törték fejüket. Megtámadták a tőkepénzeseket is. Széchenyi szerette ide édesgetni a külföldi tőkét s ezt nemzetgazdasági politikánkra épp oly fontosnak tartotta, mint a belfogyasztás emelését. Ellene nyilatkozott az úgynevezett közvéleménynek. Sir Robert Peelre hivatkozott, ki azokra javasolt adót, kik a parlamentet hosszú beszédeikkel untatják s kik igazi kuruzslók módjára, oly csodaszereket akarnak a nemzetnek beadni, míket nem emészthet meg. Nehogy azonban őt is a fontolva haladókhoz számítsák, ámbár a fontolva halásnak semmikép sem lehet rosszabb értelme, mint a fontolatlan haladásnak, tehát ő kijelenté, hogy a nemesek megadóztatásának nemcsak szóval, de szívvel és lélekkel is barátja. Egy Fido Savaut nevű kutya példáját hozza fel, kit még számolni is megtanított a gazdája, de kinek a gondolkodás látható kínokat okozott. S miután a gondolkodás valóban nehéz, jó volna talán más nemzetek tapasztalatait felhasználnunk s nem ereszkedni olyan kísérletekbe, melyekből — úgy látja — nem próba lesz, hanem tétova. Feleltek az elmefuttatásra többen, de a többség a javaslattól elállott, az „egyetértés kedvéért", mint a Pesti Hirlap tudósítója megjegyzi.

XXI. FEJEZET.

Nemzetiségi mozgalmak. — Akadémiai elnöki [illegible] — Wesselényi [illegible]
Széchenyi czikkei a Jelenkorban.

E közben a nemzetiségi mozgalmak is megindultak. A pánszlávok gróf Zay Károlylyal elégedetlenek voltak, mert ez betiltotta, mint a protestánsok főfelügyelője a pánszláv iskolai társulatokat, vagy szigorú felügyelet alá helyezte. A királyhoz folyamodtak és azt kérték többek közt, hogy állítson fel az evangélikus főiskolákban, a pesti egyetemen szlávnyelvi és irodalmi tanszéket, engedje meg, hogy egyházi kormányügyekben és anyakönyvvezetésben a latin nyelvet használhassák, végül, hogy mentse meg egyházukat és iskolájukat a magyarosítók túlbuzgalmától. Minthogy a bécsi kormány tétlenül nézte ezt, a népet is próbálták felizgatni pánszláv lelkészek és tanítók, csakhogy ez nem sikerült. (Szalay-Baróthy: A magyar nemzet tört.).

Veszedelmesebb volt az illyrismus Horvátországban, mert ennek apostolai egyenesen a Magyarországtól való elszakadásra izgattak. Czéljukat eleinte nem vallották be, hanem mint a felvidéki tótok, ők is csak nyelvük és irodalmuk fejlesztését emlegették. De a lapjaikban megjelent költemények, főképen Gáj-nak egyik röpirata, melyhez az alkotandó Illyria térképét csatolta, színt vallott. Mindent elkövettek, hogy a Magyarországgal való kapcsolatot gyengítsék. Hirlapi czikkekben és költeményekben vádaskodtak a magyarok ellen, hogy felkeltsék a nép szenvedélyét. Elhitették vele, hogy mint egykor a török, úgy most a magyar készül rájuk törni, hogy nyelvüket elvágja s a szláv fajokat kiírtsa és rámutatva ősi vitézségére, fel-

szólították, hogy köszörülje fegyverét, ne hagyja magát gyáván kiirtani a magyarok által.

A szerbeket is elfogta a nemzetiségi láz. Szlavóniában is kiterjedt. A kormány előbb Rudits József bácsi főispánt királyi biztosnak, majd gróf Haller Ferenczet horvát bánnak nevezte ki. A bán beiktatása alkalmával kijelentette, hogy mindent el fog követni, hogy a régálló szövetség a tartomány és az anyaország közt továbbra is fennmaradjon. Közbenjárására a királyi leirat kijelenti, hogy a nemzeti nyelv művelésének, míg törvényes határok közt marad, nem akar gátat vetni s míg a horvátok municipialis jogait és nyelvét minden megtámadás ellen védeni kész, mindazáltal, hogy útját vágja a további keserűségeknek, megtiltja az Illyr név használatát.

Széchenyi István akadémiai elnöki beszédében a pártatlanság magaslatára akart emelkedni, ő ismerte a régi dalt régi gyűlölségről s nemcsak vesszővel, de almával is közeledni a nemzetiséghez. Semmibe sem volt elfogult, ebben is az igazság s a magyar nemzet jövője vezették s nemcsak elvont elveken, de tapasztalatokon akart építeni a nemzet felsőbbségével, de méltányosan. Látta ő, hogy bánnak itt egyesek a nemzetiségekkel s csak azt várták, hogy süvegelje meg a magyart, mind a német, mind az oláh, mind a tót s énekelték, hogy: Bendegúz neve hallatára, kibujt a tótból a pára. Lenéztek, gúnyoltak, kicsinyeltek minden más népfajt s nem nevelték önérzetre, csak megalázkodásra. A nyelv erejére is ő gondolt először. Századokig hagyta anyanyelvére a nemzetiségeket a magyar és most erőszakolni akarja a magyar nyelvet szeretet nélkül. Elítéli a túlzásokat és ezek terhére írja a nemzetiségek reactióját. Az ő lelkében fogamzott meg először a nemzeti állam eszméje és ő ismerte fel először annak valódi tartalmát. Küzdött a felületesség, ábránd és passivitás ellen. Nem kívánta soha, legfeljebb rosszul értették akadémiai beszédét, hogy e hazában ne a magyar nyelv uralkodjék. Mindenik nemzetiséggel másként kell bánni a magyarnak. Legyünk testben, vagyonban, erkölcsben szellemben nagyobbak s a nemzetiségek a mieink. A magunk megkedveltetése nélkül kívánni, hogy szeressenek bennünket, annyi, mint azt követelni, hogy a víz a szent Gellért-hegyre folyjon fel. Csak szeretettel biztosíthatjuk nagy Magyarországot.

Gaál Jenő gróf Széchenyi István Nemzeti Politikája és Jövőnk című műve az akadémiai beszédet elítélő támadásokra a legjobb védelem:

„A politika ugyan az exigentiák tudománya; de nem csupán a physikai életnek, az anyagnak, hanem a népléleknek is vannak törvényszerű követelményei, melyeket elhanyagolni szintén nem szabad. A magyar politikai belátás hitelének csak emelésére és szilárdítására szolgálna, ha a nemzetiségek collectiv lélektanát sem tévesztjük szem elől s lépésről lépésre haladunk, meggondolván Széchenyi tanítását, mely szerint az eszmény lelkesítsen ugyan, de annak megközelítése végett legyünk minden téren jól számítók. Ne veszítsük el életkedvünket és türelmünket soha és a feltornyosuló nehézségek miatt semmiféle jogos nagy aspiratiónkról ne tegyünk le; de helyzetismeretünk se legyen kisebb. Minden viszonyainkat tartsuk szem előtt; nem azért, hogy leverjenek vagy elcsüggesszenek bennünket, hanem, hogy felhasználni, javítani és általában érdekeinkre nézve előnyösen befolyásolni igyekezzünk azokat.

Legtöbb embernek boldogtalansága — mondja Széchenyivel összhangzásban egy orosz író — onnét ered, hogy sokkal többet vállal magára, mint a mennyivel megbirkózni képes. Ugyanez áll a nemzetekre nézve is. Azért, ha kiváló és előkelő szerepre hivatott nemzet tagjai akarunk lenni, mint Széchenyi, a ki a magyarság alárendelt állását nem tudta tűrni, mindenáron annak erősítésére kell közreműködnünk. Valamint a mult nemzedékeket mi elítéljük, hogy nyelvünket és nemzetiségünket elhanyagolták, úgy felettünk is pálczát fog törni a jövő, ha annak akadálytalan fejlődését az erők ma tényleg eszközölhető gyarapításával nem biztosíthatjuk. Ezt a gondolatot Széchenyi így fejezte ki: „Valamint a mai nemzedéknek kötelessége, hogy nélkülözzön, izzadjon és vigyen ki mindent, mi a haza javára szükséges, úgy reméljük, hogy viszont a jövő nemzedék teljesíteni fogja a maga kötelességét, de ha nem teljesítené, rajtunk hiba nincsen".

Ma a nemzetnek pedig semmire sincs annyira szüksége, mint az erőgyarapodásra. És midőn ezt általában felismerjük, elviselhetetlen felelősséget hárítunk magunkra a jövő magyarsággal szemben, ha e végből minden tőlünk telhetőt nem követnénk el. Valamennyi

erőforrásunkra szükség lévén, a mit belőlük fel nem használunk, illetve elhanyagolunk, az örök időkre és pedig az azokból származható további erőgyarapodással, tehát mintegy kamatostól együtt elvész.

Széchenyire rátámadtak, hogy elnöki állásával visszaélve, átviszi a napi politikát olyan térre, melynek, mint a tudományok szent menhelyeinek, attól mindig tisztának kell maradnia, rátámadtak, hogy szarvakat ad az illyrismusnak s igazolja nemzetiségünk ellen intézett fondorlatokat. A Pesti Hirlap négy pontba formálta kifogásait s Wesselényi is nyilatkozott a Pesti Hirlap deczember 18-iki számában. Ugyanebben a számban kezdi ismertetni Kossuth Wesselényi szózatát. Mint maga is az akadémiának egyik alapító és tiszteletbeli tagja, felhíva érzi magát kijelenteni, hogy ez intézet elnöke semmiképen sem volt jogosítva a társaság nevében szólni úgy, a hogy szólott „reá sütve nemzetünkre egy nem érdemlett gyalázat bélyegét". Azt az állítást, mintha a szláv mozgalmat, mint reactiót, a magyar nyelv mellett való túlbuzgalom szülte volna, alaptalannak, erőltetett ügynek, rosszul fedő palástnak mondja; tagadva, hogy az alkotmányos, szabadszellemű magyart nemzetisége s nyelve iránt való legforróbb buzgalma a szlávok üldözésére és gyűlölségére bírhatá és határozottan állítja, hogy „valamint azok, kik nemzetiségünket az idegen fajúak s ajkúak ellen erőszak által akarnák emelni, vagy terjeszteni; jog és ész ellen vétenek, úgy mind az, ki a magyar nyelv és nemzetiség ellen törekszik s ama mozgalmakat pártolja vagy előmozdítja, tudva vagy nem tudva, legszentebb érdekeinknek ellensége."

Kossuth Wesselényi nyilatkozatát kísérő soraiban így fordul Széchenyi ellen:

„Hahogy a kérdéses elnöki beszéd kinyomatása késni találna, én magam is kénytelen leszek a nyilvánosan tartott szónoklat iránt véleményemnek okokkali előadását nem késleltetni; mert az, kitől e szavak erednek, e nemzetben sokkal nagyobb tekintetű férfiú s a beszéd helye, alkalma sokkal ünnepélyesebb, mintsem attól tartani nem kellene, hogy e kérdéses beszéd a magyar nyelv ügyére káros hatású leend, annak barátait kétkedővé teheti, ellenségeinek pedig fegyvert köszörül és pedig annyival inkább, mivel a nemes

gróf állításai, nem egy avagy más személy és párt, hanem minden párt és minden színezet ellen valának intézve s még a nemzet jelesebbjei által is elhagyottnak panaszolá és a magyar nyelv ügyében a jogtalan bánás bélyegét az egész nemzetre reá süté."

Wesselényi „Szózat a magyar és szláv nemzetiségi ügyben" című munkája már készen volt, mikor Széchenyi akadémiai beszéde ellen nyilatkozott s később meg is jelent Wiegand Ottónál Lipcsében. A munkának hét fejezete van. I. A szláv nemzetiség és az azokból ránk származó veszedelem eredete. II. A veszély megismerésének okai. III. A veszély anyaga ellen alkalmazható különböző óvó- és orvosszerek. IV. Oroszország régibb állása, mostani befolyása és politikája. V. Európa jövője. VI. Európa teendői. VII. A szlávság folytonos növekedő ereje s a veszély, mely ebből a magyarokra háramlik s mi ez ellen a teendő.

Wesselényi nyilatkozata az ő nemzetiségi programmján alapszik s ebből magyarázható ki tüze; mit mérsékelni akart Széchenyi 1843 január havában a Jelenkor hasábjain megjelent Wesselényi és Kossuth című czikksorozatában.

Önérzettel csattantja ki Széchenyi, hogy akadémiai beszédje miatt szeplőtlen tizenhat éves katonai és tizenhét éves polgári pályájára egy *rögtönző* nem kétkedik rásütni a legnagyobb hazafiatlanság bélyegét. Wesselényihez nem változott sem barátsága, sem hűsége. Kossuth Lajosnál pedig sokkal magasabbra állítja honunk ügyét és azt a viszonyt is, melyben egykor Wesselényihez állt. Melegen írja le barátságuk történetét s megjegyzi, hogy czéljuk nemes és hozzájuk illő volt.

Beismeri, hogy 1825-ben lehetetlen volt független embernek az oppositióhoz nem állani. 1830-ban azonban már nem tudta Wesselényi nézeteit helyeselni; hiszi, az sem helyeselte az övéit. Lassanként megcsorbult benne a bizalom, melylyel Wesselényi józan politikai belátásához viseltetett. Így éltek egymással a legkeser-édesebb viszonyban, egymással évekig. Méltányolta Wesselényi féltékenységét és republikánus óvatosságát, de azt nem, hogy Wesselényi mindent daczczal akart kicsakarni. Wesselényi is elhibázta, mint Magyarország nem egy hőse, az udvarral szemben a modort. S mindig így lesz, míg hazánk vezetői a dolgot ábrándtalanul nem

fogják fel. Vérünk a dynastiával való összeköttetésbe belegondolni, beleszokni nem tudott. Legtöbbször idejét álmokban és édes reminiscentiákban tölté, vagy elszéditve az udvari fénytől elfelejték a szegény hont, mások szerették magukat mindig valami pártütési nymbussal körülvenni. Kérdés, kik ártottak többet honunknak, kik elárulták, vagy azok, kik honunk legszentebb érdekeit halálos sebekkel megrakák?

Mi lett Wesselényi eljárásának végeredménye, kiki előtt ismeretes és valóban nehezen esik azt ismét szőnyegre hoznom. Ámde az egésznek világossá tételére szükséges.

Wesselényi ha nem is ölte meg egészen politikailag magát, mert hiszen az ő évkorában e latin monda szerint: qui perdidit numerum, incipiat iterum, még nem késő újra kezdeni, ámde mindenesetre hosszú évekre bilincsbe verte szép tehetségét, melyek azóta annyi szép, annyi hasznos gyümölcsöt teremhettek volna hazánknak gyámolást oly igen megkívánó terén. S reám nézve ez vala oly komoly azon felette szomorú pillanat, mikor legédesb s valóban merem állítani nem ábrándimból, de leghihetőbb alapokon állított reményeimből kivetkezve az élet virágnélküli zordon mezejére érzém lökve magamat, hol valamint azelőtt derült kedvvel és szenvedélylyel, ezentúl egyedül csak kötelességérzetim paranesa után fognék eljárni.

E komoly, e felette szomorú pillanatkor leszállni érzém csillagomat s mindenkorra megvala törve véremért, hazámért hű érző kedélyem.

Tisztán állott lelkem tükre előtt: karöltve, együtt munkálva Wesselényivel, mennyi hasznot, mennyi nemest fogtunk volna hazánk földjén életbe hozni, Wesselényivel, kinek lángoló hazaszeretete, emberséges szándoka, férfiúi szilárdsága, szóval: különösen szép és nemes lelke oly annyira vala ismeretes előttem, mit ma is hódolva említek; tisztán állott előttem ez s nem ámítólag, hanem mint kiábrándult nézet csalhatatlanságának eredménye mint szilárd valóság, és...el lőn törve.

Magamra valék hagyatva, s nem úgy, mintha tehetségem nagy részét veszítém ugyan, legalább csekély fennmaradó erőmmel folytathattam volna hazafiúi pályámat szeplőtlen, nem úgy hagyatám

magamra, s tudja az ég, egész keserűségében érzettem ezen keserű epesztő állást, hanem hitelemben, mint hazafi, mint barát megtörve és még a legengedékenyebb előtt is nagyon megcsorbítva.

A nagyközönség azt vélte, azt hitte, mivel barátságunk politikai elágazásaik miatt nem szenvedett, hogy nemcsak barátilag és elvileg, de eljárásilag is egyetértenék Wesselényivel és ekkép bennem a félénket, a gyávát látta, ki a veszély óráiban barátjáért síkra nem áll, midőn odafennt — mert hiszen ott is olyan színben mutatkozék az a viszony, a melylyel Wesselényihez valék — bennem megint egy nyugtalan, megelégületlen, házsártost véltek látni szüntelen, ki azonban csalfább, ravaszabb volna Wesselényinél s jobban ki tudná kerülni a hurkot s így estem — mire már többször tettem czélzást — két pad közé, hol mint langyos, barát, félénk hazafi, hitelt nem érdemlő jobbágy évekig megtörve ugyan, de panaszban sínlődtem s hol egyedül azon öntudatú lelkületbüszke érzéssel mondhatom, tartott fenn némileg s nem engedett egészen elcsüggednem, hogy nincs borzalom, nincs kín, melylyel nézeteimért és feltett szándékomért ne volnék daczolni kész s ekkor Wesselényi sorsában nemcsak osztozom, de fel is keresem minden bizonnyal s bármilyes lett volna is az s nem vagyok oly gyáva, oly alacsony őt sorsának hagyni át (Deák és Széchenyi járták ki Wesselényinek az amnestiát) ha eljárásában csak távolról is egyetértek vala; midőn mi hazafiúi és jobbágyi érzelmemet illeti, nyugodtan így kiáltok: „bár ne volna nálamnál egy is langyosabb, egy is hűtlenebb".

S így megzsibbadva, így megtörve szenvedtem, tűrtem évekig a nélkül, hogy nyilvános panaszra fakadtam volna; mert tudom mennyire vagyok köteles a barátságnak. Ámde azért, mert e kötelességet oly szentnek tartom, azért nem tudtam megfelejtkezni oly kötelességekről is, melyekkel valamint minden magyar, úgy én annál inkább vagyok kapcsolva véremhez és hazámhoz, a mennyivel több javaival áldott meg a sors. Nem a kötelességeimről nem tudtam hű barátságomnál fogva megfeledkezni, mi Magyarországban oly mindennapi eset, hol gyermekkorunk, vagy legalább fejletlen, jellemünkhöz képest, akárhány a jó pajtás, a hű czimbora, a nyájas collega, de annál gyérebb a hazafi, kit én tartok érdemesnek e czímre, ki t. i. nem mindig csak az embert, a barátot, meg pártját,

meg statusát látja, hanem ki becsületesen megadván mindenkinek a magáét, minden személyes hajlam és vonzalom nélkül, magasb szempontból és összegben is felfogni bírja a hazát és ennek üdvét.

Wesselényit illetőleg azáltal fizettem le baráti kötelességem díját, hogy hallgattam és évekig bírtam viselni, ha nem is mindenki, de bizonyosan soknak szemében az álbarátság, kétszínűség, undok homályát, egy oly barátért, a ki tudja hagyni a veszély óráiban egy nemcsak hitét, de barátját is anélkül, hogy a világ előtt magam kitisztítani akartam volna, csakhogy barátomat ne compromittáljam és én is ne járuljak súlyos létének még nagyobb elkeseréséhez; honunkhoz, vezérünkhöz viseltető kötelesség tartozásomat ellenben azáltal iparkodtam, törekedtem leróni lassanként, hogy kis körben ugyan s kevés sikerrel, de el nem csüggedve folytatám az érintett csüggesztő időszak után is legjobb hitem szerint hazánk szolgálatára napontai hangyamunkámat.

Vagy tán mást kellett volna tennem? Tán nekem is azon a hézagos sivatagon száguldanom, melynek leszakadását úton útfélen a legkisebb is prognostikálta? Vagy nekem is kellett volna járni azt a szembekötősdi tarantellát, mely közt nem volt előrelátni nehéz: majd-majd el lenne törve a mesterségesen kirakott tojás és elkoczkázva a díj? Vagy legalább felszólalnom és vívnom kellett volna oly tényekért, oly eljárásért, melyekben nemhogy csak nem osztozám, de azokat minden módon hátráltatni iparkodám, sőt minden alkalommal — jóllehet rendszerint négyszem között — egyenesen még kárhoztattam is?

Itt van a kibékülés, a kiábrándulás ideje. Azért kössünk mi is drága barátom, Wesselényi — a multra leplet vonván — ismét frigyet. Csekély a honi erő s ekkép kár volna de csak egyetlen hű és kifejlett kedélyt is parlagon, sőt elkerülni hagyni e haza aránylag oly szűk terén s annál is inkább oly jeles, oly kitünő tulajdonokat, mint a milyenekkel téged áldott meg a sors.

Igaz életünknek vagy legalább az enyémnek, az annyival idősbnek, legszebb, legjobb szaka immár lejárt s így némileg tehetségünket tekintve bizony mi is tűzre hánytuk Sybilla legbecsesb könyveit, ámde azért nem vagyunk minden tartalékkincs híjjában s ekkép vajmi sok hasznot hozhatnánk karöltve, változva életbe, még mielőtt a természetnek volnánk kénytelenek az élet nagy kölcsönét visszafizetni.

Próbáljunk újra szövetkezni. Hátra levő napjaink már megszámlálvák s ki tudja, mily felette rövid pillanatokra vannak azok szabva? Töltsük ezeket egymással vagy legalább szomszédilag, lehető legjobb barátságban s ha lehet politikai egyetértésben is és barátságban is; mert előttem úgy rémlik, hogy bekövetkezik az idő, melyben Te sem lészesz, én sem lészek többé, midőn az akkoron élő nemesb ivadék hantinkat tán felkeresve s elérzékenyült s keserű indulattal tán így lenne kénytelen rebegni csontaink felett, ha a barátság és együttjárás minden kötelességei nem fűznének újra s mielőbb össze, vagy ennek lehetőségét minden módon elmulasztanók: *Átok fekszik e nyomorult hazán, hogy a két elhúnyt is, miután mind a kettő bizonyosan egyet akart, csak egy czélt szomjazott „honunk boldogságát, fejedelmünk dicsőségét" mégis egymást elősegítve egy úton nem járt, de Istentől nyert tehetségét elkülönítve fecsérlé, sőt egymás hitele, szándoka s jó neve csorbításában pazarlá el.*"

E nemes hang nem fékezhette Wesselényit, ő ott kereste hazáját és annak jobb sorsát, hol Kossuth öntözte a tűzre a forró olajat.

Deák, Széchenyi és Kossuth polemiájába nem avatkozott. Úgy vélte, hogy a harcz hevét beleavatkozásával csak növelné s vagy egyiket, vagy a másikat az ellenfelek közül magára haragíthatná. Míg ellenben a szemlélő szerepét játszva, remélte, hogy az ellentétek kiegyenlítésében, mint közvetítő léphet fel, szükségesnek tartván a közvetítést azok között, kiknek együttműködése a haladás sikerének egyik legfőbb biztosítékául méltán tekintetett.

Midőn a szárnyas paripák — mint egyik kiváló életrajz írója Tóth Lőrincz megjegyzi — tüskön-bokron keresztül kezdték ragadni a síma útról letérített kocsit, nem tartá jónak mérséklet kezével nyúlni a neki eresztett gyeplőkhöz. Egy anekdotája volt ez eljárásra illő saját életéből. Egykor egyik ismerőse esztelenül s veszélyesen ragadta őt tűzvérű lovain s ő tartva a felfordulástól, a gyeplőbe kapott. Mire a lovak gazdája odaszól neki: Ha nem nyugtalankodik az úr, talán megmenekszünk, de ha a gyeplőbe kapkod s nem hagy szabadon hajtani, biztosítom, hogy az árokba fordulunk.

Deákon kívül azonban alig volt olyan politikus, ki a Széchenyi és Kossuth közti vitában állást ne foglalt volna.

XXII. FEJEZET.

Széchenyi mint családfő. — Adó és két garas. — Üdvfelde. — Deák levele. — Pénzügy.

Széchenyi soha, de soha sem feledkezett meg családi és hazafiúi kötelességeiről ennyi viszály között sem. Pontosan ellenőrízte, vezette gazdaságát, kiadásait, bevételeit. Háztartása, bútorzata, alkalmazottjai, cselédjei, lovai állandóan gondoskodása tárgyai. Mostoha gyermekein is áldásosan tartja kezét, kik benne nem egy mostoha, de egy igazi édes atyát nyertek. Gyengéd és szigorú. Úgy, a hogy illik. Szíve egész melegét árasztja reájok. Gróf Zichy Geyzáról, ki Velenczében a tengeri iskolát látogatta, ott megfordult ismerőseiről sok szépet hallott. Ezért megdicséri s Isten áldását kérve rá, közli vele, hogy milyen örömet okozott jó magaviseletével neki és felülmulhatatlan anyjának. Kéri, hogy ez a dicséret ne kapja el, hanem igyekezzék még jobban, hogy szeplőtlen, becsületes ember váljék belőle. A mire nagy szüksége van az olyan embernek, ki vagyon és pártfogás nélkül áll a világban. Ezért nem kell megijedni és nem szabad a méhkas heréjének szerepét játszani. Tudatja vele erkölcsi erősítésére, hogy anyja tengeri fürdőbe készül s akkor őt is meglátogatják és a szünidőre hazahozzák és ő majd örömmel öleli szívére. Maradjon továbbra is a jó Geyza.

Szeme mindig nyitva van és körültekint. Döbrenteynek megköszöni Berzsenyi kiadásának folytatását s panaszkodik, hogy alig érkezik rá levelezni, mióta újságíró lett. Egyre-másra ontja a tartalmas czikkeket. Az adó és két garas a Jelenkor-ban folyik és haragszik a sok vastag sajtóhibáért. Kikel Hradetzky ellen, ki tizen-

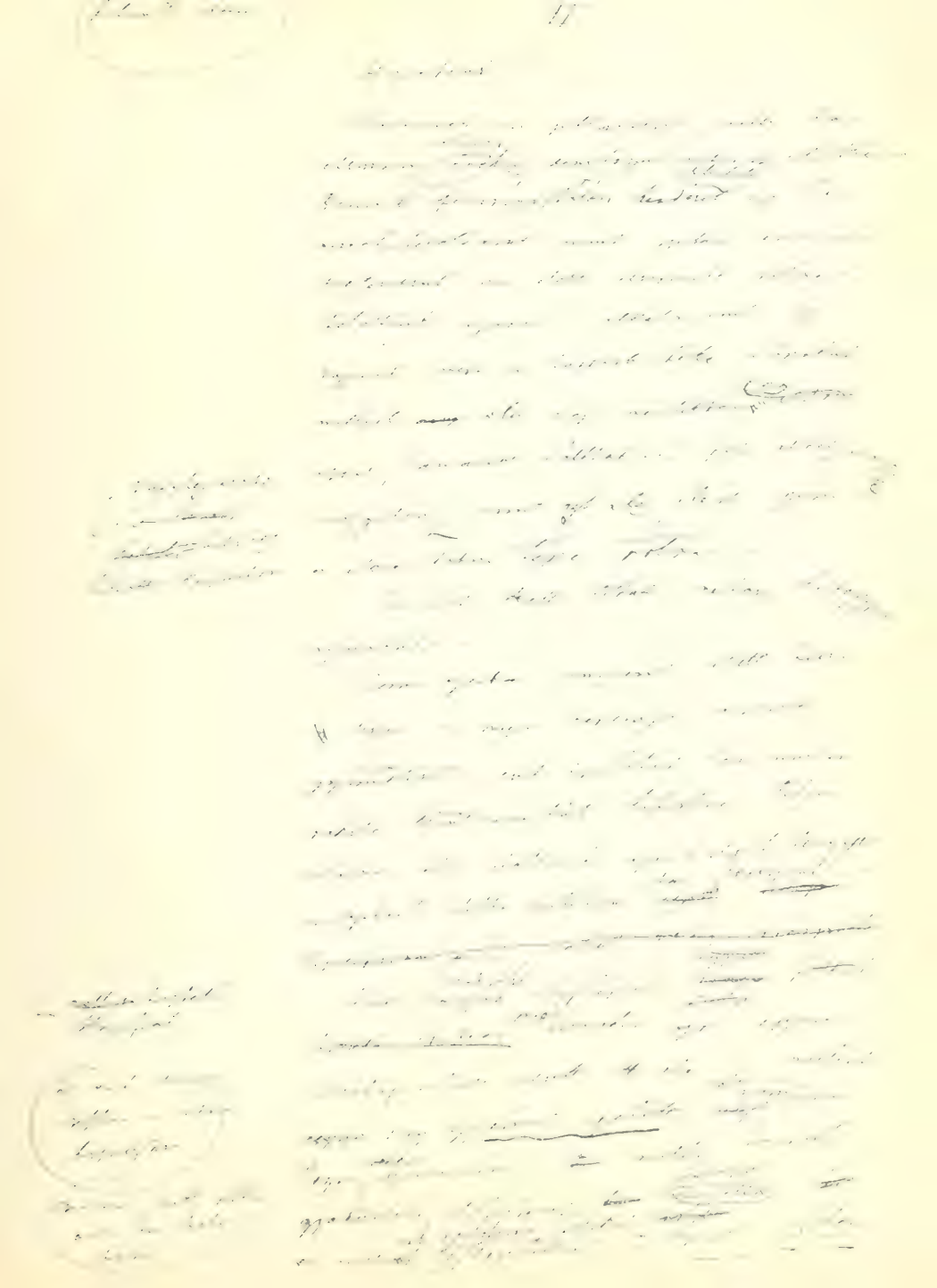

négy nap alatt a kikötő statumokat és az aláírók névjegyzékét sem tudta elküldeni. A kikötőről írt felszólalását a Jelenkor mellékli, de hozta a Tagblatt és a Budai Újság is. A szlávok mozgalmától nagyon fél. E mellett közjogi kérdéssel is foglalkozik. Br. Gervay Sebestyénnek egy Emlékiratot küld. Abból az elvből indul ki, hogyha az akkori viszonyok között a kormány a magyar alkotmány és nemzetiség álláspontjára helyezkedik s az utolsó királyi propositiók nem a Karok és Rendek loyalis közeledését czélozzák, akkor Magyarország önámítás nélkül hosszabb időre nem kormányozható, mert a kisebbség által kormányzás már magában az alkotmány eszméjét dönti meg. Ilyen viszonyok közt a kormánynak mindenáron s minden életkérdésben többséget kell szerveznie az országgyűlésen s ha erre képtelen, a talány meg van oldva s következik az a kérdés, mi történjék, hogy Magyarország, mint az osztrák állam kiegészítő része továbbra is parlagon ne maradjon, vagy éppen egy tökéletes chaosban fel ne oszoljék. Felemlíti a kormány által régebben elkövetett hibákat a centralisatió és az elnémetesítés folytonos kísérleteiben s ebből kihozza, hogy mert az sokáig tartott, azért sokkal mélyebbre gyökeredzett a bizalmatlanság, mintsem, hogy azt rövid idő alatt visszanyerhetné s arra, hogy Magyarország felvirágozzék, nem elégséges az évek hosszú sora, hogy az ország utilizálható lehessen, ahhoz még más is kell, kell pedig egy tökéletesen átgondolt terv, mely az ország szükségleteit nemcsak máról holnapra, de hosszú évek sorára megállapítja, mely terv szerint azután a kormánynak minden ingadozás nélkül tennie kell. Ki lehet tehát az, a ki a terveket kidolgozza? A bonyolult megyehatóság nem, de igenis az ellenzékhez nem csatlakozó független elemek. A részletekbe nem bocsájtkozván, jelzi végre, hogy mindenekelőtt két fő tárgyra összpontosítja működését: a nemességet adófizetésre birni s a kormány meggyengült végrehajtó hatalmát megerősíteni. A jövőnek akarja nevelni a jelent. Tasnerhoz ajánlattal küldi Szápáry Gézát: Igen eszes fiú. Anyjával jó vagyok, legyen ennél fogva oly jó és okozza, hogy meglássa a hidat, az óbudai telepet, a gőzmalmot, az akadémiát, csónakdát, stb. Előtte az a fontos, hogy az ifjúság példák és eredmények által szokjék a kötelességek teljesítéséhez.

Íróasztalánál görnyed, ülésekbe, tanácsokba jár, buzdít és lelkesít és lesi az Adó és két garas hatását, melyben többek között ezeket fejtette ki s ezek a kiinduló pontjai:

„Én felfogásom, ízlésem, politikai vallásom s e mellett saját előbb-utóbb bekövetkezhető anyagi hasznomnál fogva, valóban s minden fitogtatás vagy megsemmisítésre czélzó túlhajtási ravaszság nélkül akarok az adóhoz járulni és fizetni, ha másképen nem lehet, legkisebb felelősség nélkül is, habár nem is tudom, mire s mennyit, nem bánom, a holnapi naptól kezdve; feltéve mind az által, ha ezen minden adóhoz feltétel nélküli járás nem vétetik czélba és teljesedésbe tatár modor szerint, melyhez képest csak a kisebb számú lelkesebbeknek kellene minden vagy túlságos terheket viselni, hanem ha azt Magyarország minden lakosa bárki legyen is az, ki e haza levegőjét szívja, egyet sem véve ki, minden különbség s kiváltás nélkül egyiránt vagy határozottan mondva: tehetségéhez aránylag köteleztessék hordani vállain.

Legyen csak bizonyos ok — s mily ok lehetne nagyobb, mint az érdek — mely minket közelítésre kényszerít; s tüstént meg lesz vetve bizonyos közszellemnek legelső talpköve, melynek most, ha igen érzékenyen csalni nem akarjuk magunkat, teljes és mondhatni, szánakozásra méltó híjjával vagyunk, mely nélkül egy nép sem emelkedhetik nemzetté s ekképen nélküle a magyar is, mint eddig, szintúgy ezentúl csak tengeni s dísztelen kora halálra érni fog s melynek életbehozását ehhez képest és én legalább azt hiszem, nem lehet semmi esetben is ily drágán megvásárlani; úgy hogy én inkább ma, mint holnap akarnék a honnak közerővel minden terhe alá állani s feltétlenül mindenhez fizetni, csakhogy mielőbb meg legyen rakva egy nagy és közös szellemi érdeknek sarkalata, mely nélkül semmi sem s melylyel minden lehet a magyar.

Igen, az adónak közös viselése azon nagy „Egyesítő", mely minden erőket, anélkül, hogy ezek mivoltát, fényét s tán elkülönzött hatáskörét megtörné, egybevon s melynek minden nép, egyet sem kivéve, köszöni nemzetté alakultát, midőn, egyetlen egy sincs, mely ezen „Egyesítő" nélkül fel bírta volna magát küzdeni a művelt, szabad nemzetek díszsorába.

Valamint egyesek, úgy népek is, saját maguknak legnagyobb

ellenségei s rendszerint csak akkor ébredeznek, csak akkor józanodnak saját legérdekesb hasznukra s midőn körmükre ég az inség s midőn nem ritkán már késő.

Mennyire én fogom fel vérünk jobb részét — ez jóllehet tán nincs ország a világon, hol aránylag annyi honszeretet, annyi nemes áldozat, szinte minden haszon nélkül párolgott volna levegőbe, mint nálunk — még ki nem fáradt azon szent érzetből, mely az embert hazájához köti s forduljon csak egy kissé a valóság felé mindazon gyönyörű álom, mely minket nemzetünk jövője iránt oly bájteli reményekkel ringatott s nincs nehézség, melyet még most is a „romlásnak indult hajdan erős magyar“ legyőzni ne tudna. Mert valamint egykor dönte le maga előtt mindent, noha számban felette csekély; úgy él ma is benne, habár lappangva és soknemű elpuhultságok maszlagától békózva, elfojtva azon nemes lelkület, azon isteni szikra, mely valamint csatáit biztosítá egykor, úgy fogja ma polgári létének, nemzeti nagyságának is megvetni alapját, ha czélja nem undok középszerűségek közti, sok számítási fetrengés, mely annyi magyarnak, fájdalom mondani, úgyszólván életfeladása, ha czélja nem hiú dicsvágy, nem egyedül kéjálmok álmodása, nem élvkóros sybaritismus, de mindenek felett áll előtte a haza; és ennek érdeke, ennek fénye azon lelki szomj, melyet mindenekelőtt kielégíteni sóvárog.“

Ép lélek az ép testben, neki is nevelési tétele. Örömmel fogadja tehát a Temesváron egybegyülendő magyar orvosok és természetvizsgálóknak Kubinyi Ferencz elnök által alájegyzett meghívást. Sajnálja, hogy meg nem jelenhetik, bár méltányolja a természettudományok segítségével való kitudni akaró polgári élet viszontagságait. Számos az út, melyen honunk javához járulhatni. Az ő útjok is az. Áldást kíván.

A horvát ügyek tornyosuló felhőit észreveszi. Horvátország nyíltan kikelt a magyarok ellen és nem sokára az egész tótság nyomon követi példáját. „Ez annak volt a következménye, hogy a kis Beöthy A. és Co. eltiltották a követektől a diákszólást. E kelepczéből miként bujunk ki? írja Tasnernek. Vagy megváltoztatják ezen határozatot a rendek és ez baj, vagy el nem állnak és ez jaj, mert őrültség.“ A telek-díjról érintkezett Batthyány Lajossal,

azután a kormány fő embereit akarja megnyerni és csak azután ír a kérdésről. Conferentiából conferentiába megy, beteges. A telekdíjra nézve számításokat tétet Fényes Elekkel. A magyar iparért mindig szívesen áldozott és az új szivarokból rendel nagyobb mennyiséget. Nálánál senki sem becsülte többre a magyar élemességét és versenyösztönét. Deczember 13-án küldi Tasnernek az utolsó két garast, azaz Az adó és két garas czímű művének a végét. Az az óhajtása, hogy az „a" és „é" betűknél hagyják el az apostróphát (a', e') a többi írásmód azonban maradjon meg, pl. Ignácz és nem Ignác, aztán -bul, -bül és nem -ból, -ből. Gyermekei kedélyét sem hagyja ápolatlanul. Megrendeli a kedvelt írónő, Bezerédy Amália Földesy estvéi-t. Gyermekei kedélyképzésével üdíti magát a fáradhatlan alkotó. Az újságírásról más fogalmai vannak, mint másnak, tisztultabbak, fennköltebbek. Szívesen venné bérbe Helmeczy Jelenkor át 1200 pengő forintért évenként. Bizalmasa, barátja és munkatársa mindenben Tasner.

Nem vonja meg jóakaratát egy tudományos szép álomtól, a magyarok őshazája és fajrokonsága kutatásával sem. Figyelmezteti Tasnert, hogy Reguli tudakozódjék majd a pénz után a legelső pétervári bankároknál. Járjon utána, hogy nem-e jött pénze Sinától? Tányéron csak nem vihetik utána.

Terveihez szívesen nyerné meg Kossuth Lajost és pártját is, többek között telek-díjas indítványának. Kossuth a felhívásra „Őszinte nyilatkozat" czímű czikkében csalánnal szedi tele Széchenyinek odanyujtott jobbját. Széchenyi utasítja Tasnert, hogy Mráz a Világban feleljen Kossuth vádjára, hogy ő „még az iparegyesület létesítését is gúnyolá, gátlá és akadályozá. Erről Mráz azt mondhatná: Mi az Iparegyesületet illeti, ez egyenes hazugság, mert tudomásunk szerint gróf Batthyány Lajos ívére száz (100) pengőt írt alá Széchenyi, Széchenyi István pedig nem olyan aljas, hogy ha valamit gátolni, akadályozni akar, magát aláírja. Mi pedig a kereskedelmi társaságot illeti, nevezett talán, mint sok ezer más, de hogy gátolta és akadályozta volna, be kell bizonyítani, mert különben visszapattan a rágalmazóra . . ." Széchenyi nem szívesen veszi, hogy Kossuth eldicsekedik vele, hogy őt és pártját felkeresi. Az adózást minden áron igyekszik népszerűsíteni Széchenyi és nem

csodálkozik, ha valaki, mint például Andrássy György, fél a garastól, mert sok a holdja.

Kossuth megvádolta Széchenyit azzal is, hogy csak negativitásokra pazarolja el idejét. Mrázt szólítja fel, hogy válaszoljon és hozza elő, hogy a Sopron-Vas Szederegyletet életbe hozta, nemzeti lóiskola, gymnastika és labdaházra fundust szerzett, indítványozta az Üdvleldét a maga pénzéből. De csak fel nem fogott egy követ is, sőt gúnyolá. A pesti kikötőre felszólítá a hazát, egy kettőn kívül senki sem jelentkezett. Kossuth megdicsérte a dolgot, de egyebet nem tett. A hengermalom pedig az semmi? Kossuth mit tett a fecsegésen kívül? Kereskedelmi társaság még nem áll lábon. Az iparegyesületnek indítványozója Balogh, végrehajtója Landerer, Kossuth *csak pártfogol* és érdemeket oszt.

Az Üdvlelde Széchenyi egyik legmagasztosabb eszméje. O elítélte a mult hibáit. De azokért, a kik a honért küzdöttek, valamit tettek, a dicsőség örök templomába akarja helyezni ódai szárnyalású művében, mit Dessewffy Aurél szellemének ajánlt. Üdvlelde, Nemzeti temető vagy Pantheon lett a neve.

Már a mi a helyzetet illeti — írja —, azt erre a czélra saját pénzemen — azt gondolom felette alkalmas helyen — a budai hegyekben ha tetszik tüstént beszerzem és azt a közönség szabad rendelkezése alá bocsátom.

A helynek megszerzése körül semmi gond, — legalább azt hiszem — mert a megszerzendő hely mind elvonultsága, mind magassága tekintetében tökéletesnek látszik mai körülményeinkben megfelelni a czélnak. Mai körülményeinkben, — mondom — mert ha például Kosciusko volna közöttünk, kinek szinte kis helyet emelt a lelkes lengyel, min — azt hiszem — senki a világon, még a földileg legerősebb sem mer kaczagni, akkor közelebbi pontot, például a Szent Gellért hegyének pázsitos részét is alkalmasnak átalom, sőt sokkal alkalmasabbnak lehetne mondani, melynek fekvése, a központi várost tekintve, igen kies és érdekes, szép emlékekkel feldíszesítve, még sokkal kiesebbé válnék. Miután azonban Kosciusko közöttünk nincs, kit minden színű, egy test, egy lélekkel nemzeti hősnek tartana, vagy ha volt volna is közöttünk Kosciusko, irígy versengéseinknél fogva ő egyedül mint pártem-

bere jelennék mostan meg, kit oly arányban piszkol egy rész be, mint a milyen arányban a másik rész félistenit, miután — mondom — eddigelé inkább csak ilyféle, egyrészről bepiszkolt vagy legalább nem méltányolt martyrokkal bírt honunk és fejletlenségünk és ebből eredő visszálykodásaink. Egybebonyolódott körülményeinkhez képest egy darabig még alkalmasint csak ilyfélékkel fog dicsekedhetni, kiket vagy az egyik vagy a másik rész kínzott és kik ekkép holtuk után szenvedelmes embertermészetileg számtalan kebelben legalább egy darabig szálkát hagynának hátra és ez okból tán elvonultabb, távolabb helyzet az alkalmasabb t. i. olyast, a milyent a budai hegyekben leltem s ha alkalmasnak találtatnék, megszerezni kész vagyok, mely ha mindenünnen látható és a határban túlemelkedettebb is, mégis oly félrevonult és oly elszigetelve áll, mikép igen közel, vagy úgyszólván útban és mindig szemközt létele által irígységi és bosszantási tárgy töviskénť senkit sem bökdös, sem nem sért. Kopár a hegytér ugyan, de egykor, mikor a mindent pusztítni szerető és a fanemmel is engesztelhetetlen háborúban levő magyarországi lakosnak baltája még nem jut oda, lombos tölgyrengeteg lehetne és ekkép ha a kisded makkot senki el nem gázolja és e tekintetben is, t. i. a fanem kímélése ügyében jobbrafordul és magamagának a legnagyobb hasznára a faültetők iránt, SzentPietásra, olvadoz a magyar s a jövőben több csend kéjt lehető tölgyessé válhatik. Meredek e hely az igaz, de annál jobb, mert annak színére mámora nem juthat, hol pedig istenileg sóvárgunk felhevülhetni, oda minden földi ittasságból kiébredve, egyedül józan állapotban szabad lépnünk, minthogy a testnek kéjbilincsei és ezer szórakozásai közt hiába törekszik a lélek csak egy kissé is magasabbra emelkedni a mindennapinál. A helyzet körülti kérdés, mely ellen alig lehet valami elfogadhatót felhozni s mi több, melyen kívül aligha alkalmasabbat találhatni, tehát már meglehetősen tisztában van, habár egészen eldöntve még nincs, mert hiszen tán mégis lehetne alkalmasabb helyzetet feltalálni, például a Szent Gellért-hegyet, mely egy martyr után nyeré nevét és ekkép nem egy politikai vagy közvéleményi martyr befogadására volna ez okból is alkalmasabb és e mellett a legkisebb, jóllehet komoly időtöltési sétául aránylag oly igen könnyen lehetne

elrendezhető . . . mi egyébiránt magamagától valamikép csak el fog rendelkezni, ha némi hajlamot biztosít a közönség a felhozott eszméhez és kivált ha a szépnem, hazánk hölgyei nem ellenkeznek e kérdésben és nem különítik el magukat tőlünk, mint — fájdalom — azt annyi másban teszik; mert fogékony kebel és a község hajlama nélkül jobb, maradjon el az egész.“

Kibékülés című czikkében közeledik Széchenyi Kossuthoz a telek-díj érdekében. Ez a Jelenkor 1844 január 21. számában jelent meg. Kossuthban jobban bízik, meg van győződve, hogy segíti ezt a kérdést. Jobban fél Károlyi Lajos, György, Eötvös és Batthyány ellenzéseitől. A pártokat ő most nem kormány és ellenzéki pártokra osztja, de fizetők és nemfizetők pártjára.

Január 16-án született Julia nevű leánya, kinek lételén nem sokáig örülhetett, mert már február 1-én meghalt. Felesége le van verve. A családi baj súlyosan nehezedik reá, de azért nem szüneteltetni a közdolgokat. Aggódva veszi azt a hírt, hogy Kossuth megvette a Jelenkor-t, bár nem bízik, hogy a kormány ezt a vételt engedélyezné. Azt ajánlja, hogy ő váltsa meg magának a tulajdonjogot.

Az országgyűlésen is sokat beszélt Széchenyi. Az országgyűlés, mely annyi fontos tárgy felett vitatkozott, Széchenyire nézve csonka volt, mert hiányzott belőle Deák Ferencz. Széchenyi érzi ezt és szíve sajog is miatta. Eredménytelen előtte az országgyűlés sok tekintetben. Az eredmény szerinte nem fog mutatkozni egyébben, mint, hogy a kormány megöntözte egy kissé nemzetiségünk fáját, a templom kapuját pedig megaranyozá. Vágyakozik Deák után és kérdi, hol találkozhatnának, mert úgy rémlik előtte, hogy egyben másban együtt, igen közel egymáshoz viszik még a jármot. Kossuthról és magáról azt hiszi, hogy kikoptak és rájuk unt a közönség.

Deák Ferencz márczius 4-én kelt levelében válaszol Széchenyinek: „Tegyünk, igenis tisztelt barátom, mindent, a mit lehet, hogy a nemzet a cselekvés terére lépjen“ írja és helyesli Széchenyi adótervét. O is szeretne találkozni s vele kezet szorítani, bővebben értekezni. A megyei ügyek tartják vissza, hogy Pestre, vagy Pozsonyba menjen s találkozást tűz ki Batthyány Lajosnál Ikervárott.

Deák a kereskedés tárgyában munkálkodott választmány jelentésétől fél, mert befolyásolhatja a megyéket.

Széchenyi Deáknak hosszú levélben felel: „Feleségem, ki már minden veszélyből kibontakozott, ismét felette kérdéses egészségben van, alig beszélhet, köhög, nem alszik úgy, hogy ha tán nincs is még közel azon végórához, melyben nagy és kicsi egyaránt sülyed hideg csendbe, minden esetre sok ideig maradand sínlő állapotban. Szegényke sejti a veszélyt és rámtekintve úgyszólván bennem helyezi reményét. Ily körülményektől megzsibbasztva alig távozhatok, de csak órákra is a háztól és annál kevésbé napokra! Ez, mennyire ver le, nem mondhatom, Bécsben is volna dolgom, Pesten is, kivált Önnel szeretnék értekezni és nem mozdulhatok innen, legalább több hét előtt alkalmasint nem és ez minden kombinatiómat megsemmisíti. Néhány héttel ezelőtt még kék volt előttem a látóhatár, most egészen beborult". Úgy el van foglalva, hogy alig bírja vállain a huszonnégy órát. Batthyány Lajossal nem tudja hogy van, külsőleg egy nap jól, egy nap sehogyse. Átadta neki Deák levelét. Sokáig figyelemmel olvasta, azután szó nélkül visszaadta. Bécsben a kormánynak bizonyos töredéke örül a fizetési eseményeknek, másik része retteg a vármegyei agitátióktól s az ezzel egybekapcsolt kicsapongásoktól. Igéri, hogy a Jelenkor-ban folytatja a háziadó dolgát.

Széchenyi többektől kapott az adóterv alkalmával üdvözlő leveleket is, melyeket politikai öröme közé sorolt. Hogy milyen fontosságot tulajdonított tervének, kitünik Kalocsa Antalhoz intézett leveléből: „Mert mi tagadás benne, hosszú alvásaink után annyit kapkodunk rideg elvek után és oly igen sokat nyargalunk felhőkön, hogy bizony sehogysem fogunk az élet gyakorlati mezején haladhatni, de egy tapodtat sem, ha valamikép pénzt nem teremtünk elé. Erre pedig bármikép csűrjük-csavarjuk, hímezzükhámozzuk is, nincs más mód, mint „zsebeinkbe nyúlni".

Nem csekély házi gond, felette ingatag egészség, mint nemkülönben politikai inenség és túlság által erősen megzsibbasztva én fájdalommal mondom, korántsem fogom oly nagy energiával öntözgethetni a telekdíjt, mint egyáltalában a fizetési eszmének életgyökereit, mint a milyessel e műtétet eszközölni kívánnám,

de azért úgyszólván kályha mögül én is megteendem a magamét, midőn őszinte kézfogás és vállvetés által remélleni sőt hinni akarom, kivivandja az ügy sikerét minden pártczivódás nélkül a mai gáton álló hű nemzedék."

Széchenyi reményli magában, hogy tán valami lesz belőle. De hogy mi, az más kérdés. Mert az illetők oly kevéssé értik egymást, hogy meg kell elégedni a valamivel, bármily kicsi és furcsa legyen is az, feltéve, ha el nem vágja a jobbnak útját . . . Mégis elment Ikervárra és útjával meg van elégedve.

Széchenyi terve nem volt oly könnyű, mint ő hitte. Conceptiója hatalmas: az önálló magyar pénzügy megteremtése. Ezért mondta Fáy András, hogy ők a többiek, csak szatócsok, míg ő nagykereskedő. Sokan önkényt megadóztatták magukat, mások iszonyodtak s a rendi alkotmány megsemmisülésétől rettegtek. Zalában megbukott az adó kérdése, mi Deák Ferenczet arra indította, hogy ne vállalja el mandátumát.

XXIII. FEJEZET.

Vegyes házasságok. — Vasútügyek. — Tiszaszabályozás. — Erdélyi vasút. — Dessewffy Aurél. — Alföldi levél. — Wesselényi megvakulása.

Az 1843—44-iki országgyűlést nem mondhatjuk meddőnek. A törvény szövege egészen magyar, az egész törvényhozás, kiigazítás magyar, a közoktatás hivatalos nyelvéül a magyart iktatták. A horvát követeknek hat évet engedtek a nyelv elsajátítására. Széchenyi meleg szószólására elhatározták, a nem nemesek birtok- és hivatal-képességét.

Széchenyi egész határozottsággal kinyilatkoztatta, hogy a clerus egyenes szándéka a vegyes házasságok megakadályozása s ebbeli szándékának elpalástolására szolgáló ürügynek tekinthető, az az állítása, mintha az áldás megtagadásával a vegyes házasság nem nehezíttetnék meg. „Istenért! — úgymond — nyúljunk kebleinkbe s tegyük fel, hogy egy apa egybekelendő gyermekétől megtagadja az áldást s azt állítja, hogy ő nem gátolja a házasságot. Vajjon el fogjuk-e hinni, hogy ez nem gátlás? Bizonyára nem. És valóban még csak átoknak kellene jönni hozzá, hogy egész világosságában szökjék szemünkbe, mit kellessék tartani ily állításokról.“

Több felirat és leirat után megnyugtatóan intézték el ezt a kérdést is.

Nem orvosolták a korteskedést, nem orvosolták a főispánok hatalmaskodásait. Megbukott a büntetőtörvényjavaslat, titkos szavazás, országos pénztár, földhitelintézet, a városok ügyének rendezése, a közteherviselés a Széchenyi által javasolt mondatokban is. Ellenben az országgyűlés költségeit a nemesi rendre rótták és

Széchenyi sürgetésére elrendelték az országgyűlésnek Pestre való áttételét. A közmunkákat szintén szabályozták.

A közlekedés alapjait is ez az országgyűlés vetette meg, s követi utasításokat adtak a megyék a kérdés tárgyalására és ebben is érdesedett Széchenyi és Kossuth antagonismusa.

Gömöri Lajos Gazdasági történelmi vázlatok című műve bár Kossuth felé billenti az ítélet mérlegének súlyát, Kossuth politikája útvezető annak, ki a kort ismerni akarja.

Az 1825-iki országgyűlés határozottan kimondotta, hogy hazánk ipari, kereskedelmi emporuma, közlekedési góczpotja csakis Pest lehet s az útirányok kijelölésével megmutatta, hogy Magyarország missiója keleten van.

Dicsőségére válik ez a határozat a különben eredménytelen országgyűlésnek s valóban méltó pitymallat ahhoz a hajnalhasadáshoz, melyet Széchenyi István eszméi derítettek Magyarországra.

Hogy mi nekünk Széchenyi, hogy mit köszönhetünk neki hazánk anyagi felvirágzása körül, azok oly köztudomású tények, hogy csak a legnagyobb magyar emlékét sértenők vele, ha itt hosszabb áradozás szükségét éreznők.

Fellépésének és működésének ideje, 1825—1848-ig, hazánk legdicsőbb korszaka s egyszersmind megszületése a magyar közlekedési eszközök intézményének, melyeknek már bölcsőjükben ott ragyogott mai fejlettségük záloga.

Széchenyi eszménye volt hazájának újjá teremtése s mert tudta, hogy anyagi életünk nyomorúságának legfőbb oka „közlekedési közegeink tökéletlensége“, ennélfogva a „Világ“-ban a legerősebb argumentumokkal, a legnagyobb hévvel ajánlja közlekedésünk fejlesztését, a közlekedési vonalak összpontosítását Budapesten, mint a haza szívében.

Széchenyi szavai mindenfelé gyujtottak s az irodalom, a hírlapokban, folyóiratokban s nagyobb művekben rendszeresen, behatóan foglalkozott a közlekedésügygyel.

Egy „Névtelen“, „Umrisse einer möglichen Reform in Ungarn“ című könyvében a szállítási és közlekedési ügy államgazdasági fontosságát minden oldalról feltünteti s a combinált vasuti hálózat nélkülözhetetlenségét bizonyítja.

Győry Sándor „A közlekedés rendszereiről“ szólva megvitatja a közlekedési rendszer kérdését általános közgazdasági szempontból s kimondja, hogy a vaspályák országos költségen építendők; hogy a törvényhozó hatalom befolyása szükséges és biztosítandó és kijelölendők azok a vonalak, a melyek legelőször volnának kiépítendők. Petrovics Pál „A Duna Alsó-Magyarország fövénytengerében vagyis előkészület ezen folyam hasznos szabályozására“ című munkában s kívüle még Beszédes világkereskedelmi, Pulszky a keleti bonyodalmak szempontjából a Duna szabályozásával foglalkozik.

A közlekedési ügy ily beható tárgyalása előzte meg az 1832—36. és 1839—40-diki országgyűléseket, melyekhez nagy reményeket kötött a nemzet, Magyarország újjáteremtését várva tőlük.

A közlekedés kérdéseiről szóló irodalom eszméivel saturálta a rendeket. Fontosnál fontosabb indítványok, kérelmek, tervezetek feküdtek a rendek asztalán. Így, hogy Pestet Szegeddel csatorna kösse össze. Majd Csongrád kérelme, hogy a Tiszát és Marost szabályozzák. A dunai hajózási akadályok elhárítása, nevezetesen a Vaskapu szabályozása, általános folyamszabályozási tervezet, melyekre nézve azonban csak az 1840-iki országgyűlés határozhatott. Ellenben az 1836-iki országgyűlés hozta meg a közlekedési eszközök építőinek nyujtandó kedvezményekről, a kisajátításról szóló törvényeket.

Meghatározták a vasutak fővonalait, megint Budapesten összpontosulólag, melyek a következők voltak: Pest—Bécs, Pest—Fiume, Pest—Galiczia, Pest—Szeben. Az 1836-iki országgyűlés fogadta el Széchenyi javaslatát a Lánczhídról s ez a híd, mely a két testvérváros között a rést betöltötte, ugyanakkor rést ütött a nemesi előjog sánczain.

Az eszmék csillagként hullottak a megifjult nemzetre, a mi ma új volt, holnap tökéletesebbnek adott helyett s velük együtt változtatták azokat a férfiakat is, a kiket a nemzet vezéreinek tekintett, változtatták népszerűségükben, befolyásukban.

Széchenyi bizonyos kosmopolitismust hozott magával a küzdőtérre s a nemzeti eszményekért, az ország függetlenségeért, szabadságáért nem hevült annyira, hogy oda ne adta volna anyagi felvirágzásunk eszközeiért, s aristokratikus érzületénél fogva, közgaz-

Muntazia Strobl. Alajos.

dasági reformjaiban inkább agrár, mint industrialis célokat vezetett; e miatt kellett aztán engednie annak, a ki a modern haladást és fejlődést, a nemzetiséget és a politikai szabadságot demokratikus államszervezetet, a községi függetlenséget, tehát a nemzet vágyódásának összességét vitte a küzdelembe.

Ez a férfiú Kossuth Lajos volt, kivel 1841—48-iki időkör vette kezdetét.

Mi természetesebb, minthogy Széchenyi és Kossuth antagonisták voltak a közgazdasági törekvések terén is, mert, habár egy volt a czéljuk, eltértek a módban és az eszközökben.

Így a közlekedési ügyben is eltértek egymástól s velük az egész nemzet, mely lelkesedéssel, az irodalom, mely behatóan foglalkozott a kérdéssel, szintén két pártra szakadt, mi jótékonyan hatott a kérdés tudományos tisztázására és nem ártott az ügynek, mert Ausztria makacs ellenszegülése, majd a hirtelen kitört vihar a cselekvésre időt amúgy sem engedett.

Az ellentét a vasútépítés kérdésénél támadt a nemzet e két vezérembere között. Széchenyi látva közlekedésünk teljes fejletlen voltát, mentől előbb akarta azt fejleszteni s minthogy ez gyorsan úgy történhetett volna, ha oly vonalat építünk, mely nem annyira a mi, mint Ausztria érdekeit szolgálja; Széchenyi a dolgot így is elfogadta volna, hogy egy vasúttal közelebb legyünk Európához.

Kossuth ellenben károsnak, s megakadályozandónak tartott minden oly vonalat, melylyel Ausztriának újabb nyügét vetjük amúgy is elhagyott gazdasági helyzetünkre.

Inkább ne legyen, mint Ausztriának szolgáló vasút legyen. Ezek a jelszavak választották el a két tábort s a nemzet Kossuth zászlója alá sereglett.

Széchenyi terve a bécs—pest—fiumei vonal volt, mit Kossuth ellenzett, mert szerinte ezzel Trieszt mellett még Fiumét is odaajándékozhattuk volna Bécsnek. S minthogy Pestnek másirányú összeköttetését az osztrák kormánynyal nem eszközölhették ki, tehát hogy Fiume mégis valamelyest össze legyen kötve Pesttel és az országgal, a vukovár—fiumei vonalat indítványozta, mely a Dunát az ország határán ugyan, de mégis Fiuméhoz kapcsolta volna s így Magyarország kerülő, de olcsó utat kapott volna a tengerig.

Kossuth eszméje, hogy a Duna a tengerrel vasúttal összeköttessék s így kereskedelmünk gyarmati helyzetéből szabaduljon, kitörő lelkesedésre talált mindenütt, annál is inkább, mert a nemzet ösztönszerűleg megérezte, hogy hamarosan aligha tehet szert oly nagy vonalra, mely a Duna természetes útját nélkülözhetővé tenné. Itt a kész Duna s csak egy kis szárnyvasút kellene hozzá s előttünk a tenger. Gyujtott ez a gondolat s bár a 44-ik országgyűlés elfogadta bécs—pest—fiumei vonal tervezetét, nem használt semmit, mert beteljesült Kossuth ama jóslata, hogy Ausztria nem fogadta el a Trieszt érdekei ellen irányuló vonalat.

A 44-iki országgyűlés kimondta, hogy a vasutak inkább állami költségen építtessenek, esetleg kamatbiztosítás mellett. Az országgyűlés kereskedelmi választmánya munkálatában pedig egész közlekedésügyi rendszert nyujt. A közlekedési eszközöket felosztja országos, hatósági és községi eszközökre. Hajózást, csatornázást, vasútépítést, a fiumei kikötőt, közmunkát felölelve, mindegyiknek fogadalmát, szerepét precisitással állapítja meg.

A Tiszaszabályozás nagy műve, mely egy kis országgal felérő földterülettel ajándékozta meg hazánkat, már megkezdetett, a Dunán egyre sűrűbben zakatoltak a gőzhajók, midőn az 1847—48-iki országgyűlés megnyilt, s újra felkerült a két párt vasútvonalainak kérdése s nagybecsű irodalmi művek előzték meg és követték az országgyűlés működését.

Maga Széchenyi említendő elsőnek az írók sorában „Javaslat a közlekedésügy rendezéséről“ című munkájával. Ebben kimondja, hogy a vasutaktól az országos segély meg nem vonható, de viszont az állami befolyás biztosítandó a viteldíjak megszabására, mert az olcsó szállítás ránk nézve elsőrendű szükség. A csatornák ott használandók most már, a hol hajózható folyók, tavak összeköttetéséről van szó, fősúly a vasutakra helyezendő.

Fővonalakul a következőket jelöli ki: 1. Budapest—Pozsony—Bécs; 2. Budapest—Székesfehérvár—Fiume; 3. Pest—Szolnok—Arad—Erdély; 4. Pest—Miskolcz—Kassa.

Mellékvonalak gyanánt Széchenyi tervezetében a következők jelöltettek meg: Szolnoktól Debreczenen keresztül Szatmárig, Mohácstól Pécsen, Szigetváron keresztül a fiumei vonalig. Ez helyettesítette

volna magyar területen a vukovári vonalat. Aztán Soprontól Nagykanizsáig, mely a dunai megyéket köti össze Fiuméval és Bécscsel. Végül Czegledtől Kecskeméten at Szegedig. Kiépítendő szárnyvonalaknak a következőket tartotta: Arad—Temesvár, Debreczen—Nagyvárad, Miskolcz—Tokaj, Szeged—Szabadka. Mindent összevéve, körülbelül 289 mértföldnyi vasutat vett tervbe Széchenyi, mely összegből 173 mértföld esett a fővonalakra, 94 mértföld a mellékvonalakra és 32 mértföld szárnyvonalakra.

E vasúthálózatról maga a tervező ezeket mondja: „A tervezett vaspályavonalak Pestből, mint középpontból, az országot úgy metszik keresztül, hogy minden közlekedési főbb ereket egybeköttetésbe hozzanak; egyszersmind a legnépesb s legkedvezőbb helyzetű városokat egymással és a központtal érintkezésbe tegyék s ezenkívül az ország megyéi nagyobb részének érdekeit is kielégítsék". Széchenyi tervezete szerint ugyanis az egyes törvényhatóságok közül legtöbb vasútvonal esik a következő megyékre: Pest 38½, Zágráb 28½, Somogy 27½, Heves 20, Bihar 13½, Abauj 12½, Borsod 11½, Baranya 11½, Zala 10½, Fehér 10½. E vasúthálózat végül összekapcsolja a következő városokat: Budapest, Debreczen, Pozsony, Szeged, Szabadka, Kecskemét, Miskolcz, Székesfehérvár, Temesvár, Kassa, Arad, Komárom, Nagyvárad, Szatmár, Sopron, Czegléd, Szolnok, Pécs, Zágráb, Fiume, Vácz, Nagykároly, Mohács, Nagyszombat, Károlyváros, Tokaj, Szombathely, Érsekújvár, Nagykanizsa, Buccari.

Az erdélyi részek sem kerülték ki Széchenyi figyelmét. Két vasútvonalat e megyékben is kijelölt. Az egyik Kolozsvár—Szatmár-ral hozza kapcsolatba, a másik Aradtól kiindulva a Maros völgyén halad s az ojtozi szorosig vezet. A kolozsvári vonalat nem lehet szerencsés tervezetnek mondani, magyarázatát leli Széchenyi ama törekvésében, hogy az első vonalak lehető olcsón épüljenek.

Az így megállapított vasúti hálózat képezi Széchenyi közlekedési rendszerének a magvát, csontvázát, alapját. Hogy pedig ez alapon szerencsésen lehessen megoldani a fontos kérdést, mitől „nemcsak anyagi állásunk, de sokkép minden egyéb viszonyaink további fejlődése is függ", — Széchenyi a vasútügy és az egész közlekedési ügy vezetését oly központi hatóságra kívánja bízni, a mely hatóság, eljárásáért az országgyűlés felelős. „Hazánk állása —

úgymond — a csekély erő, melylyel rendelkezhetünk, a viszonyok sebes fejlődése s állapotunk nyomasztó volta mulhatatlanul megkívánják, hogy az erőből, melyet az ország közlekedési eszközök kiállítására fordíthat, semmi ne vesztegettessék el. Ez pedig máskép nem lehet, ha csak az ügy közlekedési felügyelet alá vonatik, minden részletes munka az egész országban, egy országos közlekedési rendszer kiegészítő részévé válik s ez az, a mire törekedni kell". Ez általános szempontból kiindulva, elvül állítja fel, hogy oly vasutakat, melyek egyes helyek sőt vidékek fejlődésére befolyással lehetnek, melyek a kereskedésnek új útvonalakat nyitnak, új fekhelyeket teremtenek — csak maga az ország által felállított felelős hatóság, országos szempontból engedélyezhessen; míg oly önálló vasutakat, melyek nem egyes helyeknek az ország fővonalakkal való összeköttetését czélozzák, bárki építhessen az országgyűlés engedelmével.

Bármennyire sürgősnek is tartotta azonban Széchenyi az általa megjelölt fővasútvonalak építését, bármennyire érezte, hogy itt kell kezdeni hazánk gazdasági újjászervezését; bármennyire megszerette is a maga elé rajzolt képet, mely vasúthálózatunknak Budapestről kiinduló négy fővonalából s néhány mellékvonalból állott — egyelőre csak annyit kér a nemzettől, a mennyit saját romlása nélkül kiállítani bír. S e helyen nem lehet megindulás nélkül szemlélni azt az aggódó szeretetet, melylyel Széchenyi a magyar társadalom szomorú helyzetére figyelmeztet. „Nekünk — úgymond — saját nemzetiségünket kell még megmenteni; mert legyen bár törvényeink, kormányszékeink s az igazgatás nyelve mindenütt magyar, hangozzék bár királyunk és fenséges családja ajkairól a hazai nyelv, taníttassék bár minden iskolában a hazai nyelv, legyenek bár magyar lobogók és pénzek, mind ez nem menti meg nemzetünket az enyészettől, ha a magyar birtok idegen kezekre jutna s a magyar nép koldussá válna saját honában." „Mi pedig inkább e veszélytől félhetünk, mint akármitől", mondja tovább s arra a következtetésre jut, hogy „azon terhet, melyet viselnünk lehet és kell, a közvagyonosodás czéljaira fordítsuk".

S ki előtt állt volna világosabban, mint Széchenyi előtt, hogy a vasúthálózat kiépítése leghatalmasabban emeli majd a magyar földbirtok becsét, növeli a magyar gazda jövedelmeit, mert módot

nyujt arra, hogy terményeinket gyorsan és olcsón szállíthassuk a nyugati fogyasztó piaczokra?

A javaslatában felsorolt közlekedési eszközökre követelt összegeket csupán „az első kezdetnek" tekinti „az ország anyagi kifejtésének munkájában. S itt erősen hangsúlyozza, hogy az összeg, bár nagyon szerény, „czélszerűen felhasználva, kifejtheti gyorsabban, mint hisszük, a képességet, hogy a nemzet önmagától ne legyen kénytelen megvonni további felvirágoztatásának eszközeit". Azzal sem marad adósunk Széchenyi, hogy: mit ért a „czélszerű fölhasználás" alatt?

Utal hazánk néptelenségére, iparunk elmaradottságára, kereskedelmünk fejletlenségére, mezőgazdaságunk külterjességére s ebből kifolyólag terményeink tulajdonságára, mint oly fontos tényezőkre, melyek „vasutaink rendeltetését megváltoztatják". Vagyis a mi körülményeink között nem követhetjük a művelt nyugati államok példáját, nem bízhatjuk magánosok tetszésére a közlekedés rendezésének vezetését. Az országnak magának kell azt kezébe vennie. S itt három fontos érvet hoz fel az országos kezelés szükséges voltának bizonyítására. Az első érvet már ismerjük, hogy t. i. nem lehet a vaspályák vonalának megállapítását vállalkozók önkényére bízni. A második, mely egyúttal mélyebb bepillantást enged Széchenyi nagy reformterveibe, azt hangsúlyozza, hogy a „vitelbér szabályozását utolsó részletekig, az ország folyvást kezében tartsa s azt az iparfejlesztés igényei szerint rendezze". A harmadik érv az, hogy az országot biztosítani kell a lehető legolcsóbb és legtakarékosabb kiállításról.

A mi már most a legfontosabb tervet, a vitelbér szabályozását illeti, azzal a kérdéssel, hogy „mi módon biztosítsa az ország állandó befolyását a bérszabályozásra?" tüzetesebben is foglalkozik Széchenyi. Az ország biztosíthatja befolyását kamatbiztosítás által, vagy kamatbiztosított részvények kibocsájtásával, melyekből bizonyos részt megtart, vagy végül azáltal, hogy *országos vaspályákat* épít.

Széchenyi határozottan állást foglalt az „országos vaspályák" mellett, vagyis az államvasúti rendszer hívének mutatja magát. Részletesen kifejti, miért tartja leghelyesebbnek, ha egyenesen országos vasutakat építünk. Mindenekelőtt utal arra, hogy különböző

jövedelmezőségekre nyujtanak kilátást; a dolog természetében fekszik tehát, hogy a magánvállalkozók a legjövedelmezőbb vonalakat akarják s ily módon egyes, különben fontos vonalakat elhanyagolnak. Továbbá kifejti, hogy csakis országos kezelés mellett tartható be a szükséges egymásután az építésben. Előre figyelmeztet ama fontos körülményre, hogy „nem tudhatjuk minő alakulásokat teremt a vasútrendszer“ s az országnak nagy megnyugvására szolgálhat, ha kezei közt vannak a vasutak. Utal továbbá arra, hogy kamatbiztosítás mellett a vállalkozók arra néznek, hogy megkerüljék az akadályokat, mi által a sokszor kacskaringós, hosszú vonalon drága a szállítás; aztán az így biztosított vállalkozók a rosszul jövedelmező vonalakat elhanyagolják. De fontosabb érvül hozza fel az országos rendszer mellett, hogy a vállalkozók soha nem nyujtanak a közönségnek oly olcsó szállítást, mint az állam, mely „áldozatainak bő jutalmát nyeri a kereskedés felvirágoztatásában s a közjólét eszközlésében“. Aztán elvégre később is, bármikor átadhatja az állam a vasutakat magánvállalkozóknak.

Egyelőre Széchenyi véleménye abban összpontosul, hogy míg az ország saját közlekedési ügyeinek rendezésében tájékozni nem bírja magát, a vaspályák ügye országos kezelés alatt tartassék.

Dessewffy Emil gróf „Alföldi Leveleiben“ európai színvonalra emelve fejtegeti a vasúti kérdést s kimondja, hogy az állam költségén épitendő vasútra kölcsönt kell venni, de a productiv czélokra fordított kölcsönben nem rejlik veszély az államháztartásra. Kiemeli, hogy a kereskedelemnek hazánk állandó útja sohasem lesz. Figyelmeztet, hogy a magánközlekedési intézetek nálunk, versenyhiányban, monopolistikus jelleget öltenek. Kikötendőnek tartja, hogy az intézetek az államnak hadszállítási és postaviteli tekintetben engedményeket biztosítsanak.

Kijelöli s meghatározza az elsőrendű vasutak fogalmát; ilyenekül tekintendők, a melyek Budapestet a tengerrel, vagy más központtal kötik össze, vagy vízpálya nélküli vidéken haladnak.

Lónyay Menyhért „Hazánk anyagi érdekei“-ről szóló munkájában az összes közlekedési eszközöket rendszeresen tárgyalja. Központi útrendszer állami pénzen s állami kezeléssel, a Duna összekötését ajánlja a világfolyamokkal. A vasutaknál kimondja, hogy a

kamatbiztosítási rendszer, ha nem is vetendő el teljesen, de nem czélirányosabb az állami költségen való építésnél.

Az 1840—48-iki időszak tehát teljesen kifejti a közlekedés fogalmát, nevezetesen a vasutak természetét, viszonyát az államhoz, kimondja közintézményi jellegét az országgyűlés, ha nem is hagyhatott ránk kész hálózatot, de hagyott rendszeres tervet, melyen vasúti hálózatunk később ki is épült.

Az 1840—48-iki, az 1850—67-iki időszak az önálló nemzeti tevékenységnek tért nem adott; de különösen a gazdasági egyesület munkálatai, emlékiratai, az absolut kormány érdekeink ellen irányuló vasúti politikájának meggátlására a 40-es évek emlékét kiegészítik.

Ilyen kiegészítő elv, hogy a vasútvonalak természetük szerint finomabb distinctióban részesülnek. Megkülönböztetnek elsőrendű, másodrendű és harmadrendű pályákat. Kidolgozták a pályaépítés módozatait s megalkották az olcsó vasutak fogalmát s így hozzájárultak az egységes, mindenben tervszerű vasútalapítási eljáráshoz s a 40-es évek nagy szellemeire támaszkodva, kijelölték vasúti politikánk irányát.

A közadókból kellett a közlekedési beruházásoknak kitelni. Ezért sürgette adórendszerét Széchenyi. Az adózást ellenző nemesség arra alapította adózást ellenző okait, hogy a nemesség ingyen viselte a közhivatalokat, jobbágyainak gyámja, sokszor gyámola volt, az igazságszolgáltatás jó részét elvégezte, katonáskodott, banderiumokat állított, magát az áldozatokkal önként megadóztatta. Valóban a magyar nemesség többsége megadta azt a hazának jó szívvel, a mivel tartozott s ontotta vérét készséggel.

Az adóval teremtette volna meg már akkor Széchenyi István a nemzeti alapot és nem az egyházi javakkal, mint Szentkirályiék akarták. Egy angol ház 5%-ra ötven (50) font kölcsönt ajánlott.

Wesselényi megvakulása megrázta Széchenyi egész valóját, mit levélben adott tudtára. Látásának elvesztése mély szomorúságba sülyeszté Széchenyit: „Ilyen az ember sorsa! kiáltott fel levelében. Halhatatlansága daczára egy kis physikai hiány és rögtön éjjellé válik előtte az egész természet. Vigasztalásul, nem vagyok oly elbizott, Néked akármit is mondani akarni, mert ilyest kirekesz-

tőleg csakis saját lelkierődben lelhetsz; egyre mégis bátor vagyok figyelmeztetni téged, t. i. arra, hogy az anyagi világosságot némileg azon világosság pótolja, mely a társasági viszonyokban fejlődik. Néked ennélfogva, kedves barátom, ha visszavonhatatlanul sötét előtted már a föld, úgy kellene intézni a dolgaidat s késedelem nélkül, hogy Pesten üthesd fel ezentúl és pedig minél előbb földi lakhelyed főtáborát, mert bizony Magyarország határai között Pest az, hol legtöbb szellemi szikra fejledezik, Te pedig, ha ezentúl élvezni akarod régi barátaid társaságát, részint oly hűn akarod szolgálni a hont, mint tevéd eddigelé, valóban nem művelhetnél czélszerűbbet, mint lakni a hazát". Ezután közli vele adótervének lényegét, mely szerint két garast fizetnének minden hold után s csak a vagyonosokat sujtaná; de ma kell határozni, hogy az adót mily kulcs szerint szedjék, mire fordítsák, mikép kezeljék, meddig szedessék?

Minden fillért, melyet fizetnek, Magyarország hasznára fordítsák. Nihil de nobis, sine nobis egész kiterjedésben.

Július 10-én beszédet mondott a sérelmekre adandó felirat tárgyalásánál s ezzel népszerűsíteni kívánta az adózás tervét. Őt mindig szívesen hallgatták, mert meglepetésre a társaság mindig számíthatott. Az utolsó tizennyolcz év alatt mennyit ültünk, — mondá — mennyit munkálkodtunk, mennyit izzadtunk és mennyi eszme, mennyi vállalat keletkezett. És másrészt, ha fontolóra veszem, mily nyomorult eredményeket vívtunk mindemellett ki, valóban van-e valami haszna alkotmányos létünknek, vagy a mi magyar constitutiónknak? Semmire sincs elég pénzünk és semmire sincs elég időnk. Az elsőről most nem beszélek, de legközelebb újságlapok útján fogok közzétenni valamit, méltóztassanak azt meghallgatni s lesz pénzünk elég, az ügyet és eddig magamat is gratiájukba ajánlom.

Mi pedig az időt illeti, alkalmasint azért fogyunk ki, mert felette ingerlékenyek lévén, néha oly tárgy körül is, mely erre nem érdemes, kelletén túlsok puskaport szoktunk ellövöldözni s aztán meg igen bőbeszédűek vagyunk." Hozzáteszi rögtön, hogy ő nem becsmérli ezt a bőbeszédűséget, mert hiszen akkor önnön magát is becsmérelni kellene s végül semmi súlyt nem fektet arra, hogy az

adresse magában, vagy a sérelmekkel együtt közösen, vagy egy nappal előtte, vagy egy nappal utána megy-e fel, pártolja a rendek felirati javaslatát.

Az Adó és két garas, mint tudjuk, a Jelenkor-ban hosszan folyt, mint a szentiványi ének s a szelíd Eötvös Józsefet arra az élczre fakasztotta, hogy inkább duplán megfizetné a két garast, csak ne kellene róla annyit olvasni. Széchenyi sem élczczel, sem mással nem törődött, küzdött, támadott és kibékült az adó érdekében. Közeledett Kossuth Lajos is s vele egy kis időre fegyverszünetet kötött. Terve röviden foglalva ez volt: „Ne örökre, csak ideiglenesen vállaljuk el a terhet. Amortisatióra. Csak Magyarország anyagi és szellemi felvirágzására fordítsák. A törvényhozás határozzon. Egy országos kincstár legyen Budapesten. Számadást terjeszszenek az országgyűlés elé.“

MEGYEI TANÁCS

XXIV. FEJEZET.

Bankügyek. — Városok rendezése. — Kossuth lapja megszunik. — Újra engedelyt kér. — Kossuth és Metternich. — Czukorgyár. — Védegylet. — Kossuthot kérdőre vonja.

Július 12-én indítványát a bankra, hitelintézetre vagy országos pénztárra, megokolja. Eötvössel és Teleki Lászlóval ütött össze. Eötvösnek azt veti oda: „Tettem-e valaha a hazára nézve rossz indítványt? Megmondám az első országgyűlésen, a Váltótörvény hiányos. Azt felelték: Nem kell akadályozni, nehezíteni. A jó tanácsot sokan akkor fogadják el, mikor már késő. A gőzt szaporítani nem kívánom, így is van elég". Azután Telekihez fordult: „Húsz év előtt az én igen tisztelt barátom még nagyon fiatal volt, mit csak irígyelhetek tőle, már akkor is előre tudtam, hogy le fog győzni, de hogy első indítványomat oly keményen megtámadta, azt nem vártam tőle". Széchenyi két mostoha fia közül Alfréd mellette, Ottó az üdvleldéről tréfálkozva ellene szállt a küzdőtérre. A főrendek táblájáu több napi vita után a nádor Széchenyi mellett mondá ki a többséget. A dolgok folyása sok érdekeset hozott felszínre. Wesselényi és Kossuth barátsága izmosodott. Széchenyi Kossuth-tal soknak lényegében egyetértett; de a formákban nem. Nem helyeslé az izgatást a felsőtábla ellen, nem az aut-aut nyakra-főretörést. Be kell várni a kellő pillanatot, mint ügyes hajósnak s akkor rántani fel a vitorlákat. A nemzetet olyan lábbadozó beteghez hasonlítá, kinek üdülés végett erős tokaji borba mártott zsemlyét adnak, mi lenne belőle, ha türelemmel meg nem várjuk megerősödését?! Már a tudós Herder elénekelte felettünk a síri éneket, pedig lám még megvagyunk s a német bölcsnek nem volt igaza.

Széchenyi maga sem helyeselte, hogy Landerer kurtán bánt el Kossuth-tal s e miatt Kossuth lap nélkül maradt. A hatalmas Metternich-hez ment lapengedélyért, miután Helmeczy a Jelenkor-ért 6000 pengő forint évi árendát kért. Helmeczy élelmességben a mai kor szerkesztő-kiadóit közelítette meg. Kossuth már májusban panaszkodott Wesselényinek, hogy megtörtént a kérdés az iránt, hogy Kossuth e hazában miként éljen és használhasson?

Wesselényi Weér Farkashoz fordult, nem-e lehetne az Erdélyi Hiradó és Kossuth között megállapodásra jutni?

Augusztus 15-én Kossuth szerkesztő kézzel fog tollat kezébe Wesselényihez küldött levelében:

„Tehát Te csakugyan? te vak? te, te veszítéd el szemed világát? ki szegény hazádnak világot adtál? ki . . , de hagyjuk ezt, Te férfi vagy és erős s határozott, mint senki más, barátaid is csak férfiak lehetnek. Láttalak derült, láttalak borult napjaidban, egyenlőn nagynak mindenkoron . . .“ Az érzelgő bevezető rész után elbeszéli, hogy Oroszszal állapodott meg a Hirnök átvételében s közli, mit mondott róla Kossuthról, Metternich, első találkozásukkor: „Magunknak megnyerni képesek nem vagyunk, óvakodnunk kell őt megharagítani, ő egy hideg, meggondolt férfiú és a meggondolt agitatorok a leghatalmasabbak és a legfélelmetesebbek.“ Mondta-e csakugyan Metternich, nem bizonyos, Kossuth a mondják jelzővel idézi levelét s így zárja: „Ajánllak nem az égnek, mert az elhagyott, hanem lelked s erényeid erejének nemes barátom“. A vallástalanság, hithűtlenség nem jó vígasztaló, de úgy látszik, Wesselényi nyelvén tudott beszélni Kossuth. Másként vélekedett az imáról, mire a sorscsapás között szüksége lett volna a világtalannak, Széchenyi:

„Mindent tanulni kell, azt is, mikép kell saját élveit követni az életben. Ha nem akarjuk csalni önmagunkat, be kell vallanunk, hogy az imádkozás csak annyiban szent cselekedet, a mennyiben tettekre edz, szenvedélyünket tisztítja s fékezi és így a léleknek azt az önállóságot és emelkedettséget szerzi meg, a mely egyedül képesíti arra, hogy Istenhez fordulhasson, szinte magaslatáig felszállhasson.“

Széchenyi a világtalan Wesselényinek tetterejét, a közügyek-

ben való érdeklődését ébreszti és nem érzeleg. Akár szenvedni fog, úgy hiszi, akár enyhülnek fájdalmai, akár hosszú élet, akár kora halál a sorsa közöttünk, a hon szívében jobban vagy legalább könynyebben fog esni, mit hoz az örök végzés reá.

Széchenyit, ki a családi bajok miatt, szerencsétlensége miatt nagyon érzékeny volt, az 1844 október 3-án tartott főrendiházi ülés lesujtotta. Ekkor tárgyalták a városok rendezésére vonatkozó hetedik rendi üzenetet. Ez alkalommal a főfelügyelő kérdése hosszas vitatkozást idézett elő, midőn gróf Széchenyi szokása szerint beszéde után fel és alá sétálva összerogyott és elájult, onnét a nádori termekbe és így hazavitték. (Jelenkor 81.) A felindulást és az ájulást gróf Zay Károly beszéde okozta, ki többek között a „kutyabőrről" mondott szavait félreértve magyarázván, Széchenyinek válaszolva ezeket mondá: „a szegény református papok és a bocskoros nemesek viskóiban tartatik fenn a nemzetiség, de korántsem az aranygyapjas vitézek, nem a többi lovagrendek nagykeresztesei s nem a belső titkos tanácsosok által". E szavakkal Zay Károly gróf Széchenyi atyjára és őseire czélzott. Metternich herczeg október 4-én részvétiratot intézett Széchenyihez. Széchenyi meghatva köszöni meg Metternich udvarias részvétét és reményli, hogy semmi veszélyes agitatio nem zavarja meg a rendet. Majdnem ezen a napon fogadta Kossuth-ot Metternich s erről a találkozásról elmélkedik Wesselényinek, kinek valóságos szendergetői Kossuth levelei, mert Kossuth mindig az érzések húrját rezgette.

Kossuth egy hetilap kiadására kért engedélyt Bécsben. Előbb a nádornál volt, ki károsnak nyilvánította az engedély megtagadását és politikátlannak, de figyelmeztette Kossuthot, hogy a kormánynak nem elve politikai hírlapok szaporítása s nem adtak Dessewffynek, sem Széchenyinek engedélyt. Metternich elküldött egy pár követet, elküldte nejét, ki fogott kocsival várakozott reá, elparancsolt köréből minden embert, hogy minél biztosabban halászhasson Kossuth lelkében. Sokat mondott magáról. Többek között azt, hogy ő conservativ ugyan, de nem rideg értelemben, azért szereti a haladást és a mint nem barátja a Chartáknak, melyeket itt egy miniszter személye, amott népszenvedély rögtönöz s mik azután a népszabadság torzképei, épp úgy barátja

az alkotmányosságnak, melyet adni, csinálni nem lehet, mely maga csinálja magát századokon át. A magyarnak ily alkotmánya van s ő azt szereti, azt akarja, hogy Magyarország saját alkotmánya útján boldoggá legyen, gyűlöli a centralisatiót, megtanulta azt gyűlölni a franczia centralisatio caricaturájában.

Bevallotta, hogy az ausztriai kormány eljárása Magyarország irányában nem egyéb, mint egy hosszú hiba, de a kormány nem azáltal hibázott, hogy rosszat tett volna, hanem inkább, hogy jót nem tett. A kormány activ lép fel Magyarország boldogitására.

Metternich elismerte, hogy Kossuth Magyarország első publicistája. Egy politikai iró hatásosabb lehet korára, mint egy diplomata. Ajánlotta Kossuthnak, hogy ne adjon ki hírlapot. Ismeri e pályának nyomorult anyagi oldalait, kár erre vesztegetni idejét. Lelke függetlenségébe helyezi Kossuth büszkeségét? Tudja meg, a hírlapiró nem lehet független, kell, hogy híve legyen közönsége gyengéjének, különben nem lesznek olvasói, igy jövedelmének rabjává lesz. Kossuth szerint Metternich ezt mondta volna neki: „Álljon az úr, mint független politikai iró, ki organumhoz, nyelvhez nincs kötve s csak arra szólitson fel, hogy a hol és a mikor a kormány lépései az ön lelkiismeretével megegyeznek, támogassa azokat tehetsége szerint. Én nem akarom önt megvesztegetni, gyűlölöm a ki veszteget s megvetem azt, a ki magát megvesztegetteti . . . Azt hiszem, hogy ha meggyőződése a kormány czéljaival találkozik, ne vonja meg tőle pártolását. És álljon az úr függetlenül, de minthogy önnek dominiumai nincsenek, az pedig igen természetes, hogy a ki az oltárnak szolgál, az oltártól éljen, határozza meg önmaga fáradtsága jutalmát, tessék választani a mit s a mint tetszik, biztositom önt, hogy a legdelecatusabb módon, minden harmadik személynek közbejötte nélkül teljesitem kívánságát". Kossuth visszautasította.

Három és fél óráig társalogtak együtt a nélkül, hogy Kossuth hírlapengedélye eldőlt volna. Kossuth nem is remélte, hogy valaha engedélyt kap s a megyei és társadalmi életben kereste jövője terveit. Pest vármegye termeiben nagy küzdőteret talált nemsokára, bár itt Széchenyi indítványai győztek. De máskép fordult a koczka Pozsonyban.

Széchenyi október 28-án a főrendek között egész magyar díszben jelent meg . . . Hosszasan beszélt. Beszédében a többek közt ezeket mondá: „Tizenegy napja és harmincz éve ma, hogy a lipcsei ütközet napján a hős Blücher táborába küldettem. Szürkületkor érkeztem oda s előszobába lépve, katonáját tükör előtt találtam, haját rendezte s porozta. Csodálkozással továbbmenve, hadapródját szintén úgy találtam. Bemegyek az ősz bajnokhoz s szintén őt is a tükör előtt haját rendezve s porozva találtam. Uram, mondám a hősnek, azt véltem, hogy karddal s nem haj-, de puskaporral fogtok foglalkozni ma. Mire a hős bajnok felelt: Ma ünnepet ülünk. Vannak sokan, kik legszebb ruhájukat parádékra szokták felölteni, mi mindnyájan a legjobb öltözetben s lehető legcsinosabban jelenünk meg a mai ütközetben. S ugyanaz nap a porosz tábornok zászlói Lipcse falai alá jöttek. Sokan csodálkoznak, hogy én ma ünnepi ruhában jelentem meg. (Zajos éljenzés.) Sokan különczneк tartanak s igaz, nem mindig járok, kivált Magyarországon, tört úton. Sokan születés vagy névnapokon, sokan processiónál vagy ha sollicitálnak s informálnak szokták díszruhájukat felölteni; én pedig azt akkor teszem, midőn hiszem, hogy a nemzet ünnepet fog ülni. Mint egy csekély tagja a magyar nemzetnek s e törvényhozásnak, én is becsületesen fáradoztam e főkérdésben, hogy mindenekelőtt ránk virradjon főkép azon nap, mindőn nemcsak kiváltságokkal dicsekedve nagy phrasisokkal, de tettleg is járulunk hazánk felvirágozásához, nemcsak hogy áldozattal, hű lelkülettel is, hanem végkép letegyük ezen szabad emberhez igazán nem illő gőgöt, miszerint mi a trombitás elől, a huszár hátul, nagy gombokkal akarnók kivívni a csatát. Nem. Ha nemzet igazán nagy és erős akar lenni, szükséges, hogy némi dolgokban egy soron álljunk mindnyájan, hogy minden, kik a magyar levegőt szívják, elmondhassák, hogy mi is a hon polgárai vagyunk! Ha casták és összesaroglyázott kiváltságok szűk köréből végre tágasabb körbe akarunk lépni s elaljasodott nemzetünknek jövendőt eszközölni, nagy köveket kell emelnünk. Ezt pedig ne egyes ember, hanem egyik úgy, mint a másik, tegye meg. S miután a közlegények sorában én is napszámosa voltam az ügynek, magamban szerényen bízva, de el nem bizakodva: legyen szabad elősorolnom azon taktikát, mely szerint

érvényesíteni igyekezném tervemet. Midőn a közadó más alakban megbukott, átláttam, hogy nincs nagyobb bűn, mint másokat vezetni akarni a kellő tudomány nélkül. Mondom, megbukván ezen tárgy, más formában hoztam azt szőnyegre. Írtam 100 millió kölcsön felvételének szükségéről, mely 5%-kal harmincz év alatt volna törleszthető stb. Nem tetszett senkinek. Sokan vádolnak, hogy anyagi ember vagyok s azt a szellemi diplomatiát, mit mások egyedüli tisztöknek igénylenek, elfelejtem. Meglátjuk, én-e vagy ők, kik nincsenek velem egy véleményen, felejtettük el-e azt? Én Magyarhon jövendőjének kifejlését egyenesen a közbirodalommal lehető legnagyobb összhangzásban látom csak eszközölhetőnek. S így oly esetben, hol valaminek elhatározása onnan függ, a honnan tényleg függni szokott; megvallom, elvekkel parádét űzni nem szeretek, mivel attól tartok, hogy elvháború olyanok közt, kiknek egyike erősebb, a gyengébbnek nem hasznára, de kárára válnék. Sokan azt vélik, hogy fizetni kell, mert ha nem fizetünk, az ország sohasem fog kiemelkedni aljas és émelygést okozó helyzetéből. De nem a fizetésben van az erő, mint sokan vélik, hanem a kézfogásban, a vállvetésben! A pénz nem a fődolog, hanem az értelmes központosított kézfogó s vállvető munkában van az erő s annak a pénz csak a képviselője. — Kikötő, út, híd, stb. mind csupa taktika volt, hogy belészeressenek az emberek. Itt előttem ez elv volt mindig a fődolog s én inkább semmit sem akarnék, mintsem hogy a közfizetés elve ki ne mondassék. Ez az élet, a többi csak levágott galy, virág, mely csak addig virul, a míg öntözik: gyökeret sohasem ver. Ha a subsidium megy keresztül, adjunk sokat, de ha az elvet kivívhatjuk, nagy transactióra vagyunk hajlandó ennek megvásárlása végett. Nem ezen három év dönti el az ország sorsát, hanem azon mag, mely elvettetvén, az életbe vitetik át s a nép tömegének, a nagy sokaságnak érdekét kötvén hozzá a mienkhez, életet adand. Nem is adóról van szó, ez a fizetés olyan, circa olyan, mint mikor valaki uradalmának jövedelmét annak javítására fordítja. Mi is hazánk investitutiójára akarunk fizetni s annak, a mit fizetünk, nem kell a sorompón túl vándorolni, az itt az országban fog lefektettetni. A kezelésről később! Az olyan legyen, hogy illusio nélkül lássa az ország pénzének hovafordítását. Alkot-

mányos szempotból akarok eljárni. Jelenleg a tárgyról csak annyit: most van ideje annak, hogy egy nagy nemzeti kifejlődésnek vessük meg az alapját; ha ezt a pillanatot elszalasztjuk, tudja Isten mikor jő ismét vissza!"

Hiába volt Széchenyi minden törekvése. November 11-én az adókérdés felett elkeseregte búcsúszavait. Andrássy Gyula szerette volna az ülést berekesztő elnöklő főherczeget kipisszegni. Jellemzők Széchenyi szavai: „Áldja Isten, a magyarok Istene, hogy a kik bármily indokból, e politikai bűnt elkövették, miattuk nemzetünk nemtője vérünket ne bosszulja meg. Én az engesztelődés embere vagyok. Fáradtam s fáradni akarok a hazámért síromig, ha nem használ ezt a nagy Istenek úgy akarták. Divattá vált, hogy a tekintetes rendek ezt a felsőbb táblát sujtják mindig, alig van egy tagja, kit moslékkal le nem öntöttek: mi ezt ne viszonozzuk. Isten éltesse őket, mert valóban nem tudják, mit cselekszenek. Amen".

Széchenyi az országgyűlési viták közben is szorgalmasan látja el folyó ügyeit. Befizetteti bank- és czukorgyári részvényeit. A Batthyány—Kossuth-féle Védegyletből valahogy Végegylet ne legyen. Azt beszélik, írja Tasnernek, hogy Kossuthnak is baja volt miatta. A Védegylet eszméjét különben nem helyeselte. Szentkirályinak figyelmébe ajánlja, hogy vegyen részt az egyetértés megteremtésében. Istenért, csak egyezség a két tábla között. Ugyan két nyulat egyszerre nem foghatni, de most a közösség és felelősség alapja megvethető. Ha a két tábla meg nem egyezik, úgy nem a kormányra, de egyik vagy másik táblára esik a büntető törvény súlya.

Fontos és nagyérdekű levelet vált Kossuth Lajossal. A fiumei vasút tárgyában a következő levélben tiltakozott Kossuth támadása ellen:

„Pest, 1844 november 16.

Tekintetes Táblabiró Úr!

Ön, mint értésemre jutott, néhány nappal ezelőtt a pestmegyei gyűlésben azt nyilvánítá felőlem, hogy jóllehet a fiumei vasút-ügy őszinte pártolójának vallám magamat, mégis én volnék annak legfőbb megbuktatója.

Vezenki kastely.

Én nemcsak kisebb körben, de igenis Pozsonyban az ország színe előtt azt mondám, hogy őszinte bajnoka vagyok, sőt leendek is a fiumei ügynek. Ámde emberségesen meg is állám szavamat, rajtam nem mult és még ezentúl sem teendek le arról, melyet egyébiránt még nem tartok elbukottnak.

Kérdezem ennélfogva Önt, mily joggal becstelenít Ön engem le? Engem, kinek nincs szokásomban még kényszerítve is hazugságot mondani és annál kevésbé ilyessel minden ok nélkül állni elé? Méltóztassék ezt felvilágosítani.

Széchenyi István."

Kossuth minden kerülgetés nélkül azt válaszolta Széchenyinek, hogy jól esnék lelkének, ha arról meg tudna győződni, hogy a fiumei vasúti törvény elmaradásának nem Széchenyi az oka, de tiszta lelkiismerettel meg van győződve, hogy ebben nagy része van. Nem gyanusítja Széchenyi szándékát, de a hibát eljárásában találja s nyíltan vádolja, hogy az ő módosításai okozták a felirat elkésését. „Ezekben — fejezi be levelét Kossuth — megadám a kívánt választ. Nem titkolhatom el egyébiránt csodálkozásomat, hogy Méltóságod azt, miszerint én Méltóságodat ezen ügy megbuktatójának hiszem és vallom, a „becstelenítési hazugságról a vádolási" mezőre viszi át. S ezt Méltóságod teszi, ki a gyanusítás rendszerét ellenem tanul állította fel s engem a háziadó megbuktatójának, (!) nemzetgyilkosnak, Robespierrenek kiáltott ki stb., én ezt nem viszonozám, viszonozni sohasem fogom, de sokkal inkább érzem alkotmányos polgári jogomat, hogy sem nemzetem bármily törvényhozójának az ország színe előtt mondott szavait és nyilvános tetteit szabad véleményi birálatom alá ne venném. Mely jogomat nem titkon, nem szögletek homályában, hanem nyilvános válaszra tárt nyilvános helyen gyakorolni is fogom minduntalan."

Széchenyi erre a levélre nyomban válaszol: „Mondtam igen s pedig gróf Zichy Ödön ellenében, hogy néha legjobb taktika, időből kifogyasztani ellenfelét, mikép megbukjék. Am de ha valaki őszinte bajnokságát igéri valaminek elősegítésére és ily taktikát használ, az nyomorult, gyáva. S ha ilyest tesz felőlem fel, annak fejére visszalököm e gyűlöletes imputatiót százszorta.

Mily értelemben nyilatkozott azonban ön felőlem: tehetségemet vagy adott szavam szentségét gyanusítva, azt nem tudom és megvallom, tegnapi soraiból tisztán azt ki nem vettem. Minden esetre különös, hogy éppen akkor, mikor én csak kevéssel azelőtt nyilvánítám az itteni megyegyűlésen ön iránti teljes bizodalmamat s önnek több ízben kezemet nyujtám, hogy ön éppen akkor gondolja maga helyén személyem hitelét e hazában azok előtt a mostaninál lejebb szállítani, kik vak hevükben vagy felületességükben sem a dolgok bonyodalmiba, sem azt látni és elgondolni, „hogy vajjon mi fekszik a hegynek más oldalán“ nem képesek.“

Kossuth meghajtja fegyverét és zászlaját e levélre Széchenyi előtt, a nélkül, hogy valamit visszavont volna, mint Széchenyi érdemeit hálával tisztelő magyar. Nem állhatja meg azonban, hogy Széchenyit egy kicsit meg ne kritizálja s a békülékenység nemes hangján kínálja és így végzi levelét:

„A ki téved, az csak gyarlóságot követ el, de a ki tévedését makacsul vonakszik bevallani, az már vétkezik. Én megvallom, okosabban teszek vala, ha a fiumei ügy bukása felett fájdalmamat kifejezem vala, a nélkül, hogy Méltóságodat említeném. De hogy mi vitt az említésre, annak kulcsát a fentebbiekben kezébe nyujtom Méltóságodnak. És miért teszem én e vallomást? Teszem azért, mivel Méltóságod arra emlékeztet, miként nem rég irántami teljes bizalmát fejezi ki s nekem több ízben már kezét nyujtá.

Ez emlékeztetés eléggé gyengéden történt, de engem mégis önmagam előtt megpirított, valóban — mondom — gyengédtelen valék, hogy személyt tekinteni sohasem szokott elvi szigorúságomnak oly kifejezést engedék, mely Méltóságodnak ily emlékeztetésre jogot adott.

Nekem nehéz hibám, hogy igen nehezen tudok felejteni. Méltóságod irányában igen sok van, mit az árva hon javáért felejteni kötelesség. Igyekezni fogok szem előtt tartani, hogy kötelesség.

S most csak egy óhajtást engedjen gróf úr nekem. Méltóztassék maga körül elfogulatlanul széttekinteni, Isten tudja, hogy kedvelt rendszerét, kerüljön bár nagy resignatióba, mert ha kedélylyel átgondolt ösvényt elhagyni nehéz, Isten tudja, hogy kedvelt rendszerét a szentségtelen viszonyoknak áldozatul hozva Méltóságod

meggyőződjék, miként azok, kik e hon javát nem akarják, kik csáboknak nem, csak kénytelenségeknek engednek, hogy tehát a compact erő csak az, a mi Méltóságodat a czélhoz vezetheti, hogy tehát a taktikának ösvényein kevésb eredményű azon járulék, mi az ellentáborból megszerezhető, mint minő a saját táborbani veszteség.

Engedje Méltóságod, hogy sohasem legyünk azon szomorú kénytelenségben, miszerint „a hegy másik oldalának" titkaiba vetett vak bizalomra legyen szükségünk, hogy Méltóságod nyilvános lépteit helyesen felfogjuk s megértsük voltaképen és gróf Széchenyi Istvánnak sohasem leszen oka hinni, hogy személyének hitele, polgártársainak bizalma a képzelhető legmagasb foknál csak egy vonallal is alább száll.

Én hizelegni nem tudok gróf úr! lelkemre mondom, hogy ezt csak a hon javáért említem, azon hon javáért, melyet Méltóságod oly hőn szeret, de hőbben nem szeretheti, mint én.

Szerencsétlennek érezném magamat, ha Méltóságod e soraimat félreértené. A multakat tudni fogom felejteni, ezt tán nem tudnám. Fogadja Méltóságod polgártársi érzelemmel igaz tiszteletem őszinte kijelentését, melylyel, legyen bár személyes ellenségem, Nagyságod iránt mindig viseltetni fogok. Méltóságodnak, Pest, nov. 18-án 1844 alázatos szolgája Kossuth Lajos."

Széchenyi Kossuth levelére november 20-án válaszol:

„Tekintetes Táblabiró Úr!

Önnek folyó nov. 18-iki sorai kielégítenek. Fogadja őszinte köszönetem. Ingerült állapotban vagyok, nem tagadom, de bizony mondom, nem annyira az országgyűlés végeredményei miatt vagyok olyan ingerlékeny — mert ezek inkább búba sülyesztenek — mint némi egyenesen személyem ellen gördített méltatlanságok következtében, melyeket nyilvánosan megbosszulni nem engedé hazafiúi kedélyem. S ez nagy kín, mert ki tudja, nemsokára lesz-e több becsületünk a hazában bár nemzeti, bár egyénileg, mint a mennyit kiki köztünk magának meg fog őrizhetni.

Mi politikai eljárásomat illeti, ön azt hiszi: „nem gazdál-

kodom, honunkat tekintve tehetségemmel és örömmel lehető legmagasb kamatra". És ez meglehet. Ám, de ha ön úgy látná politikai bonyodalmaink és külviszonyaink kártyáit, mint én látom, akkor tán, sőt alkalmasint azt fogná mondani, hogy én mindent, mindenbe véve és ha saját személyem nem a főczél, csak azon úton járhatok egy végképi diadalhoz, mely úton járok.

Adja ránk áldását a mindenható.

Széchenyi István."

A fegyverszünet nemsokára felbomlott, a Védegylet-ben megtörtént a kesztyűdobás, mi a honfiakat két táborra osztotta. Széchenyi nem szerette ezt, mert Bécscsel szemben újhúzási politikának tartotta és az ellenkezett az ő politikájával.

Hogy mennyire elkeserítette az adóterv megbukása, azt Wesselényinek így vallja be:

„Az adó ügye a felelősségnek és a közteherviselésnek elvével az országgyűlés végnapjaiban megbukott. Alig hihetem még most is. Oly közel a diadalhoz és elvégre megvesztve, rútul kijátszva. Soha magyar nagyobb bűnt nem követett el, pedig kezeikben volt a diadal s vérünk jobbjai lökték el. Még mindig nem tudom megemészteni, még mindig nem lelek pontot, hol helyreüthetendőnek vélném az iszonyatos nagy hibát. Ej be jól eshetnék Veled most szólani, tudom, vígasztalást lelnék társaságodban, mert alkalmasint erősebben le vagyok verve, mint te. Oly közel a révpart és tőszomszédságban bukni el valóban aggasztó." Újra hívja Wesselényit, hogy jöjjön mielőbb, mert szellemi közreműködésére nagy szükség van a sokféle húzásban, a mi lelki és testi sebeire a legjobb ír lenne. Ő tovább ápolja ültetvényeit. Öregszik, gyengül, de azért talpon áll.

XXV. FEJEZET.

Nem nemesek hivatalképessége. — Gyanusítások. — Pecsovicsok. — Széchenyi emlékirat. — Széchenyi Kossuth lapjáért. — Országos Biztosító Intézet. — Izgalmak.

Az 1843—44-iki országgyűlésen igazán talpon állt Széchenyi. Alig volt kérdés, melyhez hozzá ne szólt volna, szembeszállva hatalommal és népszerűséggel a rendületlen igazság útján. A horvátok és a magyar nyelv ügyénél bátran kimondja a közös hibákat. Soha többet kívánni nem fog, minthogy az a kapocs, mely a nemzetet a szláv és horvát nemzetiségbe köti, legyen magyar. Harczolt több csatában a horvátokkal együtt. Nyelvben, ruhában, mindenben meghagyná nemzetiségüket, ámde oly nyelv (latin) helyett, mely úgy sem az övék, fogadják el a magyart. Rokonszenvesen beszélt a városok rendezéséről, nehogy úgy rendeződjenek, mint a folyamok rendeznek, de azután ezek mindent magukkal sodornak. Más nemzeteknél is azért nem történnek az alakulások békésen, mert a jó szavaknak nincsen intő hatásuk. Széchenyi reformeszméi mellett tündökölve csatázott báró Eötvös József.

Széchenyi a nem nemes és hivatalképesek mellett avval indokolta beszédét, hogy ne legyenek a törvények igazságtalanok magúk iránt. Hány családot, mely ma koldusbotra jut, mentenek meg a törvény által. Ne büntessék a félrevezetés által önmagukat. Az országgyűlésnek Pestre áttételét is sürgette, de oly berendezéssel, hogy a szólás szabadsága a karzatok zsarnoksága ellen biztosítva legyen.

Az áttérés kérdésénél Széchenyi beszédében sajnálkozott a felett, hogy csupa hiúságból nehézségeket gördítenek. Erre gróf Batthyány Lajos azt felelte, hogy habár szavazatát gróf Széchenyi István oly

indoknak tulajdonítaná is, melyet fájdalom, egy idő óta nagyon megvetni látszik, ő ellenben a nemes ambitiók közé számítja, mert igen jól mondotta nemrég Wesselényi, hogy Trója még most is állana, ha népszerűséggel bírt volna Cassandra. Széchenyi éllel vágott vissza: „Igaz, hogy ez is (a népszerűség megvetése) egy neme a hiúságnak s a grófnak köszönettel tartozom figyelmeztetéséért, mert gyarló ember létemre e részben tán hibába estem. De valamint megnyergeltetni magamat s politika által felhasználtatni soha senki által, sőt mint veteran katonának tisztelettel legyen szabad hozzáteszem, még uram s fejedelmem által sem engedem magam, annyival kevésbé fogom ezt engedni egy felhevült publikum által. Hisz tapasztaltuk, hogy oly népszerű ember, mint a gróf is egy kis kérdésben votumát nem bírta adni a nélkül, hogy nyomban a felbőszült sokaság violentiáját érezni kénytelen ne lett volna. 1790-ben bagolyt festettek a tarsolyokra, ez azt jelenti, légy ébren magyar és ne aludjál. Volt is akkor ennek értelme. De ha azt látom ma, hogy a kormány nemzeti átalakulásunkban nem gátol, sőt előre megy s legjobb szándékai is figyelmen kívül hagyatnak, akkor, bár infalibilisnek magamat akkor sem tartom, nem átallom, mint egykor a kormány ellenében, bárkivel szabad véleményem nyilvánításában a versenyt felvenni, akár lássa meg ezt a tömeg, akár nem. Ezt tettem s tenni fogom, míg inaim bírnak, de megvallom, egy oly népszerűségre, mely mint nem rég történt, még egy Deákot is sírba tud gázolni, nem adok semmit".

Szomorúan írja naplójába, hogy egyik párt sem szereti. Batthyány apostatát lát benne, Metternich convertitát. Metternich arra inti, hogy Apponyival tartson. Apponyi egy tisztességes conservativ párt alakításán fáradozott, mely kezébe vegyen minden kezdést, de ellene szegüljön a forradalmi szellemnek. A forradalmi szellő pedig meglendült a Perczel, Szemere és Batthyánynak adott taklyás zenéknél. Kérdezgetik: hol a király? Sokan akarnak visszavonulni a politikától. Igazi őrültek háza, kiált fel Széchenyi. Széchenyit lesujtja, hogy Metternich el sem olvassa az ő emlékiratait.

Az 1834—44-iki országgyűlésnek eredménye volt: az „Országos Védegylet" keletkezése. Erre az adott okot, hogy a kormány a rendeknek a vámrendszer foganatosítására vonatkozó feliratára

kedvezőtlen választ küldött vissza. Bezerédj István, Klauzál Gábor és Szentkirályi Móricz felszólalására a rendek kijelentették, Magyarország és az örökös tartományok között fennálló vámrendszer érvénytelen és az a czélja, hogy a magyar ipar kifejlődését meggátolja. Ennek védelmére alakították a Védegyletet. Elnökéül gróf Batthyány Kázmért, alelnökéül gróf Teleki Lászlot választották meg, jegyzőjévé pedig Kossuth Lajost. Batthyány Kázmér a Védegylet alakuló közgyűlésén e szavakkal körülvonalozta czélját: „Az Iparvédegylet kiegyenlíti az osztályok, nemzetiségek és vallások közötti surlódásokat és különbségeket, összeköti egyazon érdek után való törekvésben a földesurat és jobbágyot, mágnást és a nemes embert, a polgárt és földbirtokost, a magyart és a szlávot, a németet és az oláhot s így mindenkit egyazon haza polgárává s igaz egyenlőséget alapít meg, mely egy közös nagy czél és egy nagyszerű érdek felé való versenyzés hasonló képességében áll“. A kormány be is akarta tiltani az egyesületet, de József nádor tanácsára szándékától elállt.

Széchenyi nem fedezte fel ebben az egyesületben a nagy nemzeti eszme magvát. Repültek is feléje a nyilak annál is inkább, mert abban, hogy a Lánczhídra 100,000 forint ára részvényt jelzett, csak anyagiságot láttak. A jobbak azonban Széchenyi vezetését mindenben üdvösnek találták, a nemzeti színház főigazgatójává tették (szerinte bankárjává) és mellé Pest vármegye alispánját és Pest megbizottját. Széchenyi ellen fordul a Védegylet miatt Kossuth is, kinek 1845 február 15-én kelt levelében kijelenti: Miután én a Védegylet ítelő hatóságat legalább személyemre nézve legtávolabbról sem ismerem el, másrészt pedig senkinek sincs joga hazafiúi lelkületem tisztaságán vagy loyalitásomon kétkedni, vagy engem éppen számadásra vonni, hogy egy vagy másnak, ki engem felkeres, mit szóltam légyen: a tisztelt Táblabiró úr természetesnek fogja találni, ha mai napon vett soraira csak azt válaszolom, méltóztassék a fennforgó esetben, minden egyébben kénye-kedve és belátása szerint cselekedni.

Bekövetkezett, hogy a mitől félt, az ár nemcsak elérte, hanem el is hagyta. Hiszen ő maga is hajlandó (Gaal gróf Széchenyi István politikája) lett volna, a sebesebben haladó lobogók után

iramodó, hogy hamarább érjünk az igéret földére. Felismerte a bécsi és magyarországi helyzetet egyaránt, valamit kötött lábaira, hogy a nehezen fékezhető és engedelmeskedni nem szerető magyar vér őt is ne ragadja el. Ez a gyorsabb iramlás, hacsak egyesek törik nyakukat, az egész nagy nemzeti érdeket nem veszélyeztetné. De mivel tudta, hogy fejlődésünk gyermekkora még nincs befejezve s ismerte azt a tulajdonságunkat, melyet a szalmatűzhöz leginkább lehet hasonlítani, továbbá azt is, melynél fogva nagyon szeretnénk egymás útjába állani, továbbá ismerte azt a félelmet, mely a magas helyen minden apróbb mozgást idelent a távlat törvényének hatásával túlságos nagynak tekint, összeszorult keble búba merült és a legkínosabb sejtelmek kínozták. Csak az ég tudta és ő maga, hogy e kínos időszak alatt mit szenvedett. Idelenn sok nagy hazafinak erényes, becsületes és egyedül nemzetünk nagyságára czélzó férfias küzdése szemben állott a politikai nemzet nem egyöntetű természetének és közjogi egybeköttetésünknek veszélyével. Hiába emelte fel ő a leghűbb odaadás szavát fel és alant, hiába szólalt fel jobbágyi hűsége érdekében. Az egyik rész csupán félénknek tartotta, a másik fél pedig egyedül álarczos barátot vélt benne látni. Hitele ekként mint odafent, mint odalent napról napra csökkent, a két szék között a pad alá. Érezte, hogy a korlátlan buzgalom s a vak szenvedély egyfelől és a bizalmatlanság másfelől összeütközni készültek s nem volt képes a bajt megakadályozni, talán mert nem ismerték és nem méltatták eléggé, vagy talán nem volt kibékítő tulajdonokkal eléggé felszerelve. Ez a kínos szorongás minden erejéből kivetkőztette és mint írja, összetört volna, tegyük hozzá korábban, ha nincs meg az az öntudata, hogy minél nagyobb becsmérléssel, sőt megvetéssel fordultak el tőle a túlzások hősei és hősnői, neki a magával való megelégedésre annál több oka volt. Küzdött minden irányban. Elszántan, mint egy bajnok. Vágott ide s oda, de úgy, hogy a hiúságokon sebet nem ejtett, többnyire nem a nyilvánosság előtt, hanem négyszem között. Azonban e küzdelmek közepette mind a két rész szenvedelmes tanácskozásainak titkaiból kizárva, majd a megnyugtató levegőben érezte magát lebegni.

Csak az a sejtelem vigasztalta, hogy a nemzeti előítéleteknek ádáz hatalmától szabadulni fogunk s hazánk még életében oly szép

virágzást fog mutathatni, mely ennyi erőtől duzzadó néphez, mint a magyar, nagyon illenék.

Naplóinak egy újabb kötetét Széchenyi 1845 márczius 13-án ily szomorúan kezdi:

„Az én népem“ az én fajom vonaglásban van. Ezt mindig érzem, csakhogy kevesebb határozottsággal. Ez lesz az utolsó naplóm. Hadd menjenek a csillagok a maguk útján. Vajha fel tudnám őket tartóztatni.“

Széchenyi eltűr minden gyanúsítást. Nem akar a kormány hívei közé állani és népe ellen fegyvert fogni, de a Kossuth által vezetett ellenzékhez sem csatlakozott.

Forgott a világ. A hazaáruló czímet oly könnyen dobták egymáshoz, mint gyermekek a labdát, a Kubinszkyak és a Pecsovicsok. Az elnevezés hű történetét megtaláljuk Madarász József Emlékirataiban:

„Festetics Rudolf gróf lévén a kormánypárt feje, meghívta magához mindazon befolyásos embereket, a kiket megnyerni remélt. Háza, udvara vendéglátóvá lőn s míg a befolyásosabb egyéneket a maga asztalánál vendégelte meg, addig a kevésbé jelentékenyek tiszttartójánál láttattak el s ennek a tiszttartónak volt a vezetékneve: Pecsovics.

A pártjukon levő megyei kortes esküdtek is ennél dőzsöltek bizonyos meghatározott napon, mikor a haladópártiak Szegzárdon étkeztek.

Egy ily napon délután a haladópárt egyik hű tagja, Huszár Pál, magas, húsos, köpczös egyén, a ki félreismerésig hasonlított a Dunaföldváron lakó Kubinszky timármesterhez, a megyeház előtt és mellett levő kerti téren sétálgatott többed magával, mikor az ekkor Tolnáról megérkezett Paczolay Gyuri hozzájuk közeledett.

Huszár és Paczolay esküdtek voltak, csakhogy a míg az a haza, addig emez a kormány pártján.

Midőn tehát Paczolay hozzájuk érkezett, esküdt társa, Huszár Pali, mintegy éreztetni akarva vele azt, hogy elpártolt a haza ügyétől és egyúttal azt is, hogy nem is a grófnak, csak a tiszttartójának az asztalára érdemesítik, ezt a pár szót vágta hozzá:

— No te Pecsovics!

A jelenlevők nevettek s mondták, Pecsovics.

Paczolay Gyuriban — így nevetségessé téve — felébredt a visszavágás vágya s olyassal akarta visszaadni a kölcsönt, a mi által Huszár Palit is nevetségessé tegye; s eszébe jutott, hogy az a dunaföldvári timár épp ilyen nem szép, himlőhelyes képű, visszavágta e pár szót:

— Hát te Kubinszky!

Ez időtől kezdve a kormánypártot Pecsovics, a nemzeti pártot Kubinszky névvel nevezték."

A bécsi kormány politikájában az 1844-iki országgyűlés befejeztével lényeges változás áll be. A változást Kolovrat miniszternek a minisztertanácshoz benyujtott véleménye, de főleg Metternich herczegnek József nádorhoz intézett emlékirata idézte elő. Kolovrat úgyszólván abból az okból, mivel az országgyűlés alig avatkozott be, a magyar állapotokat tanácskozás tárgyává kívánta tétetni, különösen abból a szempontból, hogy mikép kelljen azokra felügyelni s azokat vezetni. Ez az indítvány bírta rá Metternich herczeget, hogy a magyar állapotokra vonatkozó terveit, szándékait József főherczeg nádorral közölje.

A herczeg emlékiratában mindenekelőtt szükségesnek tartja, hogy Magyarország viszonyai felélénkíttessenek. A nyilvános élet, szerinte Magyarországon meg van bénítva és pedig azért, mert a kormány elvesztette erkölcsi erejét, mert a felsőtábla az alsó által, ez pedig a törvényhatóságok által van megbénítva; mert a kormányzat tulajdonképen az 52 vármegye kezében van; mert a demokrata elemek a magyar viszonyok összeségével ellentétben áll és végre, mert nincs lehetőség, hogy a kormány magának az alsótáblán többséget biztosítson. Segítségre van szükség, de az csakis felülről jöhet, mert különben az ország forradalom útján igyekszik szabadulni saját bajaiból. Mindenekelőtt az alsótáblán biztos többség alakítását tartja szükségesnek s azt, hogy a többséget a kormány vezesse, továbbá, hogy a megyék más kormányzat alá jussanak, mint a milyen alatt eddig voltak. Hogy a rendek többségét a kormány felhasználhassa, e czélból szükségesnek tartja, hogy a király ne csak az alkotandó törvényeknek, mint eddig, tárgyát tűzze ki, hanem hogy kidolgozott törvényjavaslatokat terjesszen az ország-

gyűlés elé. A törvényjavaslatokat mindkét tábla kebeléből választott bizottság elé kell terjeszteni és e bizottságok mutassák be aztán azokat a táblának. A törvényjavaslatokat külön e czélra kinevezett biztosok védjék és azok adjanak a rendeknek róluk felvilágosítást.

Metternich emlékiratát e nagyfontosságú kijelentéssel fejezi be. „Nagy veszélyek forognak fenn. Végén állok egy hosszú pályának, mely nagy bajok elleni harczokkal volt tele. A természet rendje szerint mégis csak keveset tehetek. De annál világosabban áll szemeim előtt a kötelesség, hogy a mit elfogulatlan szellemem a trón és ország érdekében igaz gyanánt jelöl ki, el ne rejtsem azok előtt, a kik oly eszközökkel bírnak, melyek nálam hiányzanak."

Metternich a milyen éleslátást tanusít a létező bajok felismerésében, oly őszintén mutat rá e bajok kútforrásaira is. A napoleoni háborúk befejezése után ideje lett volna, — úgymond — hogy a kormány Magyarország érdekében is végre tegyen valamit. De ez nem történt. Ferencz császár hosszú uralkodása Magyarországra nézve semmit sem hozott elő. És pedig azért nem, mert két elem állott harczban egymással, a magyar alkotmányos és német absolutistikus. E meglepően őszinte nyilatkozat a legsúlyosabb vádat foglalja magában s e vád nemcsak Ferenczet, hanem Metternichet is illeti, akárhogy mossa kezeit, mondván, hogy Magyarország kifejlesztése érdekében a béke helyreálltával jószándékú előterjesztéseket tett, de azok hatástalanok maradtak, mert hiszen Ferencz kormányának ő volt a lelke.

József nádor helyeselte a herczegtől elmondottakat, de kétségbe vonta, hogy a kormány ha felhasználja a rendelkezésére álló eszközöket, az országgyűlésen ne tudna magának többséget szerezni. Hogy a kormány kész törvényjavaslatokat terjeszszen az országgyűlés elé, helyes, csakhogy e javaslatok készítését oly egyénekre kell bízni, a kik az alkotmányos fogalmakban jártasak, ismerik Magyarország viszonyait és nemzeti szellemét, sőt még a nemzeti előítéleteket, sőt hibákat is, maguk pedig mentek minden előítélettől. S minthogy minden javítás csak úgy lehet sikeres, ha a közvéleménynyel találkozik, a főherczeg-nádor szükségesnek vélte, hogy a megyék az említett újítást követüknek utasításul adják, hogy az, mintegy közkívánatképen kéressék ki Ő Felségétől.

Metternich memorandumának eredményeképen július 4-én királyi kézirat ment Mailáth Antal gróf cancellárhoz, melynek értelmében a király a cancellar elnöklete alatt Jósika Samu erdélyi és Szögyén László magyar udvari cancellari tanácsosokból, továbbá Paziazzi titkárból álló titkos bizottmányt nevez ki oly czélból, hogy az a legrövidebb idő alatt tervet készítsen: mikép lehetne Magyarországon az alaptörvények fenntartása mellett a kormány elevenítő és megvédő tetterejét biztosítani s az anarchiával határos mostani állapotnak véget vetni.

A bizottmány munkálatát október 10-én nyujtotta be s egy hónappal utóbb a király elrendelte az új igazsági rendszer életbeléptetését. E szerint jövőben a főispán vagy helyettese lesz középpontja az egész megyei igazgatásnak. A megyében kell laknia, a gyűléseket vezetnie, részt kell vennie a megyei törvényszékek, az árva- és számvizsgálószékek ülésein, a megyei pénztárt többször meg kell vizsgálnia, az adóbehajtásra ügyelnie, a megyét évenkint be kell utaznia, a törvények számadásait és jegyzőkönyveit meg kell vizsgálnia, a lakosok panaszait meghallgatnia és orvosolnia, fel kell ügyelnie a megyei építkezésekre és utakra, a közmunkák igazságos és méltányos kivetésére. Hivatalos működésükön felül kötelességük lesz a megyefőnököknek az is, hogy a kormánynak a megyékben többséget szerezzenek. Minden fontosabb ügyben ki kell kérniök a kormány utasítását s a szerint eljárniuk. Hogy tekintélyüket emeljék, a király felhatalmazza őket, hogy jutalmazásokra és kitüntetésekre indítványt tehessenek s hogy minden alkalmazás vagy előléptetés iránt véleményt mondhassanak. Fizetésüket évi kétezer forintban állapította meg a király, ezenkívül három- vagy négyezer forintnyi tiszti jutalékot is engedélyezett számukra a kincstárból, meghagyta nekik a megye pénztárából addig élvezett tiszteletdíjat is. Ha a hivatalban levő főispánok megyéjöket egyéb elfogultságuk miatt személyesen nem vezethetnék, vagy az új rendhez alkalmazkodni nem akarnának, megtartják ugyan méltóságukat, de helyettesítőkre administratorokat fognak kinevezni, a kik ugyanazt a fizetést és járulékot húzzák, mint a valódi főispánok. A főispánok és administratorok eljárásukért felelősek, a hanyagok, vagy az ellenzék iránt engedékenyek, vagy azzal összejátszók ellen kellő

szigort fognak alkalmazni. Az új rendszer életbeléptetése szükségessé tette, hogy a kormányban is változás történjék. Mailáth Antal gróf cancellárt már annál is inkább el akarták ejteni, mert az elmult országgyűlés vége felé mind nagyobb bizalmatlanság nyilatkozott iránta. Egyelőre szabadságot adtak neki, nehogy elbocsájtásával engedményt lássanak tenni az ellenzék kívánságának. A cancellaria ügyeinek vezetését gróf Apponyi Györgyre bízták, ama conservativ párttöredék vezérére, mely Dessewffy Aurél gróf szellemében erős központi kormányt tartott szükségesnek, de a mellett a mérsékelt reformokat is megvalósítani óhajtotta. Egyelőre cancellarrá nevezték ki Apponyit, erdélyi cancellarrá pedig Jósika Samu bárót, a conservativ párt egyik vezérét.

A kormány terveinek a keresztülvitelére az idő kedvezőnek látszott, mert az ellenzék kebelében éppen akkor meghasonlás támadt. A szakadásra az adott okot, hogy Kossuth a Pesti Hirlap szerkesztéséről a kiadójával támadt differentiák miatt lemondott. A lap szerkesztését Szalay László vette át, egy évvel utóbb pedig Csengery Antal, a kik mindketten Kossuthtól eltérőleg nem a megyei municipalitásban, hanem a centralisatióban, a parlamentaris kormányformában látták az alkotmány legfőbb biztositékát. Kimutatták a megyerendszer hiányát, kímélet lenül feltárták a dívó visszaéléseket, szóval pálczát törtek a magyar rendszer felett és helyébe felelős parlamentaris kormányt sürgettek, a mely a nemzet akaratának kifolyásaként a hatalmat kezében összpontosítsa. Bár erős logikával, széleskörű olvasottsággal hirdették tanaikat a centralisták, így hívták az irány híveit, a kiknek soraiban ottan találjuk: Eötvös József bárót, Trefort Agostot és utóbb Kemény Zsigmond bárót is, csak kevesen voltak, a kik állításaikat helyeselték. A legtöbben a nemzetre nézve veszedelmet jósoltak a tervezett parlamentaris kormányformából, mert attól tartottak, hogy a bécsi kormány e rendszert csakhamar mellőzi és helyébe absolut kormányt léptet, a mi a megyerendszer fennállása mellett eddig nem sikerült, habár több ízben megkísérlették. A szakadás annál sajnálatosabb volt, mivel a megyerendszer híveinek nem volt lapjuk. Kossuth ugyan tett lépéseket, hogy egy új lap megindítására engedélyt nyerhessen s bár maga Metternich herczeg is biztatta, a kívánt engedélyt még-

sem kapta meg, mikor kihallgatáson volt nála Apponyi ellenkezése miatt.

Széchenyi közbenjárt, hogy Kossuth új lapjára engedély adassék, de eredménytelenül. Mikor Kossuth Bécsben volt, nemsokára Metternich herczeg kézrefogta a grófot és megkérdezte tőle, hogy mi a véleménye Kossuthról.

Ha már meg kell mondanom az igazat, szólt Széchenyi, a kormány egy megbocsájthatatlan hibát — bocsánat a szóért, de másképen nem mondhatom — mint Bécsiesen, ostobaságot követett el Kossuth irányában.

Az I-ső és fő, hogy Kossuthot befogatta.

A II., hogyha már befogatta, ismét kibocsátotta.

A III., hogy Kossuthnak első hírlapját kezébe engedte adni.

A negyedik, hogy ha már hírlapja volt, azt tőle elvonta, elvonta pedig akkor, mikor már alig győzte volna szuszszal fokozott étvágyát kielégíteni és a józanabb elemek már kiábrándulni kezdtek.

A herczeg megkérte, hogy adjon tanácsot, hogy mikép kelljen a kormánynak a hinárból kigázolnia?

— A történtek után a kormány csak egy alternativát hagyott fenn magának.

— És ez az alternativa, kérdé a herczeg?

— Utilisiren oder aufhängen! felelé a gróf.

A ki a két beszélgető magánjellemét ismerte, nem fog e szavak értelmén megtévedni, még ha komolyan venné is.

A herczegről még legnagyobb ellensége sem állította soha, hogy jogtalanul gyilkoltatni tudna. A gróf pedig azt vitatta mindig, hogy fajunk számban oly kevés, hogy nekünk az apagyilkost sem szabad megöletnünk s az életkímélésnek nincsen határa. Mikor Pestre jött, elbeszélte Kossuthnak is, ki azt egy levelében vád gyanánt használja fel egészen más színben, mint az valósággal történt.

A gróf Kossuthot jó hazafinak tartotta pályája elején, sőt szelíd, jó hajlamúnak a szónak olyan értelmében, hogy jó szíve, hatalmas szenvedélyei vannak, de kiben az erős érzemények ösztöne, a benyomások ingere a számottévő értelemerejét messze túlhaladja. Az okos emberrel, úgymond Széchenyi, végelemzésben

meg lehet alkudni, avval találhatni állapodási pontot, de kit keblének ösztöne, melyet én mindig rossz tanácsadónak tartok, sodor magával, az nem tudja hová jut és mégsem bír megállani soha.

Tisztán látta, hogy Kossuthban és ő benne hazánk jövője a véletlen kezébe jut.

Azaz, ha kibontakozásunk rendes folyamatát külbonyodalmak hullámcsapása éri, vagy bármikép a birodalmi kormány, a dynastia hatalma megrendül, Kossuthot keble istene végletekre ragadja s ő a nemzetet rántja magával szükségkép. Vagy ha neki nem sikerül bizonyos ponton megállapodni és a hatalom ismét túlsúlyra jut, a félrevezetett nemzet fog bünhődni az ő túlkapásaiért.

Irodalmi téren nem tudta leverni Kossuthot, tisztán látva a jövőt, melynek jönnie kell; mit tehetett egyebet, mint a kormánytól ajánlott eszközöket elfogadni, az ország anyagi kifejtéséhez egész erélylyel hozzáfogni, e közben az ország lakóival élénk érintkezésbe lépni s működéseinek sikere, érintkezéseinek hatása által előkészíteni a kiengesztelés talaját, melyen talán sikerülni fog a válság óráiban Kossuth túlkapásait ellensúlyozni és a dolgok lefolyását oly vágásban megtartani, mely a nemzetet a végletes veszélyétől, a forradalom, vagy elnyomástól megóvja.

Széchenyit sem a Pecsovicsok, sem a Kubinszkyak nem tartották magukénak és a pártszenvedélyek gyakran hajoltak feléje. Hangosan beszéltek már róla, hogy miniszteri czímmel kinevezik a közlekedésügyek vezetőjévé. Széchenyi lenézi az őt támadókat, majd becsülésében osztályozza; többnyire lenni, vagy kapni akarnak. Hosszan értekezett Metternich herczeggel új hatásköre felől április 11-én. Az emberek már ennek hírére is elfordultak tőle. Deák Ferencz is begombolkozottan viselte magát, a mikor találkoztak. Pár nap mulva Deák tiszteletére ebédet adnak Pesten, de Széchenyit, mint a kormány emberét kihagyják. Nádasdy Julia sem hívja meg a De Gerando tiszteletére adott tudós-estélyre.

Sina és Wodianer, mint minisztert üdvözlik. Úgy látszik, mindenki többet tud, mint ő maga. Míg itt lemond a kissé ellenzéki Iparegyesület elnökségéről s a gyáralapító társaság vezetését, mely az igazi kerékvágásba volt terelendő, a Védegyletet másoknak engedi át; az ellenzéki körökben pedig régi barátjaitól szenvedett

mellőztetést panaszolja, azalatt Bécsben róla, nélküle kotyvasztanak valamit.

Írt azalatt színházi dolgokról, a Széchenyi-gőzös rossz, omen-ű szétpattanásáról, értekezett Weisz Bernáttal egy felállítandó országos biztosító intézetről s folytatta a társadalmi és egyesületi téren emberi erőt meghaladni látszó munkáját.

Nem tudja, hogy mi fog történni. Wesselényihez írt levelében jelzi, hogy a politikai mezőn sok mozgékonyság van, mind felülről, mind alulról. Mi lesz, csak az Isten tudja. Bécsben átlátja a hatalmasb rész, hogy Magyarországot parlagon hagyni nem lehet.

Családja meglehetősen van. Geyza mostoháját kivette a velenczei tanodából, mert rövidlátó, most mint hadnagy figurál. Mari leánya is jól van s virágzásnak indult. Béla hideglelős, de annál pezsgőbb Ödön. „Socialis tekintetben, írja, nem jól vagyunk. Körülbelül mint kutya és macska. Bár lett volna, vagy lenne Deák mindig közöttünk, ennyire tán nem jutnánk. De most úgy állunk egymással szemközt, mint két ellenséges had. E helyzet Pozsonyban systemizáltatott, mert korántsem a véletlen dolga. Ott bárkit bizonyos rész, ki nem esküdt elveire, engem sem véve ki, Pecsovicsnak csúfolt, midőn a másik rész betyárnak czímezte azt, kit fiatalsága heve elragadt.

Személyem még mindig mozog. Nagyokat nem vihetek végbe, mert sem felülről, sem alulról nem lelek támaszra, mívelek tehát kicsit.

Ló-, selyemtenyésztés körül még mindig fárad. A Lánczhíd építésénél e télen minden nehézséget legyőztünk, úgy hogy miután a budai részen a folyóban álló zárgátban is le van téve az alap, ezentúl csak idő és munka kell az egésznek a befejezésére. N.-Újhelyről Sopronba vasút készül és nemsokára odébb, csak most tartánk közgyűlést. Gőzhajózás kimondhatatlanul fejlődik. Hengermalom, mely nem igen akart gyarapodni, szintén virágzásnak indult. Pest—Szeged közötti csatorna dolga néhány hét mulva szintén el lesz döntve; kivihető-e vagy sem, ha igen, t. i. haszonnal, — mert hiszen ma technikai lehetetlenség nem létezik — tüstént ásó, kapa. Most itt egy sétahely körül foglalatoskodom. E mellett az óbudai nagyobb szigetet vágyom parknak elrendezni, miután már rendesen két gőzös, Pannonia és Buda jár a két város közt fel és alá.

Mások más körül fáradnak és úgy tudom, hogy szintén jó vagy jobb sikerrel, mint én, csekély ültetvényeimet tekintve, úgy hogy minden cselekvés nélkül már nem vagyunk a magyar honban, csak hogy igaz, még mindig untig elég a phrasis, meg a felszínes, személyre nem vezető törvény."

A bécsi udvarban kezdették belátni azoknak az eredményeknek a hasznát, melyeket gróf Széchenyi István, mint királyi biztos a Dunagőzhajózás ügyében elért s arról gondolkoztak, hogy Magyarország anyagi érdekeinek előmozdítása czéljából, az utak szabályozását, a közlekedési eszközök gyarapítását megkezdjék s ezért egy külön bizottmány felállítását tervezték s ennek elnökéül Széchenyit szemelték ki. Metternich felkérte Széchenyit, hogy jőjjön Bécsbe és nyilatkozzék, hajlandó-e a bizottmány vezetését elvállalni s meghatározzák milyen viszonyban fog állani Széchenyi a bizottmányhoz, a kormányhoz és az ország hatóságaihoz. Széchenyi nem utasította vissza e bizalmat, mert már készen volt a Tiszaszabályozás tervével. Elvállalta a tisztséget azzal a kikötéssel, hogy a hivatal ne bizottmány legyen, hanem hatóság. Széchenyi nyíltan megmondta Gervaynak: „Ne hitesse el magával, hogy most már meghunyászkodtam. Ha a kormány nem változtatta volna meg a politikáját, én sem változtattam volna meg. S ha a kormány rossz útra téved, én nyomban megint az ellenzéknél leszek. *En független vagyok*".

Apponyi szívéből üdvözölte önfeláldozásáért. O csekély ahhoz, hogy annyi ezrek nevében köszönetet mondjon, kiket elhatározása boldoggá tesz, de érezni jobban érez, szívével együtt. Üdvözli Jósika, az erdélyi alcancellar is. Széchenyi e kevesek serege mellett szemben találja magát az elítélők nagy táborával s ezt jegyzi naplójába: „Senki sem szeret, senki sem gondol velem, senki sem vágyódik utánam. Fejem reszket, agyam mintha összefolyna . . ."

Ez idő tájt a hazai ipar védelmét czélzó szervezkedés alkalmat szolgáltatott Deák Ferencznek is egy Zala-Szent-Gróton tartott beszédjében a védegyleti mozgalom pártolására szót emelni. Széchenyi 14 czikkben foglalkozott Deák beszédével a legnagyobb tisztelettel nyilatkozva az ő személyéről, sőt egyenesen felajánlva neki a vezérséget, mely előtt egyúttal maga is meghajolna, de egyúttal az ország közgazdasági állapotaira vonatkozó nézeteit erélyesen meg-

czáfolni s a védegylet czéltalanságát hatásosan bebizonyítani igyekezett. Ezzel meghasonlott Deákkal is, és népszerűsége még jobban csökkent. Letette titkos tanácsosi esküjét és elfoglalta helyét a helytartótanács kebelében. Özönével jöttek a malitiosus üdvözlések. Gúnyosan excellentiázták mindenfelé. Istenem, — kiáltott fel — mennyi önmegtagadás kell mindenekhez!

Tasnernak (1845 júl. 15.) lelkére köti minden izgalma daczára, hogy Kölber nyergesnél sürgesse, hogy hozza rendbe régi utazó kocsiját, mert két kocsival, egy zárttal és nyílttal akarja bejárni a Tisza vidékét és a tengerpartét. Tudatja vele, hogy ő nem akarta az excellenciás czímet és nem akart semmi fizetést. Az elsőt nem vihette ki, de a másikat igen. Nem fog húzni semmi egyenes fizetést. Hozza nyilvánosságra, mert jó, ha tudják, hogy őt nem fizetik. Ebben a levélben és az ezt nyomban követőkben a szent-groti beszédre adott válaszával foglalkozik s a Tasner beszúrásaira tesz megjegyzést.

XXVI. FEJEZET.

Deákhoz fordul. — Szentgróti levél. — Kocsiját az ifjúság sárral dobálja. — Széchenyi barátjai. — A Tisza völgye. — Kovács Lajos. — Tiszai útja.

A szentgróti levél elemezésében Széchenyi bebizonyítani igyekszik, hogy Deák recipéje elhibázott, mert nem az a bölcsesség, hogy keveset, de az, hogy eszesen költsünk. Ha a kormány szándékai ellen törnek, a pangás lesz az oka. Az európai csillagzatok is annyira sürgetik vezérünket előmenetelre, miszerint ellenzéki taktika helyett ezentúl a haladás mezejére léphetünk. A szentgróti levél elemzéséről írt egyik czikkében ezeket jósolja Széchenyi:

„Vagy nem lesz sikere — t. i. a Védegyletnek — s akkor hasztalan demonstratio lesz s akkor egész más rendszert idéz elő, mely nem lesz inyünk szerint.

S akkor gyászba öltözik a magyar. Virágozni fog ugyan egykori hona s abban üdvét lelheti az emancipált Izrael fiától kezdve minden nép, de a magyar vagy elenyészik a hatalmas közérdek mindent egybeolvasztó árjában, vagy egykor szabad honát csak másodlagos, csak szolgai szerepben fogja lakni. Íme megint elpusztult egy nemzet, mely helyzetét nem ismerve, legjobb akaróinak figyelmeztető szavát fitymálva és erejét vagy túlbecsülve, vagy balgán használva, saját maga döfé a kivégzés gyilkát keblébe. Deák mindezekből semmit sem lát. Boldogok, kik nem látnak többet, mert övék a mennyek országa. Habár csak az önámítás mennyországa.

Elemzi azután a többféle kútfőket, melyekből az agitatio táplálkozik:

1. Oszinte hazafiság, sokan nem látják a gyáriparral járó nyomort.

2. Félszemű kormányzói felfogás. A ki t. i. csak egy pártot lát.
3. Demonstratio a határvám eltörlésére.
4. Csalétek az oppositio horgán.
5. Birka természet. Divat (kolomp) után induló.
6. Iskolás pajzánság, dacz.
7. Hypokrita hazafiság.
8. Ármány, konkolyvetés.
9. Popularitási vasmacska . . .

Elismeri ugyan, hogy a Védegyletben van némi jó is, mint pl. a méregben, de felsorolja ismét pontonként sokkal túlnyomóbb rossz oldalait. Ezek:

1. Bizonyos osztály demoralizálása. A honi czéggel űzött csalások.
2. Kényszerít drágábban fizetni a rosszat. Fináncialis gyógyszernek elég különös.
3. Helytelen vágásba sodorja a közfigyelmet.
4. Csorbát üt nemzetiségünkön. A magyart hiába nógatják iparrá, míg a föld olyan olcsó. Iparosaink kilencz tized része cseh, német, stb. Kéri Deákot, hogy ne hagyja magát elsodortatni a közmámortól. Lökje el magától a melléktekintetek minden zsibbasztékait, legyen atikotója, vezetője egy pártnak, mely Magyarországgal, mióta a birodalommal össze lőn házasítva, még éppen nem, vagy alig létezett. Kéri: „Óh! legyen vezetőnk, én tüstént az Öné vagyok és Ön legőszintébb, legernyedetlenebb segítségemre számolhat. Lesznek ugyan hatalmasabb védői, nagyobb tehetségű elősegítői, hanem hogy hűbb és elszántabb apródja lehessen mint én lennék, ha egy ily alulról és felülről független pártnak állana az élére, azt bajosan hiszem. Addig is mint hű magyar nyujtom baráti jobbomat Önnek, mint hű magyarnak. Tiszta szándék, tiszta lélek, akár siker, akár nem".

Széchenyi sasszemmel felismerte mind a két emberét, azt is, a kitől a veszedelem jő, azt is, kitől a menekvés. Ő tisztán látott. A többiek nem láttak. Maga Deák sem látott, mert hisz ki láthatja önmagát? Nem vette észre, hogy a szélvész gátjai a hegyek.

A többség nem hallgatott Széchenyire és ma keserűen tapasztaljuk, hogy még jóslataiban is igazat szólt. Felháborodott a tömeg a szentgróti levél elemezésén és macskamuzsikával készült fogadni

mikor Prágából Ferencz császár szobra leleplezéséről, hova a nádort kísérte, hazajön. Széchenyi neszét veszi s meghagyja Tasnernek, nem kell őket turbálni. Szekrényesyt a saját kezével veri meg, ha a meggátolásába avatkozik. Nem fél ő ilyestől, hasznos és visszahatású lehet.

A szentgróti levélre irott czikkek veleje a következő: Földi pályájának végén függetlenebbnek érzi magát, mint volt valaha is és tudja, hogy lelkiismerete teljesen tiszta. Azért tessék ítéljenek róla kímélet nélkül, vagy most, ámbár az élőktől igazságot alig várhatni, vagy akkor, midőn többé már nem leszen. Ez a függetlenség és lelkiismereti tisztaság dictálja neki a szavakat, melyeket Deákhoz intéz. Czélunk egy, ő is orvosa a nemzetnek, én is az vagyok. Mindkettőnk legfőbb vágya a nemzetet felgyógyítva virágzásra juttatni. Csak a gyógyítás módjára térünk el egymástól. Én a gyógyítás módját lehetőleg következetesnek, minden rázkódástól mentnek, a visszahatást lehetőleg kikerülőnek és természetesnek óhajtanám látni.

Deák a Védegylet kérdésében mesterséges eszközöket kíván alkalmazni és a nemzetiség fejlesztésénél elfoglalt álláspontját sem osztom egészen. Az én szavaim nem sokat nyomnak a latban, mert kijöttem a divatból; Deák ellenben a nemzetnek a kedvencze. Hitelét nem kívánom megrontani, de még csorbítani sem. Ezt nem is tehetném, mert az ő hitele nem alapszik szemfényvesztésen, minélfogva a megtámadtatás által csak tisztulna és emelkednék. Ha Deák mélyebbre s messzebbre lát s többet tud, a mit szívesen elismerek, viszont én több ideig és több szempontból láttam, mint ő. Tizenkét évvel idősebb vagyok. Magyarországot kívülről-belülről ismerem; jártam a világot eleget s onnan is mindig Magyarországon függött a tekintetem. Holott Deák igen csekély kivétellel Magyarországot csak Magyarországból látta, ez bátorít fel a felszólalásra. De nem az a fő, hogy Deák vagy én találjuk el jobban a hon baját, a fődolog az, hogy akárki, de sikeres curát végezzen.

Valamint Deák nem fog az én szavaimra vakon esküdni, úgy én sem vagyok képes világos meggyőződésem ellen cselekedni. Ha Deák, feltéve, hogy magyar és alkotmányos szellemű, a kor-

mánytól még sem vár semmit, a saját erőnket pedig elégnek tartja arra, hogy magunkat minden veszélytől megóvhassuk és önerőnkből felemelkedhetünk arra a magas állásra, melyet okvetlenül el kell érnünk, akkor maradjunk ugyan barátok, de politikai utaink szétválnak. Ha ellenben ő azt hiszi, hogy a monarchia és a saját érdekeitől messzefekvő dolgok által a kormány hajlandó lesz magyar és alkotmányos szellemben cselekedni honunkért, ha neki e részben csak egy szikra reménye is van, ha továbbá fejledező erőnket, miként én is, ő is csak a kormány támogatása mellett véli hazánk szebb jövőjének biztosítása végett hasznosíthatónak: akkor egy politikai úton haladunk. Ez utóbbi esetben felkérem őt, hogy álljon egy párt élére, mely az udvartól és népkegytől egyaránt függetlenül a kormánynyal tart, vagy annak eljárását gáncsolja a szerint, a mint az hazánk nemzeti és alkotmányos kifejlődését nem ellenzi vagy akadályozni törekszik.

Egy ilyen párt élére állani senki sem alkalmasabb, mint ő, mert az ehhez szükséges összes tulajdonokkal hasonlíthatatlanul nagyobb mértékben bír, mint bárki más. Lépjen tehát elő, legyen legnagyobb jóltevője honunknak, mert mindazon tiszta szándékot, mely bennünket eltölt, magunkban nem vagyunk képesek megvalósítani s arra az udvari rokonszenv nélkül hiába törekednénk. Eddig vagy csúszott-mászott a magyar, vagy kevélyen fenyegető hörcsögi állásba helyezkedett. Egyik eljárás sem helyes. Ausztriával egybe vagyunk házasítva. Nem állunk ugyan egy korona, de egy fejedelem alatt. Azért viszonos érdekeink mindinkább tisztába hozandók. Külsőleg még hagyján, de bensőkben nem a legőszintébb vonzalommal viseltetünk egymás iránt. Itt lenne az ideje a kölcsönös okulásnak. Türelemre és okosságra van szükségünk; szövevényes viszonyaink kíméletet, bölcsességet kívánnak. Becsültessük meg a magyar nevet mindenfelé, legyünk hazánknak valóban derék népe és éljünk a lehető legjobb háztartásban azokkal, a kikkel az Ég egybeházasított bennünket. Az idő mindent megfejt és útbaigazít, várjunk ettől valamit.

Az emberiség előre törtet s nincsen oly nemzet, mely a saját lábain megállani ne iparkodnék. Mindez mellettünk harczol, ha várni tudunk, de egyszersmind ha szalmaláng helyett csertűz buzog

ereinkben. Ön az, kiben minden tehetség összpontosul, hogy a Magyarországot minden bajaiból, tömérdek önmegtagadással, munkával és állhatatossággal ugyan, de végre mégis kivezetni képes párt élén állhasson. Talán azt is állítaná, hogy nem bír azzal a tehetséggel, mely az ily vezérséghez megkívántatik. Ezt azonban csak szerénysége mondhatná Önnel, a ki a kedélyeket részint buzdítva, részint csillapítva, a szétágazó erőket képes oly vágásba hozni, mely üdvre vezethet. Minden oldalon bizalmat tud gerjeszteni és ez oly tudomány, melyet Ön a haza javára használni köteles. Továbbá nem ismerek oly hiú magyart, pedig ennek a fajtának nem vagyunk híjjával, a ki Önnek elsőségét el nem ismerné, a mi megint oly körülmény, melyet Önnek a honra nézve használatlanul hagynia nem szabad. Ha egy ily független párt megalakul, legyen vezérünk! Lesznek ugyan hatalmasabb védői és nagyobb tehetségű elősegítői, mint én vagyok, hanem hogy hűbb és elszántabb apródja lehessen, mint én vagyok, azt bajosan hiszem.

Deák Ferencz e felszólításra nem felelt, a mit Széchenyi igen rossz néven vett tőle. Évek mulva, midőn már egy cabinetnek voltak a tagjai, szemrehányást is tett neki e miatt, mire Deák Ferencz a következőleg nyilatkozott: „Ha én akkor a szóban lévő czikkre válaszolok s eltérő felfogásomnak adok kifejezést, valószínűleg örökre elidegenedtünk volna egymástól. És vajjon mi haszna lett volna ebből az országnak?“

Ez a felelet, mely igaz és udvarias is volt egyúttal, megnyugtatta Széchenyit, de az nem foglalta magában az egész igazságot. Erről mindenki meggyőződhetik, ha elolvassa Deáknak 1843 évi február hó 12-én kelt és Wesselényi Miklóshoz intézett levelét, melyben az akkori közállapotok színfalmögötti titkairól világosítja fel barátját és ennek határozott felszólítására egyes, bennünket most különösen érdeklő mozzanatokra vonatkozólag elmondja véleményét. E levélben Deák sajnálkozik Széchenyi lelkiállapota felett, a kinek keblében rettenetes szenvedélyek dúlhatnak, mert józanul nem tehetné azt, a mit cselekszik. A baráti kötelékeket minden látható külső ok nélkül szétszaggatja. Vele is méltatlanul bánt egy keserű és sértő levélben támadta meg, mert azt hivé, hogy az

ismert 1842. évi akadémiai beszédére vonatkozó czikket a Pesti Hirlap-ban ő írta, élet-halál harczra hívta fel s fenyegette, hogy mindazt, a mi közöttük megbeszélgetés alatt szóba jött, pedig csak Széchenyi beszélt, Deák pedig hallgatott, át fogja adni a nyilvánosságnak, sőt a világ közvéleményének is. Midőn Deák biztosította, hogy hírlapokba és különösen névtelenül még nem írt semmit, akkor nyugodtabb és barátságosabb lett. Azonban Deák a levél szavai szerint nem hiszi, hogy a régi jó viszony köztük valaha ismét helyre állhatna. Így tesz minden barátjával. Czikkei ingatagok és szenvedélyesek, minden szavában ellentét mutatkozik. Most is nem az elvekről, hanem modorról folytat éles harczot a politikai irodalomban.

Mit nyerne az ország, ha sikerülne is neki Kossuthot levernie s ha bebizonyítaná azt is, hogy a hazát egyedül ő szereti, hogy egyedül ő nem tévedett és tapintata csupán neki van. Hisz állapotaink csak ott lennének, a hol ma vannak. Sőt rosszabbul állnának, mert a létező pártok szétzüllvén, azokat nagy küzdelmekkel nem lehetne többé tömöríteni. „Az ég bocsássa meg neki a mit tesz, de nekem fáj, hogy egy oly kimagasló fényes egyéniség ilyen nyomorult kicsinységekben vész el.“

Kell-e ennél döntőbb bizonyíték arra, hogy Széchenyit, a ki a bonyolódó fejlemények alakulását, mint a következés megmutatta, egyedül látta előre, a ki gyakran volt kétségbeesve a miatt, hogy akkor jóslatszerű, de ma igen természetesnek látszó okoskodásai és tanításainak nagyobb nyomatékot nem tudott adni hogy őt a legsajátabb korszakának letünte után mily mértékben félreértették. *Félreismerte még egy oly óriási ítélőtehetség is, mint a minő Deáké volt. Mert az kétségtelen, hogy a haza bölcse a magyarságnak eddig legnagyobb és a faja iránt érzett végtelen szeretet tüzében önmagát elhamvasztó lángelméjét akkor nem, hanem sokkal később értette meg.* (Gaál Jenő, Széchenyi mint nemzetfejlesztő politikus.)

Mikor Pestre ért Széchenyi, csakugyan megtörtént, hogy a kocsit, melyben szeretett nejével ült, sárral megdobálták és Pest vármegye termében kipisszegték. Szentkirályi kineveztetését, mint a legújabb sérelmet akarta tárgyaltatni, de indítványát senki sem pártolta. Zichy Antal az egész állapotot egy szóval fejezi ki: Chaos.

Széchenyi eltűrte, elszenvedte a gyaláztatást s hozzáfogott a Tiszaszabályozáshoz. Értesíti Lónyay Gábort, hogy megkezdi tiszavölgyi útját és kéri, kísérje őt útjában és segítse elő szokott lelkesedésével az ügyet. A sárért Széchenyi egy újabb alkotást dobott vissza.

Mielőtt e nagyszabású terv keresztülviteléhez hozzáfogott volna, egy elhanyagolt kérdést vetett fel, a Balaton emelését s a balatoni gőzhajózást. Szerette a Balaton tájékát, sokszor látta. Áthatották, megihlették lelkét Kisfaludy románczai, boldog és kesergő szerelme. Felfedezte, mi lehet e Balatonból. Deák Ferenczhez fordul, hogy találkozik-e elég ember, ki kártya helyett ilyenre is kész pár forintot adni. Hertelendy Károlyt emeli ki, mint az ügy buzgó apostolát s kéri hallgassa ki őt és pártolja Deákot. A maga részéről igéri, hogy a mint a Tiszahátról megjön, kis programmot készít a Balatonról. A gőzös a Balatonon egészen új és alig kiszámítható életet teremt és élénkséget hozna Magyarország e kies vidékének s ha Deák meg nem fogja pártoló kezét, a siker en nem kételkedik. Körülményesen tudósítja családja állapotáról és levelét érzéssel kitüntető szavakkal végzi: „Ugyan mikor lesz Önhöz megint szerencsénk? Nagyon halad az idő s tennivalónk sora roppant. Adná Isten, hogy még földi pályánk meg nem szakad, egyet-mást kézfogva és vállvetve véghez vihetnénk egymással".

Széchenyinek minden barátja nagy szellem volt. Nem az alacsony szellemekkel környezi magát, kik csak hódolnak, hizelegnek, hasznot lesnek, hanem kiválókkal, kik azonosak vele, vagy felette szárnyalók, kik őszinték, szigorúan bírálók, puritán szellemek. (Néhány vonás Széchenyi barátságáról. Magyar Állam, 1890.)

Azt tartotta: Minden erény napfényben jár és nem sötétségben. Azért a nemtelen czélra egyesülő barátot megvetette. Nyiltan szerette előtüntetni barátait, oly állást szeretett velük reprezentálni mintha testvérei volnának. Finom, érzékeny ösztöne hamar megérezte ez emberek jellemét, egy pillantás, egy szó, az arcz változata neki elég volt az ember megismerésére.

A barátságban válogatós „nagy gróf", kevésszámú barátai közé a tiszai út előtt jegyzi el Kovács Lajost, kivel közéleti mun-

kásságának utolsó három évében lelke egészen összeforrott. Széchenyi Helmeczynél találkozott először Kovács Lajossal. (Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve Kovács Lajostól.) Elmondá neki, mint Helmeczy régi ismerősének, politikai eljárásának minden részleteit: „Nemzetiségünk megszünt valahára ostrom tárgya lenni felülről, ezeket mi átengedhetjük a szabad fejlődésnek, de a fejlesztés munkát követel és ha munkálni akarunk, nem tarthatjuk fel csökönyösen a meddő védelmi tért. A merev ellenzéki állás ideje lejárt. Gondolni kell annyi mulasztások után főleg hazánk anyagi kifejtésére, mi most politikai szempontból is fokozott fontosságot nyert".

A kormány, mely némi jóakaratot mutat személyének csatlakozására, igéri őszinte támogatását, a teendők kijelölését reá bízza, tarthatta-e hazafiúi kötelességével megférhetőnek, hogy ez ajánlatot visszautasítsa?

Viszi a reámért hivatalt, míg sikereket vívhat ki; ha nem tehet semmit, visszavonul. Lehet, hogy a kormány ő tőle mást vár, mint a mit ő elérni akar, de végkép szemesé a világ. „Ők engem, én őket akarom utilizálni, meglátjuk mire megyünk? Az én mai állásomban a nyeremény mérlege igen súlyos, lehet, nagy dolgokat hozhatok mozgásba, ellenben mit veszíthetek? Legfölebb elkoptatott népszerűségem utolsó foszlányait. Ez nem érdemli meg, hogy őrizzem, ha nem várna is egyéb reám, mint meghiúsult kísérlet."

Korábbi működése miatt a kormány gyanakvó volt iránta, utóbbi támadásaiért Kossuth ellen az ország ellenzéki részénél lett népszerűtlen, pedig e pártban van leginkább a regenerationális erő. Neki a népszerűség sohasem volt czél, de mindig csak eszköz. Ismeri ennek az eszköznek a hatalmát, jobban, mint bárki is és senki sem sajnálja nálánál inkább azt a sajátságos helyzetet hazánkban, hogy most az egyik fél bizalmát csak a másik fél bizalmának koczkáztatásával lehet megnyerni.

A mily mértékben nyer az ember támogatást a kormánytól, abban a mértékben idegenedik el tőle a nemzet, holott törekvéseiben egyiket sem nélkülözheti.

Így van a létező pártokkal is. Ő nem lehet konservativ, miután éppen ő egész alkotmányos rendszerünk gyökeres átalakitását, mint

első hozta szőnyegre. Az a párt, mely most magát conservativ czég alatt rendezte, sok jóravaló reformereket is foglal magában, de ő nem tudja még, megvan-e bennük a hajlam és ha ez volna is a tehetség oly nagyszabású átalakításokra, minőket ő annyi mulasztásaink után nemcsak szükségeseknek, de égetőknek is tart. A most hatalomra lépett kormánypárttól minden jót vár, de minő mértékkel mérnek neki Bécsben, ez ma még egészen határozatlan állapot.

Az ellenzék, majdnem kivétel nélkül Kossuth híve, ő pedig Kossuth „veletek, ha lehet, nélkületek, sőt ellenetek, ha kell" politikájával nem barátkozhatik meg soha, mert tisztán látja, hogy ez, ha erőre kap, átgázolhatatlan bonyodalmakba sodorja a nemzetet.

A kormány néhány otromba hibái elkeseredetté tették a pártokat. Nem szabad tovább folytatnunk a végzetes harczot. Keresnünk kell neutralis tért, hol a kedélyek csillapodására és a pártok érintkezésére nyíljék alkalom.

Ez egyedül az anyagi érdekek tere lehet, hol mindenik párt józanabb elemei egyesülhetnek és a siker kivívásában egymással nemesen versenyezve közelednek is.

Az anyagi ügyek közt első sorba helyezi a Tiszavölgy rendezését. A Tisza sík földje fajunk bölcsője, ott él a legsajátabb magyar nép. E síkföldön több mint 200 négyszögmértföld a leggazdagabb talaj, állandó tanyája az árvizeknek. Ez áldott földön mostani állapotok helyére rendezett viszonyokat létrehozni, legmagyarabb népünket a jólét alig képzelhető fokára emelni a legáldáshozóbb kedvezmény, mire gondolhatunk.

E mellett a mily sokoldalú és messzeható egészben e nagyszerű vállalat, nincs más kedvezmény, melynél hirtelen és lépésenként lehetne meglepőbb sikereket előállítani.

Fajtánkban sok az életrevalóság, csak utat kell törni előtte és sikereket mutatni fel és a kifejlés bámulatba fogja ejteni az egész országot.

Kovács Lajos nem sejtette, hogy Széchenyinek e véletlen ismerkedésben messzebbreható czélzatai lehetnének. Helmeczy csak hónapok mulva mondotta el, hogy miután embert keresett a nagy gróf a Tisza-ügyhöz, őt ajánlotta.

Helmeczy ajánlatára Széchenyi csaknem rendőri részletességgel kikérdezte élete magánviszonyairól és miután Helmeczytől értesült, hogy nemcsak jogi iskolákat, de selmeczi akadémiát is végzett, országgyűléseken volt, Erdélyben követséget is viselt, megyéjében (Szatmár) van elég befolyása, szüleivel zavartalan egyetértésben, nejével ritka gyengéd viszonyban él, tehát sem lelkét, sem kedélyét nem zavarja családi meghasonlás, sőt élettörténetében bizonyos analogiákat látott a magáéival, megbízta őt egy találkozás rendezésére.

A nagy gróf a találkozásnál azonnal megkedvelte és felfedezte a jó embert, az őszinte barátot s megigértette vele, hogy a Vásáros-Náményba a tiszai érdekelteknek kitüzendő gyűlésén ő is ott lesz.

Kovács Lajos ott is volt és azonnal bizalmával tüntette ki és munkatársául vette a Tiszaszabályozás nagy munkájában.

Nem csalódott, Kovács Lajos hű volt hozzá mindhaláláig.

A tiszai út előtt még egy tördöfést kellett elszenvednie. Elárulták neki, hogy báró Vay Miklóst szemelték ki tulajdonképen tiszaháti kormánybiztosnak, sőt a Tiszaháton szívesebben is látták volna, Vay azonban Széchenyit nagyobbnak tartotta magánál és a hazafiság önmegtagadásával megköszönte a kitüntetést. Fájt neki, hogy másra gondoltak.

Szeptember 25-én (Zichy Antal, Gróf Széchenyi J. naplói) egy borsodi küldöttség időzött a fővárosban, nála, mint szeretett főispánjánál tisztelegni s ő tiszteletükre a nemzeti casinóban ebédet adott, nem mulasztotta el Széchenyit is meghívni s a felköszöntések oroszlánrészét reá hárítani. Többek közt Ragályi mondott egy hosszú, lelkes toastot. Aznap este az ifjúság Szemere Bertalannak, szintén Borsod szabadelvü követének rendezett fáklyászenét, mely alkalommal útközben véletlenül Széchenyivel találkozván, őt is egy dörgős éljennel örvendezteté meg. Nem rossz benyomások között tevé Budapesten búcsú látogatásait, hogy 27-én útra keljen. E napon Aszódon ebédelvén, 28-án Egerbe ért. Lévay kanonok volt szerencsés őt házába fogadhatni, üdvözlő beszédek, pohárköszöntések nem hiányoztak; Miskolczon pedig, hová este ért, fáklyászenével várták. 29-én megjelent egy zemplén-

megyei küldöttség Klobusitzky vezérlete alatt, kivel Szerencsre „a Rákócziak ősi fészkére“ ment. Itt Almássyak ünnepelték, Sárospatakon pedig a Breczenheim herczeg vendégszerető családja s ismerősök díszes köre várta. Nem késett „a magyarország e bölcsőjében“, honnét a „Reformatio világa“ áradott szét úgy a collegium, mint a város bőbeszédű küldöttsége meghozni hódolatát s Széchenyi nem késik örvendetes tudomásul venni a gyarló ízlés (mauvais gout) mellett jó és ősanyagot, Újhelyen pedig, hol kitünő fogadtatásban részesül, egészen el van ragadtatva a gr. Péchy Manó ragyogó szónoklatától. 30-án szakadó esőben megjelennek Ung, Szabolcs és Bereg üdvözlő követségei s hozzálátnak a munkához, megtartják „az első ülést“. Ez egészben elég jól ment, csak a két Lónyayval: Jánossal és Gáborral gyűlt meg a baja. Ezek a ceremonián túl kézzelfogható eredményt is akartak látni és sarokbaszorították a kormány közegét, hogy igérjen is, de igéretét váltsa is be, sürgették a kerecsényi és komoróli átmetszést, sürgették a pénzsegélyt s indulatosan fakadtak ki, hogy ne mystifikálja őket. Szentiványi Vinczének sok dolgot adott, hogy mindkét részt lecsillapítsa. Ott volt Kazinczy Gábor is, a ki ifjú hevében akkor nem sejté, hogy minő Pecsovics, minő békepárti fog válni belőle nemsokára. Kossuthnak, kitől a casinóban egy levelet olvasott fel, melyben Széchenyi „ármánykodásairól“ és „sületlenségeiről“ volt valami s az ottani fiókvédegylet tagjait feltüzelvén, a fáklyászenét készítők kedvét azzal a fenyegetéssel fojtotta el, hogy: csak próbálják, majd ők meg fütyülnek hozzá! „Nem zsarnokság ez?“ kérdi naplójában Széchenyi. Csak egy kis adattal több annak a kitüntetésére, hogy milyen kevesen láttak még akkor is és hogy milyen sokaknak későn nyíltak meg szemeik!

Október 1-én esőben Péchyvel megy Zéténybe Klobusitzky Jánoshoz, dicséri ennek czélszerű kastélyát, innét Perbenyékre, Majláth cancellárhoz s ezzel együtt másnap Kis-Váradra, hol a Tiszát özönvíz előtti állapotban szemlélik. Zoltánnal Papra, báró Horváthhoz, Majd Péchy szabolcsi alispánnal Vásáros-Náményra Lónyay Györgyhöz mennek, hol a roskadozó híd megszemlélése után Szatmár és Ugocsa küldötteit fogadja.

Sok sár, piszok, hanyagság. 3-án megtartják a második ülést,

nézegetik a Szamos torkolatát, ebédelnek gyékénysátor alatt. Eötvös Tamás pohárköszöntőben megsérti báró Horváthot, mint nem adózó pártit, rossz ebéd mellett sokat politizálnak minimumról, majoratusokról, megnézik a szederültetvényeket és a Lónyayak régi várát s meghitelesítve a bereghi főjegyző Buday jegyzőkönyvét másnap, 4-én Baktán gróf Dégenfeld csinos birtokán át Nagy-Kállóba mennek. Ízlik Széchenyinek — fogfájása daczára — a jó nyiri bor, de elrontják kedvét a megyei börtönök, melyekben egy egész éven át nem merik szabad levegőre bocsájtani a rabokat, mert nincs megengedve. „Az illuminálók", mondja erre Széchenyi, a mi új büntető codexünk tervezőit értve, „szerfelett sokat akartak s történt semmi."

Ez a Nagy-Kálló egy vad telep benyomását teszi rá, nappal semmi élet, éjjel mégis lárma, mely hajnalban szinte kiállhatatlanná vált. 5-én Kállay Ödönnel utazott el Debreczenbe. Mind a kettő most már az árnyékvilágban társalog egymással: üljünk fel tehát eléjük a bakra s hallgassuk meg beszédeikből azt, a mit a szél elkapkod. Nem tartok sokat Deákra, gyenge ember! mondja a későbbi szélső pártok ez egyik független tagja.

Most imádjuk, mert nem látjuk, ha kilép a síkra, majd elesik. Mi más ember az a Kossuth. Azt tisztelem. Klauzál egy kicsit hiú, Beöthy zsarnok és komédiás. Szentkirályit minden évben hat hónapig Gräffenbergben kellene tartani, mert az b . . . Eötvös igen magas. Szalay igen mély. Kormány nélkül haladni akarni merő ostobaság. Az utálatos korteskedésnek minden áron véget kell vetni. A nemesség elrothadott, a népben több erő van. Elibe teszem a szabadságot a nemzetiségnek. De ha szabadságot akar, veté ellene Széchenyi s feláldozta a magyarságot, ugyan melyik nemzetiség alapján véli azt elérhetni. Tán a német? vagy a szláv? Amaz gondolkodóba esik s elhallgatnak. Később újra felvevé a beszéd fonalát a király s a trónörökös lejöveteléről a lehető pompás és szíves fogadtatásáról beszámolnak s e pontban egészen egyetértenek.

Azalatt Debreczen város határához közeledünk s meglátjuk az érkező tiszti küldöttséget.

Reviczky polgármester kalauzolja az „ízléstelen" és „színtelen" nagyvárosban s első sorban szép szerepét folytatva, báró Vay Miklós

ünnepli szerencsésb vetélytársát. Egy cyclopsoknak való nagy ebéd után elvezetik mindenüvé, a hol valami látnivaló van. Este a színházba mennek. Itt pisszegéssel vegyes éljenek fogadják, mi nem akadályozza, hogy Szatmáryné és Kesziné játékában ne gyönyörködjék, biztos reményt merítve az előadásokból, hogy lehet egy igen jó magyar színtársulatot is összeállítani, csak érteni kell hozzá. Másnap, úgymint október 6-án a tisztelgők hosszú sorát kellett fogadnia. Jöttek a professorok Péczelyvel, a curatorok és papok Szoboszlayval, a hajduk, a dobi társaság, végre a város küldöttsége díszpolgári oklevéllel s tömérdek egyesek, még nők is. Ebéd Reviczkynél, sok áldomás. Széchenyi egy debreczeni vasút létrejövésére emelvén poharát, ezt mindjárt kész igéretnek veszik, mi szintúgy meglepi, mint Woronieczky ezredesnek az a bókja, hogy míg másnak csak a szája jár, ő legtöbbet tett a lengyel nemzetért! . . . Különösen örült volna ennek, ha megtudja Metternich.

Öreg casino. Polgári casino. Éljenek pisszegés nélkül. Az utóbbi emlékkönyvébe e sorokat írja: „Azon nép, mely nemzetiségét hűn ápolva egyesült erővel küzd az előmenetelért, elébb-utóbb homlokára tűzi a diadal repkényét".

Október 7-én meglátogatja a collegiumot, stb. Ebédet Vay ád tiszteletére, a színházban pisszegés sem vegyül már az éljenek közé, este fáklyászene. Széchenyi a vasutat ismét kilátásba helyezi, valamint a városok rendezését s hangsúlyozza, hogy minden pártérdek felett áll a haza! . . .

Október 8-án búcsúzik, reggelire Böszörménybe, ebédre Nánásra ér. Itt tisztelgések és beszédek özöne; hálás Dobon, bihari urak és két Andrássy: Manó meg Gyula várják. A dobi töltésnél, melytől az Alföld az ő menekvését várja, aggály lepi meg szívét. „Óh Istenem, így kiált fel magában, én gyenge idegbomlott, ily nagy munkába merek fogni! Nem őrültség ez tőlem?"

Október 9-én megtartják a harmadik ülést. Vannak nyolczvanketten, a hangulat jó, a jegyzőkönyvet Baj írta. Megalakul a Tokaj-füredi társaság gróf Andrássy Gyula elnöklete alatt. Ily jó környezetben Széchenyi is felmelegszik s oly dolgokat beszél, miket nem lett volna jó hamarjában egy telephonnal Bécsbe elhordani. „Mit nekem titulus. — Nem szorultam én bécsi napsugárra — egy kicsit

magam is világítok, mint valami szentjánosbogár. Tüstént odébb állok ha...“ stb. eff. Az Andrássy Gyulával kötött barátság tartós maradt. Ugyancsak ő kisérte Kadarcsig, hol Semsey Albert pompás ötös fogattal várta s vitték Illésy kúnkapitánynyal Madarasra, hol igen csinos karénekkel lepték meg s hová Bánffy Pál és Szombathelyi is megjelentek.

Október 11-én Fegyvernek, Szolnok. Itt már díszebédek és vacsorák helyett macskazenékről van szó s tisztelőinek ugyancsak össze kell tartaniok, hogy holmi kellemetlenségektől megóvhassák. Betyárkodnak, lármáznak ellene.

De megjelen Almásy Pali harminczad magával Heves megyéből és Szápáry Pepi a szolnoki társulattal. Rossz éjet szerez mindez neki. A szegényes kocsmában, hol mindenki magáért fizet, ily fohászszal ébred 12-én: „Óh Istenem, adj lelkemnek erőt, hogy fenntarthassam magamat!“ Esős idő, ihatatlan víz, stb. fokozzák levertségét. Károlyi György, Wenckheim Béla felháborodva nézik az ilyen fogadást.

Az ülés mind a mellett a városházán igen jól ment, jegyzőjük báró Orczy Béla volt. Megneheztelt Széchenyi Szentkirályira, ki mintegy engesztelésül bókot csapva emléket emleget s kinek hirtelen odavetette, hogy neki sem titulus, sem emlék nem kell. Azzal Szentkirályi bosszúsan befogatott és elhajtatott.

Október 13-án ebéd Kunszentmártonban, hálás Szentesen, hol Bene, csongrádi administrator tiszteleg. 14-én Vásárhelyen ebéd, estére Szeged. Itt kereskedők, városok, kerületek, megyék küldöttei. 15-én ülés tartatik. Klauzál távollétével tündököl. Elég jól megy, hosszú ebéd és látogatások.

Október 16-án végre Tasnerrel, hű útitársával Kecskeméten megebédelvén, estére visszatér a fővárosba.

Itt lázas tevékenység, főleg egyleti téren a pártok fejlődnek: Eötvös eszméi terjednek.

A m. kir. helytartótanácsnál, melynek ülésén október 21-én megjelent, hogy viselt dolgairól mintegy élőszóval számot adjon, értésére adják, hogy részletesebb és írásbeli jelentést vártak tőle. Ily megjegyzést lehetőleg ma is hallhatna. Hozzáfogott tehát a maga módja szerint, újabb röpiratának írásához. Míg ez elkészülhetett,

Bécsben is megfordult, azután meg Zágrábban, Triesztben meg Fiuméban is.

Megvolt még nevének az a varázsa, hogy neki minden sikerül, habár az utóbbi országgyűlésen, mint láttuk, vajmi kevés sikerült; megvolt róla még sokkal inkább az a feltevés, hogy a bécsi kormánynyal való szoros összeköttetéseinél fogva Metternichet és Apponyit mindenre ráveheti: természetes tehát, hogy mindenki főleg ez utóbbi útját feszült figyelemmel kisérte s leste akár hivatalos, akár magánjellegű kijelentéseit.

Fiume! e név mozgásba hozta s hozza azóta minden magyar szivét. Derék tengerparti kormányzója, Kis Pál, állásánál fogva kormánypárti, ez egy kérdésben az ellenzékkel tartott s gondja volt rá, mint jó hajósnak, hogy minden széllel előbbre vigye hajóját. Egy küldöttség is megjelent Ciotta vezérlete alatt: Széchenyi a maga részéről minden jót igért, de nem tudta, a felsőbb hatalmak, értsd a bécsi kormány, mit fognak szólni.

Nem léteztek tudniillik akkori időben, még „közös ügyek". Somsich Pál, a helytartótanácsnak már tagja, melegen karolta fel az ügyet, egyenest rámént Széchenyire, sarkalva őt, hogy tegyen valamit, máskülönben Kossuthék fogják megtenni s elragadják tőlünk a kezdemény értelmét és dicsőségét. Érdekes, hogy Széchenyi csakugyan a nem pihenő Kossuthtal találkozott tengerparti városunkban, annak gyűléstermeiben, közhelyein s a kormányzó vendégszerető asztalánál is.

Zágrábba november 2-án érkezett, hol a püspök és báró Kulmer látogatásai után rövid ideig mulatott s egy Károlyváron töltött nyugtalan éj után, hol a helyhatóság tisztelgett, Kamenyáknál megismerkedett a bóra hatalmával, mely kisérőit, Tasnert és Auert lábaikról ledöntve, őt is fáradságos gyalogolásra kényszeríté. 4-én hajnal előtt érte el Fiumét. Jó lett volna a meleg theára egyet aludni, de felriasztották a mozsárüdvlövések. Egyik első látogatója Kossuth volt. Az egyesült társulatokat Sinához utasítja pénz végett. Este a színházban díszelőadás.

Október 5-én körülnéz a város gyönyörű vidékén, Kissnél díszebéd, este tánczvigalom.

Október 6-án kirándulás Buccariba, Portorébe. Ebéd Kissnél.

Fáklyászene, Matkovich szónoklattal üdvözli. Rövid olasz jelszavakkal viszonozza, a testvériség egy ünnepe lesz belőle. Színházban nagy tapsok, kendőlobogtatások a nők részéről: utóbb még táncolnia is kellett.

„Külsőleg annyi fény, — így írja naplójában — bensőmben csüggedés, búskomorság."

Október 7-én Scarpa elkisérte Triesztig. Itt Stadionnal, Pirettel Waldsteinnal van találkozása. 9-én Laibachban, 10-én Grátzban van. Itt Nugent, Wickenburg, Festetics, stb. stb. 13-án Bécsben. Apponyi arra nógatja, hogy legyen cancellár. Metternich vénül, gyermekes kezd lenni; többi közt azt mondogatja neki, Széchenyinek: az ön jó barátja Kossuth... Máskor komolyabban elemezni kezdi élete egyik kiváló tanulmányát, a politikai forradalmakat. Szerinte e láz az első stadiumban csak gyerekjáték, a másodikban is még orvosolható, de a harmadikban már nem. Magyarország pedig már a másodikban van. Széchenyit mindig meghatották az efféle jóslatok. E beszélgetés után, 20-án azt írja naplójába: „Nyílt forradalmakat látok, kételyek kezdenek (?) ostromolni. Feltartóztatni többé nem lehet. Szeretnék feledni, nyugodni, elaludni, soha többé fel nem ébredni. Az élet nyomasztólag nehezedik rám!"

Nem éreztek-e vajjon hasonló nyomást a mult embere: Metternich s a jövő embere Kossuth?! Nem volt-e pessimismusba merülve Deák? Nem volt-e Eötvös? Nem volt-e csupa melancholia Vörösmarty s az egész azonkori költészetünk?...

XXVII. FEJEZET.

A nádor és Kovács Lajos. — Kovács Lajos Széchenyiről. — Török János. — Hogy dolgozott Széchenyi? — Eszmetöredékek. — Anyagiak. — Kivitel. — Tiszavölgyi társulat.

A Tiszaszabályozás ügyéhez teljes szívével akarta gr. Széchenyi István odacsatolni Kossuth Lajost és a nádort is belevonta ebbe a tervébe, kit miután értesített arról, hogy kicsoda Kovács Lajos? A nádor szívesen fogadta és meglepte jó németsége s Kovács Lajost pedig az, hogy a nádor Széchenyi informatiói után milyen jól ismeri a Tiszaügy minden oldalat. Elbeszélte nagy csatornatervét, a Körösszabályozás s elkeseredetten említé, hogy mindenben a politika szerepel és ez visszahat majd a Tiszaszabályozásra is. Beszélt Apponyiról és Metternichről is vele. Kovács Lajos nyiltan megmondta, hogy Apponyiban és pártjában megvan a jóakarat, hogy a kormányt magyarrá s a magyar ügyekre hajlékonynyá akarják tenni.

Mailáth saját megyéjében, Szatmárban is népszerűtlen.

Széchenyi végtelenül örült, hogy a nádor bizalmasan fogadta Kovács Lajost, kit ő egészen magához és a Tiszaügyhöz akart csatolni. Szívét nagyon gyorsan felfedezte Kovács Lajos, felfedezte benne a fennkölt és nemes jellemet és szellemet. Gyengédségével halmozta el és egészen nyiltan tárgyalt vele mindent. Senki oly jól nem tekintett be Széchenyi lelkébe, mint Kovács Lajos s bámulata, csodálata Magyarország legnagyobb embere iránt fokozódott.

Órákig volt Széchenyi dolgozószobájában. Szemei előtt vonultak el az ország, a főváros napi eseményei. Egymást váltották fel a politika, irodalom, iparvállalatok emberei és mindenkinek mondani és végezni valója volt vele. A bécsi dolgokról senki hívebben nem értesült Széchenyinél. A haza ügyeit senki részletesebben nem ismerte.

A nemzeti élet minden szálai nála fűződtek össze. Széchenyi egyénisége egész hatalmába ejtette Kovács Lajost.

Kovács Lajos is minél tovább mélyedt tanulmányozásába és minél tovább haladt sajátosságainak észlelésében, minél különbözőbb oldalról tünt fel egyénisége, annál becsesebb lett előtte. Az ő jellemzéséből lehet legjobban megismerni Széchenyit. Ebből tudjuk meg igazán, hogy ki volt ő? Nagyságának egyik kulcsa az, hogy a dolgokról gondolkozva, azokat magasabb szempontból tekintette és azokról magának nagyban és egészben határozott nézeteket alkotott, gondosan kerülte a részleteket, a szálas erdőt nézte, nem ment a sűrűbe, hol eltévedhetett volna. Ezt a rendszert mindenben követte.

Kovács Lajos nemcsak megfejti Széchenyit, de ráteszi a koronát eddigi életére, munkáira, alkotásaira, mert megvilágosítja, hogy ki volt az, a ki ezekkel hazáját lekötelezte.

Az ő útmutatásával látjuk, hogy Széchenyi alapeszméiben nem tévedett soha, míg a részletekben sokszor tévedett. Természetes, mert a tárgyak és munkája roppant halmazában nem ért rá a dolgokat végső részletekig elemezni. Mindig az elvek magaslatán állt s a legtökéletesebb deductiv rendszerrel gondolkozott. Vele az elvekről nem is vitatkoztak, csak az alkalmazás részleteiről...

Széchenyit ezekben is nehéz volt meggyőzni. Csak a makacsság hódította meg. Kovács néha a vitába belefáradva capitulált s azt mondotta, nem bánja, enged, nem vesz el miatta a világ. Széchenyi erre azt mondotta: aludjunk rá egyet!

Fontosabb tárgyaknál — beszéli Kovács Lajos — nem bírván megegyezni, appelált Tasnerre s elhivatta, ez kihallgatott mindkettőnket. O mindig mást is megkérdezett, tanácsokat kért és fogadott, meghallgatott minden véleményt, birálatnak alábocsátotta minden nézetét, cselekvéseit, terveit, iratait; sőt gerjedelmeit is és nyilt őszinte birálatot követelt, nem is tértünk ki soha előle, de végkép *ő maga szemeivel látott, maga fejével gondolkozott és mindent, a mit tett, azt saját magában érlelte meggyőződéssé és azt teljes joggal mondhatta sajátjának, mert agyának erőfeszítésével, néha arczának verejtékével szerezte meg.*

Ezért volt meggyőződésében hajthatatlan, a nézeteihez szívósan ragaszkodott és heves véralkatánál fogva nem igen tágított, örö-

kösen kereste a vitát és azt oly élénkséggel, oly szellemdúsan folytatta, mint senki más és azt mondhatom, hogy élczeinek szórásában, gazdag humorának csillogásában mindig felette érdekes de sohasem volt bántó.

Sőt sem magának, sem nekünk nem engedte meg, hogy susceptabilitás vagy érzékenység miatt elhallgassunk. Ellenkezőleg, ha néha megtörtént velem, hogy hosszú eredménytelen vita után azt mondottam: jól van, engedek. Nem nem, válaszolá, már megszoktam, hogy hol ilyen makacsul ellentálltak, nektek van igazatok. Engedjetek egyet aludnom a tárgy felett.

A vitatkozás köztük pedig természetes és kényszerű volt. Természetes: mert volt anyag reá. O például a modor és taktika nagy mestere, az önmegtagadás és önfékezés tanára, vérmérsékleténél fogva igen hamar veszté el a türelem kengyelét s engedte lovát szilajon gázolni az előfordult idétlenségeken, szavait azután, kivált élczei miatt vásárra hordták s nem gyakran elkeseredést hintettek vele s felhasználták ellene. *A felszitott idegeskedés pedig ügyünknek ártott.*

Az az agy, mely annyira túlterhelt volt időnként mindenféle gondokkal, mely annyi felé volt igénybe véve, legjobb akarata mellett sem bírt figyelmet fordítani a mi érveléseinkre, míg velünk vitatkozott érvelt, addig csak gondolt a tárgyra, de a mint ránk került a sor, gondolatai másfelé ragadták önkénytelenül és mi a falra borsót hánytunk.

Egy-egy tételünket néha felfogta s azt éppen ellenünk fordította. Megvolt a vita, de nem lett eredmény.

A mint ezt láttam, sohasem fárasztottam többé magamat a kapacitatio hiábavaló munkájával, ha valamiben egyet nem értettem, egyszerűen megmondottam: nem tartom helyesnek, a mit állít és hiába zaklatott a czáfolatokért, arra kértem, vegyen időt magának és gondolja át a dolgot.

És ha sikerült a zaklatásaira egy futó észrevételt tennem, mely saját nézete iránt kételyt támasztott a lelkében, biztos lehettem, hogy másnap azzal fogad:

Éjjel gondolkoztam tárgyunkról s akkor elmondá nekem nézetét oly világosan és szabatosan, hogy egy ponton találtuk magunkat.

Tudniillik ő mindig *csak saját agyával tudott gondolkodni és*

csak önmaga által volt capacitálható és azonnal tisztán látott, mihelyt valamely dolgot komoly figyelemmel átgondolt, *gyanút vagy kételyt nem tűrt lelke és ha ez feltámadt benne, nem nyugodott, míg azt széjjel nem oszlatta és kevés kivétellel mellém állott.*

Evvel sem elégedett meg. Elhivatta Helmeczyt s annak is elmondta előttünk a dolgot, ő is mellénk állott, de a gróf capacitálva nem volt.

Pedig azt mondhatom, hogy körömbe vágó dolgot sohasem tettem meggyőződésem ellenére és mégsem intézkedtem volna a nélkül, hogy teljesen egyet ne értettünk volna a gróffal.

Hogyan férjünk össze, ennek nyitjára a véletlen rávezetett.

Gyakran történt, hogy bizonyos dolgot meg kelle vele beszélnem és mert huzamos nála időzésem alatt ő saját dolgait hozta sorban szőnyegre és ezekkel váltig mindig el volt árasztva, végre sort kértem én is és kértem figyelmét összeszedni 10—15 perczre. Hozzáfogtam, néha óráját is kivette, jelezve, hogy a kitűzött idő enyém. Azonban alig kezdtem el, már meg kelle állnom, mert láttam, hogy gondolatai másutt kalandoznak. Feleszmélt, megdörzsölte homlokát, összeszedte figyelmét és kérte, folytassam, vagy jobban kezdjem meg, de sokszor megtörtént, hogy felálltam és mondottam: most nem megy, vegyünk erre magunknak más időt. Ő is belátta, homlokára csapott, mintha büntetni akarná magát, hogy nem bír megválni azon tárgyaktól, melyek ellenállhatatlanul oda fészkeltek és hatalmukba tartották.

Ezen nem tudtam csodálkozni, mert ismertem óriási munkakörét, sőt felváltva napi gondjainak tárgyát is és néha zsebkönyvét, hova napi teendőit feljegyezte, áttekintettem, szédülni éreztem fejem a végzendők halma felett. Pedig ő szigorúan számított magával a teljesítés felett és legszigorúbb önmaga iránt volt a végrehajtásban.

Beláttam végre, mi az oka az incapacitabilitásnak.

Továbbá a gróf nemcsak a nemzet ordinariusának, háziorvosának, hanem nevelőjének is tartotta magát s ezt az utóbbi hivatását azokkal szemben gyakorolta, a kiket legjobban szeretett. Tanítványai pedig mindannyian meglett, a közéletben állással bíró férfiak voltunk, kik leczkézéseit, ha mulattatott, vagy megpirított is, szó nélkül nem igen hagytuk.

Politikai fejtegetéseiben — pedig akkor mindenki és folyton politizált — mindig erősen színezett és ki csodálkozhatik azon, hogy mi 48 előtt igen sötét képeit és jóslatait, melyek később utolsó betűig beteljesedtek, inkább élénk képzelődésnek és ingerültségünknek tudtuk be, mint bölcs és számító eszének s azok felett már lecsendesítéséért is élénk csatára keltünk.

Politikai felfogásainkban is voltak némi lényeges eltérések, én erős municipalista, ő inkább hajtott a centralismus felé, én a főrendektől, kiket az 1827., 1830. és 1832-iki országgyűléseken ismerni volt alkalmam, igen keveset vártam, ellenben megyei zivatarok közt is ismerni tanultam akkor számottevő népünk józan érzékét és tanulékonyságát.

Mindezek s ki tudná megmondani, mennyi más tárgy adtak bőséges anyagot az élénk vitatkozásokra.

De ez kényszerű is volt, mert tőlem is, mikor hivatalba léptem, kézadással adott szavamra felfogadtatta, hogy mindent, a mit érzek, őszintén elmondok, ha valami rám kedvetlen benyomást tesz, azonnal megmondom, soha szálkát magamban maradni nem hagyok.

Ez volt az oka, hogy soha közöttünk kedvetlenség nem volt, a legélesebb vita is néha kicsapongó humora soha fájó nyomot nem hagyott kedélyemben, sőt azt mondhatom, hogy az ilyen viharzások között éreztem legjobban hozzám való ragaszkodását."

Széchenyi kiemelendő jellemvonása az is, hogy lelkére kötötte Kovács Lajosnak, ő is szavára fogadta, vele is megigértette, miszerint minden, a mit tőle vagy mástól hallanak, mi neki nem jól esnék, vagy bármikép kedvetlen, azt azonnal megmondja. Ha ő reá panasza lenne, azt nem hordja begyében, hanem azonnal megmondja neki. Ő közte és maga közt nem enged semmi közvetítést vagy szerepet, minden ügyében, gondolatában egyedül és legelőször hozzá fordul.

A Tisza-ügy titkára, Török János, a nagyeszű publicista volt, kit Kossuth igen élesen megtámadott, kezelési hűtlenséget vetett szemére s gróf Teleki László és több tekintélyes tag is részt vett a támadás folytatásában. Széchenyinek haláláig hű embere volt Török János. Pártolásába vette már azért is, hogy nem szerette, ha intézeteink kormányzásába belevitték a politikai tusát. Majdnem

párbajra került a dolog közötte és Teleki László között, mit Kovácsnak a gyűlés után mondott szavai egyenlítettek ki.

Este találkozott a gróffal, kikérdezte, hogy mi híreket hallott a pesti dolgokról. Kovács ezt felelte:

„Semmi jót — annyival több rosszat. Elmondhatnám, mint a magyar nép játékában: összejártam felséged országait, sehol jó hírét nem hallottam. Senkit nem találtam legjobb embereink közt sem, ki beavatkozását a szerencsétlen ügybe helyeselné."

És megkezdődött a vita a felmerült thema felett, mely napokig eltartott szabad időnkben.

A milyen élénken ő dolgokat színezett, hallatára az ember érzése fellázadt, én értettem a gróf indokait, de azt kérdeztem: menthető-e a hatás, melyet előidézett? És a ki mesterünk és folyvást azt tanítja, hogy nagy ügyeket nem szabad koczkáztatni kis érdekek miatt és tőlünk semlegességet követel, a pártok harczaiban adhat-e nekünk ilyen példát?

Különben a gróf felette izgékony véralkata mellett ritka *önuralkodási erővel bírt*. Legnagyobb akaratát kelle felébreszteni, s néhány percz alatt mintha kicserélték volna, annyira megváltozott.

És erre legsikeresebb eszköz volt, hogy magamat higgadtságra kényszerítettem, hol ő valami felett nagyon felháborodott. Ha pedig valamikép távolról is úgy tünt fel, hogy én húsz évvel ifjabb véremmel inkább meg bírom magamat védeni az izgalmak behatása ellen, azonnal homlokára ütött és egészen más ember állt előttem, mintha eszének hatalma érzéseit ezen anarchikus és féktelen elemeket egyszerre letiporta és fékezte volna."

Itt a homo és vir, kinek életelve: Az Isten úgy alkotott benbünket, hogy bennünk a boldogság kiapadhatatlan forrása van. Ha egy szenvedélyünk kielégítést nem nyer, éppen szenvedélyeinkben lelünk eszközt, mely kárpótol is. Csak komolyan kell munkálnunk és nem feladnunk magunkat.

Ezért a munka az ember, úgymint a népek legfőbb, tán egyedüli kincse.

És valóban egész élete arról tesz tanuságot, hogy neki *a munka fő kincse volt s azt oly mértékben üzni és értékesíteni, mint ő, alig tudta más halandó.*

De elvégre ez is végzetessé lett reá nézve. Mert fatumának előidézésében nem kis része volt annak a komor, számára kétségbeejtő meggyőződésnek, *hogy a keleti viszonyok között előtte a cselekvés tere örökre bezárult.*

Széchenyi István — jól mondja Balogh Pál: „A magyar faj uralma" című művében — a korszak vezérlő lelke, ki harmincz év alatt egymaga többet dolgozott és alkotott a magyarság jövőjének, mint a többi nemzedékek háromszáz éven át — jóslatot mond a közel ezeréves országról, hogy nem volt, de lesz; ha dolgozik, ha távol tartja magát az alkotmányjogi és a kormányrendszerek felett Európa-szerte virágzó vitáktól, a mik mindenütt polgárháborúkra vezettek és Magyarországot megfognák semmisíteni.

Széchenyi gondolatokkal termékenyíti meg nemzete lelkét, czélokat tűz ki eléje, foglalkoztatja, dolgoztatja, nehogy ráérjen ama külső áramlatokra figyelni s beléjük sodortassék, mielőtt megerősödött. A nemzet sokáig nem is ejt ügyet a külső világ formaságai felé: jobban érdekli őt a szent szövetségnél az akadémia megalapítása, a júliusi forradalomnál az első gőzhajó, az angol parlamenti reformnál a Lánczhíd alapkőletétele.

De alig terjed el a hír, hogy a februári forradalom áramlata Bécsbe ért s már megdöntötte a dicasterialis rendszert, megfutamította az udvar politikusait és népképviseleti alapon felelős miniszteriumot állított Ausztria fölé; e fordulat Magyarországon rögtön megteremti a követelő közvéleményt, hogy az adón kiváltságokra épített nemzeti állam hasonlóan átalakíttassék modern jogállammá, melyet Ausztriához csak a pragmatica sanctio csatol.

A nemzet elérkezik a harmadik sorsforduló felé, Széchenyi szelleme megtörik a harcz és katastropha előérzetétől. A vezérzászlót a másik vezérlő szellem: Kossuth Lajos ragadja kezébe s megindítja a történet nagy hajtókerekét.

Széchenyi hazatérve tiszai útjáról munkához áll és megírja a Tiszavölgy rendezésére vonatkozó „Eszmetöredékeket", mely mű már 1846 első napjain napvilágot látott és arra volt szánva, hogy a január közepére egybehivott alakuló nagygyűlést Széchenyi nézetei felől tájékoztassa.

Ez a műve méltóan sorakozik a korábbiakhoz. Magas szem-

pontból tekinti át a nagy kérdés szövevényeit és bonczoló agyával kideríti a megoldás összes nehézségeit, valamint azok elhárításának módjait. (Gróf Széchenyi István műszaki alkotása. Lipthay Sándortól.) Előszavában elmondja hivatalba lépésének indító okait, hogy ezzel eloszlassa a személyét környező gyanusításokat. Szakítsunk végre már — teszi hozzá — azzal a sorvasztó balvéleménynyel, hogy királyi hivatal nem férne tántoríthatatlan hazafisággal egészen össze! Sem a népszerűség, sem a felsőbb kegy nem szolgálhat igazságos mértékül valaki belső becsének megítélésekor; de egyedül az egyik vagy másik helyzetben több vagy kevesebb becsületes eljárás vet súlyt a mérlegbe; mert valamint a népszerű ember tehet roppant jót, de hasonlóul tömérdek rosszat is: szintúgy hozhat áldást vagy átkot a felsőbb hatalommal körülövedzett.

Megmagyarázza azt is, hogy mi sürgette új állásában mindenekelőtt a Tisza völgyének tekintetbe vételét. Mert ott lakik a legtöbb és legeredetibb magyar nép, mely napról napra inkább közelít a végpusztuláshoz és ezért minden anyagi vagy szellemi segítség, melyet a magyarság e bölcsőjébe viszünk, megtermi az egész nemzetre hasznos gyümölcseit.

Legyen csak kifejtve egészség az organismus kútforrásán, majd elárad a többi erekbe is, míg bizony a dunántúli és egyéb magyarság is nemzetiség dolgában csak hervadozni fog, ha pusztulásnak indul a Tiszavölgy.

Korábban nem foglalkozhatott a Tiszával egyéb előző teendőin kívül már csak azért sem, mert kormányi segítség nélkül ily óriási fába vágni fejszéjét elbizottság lett volna.

A kérdésre áttérve megmagyarázza, hogy nem egy-egy határt menteni meg és másokra ereszteni az árt, hanem annak az összefüggő roppant területnek kell bajait orvosolni, a melyet az egész Tiszának, valamint mellékfolyóinak kicsapongó árjai öntenek. A Tisza völgyében az ő szemei egy nagy országrészt látnak, pár milliónyi lakossággal. Ennek az orvoslását nem szabad vidéki körülmények között felfogni és foltot foltra rakva javítani: hanem fölülemelkedve az egy-egy határnak kedvező tekintetekből, országos szempontból kell azt intézni.

És most felsorolja és részletesen magyarázza mindazokat, a

nehézségeket, a melylyel meg kell barátkozni, hogy mindazon erőt is kifejthessük, a mely azok legyőzésére szükséges.

A roppant vízmennyiséget és annak felette csekély esését. A jobbára alacsony partvidéket. A vásárhiányt, a mely miatt a felesleges termés el nem adható. A dologtalanságot és a földnek csekély becsét. A népesség igényeinek paradicsomi egyszerűségét. Az egymás ellen álló érdekeket és végre a népesedés hiját.

Oly nehézségeknek tartja ezeket, a melyek legyőzésére, jóllehet felfogásukra a természetes ész is elégséges, csupa hydraulika nem elegendő. A vízmérnöki ügyességnek legnagyobb támaszát kell találni a parti lakosok lelkes vállvetésében, sőt még szellemi kifejlésében is.

Előadja a tényezők hosszú sorát, a melyeknek együtt kell munkálniuk:

Kimerítő mérnöki terv kidolgozását. A lehető legnagyobb egységet ezen tervnek alkalmazásában és e szerint egy parancsolót és számos szótfogadót. Elegendő kész cassát. Mindig éber és szorosan egybehangzó felvigyázatot a végbevitt munkák jó karban tartására.

Ez utóbbit tartja a legbajosabbnak, mert „kiállítani“ egyet mást még tán tudnánk, de valamit jó karban tartani, ahhoz már egyáltalában nem értünk: mintha csak puskapori tűzzel bírnánk, azon mindig egyenlő meleg azonban hiányzanék bennünk, a mely a dolgoknak hosszú fennállást biztosít.

Mennyi nyomorúságtól maradt volna megóva később a Tiszavölgy népessége, ha Széchenyinek ez a figyelmeztetése elég mélyen bevéssödött volna az emlékezetébe!

De mindezeket a tényezőket csak mélyebb sarkalatok fölülépítményeinek tartja. Mulhatatlanul szükséges az ottani földek becsét emelni, a mi megint jó hiteli szerkezetnek, szabad közlekedésnek, nagyobb fogyasztásnak és mindenekfelett szabad és biztos ingatlan szerezhetésnek folyománya. Javulni, haladni kell a nemzetnek is, a mi megint czélszerű törvényeknek és főleg a nevelésnek lehet eredménye.

Az anyagi tényezőknek a szellemiekkel körítve kell járni, mert oly roppant vízszerkezet, mint a Tisza völgye sem átvágások és gátak egyedül, sem egyedül ingatlannak biztos birhatása s effé-

lék nem fognak Hollandiává varázsolni, de anyagilag és szellemileg együttműködve, bizonyosan. Részletesen kifejti a szellemi teendőket is:

Az ősiség módosítását. Az ingatlan-minimum meghatározatát és ezzel kapcsolatban ipartanodák felállítását. Zálogos hitelintézetek alapítását. Czélszerű közlekedéseket mind az ország belsejében, mind a véghatárokon ki. Nagyobb belfogyasztás létrehozását és mindenek felett egyetértést a kormánynyal s ennek lehető utilisatióját.

Ismerteti továbbá az anyagi tekintetben szükséges főkellékeket: A kivitelre ügyelő központi főszemélyzetet egy elnökkel. Egy technikai igazgatót, a kinek egyszersmind a végrehajtás vezérének kell lennie. Annyi magántársulatnak a szervezését, a mennyi egybefüggő vízszerkezetet képez a Tiszavölgy, mert a szabályozás közvetlen végrehajtása azokat illeti, a kik a végbeviendő szabályozás gyümölcseit is fogják élvezni, míg a kormány és nemzet csak követve pártolhatják az ügyet. Minden ily egyes vízszerkezetnél szintén a kivitelre ügyelő helybeli személyzetet egy elnökkel. Technikai végrehajtóállomást minden ily egyes szerkezetnél. Minden illetőt kölcsönösen lekötelező társasági szerződés megkötését. A fizetési kulcs előleges kidolgozását. A munkák megindításához szükséges pénzkölcsönök megszerzését. Végre az előzetesen kidolgozott kulcsnak később rectificatióját.

Levezeti ezekből az egybehivott alakuló ülés közvetlen teendőit és — nyilván megbízható szövetségesére, Vásárhelyire gondolva — melegen kardoskodik a mellett, hogy a technikai igazgatás ne külföldire, hanem magyar mérnökre bízassék.

A dolgok velejéig ható előadását könnyen odavetett rhapsodikus eszmék csillogó fűzérével fejezi be és hol kiegészíti ezekkel egyes korábbi fejtegetéseit, hol egy-egy világító sugarat vet még a kérdés fontosabb részeire, hol leszállítani igyekszik a túlságosan vérmes és ennélfogva könnyen csalódásra vezető reményeket, a melyeket némelyek működésébe helyeztek:

„Az egész testület melyet Ő Felsége legkegyelmesebben alámrendelni méltóztatott, eddigelé pusztán szegény magamból áll, s' már ez ellen is protestáltak; pénztár nincs rendelkezésemre; . . . csudatevő nem vagyok, hogy semmibül, vagy majd semmibül, nagyokat teremthessek . . .“

A könyv megjelenése után, a mely mindenben irányadó befolyást gyakorol a Tiszaszabályozás ügyének további fejlődésére, nemsokára egybegyűltek Pesten a „Tiszavölgy vízi rendezésére alakult egyesületek“ kiküldöttei.

E központi ülésen főleg a conservativ párt volt fényesen képviselve; — Széchenyi annak elnökéül mégis a conservativekhez éppen nem számítható gróf Károlyi Györgyöt, jegyzőül pedig a szatmári ellenzék jeles tagját, Kovács Lajost ajánlotta és a tapintatos választással elhárította az ellenzéki részről még mindig fenyegető veszélyt; — az alakulás első részein szerencsésen győzedelmeskedett. Széchenyi javaslatára a központi ülés bizottságot küldött ki a végből, hogy a szabályozást érdeklő minden kérdés felől előkészítő véleményt adjon. A bizottság tárgyalásai során a végrehajtás szervezésének megállapítása körül oly erős ellentétek mutatkoztak a központi hatalom mindenhatóságát vitató conservativek és vidéki osztályok autonomiáját védő ellenzékiek között, hogy Széchenyi e kérdésnek jobb megérlelése végett tanácsosabbnak látta annak eldöntését a júniusra Debreczenbe összehívandó nagygyűlésre halasztani. Az alakuló gyűlés azonban az előkészítő bizottság javaslata alapján egybeállította a Tiszavölgyi társulat állandó központi választmányát és egyebeken kívül — nyilván Széchenyi tanácsára — elhatározta még, hogy a szükséges anyagi támogatás elnyerésére a trónhoz fordul és Széchenyit bízta meg azzal, hogy ebbeli kérelmét O Felsége elé terjeszsze.

Széchenyi megragadta az alkalmat, hogy a korszakos műnek, a melynek alapjait mind az érdekeltség, mind az ország közvélenyében már megvetette, megszerezze a legfelsőbb körök rokonszenvét és támogatását is. Ezért a tiszai gyűlés kapcsán és a helytartótanács ez ügyben való hivatalos felterjesztésének mintegy kiegészítéseül, egy bámulatos emlékiratot intéz közvetlenül a királyhoz, hogy azzal a kérdésnek gyors és kicsinyeskedések nélküli elintézését biztosítsa. Annál szükségesebbnek látta e kimerítő feliratát, mert időközben a nádor útján már is bizonyos nehézségek keletkezéséről értesült.

Meggyőző szavakkal kifejti a korát jellemző okiratban, a kérdés politikai jelentőségét. A Tiszavölgy szabályozását, bár magá-

ban véve is áldásnak tartja, mégis egy sokkal magasabb czél eszközéül állítja oda, hogy létrehozassék vele a rokonszenv és kölcsönös bizalom Ő Felsége kormánya és hű magyar népe közt, mert ezek összhangzatos működésével még sokkal több elérhető, mint a Tiszaszabályozás, míg nélküle a legkisebb jónak tartós elérése sem remélhető.

Kimutatta a beruházás jövedelmezőségét és egyúttal azokat a nehézségeket is, a melyek az akkor 6 millióval előirányzott költségek beszerzésével jártak. Elmondja, hogy mily általános volt ezek miatt a gyűlésen résztvettek meggyőződése, hogy Ő Felsége kegyelme és segítsége nélkül a sikerre gondolni sem lehet és hogy ennélfogva loyalis alattvalókhoz illő bizalommal a trónhoz kell közeledni.

Szerencsés dolognak mondja ennek felismerését, mely a legáldásosabb következményekkel járhat, feltéve, hogy a kormány ezt a loyalis közeledést nem kevésbé loyalis előzékenységgel biztosítja és megerősíti, míg ellenkezőleg súlyosan rontaná a viszonyokat, ha a kormány abban a pillanatban vonná vissza kezét vagy legalább határozatlannak bizonyulna, a mikor a nemzetnek legérzékenyebb része bizalommal közeledik hozzá kisegítésért.

Kifejti azután, hogy a munkálatok költségeiket a közvetlenül érdekelteken kívül a sóalapnak — a közmunkák akkori egyedüli pénzforrásának — szintén hozzá kellene járulni, mert abból a Tisza vidéke eddig aránylag legkevésbé részesült.

Hozzá kellene járulni magának az országnak is, mert a test egy részének a szenvedése végre is megrontaná az egésznek egészségét.

Végre hozzá kellene járulni az államkincstárnak is a terhek egy részének a viseléséhez, mert ez a Tiszán megjavuló közlekedésnek előnyeit nemcsak közvetlenül fogja élvezni a sószállítás körül, hanem mert az illető vidék gazdagságának felvirágzása következtében annak adóképessége jelentékenyen fokozódni fog.

Mindezek alapján kér a só felemelt árának alapjából 10 éven át évenként 100,000 forintot, az államkincstárból ugyanannyi időre évenként 50,000 forintot; a még hiányzó 4.500,000 forintot pedig — mérsékelt kamat mellett — visszatérítendő kölcsönképen kéri ki az állanpénztárból.

Sürgősen kéri az elhatározást, hogy a munkálatokat még a folyó évben megkezdhessék és fejtegetéseit az ügy politikai fontosságának hangsúlyozásával fejezi be.

Széchenyi aggódva várja emlékiratának eredményét és maga is Bécsbe siet, hogy az ügyet személyes utánjárásával elősegítse. Hosszasan tárgyal Kübeck-kel, a ki rossz néven veszi, hogy zavarba hozta, mert ha a Tiszára adnak, az Elba mentieknek is kell adniok, stb.

Az emlékirat másolatát megküldte Metternich herczegnek és támogatását kéri; csakugyan értesül is arról, hogy ez a beadványt jól fogadta.

De viszont el kell tűrnie, hogy az ügyben tartott tanácskozások egyikéhez sem hívják meg és hogy csak kéz alatt szerezhet értesüléseket az ügy állásáról. „Ha még a hozott határozatokat is majd pecsét alatt kell levinnem — így kiált fel bosszúságában — a nélkül, hogy tartalmát ismerném, ez mégis kissé szerfeletti önmegtagadás lenne.“ Az eredményt végre Apponyi levélben tudatja vele, mentegetőzvén, hogy többet kieszközölni nem bírt. Megszavazták t. i. a sóalapból a szabályozás tartamára 100,000 forint évi hozzájárulást, az államkincstárból kétévi részletben együttvéve 100,000 forintot és megigérték a szabályozási társulattól kielégítő jelzálogi biztosítás alapján felveendő kölcsön megszerzésében való közbenjárást.

Széchenyi a csalódás első érzetének leküzdésével kezdetnek beérte ezzel az eredménynyel is, mert legalább lehetővé tette a munkálatok haladéktalan megindítását és ebbeli megnyugvásában nagyobb hatás nélkül tudomásul veszi barátjának, Apponyinak, sajátszerű nyilatkozatát is, a ki őt a conceptióra alkalmatlannak és csak végrehajtásra valónak tartja, a mi mindenesetre nagy félreismerése a nagy férfiúnak, a kinek minden íze csupa conceptio volt. A tiszavölgyi társulat központi választmánya pedig hálafeliratot intézett Ő Felségéhez.

XXVIII. FEJEZET.

Vásárhelyi tervei. — Utazás a Tiszán. — Debreczeni nagygyűlés. — Az első gőzös a Tiszán. — Elek Mihály támadásai. — Széchenyi elégtétele. — Népszerűsége ismét emelkedik.

Előtérbe lépett immár a szabályozás technikai végrehajtásának kérdése, melyre nézve a hivatalos tervet — mint már korábban is említettük — Vásárhelyi Pál dolgozta ki. Tervének az volt az alapgondolata, hogy az örökös áradásoknak a vízlefolyás gyorsításával kell végett vetni, a mit 101 átvágásnak az ásatásával akart elérni, hogy a folyónak hosszúságát, a mely számos kanyarulata miatt völgye hosszúságának több mint kétszeresét tette, lehetőleg megrövidítse.

E mellett szükségesnek tartotta az alacsony partoknak a feltöltését is, hogy az árvíz a tágas, nagy síkságokat el ne boríthassa.

Francesconi olasz jeles vízimérnök, kinek véleményét e tervre nézve kikérték, azt egész terjedelmében magáévá tette; az átvágásokat szintén nélkülözhetetlennek mondotta és azokat rendszerint alulról felfelé, a töltéseket ellenben felülről lefelé kiépítendőnek mondotta, mely általános szabály bizonyos helyi viszonyok között kivételeket is megengedett.

Vásárhelyi tervével szemben állott a Beszédes-féle kerecseny—komoróí átvágásnak a felső megyékben gyorsan népszerűvé lett terve és ezenfelül még Lám Jakab ungvári mérnök ú. n. elvezető terve, mely a felső vidékeken szintén hatalmas pártfogásra talált.

Ez a tervező úgy találta, hogy a Tisza az ő természetellenes folyása miatt nem képes a Tokajig már másodperczenkénti 500,000 köblábra szaporodott vizét elvezetni és ezért ezen roppant mennyiségből 200,000 köblábat a Szamos—Kraszna Érvölgy és Berettyó-

sárréten keresztül a Kőrösig és ennek segélyével Csongrád alá kellene elvezetni.

A különböző tervek szenvedélyes vitatkozásokra vezettek, a melyek Vásárhelyi személyére tragikus következménynyel jártak. A központi választmány egyik ülése közben ugyanis az átélt izgalom következtében szélhüdés érte és még aznap meghalt.

Leírhatatlan volt az esemény hatása, kivált a baljóslatokra különben is hajló Széchenyire, ki Vásárhelyit nemcsak igen szerette, de őt egyenesen a Tiszaszabályozás főtényezőjének tekintette.

A megrendítő esemény hatása alatt fogalmazta meg Széchenyi a következő fogadalomlevelet és iratta alá a központi bizottság tagjaival:

„A Tiszavölgy fajtánk bölcsője. Saját magukhoz hűtleneken nincsen áldás. Mennél több nehézség gördül elé, annál nagyobb szilárdságra fejlik a férfiú erő:

Mi alólirottak ennélfogva mint a Tiszavölgy-szabályozás legközelebbi ügyvivői, mennyire tőlünk telik, — arassunk bár köszönetet, bár ne — mi legalább az egész közös hazára nézve olyannyira üdvös czél elérhetése végett felvállalt ebbeli tisztünkben ernyedetlen buzgalommal és csüggedni nem tudó állhatatos közremunkálással akarunk és fogunk bármily előfordulható akadályok daczára, erőnk szakadtáig hűn és becsületesen eljárni.

Pest, április 11-én, 1846. Gróf Károlyi György, b. Perényi Zsigmond, b. Wenckheim Béla, gróf Andrássy Gyula, Lónyai Gábor, gróf Szapáry József, Illésy János, kúnok kapitánya, Lévay Sándor egri kanonok, Györöcskey Mihály, gróf Dessewffy Emil, Pap Endre, Abonyi István, Szirmay Ádám, Wodianer Sámuel, Patay József, Széchenyi István, Szentiványi Vincze, gróf Andrássy György."

Más, habár enyhébb természetű baj is érte Széchenyit a szabályozás szervezésének első stadiumában, hogy t. i. a központi választmány titkáraul megválasztott egyén nem bírt azon tulajdonok egyikével sem, a melyek ezen állásban nélkülözhetetlenek voltak. „Éppen nincs daemona, egészen passiv természet, kit nekem kell nyakamba venni, hogy magam után vonszoljam — írja róla Széchenyi Kovácsnak. — Nekem ellenkezőleg vis motrix kell, hogy a munka terhe alatt össze ne roskadjak."

El is követett mindent, hogy tőle szabaduljon és hogy helyébe Kovács Lajost ültesse; a kiben azután csakugyan rendkívül hasznos és kedves munkatársra is tett szert.

Vásárhelyi helyére Kecskést állítja, a kit — habár nem is helyezi elődjével egy rangsorba — tisztafejű, tapasztalt és feltétlenül megbízható jellemű mérnöknek ismer.

Legközelebbi gondjait a szabályozás czéljaihoz szükséges kölcsönművelet foglalja le.

Bécsbe siet, a hol úgy látszik, hogy a kormány érdeklődése a Tisza iránt időközben már megcsappanhatott, mert csak nehezen bírt a Rothschild-, Arnstein-, Eskeles- és Sina-bankházakkal minkössze 400,000 forintnyi hitel nyujtása iránt megegyezésre jutni.

Következnek Pesten a Tiszavölgyi társulat központi választmányának fárasztó tárgyalásai a társulati alapszabályok körül és a szabályozás költségeinek mikénti viseléséről, nevezetesen arról, hogy mily módon biztosíttassék kielégítőleg a szabályozás költségeinek az érdekelt birtokosok részéről a nyerendő haszon irányában való fizetése. A törvények értelmezése körüli hosszas és izgalmas tárgyalások után sikerül végre Széchenyinek keresztülvinni velejében annak a kimondását, hogy semmi szabályozási munka meg nem kezdetik, a míg a költségvetést törvényszabta úton teljesen tisztába nem hozzák s a szabályozásra megkívánt összeget az érdekeltség valósággal be nem fizeti. Csakhogy a befizetés az illető birtokosok részéről tetszésük szerint vagy készpénzben történhetik, vagy a társulattól készített szerződésekben. Hogy pedig kik és mennyiben vannak érdekelve minden létesítendő munkálatnál, ez törvényes birói ítélettel — az erre a czélra felállított nádori bíróság útján — döntendő el.

Minthogy azonban ezen hosszadalmas eljárással a munkák megkezdése késedelmet szenvedett volna, Széchenyi ideiglenesen ahhoz a kisegítő módszerhez nyúlt, hogy az előbbi eljárás befejezéseig a kölcsönt egyes főbb birtokosok kezessége mellett folyósította, a kik a többi érdekeltek kötelezettségeinek teljesítéséért is jót állottak. Ezt az eljárást később a társulat sárospataki ülése el is fogadta, végleges rendezése pedig a teendő tapasztalatok alapján

a társulat további tárgyalásainak és illetőleg a törvényeseknek maradt fenntartva.

Alig fejeződtek be a központi bizottság szóban forgó tárgyalásai, Széchenyi — július közepén — újra beutazta a Tiszát, még pedig Paleocapa hírneves olasz mérnök társaságában, a ki „véleményes jelentésével“ - a melyre még visszatérünk — a Tisza-szabályozás műszaki végrehajtásának a Vásárhelyi felfogásától némileg eltérő irányt adott.

Ez utazásán hasította Szeged és Tokaj között a gőzhajó első ízben a Tisza habjait, mely sokat igérő kezdetet a Tisza népe leírhatatlan örömmel fogadta és azt Széchenyi valóságos diadalmenetévé avatta.

Tokajon felül — Berczelnél — az óvóintézkedések nem lévén elegendőképen előkészítve, a gőzhajó útját nem folytathatta, a mi az utazó társaságot igen lehangolta. Széchenyi jó kedvét is megzavarta az az aggodalma, hogy ünnepeltetése féltékenykedéseket fog előidézni úgy Bécsben, mint a nádori udvarban, elkedvetlenedéséhez hozzájárultak bizonyos félreértések közötte és Szentiványi Vincze helytartósági tanácsos között, nemkülönben az úton útfélen tapasztalt önzések és parlagiságok, a melyek iránt mindig nagy érzékenységet tanusított.

Kimagasló eseménye volt ez utazásnak a debreczeni nagygyűlés is, a mely a társulati alapszabályokat volt végleg megállapítandó. Itt verte vissza a szabolcsi ellenzék utolsó támadását személye ellen, a kiben még mindig a bécsi kormány eszközét látták és páratlan hatással kifejtett politikai hitvallásával a maga részére hódította az egész nagygyülést.

Itt tette meg Andrássy Gyula gróf nagy lelkesedéssel fogadott indítványát egy tiszai gőzhajótársulat megalapítására. Ez eszmét Széchenyi is melegen felkarolta, még pedig, mint már említettük, oly értelemben, hogy azzal a már fennálló gőzhajótársaság dunai érdekei csorbát ne szenvedjenek.

Ő a szabályozás lényeges előfeltételének tartotta, hogy a Tiszavölgy fokozódó termelőképességét czélszerű közlekedési eszközök teremtésével majdan tényleg kihasználni is lehessen és a tiszai hajózás létrejöttében ezek első lánczszemét üdvözölte. Kapcsolatban ezzel foglalkozott a károlyváros—fiumei Lujza-műútnak a

megvásárlásával; a tisza—szávai gőzhajózás egybekapcsolásával, valamint egy Sziszektől Károlyvárosig építendő vasútvonallal is, hogy a Tisza völgyének a fiumei kikötőt hozzáférhetővé tegye. Az új vállalat létrejötte azonban a Duna-gőzhajótársulat szabadalma miatt, jóllehet ennek magyar jogérvényességét még Szerencsy személynök is kétségbevonta, csakhamar dugába dőlt.

A debreczeni nagygyűlésen fogadták el továbbá a szabályozásra vonatkozó alapszabályokat, abban a Széchenyitől is pártolt fogalmazásban, a mely a vidéki társulatok autonomiáját az érdekkölcsönösség megengedett korlátaiban elegendőképen biztosította és végre itt győzedelmeskedett a Paleopaca véleménye a Beszédes- és Lám-féle tervek ellenében.

Paleocapa véleménye főleg abban különbözött a Vásárhelyi tervezetétől, hogy a szabályozó munkálatok közül a fősúlyt a folyónak távolfekvő töltések közé szorítására helyezte, mint a melyekkel a roppant ártérnek az árvizektől való megmentése rögtön elérhető, az átvágásokkal pedig egyelőre csak az okvetlenül legszükségesebbre kívánt szorítkozni és ezért a Vásárhelyi-féle 101 átvágás helyett csak 15 átvágásnak azonnali létesítését ajánlotta.

A többi átvágásnak az elkészítését arra az időre javasolta elhalasztani, a mikorra már a töltések közé foglalt folyó majd biztosabb útmutatást adand eddigi munkájával, az átvágások vonalának czélszerű meghatározására.

Az első pillanatban ez a vélemény-eltérés is általános megütközést okozott: Vásárhelyi az átvágás-rendszer, Paleocapa a töltésrendszer apostolának lett felavatva és a kettő felett elég heves eszmecserét folytattak.

Paleocapa véleményét, a mely különben a Vásárhelyi-féle alaposabb megoldásnak a jövőre nézve útjában nem állott, Széchenyi és a központi bizottság előtt főleg az a megfontolás juttatta győzelemre, hogy a helyi érdekeltség szétágazó óhajtásai jobban kielégíthetők voltak a töltések rögtöni elkészítésével, a melyek kézzelfogható eredményét azonnal láthatták. Közrejátszott ez elhatározásban még az a körülmény is, hogy a Tisza-szabályozás eme legelső korszakában az érdekeltség az átvágások költségeiben is osztozott és hogy ezért tanácsosnak látszott azokat a munkákat, a

melyekből rögtöni haszon várható nem volt, arra az időre elhalasztani, a mikor a töltések hatása következtében az érdekeltség anyagi ereje már gyarapodni fog. A szabályozás későbbi korszaka különben mindinkább igazságot szolgáltatott Vásárhelyi felfogásának: csakis a vízlefolyás javításával lehetvén gyorsítani ama hosszas ideig tartó árvizeknek az elvonulását, a melyek a Tisza mentét kínozzák.

A Paleocapa és Vásárhelyi tervei fölötti vitatkozások mindenesetre igen megnehezítették az első lépéseket és az ebből eredő bizonytalanság érzete miatt egyes érdekeltségek ellenkezését sokáig nem lehetett megnyugvásra bírni.

A nagygyűlést követő sárospataki ülésen Széchenyi vezetése alatt végkép megállapították még a társulati működés fontosabb részleteit, nevezetesen a műszaki tervekkel és a pénzügyi kezelésnél, nemkülönben a vidéki osztályok rendezésénél követendő eljárások módozatait.

Ezek alapján Széchenyi Tisza-Dobon megalakította még az első vidéki osztályt és a pénzkezelésre felállított szabályok értelmében közrejárt a jótálló szerződések megkötésében.

Ugyanitt történt a műszaki terv elfogadása után 1846 aug. 27-én az első kapavágás; számtalan nehézség leküzdése után Széchenyinek sikerült a Tisza-szabályozás végrehajtását e napon, a dob—szederkényi átvágás építésének megkezdésével, tényleg megindítani.

A legnehezebb lépés megtörtént, a mennyiben példát szolgáltatott a vidéki osztályok megalakításánál, mind a munkálatok megkezdésénél követendő eljárásról.

Széchenyi kíséretének egy részével folytatta még az osztályok megalakítását, miközben Kovács Lajos hathatós segítségét élvezte, míg helyettesét Szentiványit, a bizottság többi tagjaival hasonló czélból a felső Tiszára küldötte.

Csak szeptember derekán érkezik vissza Pestre, a hol Bécsből érkezett kedvezőtlen hírek keserítik.

Sok dolga akadt még a töretlen úton a Tisza-szabályozás gépezetének akadálytalan mozgásban tartásával és a kormány beavatkozásának lehető korlátozásával, míg végre keresztül viszi Kovács Lajosnak a központi választmány igazgatójául való megválasztását

és ezzel legalább oly megbízható emberre tesz szert, a ki minden törekvését megérti és a ki azontúl további küzdelmeiben hűségesen osztozik.

A következő évben már nyolcz vidéki osztályban foly a töltés és ásatás munkája.

Széchenyi ez év elején is beutazta a Tisza vidékét, a hol a nádorsági jelölt, István főherczeggel volt meglehetős hideg találkozása.

Az egész éven át vörös fonálként végig vonulnak meddő küzdelmei az újabb munkálatokhoz szükséges kölcsönnek kieszközléséért, mely törekvésében jóllehet azokban Apponyi hűségesen támogatja, a bécsi kormánynak megigért segítsége mégis elmarad. Hiába fenyegetődzik lemondásával, az ilyenkor vett igéretek utóbb mindig hitegetéseknek bizonyulnak. Széchenyit már belső kételyek kezdik gyötreni, választott politikai útjának helyessége felett.

A munkálatok folytathatása kedvéért el kellett tűrnie még azt is, hogy Sina és Rothschild a felveendő kölcsönüzlet nyereségében való osztozással is megkínálták és azt a bosszúságot, hogy Rothschild a tervezett sorsjegykölcsön czímén az ő segítségével a főrendiházba is bejutni akar.

A hosszas tárgyalások végre is a kívánt eredmény nélkül félbeszakadnak, jellemző emlékei maradván akkori silány anyagi erőnknek és hitelünknek.

A tiszai út Széchenyire nézve virágvasárnap volt golgothája előtt. Leírhatlan örömmel fogadta a Tiszavidék népe az első gőzöst. A grófot Patay József, gróf Szapáry, Illésy, Szentiványi helytartótanácsos, ki egyszersmind kémlelte is Széchenyit a bécsi kormány részére, s a tiszai társulat központi hivatalnokai és Kovács Lajos kísérték, kinek előadása szerint oly diadalmenetet, minőt a nép rögtönzött, képzelni alig lehet. A tiszaparti községek szószerint a partra költöztek és ott várták a hajó megérkezését ünnepi köntösben. Távolabbi községekből tömegesen jöttek a folyó partjához. Önkéntes bandériumok álltak ki és a part mentében kísérlették a hajót, míg a lovak bírták. Arról, hogy a községek mellett megállás nélkül elhaladjanak, szó sem lehetett. Minden hatóság, minden község telhető fénynyel üdvözölte a grófot. Széchenyi kiment a nép közé

és beszélgetett velük... A közöröm nyilvánulásai nagyon meghatották Széchenyit, de később Szentiványi jelenléte izgatottá tette, aztán ismét megnyugodott és izgatottsága csillapult. Nyugodtan írta leveleit naponta a nádornak.

Látta, hogy a tiszai nép nincs érintve azáltal, mi közötte és Kossuth Lajos között történt. A mint a csongrádi, szentesi, hódmezővásárhelyi nép között megfordult s a gőzhajóról kiszállva velök beszédbe elegyedett, a mély tiszteletnek és ragaszkodásnak oly őszinte jeleit látta, hogy ez felette meghatotta.

Hogy neve a Tisza mentén nem ismeretlen, azt világosan látta, mert midőn a hajó haladt a Tiszán, a munkában levő földművesek siettek, otthagyva munkájokat, a parthoz és lelkendezve kiáltották nevét.

Itt történt az, hogy midőn egy atyafinak azt magyarázta, hogy mennyit dolgoznak az angol földmívesek, nagy kényesen azt vágta vissza: „Óh, a szegény Istenadták!“

Szabolcsban Elek Mihály alispán megtámadta az eljárás formaságát, melynek kiindulási pontja az volt, hogy a kormány nemcsak az ellenzéket akarja ezzel lenyügözni s bizalmatlanul nyilatkozott a kormány ellen.

Széchenyi beszédei egyik legszebbikét mondta itt, melynek kimagasló része a következő: Elmondá, hogy gyávaság lett volna visszautasítani a kormány ajánlatát kicsinyes hiúsági tekintetek miatt.

„Bizom-e a kormányban? kérditek. Erre én azt felelem, nem bizom meg senkiben, nem a kormányban, nem egészen a nemzetben; de bizom Istenben és önmagamban.

Szemesé a játék. A kormány engemet, én a kormányt akarom utilizálni nemzetünk felvirágoztatására. Kinek fog az sikerülni, meglátjuk. Az alkalmat nem mi teremtjük, azok maguktól előállanak, a mi hivatásunk azokat felhasználni s megküzdeni sorsunkkal.

Nyíltan kimondom: én hazám regenerationális erejét a magyar ellenzékben látom. Jövőnk attól függ, lehet-e az olcsó dicsőségű meddő állásból kiemelni és alkotó tényezővé tenni az erőkifejtésben.

Mitől féltek ti? Hogy elfogadva a kormány támogatását, mi nélkül semmit sem tehetünk, ez levesz lábatokról, szolgájává lesztek minden törekvéseinek, mint én azzá lehetnék a helytartósági czímért.

Kétségbe kellene esnem nemzetem felett, ha ennyi gyávaságot kellene látnom fiaimban.

Bizzunk Istenben s magunkban s járjunk eszünkön.

Feltártam előttetek lelkem minden gondolatát tartalék nélkül. Rajtatok a sor: ítéljetek és válaszszatok. A haza sorsa kezetekben."

Széchenyi ha a teremben marad, a lábaihoz borulnak. Minden idegét áthatotta e beszéd, ruhái csurom vízzé váltak rajta. A diadal az övé volt. Elek Mihály az ebédnél pohárköszöntőben bocsánatot kért tőle. Széchenyi odament hozzá, megölelte, megcsókolta s az egész társasággal kezet szorított.

Ez volt Elek Mihálynak is élete legszebb napja, ezután az ellenzék sem támadta a tiszai ügyet. Kossuth féltékenykedni kezdett és a kormánynak is furcsának tetszett Széchenyi diadalútja és tüzelte tovább az Ardor Civium-ot.

XXIX. FEJEZET.

Balatoni gőzhajózás. — Levele gróf Károlyi Istvánhoz. — Pestet körülfolyó csatorna. [illegible]

Széchenyi megtekintette Fiumét és még ebben az évben megjelent munkája; a Balatoni Gőzhajózás nyomán munkába fogott s a Balatonra vitte az első gőzhajót, a Kisfaludyt. A Balatoni Gőzhajózásban Széchenyi egyebek közt így ír:

Nehéz volna annak itt jóslatát kimeríteni, mi mindent fogna egy balatoni gőzösnek életbeléptetése maga után vonni; mert ilyféle nevezetesebb előlépés, mint a külföldi tapasztalás mutatja, csodaszerűleg tágítja az emberi társaság nem egyedüli hasznos és kellem, de különösen díszkörét is.

S ugyan miért nem volt nagyobb becsű és csak most nem régiben kezdett azzá lenni Magyarországban a kőszén? Bizom csak azért, mert eddigelé mindig vagy ellenséggel csatáztunk, vagy ilyen nem létében — ha az igazat meg akarjuk vallani — meg nem szünőleg magunk között veszekedtünk keserű emlékezések mellett búsongván és pipázván.

Nincs más választásunk, mint a leggyorsabb és legáltalánosabb haladás, vagy a legbizonyosabb enyészet, mire szintoly biztossággal vezet a régit makacsul fenntartani vágyás, mint minden újnak eléggé meg nem emésztett rögtöni bekapása.

Most közöttünk a legnagyobb rész, mint érintém, még csak azt sem tudja, mily rétegen áll. Már ennek ismerete is oly nagy nyereség volna, valamint a nemzetre nézve nem lenne kis előny, a mostani szójárás mellé „széles e hazában“ lassankint azt a szójárást is csatolhatni: „mély e hazában“ s végre ennek következtében aztán: „magas e hazában“!!!

A Balatonon mostanság egyetlen egy meglehetős hajó, de csak egy tűrhető csónak sincs. Bámuljon-e az ember ezen vagy nevessen, én nem tudom. Lebegjen csak egyszer rajta gőzös: s míg bányászokat fog előidézni a hegyekben és a gőz használatára sürgetendi a gondolkozót, új életszikrát lövel az egészre és a most ugyan kies, de nagy álomban szendergő vidéket vidor elevenséggel ruházza fel, mikép egy szebb jövendőnek tavaszkorát fogják a legédesb sejtelmek közt élvezni a Balaton körüli lakósok.

Nincs arról tudomásom, a Balatont egészen le lehetne-e csapolni, de annyit hiszek, ha lehetne is, bűn volna ilyet cselekedni. Az ősiség módosításával — mindazok, kik például Budapest bőséges poraiból menekülve, nem bírnak uradalmakkal, de azért mégis szeretnek és akarnak részesülni, pedig saját telkeiken és saját falaik között, a mezei élet kellemeiben. S erre mennyire lenne alkalmas a mocsariból kitisztult Budapesttel szorosabb és könnyebb összeköttetésben álló Balaton.

Többnyire ha azt véljük, hogy mostani állapotában nem fogják ki a Balatonból hovahamarább a fogast, most miután a halászat mestersége is annyira tökéletesedik és napról napra jobban értenek hozzá, igen csalatkoznak, midőn czélszerűen felállított és a Balatonnal szoros összeköttetésben lévő halastavak által, melyek, mint gondolom, főkép a somogyi partokon volnának könnyen létesíthetők örökre és annyira meg lenne mentve a fogas sajátszerű és gyönyörű neme, mikép a balatoni gőzösök ellen, ha azok ilyen kifejtést szülnének — és ily kifejtést nem szülniök bűn volna — még az áhítatos böjtölők és az ezeknél még számosabb finomízlők hosszú sorainak sem lehetne igazságos kifogásuk.

Hogy van miért örvendenünk embersorsunknak, vagy avval legalább kibékülnönk némileg, a mindenekfölött az, — mert félre nem ismerhető tanujele a bennünk rejlő isteni szikrának — hogy a természeten javítani képesek vagyunk.

A Balaton lecsapolása tehát, ha czélszerűen vitetik végbe s ám ne eszközöltessék otrombául, melyet sokan egy lesujtó gyámoknak tartanak az e tavon állítandó gőzhajózás ellen, nemcsak nincsen e vállalatnak útjában, de éppen ellenkezőleg igen hathatóan előmozdítója, midőn egyszersmind annyi hasznos és kellemes kife-

jezésnek közvetlen szülője, miszerint azt szükség nélkül csak egy nappal is hátrább lökni kár volna.

A balatoni gőzhajózás ügyében Hertelendy Károlyhoz 1846 szeptember 27-én kelt levelében olvassuk, hogy a Kisfaludy-gőzöst meglehetős szerencsével éppen születése napján bocsátották vízre, azon nagyon örül és hálás érte. Fődolog, hogy mindig elég pénz legyen, ezért arra kéri Hertelendyt, hogy a Kisfaludy kirándulása alkalmával minél több részvényest csődítsen: „Előre lelkesek, hátra selejtesek, kezdeni gyermek is tud, ámde befejezni férfiú kell, ügyünk sikere bizonyos, ha győzhetjük szuszszal, tehát én 10 részvényhez még 5, sőt 10 részvényt írok alá, eb a ki nem teszen szinte erejéhez képest... és éljen a magyar, áll Buda még." A kezdetén állt még csak a Balaton emelése és Széchenyi már avval is foglalkozott, hogy hogyan kösse össze a Dunával?

Pest város szépítése és egyéb közművelődési munkásságra is szakít időt. Gróf Károlyi Istvánnal levelez, tanácskozik az ipartanodáról. Jobb szeretné, ha a Szervita-téren lenne az ipartanoda, mint a homokbuczkák között.

Széchenyi műszaki alkotásainak ismertetése teljességre számot nem tarthatna, ha legalább rövid pár szóval meg nem emlékezném szerényebb jellegű törekvéseiről is. (Lipthay. Széchenyi István Műszaki Alk.) Szintén hozzátartoznak ezek a legnagyobb magyar méltatásához, mert jellemzik bámulatos sokoldalúságát és kimeríthetetlen munkaerejét. Jellemzik agyának rugalmasságát, a mely a mellett, hogy állandóan a nemzeti lét legmagasabb problemáival foglalkozott, hajlandóságot érzett, időt és módot talált mindezekre még akkor is, a mikor már a más halandót teljesen kimerítő politikai élet-halál harczát vívta.

Álljanak elől a fővárosra vonatkozó és műszaki kérdésekkel kapcsolatos ügyek, a melyekkel oly előszeretettel foglalkozott.

Már 1833-ban indítványt tett a választott polgárság ülésén a főváros szépítése iránt, de javaslatát hidegen fogadták. Egyelőre még apróbb javítgatásokkal kell beérnie és többek között a régi harminczad épületnek, a belváros fejlődése e nagy akadályának az eltávolításával és díszesebb épülettel való pótolásával kezd foglalkozni.

Közben megalapítja a budai hajógyárat és már 1834-ben megindítja az újpesti kikötő létesítésére vonatkozó mozgalmat; mindkét irányú törekvéséről, a dunai ügyek ismertetése során, már korábban is megemlékeztünk.

Az 1838-as árvíz után a választott polgárság ülésén javaslatba hozza a főváros határának fölmérését és ezzel kapcsolatban foglalkozik Pest jövendőbeli fejlődésére vonatkozó szabályozási tervnek a kidolgozásával. E fontos kérdést később is folyton szemmel tartotta, sőt a felvételek költségéhez saját hozzájárulását is felajánlotta.

Az árvízre következő évnek tavaszán mozgalmat indít a főváros feltöltésénél követett módszer ellen és abban az elégtételben részesül, hogy erre vonatkozólag kidolgozott részletes előterjesztését változatlanul elfogadják.

Az első gőzmalom alapítására, a melynek közgazdasági közvetlen jelentőségén kívül, a főváros ipari tevékenységének élénkítése szempontjából közvetve is nagy fontossága volt, szintén csak ez időtájban teheti meg az elhatározóbb lépéseket. Jellemző az ügyek akkori lassú érdeklődésére, hogy Széchenyi már 1827-ben kezdett foglalkozni a gőzmalom alapításának eszmejével és hogy 1828-ban József nádornál, a molnár czéh árszabási jogainak tekintetéből még nehézségekre talált. Technikai ismereteinek a gőzmalom alapításánál is nagy hasznát vette, mert ezekkel az alapítás műszaki kérdéseire is befolyhatott.

1841-ben már arra gondolt, hogy Pesten vasgyárat alapítson; de ez a terve is csak az 1847. év folyamán valósulhatott meg. A magyar kormány megalakulása után Széchenyi ezt a gyárat 1848 elején fegyvergyárrá alakította át és az átalakításhoz szükséges 50,000 forintot sajátjából előlegezte.

Sokat fáradozott a szerviták belvárosi kertjének sétatérré való átalakítása dolgában. Pest megye ülésén is felkérte a rendeket, hogy legújabb kezdeményezését, egy sétatér berendezését „mint hathatós tényezőt, úgy a főváros szépítésére, valamint a társadalmi osztályok egybeolvasztására“ pártfogásukba vegyék.

Ez a kérdés különben szoros kapcsolatban volt a műegyetem megalakításával, a melyben Széchenyi is hathatósan közreműkö-

dött és a melynek részére a Szervita-kolostor telkén díszes épületet terveztetett.

1842 tavaszán a várost körülfogó vízcsatornára vonatkozó tervét ismerteti a választott polgárság ülésén; mely eszmét az alkotmányos évek kezdetén Reitter Ferencz hírneves vízmérnök újból — ismét sikertelenül — felszínre hozott.

Pár nappal később már a budai alagút terve születik meg agyában, de igen sokáig tart, a míg a nádornak és a polgároknak érdeklődését a tárgy iránt felkelteni bírja.

A Walhalla — Üdvlelde — építésének eszméje szintén ebből az alkalomból származik. Sokat foglalkozott vele, jóllehet kevesebben fogták fel, mint a mennyien kigúnyolták érte.

Lassanként a pesti polgárság köreiben is méltányolni kezdik a nagy férfiút, a ki oly melegen érdeklődik a város ügyei iránt; 1842 áprilisban rebesgetni kezdik már, hogy Széchenyit kellene a főváros polgármesterének megválasztani.

Mindenesetre nagy haladás, ha meggondoljuk, hogy pár év előtt még csak nehézséggel tudott a város szépítő bizottsága, az akkori közmunkatanács sorába bejutni.

A szerviták sétatere nem tud létrejönni, mert a szerzetesek a telek átengedéséért valami külvárosi plébániát követelnek, e kívánságuk teljesítése pedig nehézségekkel jár.

Nem találván más nélkülözhető területet Széchenyi, az új épület előtti térnek sétakertté való átalakítására gondol, habár ennek a megszerzése is hosszas utánjárással sikerül. Nagynehezen összegyűjti a szükséges pénzt is, úgy, hogy végre megteremtheti a fővárosnak első sétaterét.

Nemsokára reá a Margitsziget tövében levő kisebb szigetet szintén a fővárosnak üdülő helyéül akarná átalakítani.

1845-ben úgy látszik, hogy a gázvilágításnak a fővárosban való meghonosításával kezdett foglalkozni. A gázvilágítás már első angol utazásán is annyira lekötötte érdeklődését, hogy akkor egy gázfejlesztő-készülék modelljét, a kivitelét gátló szigorú törvény ellenére, nagy koczkázattal átcsempészte az angol határon és a gázvilágítás czélszerűségéről és jövedelmezőségéről későbbi naplóiban ismételten megemlékezik.

A Lánczhíd munkálatainak előhaladásával mindinkább foglalkozott a hídfőkhöz csatlakozó dunai partfalak kiépítésével, a melyek az egyre élénkülő gőzhajózásnak kikötő helyeit szolgáltatván, különösen sürgőssé váltak. Széchenyi különben is nagy súlyt helyezett a Duna partjainak a rendezésére, mert a rendet és tisztaságot az erkölcsi élet kifejlődése egyik elengedhetetlen alapjának tekintette: a pesti Dunpartok pedig, főleg a nagy árvizet követő feltöltések után, ugyancsak elhanyagolt állapotban leledzettek.

Alig hihető, hogy akkori kicsinyes viszonyaink miatt mennyit kellett Széchenyinek fáradozni, hogy ezt az aránylag egyszerűnek látszó kérdést megoldásra juttassa; hogy mennyit kellett ez ügyben a várost megsürgetnie és hányszor zaklatnia érte a nádort, a kinek érdeklődését több emlékirattal igyekezett ez ügy iránt felkelteni.

Erre az évre esik gräfenbergi útja is, hol neje és Mari leánya üdülnek. Nem sok időt szentelhet ő családjának, mert minden percze a közügyeké, pedig családja körében érzi magát jól és átérzi, hogy milyen rosszul esik a családnak, hogy mennyit nélkülözik őt. Egy kis csekélység, mely családi körében történt, nagyon felháborította. Mostoha fia, Zichy Géza egy ismerőse kutyáját elvitte magával ezredéhez. Keményen megleczkéztette és egy időre 10 forintot levont havipénzéből. Másnak még egy gombostűjét se vigye el, arra figyelmezteti. Ilyen ifjúkori baklövést, mint a „kutyalopás"-t csak azzal lehet elfelejtetni, ha úgy viseli ezután magát, hogy nemes anyjához és hozzá méltó lesz.

XXX. FEJEZET.

József nádor halála. — István főherczeg. — Politikai programmtöredék. — Somsich Pál Kossuthot követnek lépteti fel. — Még egyszer Kossuth ellen.

Az 1847. év január 13. napja sujtotta Széchenyit, meghalt az öreg József nádor – most már Metternichként csakugyan tekinthatjük azokat a zsilipeket, melyek elomlhetik Magyarországot. Széchenyit annál is inkább lesujtotta a gyászhír, mert István főherczeg, a jövendő nádor előtt nem volt oly grata persona, mint atyja előtt. Az ő nádorságáról is beszéltek, de ezt a hírt és szándékot Széchenyi még alapjában elfojtotta, bár az a gyanú, hogy aspirál: fel-fel ütötte magát. Ő már minden egyéb októl eltekintve azért sem gondolt a nádori méltóságra, mert ehhez nem volt elég gazdag. A nádori méltóságról így vélekedett:

„Hogy állami életet rendezzünk, ennek megvannak elutasíthatlan követelményei. Ezek között nem utolsó a magyar nádorság. A magyar nádor hivatása ezentúlra, ha nemzeti fejlődésünk nélkülözhetetlen eszközeiről beszélünk, az, hogy Budán a királyi székhely hiányát pótotja. Udvartartásával a magyar főúri osztályt maga körébe vonja s a magyar culturának központot teremtsen. Erre Budapestnek, ha főváros akar lenni, okvetlen szüksége van. Ha már a király nem lakhatik ott, ezt legalább a nádori udvartással kell pótolni. Ez mind nemzeti, mind culturális, politikai, úgymint közgazdasági fejlődésünk egyik alapfeltétele.

E részben eddig mi sem történt. A főherczeg nádor Budán házias egyszerűségben élt, elvonultabban, mint bármely úri család. Udvartartása jövedelmei sem voltak elegendők, de Bécsben is gyanakvó szemmel nézték volna, ha ő ilyesmire gondol.

Ez jövőre nem maradhat így. A nemzet culturális fejlődése megköveteli, hogy Budán magyar királyi udvartartás legyen. A magyar vagyonos osztálynak az országban kell kielégítést szereznie, hogy a külföldről visszavonassék. A magyar irodalom és művészet megerősödve helyét fogja találni a palotákban is, és ha a következő nádor önként nem jő elébe és annak udvara nem lesz a szellemi erők, a jó ízlés és művelődés gyúpontja, bármit tegyünk is, culturális fejlődésünknek hiányozni fog leghathatósabb eszköze. A nádorságot illetve, tehát jövőben kettő okvetlenül megkívántatik. Egyik, hogy az uralkodóház tagja legyen, másik, hogy az képes legyen oly udvartartást rendezni, mely a királyi székhely hiányát pótolja."

Széchenyi a nádornál otthon volt, bizalmasan beszéltek mindenről, útjaiban is írt levelei inkább magánlevelek, mint jelentések. A főherczegasszony is kitüntette rokonszenvével. Egész bátran kovácsolta tehát Széchenyi a Bécsben különben nem kedves tervet, hogy István főherczeg a csodaszép és gazdag Olga főherczegnőt vegye el. (Olga főherczegnő orosz.) Metternich ezt a házasságot egész hatalmával ellenezte, az orosz udvarról és magáról a herczegnőről is mindenféle ledér meséket tenyésztett.

Széchenyi már csak azért is ajánlotta, hogy István főherczeg, mint magyar nádor egy millió rubel évi pótlékkal, egy csodaszép nővel, ki e mellett a világ leghatalmasabb uralkodójának a gyermeke, oly állást foglalna el Magyarországon, melyet sok európai uralkodó irígyelhetne. A magyar nemzettől körülrajongva annak bálványává válnék.

Kérve kérte az agg nádort, tenné túl magát a bécsi udvari körök kisszerű féltékenykedésein. A jövendő eshetőségei között úgyis az egyetlen biztosíték az a bensőség, melylyel az uralkodóház tagjai a ház időkénti fejével összefüggnek, a ki a közbirodalom magyar részét attól szétválasztani akarná, az az európai nagyhatalmakat idézné fel maga ellen, e részben tehát minden féltékenység puszta agyrém, mit ily nagyszabású érdekek eldöntésével számba venni nem lehet. A nádor nem mert erélyesen fellépni és meghiúsult Széchenyi álma, Mátyás udvartartásának feléledése Budán úgy, mint azt önképzelete teremtette.

Midőn Kovács Lajos azt jegyezte meg, hogy nem volna-e vesze-

delmes játék, ha ily összeköttetésbe lépnének Miklos czárral, Széchenyi ezt felelte:

„Honfoglalásunk, megtelepedésünk itt, a tatárjárások, a török és német hatalmakkali összeköttetésünk, mely tartósabb és bensőbb volt, nem volt-e koczka nemzeti létünkön? Mégis fennállunk, ha van bennünk isteni szikrája az életrevalóságnak, fel bírjuk használni a történelmi eshetőségeket és javunkra fordítani nagy conflagratiók esetében az oroszokkali összeköttetésünk is."

A nádor halála után azonnal megjelent a királyi rendelet, mely István főherczeget, a nemzetnek különben is jelöltjét, helytartóvá, a hétszemélyes tábla elnökévé s Pest vármegye főispáni helytartójává nevezi ki. Kossuth Pest vármegye közgyűlésén rajongó beszéddel üdvözli a leendő nádor főispáni kinevezését. A beszédet nemcsak jegyzőkönyvbe iktatták, de külön ki is nyomatták. Széchenyi aulikusabban fogta fel a helyzetet, mint Kossuth s az ellenzéket kötelességmulasztással vádolta, mert régi közjogi gyakorlat szerint királyi helytartó nem lehet egyúttal főispán is s a nádorválasztás szabadsága is veszélyeztetve van, ha a hármas kijelölés mellőztetésével csak egy név tüzetik ki előre. Ezt a felfogást több vármegye, közöttük Moson is magáévá tette.

Kossuth magatartása, beszédei megérlelték Széchenyiben a Politikai Programmtöredékek-et, mit tiszai útjában írt meg. Hogy hogy írt Széchenyi, azt Kovács Lajos így beszéli el:

„Szobájába vonulva, nagy csendben szokott dolgozni. Elővett félbetűrt félíveket és kezdte gondolatait jegyezni, de gondolatainak gazdag áradatában nehéz volt rendet tartani. Feljegyezte azokat néhány üteny szóban a nem éppen szoros kapcsolatban levőket az oldalra jegyezte és körülgyűrűzte. Ezért aztán tisztára ritkán fogalmazott egyszerre, hanem az első feljegyzéseket dolgozta át néha többször is, hogy a felhalmozott eszmetömegbe összefüggést létesítsen.

Fesztelen leveleiben, melyeket sebesen írt, írmodora a legeredetibb. Ezek legsikerültebbek is. Mindig gonddal írt, mint munkáiban, fáradságosan dolgozott. Az eszmék gazdagsága nem engedte, hogy néha nagy kitérések és túlcsapongások nélkül ne haladjon vagy ne írjon. Tisztázásnál valódi irtóháborút kellett végeznie felgyülemlett jegyzetei ellen.

Képeiben és hasonlataiban mindig gazdag és találó, sarcastikus elmésségekben kifogyhatatlan volt. A figyelmet mindig lekötötte, de nagyon kellett vigyázni, mert kitéréseiben a hallgató nagyon könnyen elveszíthette az összefüggés fonalát, mire ő azonban mindig visszatért és tárgyát sohasem ejtette el.

Ha az ember ily első fogalmazványi lapokon végig futott, ott találta egyes tételek halmazát, de ezekből alig lett volna képes az emelkedő épület formáit csak sejteni is.

A gróf, ha hozzáfogott valamilyen irodalmi munkához, örömmel és kedvteléssel dolgozott, de nehezen volt formulatióban kielégíthető. Felolvasta magában, nekünk is, nem tetszett neki, próbálta máskép kifejezni, minket is szólított, igazítanánk ki, de mi: Tasner, Helmeczy, és én (Kovács) mindig tiltakoztunk az ellen, mely irályát megfosztotta volna attól az eredetiségétől, mely annak sajátságos zamatot kölcsönzött.

Dolgozataiból szívesen olvasott fel munkaközben és véleményt kívánt. A Politikai Programmtöredékek-et (minek megjelenését a censor késleltette, féltvén a gróf népszerűségét) tiszai útjában írta és gyakran olvasott fel töredékeket. A gróf négy órakor reggel már íróasztalánál ült és dolgozott 8—9 óráig, mikor már mi is a fedélzeten voltunk és reggeliztünk. Délig velünk és vendégeinkkel maradt. Ekkor végeztük hivatalos dolgainkat. Áttanulmányoztuk a terveket és készültünk a következő ülésre.

A Politikai Programmtöredékekben éles nyilakat lő Kossuth felé. Ezt a munkáját jó kedélylyel írta. Mint edzett ember a pohár között is megállta a helyét, sohasem látszott meg rajta a sűrű koczintgatások nyoma. E közben is visszatért íróasztalához.

Kovács Lajos jegyzi fel ezt körülményesen és részletesen. A tiszai út alkalmával Lonovich püspök buzdításai jó kedvre hangolták Kovács Lajost s ebédre kérte a püspök nevében a szegedi prépost-plébános az egész társaságot. Mielőtt ebédhez ültek volna, a gróf így szól Kovács Lajoshoz:

„Én rettentő jó kedvben érzem magamat, szeretnék kirúgni a hámból. De délután nagy dolgunk van a makóiakkal tartandó gyűlésen. Egyikünknek józannak kell maradni és tiszta agygyal helyt állni a gyűlésen. Nekem egy propositióm volna, de legyen

őszinte, mert félek nagyon is sokat követelek. Mondja meg, őszintén, van-e disponálva ma nagyott inni, mert nekem nagy kedvem volna rá. Ha Ön disponálva van rá, akkor tegye, elég joga van rá és én vigyázni fogok magamra és helyt állok a gyűlésen, de ha éppen nem volna disponálva és magára vállalja a gyűlés terhét, úgy én bocsátok szabad féket kedvemnek és leveszem a gondom a délutáni gyűlésről. Szóljon őszintén.

A legőszintébben mondhatom, — felelém — hogy semmi kedvem sincs nagyot inni, már is a forróság és mindennapi lakomázás nagyon kimerítettek. Szentesen is emlékezik, hogy pulsatillát erőltetett rám. Azért csak igyék bátran, helyt állok én a gyűlésen.

Áll tehát alkunk — válaszolá — és kezembe csapott.

Az asztalnál szemben foglaltam helyet és tán éppen, mert ingerkedett velem, sűrűbben kezdtem poharazni. Illyési pedig, ki szomszédom volt és hallotta alkumat, gondoskodott, hogy poharam soha üres ne legyen.

Így mulattunk nagy kedvünkben és lakomáztunk mindennap, de közben végeztünk annyi munkát, hogy az eredménynyel a legszigorúbb biráló meg lehetett elégedve.

Általában a gróf mindenben edzett egész ember volt és úgy a munkában, mint a mulatságokban túltette magát mindnyájunkon. O, ki a comfort valódi mestere volt, kinek asztala az ízlés és ízletesség tekintetében minta lehetett, kinek Pesten a legjobb borai és legkitünőbb szivarai voltak, ki nemcsak ismerte a legmagasabbb élvezeteket, de meg is szokta, alkalmilag azonban ha hiányzott, túltette magát és lakomát csapott ott, hol mi nem nyúltunk az ételekhez.

Zentán is, hova a vendéglőbe váratlanul jutottunk és ebédünket feltálalták, mi beértük a piaczon talált igen szép gyümölcscsel, a gróf pedig kinevetve finyásságunkat, elbeszélgette a franczia hadjárat alatti huszárebédeit a táborban és a nagy halmaz ételből egyedül lakmározott.

Sajnálta a gyengéket, kiket a legkisebb nélkülözés megvisel, vagy kiket a megszokott életrend legkisebb megzavartatása felháborít. Azokat pedig kigúnyolta, kik az efféle csekélységeket nehezen tűrték és ily aprólékosságoknak kedélyükre befolyást engedtek.

Ily körülmények és viszonyok között írta a Politikai Programmtöredékek-et, ezt a mementót Kossuthhoz, Freiwaldauból 1847, Béla fiát köszönti meg születésnapján s tudatja, hogy tisztelt anyja, noha nagyon köhög, de egészben igen jól van. Küld néki öt forintocskát. Kívánja, hogy gyarapodjék lélekben, testben úgy, hogy egykor, mikor egész ember lesz, jó sikerrel teljesíthesse földi kötelességeit és egyúttal saját személyére nézve is elérhesse azt a fokát a megelégedésnek, melyre minden becsületes és ép ember felvergődhetik. Legyen jó szívű, igazságszerető és szorgalmas. E rövid atyai szeretettel megírt intésben benne van az élet egész tudománya. Tasnert Freiwaldauból megkéri, hogy küldjön a Programmtöredékek-ből Pulszkynak egy példányt. A munkát Sasku corrigálta, ki később mint az Akadémia correktora halt meg s hogy a cynikus ember Művelt társalgót írt, ebben Széchenyi ösztönzését ismerjük fel.

Barátaival el-eltréfálkozik, például Teleki Lászlónak azt írja: Egyébiránt írva van, hogy te engemet egy pisztolyviadalban ki fogsz pisztolyozni az árnyékvilágból és azért szükséges, így hozza a fatum magával, hogy gondodat viseljem.

Dolgozik a közlekedési bizottmánynak az országgyűlés elé terjesztendő jelentésein, de nem hiszi, hogy teljes munkát adhasson, kéri Apponyit, hogy e tárgyat illetőleg a közelgő országgyűlésen a kormány részéről a csak általános indítványozás történjék s választassék a rendek közül küldöttség, mely magát a közlekedési bizottmánynyal érintkezésbe tegye.

A nyarat ismét a Tiszánál tölti Széchenyi és itt találkozik István főherczeggel. Útjáról több czikket ír a Jelenkorban műszaki vonásokkal.

Míg ő utazott, járt és kelt: Somsich Pál, így beszélik, azt gondolta, hogy Kossuth kevésbé veszedelmes a parlamentben, mint az utczán és ebből az ötletből fellépett Kossuth, mint Pest vármegye képviselőjelöltje s 2948 szavazattal meg is választották. Batthyány Lajos és Kázmér grófok vezették a bandériumot. Károlyi Györgyné 2000 forintot adott a választásra, mely meglehetős sokba került. Batthyány Lajos Széchenyi előtt Kossuth pártolása miatt azzal mentette magát, hogy ez malum necessarium. Kossuth csak

így járja le magát. Bravo, Lajos gróf, így kiált fel Széchenyi, jól ki van számítva. Becsülöm az eszét még egy ördögnek is, ki csak kápráztatni és csak csábítani tud, de üdvözíteni nem. Megdöbbenve jegyzi meg augusztus 25-én: „A Kossuthnévhez Magyarország áldása vagy átka fog tapadni? — Szintoly kevéssé, mint a Széchenyi-névhez. Végre is mind a ketten találkozni, egybeolvadni fogunk az örök feledésben".

Széchenyinek arra a térre kellett állnia, hová Kossuthot a pesti választás vezeté, a követi padokban helyet foglalni az alsóházban. Mérsékelni és túlkapásoktól megóvni a politikai fejlődések folyamát csak úgy lehetett, ha minden mozzanatnál helyben van. Sopronban megbuktatták a conservativek, de megválasztották Mosonban. Kemény és Szemere Bertalan méltatták megválasztásának politikai jelentőségét. Szerette volna, ha megválasztják Kovács Lajost is, ki az ellenzékkel intimusan állt. Sajnos, ezúttal megbukott s Kossuthtal már csak mint a békepárt ékesszavú szónoka állhatott szembe Széchenyi hagyományai nyomán Debreczenben. November 18-án a király magyarul nyitotta meg az országyűlést. Csak nehezen tudta magát rászánni. Széchenyi közbenjárására István főherczeg egész éjjel olvasta neki a megnyitó és nádormegerősítő beszéd tartalmát s leverten jött el tőle, mert a király nem mert magyarul szólni, azonban reggel mégis magyarul szólt. Könnyekig meghatotta a bármily kevés királyi rokonszenvvel is beelégedő magyart a király ajkáról hangzott magyar szó. István főherczeget már neki bátorodva erősítette meg a nádori méltóságban. Kossuth tíz nap mulva minden királyi előadást elfogadni javasolt s a törhetlen hűségről szónokolt. Az ellenzék egy másik kitünősége Szemere, így szólt a nádorválasztásról: „nem csoda, ha a rendeket a lelkesedés túlragadja István főherczeg iránt, nem a főherczeg magas születése miatt, de mert hozzá annyi reményeket köt a haza, a mennyit 300 év óta egy élethez sem kötött".

Igéző szép napja volt ez a magyarnak, mivé kellett válni ennek egy rövid év alatt.

Deák az országgyűlésről elmaradt, nem a választás, de a gyengélkedés miatt.

„Kossuth — így szólt Falk Miksa — az országgyűlésen Deák

örökségét akarta átvenni. De Deáknak nem volt ellensége, Kossuthnak számos nyílt és titkos ellenségei voltak, nemcsak politikai, de személyesek.

Deák nagy lett szerénysége, Kossuth kisebb hiúsága által."

Deák politikai ellenfelei csaknem vetélkedtek párthíveivel, olvassuk Keménynél, a tiszteletben és szeretetben. Egyénisége, társalgása annyira vonzó és rokonszenves volt, hogy tőle nem idegenkedett senki, őt mindenki szerette.

Kossuthtal a dolog éppen ellenkezőleg állott.

Már a conservativ párt programmjának éles, kihívó hangja senki által félre nem értetett kifejezése volt a Kossuth ellen érzett idegenkedésnek.

Sokkal felötlőbb az ellenzék szónokainak és befolyásos egyéneinek visszatartózkodása Kossuthtól.

E párt tekintélyeit többnyire kisebb vagy nagyobb, nyílt vagy eltitkolt szakadás választotta el attól a férfiútól, ki a pozsonyi országgyűlés kezdetekor barátai körében és magánosan állott, de már hat hónap mulva az események csodás hatalmánál fogva ellenségeit megalázta és a vetélytársakban gyakran hízelgőkre vagy vakmerőkre talált.

Miért nem szerette az ellenzék több tekintélye Kossuthot? Kemény így fejti meg:

Némelyeket Széchenyi barátsága vont el Kossuthtól.

Mást a hatáskör féltése.

Volt, ki politikáját, jellemét kétségesnek találá.

Volt, ki meg volt győződve, hogy csak destructióra van hivatása, mert semmi positiv irányhoz szeretettel nem viseltetik és szelleme, mint a vészmadár, a zivatart keresi.

Voltak ócsárlói haszonlesésből, különczködésből és nagyúri bornirozottságból.

Mindenesetre a követválasztás alatt Batthyány Lajos gróf erős karja tartotta fenn Pest vármegyében, különben nem a conservativ párt, de az ellenzék buktatta volna meg.

Eleinte az országgyűlésen a mérsékeltet adta elvek és az engedékeny pártvezért az ellenzék irányában.

Nem az ellenzék főnökei között tudott hódítani, hanem szó-

noklatának rendkívüli varázsával a karzatot ragadta el, a nők szemében fakasztott könnyek az ifjak szíveit húrozták fel.

Kossuth szónoklatának rendkívüli erejére támaszkodott, az érzeményekhez szólt, övé volt a karzat, az utczai vélemény, a közönség tapsa.

Kossuth csak akkor volt irányadó, ha a szenvedések kérdései kerültek elő és szükséges volt rohammali támadást vagy ostromot rendezni. De midőn a reformok és a felmerült tárgyak megoldásáról kellett intézkedni, Kossuth nem annyira a hitelező, mint a kölcsönvevő helyzetében állott.

Igyekeztek is sokan a szokatlan nyomás alól menekülni.

Némelyek talán irígyelték, mások gyűlölték az új pártvezér babérait.

Mások — mint Szemere — Kossuth egyéniségétől tartván, óhajtott az ellenzékből egy párttöredéket alakítani, mely őt fékezze.

De senki sem akart ily párt vezére lenni.

Hatalmasaink féltek a népszerűtlenség töviskoronájától.

Széchenyi a mosoni választás alkalmával mondott köszönő beszédében adta elő eljárása programmját:

„Óhajtása lelkemnek minden honfierőt egy pontban egyesíteni, hogy a hazaszeretetet úgy, mint domború üvegnek sugára kétszeressen hasson s egymást értve s kölcsönösen támogatva, közös erővel közeledjünk ahhoz a rég vágyott czélponthoz, hol hazánk boldogsága székel s a nemzet az emberi nem nagy társaságának életszabályai között örökzölden virul."

Megindult Széchenyi végső erőfeszítésére, a kormánypárt s az ellenzék nagy tusájára. Apponyi felkarolta jóakarattal a kor kérdéseit, mit az ellenzék elismert, csak a régi kényuralmi és beolvasztási irány felújítása ellen tiltakozott. Kossuth és Széchenyi pártja nem mindenben követte a vezéreket „a vonalon majd innen maradni, majd túlmenni, majd vezére félrotolásával menni be az actióba, avagy fejeik felett nyujtani egymásnak békejobbot mutatkozott hajlandónak". A vezéreket nem a pártok választották, a körülmények kényszerítő hatásából lettek azzá. „Az igazi conservativek a sánczból kiverve látták magukat, csak azt nem tudták, hogy Kossuthnak, a nyílt ellenfélnek köszönhetik-e ezt a positiót

vagy inkább Széchenyinek, saját vezérüknek? Széchenyi nehezen törődött bele helyzetébe. Szeretett volna visszafordulni. Kossuth nem habozott, ment a czélnak egyenesen. Ha nem választják meg Pest vármegye követének, úgy az utczával halad s másként alakulnak a márcziusi napok egészen a törvényesség külformáinak mellőzésével. Széchenyi előtt csak az a czél lebegett, hogy ne legyen forradalom. E miatt hányszor kellett feladni nemcsak a jövőt, hanem a multat is. Ezért írja naplójába: „Bánom, hogy ezt az utat választottam. Itt elfelejtve, ott fel nem karolva". Széchenyi minden követtársát és méltóságot meglátogatott barátjával, Kronerrel, így Kossuthot is. Apponyi megmutatta neki a trónbeszédet. Az udvari ebéden az uralkodó család majd minden tagja kitünteti, kivéve Ferencz József főherczeget.

Szentkirályi, Kossuth követtársa, Kossuth fékezői között tekintélyeskedett. Ő köszöntötte fel a királyi lakomán Ferencz József főherczeget is, a feltünő hajnali csillagot. Szentkirályi vonzódott Széchenyihez és pártolta Széchenyit és felszólalását a karzatok zsarnoksága ellen s a tomboló ifjúság ellen fordulva kérte, követelte a parancsolást. Széchenyi szerette volna megcsókolni, „mert hisz' a vízzel minden bolond tud úszni, de a víz ellen az már mesterség".

Az ellenzék körében némelyek szerették volna Apponyit leléptetni, úgy, hogy Széchenyi legyen a cancellár, mit Kossuth sem ellenzett volna, mások röviden támogatták volna Apponyit, ha kiviszi, hogy az országgyűlést Pesten tartják. Ezek közé tartozott Kossuth három fékezője: gróf Andrássy Gyula, Szemere és Szentkirályi.

Széchenyi érzi súlyos helyzetét s ezt bevallja Eötvöshöz írt levelében: „Állásom oly különös, új pályám oly sikamlós, hogy nem járhatok elég óvatossággal, miként gyanú ne érjen." A legokosabb ember, ha valóban okos, sokszor nem adhat magának tanácsot, mert helyzetében nem láthat eléggé világosan, mi történik körülte. Ily esetben vagyok most én, háládattal veszem minden észrevételeidet.

Czélom ernyedetlenül egy! Honunk, vagy inkább nemzetünk alkotmányos felvirágzása. Ehhez közelíteni minden módon, minden úton, minden mozgató erővel; ím ez, mi után vágyok. De kérdem, ilyest eszközölhetni ügyes és szerencsés gyakori kóválygás nélkül?

Alkalmazása ennek most íme ebből áll, mint gondolom:

„Várni, sokat hallgatni, minden párt jobbjaival engesztelődni . . . szabad tért engedni minden szerepelni vágyó kis hiúságnak, stb. stb.“

De e mellett torkon is ragadni az indiscret gyanúsítgatókat. En csaknem minden követet felkerestem:

„Magyarok vagyunk, ne csépeljük egymást.“

Azt hiszi, igen sokat fog hallgatni majd, ha a specialitásokba ereszkednek, horvát ügy, helyettesek dolga. Akkor állása bajosabb lesz. Egyrészről az utasítás közt, másrészről . . . magasb nézet. Egészben mindenünnen meglehetős hangulatot vesz észre s oly szerencsés, oly fiatal kedélyű: „ha akarod — végzi levelét — oly bolond kedélyű, hogy sokat remél“.

Széchenyi, daczára hogy Eötvöshöz írt levelében magát egyelőre hallgatásra kárhoztatva érzi, mondja, hogy nem mindig beszélhet úgy, a mint akarja, mert a követi utasítás köti, erre Bónis figyelmeztette. Somsich Pál után Kossuth szólt a királyi felirathoz s ez okból e szavakkal fejezte be beszédét: „Ne gondolja senki, hogy nem tudnánk olvasni az idők jelében. Mi otthon hagytuk az agitacionális tér szenvedelmeit, de érezzük állásunk felelősségét és méltóságát is. Viszonozza a kormány loyalitásunkat hasonló loyalitással, emelje fel magát a kornak és saját hivatásának magaslatára“.

Széchenyi nem örömest szóllal fel oly szavak után, kinek ajkait maga nyitá meg az ékesszólásra, a kedélyek is fel vannak egy kicsit ingerelve, a hőség szerfelett nagy a teremben, utasításokhoz van kötve, melyek magának nem tetszenek, elszigetelve érzi magát. Csalatkoznak, kik azt várják, hogy ő Pest vármegye követével (Kossuth) itt valami kakasviadalt fog kezdeni, de ha az adresse úgy megy fel, mint Pest megye követe javaslá, az keserűséget szül, mert a közbirodalom államférfiai nem látják még eléggé át, hogy a monarchia külön országainak napsystemához kell hasonlítania, hol a planeták egy nap körül forognak ugyan, de saját tengelyeik körül. Melegen pártolta az országgyűlésnek Pestre leendő áthelyezését.

XXXI. FEJEZET.

Széchenyi mint követ. — Olaszországi nyugtalanító hírek. — Betegsége. — Közlekedési jelentése. — Vasúti hálózat. — Kossuth felirata. — Belép a miniszteriumba. — Wesselényi visszatér hozzá. — Széchenyi kedélyvilága borulni kezd. — A híd láncza lezuhan.

Széchenyi beszéde különösen jól hatott Apponyiékra. Apponyi nemcsak a szót, de saját helyét is rendelkezésre bocsátotta s biztosította, hogy indítványát formulázva benyujtja, ha többsége lesz.

Bármennyire beleesett is a politikába, egyéb ügyei sem esnek ki gondjaiból. Figyelmezteti Tasnert, hogy Toldy az akadémiában a pénzügyekben a hurt ne vonja magasra, mert az igazgatók minden pénzzel támogatandó eszmét el fognak vetni. Közbenjár Zichy Ferenczné́l, hogy Lónyay Menyhért: Hazánk Anyagi Érdekei czímü művét a nádor a kinyomatásra engedélyezze. „Alkotmányainak" gondozásában élvezett, ezt alig tekintette munkának.

Követi tisztjébe gyorsan beletalálta magát. November 26-án ismét beszélt, miután Somsich az ő felirati javaslatához csatlakozott. Kijelenti, hogy ő egészen önállónak sem az ellenzékhez, sem a conservativ párthoz tartozónak nem tekinti magát, senki által (kivéve Moson rendeit) ide küldve nincs, holmi levélhordó szerepre hivatást nem érez magában, utasításainak mindenesetre lesz némi elasticitása, a kormánynak titkait pedig nem tudja, de jó érzelmeit és hazafias törekvéseit is ismeri, azért ne nézzék őt valami embryo miniszternek stb. Borsod megye követéhez, Szemere Bertalanhoz fordulva, ki azt mondta róla, hogy megnyerte őt Moson megye, de elvesztette őt a haza, kérdé, hogy vajjon mind-

azokat, kik az ellenzékhez nem tartoznak, a hazára nézve elveszetteknek tartja-e? Ez szomorú dolog volna, de ő ezt nem hiszi. Kiben istenség szikrája van, magas vagy alacsony helyen jót tehet, csak előtte álljon mindig a magyar név becsülete. O is ezen iparkodik, hiszi, hogy követi pályája végén el fogják róla mondani, hogy ha hasznot nem tett is, de kárt sem. Nem vonja ő kétségbe, hogy a pesti indítvány is loyalis téren áll: de vajjon más kérdés statusbölcsességi téren áll-e? S erre ezerszer nemmel felel. Figyelmezteti Kossuthot, mint ellene írt röpiratában is oly nyomatékosan tevé, a reá váró nagy felelősségre, miután a közbirodalom leginkább ő benne központosul s a jelen országgyűlésnek legnagyobb factora talán ő leend. Nem elég úgymond, loyalisnak lenni, meg is kell nyerni a csatát. Sokat gondolkozott ő, még elhatározta magát, ki mint első kezdett a reform töretlen útjain járni s mindig a haladásra buzdított, hogy most a mérséklet mellett agitáljon? Tudta, hogy ily lépés által eloszlatja azt a nimbust, melynek árnyékában a népszerűség paizsán szintén felemelkedhetett volna egy kis rövid pünkösdi királyságig, de ennél sokkal többre becsülte megnyugtató öntudatát.

Kossuth ismerve a pártok statistikáit, elhallgatta mondani valóit és a szavazást sürgette. A szavazás csak a pesti és pozsonyi indítványok között folyt. A pestit, Kossuthét, fogadták el négy szótöbbséggel. A felsőházban a conservativ felirati javaslat ment keresztül kevés módosítással s Kossuth ennélfogva letétette a napirendről.

Nagy eltérés a pártok között nem volt, de ha Apponyi gróf a kérdés által érintve volt, Kossuth az alsó-, Batthyány Lajos gróf a felsőtáblán engesztelhetetlenül lépett fel. Epp ezért az ellenzéknek több tagja nyügnek kezdé tekinteni a pártfegyelmet, önálóbb helyzetre és elkülönített állásra akart tömörülni.

Széchenyi házában sokat jöttek ebédre össze mindenféle párt képviselői közül, úgy hogy házát tréfásan mosoni csárdának nevezték el. Ebben a csárdában sok nagy eszme közben ürült a pohár . . . s mindig a hazáért.

Kossuth Széchenyi távollétében vitte keresztül a felirat letételét s felvette a kesztyűt a gravaminális politika terén s indítvá-

nyozta a sérelmek tárgyalását, fennhagyva a loyalitási érzelmeknek minden egyes kérdéseknél lehető kifejezését.

A válaszfelirat után következett az adó kérdése. Nem egészen úgy szavazták meg, mint Széchenyi akarta, de az eredménynyel mégis meg lehetett elégedve. A vita után Kossuth kicsinylő szavaira arczába szökell a vér, de magába fojtotta érzelmeit. Kossuth zsarnoksága ellen az elégületlenség nőttön nőtt s mozogni kezdettek egy országos szabadelvű párt szervezésére. Apponyi leléptetése, Széchenyinek helyébe ültetése, Kossuthnak visszahivatása felett folyt titkos és nyílt készülődések voltak napirenden a magán körökben. Széchenyi veres himlőbe esett, őt nem látogathatták, de különben sem vett volna részt a suba alatt készülő összeesküvésekben.

Elkészült utolsó könyve is, az országgyűlés elé terjesztett javaslata: A magyar közlekedési ügy rendezése, mely Kossuth egyik kedvencz eszméjét, a vukovár—fiumei vasútat bukással fenyegette s ezzel nemcsak erkölcsi megsemmisüléssel látta fenyegetve, de anyagi állása is komoly veszélyben forgott.

Nyugtalan hírek érkeztek Olaszországból. A pápai trón közelében indult ki a mozgalom. Carlo Alberti állt az ügy élén, melynek kimenetelét aggódva lesték. A magyar ellenzék a viharos időkben igyekezett, mindent élére állított. Kossuthot elkapta várható győzelmeinek reménye és a karzat. A hallgatóság nem volt hallgatóság, hanem szervezett jakobinus csapat. A karzatok az ellenzékieket éljenekkel fogadták (Zichy A. Széchenyi Naplói), a Pecsovicsokat lepisszegték. Gróf Dessewffy Emil, kinek erkölcsi bátorságát oly nagyra becsülte Széchenyi, finom hajlongásokkal s kezével szórt bókokkal szokta ironice viszonozni az ily durva köszöntéseket. Az elnökség nem tudott rendet csinálni. Valóban nem csekély erkölcsi erőnek, hazafiságnak tanusága az, hogy attól a válság napjaiban az ilykép lábbal tiport, vesszőt futtatott conservativeknek vajmi kis töredéke szegődött csak a reactióhoz, legnagyobb része pedig a nemzethez állott.

Egy kérdés sem vert akkora port fel, mint az úgynevezett administrativ rendszer, az örökös főispánok helyettesei; mit a kormány kivételből szabálylyá próbált tenni s a székekbe híveiből

a nem kedvelt, sőt gyűlöletes alakokat ültette. Hálásnak mutatkozott e tér s Apponyi megbuktatására felette alkalmatosnak. Apponyi a kor színvonalára akarta pedig a főispánságot emelni s ebből hivatalt szervezni. A jelszót: mindenáron le Apponyival kimondták s miután ezek az administratorok a hangulat tudósítói voltak Bécs számára, e pártkérdésben Széchenyi is elhagyá Apponyit s arra inti, hogy mondja el a mea culpát s küldjenek Bécsből declaratoriumot, mely az egész ingerültségnek véget vessen s a kérdést eltemesse. Ez azonban nem ment olyan símán.

Így köszöntött be az 1848-iki év, melynek első napjaira esnek egyúttal Széchenyinek az alagút tervezésére és kivitelére czélzó törekvései.

A veres himlő nagyon leverte. Fél, hogy Pesten családja is megkapja és óvóintézkedéseket rendel el. Ugy véli, hogy neki 40 évi munka után pihennie is szabad. Széchenyi azonban pihenni nem tudott. Mikor arra gondol, hogy pihenjen és erről elmélkedik Tasnerrel, ugyanakkor tudatja vele, hogy emlékiratot írt a főherczeghez, a híd vasdarabjai miatt s a közt a sok közt, mi bökdösi és kedélyét lefelé nyomja, legelső helyen áll a balatoni gőzhajózás, de nem felejti a soproni vasútat és a czenki szederfaültetést. Az akadémia igazgatósági ülésének elmaradása is bántja, de azért Magyarország tengelye meg nem áll.

Mint mikor gyertya alvófélben lobban, fellobban a gróf életkedve is és rózsaszínben lát mindent. Wesselényit is felkeresi soraival s ezekben az országgyűlés legfontosabb dolgának jelzi a Részek dolgát. Mi őt illeti, rajta nem fog múlni, hogy e fontos ügy is végre elérje a sikeres megoldást. Az országgyűléstől felette sokat vár, csak időt engedjenek. Örvendezve látja, hogy Wesselényi kedélye vidor s uralkodni tud lelke az anyagon. Kérdi, mikor adja ki azt a könyvet, mit a Lótenyésztésről írt. Várva várja. Mindig haragszik, ha a lótenyésztésről, vagy a lovak elhanyagolt állapotáról gondolkozik. Felesége köszöntését csatolja, ki nyolcz napig virrasztott ágyánál, különösen köszönti egész háznépét.

Az országgyűlés elég zajosan tárgyalt, hangos karzat mellett. Lónyay Menyhért, Széchenyi buzgó híve, már a február 8-iki kerületi ülésben a sérelem elejtését s a leiratban való megnyugvást

indítványozza. A szószegés, hitehagyottság, hazaárulás s a becstelenség minden nemének vádjait szórták rá. Szemerével párbajt kellett vívni. Kossuth a haza szent nevére kérte, álljon el gyilkos szándékától. Mindössze egy szótöbbséggel győzött a közvetítő indítvány. A győztes pártnak Kossuth mérges sarcasmussal sok szerencsét kívánt. Széchenyi ellenben megfogadta, hogy Lónyait védeni fogja, ha kell vérével is. Az ingerültség a hallgatóság hallatlan féktelenségei között több napon át tartott.

Somsichot, bár mint conservativet kedvelték is, egyszer egészen félbeszakíták. Az elnökséghez fordult tehát és a csend helyreállítását követelte, hozzátéve, miként ő azt hiszi, hogy Pest megye követével, az eszmék terén megvívni dicsőség s fel nem teheti róla azt a gyávaságot, miszerint érveinek érvekkel czáfolása helyett a hallgatóság lármáját használja fel ellene fegyverül. Egy kis csend után újra kitört a lárma, melyet csak Kossuth fellépte volt képes lecsillapítani. „Midőn a kormány alkalmas vagy alkalmatlan volta felett ítélünk, mondá, ez igazán nagy és fontos pillanat, ezért uraim csendet kérünk.“

A következő gyűlésen Kossuth egy óráig tartó beszédje alatt, a karzaton Almássy Dénes, ki csupa ellenzéki között ült, tréfából vagy véletlenségből egy darab czukorkát durrantott el. A karzat egy csütörtököt mondott gyilkos lövést hitt, természetesen Kossuthra irányozva. Nagy zaj támadt, de Kossuth intésére a hullámok elsimultak és ő érczhangon dörögte:

„Túl vagyunk már azon, hogy mellünknek feszített szuronyok előtt kellene tanácskoznunk, nem élünk már olyan időket s egy törvényhozónak, ha mindjárt ágyúkat is szegeznének mellének, még sem szabad megijedni, nem egy haszontalan kapszli vagy papirpattantyú szétpattanására.“

Szobájában betegen Széchenyi ezt írja naplójába: „A csata el van veszve. Az ellenzék fejünkre nőtt. Batthyány a rombolás daemona és Kossuth az enthusiasta kezükben tartják az országot. Adja Isten áldását reá. Az én szerepem úgy látom, már le van játszva“.

Megterem agyában a közlekedési jelentése is a felséges házhoz czímezve. Betegségében a megíráshoz nem volt elég ereje, tehát Kossuth Lajosnak adta elő s szerette volna, ha Kovács Lajos írja meg.

Kovács Lajossal fogalmaztatta meg annak idején az „Alázatos javaslat"-hoz csatolt királyi előadások tervezeteit, a melyeket azonban csak módosításuk után fogadott el, őt bízta meg most jelentésének megfogalmazásával is. Kovács e feladatának, Clark Ádám és Sasku Károly segítsége mellett, csakugyan fényesen megfelelt.

Kovács Lajostól megfogalmazott „Javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről" annyira megfelelt Széchenyi eszméinek, hogy azt valódi elragadtatással fogadta. A viszonyok súlya alatt nagynehezen elhatározza magát arra, hogy a Javaslatot, hatásának fokozására, saját neve alatt fogja kiadni; de sajátkezűleg fogalmazott előszavában nem mulasztja el lelkiismerete megnyugtatására kijelenteni, hogy a mű kidolgozása „több nemes fő segítségével" történt. Pedig a mű apaságát bátran elvállalhatta, teste és lelke az övé volt, csak köntöse idegen. Joggal mondhatta róla egyik későbbi beszédében, hogy szaporán készült ugyan, de régi és megfontolt combinatio eredménye.

A szóban forgó közlekedési javaslat összesen 298 mértföldnyi vasúti hálózatot tervezett, de egyúttal szerves közúti hálózatról és szükséges vízszabályozásokról is gondoskodott.

A vasúti hálózat négy fővonala Budapestről kiindulva Pozsonyon át Bécs felé, Székesfehérváron és Károlyvároson át Fiume felé, Szolnokon és Aradon át Erdély felé, végre Miskolczon és Kassán át Galiczia felé van irányítva, a jelentősebb vidékek és forgalmi pontok pedig a hálózattal mellék- és szárnyvonalak vannak összekötve.

Főszempont volt a hálózat megállapításánál, hogy a fővonalak az ország szívéből, Budapestről kiágazva, mindenütt a magyarság felé vonassanak és lehetőleg egy vidék se maradjon összeköttetés és kielégítés nélkül.

Széchenyi e javaslatában egyelőre csak a legszükségesebb vonalakról gondoskodott; az első kezdetül tervezett vasúti hálózat mérsékelten számított költségei így is nyolczvan millióra, az akkori viszonyok közt, hallatlan összegre rúgtak.

Ezért a balparti vasúti összeköttetés, a melyért Széchenyi annak idején annyit buzgólkodott, hiányzik is a tervezetből, mert a bécsi közlekedést időközben a jobbparti vonal amúgy is biztosította.

A felsorolt vonalak között természetesen hiányzik a vukovár—fiumei összeköttetés is. Nem kevésbé fontosak a hálózat kijelölésénél ama kormányzati szempontok, a melyeket a „Javaslat" a vasutakra gyakorlandó országos befolyás tekintetében kitűzött: nevezetesen a vitelbér szabályozását a mezőgazdasági érdekek és az ipari fejlődés igényei szerint; a vállalkozók önkényével szemben új vonalaknál az iránynak az utolsó részletig való országos megállapítását; s végre a kamatbiztosítási rendszer ejtése mellett a vasutak állami építésének ajánlását, közadózással biztosított állami kölcsön útján.

A közlekedési javaslat, a melyhez magyarázó térkép is készült, 1848 február 1-én került ki a sajtó alól és nemcsak a pozsonyi dieta minden tagjának küldötték meg, de az egész országban elterjesztették. Hatása csakhamar mutatkozott.

A műre vonatkozó kedvezőtlen nyilatkozatokat, a melyek Széchenyi ellenfeleitől eredtek, nemsokára elmosták az ország minden részéből érkező kedvező jelentések, a melyek az államférfiúi magaslaton álló röpiratnak mély és általános benyomását hírül hozták. Legelső sorban megsemmisítő volt annak hatása a vukovár—fiumei kérdésre nézve, a melynek érdekében Kossuth még 1847 november 4-én is emlékiratot tett közzé és ezzel számos megyénél pártoló utasításokat is eszközölt ki tervezett vasútvonala javára.

A „Javaslat" megjelenése után, a mely — 83. lapján — a vukovár—fiumei vaspálya tervével külön pont alatt foglalkozik és annak számtalan gyarlóságait meggyőzően kimutatta: e terv addig kedvező helyzete egy csapásra megváltozott. A megyékben mindinkább felfogták Kossuth tervének tarthatatlanságát Széchenyi központosított vasúti hálózatával szemben és csakhamar pótló utasítások kezdettek érkezni a pozsonyi követekhez, a kik azokat egyenesen a gróf terve melletti állásfoglalásra utasították.

Kossuthot a körülmények eme átalakulása valóságosan lesújtotta, nemcsak mert éveken át ápolt kedvencz tervét látta füstbe menni, hanem mert tagadhatatlan vereségével egyúttal egész politikai befolyását is megingottnak érezte.

A követi kar mérsékeltebb ellenzéki tagjai között ugyanis akkor már a Kossuth vezérkedésével való elégületlenség különben is tetőpontjára hágott volt és az ő megbuktatására igen alkalmasnak lát-

szott, annak a mindinkább erősödő mozgalomnak a felhasználása, a mely őt leggyengébb — s az ügyhöz kötött személyes érdeke miatt egyúttal legkényesebb — oldaláról támadta.

Széchenyi akkor igen közel állott ahhoz, hogy az országgyűlés többségét megnyerve, a vezérséget magához ragadja: azonban a politikai izgatóbb kérdések felszínre kerülése, nevezetesen a márcziusi napok eseményei, csakhamar újból megerősítették, sőt fokozták Kossuth hatalmát és a megelőző csatározások egyedüli halottja csak a vukovár—fiumei vasút terve maradt.

Széchenyi úgy fogta fel a helyzetet, hogy vagy el kell osztani az országgyűlést, vagy megalkudni Kossuthtal. Szerinte Kossuth, kivel akkor sűrűn érintkezett, bevonható lett volna egy alakítandó magyar miniszteriumba, de kész volt esetleg egy forradalom előidézésére is.

A kormány Bécsben és Budán elvi s opportunitási ellentétek között hányatva ingadozott. Metternich megvénült, a bárka sülyedt. Eleget intette őket Széchenyi e miatt.

Az ő ujjmutatásai biztosak voltak. Korán észrevette, hogy Bécsben jobban kedvelik a szlávokat és a magyar ellen e nemzetiségekre támaszkodnak. A szláv készen van — 60,000 főnyi katonaság között — a Carbonárik ellen. A magyar nyilvánosan örül, ha Bécsben baj van s tintáján és száján kívül nincsen egyéb fegyvere. A szláv környékezi a királyi széket, míg az irígy magyar lepiszkolja minden hazafiát, ki egy kis hitelre kap odafenn. Szeretetreméltónak kell lenni annak, a ki azt akarja, hogy szeressék.

Széchenyi beteg, felesége lázból lábbadozik és betegágyában tanácskozik a közlekedés rendszerbe öntése és a vukovári vasútról az országos választmánynyal. Kossuth is részt vett a tanácskozázokban finom diplomatiával. Andrássy Gyula és több jó ember hajlanak Kossuth felé, de később Széchenyi terveit fogadják el. Kossuth nemcsak mint választmányi tag, de mint vállalkozó is beszél. Kossuthot kérték, hogy ne csináljon a vukovári vasútból pártkérdést, ő visszavágta, hogy mások ne csináljanak ebből pártkérdést. Kossuth malmára hajtotta a vizet egy kicsit, hogy Batthyány Gusztávnét a nádor nem hívta meg báljára. Ebből a Batthyányak családi kérdést, az ellenzék párt- és vallási kérdést fujt fel s vissza-

küldték meghívóikat a nádornak, kit ez elkedvetlenített s azt mondta Széchenyinek: Mily paradicsom volt a csehek között élnem!

Széchenyit az is bosszantja, hogy az udvar és nemzet között levő feszült állapotot Kossuth és Batthyány Lajos azzal fokozzák, hogy azt akarják kérni a királytól, adjon többi népeinek is alkotmányt s a kormány jót áll-e, hogy a bécsi banknak jegyei nem kapnak cursust?

Széchenyi csak február 28-án jelenhetett meg egy kerületi gyűlésen. A közönség éljenekkel és pisszegéssel vegyesen fogadta. Közbeszéd tárgya volt már ekkor, hogy Magyarország kormányát bármily czím alatt önállóbbá kell tenni.

Széchenyi felszólította Kossuthot, fogjon vele kezet s vállaljon az ő, akár más elnöklete alatt hivatalt. Kossuth szerényen biztosította, hogy még független, önálló magyar miniszteriumban sem fog szolgálni. Legyen Széchenyi az elnök, Deák, Wesselényi, stb. az ülnökök.

„Vajjon nem ültetett-e fel? kérdi naplójában Széchenyi. Ez az ember nem alszik, nem eszik, csontig lesoványodik, egész benne van a forradalmi fanatismus lázában.“ Kossuth nagy nyugalommal, merész számítással haladt czéljai felé. Mindent magához ragadott s a közélet többi jeleseinek csak úgy osztotta a szerepet.

Majdnem éjjel-nappal folytak a tanácskozások. Szentkirályi ott hagyta az országgyűlést Kossuth miatt, de visszahívták meghívólevélben, mit az összes követek pártszínezet nélkül aláírtak. A rendszeres munkálatok hallgatását a közönség unta. A horvát kérdésnél azonban újra feltüzelődött. A horvát kérdésben Batthyány Lajos foglalt el magasabb államférfiúi kérdéseket, kijelentette, hogy az államiság eszméje nincsen nyelvhez kötve s rosszul szolgálnak a hazának azok, kik a magyar állam határaival a magyar nyelv elterjedéséig mennének.

A párisi zavargások és a pénz devalvatio hírére oltotta be Kossuth a magyar felelős miniszterium rózsaágát. Széchenyi ily nagy reformokra nem tartotta a mámor perczét alkalmasnak a reform keresztülvitelére. Ellene szegült, ellene fordultak s végre megadta magát, nehogy olajat öntsön a tűzre. Kossuth szónoklatának leírhatatlan varázsa alatt 1848 márczius 3-án elfogadták kitörő lel-

kesedéssel az új alkotmányt. Leírhatatlan volt az öröm és fenyegetővé vált a közönség magatartása. Szívből vagy színből az ellenkezők siettek meghódolni.

A főrendek abban kerestek menekülést, hogy ne tartsanak ülést. A nádor Bécsbe ment. Utána mentek azok a zászlós urak, kiket a helyettes elnöklés tiszte megilletett, felhívták később Széchenyit is. Barsban Apponyinak, mint honárulónak fő- és jogvesztés terhe alatt pörbe fogását indítványozták. Apponyi nem adta meg magát. Zichy Antal szerint Széchenyit félvállról fogadta.

Bécsben megvolt az a rögeszme, hogy mégis mindennek Széchenyi az oka. Széchenyi hajlandó lett volna akár mint cancellár, akár mint teljhatalmú királyi biztos az ügyek élére állni s a mozgalmat egész más irányba terelni, mint Kossuth terelte. Férfias bátorságát István főherczeg nem támogatta. Ő már súlyegyent vesztett. Széchenyi azt a gyanút vetette rá, hogy rivalizál vele. A megrezzent bécsi úri körökben most Széchenyit apostolnak tekintették, ki így nyilatkozott: Az én hivatásom nem a palotákban, az élvekben s kényelemben élés, hanem az, hogy befogva legyek vonó állatként a terhes szekérbe. Dicsőségem, ha ki tudom rántani a sárból, szívesen áldozom életemet.

Az ingadozó bécsi kormány nem fogadta el ezt az ajánlatot s Széchenyi sajgó fájdalommal érzi, hogy a hazát a két Lajos (Batthyány és Kossuth) miatt elvesztették. Keseregve mondja Eszterházy Pál herczegnek: Becsületesen felajánlottam magamat, mosom kezeimet. Más mentő eszközt nem lát, mint Batthyányit és Kossuthot. Kossuth népszerűségeit emelték indítványai: a nemzetőrség, esküdtszék, vallásegyenlőség, sajtószabadság. Perényi Zsigmond figyelmeztette Széchenyit, hogy ne akadékoskodjék, hacsak vasvillát nem akar hasába. A nádor is értésére adta, hogy most már a felirat elküldését megakadályozni nem lehet.

Kossuth felirata egy remekmű volt. Széchenyi is hozzászólt. Ő érezte, hogy a hazára nézve elérkezett a végzetes óra. Érezte, hogy ebben az órában senkire sem nehezedik súlyosabban a kötelesség, hogy szavát emelje és tanácsot adjon honfitársainak. Érezte, hogy ez utolsó tanácsa lesz hazája fiaihoz, tán elszálló hang a pusztában, melyet senki sem hallgat meg, de érezte jobban, mint

valaha azelőtt a hazafi nehéz kötelesség parancsszavát s azt a felelősségét, melyet tanácsában a jelen s utókor előtt elvállalnia kell.

Irtózott attól, hogy a helyzetet felhasználva, azaz a követelők sorába lépjen a nemzet. A megadott alkotmány állandó, a kicsikartat visszavehetik. Azt indítványozta, hogy szóljanak így az uralkodóhoz:

„A kitört forradalom veszélylyel fenyegeti a trónokat és mi aggodalommal látjuk tornyosulni a fergeteget felséged és saját uralkodóházunk felett is. Ősi hűségünk e veszélyekkel szemben arra ösztönöz bennünket, hogy félretéve most egyéb gondunkat, mint egy ember gyülekezzünk a trón körül és annak védelmére minden eshetőségek ellenére egész erőnket felajánljuk. Ezért járulunk felségedhez.

Hogy azonban a fenyegető veszélyek ellen magunk is kellőleg felkészülve legyünk, hűségünkből kifolyó bizodalommal kérjük felségedet, hogy mellőzve minden szokásos formaságokat, küldöttei által tegyen bennünket az országgyűlésen oly helyzetbe, hogy mindazon intézkedéseket megtehessük halasztás nélkül, melyeket hazánk belbiztonsága, hivatásunk betöltése — felséged trónjának megvédése — tőlünk megkövetel."

Kovács Lajos az indítványt határozati javaslat alakjában leírta s a gróf a tisztázott példányt magához vette előterjesztés végett. A tisztázott példányon az értekezlet jelen volt tagjai — 20 vagy 22-en — sajátkezű aláírásokkal bizonyítják, hogy a gróf ezt az indítványt ezen ünnepélyes alkalmon tette és azt senki sem pártolta. Ez volt az utolsó alkalom, melyen a gróf saját politikai rendszerét a Kossuthéval szembeállította. Az ország választott és neki azontúl szerepe nem volt, míg a dolgok újra bizonyos alakot nem öltöttek és neki is helyt kelle foglalnia az új kormányban. A közös értekezlet éjfélkor oszlott szét.

Másnap a nádor a főrendiházban arra kérte a főrendeket, hogy fogadják el a rendek feliratát, úgy a mint van. Elfogadták s a főrendi határozatot azonnal megvitték az alsótáblának. Az alsótábla indítványára küldöttséget választottak, mely az alsóházzal együtt a nádor vezetése alatt személyesen vigye a feliratot Bécsbe s elhatározták, hogy ha a felség bővebb értesítést kívánna,

ezt Kossuth Lajos adja meg. A küldöttség márczius 15-én reggel a Ferencz Károly-gőzösön ment Bécsbe s meghozta azt a hírt, hogy Bécsben márczius 13-án a szabadságért vér folyt, a régi bureaukratia megdőlt. Metternich herczeg és Apponyi cancellár lemondott. A felség megadta az alkotmányt és sajtószabadságot s a magyar felelős ministerium alkotásával gróf Batthyány Lajost bízta meg. Széchenyi közbenjárására Lajos főherczeget Eszterházy herczeg puhítja meg s tőle Széchenyi a Kohlmarktra vitte, a hol nagy sokaság éljenzése között Kossuthtal összeölelkezett. Éjjel verték fel Széchenyit és hívták a Burgba s itt István főherczeg Batthyány Lajos és Kossuth avval fogadták, hogy megvan, t. i. a királyi szentesítés.

Kossuth márczius 17-én Pozsonyban a Zöldfa erkélyéről adja tudtul a Bécsben történteket oly beszéd kíséretében, mely egyaránt sírba taszíthat vagy feltámaszthat egy egész nemzedéket.

Széchenyi tudatja Tasnerrel: „Barátom, csodákat élünk! Nemzet, honunk hajszálon függött, az első felvonás gyönyörűen sikerült! Én teli vagyok a legszebb reményekkel. Valóban egész mértékben élvezem azt, a mi tegnap és ma Bécsben történt. Nekem úgy látszik, mintha azokra vagy ránk felnyílt volna az ész! En nem tudok ketelkedni nemzetünk legszebb kifejlődésén s miután Batthyány és Kossuthnak hallatlan nagy szerepén csak örülni tudok, és Isten látja lelkemet, legkisebb irígység sem rejlik lelkemben, azon édes reményben ringatom magam, hogy politikámnak nincs is egyéb mozdító ereje, mint ügyszeretet.

Bécsről most nem írhatok; hanem, hogy egy kis része a kikelteknek engem is illet, arra esküdhetem.

Bárminőnek fog mutatkozni a második és harmadik felvonás, azt be kell várnunk. Mi engem illet, én Batthyányt és Kossuthot híven fogom szolgálni.

Az én politikám biztos volt, de lassú, Kossuth egy kártyára tett mindent és legalább idáig nyert annyit a hazának, mint a mennyit az én politikám nem bírhatott volna előállítani! Ha reactio nem fog történni *és több lesz bennünk a hazafiság, mint az irígység s több a polgári erény, mint a dicsvágy, én biz' azt hiszem, lesz még a magyar valami, még pedig sok.*“

Erősen eltökélte, hogy Kossuthot és Batthyányt egész erejével fogja pártolni és fenntartani. Teljesen azonban a dicsvágy leküzdésben és polgári erényben nem bízik, mert nejéhez azzal fordul, hogy barátkozzék meg a gondolattal, hogy végük közel van, erősítse lelkét, legyen méltó önmagához, imádkozzék és Istenbe vetett bizalommal nyugtassa meg önmagát.

A permanens ülések, csoportosulások, fáklyászenék zajában a vezérből lett közkatona, a veteránból újoncz, példát adva is, követve is, nem késik egyik polgári kötelességét teljesíteni s beiratja magát a törvényhozatalát megelőzve a nemzetőrségbe, melynek éppen mostoha fia, gróf Zichy Ottó lett ezredesi minőségben tényleges parancsnoka.

Az állapotok nem igen tetszenek neki. Kossuth dirigál, Batthyány cselekszik. Neveti magában, hogy Kossuth azt esküdte a rendeknek, hogy sohasem visel hivatalt, ha újságíró marad, több a hatalma, több a területe és pénze. Budapesten összekoczczanástól tart és kéri Tasnert, hogy vigyázzon fiára.

Minden még képzelhető aggodalomnak tárgya Kossuth volt. Azonban ezeket is elosztotta két súlyos ok. Egyik, mert azt hitték (Kovács L. gróf Széchenyi István stb.), hogy Kossuth a kivívott nagy eredmények után rendkívüli hatalomra és népszerűségre jutván ebben és az elfoglalt magas állásban nyugpontot fog találni a becsvágy további incselkedései ellen és a babérokat azontúl a nyeremények megszilárdításában fogja keresni.

Másik, mert hitték, hogy ha vérmérséklete Kossuthot a helyes vonalon túlragadná is, István főherczeg körül gróf Batthyány rendkívüli erélye, Széchenyi előrelátó éles szeme, Deák bölcsessége és békeszeretete úgy a többi miniszterek befolyása mindig elegendők lehető elfajulások ellen.

Ilyen volt Bécsben az udvari körökben a nézet Magyarországról, e miatt annál fokozódóbb reménynyel várták a dolgok alakulását nálunk, minél fenyegetőbb lett a helyzet Bécsben.

A gróf mint mindig, most kiváltkép a bécsi alakulásokon függeszté szemeit és értesülései mindig biztos forrásokból voltak merítve.

Fivére, Széchenyi Lajos gróf az udvarnál volt alkalmazva és

mint Zsófia főherczegasszony főudvarmestere mindenről tudomással bírt, mi e magas körökben történik.

Általa közöltetett a gróffal két igen jelentékeny emlékirat is, mit a bécsi mozgalom kitörését megelőző napokban Zsófia főherczegasszonyhoz nyujtottak be. Az első igen fontos javaslatokat tartalmazott azokra a rendszabályokra nézve, melyek a kitörést megelőzvén, azt tárgytalanná tehették és elháríthatták volna. A másikat azért írta szerzője, mert az elsőt a főherczegasszony kegyesen fogadta. Ezek és gróf Széchenyi Lajos értesítgetései azt bizonyítgatták, hogy az udvari körök már túltették magukat az alkotmányos formákon való idegenkedésen, nyugpontot pedig abban keresnének, hogy azok mellett a birodalom összetartását és a megingott uralkodói tekintély helyreállítását biztosíthatnák. Erre azonban a bécsi hangulat semmi kilátást sem nyujtott. Ellenben Magyarország nagy reményekkel biztatott.

Annak tudata, hogy a helyzet alakulásában még nem hagyott el a szerencse, felélesztette a gróf reményeit is a lehető kibontakozásra.

A feléledt remények egyik órájában írta márczius 27-én azt a nyilatkozatszerű czikket, mely a Pesti Hirlapban és a Jelenkorban jelent meg, melyben kérdi: „Mi lesz belőlünk, magyarokból? Bátrabbak, merészebbek, kikkel láthatatlan hatalmak látszanak szövetségbe lenni, rövid napok alatt oly erőre fektettük hazánk alapját, melyet velem együtt mi hangyamunkások tán soha vagy generatiók után lettünk volna képesek megoldani, mely alapon bizonyosan felvirul fajtánk, hacsak nem vagyunk önmagunk iránt hűtlenek és ha nem döfjük saját magunk a megsemmisülés gyilkát keblünkbe".

Inti tehát a nemzetet, tanuljon engedelmeskedni. Legyen hazánk a szabadság és rend olyan őre, minő volt hajdanta, mint a kereszténység fala.

Mi sziklák és zátonyok közt küzdve kell, hogy összetartsunk. Sok a sértett érdek. Mindenik ember positiója változott. Istenért tartsunk rendet s egyesítsük erőnket, hogy vívmányainkat megszilárdítsuk és szerencsésen kibontakozzunk a bonyodalmak özönéből.

A mi engem illet, most ez lesz eljárásom:

Ő felsége gróf Batthyányt bízta meg, képezne meg egy magyar miniszteriumot. Ő engem is felszólított, lépnék be. Én tétova nélkül elfogadtam.

Okát adja, miért, de sajnálja; hogy nem inkább mint egyszerű napszámosa az ügynek mehet példával elő az engedelmességben és a rend szigorú fenntartásában.

Ki-ki tehát becsületesen állja meg helyét önmegtagadással. Ne adjon minden kritikának hitelt, inkább gondolja magát a nagy nehézségekbe bele, mit le kell küzdeni.

Közkatonasorba állni s kitüntetés nélkül gyakorolni a polgárerényt néha épp oly dicsőséges állás és szintoly kötelesség, mint állni a dolgok élén" . . .

Kivéve a már akkor javában folyó mozgalmakat, benn az országban sem a vágyaknak, sem az ambitióknak további tárgya nem volt és kételkedni sem mertek, hogy ha oly fényes összeállítású kormány a közmunka és közlekedési minszteriumnak Batthyánytól felajánlott tárcáját elfogadta, első gondja lesz Kovács Lajost is megnyerni miniszteriuma részére.

Miniszteri minőségében az országgyűlés elé terjeszti a közlekedési jelentése alapján készült ideiglenes törvényjavaslatát az alsóházban, hol azt kétnapos vita után módosításokkal mégis elfogadták.

A főrendiházban is megtámadták és az első kezdetül kívánt tíz milliót sokalták.

Széchenyi ismételt felszólalásaiban síkra kelt javaslata mellett, de alapos tájékozottságra való beszédei daczára mégis kisebbségben maradt. Nyomban beadott lemondása azonban megtette hatását: az esti ülésre újra felvették a tárgyat és az 1848. évi XXX. törvényczikket — a melylyel Széchenyi felhatalmazást nyert Budapestről, „mint a haza szívéből", kiinduló hat új vaspályára 8 millió forint erejéig, vízszabályozásokra pedig 2 millió erejéig munkálatokat végeztetni — itt is megszavazták.

A felhatalmazás megvolt és Széchenyi nyilvános pályája alkonya végén oly összegek felett rendelkezhetett volna, a melyekhez képest korábbi anyagi eszközei egészen eltörpültek volna. Fájdalom! a sors a tettek emberének már nem nyujtott sok alkalmat arra, hogy a felhatalmazást imádott hazája javára értékesíthesse.

Április 15-én együtt volt a magyar kormány Budapesten. Mindenfelé felbomlott viszonyok, alaktalan állapotok. Csak dictatura vagy anarchia között lehetett választás. A kormánynak minden erejét meg kellett feszítenie, hogy a főváros csendes és fékezett legyen. A forrongások megszüntetésére Széchenyin kívül senki sem gondolt. O, mint számító és előre látó hazafi, sok dolgot ajánlt. Nem volt sem pénz, sem katona. Ismerte az osztrák katonai szellemet. Tudta, hogy a közös hadsereg megnyerése az alkotmányosságnak sokkal nehezebb lesz, mint a dynastia meghódítása volt. A rendes katonaságokon, várakon, felszereléseken a magyar kormánynak semmi hatalma. A Pesti Hengermalom vasműgyárát fegyvergyárrá alakíttatta át s a kézi pénztárából az osztályfőnökké lett Kovács Lajos útján és vagyoni kezessége mellett 50,000 forintot utalványozott e czélra a társaságnak.

2000 főnyi miniszteri csendőrséget tervezett. Később megbánta gróf Batthyány Lajos, ki mint hitte, nem tudta Kossuthot az útból eltenni, hogy nem fogadta el Széchenyi tervét. Az utczai zavargások napról napra erősötnek, a képviselőket insultálták, a tömeg csak Kossuth szavára engedett. Széchenyi a közmunkával, a Lánczhíd és fegyvergyár munkásai szaporításával, a városi palota építésével akarta a munkások kedélyét csillapítani. Felkereste a gazdag mágnásokat és kérve kérte őket, hogy építtessenek. Így a főváros népének foglalkozása lesz.

Figyelmeztette társait a kormányban, hogy a clubbok izgatásaira s a sajtó működésére vigyázzanak. A tanulók és a már végzett ifjak foglalkoztatásáról, elhelyezéséről gondoskodjanak. A fővárosban meggyűlt munkátlanokat illetőségük helyére utasítsák. Szóval a forrongó elemek számát apaszszák. A tisztviselőnek adjanak jobb fizetést, hassanak oda, hogy a munkás jobb fizetést kapjon. Csak rémlátónak tekintették őt s azt sem akarták észrevenni, hogy a katonaságot a tömeg ingerli, a clubbok egymást tüzelik. Bőven szórták az áruló czímet. Hadjáratot indítottak a kétfejű sas és a feketesárga színek ellen, melynek áldozatául is esett néhány kapu- és czímer. A bécsi kormány a katonai épületeknél mellőzte a magyar színeket. A clubbok és lapok erélytelenséggel vádolták a kormányt s azt hirdették, még Deák Ferenczet is megtámadva, hogy Kossuth

bizonyosan segítene az ország sorsán, ha miniszertársai nem gátolnák, ki már rég kitisztította volna, ha a cabinetben nem nyügözik, svarczgelb tiszteknek már híre sem lenne és elseperte volna a horvát és szerb lázadást. Kossuth csak úgy maradhatott a felszínen, ha a tömeg hangulatával úszott. Elvonult egy budai nyaralóba s ezzel a közhangulat jelzését követte. Itt tanácskoztak vele miniszertársai, de különösen gróf Batthyány, nehogy a felelősség alól magát később kivonhassa . . .

Az 1848 július 2-ára Pestre összehivott gyűlésnél józanabb, higgadtabb és békésebb szellemű törvényhozást aligha lenne ismét képes Magyarország kiállítani. Oly hazafiakat látva a kormányban, mint gróf Batthyány, Széchenyi, Deák feltétlen bizalommal ragaszkodott hozzá, de nem bírt önálló politikát csinálni. Széchenyi hiában akart meleg kedélyével hatni Batthyányra, közeledett hozzá, de a miniszterelnök nem kerülhette ki a kicsinylés, önbizalom, elbizakodás látszatát.

A képviselők, hogy Batthyánynak Kossuth ellen való erősítésére a békepolitika érdekében kormánypártot alkossanak, az Ullmann-ház tágas helyiségeiben gyülekeztek. Ezeket az összejöveteleket kémkedve őrizte Kossuth bizalmasa, Madarász László, az utcza hőse.

A kormány mellett 233 képviselő állt s felajánlották, hogy pártot is alakítanak. A kormány Deák és Batthyány szavára visszautasítja a pártot, pedig Kossuth mindegyre tért foglalt, miniszertársai pedig tért vesztettek s folyton compromittálódott a nemzet politikai érettsége. És Széchenyi mégis azt bizonyította, hogy Kossuth akarata ellenére ment a forradalomba. Ő mindig szerette volna magára bebizonyítani, hogy tévedett. Vizsgálta ítéleteit a lángeszű izgató felett.

Szerencsétlensége a grófnak az volt, hogy krisisein olyan napokon mentek át, a mint előre látta és nem kételkedett a végeredményeken sem.

Kossuthban ő sem a számításnak, sem az erők mérlegelésének nyomát felfedezni nem bírta, csak azt látta, miként hajtatik merész elszánásokra a körülmények pillanatnyi befolyása által.

Az olasz hadjáratok segélyének tárgyalása idegenítette el az udvart Magyarországtól, pedig Széchenyi közbenjárására már megvolt állapítva, hogy a segélyt a pragmatica sanctio nyomán meg-

szavazzák, az udvar Budára jön lakni és Jellasichot lefujják. Maga Kossuth is olyanformán beszélt, hogy őt a miniszterség csak nyügözi, engedjék visszavonulni. Batthyány Lajos nem engedte, mert Kossuthtal bajos ugyan kormányozni, de nélküle lehetetlen, akármily botlásokat is követelt el nemzetgazdasági szempontból mint pénzügyminiszter.

Ha Magyarország a 40,000 katonát megszavazza s az udvar Budapestre jön lakni, Magyarország, Széchenyi óhajtása szerint egyszerre a birodalom súlypontja lesz. Az olasz kérdésben tehát a birodalmi kapcsolat dűlt el. Magyarország a szakadást ugyan nem mondta ki, de megtagadta a pragmatica sanctio kötéseit.

Kossuth a zavaron azzal akart segíteni, hogy Ferencz Józsefnek királylyá koronázását indítványozta azzal, hogy a megkoronázott király Budára jőjjön lakni. A bonyodalmak jobban bogozódtak az államadósságok kérdésénél. A horvátok és szerbek támadása megfékezésére csak kevés katonai erő volt a kormány kezében. Az izgalom nemhogy csillapodott volna, de emelkedett. A magyar kormány politikája Horváth Mihály szerint csak az udvari reactio ármányos politikájában leli hasonmását.

Visszatér még egyszer a porondra Wesselényi Miklós és fékezni akart. Beszédében ezt mondá: „Akarnunk kell a dynastia és az ausztriai kormány sympathiáját. 200,000 fegyveresünk már van papiroson, remélem, miszerint nem marad ott, de mondhatom, hogy a dynastia rokonszenve legalább felével felér".

Mikor a forradalom hullámai magasra kezdtek csapni s bekövetkezett az a jelenet, mitől Széchenyi rettegett, mit megjósolt: „Vér és vér mindenütt! A testvér testvért, a népfaj népfajt hagy mészárolni".

Wesselényi repeső szívvel sietett Pestre Széchenyihez, hogy kitárja honáért szorongó lelke fájdalmát, beismerte téves politikáját és kérve kérte Kossuthot irányának mérsékletére. A két barát örömittasan szorítá egymást karjai közé, de az egykori politikai gladiator már későn jött. Széchenyit az események rohamos hatásai megtörték; megtébolyodott, szelleme világára sötét éj borult, mereven hallgatta vak bajtársát, derülten mosolygott reá, de tenni már nem tudott . . , a messzelátó eszme összeroskadt. Az egykori ellen-

fél fájó lélekkel állt előtte s a csalódás még iszonyúbb lett, egyik szelleme, másik szemevilága nélkül mit sem tehetnek, mert tehetetlenek az áramlattal szemben.

Wesselényi utolsó pihenőjét — írja Beöthy Zsolt — újra Széchenyi keblén találja, ki nem rég oly megkapó melancholiával írta neki: „Te megroncsolt testeddel és én nem kevésbé megromlott kedélyemmel és elkopott erőmmel, mi ketten már most csak két felet képezünk. Egyesülve egy volnánk!“

Most, a történelem távlatában, a mi szemeinkben és szíveinkben egyek ismét. Nagy nemzeti czéljokban, lelköknek legmélyebb tartalma szerint, mely földi vándorútjokon összehozta őket, emlékezésükben újra találkoznak és együtt maradnak. Életök tragikuma feloldva halhatatlanságukban. Az igazán nagyot csák kora használhatja és hagyhatja el, csak az ő nemzedéke, sohasem a nemzete; ez újra meg újra szükségét érzi visszatér hozzá s pályájának emlékét élő és éltető erejének érzi. A tűznyelvek a megtagadottak és megfeszítettnek lelkéből valók. Wesselényi Miklós írta utolsó intelmeiben, melyek annyi tanulságot foglalnak magukban jelenünknek és jövőnknek, a felejthetetlen szép sorokat az ős képről, mely a regék szerint megszólamlik, mikor balsors és veszély fenyegeti szeretett családját.“

Mind a ketten kesereghettek rajta, hogy kormányunk megszorultságában azt a tanácsot adja a dynastiának, hogy adja el olaszországi államait. A bán 50,000 koronát igért, tehát a mi rossz politikánk kényszerítette a bécsi udvart, hogy a bánnal kíméletesen bánjon s szövetségét ne utasítsa vissza, de fogadják el. Széchenyi a horvátok előnyomulását, a szerbek csataelőnyeit nemzeti megaláztatásnak minősítette és lelke még jobban roskadozott. Egészsége hanyatlott és maga Kossuth kérte, hogy kímélje magát és ne járjon a minisztertanács üléseire. Széchenyi ily csüggedt kedélyével is a Lánczhíd ügyét napról napra ellátta. Lóháton vagy gyalog a munkások között járt.

Az építés befejező szakaszában még néhány érdekes epizód fűződik Széchenyi személyéhez (Lipthay Sándor, gróf Széchenyi I. műszaki alkotásai):

A mikor 1848-ban az első láncz a két part között ki volt

feszítve, Széchenyi — akkor már közlekedési miniszter — értesült arról, hogy Adam Clark, a hidat tervező Tierney Clark megbízásából az építésnek közvetlen vezetője, a kifeszített lánczon Budára átment és hogy ezt a vakmerő sétát többször ismételte.

A gróf erre levelet intézett Clarkhoz, melyben óva inti, hogy életét ily kísérletekkel ne koczkáztassa.

Mind e mellett pár nap mulva maga Széchenyi is megtette a hajmeresztő utat, még pedig szeles időben, sőt magával vitte Béla fiát is. Akkori első munkatársához és egyik legkedveltebb emberéhez, e sétájára vonatkozva ezeket mondta: „Tudhatom-e nem lesz-e erre szükségem? Ez lehet legbiztosabb menekülési utam, a hová tudom, hogy senki nem követ". A helyzet akkor már oda bonyolult, hogy Széchenyi, a ki politikai meggyőződésének mindenkor bátor kifejezője volt, szálka lett a túlzók szemében. Suttogó hírek kezdtek keringeni az élete ellen tervezett merényletről. Széchenyi megtette védelmi intézkedéseit és ezek sorában a Lánczhíd építő udvarának és annak felfegyverzett őrségének szintén szerepe jutott.

Széchenyinek még közélete majdnem utolsó napjaiban is alkalma nyílt kedves hídját komoly veszedelemtől megóvni. 1848 június 1-én ugyanis Pesten általános munkásmozgalom keletkezett; mintegy ezer főre felszaporodott munkáscsapat sorra járta a gyárakat Pesten és a környéken, hogy az idegen munkások elbocsájtását és kizárólag magyar munkások alkalmazását követelje. Június 8-án ez a csapat a Lánczhíd udvarába is behatolt, de Clark Ádám megtagadott velük minden tárgyalást és a városházára meg a belügyministeriumba küldött segítségért.

A feltüzelt tömeg már a romboláshoz akart fogni, a mikor a veszedelem hírére ott termett Széchenyi és beszédet intézett a munkásokhoz.

A 60 főnyi hídőrség ezalatt fegyverbe állhatott és sikerült így a tömeget féken tartani mindaddig, míg a rendőrkapitány meg nem jelent és a munkásokat a törvény nevében szétoszlásra fel nem szólította, a mely felszólításnak tényleg foganatja is volt.

Széchenyi kedélyvilága mindinkább elborult; lelki szemeivel látta már a forradalom kitörését és imádott nemzetének a vér-

MEGYEI Tá... könyv...

tengerbe való elmerülését. Látományaiban szerves összefüggés keletkezett a haza és az ő féltett alkotása, a Lánczhíd között, a melyért szintén annyit kellett küzdenie. Szinte babonás félelemmel követi azontúl a lánczok felhúzásának veszedelmes műveletét. Ha nagyobb baj nélkül befejeződik, ez jó előjel lesz a haza sorsára is; abból új reményt fog meríteni, hogy a nemzet is megszabadul a mindinkább feltornyosuló veszélyektől és mégis eléri fejlődési folyamatának összhangzatos befejezését.

Ily töprengések között virradt fel 1848 július 18-a, az utolsó lánczszakasz felhúzásának a napja.

A láncz felszerelése a hídoszlopok közötti ideiglenes hajóhídon történt, a kész lánczszakasz a felvonásig ezen nyugodott. A felhúzás megindításakor a gróf elhagyta kíséretét a budai hídfőnél és feltünés nélkül a munkahíd hajóinak egyikén foglalt helyet és innen nézte a láncz lassú emelkedését. Egyszerre a vontatott láncz lezuhan, kettévágja az alatta levő hajókat és Széchenyi a hullámokba merül. Bizonyára csak halálát keresve állott arra a veszedelmes helyre, a mely sem a várásra kényelmes, sem a látásra alkalmas nem volt. Jó úszó lévén, a budai parton kiszállott és onnan küldött hírt Pestre, hogy a bizonytalanságnak véget vessen.

Széchenyit ez az esemény igen leverte, a Lánczhíd ugyan nem szenvedett nagy kárt, Clark a bajt kicsibe vette. De a gróf egészen elborultan mondá: *„így fog ez velünk is menni, tizenegy óráig fényesen fog menni minden s midőn elbizakodásunk nagyra nőtt, a tizenkettedik órában törik össze minden“*. E gondolat benyomásától nem bírt többé menekülni.

Sötét sejtelmei csakugyan megvalósultak. A hidat illetőleg is teljesült ama sejtelme, hogy azt használni nem fogja soha. Szemei soha nem pihentek a kész művön, a melyért annyit fáradozott, a melyért annyiakat lelkesített.

De teljesültek reményei is, a melyeket e hídhoz kötött.

Alapja és kiindulása lett a folyton gyarapodó közlekedési hálózatunknak; a Lánczhíd története irányította ezek történetét is. Még a magyar vasutak fejlődésének gyökérszálai is a Lánczhíd történeti talajába nyúlnak vissza. A fővárosnak hatalmas lendületet adott a mérnöki alkotások ezen remeke és neki világvárosi szint

kölcsönzött. Budapest és a Lánczhíd képe ma már egymástól elválaszthatatlanok.

Szeptember 4-én viszi hírül Kemény Zsigmond, a salonjában szenvedő Széchenyinek, a legújabb eseményeket, a ház határozatát, a királynak Jellasichhoz intézett kitüntető sorait. Míg Kemény beszélt, Széchenyi izgatottsága folyton növekedett. Halántékain és kezein kidülledeztek az erek. Két kezével homlokához kapott és felugorva kiáltá: Keresztet rajzolnak vérből a házakra, melyeket le kell égetni. Pest odavan. Száguldó csapatok dúlnak fel mindent, mit építénk. Óh! az én füstbe ment életem! Az ég boltozatán pedig lángbetűkkel vonul végig Kossuth neve: Flagellum Dei.

XXXII. FEJEZET.

Széchenyi elméje elsötétül. — Balogh Pál orvosi nyilatkozata. — Wesselényi Széchenyi mellett. — Széchenyi Döblingben. — Önvádaskodó levele Döblingből. — Munkássága, levelezése szabad pillanataiban.

Élete e válságos perczében nem állt oldalánál a martyriumában őszinte szívvel és önfeláldozással lelkébe olvadt hitvese. Gyermekeivel napokkal ezelőtt elküldötte őt Czenkre. Ki tudja, hogy ha közelében van; nem-e hárul el a katastropha?

Mikor szeptember első napjaiban Balogh Pál orvosát és barátját magához kérette, sebes léptekkel és nagy izgalommal futott fel és alá termeiben, fejével és öklével ütötte a falat, ki akart ugrani az ablakon. Végre sikerült rábírni, hogy hagyja el Pestet és menjen Bécsbe. Útjában Balogh Pál is elkísérte. Útközben Vörösváron kiszállt Széchenyi a kocsiból és elfutott úgy, hogy a cselédekkel csak nagyon nehezen lehetett utolérni. A rábeszélések után ismét visszajött és tovább utaztak. Egy tőr volt nála. Balogh kérte tőle, de nem adta. Később azonban önszántából bízta rá.

Útközben nyugtalan volt a gróf, sokat beszélt életéből. Esztergomban ebéd közben egész nyugodtan elhagyta az asztalt, mondván, hogy mindjárt visszatér. Ez azonban nem történt és Balogh sietett őt felkeresni. Meg is találta a fasorok között, hol kocsijaik állottak. A komornyik azt beszélte a doktornak, hogy a gróf kocsijából pisztolyt vett ki és agyon akarta magát lőni, de ő visszatartotta.

Dr. Balogh ekkor — hogy szórakoztassa — sétálni indult vele. Széchenyi azonban egyszerre neki iramodott és elérvén a dunai hajóhidat, arról a folyóba vetette magát. Szerencsére egy teherhajó

Kegyelmességed elibe [illegible] tekintve [illegible] szívem

melyből [illegible] jönnek

Üdvözlöm is, hogy Kegyelmességed [illegible] jó erőben

a "Ujlak" minden irataiban [illegible], mely [illegible]

napjaihat [illegible].

Aztán hogy [illegible]

miként "Scitovszky János Bibornok Prímásra", megem-

lékezésem [illegible] a jövő nemzedék [illegible]

"Utolsó előtti Prímásunk" — címen a magyar egyete-

[illegible] a világ

négy részeibe.

Utolsó előtti [illegible] Prímásunk egy jobb [illegible]

melyre [illegible]

Elégedni szívem nem engedi — hogy [illegible]

napvilágra léptek. [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] magyar [illegible]

[illegible]

érkezett felülről, mely rögtön csónakot bocsátott le és a grófot szerencsésen ki is fogták.

Hangulata még bajának e fejlődési fokán sem állandó. A rohamok közti időközökben, melyek most gyakrabban és erősebben támadták meg, nyugodtabb s öntudatosabb. Így, mikor a vízből kifogták és átöltöztették, ezt a jellemző megjegyzést tette: Minő bolondot tettem most, ezek az emberek mind tudják, hogy jó úszó vagyok. (Kecskeméthy Aurél: gróf Széchenyi István utolsó évei és halála.)

Az esztergomi alispán s főpapok marasztalták, hogy háljon a prímási épületben, de alig volt ott, ismét nyugtalan lett s a továbbutazást sürgette. Győrben találkozott nejével, ki őt Bécsbe akarta kísérni, de azt nem engedte meg neki.

Mosonig meglehetősen haladtak előre. A gróf nyugtalan volt ugyan, de rohamok nélkül. Ott megérkezve azonban ismét kiugrott a kocsiból s lármázva és kiabálva futott végig a főutczán, hogy ő „ég“ s oly dühöngésbe jött, hogy kezeit és lábait törülközőkkel meg kellett kötni és ágybafektetni. A főre alkalmazott hideg borogatások után enyhült egy kissé állapota s Bécsig türhetően viselte magát. Azonban alig érkezett meg Döblingbe, a számára rendelt szobában oly őrjöngő dühbe jött, hogy meg kellett őt kötözni.

Falk Miksa is írja, hogy mikor Széchenyi megőrülésének híre elterjedt, avval gyanúsították, hogy mindez tettetés. A vízbe ugrott, meglehet; de oly kitünő úszó, ennélfogva nem sokat koczkáztatott, a nemes gróf ezt csak ürügyül használta, hogy személyét ellenségeinek netaláni bosszúvágya ellen biztosítva s az előre látható zavaros idő alatt magának jó móddal menhelyet szerezzen, nehogy a nemzetnek a reactió elleni harczában résztvenni kényteleníttessék.

Wesselényi Miklós nyilvánosan megbélyegezte Széchenyi rágalmazóit. Gróf Batthyány Lajos pedig elrendelte, hogy dr. Balogh Pál orvosi véleménye a hivatalos lapban közzététessék.

Dr. Balogh Pál a következő orvosi véleményt adta:

„Az újabbkori események váratlan kifejezései és rendkívüliségei minden érző kebelre mondhatatlan hatást gyakoroltak. Nincs köztünk senki, kinek lelkülete azok által kisebb vagy nagyobb változást ne szenvedett volna. És még korán sincs vége a drámának.

Senki sem számíthatja ki, miként jutand el az átalakulás vészteljes viharai között az új aranykor élvezéséhez. Most a sors nem szokta olcsón adni javait egyeseknek úgy, mint nemzeteknek. Szerencsés az, ki cum mente sana in corpore juthatand el a mindnyájunk által buzgón óhajtott, de csak becsületteljes úton kivívandó béke basisához. Ezen szerencsében nem részesülhete hazánkfiainak legnagyobbika s átalakulásunk legrégibb hőse: gróf Széchenyi István, ki élete legfőbb feladatául tüzé ki, boldognak és nagynak látni e hont, az oly rég s az oly sokkép zaklatottat.

A néhány hónap előtt kifejlett világrendítő események, melyek által egy egész lap fordult meg Európa sorskönyvében, a nagy férfiú folytonos küzdelmek közt levő elméjére megrázó hatásúak voltak s felszólíttatván ő is nemzetünk életbárkájának továbbvezetésére, aggodalmai nőttön nőttek, midőn látta minden emberi kiszámítások csalékonyságát s midőn látta miként esküdt össze az ármány és cselszövény, árulás és gazság az oly szerencsésen kivívott szabadság megbuktatására. A naponként vészteljesen tornyosuló felhők imádott hona lelkén visszatükröződtek lelkében s ő, ki a béke olajágával óhajtá legyőzni hazánk daemonát, borzasztó sejtelmeket kezde érezni keblében, midőn az alacsony . . . cselszövények és ármányok által gyujtatott polgári háború lángjai csapkodni kezdének az egekre s pusztítani szép hazánk határait.

Lelkének folytonos feszülésben levő húrjai lankadni kezdének s ő, ki hona javáért oly fáradhatatlan tevékenységet tanusított, ki nem olcsó szavakkal, hanem tettekkel bizonyítá be jelleme valóságos becsét naponként szenvedélyesebb szerepet kezde játszani.

Bizodalma a nemzet sorsában csökkenni kezdett s a láthatár, melyen epedve várjuk mindnyájunk nemzetünk nagyságának fénysugarait fellövelni, előtte naponként sötétebb homályba merült. Mint kinek lelke a legborzasztóbb vészjóslatokkal teljes, úgy növekedének a nagy férfiú szorongatásai és nyugtalanságai.

Családja pár hét előtt nyári lakába költözött s ő ezen lelki levertségben magára hagyatva, az aggodalmak és szorongattatások kínjai közt élt s minden kedvetlen hír, minden nem várt esemény megrezgette keble húrjait.

Az annyi küzdelmek közt rendíthetetlen hős ezúttal ingadozni

Dobbergt Sanatorium.

kezdett. Folytonos álmatlan éjjeli virrasztásai között nem látott ő egyebet, mint rémképeket, melyek ellen lelke diadalt vívni ki, képes többé nem vala. És ezen lelki küzdelmekhez azon gondolat csatlakozott legkínosabb hatással, hogy imádott hazája legfőbb veszedelmének ő maga az oka, ő ébresztvén fel a nemzetet százados álmából. Ha magas lelki ereje legyőzé is ottan a túlságos magas képzeleteket s kínos gondolatok furdalásait, annál nagyobb rohammal támadák meg egész valóját s a legkeserűbb kitörésekre nyujtának alkalmat. Ilyenkor minden józan előterjesztés, minden nyugtató szó sikertelen volt. Az étvágy már régóta elhagyá.

Folyó hó 4-én kijelentém a grófnak, hogy ha egészségét visszanyerni kívánja, innen tüstént távoznia kell; hogy gyógyulásának mulhatlan feltétele mennél távolabb menni a fővárostól, hol minden szó, minden találkozás csak nagyobb zavarba hozza elhangult lelki tehetségeit; de a gróf nem vala hajlandó az üdvös tanács elfogadására. Nem akarta hinni, hogy beteg. Az ingerültség pirjával festett arczot mutató tükör folytonos csalódásban tartá őt. Csak a következetes sürgetések, többszöri szándékváltoztatások után szülik végre benne elhatározását. Másnap csakugyan kocsira ült a gróf társaságomban, nem határozva hova és merre, de Buda alig vala hátunk megett s már a gróf leszállt vagy inkább kiszökött a kocsiból, kijelentvén, hogy nem megy egy tapodtat sem és visszatér Pestre, hogy ő miniszteri helyét el nem hagyhatja, hogy ő együtt kíván veszni, ha kell, honfitársaival. Csak erélyes sürgetések után sikerült őt rábírni, hogy ismét kocsiba üljön. A haladás azonban csak nevelé a gróf sötét melancholiáját. Szüntelen hazája szerencsétlenségét emlegeté s egész komolysággal fejtegeté, mikép nincs többé menekülés nemzetünkre nézve. Beteg képzeleteinek tükrében már látta ő hazánk fővárosát vad csordák által elpusztítva a század egyik legpompásabb mesterművét, a Lánczhidat a hullámok mélyébe temetve s őt magát mint Marius Carthago düledékein úgy képzelte elpusztult hazája romjain. És mikor a szerencsétlen grófot meglepi az eszelősség haragja — mint Esquirol a dühöt nevezi — az eltorzult arcz barázdáin gyakran a kétségbeesés könnyei görgedeznek le. Ilyenkor gyakran megkísérté őt az öngyilkosság daemona is, de lelkiereje nem engedé lesülyedni

őt a rossz játékosnak ezen utolsó menhelyéhez, mint Napoleon nevezé. Ellenben számtalanszor nyilvánítá, mily örömmel ölelné a halált, mint ki már gyógyíthatatlan s hazájának többé hasznos tagja nem lehet. S mi lelki szenvedéseit a legmagasabb fokra emeli, az azon vallásos túlingerültség, mely a szemrehányások keserű fulánkját mérges nyilakká változtatja. Ily leírhatatlan kínos gyötrelmek közt, mint a gróf többször nyilvánítá, huzakodások és vonakodások előtt és után a legdühösebb rohamok gyakori kitörései közt jutottunk Döblingbe, hol orvosi felügyelet alá adtam. Vérző szívvel hagyám el lelki küzdelmei között hazám nagy polgárát, távol kedvelt családjától s idegen arczoktól környékezve, kik nem értik lelke magas vágyait s nem osztoznak keble nemes érzelmeiben.

Mint a nemes gróf háziorvosa, kötelességemnek tartottam mindezt némi részletességgel közölni a közönséggel, különösen azon gyöngédtelenek irányában, kik felejtve hazánk nagy fiának felejthetetlen érdemeit, felejtve, hogy ő újjászületésünk történetében oly fénypontot foglalt el, nem átallották őt, kit lelánczolt Prometheusként, hona vészteljes sorsán kétségbeesése, mardosó féreg gyanánt gyötör, alacsony gunyaik, gyanusításaik és rágalmaik tárgyául tűzni ki.

Hazánk, mely nagy férfiakban olyan szegény, mint tétlen szóhősökben gazdag, méltán fájlalhatja egy oly fiának szerencsétlenségét, kinek keble tettdús életének minden perczében csak hazája dicsőségéért és boldogságáért dobogott, ki ezért annyit áldozott, mint századok lefolyta alatt egy magyar sem s ki most is ezer örömmel váltaná meg élete árán hona szabadulását.

Meg is vagyok győződve, hogy hazánk nemesb keblű polgárai között nincs egy sem, ki a nemes gróf halhatatlan érdemei iránt hálaérzetében buzgón ne óhajtaná, hogy az egész borongó sötét felhők eloszlásával, oszoljanak el a gróf lelkéről is mielőbb azon sötét felhők, melyek most annak tehetségeit oly kínos zsibbadásban tartják s hogy a gróf léphessen fel ismét mielőbb a nagy tettek színpadára, melyen át ő annyi éveken át oly fényt árasztva működött s melyen őt minden honszerető polgár oly bús szívvel nélkülözi."

Wesselényit Kossuth még augusztusban igen megsértette. Wesselényi felkereste Kossuthot, hogy megállítsa végzetes útján.

Bebocsáttatást kért. Órákig várakoztatta s ha nyugtalankodott, azzal akarták megnyugtatni, hogy a miniszternek sok dolga van. Végre egy követtársa (Kazinczy Gábor) s egy ismerős hivatalnok kieszközölték a várt pillanatot. Kossuth visszataszítóan és fagyosan bánt vele: Az óvilágnak vége, új emberekre, más eszmékre van szükség. A Corpus Iurissal már többé nem menthetjük meg a hazát.

Engemet, Wesselényit akart megalázni, kit sérteni még senki sem mert . . . fuldoklá majdnem görcsös zokogással. Széchenyit foglalta ismét egész szívébe s azt is elvesztette. A veszteség érzése és a gyanusításokra egészen kikelt magából s egy nyilatkozatba öntötte ki haragvó érzéseit, mely a Kossuth hírlapjában s a Pesti Hirlapban jelent meg:

„Pest, 1848 sept. 9.

Részint vad, részint szennyes érzetek szokták azon űrt megszállani, melyet a kebelből elköltözött kegyelet hagy.

A kegyelet — szép és magasztos tettek e hatásos tényezője — ha a nemzet kebléből távozik, busító és szomorító, mert a jelennek a multtal legszebb összekötő fonalai metszetnek, úgy el azon szélek is, melyeknek továbbfonása a jövendőt biztosítja.

Az érdemnek legszebb jutalma s egyik legnemesb rugója veszve van. Fájdalom, nálunk újabb időben kegyelethiány sokképen s nagy mértékben mutatkozik. Azonban mégis reménylem, nemzetem nagy többségében van még elég kegyelet arra, hogy az mi a „Tizenötödik márczius“ 15. számában gróf Széchenyiről áll, közbotrányt okozott.

Gróf Széchenyitől én, régi és hű barátja, olykor napszámosa is, már évek óta gyakran vagy inkább többnyire, véleményben s eljárásban eltértem, különböztem. Meg lőn tehát az elvrokonság köztünk többször ingatva. A személyes barátság azonban, remélem, nem. Én legalább annak érzetét híven tápláltam lelkemben. Mindig nagyon fájt nekem, hogy magam előtt sem tudtam s nem a világ előtt menteni azt, miként ő oly ügyet e közelebbi években, melynek sokáig nem volt buzgó harczosa s oly egyéneket, kik a jó ügyek hív bajnokai voltak s maradtak gyöngédtelenül támadott meg. Nem tagadom, hogy Széchenyi a jó ügynek, melynek ő előbb oly roppant sokat használt, később, bár használni akarva, sokat ártott.

Azonban expialta ő e bűnét. Honáért hív szíve honáérti keservében tört meg. S e keserv a hite szerint már eltávolíthatatlan azon veszély látására nehezedett reá, mely veszélyt események, gyalázatos pokolbeli ármány s részünkről az okszerű megvételett lépés s veszély hiánya idézett e honra. A csapások legborzasztóbbika érte őt s éppen most érte, midőn hajdani ereje s tevékenysége által oly sokat használhatott volna, nagy csapás e honra nézve is. És az e csapás feletti bú s az annyi hálát érdemlő férfi iránti meleg részvét helyett, gúnyos és goromba szavakkal támadják meg őt, gyanusítás, hazugság és rágalom fegyverét használva.

Ha a czikkíró hiszi azt, hogy Széchenyi nem beteg, úgy én alacsony rágalmazónak nyilvánítom őt s mindenkit, ki azt merné állítani, hogy Széchenyi képes lehetne hona ügyét bármikor is s annyival inkább a vész óráiban elhagyni s a veszély elől megszökni, vagy éppen a bűnkoholta reactio vétkes és gyalázatos pártfogására vetemedni.

Ha pedig a czikkíró tudta és hitte a nagy csapást, mely őt érte: úgy iránta s barátai s családja iránt rút kíméletlenséget követtek el, csaknem gúnynyal szólván oly szerencsétlenségről, mely minden művelt s el nem vadult kebelben részvétet s annak érzetét gerjeszti, miként erkölcsi és társadalmi kötelesség ily körülményben a dologról minél kevesebbet szólani.

Van, hála az égnek remény, hogy honunk nagy polgárát, lélekben s testben nemsokára visszanyerendjük. Addig is minden igaz magyar fájdalmas részvéttel kísérendi sorsát. A kérdéses czikkre pedig méltán kiált fel: Szegény oroszlány, mire jutottál!?

Wesselényi Miklós.[a]

Széchenyi és Wesselényi Miklós barátsága a barátság egyik legszebb példája. Küzdöttek egymás elvei ellen, de személyükben szerették egymást s a meghidegülés is csak látszott, szavakban meglehetett, de érzésekben nem.

Mikor Wesselényi nóta alá került, Széchenyi elítélte, idegenkedett, veszélyesnek tartotta a politikáját és látjuk, hogy mégis elkövetett érte mindent. Nem lehet kihagyni — hogy e barátság eszményisége teljesen előttünk álljon — a közbenjárás részleteit.

Naplóiban Széchenyi kikel Wesselényi ellen és nyíltan ő is követeli, hogy érvényesüljön az az elv, hogy *szó nem tett.*

Nem lehet, nem szabad Széchenyi életét, mint egy folytonos kórtünetet vizsgálni. A lelki érzékenység minden nemes szívvel rokon. Ott lappang ez Herkulesben csak úgy, mint a troubadourban. Élet és körülmények határozzák meg és döntik el az összhang megzavarodását. Széchenyinél nagyobb szenvedő — mondja Csengery Antal — nem volt és mégis kibírja elméje elborulás nélkül életét, ha meg nem telik a pohár. Ha Wesselényivel össze nem különbözik a politikai ellentétes felfogásban, ha mint hajdan egy kenyéren, egy són élnek, talán Wesselényi nem hagyta volna a poharat megtelni . . . az a Wesselényi, a kivel élete legszebb napjai forrtak össze, ki érte is megtett volna mindent s a kiért ő a nádornak kezet is csókolt.

Széchenyiben az előrelátás, a sejtés nagyon ki volt fejlődve; már lánczokban, Munkács börtönében látta Wesselényit, a hiú és meggondolatlan agitatort. Ezért Széchenyi odanyujtaná neki a méregkelyhet, de meg nem tagadhatja. Felmegy Bécsbe, könyörög Metternichnél, Reviczkynél. Minden követ megmozdít, az asszonyokat is részvétre buzdítja.

Nemesen védelmére kelt a nádorné előtt, de az nem akarja eltévedt barátját pártfogolni. Közben Wesselényit in contumatiam elítélték. Most már csak a királyi kegyelem segíthet. Széchenyi éjjel-nappal a folyamodáson dolgozik. Az országgyűlés a salvus conductust (ma immunitás) látja megsértve s a kedélyek felgyujtása a küszöbön áll. Széchenyi retteg ettől. Szerinte jó lett volna a pert beszüntetni, még jobb arra alkalmat nem adni, most az ítéletet kell királyi kegyelem útján feloldatni s az üldöztetést betiltatni. A királyi kegyelemhez folyamodni, semmiképen sem ellenkezik egy loyalis alattvaló önérzetével. A folyamodvány ne legyen alázatos, se daczos. Sokat tanakodik Jósikával, Felekyvel a szöveg felett. Az ellenzékieknek más volt a taktikájok. Maga Wesselényi sem volt hajlandó kunyorálni azért, a mi az ő joga volt.

Wesselényivel gyakran vív együtt. A testedzést egy nap sem mulasztja el. Sokszor lovagol Wesselényivel. Nem tudja meggyőzni, de azért felvitte Bécsbe a recursust. Metternich szívesen fogadja,

de megleczkézteti, hogy a Széchenyi által szervezett casino s a többi casinók és egyletek politikai clubbokká fajulnak el. Majd kikutatja s megmutatja a Széchenyire vonatkozó jelentéseket. A recursust még beadják a cabinethez. Nem sikerült. A nádor csak annyit tett meg, hogy betiltotta az erdélyi gubernium elfogató végzését köröztetni a helytartótanáccsal. A nádorné, mikor Pest vármegye Wesselényi pörét tárgyalta, Széchenyit magához kérette s vele a szokott vallási és egyéb tárgyakról hosszú társalgást kezdett, hogy az ülésen jelen ne lehessen. Wesselényi mindenfelé jár az országban. Széchenyi úgy tartja, hogy ilyen theoretikus bolond nincs több a világon. Szenvedélye, hogy becsukassa magát. Időközben Széchenyi 10,000 forintot adott neki kölcsön s nemsokára látja Pest megye gyűlésén Kossuth javára körözött íven, melyre nehogy az ár ellen úszszék, ő is 100 forintot ír, a Wesselényi nevet 1000 forinttal a tőle kölcsön kapott pénzből. Esküvője napján Wurmbrand gróffal párbajt vívott Wesselényi s egymást jól összeszabdalták. A királyi tábla 1839 február 1-én mondotta ki ítéletét Wesselényi felett s február 9-én már nem mehetett el Széchenyihez ebédre. Börtönében nem sokáig ült, megengedték, hogy megrongált egészségének helyreállítása végett Gräffenbergbe utazhassék.

Széchenyi tovább járt Wesselényi érdekében s az amnestiát a már akkor Kossuthhoz pártolt barátnak szeptember 7-én hirdették ki . . .

Ettől kezdve Wesselényi és Széchenyi nem találkoztak s mikor találkoztak, reményeik már füstbe mentek. Ha Széchenyit nem is tárgyaljuk úgy, mint egy fejlődő kórban szenvedőt, melancholiája elől nem lehet kitérni. Maga mondja: nincs itt a földön teljes boldogság, nincs soha, nyugalom csak a sírban van, tökéletes boldogság csak a szellemek országában.

Az oly kedély, mint az övé, annyi idealismussal s oly mértékével a sentimentalismusnak, alig teremthet örömöket, de annál inkább töviseket. Első tévedéseinek, ifjúkori könnyű életének fulánkjait is mindig szívében hordja. Az emberek ellenállása fokozta erejét, de erélye megtört, mihelyt a felmerült akadályban nem bírta a természetes okot megtalálni s ezt Isten ujjának vélte p. u. Vásárhelyi Pál hirtelen halálát.

Betegeskedése daczára erős természete volt. 8—10°-ú szobában

élt. Keveset aludt, komornyikja már reggel 4 órakor felkeltette. Néha megesett, hogy kérte a komornyikot, hagyja még egy félóráig; de fél óra mulva a komornyiknak újra költenie kellett. Ez a kevés alvás is rosszul hatott idegeire.

„Crescence — írja Zichy — jó iránta: hűséggel, szeretettel ápolja! Ő fáradt utasként megpihenhetne borzasztó viharai után a csendes révben: más van írva a sors könyvében. A mézes hetek tiszta élvezetét hol lelki, hol testi bajainak megújulása zavarja meg. Az első látogatások, a minden oldalról való szívélyes üdvözlések, maga az új háztartás berendezése ezer és ezer édes szórakozást és még édesebb magábavonulást s perczenként megújuló örömöket szereznek minden új házaspárnak is, miért kellene az egyiknek annyira nem a földön, mint a fellegekben járni, fájó emlékkel, utolérhetetlen eseménynyel s képzelt veszélyek örökös rettegésével rontani el életét. E szerencsétlen boldogsággal a saját boldogságát gyökeresen aláásta, gyengéd élettársáét is bármily leplezetlen, bizonyosan hézagossá tette. Az angyali jóságú nő vidám kedélyével, hű szeretetével, kifogyhatlan figyelmével nem lehetett képes elsimítani e homlok redőit, távol tartani tőle a bú, a gond fellegét s megmenteni végre önmagának, családjának s hazájának! Egy őrangyal folytonos, gyenge küzdelme volt az a rombolás erősebb daemonával, melynek a nemes küzdő áldozatául esett. Tizenkét évi boldogság, tizenkét évi korábbi epedésnek nagyon is megérdemelt jutalma, a családi élet minden fényével, minden boldogságával nem hárította el végzetét. A világtól elzárkózva, trapista módon, hol csendes, hol dühöngő őrületben s végre öngyilkossággal kelle bevégezni pályafutását. Mindezt évek előtt s évek óta megjósolá magának."

Nem hiába diktálta fel neki Mária Dorottya főherczegnő a Szentírás egy helyét, hogy gyakran ismételje: Uram, teremts nekem egy új szívet s adj nekem egy elhatározott akaratot.

A protestáns főherczegnő sokszor utalta a katholikus Széchenyit a bibliához, így a Hitel megjelenése után egy franczia nyelvű bibliában a következő helyeket jelölte meg neki: Máté evang. 22. R. 4., 19., 20., 21. és 22. vers. Timot. 2. levele 1., 2., 3. vers, ugyanott 3. Levél 1. vers.

Ezek a helyek így szólnak:

Ismét más szolgákat küld, mondván, jőjjetek a menyegzőre... minden kész. Mutassátok meg nekem az adópénzt. Azok pedig előhozának egy tizest. És monda nekik Jézus: Kié ez a kép és ez a felírás? Azok felelének: a Császáré. Monda nekik Jézus: Adjátok meg a császárnak, a mi a császáré és Istennek, a mi az Istené. Hálát adok Istennek, kinek őseimtől kezdve tiszta lelkiismerettel szolgálok...

Az elméjében elborult Széchenyi katastropháját előkészíti az is, hogy megrendül hitében, vallásosságában s az őt Döblingben meglátogató Lonovich érseknek panaszosan sóhajt fel: Istenem, csak imádkozni tudnék.

Széchenyi a döblingi intézetbe való érkeztekor ánnyira dühöngött, hogy az ágyra kellett lekötözni. Erre többször szükség volt, mert szokása volt a fejét a falhoz verni, vagy fejével a falnak menni. Idegeinek izgatottsága, őrjöngésig fokozott képzelődései, lelki furdalásai kínozták s halálos félelmében botot ragadott s hátát a falnak támasztva, dühösen védte magát láthatatlan támadói ellen.

„Éjjel-nappal üldözték e kínzó gondolatok, elrabolták teste nyugalmát, minden régi testi baja kétszerte fájdalmasabbá vált. Semminemű világi hatalom rá nem bírta volna, hogy ágyba feküdjék, mintha láthatatlan furiák üldöznék, fel és alá nyargalt; nem evett, nem ivott és nem aludt többé, a test hetekig megtagadta az egészség fenntartására elkerülhetetlenül szükséges functiókat, a láz alig hagyta el pillanatokra, a teljes bágyadtság hangulatának adva helyet, ütere, akkor alig vert, minden kilencz-tizedik dobbanása elmaradt, a szemek tüze kialudt, az arcza beesett... ez volt Széchenyi István gróf képe kevéssel a Görgen tébolydájába lépése előtt és után.

Rohamai ismétlődtek. Ez az állapota hónapokig tartott. Végre rohamai ritkábban jelentkeztek. Tompa fásultság áll be s teljes közöny a világ iránt. Senkit sem bocsát magához, még családja tagjait sem.

Az apathia kiterjedt a gróf physikai életére is. Teljesen elhanyagolta magát. Nem vevé észre, hogy fehér ruhát kellene váltani, a mosdásra rá kellett beszélni, haját és körmét kényszerrel kelle

levágni. Az asztalnál, ha senki sem figyelmeztette, a markával evett. Napközben fel és alá járt szobájában, selyem zsebkendőjét tépdesve s egymásután roncsokra szakítva."

Meghibbant a század legphilosophusabb agyveleje. Ezt az előrelátó nagy philosophust tárgyalja Gaál Jenő Gróf Széchenyi István Nemzeti Politikája című művében, mely Széchenyi gondolkozását így tünteti fel:

„Az evolutio tanát tehát az egységes világnézet alapjául nyugodtan el lehet fogadni és az emberi élet társas jelenségeinek taglalása is bátran fektethető arra. Érthető azért, ha a darwinismus befolyása a természettel összefüggő összes ismereteinkre folyton nagyobb lesz. De nemcsak az állat és növénytan, a geologia, a palaeontologia és anthropologia, hanem a philosophia sőt nyelvészet, a történelem és társadalmi tudományok, gyakran még öntudatlanul is, egyre jobban mutatják annak folyton mélyebbre ható befolyását.

Azért, midőn a Széchenyi rendszerének a méltatásához tudományos mértéket kerestem, nem találtam alkalmasabbat, mint az evolutio elméletét. Ez a tan ugyanis egyéni és társas szervezetek életműködésének folyamában általa megfigyelt és kiemelt jelenségeket is a legjobban magyarázza meg.

Hivatkozom e részben mindarra, a mit világnézetére vonatkozólag jelen művemben az eszméit tartalmazó helyek tüzetes megjelölésével mondottam. Munkáinak ott idézett részei egymást feltünő teljességgel egészítik ki. Különösen pedig még kiadatlan naplóinak egyes kötetei, nevezetesen a második és harmadik, melyek idevágó egész értekezéseket foglalnak magukban, kétségtelenné teszik, hogy Széchenyi minden vallásossága mellett a természetbölcselet által volt áthatva.

Ennek bebizonyítására idézem még hat évvel a Világ megjelenése előtt írt következő sorokat: „Meg vagyok róla győződve, hogy a természet törvényeinek felfedezése terén már nagy lépést tettünk előre; de még 999-szer nagyobbakat kell tennünk a jövőben, míg végre ahhoz a határhoz jutandunk el, a hol gondolkodási erőnkre nézve igazán kezdődik a sötétség. Boldog jövő nemzedékek! A ti nagyobb és szélesebb körű tudástok türelmesebbé szelídebbé és erényesebbé és ennélfogva boldogabbá fog tenni titeket.

Fogadjátok üdvözletét ősz ükapátok egyikének, a kit a Mindenkató Isten annyi belátással és a gondolatok oly világosságával áldott meg, a miért örökké hálás marad iránta, hogy ezen szavakat már 1825-ben írhatta meg, midőn a szabad gondolkozókat bezárták".

Az evolutio ez elméletének, — melyet magunkévá nem tesszük — talán megfelelnek Széchenyi összes állításai, a mi azt bizonyítja, hogy a felett ő is sokat gondolkozhatott.

Gaál Jenő összehasonlításai megfejtik, hogy a hazaszeretetben érzékeny Széchenyi István szíve és agya elfáradhatott s felingerelte ez a kimerülés idegeit. Az idegingerültség több hónapon át kínozta, de már 1850-ben szükségét érzi, hogy régi bizalmas emberével, Tasnerral közlekedjék. Levelét, az elsőt, 1850 április 20-án írja. Nála a jobb oldal, az ő szeme kék, Széchenyié fekete, az előbbiében több az őz, az övében több a macska. E zavaros részek után intézkedik, hogy Török Jánosnak adjon úgy, hogy meg ne sértődjék, 100 forintot. Hírül adja, hogy Somsich Pál meglátogatta és Sinától szivarokat kapott.

Lunkányihoz írt levele csupa szemrehányás. Az idegbetegek a hozzájuk legközelebb állókra legingerültebbek. Ilyen Széchenyi Lunkányihoz:

Miután én, hála azon elveknek, melyeket ön, mint gyermekbe és ifjúba belém csepegtetett, már életemben az ördögé vagyok, többet ne kérdezzen semmiről, hanem gondolkozzék azokról a szerencsétlenekről, kik magokat hozzám lánczolták oly jól, a mint lehet. Óh borzasztó, hanem én kétségbeesésben élek.

A magyaroknak életökért becsületöket, szerecséjöket, boldogságukat feláldoztam. Miért nem képezte ki szívemet? Óh jajj, ez csak önmagáért érzett. Menyországom lehetne, ha önökhöz visszamehetnék, de a bosszuló nemesis vasmarka visszatart, viselje gondját feleségemnek és szerencsétlen gyermekeimnek.

A Tasnerhez írt levél csupa mardosó önvád, vezeklő bűnbánat egy tépett szív és hánykódó lélek hű tükre, melyek az elborult szellemet kivilágosodni nem engedik.

Minden sora azt bizonyítja, hogy hazájáért nem szünt meg aggódni a legnagyobb magyar s gyötrelmek kínozzák elítélve magát olyanokban, melyekben nem bűnös.

„Őrültekháza, Döbling szept. 7. 1850. Tasner Antal úrnak! Ma indulok a pokolba. En vagyok azon ármány fia, ki bűneim súlya miatt már 1811-ben elkárhozva, mint ördög szolgája, betű szerint eladtam a magyart a rom istenének! Nálam nélkül — ha én e dicső fajt, a magyart, alig dicsőbbet a földön — magára hagyom, most legszebb virágzásban volna és sehol a világon nem volna több szerencse és boldogság, mint a magyar földön. Senki nem ismerte e magyart és nem is sejdíté, mennyi dicső rejlett benne!

Kossuth, etc. mind ártatlanok, mert mindent, mit tettek, lázban tették, igen lázban tették, mire én csigáztam őket fel.

A rom istene: Az Ármány győzött a Jóság felett! Mindennek vége a magyarokra nézve. Mert a mit ezentúl tesznek, nem egyéb, mint végvonaglás, mert a magyart, mely a legalábbvaló népek által emésztetik meg, semmi sem támasztja többé fel. Es azért örök átok fejemre. Óh pokol és iszonyat. Gróf Széchenyi István.

Én, a dicső Széchenyi Ferencz fia és Festetich György unokaöcscse! Én tettem ezt! Vörösmarty a „Hontalan"-ban, a „Szózat"-ban és „Élő szobor"-ban ki én vagyok, előre sejdíté nemzetünk sorsát; pedig mennyire szeretett bennünket mindenki, mennyire bámult és mik nem lettünk volna . . . csak most látom . . .

Több igazi szabadság sehol sem volt, mint Magyarországon és ha lassan halad, kezetfogva a kormánynyal, az annyira erényes és jó dynastiával és barátja marad alkotmányának és a német fajtól vagy jobban mondva: az ausztriaitól nem tagadja meg rokonszenvét és a sok politika helyett, úgy mint indult, az emberi szeretet útján indul, tömlöczöket javít és népiskolákat állít, ipart mozdít elő, nyelvháborúba nem keveredik, ma Budapest és Hunnia paradicsom volna és Extra Hungariam non est vita. S most? Része a magyarnak iszonyúan elveszett, része kívül vagy tömlöczben kétségbeesett, a hátra maradt része pedig, ki érezni tud, búba merülve végóráját nyugtalanul várja vagy legalább nem élvezhet semmit igazi derültséggel!!! Mi marad most tennivaló hátra? Imádkozni, vagy a pisztoly! O fertelmes, most István ülne, mint nádor Budán, alkalmasint Olga herczegnővel oldalán és a magyar faj adná a tonust és a tactust Ausztriában, sőt Európában.

Ha a magyar természettudományokat cultivál, humanitást és

ipart űz és gyakorol és a bibliát zsinórmértékül veszi, úgy végre is, talán évszázadok alatt túlszárnyalja a világ minden népét, mert a magyar — úgy mint Horváth István is állítja — az Istennek azon népe, mely az utolsó vízözönnél Ázsia fensíkjain megmaradt. Jetzt sehe ich es deutlich! Jetzt kommen wir alle Menschen zu den Magyaren gestellt, wie es gewiss geworden Wäre, als sehr untergeordnet und dumm vor. Én csak a következő férfiakat említem:

Pulszky, Beöthy Ödön, Ujházy, Szucsics, Vukovich, Eötvös, Dessewffy Aurél és Emil, Mailáth György és Antal, Lónyay János, Vay Miklós, Szentiványi Vincze, Babarczi, Deák, Teleki Józsi, Laczi és Nagy Pál, Bartal, Lonovits és Batthyány Lajos, Kossuth, Klauzál és Szász Károly, stb. és említem a következő családokat:

Eszterházy, Béldi, Splény, Batthyány, Pálffy, Orczy, Bánffy, Apponyi, Jósika, Hunyady, Andrássy, Nádasdy, Csiky, Zichy, Révay, Jankovich, Török, Kiss, Wesselényi, Inkey, Szirmay, Teleky, Ürményi, Szemere, Vay, Kállay, Lónyay, Festetich, Prónay, Bethlen, Apor, Károlyi, Szápáry, Keglevich, stb. Vannak-e ilyenek a világon s mit mindent nem tettek volna!? Hát a magyar irodalom, a zene, a nyelv, az akadémia, a táncz, az öltözet méltósága, a szónoklat nyugalma, erkölcsei, sőt még szakácsművészete is mind isteni volt és az élet a falun, a pusztán!? Mind összetörve, szétrombolva, az én bűnöm, az én könyveim, az én erkölcstelen életem által, az én csábításom, az én vállalkozásaim, az én uszításom által, Almásy, Forray, Vécsey, Bernáth, Péchy, Meskó, Török, Szentkirályi, Ráday, Patay, Kállay íróink mind és minden megyében mennyi intelligentia! s az én fellépésem előtt minő méltóság! minő ékesszólás! És Magyarország? a székelyek, a jászok-kúnok, a hajduk, mindazon református helyek, mint Hont és Vásárhely, Csongrád, etc., etc. Ha én az aristokratiát porba nem taposom, most Magyarország divatban lenne, ő adná a tonust, „und alles was Intelligenz und Geld hat, wird Magyar, wie Derra, Grin, etc. A szlovének, ruthénekről, a szlávokról, szerbekről, románokról (!) nem beszél senki. És Budán minden hivatal mi jól volt betöltve. Minő gazdagság a jó clérusnál? Mennyi fundatió, minő fejlődési képesség! és minő katonák, most pedig becstelennek tekintik. „O

der Jammer! welche Macht muste Oesterreich und Russland entwickeln, um den Magyaren, der gar nicht vorbereitet war, in den Ebenen zu besiegen?“ Ezelőtt a magyar mágnás külföldön mindenütt Nr. I., most alig türetik. A magyar éppen felvirágozásának perczében halt meg. Csak még néhány év s vasúti hálózattal az ország beépítve s ez lett volna a föld paradicsoma. És Erdély? Egy kert, most . . . temető. Az én örökös themám, hogy Magyarország mindenben hátra van s veszedelem környékezi s csak nemzetisége a palladium, a nemzet fiatal részét végre is őrültté tette. Okos öreg emberek látták azt, de az árnak ellen nem állhattak. És minő türelmesek voltak a magyarok minden nemzetiség és hitvallás iránt?! S most majdnem mindenki leköpi a magyart, mely soha lebilincselve nem volt. „O es ist entsetzlich! Vorhin war der Palatin in Ofen, Teleki primus in Siebenbürgen stehts ein ungarischer Ban, — Fiume mindig magyar — Velenczében Zichy és Pálffy — s most? Gehringen és Wallmoden, — Oroszország nélkül nincs legyőzve Magyarország! És a Wojvodina, a Bánát, Bácska, hol több volt a megelégedés, a gazdagság és szerencse, mint bárhol más helyen! Igen, nekem mindenem volt a gondviseléstől, hogy egy ország boldogítója lehessek: születés, egészség, gazdagság, úri állás, szent szülők és én egy szívtelen csábító lettem, ki előtt semmi szent nem volt, hogy csak testi gyönyöreimnek eleget tehessek. Kossuthot, mint egy misericordianust kicsúfoltam s ez a legszebb titulus. Olyan emberek, mint Bezerédj István, az országot emelték volna, ájtatos, irgalmas emberek; az Isten a többit megtette volna. És asszonyaink! hol vannak szebbek és nemesebbek? A helyett, hogy őket politikára tüzeltem s azok örültek volna, ha ezen themát adták fel volna nekik: „Egyesült erővel iparkodjunk azon, hogy Magyarországban egy ember se legyen födél és szakismeret nélkül, kenyér és ruházat nélkül s az erkölcsi műveltséget senki sem nélkülözze“, óh minő szívesen és könnyen haladtak volna ezen az úton. „Wenn man die deutsche Sprache cultivirt, geliebt für die Gesellschaft belassen und auch andere Thesen, als Politik zur Auszeichnung gelassen hätte. Wie viele, die ungarisch nicht sprechen konnten, wie z. B. Louis Batthyány, wären sicher einen andern Weg gegangen, z. B.

Oekonomie, Schulen, Museen, streifende Naturhistoriken, etc. etc. Gefängniss verbessern.“ És most? midőn Európa szédeleg, Magyarországnak lett volna döntő szava, mint Mária Terézia alatt, kit én nevetségessé tettem, valamint Zrinyit és minden forradalmat vezetőikkel együtt is . . . Én tudtam, hogy Olga herczegnő, ki azon bizonyságban, hogy István főherczeg elveendi, már előre titokban magyarul tanult, hogy a nagy nemzetnek tessék!! Ferdinánd császár, Mária Anna császárné, főherczegasszony Zsófia, a mostani császár, sőt Metternich is a legnagyobb esküvéseket is a magyarokra tették! Oh, Tasner! Ez szörnyű! Mind ez általam virágjában megsemmisítve, a nagy gróf által. „Durch die Perle der Ungarn wie sie mich in Wien nannten und verehrten.“ Mennyi szerencsét gyilkoltam meg! . . .

Nőm, kit én kétszer sebtiben láttam, ez a szent, a kit szintén megcsaltam, nem állhatja ki tovább és velem egyesülni akar s én a helyett, hogy hozzá, gyermekeimhez mennék, a pokolba rohanok . . . ők megkötöznek s engem kínozni fognak. Óh, Istenem!

Bólyai, Stófer, Kovács Laji, Helmeczi, Döbrentey, Vásárhelyi s mindazon magyarok, mint: Wenckheim, Stuller, Hiray, Rottenbiller, Vághy, Jóry, Mentovich, Schedius, Choteck és Zsedényi, etc., etc., Schei etc., hol vannak ilyen emberek a világon? Georg Mailáth allein hat mehr Gehirn und so hatte Louis Batthyány mehr Gehirn, als das ganze jetzige Ministerium!

Mi jó, mi boldogság lenne most Czenken, könyvtáramban ülni! Csak úgy éltem volna, mint testvéreim, kik semmi különös jót nem tettek, de nem is csábítottak senkit sem el s nem tanították azt, a mit maguk sem érthettek, mint én a politikát. Óh, Istenem!... Egy néhány ügyes ember a haza hajóját tovább vezette volna s most nem lennénk az ideális, de egy kényelmes kikötőben, hol nyugalom és béke uralkodik, ha mindjárt felőle nem sokat írnak is.

És én belátom, hogy az erőlködés, a nemzetet akadémiával, színházzal, hírlapokkal, könyvekkel megmenteni, czélhoz nem vezet, mert a nemzet sasröpülése minden oldalról akadályozva van s kappan-szárnyakkal a magyar csakhamar elsatnyul. So sehr das Magyarenthum in der Mode war, so sehr ist es jetzt aus der Mode, und kommt nie wieder hinein! Oh, entsetzlich! Én mondot-

tam: „Magyarország lesz“, Vörösmarty: „Borúra derű“ und ganz richtig, nur nicht für uns . . . aber für Juden etc. S most a szlávok nemsokára meghasonlanak a németekkel, a szlávok győzni fognak, de győzelmük után egymás közt összevesznek s Magyarországot vérrel fogják öntözni, mint egy országát sem a világnak, a magyar örökre és lassan elmerül, a magyar, kinek az egész világ nyitva állott!! . . .

Meine Frau, zu der ich nicht kann, der ich ein Leid zufügen mus, so sehr bin ich vom Teufel getrieben. Ich brachte Karoline um, dann Ungarn, und jetzt meine Frau und Kinder, sie wird gewiss wahnsinnig; Isten tudja mi lesz gyermekeimmel. Segítsen, segítsen a hogy tud . . .

Én megengedem Önnek, hogy ezen levelemet bárkinek is megmutathatja, végrendeletemet, naplóimat elégetheti.

Csak Kossuthtal ne ellenségeskedtem, csak neki ne opponáltam volna. O az egyenességet Pesten de facto lehetetlenné tette volna, a centralisatio Pesten iszonyú hiba volt, a vármegyékben feküdt a constitutio és a municipális szabadságereje, a nélkül, hogy az egységes kormányzatnak és a rendnek veszélyes lett volna. Nem kellett volna soha politikába keverednem, vagy csak annak ismeretével s azt is csak Bécsből.

Ha én a miniszterséget el nem fogadom, nem vállalja el Eszterházy herczeg sem s minden jobban alakul; de minden késő lett. Magyarországnak már mindene volt, a legjobb institutiói, iskolái, universitása, kereskedelme, gazdasága, minden fejlődésnek indult, de még Bécsben is azt hitték, hogy hazánk a tudatlanság és nyomor országa és én ezen véleményben megerősítettem őket s ez nem volt igaz, mert Magyarországban semmi sem hiányzott, csak a jó közlekedés, melynek legfőbb oka, a kő hiánya volt s most mindazt, a mi plausibilis történik, a kormányzó Trottlik maguknak fogják tulajdonítani.

Oh, Istenem! Nincs septemviratus, nincs helytartóság, nincs testőrség! . . .

És hányszor mondottam: „quae dolose ricordari, del tempo felice nella miseria!“ Én saját ítéletemet mondtam ki . . . és a magyar sajátságok . . . Palóczy etc.

Soha egészségesebb nem voltam — mert vizet iszom és mértékletesen élek; hogy élvezhetnék mindent! — de egy percznyi nyugalmat nem találhatok. Két év óta mindennap 16 óra hosszat járok fel és alá, de nyugalmat nem találok, mert a mint Macbeth Banco szellemét úgy látom én magam előtt vérben és kétségbeesésben a milliókat, ala tête Louis Batthyányt, Jeszenákot, Csányit, Perényit, Vécseit, Damjanichot, Batthyány Kázmért, Géczyt nejével, Kossuthot, ki egy valóságos emberbarát volt, etc. etc.

Ön nem fogja hinni, hogy én világosan ítélek helyzetem felől s azt mondja Ön, hogy a magyar forradalmat nem én csináltam. De én azt kérdezem: volt-e nekem ismeretem különösen Magyarország történetéről, alkotmányáról, törvényeiről, etc. Nem, legkisebb ismeretem sem volt. Und gab ich den ersten Impuls zur Bewegung, und dass sich jeder unberufene Phantast für einen Staatsmann halte? Ja, ja . . . s mondhatom-e legalább azt, hogy becsületes, jó szándékom volt? Nem, mert én a magyart holtnak hittem, melylyel minden veszély nélkül lehet patriotikus experimentatiót tenni, hogy nevet szerezzek magamnak. És úgy lett, én híressé váltam, de a magyar, teli ifjú élettel felébredett és sarkalva az én mámorító eszközeimmel, mit azon ideában adtam oda neki, hogy halott, őrültségében önmagát ölte meg.

Az én mentségemre semmi sincs. Csak azt látom egész biztossággal, hogy a magyarok constitutiója és nemzete, tapintatuk, bölcsességük, mely az idővel és conjuncturákkal úgy paktálni tud, a legcsodálatosabb, a mit gondolni lehet és azután azt látom, hogy az én örökös „megint, megint jön ellen“ kiáltásommal a mindég okos magyart a plombjából kizökkentettem, minek következtében a magyar, kinek hivatása volt a nemzetek között tiszteletteljes állást elfoglalni és az Isten dicsőségére nagy kort érni: ifjúsági korában irtóztató öngyilkossá lett.

O, Gott! ewige Vernichtung, vor der wir vorhin zurückschauderten, wäre jetzt eine Seligkeit für mich! Petőfi's „A felhők“ ist auf mich gemacht. Ich bin sein . . . Lesen Sie es durch und denken Sie meiner . . . Sie, den ich wirklich liebe und achte.“

Szervezetének nagy rázkódásai után, ha meg nem ölték, szükségkép e kimerültségnek kellett bekövetkezni. Egész lénye pihent

a fásultság ez állapotában s míg a külvilággal nem érintkezett s nem érezte izgató hatásait, testi szervezete lassanként felépült, megerősödött. A mint ez bekövetkezett, visszanyeri nyugalmát, lelke egyensúlyát, felelevenedik életkedve is, s szórakozást, mulatságot keres. Majd érdeklődni kezd a külvilág iránt is, s vágyódik az emberek után.

Az első ember, a kit fogadott, Lonovits érsek volt. E látogatása 1853-ban történt s a beszélgetés, a mely köztük folyt, Széchenyit még nagyon betegnek mutatja. Az érsek előtt megint az önvád özönét árasztja magára. Már mint gyermek, atyja tilalma ellenére elrontotta fogait a czukorevéssel, ifjú éveit istentelen tombolásban töltötte s mint férfi, csak hazája rombolásán dolgozott.

Azzal vádolta magát, hogy senkit sem szeretett, se nejét, sem gyermekeit, csak önmagát. Büntetésre méltó önző valék és szerencsétlenségbe döntöttem nemzetemet, közvetlen és közvetve; én csábítottam Wesselényit a politikai pályára és az én rábeszélésemre lépett Batthyány Lajos ugyane pályára, buzgón közreműködtem Kossuth megkegyelmeztetésén; a mit ők tettek, az közvetve az én művem is. Hogy mindnyájan segítettek a hazát szerencsétlenné tenni s a mellett maguk is szerencsétlenekké lőnek, az mind az én lelkiismeretemet terheli. Halálom által akartam mindezért megbünhődni, a Dunába ugrottam, de ez is önzés műve volt, mert jól tudtam, hogy nagy a májam s nem könnyen merülök el.

XXXIII. FEJEZET.

Egészsége javul. — Kínos éjszakák. — Aggodalmai a hazáért. — Blick. — Önismeret. — Falk Miksa.

Egészsége, ha lassan is, de folytonosan javul. 1853 óta már neje és gyermekei is látogatják. Mindenkit fogadott, a ki felkereste. Társalgása kezdett nyugodt, elmés és vonzó lenni. Szellemi munkával kezd foglalkozni, ír és olvas. Naplóját megint pontosan írja, mint azelőtt; sok emberrel levelez, hírlapi czikkeket, röpiratokat ír. Külsejére gondot kezd fordítani, felébred benne az előkelő elegans úr, különczködésre való régi hajlamaival együtt.

A politika szellemi életében megint a főhelyet foglalja el. A politikai kérdéseket mély felfogással s szellemesen tárgyalja. Figyelemmel kíséri az európai szellemi és politikai mozgalmakat; az osztrák kormány titkait megtudja nagy összeköttetései révén s a Magyarországban történő dolgokról kitünően van értesülve. Megint elmerül a politikába, minden gondolata, társalgása ezzel foglalkozik. Ő a magyar politika középpontja.

A legtekintélyesebb emberek látogatják. Döblingi lakásában elevenség, vígság, ebédek és vacsorák pezsgőzéssel egymást érik s a fényesen világított szobákból kihallatszik a derült társalgás s harsogó kaczagás zaja. Széchenyi maga is számtalanszor jókedvű, jóizűen kaczag mások ötletein és elbeszélésein s maga is megnevetteti hallgatóit élczeivel, adomáival.

A ki mindezt látta — írja Falk — bolondnak nevezte volna azt, a ki azt mondja neki, hogy bolondok házában van. Barátai,

kik ebben az állapotban látták, hajlandók voltak elhinni, hogy őrültsége tettetés volt.

Széchenyi szelleme megint felemelkedett, az ár, mely elméjét elborította lefolyt s megint dús növényzet hajtott ki rajta, de akik élesen megfigyelték, mégis azt találták, hogy nem volt a régi s a kiállott válság pusztításai kitörülhetetlen nyomot hagytak rajta. A nagy rázkódás után, mely megingatta egész szervezetét, nem bírta előbbi erejét visszaszerezni. Politikai küzdelemre, mint a közélet terén, elvesztette képességét. Idegrendszere gyenge volt s nem bírhatta már el a politikai küzdelmek izgalmait.

S ha voltak is derült napjai, ha pajkosság, kicsapongó jókedv órákra elűzte lelkéből a komor gondolatokat, régi idegbaja, összes jelenségeivel és szenvedéseivel mint egy örökké fenyegető ellenség ólálkodott a háttérben s gyakrabban s nagyobb erővel rohanta meg, mint életének 1848 előtti korszakában.

Éjszakái kínosak voltak. Szívszorongásai s az evvel járó félelmek, rettegések gyötrik. A félelem, melyet mér évtizedek előtt észrevett magán, uralkodik egész valóján. Egy váratlan hír, jelentéktelen meglepetés megijesztette. Egy ízben komornyikja, kit nem várt, kissé élénkebben s váratlanul lépett a szobába s Széchenyi annyira megijedt, hogy lerogyott. Egyszer a kolozsvári egyetem egy bankettjén toastott mondtak Széchenyire s elhatározták erről táviratilag tudósítani a grófot. A sürgöny éjfél után érkezett Döblingbe és Széchenyit álmából riasztották fel. Még a következő este is sápadt volt és reszketett. „Ha még egyszer történik ilyesmi, megüt a guta.“ Ugyanazok az érzések és hangulatok, ugyanazok a panaszok, melyeket naplójában feljegyzett. „Úgy érzem magam, mint egy rozzant szekrény, melyet az enyv nem bír már összetartani.“ Naplóiban folyton ismétlődő panasza: nemsokára végem lesz! Ha Döblingben vezetett naplói nem vesztek volna el, bennük bizonyára ugyanazokkal a panaszokkal találkoznánk, melyeket ránk maradt naplóiból ismerünk.

Hánykódik, nyugtalankodik testében, lelkében egyre. Tasnertől mérget, pisztolyt, kést kér . . . mert ha él, még borzasztót követ el boldogtalan nején és gyermekein. O a szentírásbeli szörnyeteg, ki a magyart a sírba döntötte. Nyitva áll előtte az éden és nem

léphet be. A magyar még becsületét is elveszté. Máskép ítélnek róla most a legnagyobb tökfilkók?! Die Magyarische Wirtschaft. Most látja csak, mily dicső volt ez a magyar alkotmány, mily kifejlésre képes . . .

1857 felé már több levelet ír. Fiának, Bélának imádságos könyvet küld, mely mindenekfelett hűséget és engedelmességet tanít és ajánlat a fejedelemnek is. Kezd már gazdaságával is foglalkozni s megcsappant jövedelmének emelésére pinczegazdaságot tervez. Gondoskodik, hogy Béla fiának szép fekete debreczeni gubát vegyenek, nehogy a vasúton megfázzon. A pinczét Sontagh (valószínűen Samu) kezelésére akarja bízni, ki jöjjön Döblingbe és tanácskozzék vele s aztán menjen Német-, Franczia- és Angolországba s hozzon jóféle pintéreket. Nem tetszik neki fia, Béla czikke, mit a „Lapok a lovászat és vadászat körül“ czímű lapba írt. Nem akarja benne az írói vágyat elölni, de igen elbizott dolog. Kezdik érdekelni a lapok és a hazai közügyek. Kérdi Tasnert, hogy Berzsenyi emlékére mennyi jött össze, mennyi Kisfaludyéra, hogy áll a balatoni gőzhajózás? Tasner többször meg is látogatja, úgyszintén fia, Géza. A lapok által kiadott írók arczképei között nem látja Dessewffy Emil és József, Beszédes, Helmeczy, Theisz, Kulcsár, Bene, Döbrentei. Horváth Endre és Páriz-Pápai arczképeit.

Megörül a Kilián által küldött tizenegy darab naptárnak. Előtte mindannyi symptoma, hogy a magyar él. Török Jánosnak átadja a Hunnia kéziratát, mit régebben írt. Csak most látja tisztán, mit kellett volna neki 10, 20, 30 év alatt írni. Igen érzi, hogy írói forrása nem apad. Egyúttal a cognac-gyártás is kedvencz eszméje. Sina meg is kísértette Tasner közbejövetelével Gödöllőn. Tetszik neki, hogy Béla fia mielőtt utazását megkezdené, anyjával gyónni és áldozni ment. Nagyon szereti az órákat. Négy-öt chronometert hozat és vizsgálja szerkezetüket. Sina sokszor meglátogatja és ez neki nagyon jól esik. Béla fiának az útra írt néhány sort, melynek vége ez: erény, haza. A Hunniát a sajtóhatóság lefoglalta.

Kimerítően és hosszan válaszol gróf Károlyi Györgynek a Nemzeti Színház ügyeit tárgyaló levelére kiindulva abból a mottóból: Lyukas hordóba még a csörgősapkás sem szokott tölteni bort, annál kevésbé az okos. Mond egyet-mást a színház csinosításáról,

. bevételekről és kiadásokról s a maga részéről 1000 pengő [illegible]
igér évenként mindaddig, míg a színház véletlenül nem ölt valami idegen színt magára. Kéri ebben az időben már a Magyar Tudományos Akadémia névsorát. A bor- és pinczegazdaságról, miután Szontaghot e czéljának, úgy látszik, nem nyerhette meg, Schwartzer borkereskedővel értekezik. Szorgalmasan végez szobagymnastikát. Tasnernak is ajánlja szívvel és levélben. Intézkedik, hogy Török, nyomassa a Budapesti Por és Sár czímű munkáját.

A Budapesti Por és Sár szintén régebb munkája Széchenyinek, melyben a nemzeti jellegről értekezik.

A borászat folyton agyában van. Tudakozódik, hogy kicsoda, micsoda Gyürky Antal, a Borászati Lapok szerkesztője? Május 21-én iszonyú kínokat szenvedett. Megpióczázták. Sok mindenféle mellett „évei hosszacska sora is gyötri". Lonovits érsek ebédelt nála s neki elbeszélte, hogyha győzi tintával, Budapestből oly szép város lesz, minő nincs több a világon. Tasnerhez írt levelében azt mondja, nem szereti a Budapest nevet. Ha Petrichevits le nem foglalta volna, jobb szeretné a Honderű nevet. Szólítsa fel nejét és leányát, hogy inspiráltassák magukat és az sugjon nekik egy szépen hangzó magyar nevet, a la: Bájkert, Üdvlak, Húnvár, Istvándi, Sárvár, Porvár. Andrássy Gyula is volt nála. Restelli, hogy olyan embert, mint Lonovitsot az akadémiára nem hívták meg. Szereti Kovács Lajost, de nem szereti, hogy neki folyton kell valakivel veszekednie; ez a Pesti Naplóban Andrássy György hajába kapott. Tasnert névmagyarosításra ösztönzi s tréfásan ajánlja a Bujtai nevet. A Borászati Lapokat nagy érdeklődéssel olvassa. Tasnert ezután leveleiben Kedves Tali!-nak czímzi. Örül, hogy Geysa fiát fogadhatta, a ki talpraesett legény. Megveszi Ödön fiának Sághot, minek nagyon örül, sőt annak is, hogy Tasner egészsége Gasteinben javul s virágzó állapotban Bécsben vannak neje, Béla és Ödön fiai. Bélával nagyon meg van elégedve, here nem lesz belőle, Ödön teli van furfanggal, okkal-móddal ily tulajdonnal tovább haladhat az életpályán, mint germán speculatióval és hyperbolával.

Zichy Edmondnak, ki mióta halálra sebzett szíve elvérzett, oly gyakran kereste fel s mindent elkövetett, hogy bús lelkébe új reményt csepegtessen, megköszöni a Bolond Miska 1859-iki Naptárát,

mely igen jól esett görcsbe vont kedélyének. A régi udvari bolondokat helyettesítő Miska s mint ez, igazat mond a fejedelemnek és uraknak. Visszaemlékezik a Zichy Edmonddal vívott párbajra, melyben a rigorosumot karddal és pisztolylyal kiállta, érinti, hogy Zichy abban az időben igen gyenge hazafi, de nagy korhely volt. Azóta 30 év pergett le. Ő ketté tört, de Zichy kiállt a cselekvés mezejére. És ebben boldog is tud lenni, mert van-e nagyobb boldogság, mint szolgálni a hont, munkálni hazánkfiainak és ezzel is előmozdítani az emberiség végczélját? Most boldogabbnak látja Zichyt, mert azelőtt élvezet volt a főczélja, most azonban alkotás, teremtés. Sajnálná, ha odahagyná, a mit teremtett, a Ferencz József vasútat. Mindennek megjön a maga ideje. Erről, mint ma áll, Kassiopea csillagzata nem kételkedhetik. A magyarok, ha nehéz is a helyzetük, maradjanak benn a vasút igazgatóságában, mert csak az, ki tűrni, szenvedni tud a hazáért, érdemli meg a hazafiság tövises, de annál dicsőbb koszorúját. Ha meg nem választják, kilökik őket, ez már más. Ki vagyonát elvesztette, az még visszanyerheti, de az elajándékozott örökre kicsúszott a marokból.

Ekkor alakul a Szent István-társaság. Széchenyi gondoskodik, hogy Béla és Ödön is részt vegyenek. Nem bánja, hogy Ödön tengerész akar lenni. Kossuth majd örül, hogy ha megtudja, hogy praktikus buzdítása „Tengerre magyar!“ az ő fián is fogott.

Fájdalommal tapasztalja, hogy az akadémia alapszabályainak megváltoztatása oly dőlés, mely halálos is lehet. Kimagyarázhatlan lelki kínoktól gyötrődik, mert nem tudja az Akadémia tekintetében mit tegyen. Ne jajduljon fel, mikor látja, hogy húsz baja nem homályos, de igen tiszta látás, hogy a dicső fejedelmi család, valami baligézés által félrevezetve népének legéletrevalóbbját, mely fiatalságánál és kettétörhetlen zománczánál fogva a legdicsőbb kifejlésre képes, nemcsak kellő figyelemre nem méltatja, de azt sajátságaiból kivetkőztetni s ekkép elzsibbasztani engedi s ekkép úgyszólván maga alatt vágja a fát.

Hiszi, hogy a felséges úr előbb-utóbb át fogja látni, hogy czélba vett amalgamisatiója, elnémetesítése a közbirodalmi népeknek nem egyéb, mint a mostani államférfiaknak észficzamlott theoriája s önmystificatiója s ha egyszer zivatarra kelnek az idők, a magyarra

támaszkodhatik csak, mert a magyarnak nincs rokona, nincs más hazája, mint a négy folyam és a hármas halom közötti alkotmányos paradicsom. Eljön az idő, ha egyszer fiatal fejedelmünk látni és hallani akar és egyedül saját veleje tanácsát követve szíve után indul, bizony mondom, Magyarország tekintetében még Corvin dicső korát is homályba állítandja. A megváltoztatott alapszabályokat vérző szívvel, de lecsépelhetetlen kedélylyel elfogadja, de nem fogja fizetni adományát, ha az akadémia más vágányba szoríttatnék, mint eredeti czéljaival megegyezik és járulékait, úgy ő, mint örökösei a megmérgezett Akadémiától elvonják. Ez lett volna akadémiai beszéde, de nem merték felolvasni.

Vachott Imre kérte ezután nemsokára Széchenyi arczképét. Ő még nejének sem tette meg, hogy lefestesse magát, tehát írta Tasnernak, hogy válaszolja körülbelül azt, hogy neje tíz éve ül már itt s az Akadémia és mások egyre kínozzák, hogy festesse le magát. A gróf betegágyban fekszik. Még olyan nem született, a kinek a kedvéért papirra lecsipetné magát. A felesége nagynehezen bírta arra, hogy szobrásznak üljön. Megtehetik majd halála után. Festesse le akármelyik arczképét, pingáltassa szakállát fehérre, képét sárgára s írja alá: most így néz ki s a Napkeleten segítve lesz.

Biztatja Tasnert, hogy neveljék az Akadémia tőkéjét, rontson Eszterházyra. Sértődött azért, hogy Béla fiát nem választották be az Akadémia igazgatóságába, had fogott volna munkához.

Hosszú leveleket írt titkárjának, nejének, foglalkozott megint vagyona kezelésével — írja Berzeviczy Albert — de egy balul végződött kísérlet után nem volt rávehető, hogy a tébolydát elhagyja; „rögeszme, fogadalom vagy sejtelemmé“ vált nála az a hit, hogy innen élve távozni nem fog. Levelei az önvád és megbánás feljajdulásai, a vallásos rajongással párosult búskomorság megnyilatkozásai mellett a haza sorsa iránt újból való érdeklődés a jelent oly mértékben kezdik feltüntetni, a mily mértékben javult a beteg testi és lelki állapota. 1852-ben meglátogatta Lonovits érsek, szintén a 48—49-iki események egyik áldozata. Széchenyi barátja, egyúttal első lelki orvosa gróf Zichy Antal, mert mióta a beteg előtte kiönthette lelkét, azóta nyerte lelkének régi egyensúlyát vissza.

A sakkjáték, galambjai és fuvolája mellett mindsűrűbben foglalkoztatták a nagy hazafit a honi lapok és könyvek, melyeket kivétel nélkül meghozatott, sőt a toll is, mert most már naplóján és levelezésein kívül czikkeket is kezdett írni a Times-nek.

Kevéssel egybekelése után 1857-ben a fejedelmi pár körutazást tett Magyarországon; Döblingből származott az az eszme, hogy ezt az alkalmat felhasználva Magyarország legelőkelőbbjei, élükön a herczegprimással egy kérvényt nyujtsanak át az uralkodónak, Magyarország szabadságának helyreállítása érdekében. E terv meghiusulása volt az első szikra, mely a betegségtől megszabadított Széchenyi szenvedélyét újra lángra keltette, követte ezt az Akadémiának a kormánytól tervezett megrendszabályozása, mely ellen éleshangú tiltakozást írt, mely az Akadémiában ugyan nem került felolvasásra, de kéz alatt elterjedt az egész magyar hazában s megint népszerűvé tette a legnagyobb magyar nevét. Mikor aztán báró Bach Sándor, az 50-es évek mindenható belügyminisztere, a ki 48-iki forradalmárból lett a róla elnevezett absolutikus rendszer vezető szellemévé, az uralkodó körök megtévesztése czéljából egy csekély számban megjelent röpiratot Rückblick czím alatt adott ki, mely czélzatos kiszínezéssel és csoportosítással dicsőitette eddigi eredményeit. Széchenyi többé meg nem állhatta, hogy hatalmas csapást ne mérjen a jogtiprással még kérkedő s arra a világ előtt még hímet varró önkényuralomra és megírta híressé vált sárga könyvét: Ein Blick auf den anonymen Rückblick. A kéziratot fia, Béla másolta le és e másolatot vitte Londonba, a hol azt Rónay Jáczint felügyelete alatt nyomtatták közjogi adatok kíséretében s a vaskos könyv minden rendőri tilalom ellenére közkézen forgott nemcsak Magyarországon, a hol valósággal elnyelték, de az osztrák előkelő körökben, sőt külföldön is.

A Blick, melynek szerzőjét Széchenyi az akkori viszonyok közt soha nyíltan el nem ismerhette, de a mely minden lapon rá vall írójára pongyola irásmodorával, laza és szakadozott szerkezetével a gunyjának féktelenségeivel, az irodalmi birálatot talán nehezebben állja ki Széchenyi egyéb műveinél, de mint határozott czélzatot követő politikai irat, szerzője lángeszének talán legcsodálatraméltóbb terméke, mert czélba vett hatását, hogy a nemzet szenvedéseiért

legalább ennyiben bosszút állva, azok főokozóját a külföld s ausztriai döntő körök előtt nevetségessé tegye, teljesen elérte.

A Blicknek minden betűje egy-egy koporsószögévé vált az uralkodó rendszernek (Zichy A.) s az 1859-ben a monarchiára zúduló események megpecsételték Bach bukását.

Ez a siker nemcsak felvidította Széchenyit, de tevékenységét is fokozta. Már 1858-tól kezdve a röpiratok és hírlapczikkek egész kis irodalma támadt a magyar kérdés körül, melyek mind a döblingi önkéntes fogságból voltak fogalmazva s melyek bizalommal és reménységgel az ifjú uralkodó nemeslelkűsége s önálló ítélete iránt, egy újabb „pactum conventum“ egy, a korona és nemzet közt kölcsönösen méltányossággal létrehozandó új kiegyezés szükségességét és lehetőségét hangoztatták. Széchenyi magánya mindinkább megszünt magány lenni, sűrűn látta vendégül magánál nemcsak fiait és mostoha fiait, a Zichy grófokat, de imádott nejét is, kinek minden megjelenése ünneppé varázsolta a napot, Hollán Ernőt, Falkot és Kecskeméthy Aurélt, mint irodalmi munkatársait. Lonovitsot, báró Jósika Sámuelt, sőt az osztrák miniszterelnök, Rechberg gróf is meglátogatta, nemkülönben Schmerling, az ellenzék miniszterjelöltje.

1859-ben ismerkedett meg Falk Miksával, ki (Fk) jegy alatt ébresztő czikkeket írt és bizalmas tudósításokat a pesti és külföldi lapokba. Tudtára adta, hogy örül, hogy vele megismerkedhetett. A becsületesség politikájához azt mondja: Hurrach! de nem hiszi, hogy a háromszáz évig tartó mystificatiók után, a régi nóta variatiója által habár csak a legkönnyebben hívő magyart is el lehessen fogni. Széchenyinek ez a megjegyzése a Kreutzzeitung egy közleményére szól, melyről azt mondja: rég nem olvasott veszedelmesebbet, igazi farkas, juhászbundában. Ennek a zászlóhímezésnek annál kevésbé lehet hinni, mert ezt a zászlót olyan creaturák állítják fel, kik az embert rászedték s megcsalták s kik miatt nem is tudják, hogy mi az a becsületesség? Mindig örülni fog, ha Falk felkeresi, mert ő nem mozdul, de miután messze lakik, írja meg mikor jön, akkor fiai közül valamelyik kocsival érte megy, de nemcsak azért, hogy egyenek és pezsgőzzenek, hanem hogy eszmét cseréljenek.

Falk nagyon sokszor volt Széchenyinél, épp úgy, mint e kor egy másik jeles írója, Kecskeméthy Aurél s mind a ketten hasznos és tanuságos munkában örökítették meg Széchenyi döblingi életét. Ekkor már kezdettek őrködni Széchenyire s Tasnernek egyik levelében megsúgja, hogy ha vele valami fontosat közölni akar, írja azt, hogy nagyon vágyik a káposzta után s egy biztos emberét majd hozzá küldi és az elhozza. Örömnapja volt, mikor Dessewffy Emil ebédelt nála. Az is deríti, hogy Schwartzer bortársaságot alapított. Gyürky Antalt kéri, hogy Schwartzer és Burghardt és német-magyar felírás legyen a boros üvegeken. A magyar keresztelés a bécsieknek jobban tetszik. Bertha Sándornak panaszkodik, hogy rosszul van, szédül, sem a multra, sem a jövőre nem gondol; nehogy szíve megrepedjék. Ajánlja neki Béla fiát, hogy ápolja őt tapasztalásaival, magyar érzelmeivel. Megküldi az Akadémiának körösi Csoma Sándor sírjának a rajzát, mit Béla fia Angliában kapott s mit az ázsiai társaság állított sírjára.

Azt közli Berthával, hogy nem gondol a jövőre, pedig gondol. Ezt bizonyítja Scitowszky János herczegprímáshoz írt levele. Ő Scitowszkyban találja a kiengesztelőt a nemzet és a trón között. Sajnálja, hogy mikor a prímás küldöttje nála volt, az újabban előforduló fejszédülései miatt vele hosszabban nem beszélhetett. Ki nemzetéhez igazán hű, az jogos fejedelméhez nemcsak színészileg, vagy fizetésért, de szívből hű. Ezt legfelsőbb helyen még nem fogták fel, de a hatalmas ég látogatásai majd csak rátanítják őket. Adja Isten — mielőtt késő lenne.

Jó egészséget kíván a prímásnak, azután azt, hogy sikerrel járjon el s a nemzet lelkesedéssel azt harsoghassa: Ő volt első lelkipásztora egy jobb kornak, melyre a törvényes közszabadság derült. Elrepedt szíve nem engedi, hogy barlangjából kilépjen, de innen a sötétből üdvözli az esztergomi egybegyülendő hazafiakat, lelkesítse őket az ég legfényesebb sugara.

Felhatalmazza Gyürky Antalt, hogy 10,000 forintig borokat vásároljon s necsak a külföldi tudományos emberekkel tanácskozzon, kik könnyen elbizzák magukat, közönséges ember is adhat jó tanácsot.

Széchenyi egy adomával bizonyítja állítását.

Katona koromban egy közvitézem sebbe esett. Kérdém tőle:

lövés vagy vágás? Indignatióval azt válaszolta: Engem senki a világ hátán meg nem vág. Ez a magyar jellem, melynek némi nevetséges oldala van, de egészben dicső, mert bízik a magyar magában, mihez én azt csatolom: csak el ne bízza magát.

Egy kicsit kétkedik Gyürkyben, mert nagyon halavány legény. Utolsó ismert levelét Gyürkyhez írja, melyben pénzt küld a vásárolt 5000 akó bor fedezésére, most nem adhat többet, mert egy egészen váratlan eset adta elő magát. A czenki templom dülőfélben van. Fel kell építeni, időhalasztás nélkül, magasb szempontból is, mert Czenk nyugat felé, honnan igen hideg szelek fujnak, az első hely, melyben honi nyelven dicsérték a nagy Istent, kinek áldása nélkül nem sikerül semmi.

Utolsó előtti levelét Bertha Sándorhoz intézi (1860 jan. 1.). Sajnálja, hogy leverve érzi magát. Mit mondjon ő, ki csak úgy tud imígy, amúgy tenni valamit, ha magát, mint kifáradt hámost felkorbácsolja erősen! Repedt szívvel csak szakadozva, darabonként lehet valamit tenni és az elfásult szívhez darab idő óta most az is járul, hogy agg feje szédül.

A jövőt tekintve világosságot lát. Az absurdum nem mehet ad infinitivum.

Wo die Not am Höchsten,
Ist die Hilfe am Nächsten!

Fiai rövid időre lemennek Pestre, majd felkeresik és felkérik, hogy ne csüggedjen. Még jobb napokat fog érni, de akkor már ő nem lesz, mert válni kell tudni. Ez most a legfőbb kellék.

Szívesen kéri, keresse fel őt egyszer, örömmel fogja látni, de arra az időkre visszaemlékezni nem mer, mikor még magasan állott a magyar napja és az idomtalan túlhajtástól reggelből este lett. De azért mégsem mondja, hogy Magyarország volt. Kéri, legyen fiainak jóakarója, mint mindig volt az övé.

Megszakadnak Széchenyi István levelezései és innen fogva kezdett farkasszemet nézni az örök éjszakával, az örök világossággal, mely neki csakugyan fényeskedik.

Az erkölcsi önmegvetés és szigorú birálat önmaga iránt, melylyel betegsége első hónapjaiban küzdött, kedélyfájdalmainak állandó forrása vala. Könnyű önvádból, önelégületlenségből s mult-

jából, mint magát végrendeletében kifejezé „az erény útjáról való eltéréséről“ emlékezzék, a megbánás és önkínzás érzelmeibe ment át s mély fájdalom nyilatkozék arczvonásaiban s siránkozó hangjában. Ezt a legtúlzottabb önvádak követték, ifjúkori hibák miatti szemrehányások, mindennemű ascetikai mondatok, sőt erkölcsi személye elleni gyalázkodások. Ezen önkínzással volt már kapcsolatban életuntsága s életgyűlölete, melynek már 1841-ben irott pótvégrendeletében adott kifejezést következő szavakkal: „Fejem vágassék el nyakamról, nehogy valamikép még egyszer bárcsak pillanatra is életre ébredjek, mert gyűlölöm életemet“. (Car je déteste mon existence.)

XXXIV. FEJEZET.

Öngyilkossági hajlamai. — Vezperczei. — Halála. — Temetése. — A nemzet kegyelete.

Öngyilkosságra való hajlama leginkább a Görgeinéhez intézett egy levelében tünik ki: „Ha nem volna oly számos családom, régen véget vetettem volna gyűlölt, vígasztalan életemnek“.

Ebben az időben a politikai vonatkozások megint háttérbe szorulnak, mint a régi időben s a mint egészsége némileg helyreállott, megint tisztán látjuk idegbajának hatását lelkére, hangulatainak hullámzását, a külvilág eseményeivel egybe nem hangzását, ugyanazon viszonyok közt vidámságot és kétségbeesést, aggasztó viszonyok közt derültséget s kedvezőbb helyzetben komorságot s öngyilkossági gondolatokat, tehát idegbajának a külvilágtól független, önálló nyilvánulásait. E betegséggel szemben a lélektani magyarázatokkal nem lehet kielégítő eredményre jutni. De ha valaki a lélektani álláspontra helyezkedik is, lehetetlen, hogy fel ne tünjék neki azon körülmény, hogy Széchenyi nem a katastropha megrendítő hatása alatt jutott az elmezavar állapotába, hanem a katastropha előtt s hogy a rendes állapot, a mennyire szervezetének állapota engedi, a katastropha után áll be elméjében.

Széchenyi lelke állapotában akkor állt be a javulás s hangulata akkor válik derültebbé, mikor a Bach-rendszer megingathatatlanul látszott állani s még valóban nem is mutatta semmi jel, hogy meg fog bukni. Széchenyi politikai szerepe a Bach-rendszer elleni küzdelemben nem is hasonlítható ahhoz a szerephez, melyet 1848 előtt játszott. Akkor a nemzet újjászületéseért, eszméinek diadaláért,

nemzeti jelentőségű alkotásaiért küzdött, most egy eldarabolt ország, egy eltiport nemzet tagja, tehetetlenül kesergett, talán dühöngött az elnyomó ellen, mint bármelyik közönséges magyar ember s legfeljebb az uralkodó rendszer ellen intézett egy-egy újságczikk, röpirat, vagy könyv által könnyebbített lelkén, a nélkül, hogy a helyzeten hatalma lett volna változtatni. S mégis e reménytelen helyzetben türhetően érzi magát, visszanyeri bizonyos mértékig lelke egyensúlyát, derültségét, mert testi egészsége javult, szervezete megerősödött, gyarapodott erőben s képessé vált ellentállni a kívülről jövő kedvezőtlen lehangoló, izgató lélektani hatásoknak. Ilyenkor a nagyobb rosszat is elbírja, míg idegrohamai idejében a legkisebbet sem.

A rendszer végre saját hibái következtében bukik meg. Az 1859-iki olasz háború megtöri az irányadó köröket s ezek kénytelenek szakítani a bukott rendszer politikai elveivel. Magyarország nem mellőzhető tényező s kibékítésére komolyan kellett gondolni. 1859 után már éledni kezdett a remény Magyarországon s Széchenyiben is, hogy nagy változásnak kellett beállni. Széchenyi már positiv javaslatokkal foglalkozott, melyek szerint a jövő problemáját meg kellett volna oldani. Hogy e remény nem volt alaptalan, azt az 1860. évben bekövetkezett események bizonyítják.

A haza állapota nem volt reménytelen, de Széchenyi egészségi állapota ez időtájt fordult rosszra s ezt észreveszi orvosa s ez feltünik látogatóinak is. Izgatott, szeszélyes lett, majd ismét ellágyulás, komorság vett rajta erőt. Ily lelkiállapottal mindig együtt járnak álmatlan éjjelei, szívszorongásai, rémlátásai s rettegései.

Ily állapotban találta őt egy külső esemény, mely végzetessé vált rá nézve. A bécsi rendőrség 1860 márczius 3-án házmotozást tartott döblingi lakásán s ugyanakkor ismerőseinél is, kik sűrűbben érintkeztek vele. Széchenyi eleinte nem sokat gondolt a rendőrség intézkedéseivel, de később nyugtalankodni kezdett. Különösen elszörnyüködött arra a hírre, hogy egy összeesküvésnek jöttek a nyomára, melynek minden szála kezében van már s hogy húsvét hetében több magyar mágnást elfognak.

Minden adat azt bizonyítja, hogy e házmotozás óta teljesen megváltozott. A szolgák vallomása szerint szomorú lett és nem

evett. Az intézet orvosa szerint: „előbbi pajzánsága, kicsapongó jókedve eltünt. Halála előtt nyolcz-tíz nappal azon kérdéssel foglalkozott, vajjon vannak-e esetek, hol az öngyilkosság erkölcsileg igazolható? Majd ismét a lélek halhatatlanságáról elmélkedik. Bensőbb családi körében pedig mintegy elejté a következő szavakat: Az én napjaim megszámlálvák. Hogy öngyilkossági eszmékkel van küzdelemben, elárulta efféle töredékes felkiáltásokkal: „nem élhetek tovább, meg kell halnom!“ melyek fájdalmas nyöszörgések és sóhajok közt törtek ki kebléből.

Mindez, mint idegbetegségének következménye előfordult Széchenyi életében egy negyed század előtt. Éjjeli szívszorongásai, rettegései kínozták rémképekkel még olyankor is, midőn veszély nem fenyegette.

Azonban a márczius 3-án tartott házkutatásból nagy veszélyt látott magára nézve. Midőn Falk meg akarta nyugtatni s megjegyezte, hogy „az osztrák kormány nem fogja elkövetni azt az oktalanságot, hogy a Magyarországon uralkodó izgatottság mellett Széchenyit pörbe fogják“. „Igen, igen, mondá, abban igaza van Önnek, hanem éppen azért félek valami sokkal rosszabbtól.“ E veszély még fenyegetőbbnek tünhetett fel, mikor Thierry osztrák rendőrminiszter egy hozzá intézett levelében azzal fenyegette, hogy a tébolyda megszünt rá nézve menedékhely lenni.

Az általános félelem érzése, mely beteg idegrendszerén uralkodott, így positiv tartalmat nyert s ki tudja mily borzasztó képeket láttatott vele felizgatott képzelete, mely minden veszélyt ezerszeresen nagyítva mutatott neki.

Lelkében ily határozott veszély tudatával, melyet éjjeli rémlátásai fokoztak, az öngyilkosságot, melynek gondolata oly sokszor jelent meg életében, melyet betegsége rohamainak hatása alatt többször megkísérlett, szívszorongásai s a halálos rettegés egyik erős rohamának elviselhetetlen kínjai közt 1860 április 7. és 8. közötti éjjel végrehajtotta s pisztolylyal vetett véget életének s szenvedéseinek.

A pisztoly eldördült. Mély gyászba borult Magyarország. Széchenyi meghalt, de feltámadt a halálán kesergő nemzet, kérve, kiáltva szellemét, felébredt. A Szózat, melynek az ő munkái adtak

ihletet s a Hymnus megzendült országszerte. A politizálástól eltiltott nemzet a felette mondott gyászbeszédekben tanult ébredni és remélni.

A Magyar Tudományos Akadémia, a nagy gróf egyik legkedvesebb alkotása, részvétfelirattal járult a lesujtott özvegyhez az átérzett fájdalom igaz hangján:

„Nagyméltóságú Grófné! A Magyar Tudományos Akadémia tagjainak nincsen szavuk azon fájdalmas mély megindulás kifejezésére, melylyel ama férfiú kimúlása hírét vették, ki ez intézetet negyven évi vajudások után egy szavával életbe hívta; ki azt saját nagylelkű áldozatai, nem ernyedő buzdításai s bölcs tanácsaival megalkotta, annak mindenkorra kitűzte az irányt, melyben hivatását létesítse; s azt számos év során erélylyel és szeretettel igazgatá.

S a nagy veszteség nemcsak intézetünket, nemcsak az összes magyar nemzetet, de lesujtotta drága övéit is.

Ily veszteség első érzetében nincsenek vígasztaló szavaink sem, akár a magunk, akár az Excellentiád és nagyreményű fiai számára.

De enyhítse legalább a legnemesebb nő s a nagy férfiú erényei örököseinek fájdalmát a mi rokonfájdalmunk bevallása, kik mint ez általa alkotott intézet tagjai, szintúgy fiúi kegyelettel őrizzük szent emlékét.

És enyhítse egy pillantás a jövendőségbe. Ugyanis elfordulva mindentől, mi most lelkünk keserűségét táplálja, üdüljünk kegyelmes asszony, azon a képen, melyet szívünk ingathatlan hite elénkbe fest, hogy az, mi a nagy elhúnyt nappali és éjjeli gondjainak főtárgya volt: a haza megmaradása és a szellemi élet fejlődése nem vala álom. És e hitben adjunk közös hálát a magyarok Istenének, hogy őt nekünk adta, neki pedig adott erőt és szellemi hatalmat véghezvitelére annak, mi őt a magyar történelem egyik legnagyobb emberévé teszi: t. i. a nemzeti önismeret és öntudat ébresztése s erősítésére s hogy a nemzet a csupán fenntartó és tatarozó államokosság teréről az alkotó és előbbre vivő, társas és országos munkásság mezejére térjen át.

Ez az, a miért a jövendő történetíró Széchenyi korával egy új időszakát számlálandja a magyar nemzet életének, melynek hatása végig kísérendi a magyart, míg élni fog a földön; s íme, ennek tudalma nem engedi, hogy a Széchenyi-név a gyász jelszava maradjon, sőt a diadalom magasztos érzetével tölti el keblünket; Excellentiádnak pedig adjon erőt elviselni a fájdalmat, midőn az nemes szívét már-már megemésztendő lészen, szenvedései jutalmául pedig engedje a mindenható megérhetni azt az időt, midőn nemes szülöttei tettek által is méltókká fogják magukat tenni arra a dicsőségre, melyet nagynevű atyjoktól örökölni szerencsések voltak.

Kelt a M. T. A. 1860, April 30-án tartott összes üléséből.

Gr. Dessewffy Emil s. k., elnök. *Toldy Ferencz* s. k., titoknok.“

A magyar akadémia április 10-én reggeli 10 órakor rendkívüli összes ülésre gyűlt egybe. Mely tárgyban, azt alig szükséges mondanunk. Az akadémia elnökének a következő levele olvastatott fel:

„Tekintetes Akadémia! Mint ezidőszerinti elnöknek, ma keserves kötelességet kell teljesítenem.

Akadémiánk alkotója, gróf Széchenyi István, nincs többé!

A nagy fájdalmak némasága tiszteletet parancsol és követel ugyan, de azt hiszem mégis, nem fogunk ellene vétení, ha mi elsők szakítjuk meg egy ország sajgó keserveinek hallgatagságát, mert hiszen az enyészhetlen fényű és hatású férfiúnak nevét és pályáját a mi lételünkkel mindenkorra összeforrasztotta a történelem. Nincs magyar, ki e veszteség nagyságát ne érezze. Azonban legmélyebben a magyar Akadémiának kell azt éreznie.

Indítványozom ennélfogva:

1. Tegye le az Akadémia mély és őszinte fájdalmának kifejezését jegyzőkönyvbe.

2. Fejezze ki az igazgató-tanács irányában azon óhajtását, hogy ez az Akadémia alkotójának a tiszteletére gyászünnepélyt fog rendezni.

3. Fejezze ki ugyancsak az igazgató-tanács irányában azon reményét, hogy ez a nemzet kegyeletes óhajtásait felkarolva és azok élére állva, eszközölni fogja, mikép érczszobor örökítse a haza szívében, Pesten az elhúnyt férfiú nagy emlékét.

4. Öltsön az Akadémia egy hónapra gyászt alkotójának a tiszteletére.

5. Jelölje ki azon tagjait, kik velem holnapután egy órakor Döblingben, a dicsőült kimúlásának a helyén és Czenken csütörtökön a beszentelési és temetési tiszteleteken az Akadémiát képviseljék.

6. S ezek felett tekintetes Akadémia, gyászoljuk az elhúnytat tetteink, becsüljük meg emlékét a közre kiható tevékenység által. Hassunk és mélyedjünk belé szellemébe, hogy felfogva azt, minél igazabban valósíthassuk körünkben azt, azon nagy eszmét, melynek érdekében adta a tettek embere ez intézetet a hazának!

Engemet pedig tartson meg az Akadémia megbecsülhetlen szívességében és fogadja szokott jóindulattal legigazibb tiszteletem kifejezését. Pozsony, április 9. 1860. 11 órakor este. Gróf Dessewffy Emil, a m. tud. Akadémia elnöke."

Gróf Széchenyi István tetemeinek beszentelése Döblingben oly kiváló egyszerűséggel ment végbe, minél nagyobb a legegyszerűbb polgár temetésén sem lehet. Azon rendelet, hogy a beszentelés 25 órával előbb történjék meg, oly későn adatott ki, hogy a megholtnak még Bécsben lévő barátai is csak kevesen értesülhettek e felől. A döblingi kis templom félig alig telt meg, legföllebb 50—60 személy volt jelen, kik többnyire hazánk főnemességéhez tartoztak. A falakra függesztett családi czímereken kívül minden dísz el volt mellőzve, Magyarország egyik legelső mágnásának tetemeit, ki egyszersmind kamarás és belső titkos tanácsos s egy csomó rendjel tulajdonosa volt, egyszerű, csupán a feszülettel ékesített koporsó zárta be. Félegykor vitetett a templomba s a helybeli lelkészek által azonnal beszenteltetett, a jelenvoltak még mintegy negyed óráig maradtak csendes imában s csak aztán mentek szét s csupán a kocsik hosszú sora s gazdag formaruhás cselédek —

az urak mind legegyszerűbb fekete magyar öltönyben voltak — gyaníttatták, hogy az elhúnyt főúr előkelő körökhoz tartozott. A holttest még aznap Czenkre vitetett.

A magyar akadémiát a temetésen képviselték: Dessewffy Emil gróf, Deák Ferencz, Károlyi György gróf, Kemény Zsigmond báró, Podmaniczky Frigyes, Toldy Ferencz, Hunfalvy Pál, Lónyay Menyhért, Fábián István, Zsivora György dr., Arányi Lajos és Pompéry János (miután nagyrésze a küldötteknek a kellő időben nem értesült.)

Megkondultak a templomok harangjai valláskülönbség nélkül Casinók, egyletek, vármegyék, városok, községek áldoztak a kegyelet oltárán, elrebegve nemcsak a nagy halott felett sajgó fájdalomszavát, de a nemzet elnyomatásáét is.

Tetőzte a nemzet fájdalmát az, hogy mintegy visszhangra eldördült Teleki László pisztolya is, hogy kioltsa nemes életét. A Széchenyi halálával ütött sebek nemcsak felújultak, de kettős kínnal égették az amúgy is kínpadra húzott magyart.

Feketébb lapjai a magyar történelemnek nincsenek. E helyütt említjük meg ezt a szomorú esetet, bár egy évnél hosszabb idő választja el a sokat megkönnyezett halálesetet egymástól.

Széchenyi 1847 augusztus 16-án keltezett levelében ezt írja gróf Teleky Lászlónak: Egyébiránt írva van, hogy te egy párviadalban ki fogsz pisztolyozni az árnyékvilágból és azért szükséges — így hozza a fátum magával — hogy gondodat viseljem.

A fátum! Nem-e belejátszott Teleky fátumába a Széchenyi fátuma? Nem-e húzta, vonzotta a halálba, mire maga magát ítélte Teleki, a Széchenyi árnya?

Mind a kettő halálánál azt szerette volna elhinni a nemzet, hogy nem öngyilkosok voltak, hanem orgyilkosság áldozatai lettek, az erőszak tette el őket láb alól. Fájdalom nem, öngyilkosok voltak . . . Azt a két pisztolyt pedig, a melylyel kivégezték magukat, a hazaszeretet adta kezükbe, egyiknek, mert kifáradott, a másiknak: mert nem tudott pihenni, hiába kötötte ahhoz szava.

Széchenyi szelleme napról napra ébred. Nemcsak az Akadémia fogta fel, de a nemzet java része az erők kifejtése és kiegészítése nagy munkáját.

Az Akadémia gyászünnepélyén az emlékbeszédet gróf Dessewffy Emil mondotta, az a nagy hazafi, kit Széchenyi sokban eltérő nézeteik daczára igaz szívvel szeretett. Méltatta Eötvös és lantja húrjain kesergett felette Arany János.

Széchenyi élete munkájának maradandó eredményeihez, az intézményekhez és alkotásokhoz, melyeket létrehozott vagy megindított, méltán sorakozik irodalmi munkássága, melynek közönségesen ismert anyagát halála után jegyzetei, naplói és levelei segítségével előbb Török János, majd Zichy Antal és Mailáth Béla, tetemesen gyarapították. Posthumus munkái közé tartozik a Török Jánostól kiadott önismeret, mely szintén — nem tudományos formában — egészségügyi, psychologiai és neveléstani formákkal foglalkozik, de helyenként Blick eszmekörébe csap át.

Széchenyinek nagy hatása volt kora költőire. Beöthy Zsolt mély és finom észleléssel mutatja ezt ki. A kor hangulata a nagy változások, ismeretlen jövő felé vezető viszonyok természetéből fejlett, de a viszonyok teremtőjük lelkében fejlesztették ki legélesebben sajátos hangulatukat, mely azután — mint Beöthy írja — az ő személyiségének erejével sugallva és erősítve hatott vissza a korra és költészetére. E lyra, melynek legkifejezőbb és talán legkitünőbb terméke Vörösmarty Szózata, lelkesedik és lelkesít, de feltétlenül bízni nem mer, vádjainak dörgésébe belezokog a szerető féltés s riadóiba belezendül az Isten haragja. (Dies irae.)

Ez a hangulat Vörösmarty ihletének mennyi szent órájára vet mélyebb vagy enyhébb borút! Ilyenekben születtek a Liszt-óda, Az ifjú költő, Gondolatok a könyvtárban, az Országháza és annyi más. Ily órákban sírta el Kölcsey Zrinyi dalait, rebegte Bajza bús sóhajtását, dörögte Czuczor a kifakadást. Az ellentétes érzésekből szűrődő hangulat meglep a kor többi költőinél is. Garaynál a Kelet Népében, Erdélyinél Izrael énekében, Vachott Sándornál a Őrszavakban, Kerényinél a Menyasszonyban, Tárkányinál az Országgyűlésben, Császár Ferenczné Hazámban és másutt és másoknál.

Nem Széchenyi lelkihányódásának karéneke ez a költészet? . . . Széchenyinek Kemónynyel való viszonya nyomot hagyott Kemény költészetében is. Nagy szíveknek nemes közdelemben való meg-

hasonlása, az egyén romlása, az általa felidézett természetes fejlődésekben ellene fordult eszmék által: e gondolatait első és utolsó nagy regényeiben, Gyulai Pálban és Zord időben fejti ki legfényesebben. Mikor az elsőt írta, Széchenyi már szinte egy reménytelen küzdelemben vérzett előtte s mikor az utolsón dolgozott, úgy látszott, mintha minden elvégeztetett volna felőle és felőlünk.

Czuczor is szívesen gyujtogatja a költés tömjén áldozatát. Egy epigrammájában Széchenyi Ferenczhez az apa nagyságának talpazatán emeli még magasabbra fiát. Egy hazafihoz írt ódájában mely összegyűjtött versei között már Széchenyi nevét viseli, 1737-ben a még fejét emelkedő hydra ellen lelkesíti a nemzet nagy daliáját, míg Ki az ?-ban az általa felébresztett honszellemet köszönti. Garay is megírja ódáját Széchenyihez, a század hőséhez. Uniójában vele személyesíti meg Magyarországot, Serlegdalában az első áldomás a dicső Széchenyié s köszönti Pest gőzösét, midőn a nagy gróffal Pozsonyba indul. Székács az 1835-iki Aurórában megjelent arczképe mellé azt mondja, hogy még a Vaskapu is engedett neki mely Hunyadynak ellentállt.

Horváth Endre is száll feléje Zircz emlékezetében. Ott találjuk Széchenyi hatását Jókai Kárpáthy Zoltán-jában. Kemény Zsigmond Szerelem és Hiúság-ának első fejezetében, hol a Nemzeti Casinóban az új magyar társadalom száz új vállalatról vitázó zsongásán uralkodik Széchenyi feje, szava, élcze, mozgatja az indulatokat, teremti a meggyőződéseket és szabja az irányt. Szemere Miklóst is versre hangolja.

Fáy András, Kovács Pál és Gaál József költészetét is Széchenyi ihlette. A Széchenyi kor igazi regényét Fáy András írta meg.

A Hitel megjelenése után másfél évvel ferenczvárosi kerti házikójában kezdi írni a Bélteky Ház-at, melynek fő, de meg nem nevezett hőse Széchenyi.

Fáy az Esz és Szívkalandok elsejében, a hírnévben egyenesen védelmébe veszi kávéházi ócsárlások ellen s megvígasztalja, e szép szavakkal: „A férgecskék még életében kirágcsálják magokat nevén s majdan nyugalmasabb fényben ragyogand az, míg az igazságosabb maradék a gróf hijját érezve sóhajtani fogja, hogy: óh adj ég nekünk több hozzá hasonlókat!“

Kovács Pál vígjátékaiban és novelláiban ugyanazt az átalakuló világot festi, melyet Széchenyi varázsvesszeje megérintett. Csató Pál még a harminczas évek elején, mikor még Széchenyinek lelkes híve volt írta két legszebb novelláját.

Hogy Gaál műveiből többet ne említsünk, elég Testvérszózatát idéznünk, melyet a horvátokhoz intéz Széchenyi 1842-iki híres beszédének önérzetes, de békitő szelleme lengi át.

Széchenyit látja Beöthy Nagy Ignácz Egyesüljünk czímű vígjátékában és Eötvös Falu jegyzőjé-ben is. A mit Széchenyi a Stádiumban rendi alkotmányunkról s a vármegyei életről elmond, azt Eötvös kifestette.

Széchenyinek az Akadémia két emléket is állított. Egyik szobra a haza áldozatkészségével, másik munkái kiadásával. Szelleme folytonos ápolásával. Széchenyi munkáit Tasner Antalra hagyta és ennek családjától vette meg az Akadémia.

Egész Széchenyi-irodalom támadt. Könyvek, czikkek jelennek meg róla és naponként idézik. Az Akadémia Széchenyi múzeuma is a Széchenyi-cultusnak és kegyeletnek szolgál.

Jól mondja Gaál Jenő:

Széchenyi István történelmi alakja ma tehát nem egy ember emlékezete csupán, hanem egységes nagy nemzeti mentőgondolat, egy óriási nagy nemzeti eszmény kifejezése és jövőjének symboluma. Valódi fenséges nagysága mellett az ő jellemzése ennélfogva nem lehet olyan, mint bármely más magyaré vagy mint Kazinczy Ferencz magát kifejezte a nemzet többi szentjeié. Nála a hátrányok, hibák, tévedések, kicsinyes emberi vonások testének gyarlóságai, lelkének benső küzdelmei alatt mutatkozó aprólékos tévelygései, határtalan hazafiságának érvényesülése közben jelentkezett kíméletlenségei, szóval a tökélytől bármily irányban észlelhető elmaradásai csupán valója anyagának oly egyenetlenségei, mint a minőket a legremekebb óriási szobor egyes részleteinek igen közelről vagy talán nagyító üveglencsén át való megtekintése mellett láthatunk. Azonban melyik józan és fogja ezeket a tökéletes műremek hibái és fogyatkozásaiként felsorolni?

Kövessük tehát őt és intelmeit, minélfogva ezek értelmében „merjünk nagyok lenni, de legyünk egyszersmind bölcsek is".

Széchenyi rendszere a maga teljességében azt a benyomást teszi, mint valamely a maga egyszerűségében is méltóságos, óriási méretű gyönyörű görög templom, melynek talaját az ő természeti bölcseletén és tisztult – inkább értelmi mint érzelmi — keresztényi felfogáson nyugvó világnézete, alapját pedig a magyar nemzet egyéniségének, összes állapotainak és körülményeinek emberileg tökéletes ismerete képezi. A hatás, melyet a szemlélőre gyakorol, leírhatatlan, varázsszerű és káprázatos fénye csak azért nem vakít el, mert a fény valóban nemes és mivel a sok drágakő, miből az épület áll nincs kivétel nélkül csiszolva. De ez a hatás annál jótékonyabban melegít, emel és nemesít. A ki abba a szentélybe belép, érzi, hogy mily fenséges helyen tartózkodik és bizonyára javulva tér onnan vissza.

Megtalálhatja abban mindenki az önismeret útján, melyre oly nagy súlyt fektetett, hogy egy külön remekművet írt róla elérhető kötelességtudás eszközein, a polgári erény által követelt önnevelés és fejlesztés módjain kívül a multakért való vezeklés kegyszereit, a jelen küzdelmei számára a becsületes kebel vértezetét és a felmagasztaltság szülte lélek erősítő bizalmat a jövő homályba burkolt esélyeivel szemben.

Ez a rendszer a maga korát határozottan megelőzte. Sokkal korábban foglalkozik az evolutio tanulságaival, mintsem e tannak legnagyobb mestere, Darwin, annak alapigazságait teljesen bebizonyította volna. Hamarabb vallotta magáénak azon eszméket, melyekkel Carlyle és népszerűsítői átalakították az angol társadalom közfelfogását. Előbb hozta összhangba a tudományos és keresztény felfogást, mint azt ez a két nagy elme s utánok mások tevék. És legalább én a felállítása óta jóval előbb, mint félszázadnak lepergése után nem tudok kimutatni Széchenyi rendszerében egy fő mozzanatra vonatkozó tételt sem, melyet ez a nemzetek életében is már számottevő idő ne igazolt volna vagy olyat, melyet nem az iránta érzett hála és kegyelet, hanem saját létérdekei szempontjából a magyar nemzetnek szabad lenne tekinteten kívül hagyni. Nincs Széchenyi Istvánnak nagyobb alkotása, mint ez a társadalompolitikai rendszer és nincs annál nemzetünknek sem becsesebb szellemi kincse.

És mégis úgy járunk felette, mintha annak létezéséről alig lenne tudomásunk.

Ifjú nemzet vagyunk, de könnyen megtörténhetik velünk, hogy a férfikor átugrásával egyszerre a dísztelen öregségbe sülyedünk, azért kettőztetett szorgalommal s nehéz viszonyaink miatt fokozott értelmiséggel és erkölcsi erővel használjuk fel a rendelkezésünkre álló időt. És ha volt valaha nemzetnek valóban hatályos erkölcsi tényezőre szüksége, akkor most kell minél teljesebben felvenni magába Széchenyi hagyatékát a magyar nemzetnek.

Csak előre szellemében, mert: „Magyarország pillanatai drágák".

Hasson át minden kebelt az, a mit ő akart. Hirdesse a szónok és vegye lantjára a költő, anyák és tanítók csepegtessék elveit a gyermekekbe. Értse meg és keresse mindenki őt, kihez hasonlót hiába keresett volna lámpájával Diogenes. Éljen az ő szelleme és éltessen örök időkig.

És most honfitársam öltsd fel saruidat, tedd fel kalapodat s kilépve lelke templomából, mondd el a költővel:

És te is élj, virulj örökre hon!
Légy nagy, hatalmas, boldog, nemzetem!
Kárpátod hármas ormán négy folyódon
Az ő áldása megfogant legyen!
Nevét, eszméit viseld lobogódon,
És honszerelmét viseld szíveden!
Tépett lelkének ez lesz vígasza,
Ha mind kiáltjuk: Éljen a haza!

Szvittsai karosszéke, melyben végzetes tettét elkövette

TARTALOM.

Oldal

Előszó 3

I. Széchenyi ősei. — Édes anyja. — Atyja. — Neveloje. — Imai. — Széchenyi a saját neveléséről. — Katonáskodása. — Utazásai . . . 5

II. Véleménye a nőkről. — Eszménye Crescence. — Széchenyi és Wesselényi. — Vallásos nézetei. — Lóverseny. — Jobbágyai. — Beszélgetés Somsich-al 36

III. A magyar nyelv. — Kifakadásai. — A haza sorsáról aggódik. — Le a vörös nadrággal. — Az anyanyelv szentsége. — Az akadémia alapítása. — Metternich Széchenyiről. — Hetényi véleménye Széchenyiről, mint bölcselőről 59

IV. Nemzeti Kaszinó alapítása. — Lovakról. — Első pesti lóverseny. — Széchenyi alakja. — Hitel írásának megkezdése. — Széchenyi és Berzsenyi. — Döbrentey 76

V. Kételyei a Hitel írása közben. — A Hitel ajánlása. — Kortársai és mások a Hitelről. — Wesselényi a Hitelről. — Széchenyi írói jelentősége. — Metternich megrovása. — A Hitel elítélői 93

VI. Széchenyi mint jogász. — Crescence a Hitelről. — Első al-dunai útja. — [illegible] — [illegible] — A [illegible] — Szigorú munkarendje. — Dessewffy Taglalatja. — Jelenkor megindítása. — [illegible] 110

VII. A Világ. — Az 1831. kolera és jószívűsége jobbágyaihoz. — Levél Döbrenteyhez jobbágyai érdekében. — Pártokhoz csatlakozni nem tud. — Wesselényi anyja halála. — A híd pénzügyi oldalának tisztázása. — Erintkezés József nádorral 126

VIII. Széchenyi utazása Andrássy Györgygyel. — A gépek közt Londonban. — Tasnert megszereti. — Búskomorságának előjelei. — A kor hangulata 139

IX. Az 1833-iki országgyűlés. — Kossuth fellépte. — Országgyűlési tudósítások. — Az úrbér tárgyalása. — Kölcsey tudósítása. — Deák Ferencz az úrbérről. — Társadalmi munkatársa Szekrényessy József. — A [illegible] 145

Oldal

X. Népszerűsíti a Dunagőzhajózást. — Levele Vásárhelyihez. — Tasner előtérbe lép. — A nádorral közli a szerződés főbb pontjait Pozsonyból. — Csinosítja czenki házát. — Stadium. — Széchenyi Pest vármegyében. — Stadium és a censura. — Az úrbéri telekváltság 153

XI. Szatmár vármegye követi utasításának megváltoztatása. — Kölcsey lemondása. — Ismét úton van. — A román cement készítését tanulja. — Pozsonyban az ifjúság a Tünde-hajó érkezésekor fáklyászenével tiszteli meg. — Pótolja Vásárhelyi angliai útja költségeit. — Panasz az Akadémia ellen Helmeczyhez. — A színház — Levél a színház ügyében Fáy Andráshoz 165

XII. Hogy született a Lánczhíd terve? — A Tiszára veti tekintetét. — Crescence férje, gróf Zichy Károly meghal. — Ferencz császár halála. — Báró Sina és a Lánczhíd. — A Ludoviceum számadásai. — Wesselényi nem szereti, hogy Széchenyi a kormánynyal érintkezik. — Széchenyi és a nemesség. — Bezerédj 175

XIII. Lovagiasság. — Párbaj. — A magyar vért félti. — Alkotásait Bécsben veszélyeseknek minősítik. — Az ifjúság. — Nem szereti a színház helyét. — Oltárhoz vezeti Crescencét. — Nyelvújítás. — Kisdedóvó. — Agitatio. — A magyar ipar 185

XIV. Ismét az Al-Dunán van. — Megalkotja a Magyar Bortermelő-Társaságot. — Aranytollal tisztelik meg. — Wesselényi pörbe fogatása. — Kölcsey védelme 195

XV. Az óbudai sziget megvásárlása hajógyárnak. — Lóiskola. — Gyapjúgyár — Milyen legyen a Lánczhíd? — Clark. — Jégzajlás . . . 208

XVI. Az árvíz. — Tasner hírlapi czikkei. — Gőzmalom. — Nagyszombati lóvasút. — Tűzkárbiztosítás. — Corpus iuris fordítása. — Gróf Ráday Gedeon esete. — Értekezés Pozsonyban Odescalchi Gusztáv lakásán. — Értekezés Pozsonyban Vécseynél a Duna—Tisza-csatorna ügyében . . 212

XVII. Gróf Batthyány Lajos. — A nádor és Budapest. — Gróf Hunyady Juliához. — Gróf Ráday Gedeonhoz a vasúti kérdésben. — Fáy és Széchenyi. — A hitehagyottság vádjai. — Békítési kísérletei. — Kossuth és Lovassy megkegyelmeztetése 224

XVIII. Deák Ferencz követi jelentése. — A selyemről. — Deák Czenken. — Pest vármegye közgyűlése. — Pesti Hirlap. — Széchenyi lánglelke és a hazáért hőn dobogó szíve 235

XIX. Széchenyi népszerűségének megszünése. — A központ Budapest legyen. — Kossuth hatása. — Széchenyi és Kossuth hírlapi harczai. — Kelet Népe. — Széchenyi Deákot szeretné vezérnek 242

XX. Levele Mészáros Lázárhoz a selyemtenyésztés ügyében. — Liberalisok és conservativek. — A büntető jog. — Deák és Batthyány elpártolása. — Megint Wesselényi. — A Pesti Hirlap 258

Oldal

XX[illegible] [illegible] — [illegible] — [illegible] [illegible]

XXII. Széchenyi mint [illegible] — [illegible] — [illegible] Deák levele. — [illegible] . . . . . . 2[illegible]

XXIII. Vegyes házasságok. — Vasútügyek. — Tiszaszabályozás. — Erdélyi vasút. — Dessewffy Aurél. — Alföldi levél. — Wesselényi megvakulása 288

XXIV. [illegible] — [illegible] — Kossuth [illegible] — Újra engedélyt kér. — Kossuth és Metternich. — Czukorgyár. — Védegylet. — Kossuthot kérdőre vonja 300

XXV. Nem nemesek hivatalképessége. — Gyanusítások. — Pecsovicsok. — Széchenyi-emlékirat. — Széchenyi Kossuth lapjáért. — Országos Biztosító Intézet. — Izgalmak 311

XXVI. Deákhoz fordul. — Szentgróti levél. — Kocsiját az ifjúság sárral dobálja. — Széchenyi [illegible] — A Tisza völgye. — Kovács Lajos. Tiszai útja 325

XXVII. A nádor és Kovács Lajos. — Kovács Lajos Széchenyiről. — Török János. — Hogy dolgozott Széchenyi? — Eszmetöredékek. — Anyagiak. — Kivitel. — Tiszavölgyi társulat 341

XXVIII. Vásárhelyi tervei. — Utazás a Tiszán. — Debreczeni nagygyűlés. — [illegible] — Elek Mihály [illegible] — [illegible] elégtétele. — Népszerűsége ismét emelkedik 354

XXIX. Balatoni gőzhajózás. — Levele gróf Károlyi Istvánhoz. — Pestet körülfolyó csatorna. — Alagút. — A Lánczhíd épülése. — Gázvilágítás. — [illegible] . . . . . [illegible]

XXX. József nádor halála. — István főherczeg. — Politikai programmtöredék. — Somsich Pál Kossuthot követnek lépteti fel. — Még egyszer Kossuth ellen 369

XXXI. Széchenyi mint követ. — Olaszországi nyugtalanító hírek. — Betegsége. — Közlekedési jelentése. — Vasúti hálózat. — Kossuth felirata. — Belép a miniszteriumba. — Wesselényi visszatér hozzá. — Széchenyi kedélyvilága borulni kezd. — A híd láncza lezuhan . . . 380

XXXII. Széchenyi elméje elsötétül. — Balogh Pál orvosi nyilatkozata. — Wesselényi Széchenyi mellett. — Széchenyi Döblingben. — Önvádaskodó levele Döblingből. — Munkássága, levelezése szabad pillanataiban 402

XXXIII. Egészsége javul. — Kínos éjszakák. — Aggodalmai a hazáért. — [illegible] . . . [illegible]

XXXIV. Öngyilkossági hajlamai. — Végpercei. — Halála. — Temetése. — A nemzet kegyelete 433

Robarts Library

DUE DATE:

Apr. 29, 1995

Fines 50¢ per day

For Touch Tone telephone renewals
call 971-2400
Hours:
Mon. to Fri. 8:30 am to midnight
Saturday 9 am to 10 pm
Sunday 1 pm to 10 pm

For telephone renewals
call 978-8450
Hours:
Mon. to Thurs. 9 am to 9 pm
Fri. & Sat. 9 am to 5 pm
Sunday 1 pm to 5 pm

Responsibilities

- Respect the rights of other library users at all times.
- Treat library facilities and equip-